

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Akdeniz

[bir denizin hikayesi]

Ernle Bradford

akdeniz

bir denizin hikayesi

Ernle Braford

KÖPRÜ KİTAPLARI 6
Kültür dizisi 1

Kitabın Adı:
Akdeniz Bir Denizin Hikayesi

Kitabın Orjinal Adı:
Mediterranean: Portrait of a Sea

Yazarı:
Ernle Bradford

Çeviren:
Ahmet Fethi

Yayına Hazırlayan:
Akın TÜRK

Kapak-Mizanpaj:
Eyyüp Ensar

ISBN 978-605-63784-0-9
1. Basım Mart 2013, İstanbul

Baskı - Cilt:
Berdan Matbaacılık
Davut Paşa cad. Güven sanayi sit. C Blok
No: 215/216 Topkapı - İSTANBUL
Tel (0 212) 613 12 11

KÖPRÜ KİTAPLARI
Alayköşkü Cad. Küçük Sok. No:4/3
Cağaloğlu/İstanbul
Tel-Faks: 0212 526 23 99
www.koprukitaplari.com
bilgi@koprukitalai.com

GENEL DAĞITIM
Cağaloğlu Dağıtım
Alayköşkü Cad. Küçük Sok. Nu:2 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: (212) 512 77 38 - 526 23 99 Faks: (212) 528 90 54
e-posta: cagalogludagitim@yahoo.com

akdeniz

bir denizin hikayesi

Ernle Braford

Çeviren: Ahmet Fethi

Et d s lors, je me suis dans le Po me
De la Mer, infus  d'astres, et lactescent,
D vorant les azurs verts; o , flottaison bl me
Et ravie, un noy  pensif parfois descend. ...

O zaman gömüldüm artık denizin  iirine,
 im dı ım sütbeyaz köpükten, yıldızlardan;
Yardı ım yeşil mavili in derinlerine
Bazen bir  l  süzülürdü, dalgın ve hayran. ...

- ARTHUR rimbaut, Sarho  Gemi
Türkçesi: Sabahattin Eyuboğlu

İÇİNDEKİLER

Önsöz	7

KİTAP I

1. Bir Ada	13
2. Deniz ve Toprak.....	23
3. İlk Denizciler	55
4. Etrüskler ve Yunanlılar	77
5. Savaş Alanı Ada.....	85
6. Yunanlılar, Fenikeliler ve Etrüskler	93
7. Persler ve Yunanlılar	101
8. Gemiler ve İnsanlar	115
9. İkinci Raunt	123
10. Savaştan Sonra	143

KİTAP II

1. Tanrıça ve Ada	149
2. Bir Yunan Parasının İki Yüzü: Atina ve Sparta	157
3. Peloponez Savaşı	169
4. Yunanistan ve Doğu	183
5. Romalılar ve Kartacalılar	193
6. Romalılar ve Yunanlılar	213
7. Roma Denizi	223
8. Bir Kentin Portresi	241
9. Romalılar, Yahudiler ve Hristiyanlar	255
10. Roma ve Konstantinopolis - Sarkaç Doğu'ya Kayar.....	263
11. Denizin Göbeği	273

KİTAP III

1. Sorunlu Deniz	283
2. Bizans ve Deniz.....	291
3. Doğu ve Batı	297

4. Arap İstilası.....	305
5. Araplar ve Vikingler	315
6. Arap Yüzyılları.....	327
7. Normanlar ve Araplar	333
8. Haçlı Seferleri	341
9. St. Jean Şövalyeleri.....	351
10. Bizans'ın Düşüşü	363
11. Deniz Cumhuriyetleri	375
12. Doğu'da ve Batı'da Zaferler	385
13. Türk Denizi	395
14. Preveze - Malta - İnebahtı.....	407

KİTAP IV

1. Güneşin Altındaki Adalar	425
2. Hollandalılar, İngilizler ve Kuzey Afrikalı Korsanlar.....	437
3. Cebelitarık.....	445
4. Yelkenli Büyük Savaş Gemisi	453
5. Fransız ve İngiliz.....	461
6. Napoleon ve Nelson.....	475
7. Savaştan Sonra	483
8. Adalar ve İngilizler.....	493
9. Victoria Dönemi.....	503
10. Büyük Dönüşüm	513
11. Başka Bir Yüzyıl.....	521
12. Barış ve Yine Savaş	531
13. Zaman ve Okyanus	545
Kaynakça.....	582
Dizin.....	589

Önsöz

Birkaç yıl önce, Malta Kraliyet Üniversitesi öğrencileriyle sohbet ederken öğrencilerden biri, Akdeniz'in tarihini kucaklayan fazla sayıda genel eser bulamamasından yakınınca, bu kitapla ilgili düşünce aklıma takıldı. Doğrusu, bu deniz havzasının etrafında yükselen uluslar, sanatlar ve kültürlerin her boyutuyla ilgili binlerce kitap vardı. Roma gemilerinin donanımından Etrüsklerin granül sanatına kadar her konuda ayrıntılı yazılar da vardı; fakat bütünsel bir portre yok gibiydi. Burada bu boşluğu doldurmaya çalıştım.

Bir portre elbette poz vereni hiçbir zaman eksiksiz açığa vuramaz ve aslında, portrenin konusu kadar bizzat ressamın doğasını da açıklar. Örneğin, birçok sanatçıya poz veren herhangi bir ünlü tarihsel karakterin betimlemeleri incelense, betimlemelerin tümü poz verenin dış görünüşü, hatta doğası hakkında genel bir fikir verebilse de, tek tek her birinin ressamın önyargılarını -belki belli ilgilerini ya da konusuna yönelik duygularını yansıttığı görülür. Bu nedenle deniz ve gemiler, Akdeniz'in uzun tarihinde deniz gücünün kullanımını önemli bir yer tutacak. Aynı zamanda, büyük tarihsel olayları göz önünde tutmaya, yanı sıra kültürlerin, ırkların ve dinlerin nasıl birbirlerinden etkilendiklerini ve birbirleriyle ilişkili olduklarını göstermeye çalıştım. Deniz dünyasının biraz ayrıntılı betimlenmesi pek şaşırtıcı değil; çünkü yaşamımın çoğunu bu sularda dolaşarak geçirdim: İlkönce ikinci Dünya Savaşı'nın zoruyla; sonra aşkın zoruyla yatlarda ve küçük teknelerde. Belli bir deniz bağlamında aşktan söz etmek akıldışı değil; çünkü ülke aşkının ya da yuva aşkının insanoğlunu harekete geçiren başlıca güçler olduğunu kimse inkâr etmez.

Denizi ilk kez H.M.S. *Glenroy'un* ön güvertesinden, Süveyş Kanalı'nın ağzından çıkıp dünyanın bu kesiminde düzenli esen yaz ortası rüzgârının yarattığı (o zaman bunu bilmiyordum) uzun bir dalganın içine girerken gördüm. Sonraki dört yılın çoğunu, önce bir denizci, sonra bir subay olarak burada geçirecektim. Bu süreçte Kuzey Afrika kıyısının tamamını ve Ege'nin büyük bir kısmını, Malta'yı, Sicilya'yı, İtalya, Korsika ve Sardinya kıyılarını tanıdım. Bir yıl boyunca bir destroyerin rota görevlisi oldum. Şanslı bir atama; çünkü birçoğunu yıllar sonra daha mutlu koşullarda göreceğim sayısız adanın, kıyının, limanın ve barınağın haritalarıyla tanışmak zorunda kaldım. Fakat savaş beni Akdeniz'e getirmeseydi de ilk fırsatta buraya gelmeye çok önce karar vermiştim. Aldığım klasik eğitimle birlikte bir ressam ya da bir arkeolog olma hevesim, tutkularımı dünyanın bu kesimine odaklamıştı.

İskenderiye'de -ki o sırada en kozmopolit kentti- üslenen gemilerde geçirilen yıllar, dünyanın sert yüzüyle tanışmamı sağladı. Savaş da bunu sağladı; fakat bu, kendi özel demir muhafazasında kapalı, gerçek yaşamla çok az bağlantılı ya da bağlantısız gibi görünüyordu. Ne var ki, İskenderiye yeterince gerçektir; ve orada yoksullar arasında yaşandığı şekliyle yaşam, İngiltere'nin rahat toprağında güvenli bir evde büyüyen bir genç için bir vahiy gibi gelmişti. Canlı Mısır gök kubbesinin altında insanlık durumu, keskin bir siyah ve beyaz karşıtlığı olarak görülüyordu. Örneğin sokakta düşüp ölmüş bir adam gördüm; cüppeli kalabalık aldırmadan yanından geçip gitti, onu yattığı yerde bıraktı. Ras El Tin Caddesi'nin bir arka sokağında, yaşlı bir kocakarının yardımıyla bir kapı aralığında doğum yapan bir kadın gördüm. Aynı bölgede sokakta boyly boyunca uzanan ölü bir eşeğe rastladım. Bir kasap yattığı yerde eşiği doğruyordu, çıplak kolları kan içindeydi, elinde yarım metre uzunluğunda parlak bir bıçak vardı. Burada ne başlangıçlar, ne sonlar, ne de yaşamın gıdası dikkatle hazırlanmış bir maskenin altına gizleniyordu. Güneş her şeyi açığa vuruyordu. Adeta gözlerimin önündeki puslu perdeler -İngiliz kırsal kesimini gizleyenlere benzer- aniden kalkmıştı. Bal renkli ketumluklarıyla British Museum'da gördüğüm mermer heykeller bu dünyanın çok uzağındaydı. Yunanlıların heykellerini ve ta-

pınaklarını neden parlak asal renklerle boyadıklarını ilk kez o zaman anladım. Hava, ışık, gök ve deniz, Kuzey’de yersiz kaçacak şiddetli bir parlaklığı, hatta bir görsel kabalık ögesini gerektiriyordu.

Deyim yerindeyse, kentin verdiği belli bir korkuyu telafi edecek mimari güzellikleri, daha önce görmediğim muazzam gürültülü ya-şamsallığı, renkleri ve ışıkları vardı. (Sonraki yıllarda Barcelona’dan İstanbul’a kadar birçok Akdeniz kentinin bu ortak özelliklere sahip olduğunu görecektim.) Göz kamaştırıcı beyaz duvarlardan sarkan kırmızı ve mor çiçekli sarmaşıkları, akşamları (gündüzün sıcaklığı azalıp nemli bir hava Maryut Gölü’nden yayılmaya başlayınca) gar-denya kokusu ve yazın, kuzeyden esip bu eski kentteki yaşamı kat-lanılır kılan rüzgârın hışırtısı vardı. Bir gecenin ertesinde şafak vakti kıyıya yürüyordum, gökyüzü zerdali rengine boyanmıştı, yağın çığ kentin kokularını silmişti, “Allahu Ekber” diyen müezzinin sesini duydum. Bazen bir yaşamı değiştirebilen vahiy anlarından birini ya-şıyordum. “Tam yerine geldiğimi” biliyordum: Sadece bu kente ya da bu ülkeye değil, bu denizin bütününe. O günden bu yana başka birçok denizi ve ülkeyi gezdim, oralarda çalıştım; fakat Akdeniz’den her ayrılışım bir sürgün oldu. Dr. Johnson’ın deyişiyle, “Her gezinin büyük amacı Akdeniz sahillerini görmektir.” ve “yurtseverliği Ma-rathon ovasında güç kazanmayan ya da sofuluğu İonya’nın harabe-leri arasında daha da kızışmayan kişi pek kıskançlık uyandırmaz” sonucuna da varıyordu.

Akdeniz sahillerinde fışkıran ve Akdeniz’in neredeyse gelgitsiz sularını geçip birbirlerini çarpraz dölleyen kültürlerin ve uygarlık-ların sayısıyla dünyada boy ölçüşecek başka hiçbir yer yoktur. Bu denizin zenginliği büyük ölçüde, ırkların sürekli etkileşim içinde ol-dukları üç kıtayla çevrili olmasından kaynaklanır. Nadasa bırakılmış bir tarla gibi uykuya daldığı uzun yüzyıllar oldu; fakat bu sessizliği her zaman büyük etkinlik dönemleri izlemiştir. Ben bu satırları ya-zarken; Yakınoğu’da şiddet bir kez daha alevleniyor ve iki büyük dünya gücünün, Amerika’nın ve Rusya’nın filoları bu havzada yaşı-yanlar üzerinde nüfuz mücadelesi yürütürken bölge yine çalkalanı-yor. Fakat bu denizi niteleyen uluslar arasındaki çatışmadan tama-men ayrı olarak, Akdeniz, insanın sürekliliğini de kutsar. Bir ortaçağ

rıhtımının kalıntıları üzerine çömelen balıkçı, transistörlü bir radyo-yu yanından eksik etmese de, burada Kartaca ve Roma filolarının dünya efendiliği için mücadeleye tutuştukları günden beri yapılageldiği gibi, aynı biçimde oltayla balık avlar.

Bilgileri ve coşkularıyla bana yıllarca yardım eden dostlara ve tanıdıklara teşekkür etmem gerekir. London Library, Royal Malta Library ve Malta University Library'ye; ayrıca kitabın taslağını okuma kibarlığını gösteren Sayın Stewart Perowne ile Sayın A.R. Burn'e teşekkür borcum var. Düzeltmeler ve eklemeler onlara, yanlışlar ve gözden kaçan noktalar bana aittir. Son olarak, kitabı Bayan Freda MacIver Reitsma'nın gezgin anısına adıyorum. Yıllar önce küçük bir çocuğa bu denize yelken açma ve bu toprakları tanıma arzusunu aşılayan oydu.

E.B.

Kalkara, Malta 1970

ΚΙΤΑΡ Ι

Καὶ τότε κοινὸν περὶ τὴν ἀλιεῖαν ἔχοντες
ἔργον ἐν λόγοις ἦσαν, θαυμάζοντες τῆς
θαλάσσης τὴν εὐφυΐαν καὶ τῶν χωρίων τὴν
κατασκευὴν.

Balık tutarken, denizin zenginliğine ve
bitişik toprakların niteliğine hayranlıklarını
ifade eden sohbetler yapıyorlardı.

– Plutarkhos, *Hayatlar: Timoleon*

BİR

Bir Ada

Denizden aniden yükselir. Dünyada önemsizdir, aralarındaki boğazın sadece yedi mil ötesindeki Sicilya'da yaşayan birçok kişinin bile bilmediği bir yer. Adı Levanzo'dur ve Sicilya'nın batı kıyısı açıklarında uzanan küçük Egadi grubunun (üç ada, birkaç adacık ve insanların yaşamadığı kayalıklar) bir üyesidir.

Levanzo'da fazla ilgi ya da merak uyandıran bir şey yoktur. Baharda ve sonbaharda ot, yosun ve likenle kaplanan çıplak tepesi 270 metreden biraz yüksektir. Her tarafı sarp kayalıklarla çevrili Levanzo armut şeklindedir; armudun sivri tarafı kuzeye bakar. Çoğu yeri kıraçtır; fakat bazı kuytuluklarda üzüm yetiştirilir. Turunçgillerden birkaç ağaç da vardır. Bunların dışında, sadece nadir bulunan ve dayanıklı bir zeytin ağacı kaslı bir güreşçi gibi çıplak toprağın bir omzuna abanır ya da bir keçi boynuzu ağacı yoğun yeşil gölgesini düşürür. Dikenli armutlar, adalıların ona verdikleri adla "Hint inciri" adada görece yenidir. Kristof Kolomb'un Amerika'yı keşfinden sonra Akdeniz'e gelmişlerdi; öteki birçok yararlı bitki ve sebzeyle birlikte, ilk araştırma gezilerine öncülük eden denizciler ve tüccarlar tarafından Avrupa'ya getirildiler.

Levanzo'nun boyutları iki mile bir buçuk mildir. Armudun tabanını bu kadardır; tek köyü, adanın zirvesini oluşturan kireçtaşı tepenin koruyucu eteğinin altına gizlenmiştir. Yaklaşık üç yüz sakini vardır. Toprağın yanı sıra geçimlerini denizden de sağlarlar. Kışları boğazın iki yakasındaki Trapani ve Marsala limanlarıyla ilişkileri kesilir. İtalyanca'nın yaygın bir lehçesini konuşurlar ve ilk Fenikeli ve Yunan tüccarlar bu yoldan gelip demir atmaya uygun bu iki yeri uğrak limanı olarak kullandığından beri, yaşam tarzları fazla değişmemiş olabilir.

Bu limanlara Cala Fredda ve Cala Dogana, Soğuk Liman ve Gümrük Limanı denir. Sözcükler çok şeyi açıklıyor; zira *cala* söz-

cüğü, koy ya da liman sözcüklerinin Arapça karşılığıdır, *fredda* ise Sicilya dilinde soğuk demektir. Soğuk Liman'da kış ayları boyunca güçlü bir akıntı vardır. O halde bu eski bir addır. İki bin yıl boyunca dilin tüm iniş ve çıkışlarını yaşamış olması olası bir balıkçının adı. Cala Fredda'da iyi istakoz, her zaman bol miktarda tekir balığı ve kayabalığı vardır. Cala Dogana, tek köye tepeden bakan küçük bir ev de gümrük memurlarının yaşadığı yerdir. Adın kökeni görece yenidir. Olasılıkla on dokuzuncu yüzyıldan önce değildir; İtalya'nın yeniden birleşmesiyle birlikte Kuzey İtalya bürokrasisinin ajanlarını bu uzak adayı da kapsayacak kadar uzak yerlere yerleştirme olanağı bulduğu Garibaldi sonrası dönemden kalmadır. Öbür yanda, Roma İmparatorluğu'nun yerleşik günlerinde bir iki yalnız gümrük memurunun Cala Dogana'da geçim kapısı bulmuş olması da olasıdır. Her neyse, bu iki küçük koyun adlarında iki dünya arasında, Doğu ile Batı, Arap ile Latin dünyası arasında bir evliliğin kanıtı vardır. Akdeniz, iki dünyanın buluştuğu denizdir.

Cala Dogana'daki köyde üç küçük dükkân vardır. Bunlardan biri bardır. Ayrıca bir Katolik kilise ile küçük bir de mezarlık. Adanın neredeyse tüm nüfusunun yaşadığı köy de adanın kendisi gibi, tüm dünyanın bir mikrokozmosudur. Gümüş rengi yamaçları, rüzgârın yıkadığı sırtları, bağları, zeytinleri, kıt toprağı ve balığı bol kıyılarıyla bu ada Akdeniz'i yansıtır. Adada yaşayanların damarlarında birçok kan akar: Fenike, Yunan, Roma, Arap ve Norman kanı. Gelip geçen öbür denizciler ve gezginler de kuşkusuz kendi paylarına düşeni eklediler.

Adanın tarihi yoktur. Yani, Egadi -Yunanca Aegates, Keçi Adaları, adından kaynaklanan bir sözcük- olarak bilinen bu küçük ada grubuna ait olduğu anımsanmazsa. Odysseus, Troya Savaşı'ndan uzun geri dönüş yolculuğunda yolunu kaybedince buradan geçti. Matapan Burnu'nu dönüp yurdu İthaka'ya doğru yol almaya çalışırken Akdeniz'de batıya sürüklenen Odysseus, önce Tunus kıyısı açıklarındaki Cerbe Adası'na uğradı. Sonra, o zamanlar bilinen çok az seyir kılavuzlarından biri olan Kuzey Yıldızı'nın, Polaris'in, sürekli parıltısını izleyerek kuzeye doğru yol aldı. Tamamen tesadüf eseri Keçi Adaları'na rastladı.

“Bir tanrı, zifiri karanlık gecede bize yol göstermiş olmalı; çünkü önümüzü görmek olanaksızdı. Gemiler kaim bir sis tabakasının içindeydi ve bulutlarla kaplı aydan zerre kadar ışık gelmiyordu. Bu koşullarda hiçbirimiz adayı göremezdik; hatta iyi gemilerimiz karaya oturmadan önce, sahile vuran uzun dalgaları bile görmedik.”

Odysseus ve filusunun kendilerini buldukları ada, neredeyse kesinlikle, Levanzo’nun üç mil güneyinde bulunan Favignana’ydı. Üç Egadi adasından, güney kıyısında kireçtaşı resifler ve kumlu sahil bulunan tek ada buydu ve Odysseus güneyden geliyordu. Hem Marettimo, hem Levanzo’nun kıyıları dik ve uçurumdur; dikkatsiz denizciler için demirden bir set gibidir.

Levanzo’dan bakınca tam doğuda görünen Erice Dağı’nın cüsesi, Sicilya kıyılarından sabahın erken saatlerinde, güneş dağın arkasında doğduğunda gri, akşam vakti altın sarısı ve mor bir dev gibi yükselir. Kyklopların ülkesi! Batı Sicilya’nın bereketli ovalarından 762 metre yüksekte duran Erice Dağı, antik Eryx, dünyanın bu köşesinin tamamına egemendir. Levanzo halkı bu dağı barometre olarak kullanır, bulutların dağı geçip gitmesinden, doruğunu gizlemesinden ya da eteklerine toplanmasından o gün havanın nasıl olacağını bilir. Balıkçılar adadan uzaklaştıklarında onu bir nirengi olarak kullanırlar. Kuşkusuz Odysseus da, sonraki yüzyılların sayısız denizcisi gibi, bu kıyılarda dolaşırken Erice’nin doruğunun bir kılavuz ve bir yardımcı olduğuna karar verdi.

Levanzo’da hiçbir tapınak, Yunan ya da Roma yapısı, klasik dünyanın var olduğuna dair hiçbir kanıt yoktur. Balıkçılar bazen ağlarında bir amforayla gelirler ve toprağı temizleyen bir çiftçi ara sıra kırık bir çömlek bulup çıkarır; fakat Akdeniz’de antikitenin bu narin kanıtları pek önemli değildir. Yine de boğazda gururla durup dik dik bakan Erice, yirminci yüzyıldan çok önce başka yüzyılların, başka insanların, başka kültürlerin var olduğunu sürekli anımsatır. Güneş doğduktan hemen sonra Levanzo’dan bakan biri, Normanların bir zamanlar bu dağın tepesini Sicilya savunma sistemlerinin bir parçası olarak kullandıklarını gösteren mazgallı duvarların ana hatlarını görebilir. Fakat Erice’nin dev Kyklop duvarlarını Normanlardan çok önce, Odysseus bu denizde seyretmeden önce bu yüksekliklerin sa-

hibi olan eski Sicilyalılar inşa etmişti. Fenikeliler aşk tanrıçası Astarte tapınağını oraya inşa ettiler ve yerin bu dev memesinden esinlenen Yunanlılar Aphrodite tapınağını, Romalılar Venüs tapınağını oraya yaptılar. Şimdi mavi boğaza ve açıktaki adalara cepheden bakan Norman katedralinde Madonna, Deniz Yıldızı, ona tapanlara teselli verir. Bakire Meryem'den daha duygusal bir tanrıçanın kutsal güvercinlerinin torunları, Angelus çanının* çaldığı her seferinde ürküp eski duvarların üzerinde havalanır ve katedral kulelerinin etrafından dönerler.

Levanzo ile Erice Dağı arasında parıldayan boğazda Formica, Porcelli ve Asinelli kayalıkları vardır hepsi, orada yaşayanların size anlatacağı gibi, kör Kyklop Polyphemos'un dağdan koparıp Odysseus'a fırlattığı dev kayaların kalıntılarıdır. Polyphemos'u kim suçlayabilir? Odysseus'un kibri, pek çekici olmayan özelliklerinden biriydi. "Kyklop, her kim sana çirkin körlüğünü nasıl peydahladığını sorarsa, ona İthaka'da yaşayan Laertes'in oğlu, Kentlerin Yağmacısı Odysseus'un gözlerini çıkardığını söyle."

Egadi grubundaki üçüncü ada Marettimo, Levanzo'dan daha büyüktür, fakat daha uzak ve daha ulaşılmazdır. Burada hiçbir liman, koy ya da küçük barınak yoktur. Sadece kuzey kıyısında küçük bir toprak parçası ılıman havalarda ziyaretçilerin kıyıya çıkmasına izin verir. Yunanlılar, olasılıkla Cebelitarık'a doğru uzun yolculuklarında Sicilya'dan ayrıldıktan sonraki son durak yerleri olduğu için Marettimo'ya "Kutsal Ada" diyorlardı. Dahası, Yunanlıların bir yerin "his"sine yönelik sezgisel bir dehaları vardı ve Egadi grubunun en batıda olan bu adasının, insanın her zaman kutsallıkla bütünleştiği o serin ve saf niteliği vardır. Falcone Dağı'ndaki kayaya oyma mezarların tanıklık ettiği gibi, Fenikeliler buraya Yunanlılardan önce geldiler. Malta ve öbür Akdeniz adalarındaki benzer kaya mezarlar gibi, bu karanlık sessiz oyuklar da yolculuklarını tamamlamayan ilk denizcilerin abideleridir. Sur ve Sidon'da, Kartaca'da kadınlar ve çocuklar asla geri dönmeyen tüccarları ve denizcileri beklerdi.

Levanzo'daki küçük balıkçı teknelerinin kürekleri üzerinde Ocu-

* Katoliklerin sabah, öğle ve akşam okudukları "İsa'nın vücut bulması duası"nın zamanını bildirmek için çalınan çan. — ç.n.

lus ya da Horus'un Gözü hâlâ vardır. Bu da bir Fenike mirasıdır; zira Mısırlılardan kopya ettikleri bu figürü Doğu'dan ilk getirenler onlardı. Hatta Fenikeliler bu denizde sefere çıkmayı öğrenmeden çok önce, Yukarı ve Aşağı Mısır Krallıklarının büyük Nil mavnaları, yollarında kendilerini koruyan ve yol gösteren Şahin Tanrı'nın gözüyle ana ırmaklarının durgun akıntısında yol alıyorlardı. Bir zamanlar bir Fenike kolonisi olan Malta'da küçük balıkçı teknelerinin üzerine hâlâ göz resmi yapılır: Fakat hiçbir balıkçı nedenini söyleyemez.

Uzak, küçük ve önemsiz Levanzo'nun bile sırları vardır. Sarp kayalıkların neredeyse dik olarak denize indiği adanın batı kıyısında birkaç mağara bulunur. Yerliler, Polyphemos'a yetecek kadar büyük olan bu mağaralardan birinin devin yuvası olduğunu iddia ederler. Fakat, sayısız yarasanın yuvası olan ve bazen çiftçiler tarafından ambar olarak kullanılan bu büyük mağara dünyanın pek fazla ilgisini çekmez. Levanzo'nun gerçek üzü, kıyının daha ilerisinde, bir botla yaklaşılmadıkça ulaşılamayan yerinde yatar.

1949'da adada tatil yapan İtalyan bir hanımefendi "perili" bir mağarayla -"sahiden bir hayaletler mağarası"- ilgili karışık bir öykü duydu. Eskiden beri anlatılmaktaydı; fakat ancak yakın zamanda bir adam, köpeği bir tavşanı mağaranın kolayca fark edilmeyen ağzına kadar kovalayınca yeniden keşfetti. (Dayanıklı Akdeniz keçilerinin bile zor hayatta kaldığı çorak Levanzo'da en çok rastlanan yabancı hayvan, tavşandır.) Öykünün meraklandığı ziyaretçi kendisini bu gizemli mağaraya götürecektir adamı buldu.

Oradaki keşifleri, dünyaya kayıp bir hâzineyi geri verdi. Mağaranın girişi alçak bir çıkıntının altındadır; öyle ki, sarkıtların kızıl dişleri altından içeriye girmek için dört ayak üstünde geçmek zorunludur. El fenerinin ışığı tavana asılı yarasaları ürkütüp kuru yapraklar gibi sağa sola savrulmalarına neden oluncaya kadar, içerisi sessiz ve karanlıktır. Mağarada daha derine inildikçe, ışık "hayaletler"i ortaya çıkarır. Orada kireçtaşı duvarların üzerine yapılan insan ve hayvan figürleri vardır. Sürü halinde koşan geyikler; sorguçlu, kaslı boyunlarını yay gibi geren boğalar ve pusuda bekleyen ya da mızraklarıyla kovalayan insanlar.

Levanzo'nun mağara resimleri Lascaux ve Altamira'dakilerine

benzer. Avcıların tümü bariz bir biçimde erkektir; çoğu üç bacaklıymış gibi resme dilmıştır. Daha çok idollere (rahip de olabilirler) benzeyen figürler de vardır ve bunlar da, klasik dünyanın herhangi bir Bahçe Tanrısı kadar itifallıdır. Mağaranın girintilerinde beyaz kille yapılmış gibi görünen gizemli bir dişi figür, Beyaz Tanrıça'nın ya da belki de daha sonra Akdeniz havzasına egemen olacak kudretli Toprak Ana'nın habercisi gibidir. Bu Levanzo mağarasına sıradışı bir farklılık kazandırır; çünkü tarihöncesi sanatta dişi figürler enderdir. Erkek ve hayvan figürlerinden bazıları boyanmış, bazıları kireçtaşı duvarlara oyulmuştur. Bir boğanın ana hatlarını ya da koşan bir geyiğin eylemini ustalıkla kavrayan sanatçılar hayvanın bütünlüğünü yakalayan bu çizgileri ne kadar da muhteşem bir umursamazlıkla bir hamlede çizerler!

Mağaranın dar ağzından, rüzgârla kırısan Akdeniz'e inen sert eğimden bakıldığında, çizimlerin gerçek etkisi ortaya çıkar. Levanzo şimdi sadece tavşanları barındıracak kadar küçükse, bütün bu boğa ve geyik portrelerinin kaynağı nedir?

Adanın neredeyse zirvesinde bulunan mağaranın ağzı, bir zamanlar zengin ovalardan yükselen ulu bir dağın doruğuydu. Bu mağara-türbeyi kendi av ve bereket büyüğü için kullanan Akdeniz insanının atası buradan denize değil, güneyde Afrika'ya kadar uzanan bereketli topraklara bakıyordu. O zaman Levanzo Sicilya'ya ve Sicilya da İtalya'ya bitişikti. Bu engin ovada, avcı insanın avladığı yabani hayvan sürüleri dolaşırdı.

Levanzo'da hemen altında mağaranın olduğu doruğun denizden yüksekliği 278 metredir. Ada ile Sicilya arasındaki boğazın derinliği ortalama 36 metredir. Bu taraftaki dağ, öbür iki Egadi adası gibi, Erice Dağı'nın etek tepeliklerini oluşturunuyordu. Fakat batı tarafında ve adaların güneyinde denizin derinliği hızla 180 metreye kadar iner. Büyülerinin bu duvarlarda yeşermesine neden olan mağara ressamı yaklaşık 500 metreden aşağıdaki ovalara bakıyorlardı; bu ovalarda, ölüm ve doğurganlık düşlerini resmeden o insanlara görünmeyen hayvanlar Avrupa ile Afrika arasında özgürce dolaşıyorlardı.

Baharda ada hâlâ büyüldür. Kısa bir süreliğine, eski dağın tüm

benekli yamaçları ve çıplak tepesi çiçeklerle halı gibi örtülür. Papatyalar zayıf çimenleri nakışlar; yabancı orkideler ve kadife çiçekleri, beyaz, mor ve açık mavi deve dikenleri, mavi sığırdili ve ufacık yaban süseni her yerde yetişir. Akdeniz baharı güzeldir, fakat kısadır. Çok geçmeden *la grande cbaleur* mevsimi; ara sıra yazın esen karayelle yumuşayan, fakat çoğunlukla maceraperest kara ve deniz meltemleri dışında hiçbir şeyin kesintiye uğratamadığı sıcak, bulutsuz günler gelir. Neme ulaşmak için kayaları delen kökleri gittikçe derine dalan incir ağaçları üzerinde yemişler olgunlaşır. Bütün adada koyu kırmızı, turuncu ve sarı hint incirleri dikenli armutların taze yaprakları üzerinde kızarır.

Erice Dağı'nın tepesinde caka satan nimbus bulutları sonbaharı haber verir. Aylarca sürecektir ilk yağmur, bağbozumu sırasında düşmeye başlar. Levanzo bile kendi şarabını yapar ve minyatür bir vadinin üst tarafında bulunan bağda, insanlar üzüm sepetlerini başlarının üzerinde taşıyorlar. Kadınlar toplar ve taşır; fakat Dionysos'un gizli ayini günümüzde bir erkek ayinidir. Genç bir erkek büyük bir fıçının içine atlar ve üzümleri ayaklarıyla ezmeye başlar. Ona iki kişi daha katılır. Don dışında hiçbir şey giymezler ve çok geçmeden donlar ve adamların vücutları, kabaran sırayla mora boyanır. Ambarın başka bir köşesinde Arşimet kadar eski bilimsel bir aygıt kullanılıyor hâlâ: Erkeklerin ayaklarının yerini alan, elle çalıştırılan bir ezme aleti. Arada bir üzümü çiğneyenlerden biri fıçıdan çıkar, karşı tarafa koşar ve üzerine bir su hortumu tutulurken bekler. Su sadece boyayı, teri, üzüm kabuklarını değil, kafasında tüten dumanı da temizler.

Saf üzüm suyu varilin dibindeki bir musluktan fışkırır ve taş bir kanaldan geçip döşemenin altındaki fıçıya akar. Tadı nefistir; temiz burukluğuna güneşin, toprağın ve denizin kokusu sinmiştir, fakat bir tek bardağı bile dikkate değer bir müshildir. Yarın erkekler üzüm suyu fıçısına saf şeker kamışı şekeri eklemeye başlayacaklar ve mayalanma süreci başlayacak. Bugünlerde erkekler üzüm ezmeye başlamadan önce haç çıkarırlar. Kutsal Bakire'ye yakarılır; oysa bir zamanlar yakarılan Dionysos'tu. Fakat o da Doğu'dan gelmişti.

Ambarın dışında birkaç aylak bir keçiboynuzu ağacının gölgesinde dinlenir. Keçiboynuzu, dünyanın bu bölümünde yaz mevsimi

boyunca gölge veren az sayıdaki ağaçtan biridir. Her zaman yeşil, koyu, parlak yaprakları gezginler için bir nimettir; deriye benzeyen kahverengi meyvesi ise hem sığırları, hem yoksulları besler. Bunlar, müsrif oğlun memnuniyetle yediği “kabuklar”dır ve büyük olasılıkla Vaftizci Yahya’ya güç veren “çekirgeler”dir. Keçiboynuzunun meyvesinden sarrafın ağırlık Ölçüsü “karat” türetilir. Eski Yunanlıların dediği şekliyle *Keration*, bir obol’un* üçte bir ağırlığındaydı. Keçiboynuzu dünyadaki en eski ağaçlardan biridir. Üçüncü zamandan başlamak üzere buzul çağlar boyunca varlığını sürdüren tek ağaç olan keçiboynuzunun soyu çok eskilere dayanır. *Caratonia* cinsinin eşsiz türüdür.

Levanzo’da sonbahar balıkçılar için de telaşlı bir mevsimdir; düşman kış fırtınaları onları küçük kayıklarını kıyıya çekmek zorunda bırakmadan yapabildikleri kadar balık avlamalıdır. Adanın etrafındaki ve ada ile Sicilya arasındaki denizde yüzyıllardır aşırı balık avlanmaktadır ve balık azalmıştır. Fakat hiçbir yasa karnını doyurması gereken ve bakacak aileleri olan insanları ağ gözlerini küçük tutmaktan ya da dinamit atmaktan alıkoyamaz. Bu ilkel su bombaları patlayınca su sarsılır ve bayılan balıklar su yüzüne çıkar.

Genel olarak, konuşursak, adanın etrafındaki hâkim noktalara yerleşen *carabinieri* yasaların uygulanmasına yardım eder; fakat balıkçılar günlük ekmekleri için çok sıkı ve dürüstçe çalışırlar. Sonbaharda, suyun üstünde yüzen mantarlarıyla istakoz sepetleri koylara bırakılır. Neredeyse dantel kadar narin olan ve arı kovanına benzeyen Akdeniz sepetleri kışın fırtınalarına dayanmaz; o yüzden şimdi, güz mevsiminde son kabuklular toplanmalıdır.

Unione, basit bir dip ağını çalıştırabilen, küçük, açık bir deniz motoru, Levanzo’nun etrafında çalışmaktadır. Öbür küçük sandallar oltayla balık avlıyorlar. Bazı koylarda salma ağ kullanılır, ağ mantarları suyun yüzeyinde sallanıp durur, ağ dikey olarak suya daldırılır; erkekler koyun barındırdığı balıkları tuzağa düşürmek için yarım daire biçiminde büzülen ağı çekerler. Gençler ahtapot avlamak için dalar; su altındaki kaya oyuklarından dışarıyı tarayan dokunaçlara kendi kol ve bacaklarını yem gibi sunarlar. Vücutlarına yılan gibi

* Eski Yunan gümüş sikkesi; bir drahminin altıda biri. - ç.n.

sarılan kollardan endişe duymayan gençler, ahtapotları su yüzüne çıkarırlar. Hızlı bir bilek hareketiyle ahtapotu ters çevirirler ve içi deniz yosunuyla kaplanan bir sepetin içine fırlatırlar, ardından tekrar dalarlar. Akşama doğru, etini yumuşatmak için ahtapotu bir kayaya çarparken ya da bir taşla ezerken görülebilirler.

Kışın burası ile Sicilya arasındaki boğaz haşın sularla köpürebilir. Yazın ısınan denizin tüm nemini fınn gibi ağzıyla Afrika'dan getiren ve sonbahar ayları boyunca egemen olan yumuşak ve nemli sirokonun yerini, batı rüzgârları ve kükreyen kuzey rüzgârları alır. Balıkçılar evde aylaklık edip şarap kadehlerinin (ya da bir iki damla anason katılmış kahve fincanlarının) başında otururken, çiftçiler meşguldür. Sonbaharın ilk yağmurlarından hemen sonra toprak tekrar canlanır; ekime uygun kıt alanlara arpa ve buğday ekilir. Kuzey topraklarındaki kıştan farklı olarak, Akdeniz'de kış çiftçiler için aktif bir zamandır. "Aslan Güneş" ile yaz mevsimi, toprağın dinlenmeye çekildiği ve çiftçinin kısmen boş oturduğu zamandır. Kuzeyli çiftçiler için Şubat'ın donu ve karı ne kadar yararsızsa, onlar için de kavurucu sıcaklığıyla Ağustos o kadar yararsızdır.

Kışın bile balıkçılar bazen kayıklarını suya indirmeye değer bulurlar. Ara sıra, Ocak ile Mart arasında on günlük bir dönem boyunca deniz puslanıp sakinleşir. Balıklar, yılın her döneminde olduğu gibi hâlâ ordadır. Haftada üç kez Sicilya'dan feribot gelir. İmalat ürünler, giyim eşyaları, şekerlemeler, et, sebze ve kestane gibi küçük lüksler küçük bir iskelede karaya indirilir. Fakat deniz dar boğazdan azgınca kabarınca, adalıların dış dünyayla ilişkileri tamamen kesilir. Acil mesaj göndermek için polis haberleşme istasyonu kullanılabilir; fakat ağır hastalar ve doğumu yakın kadınlar kıştan önce Trapani'ye gönderilir. Tüp gaz, son yıllara kadar adalıların tek ekmek pişirme, balık kızartma ya da et pişirme aracı olan kömür ya da odun sobasının yerini almıştır. Konserve yiyecek, kısa süren kışın sertliğine karşı yararlı bir yedek kuvvet sağlamıştır. Bu arada, transistörlü radyolar suyun ötesindeki dünyanın müziğini çalar.

İKİ

Deniz ve Toprak

Kuzeyden Avrupa'nın, güneyden Afrika'nın ve doğudan Asya'nın kuşattığı Akdeniz kıtalar arasında derin bir hendeği işgal eder. Cebelitarık'tan Suriye'ye kadar azami uzunluk yaklaşık 2.200 mildir. Kuzeyden güneye, Fransa ile Cezayir arasında azami genişlik 488 mildir. Bir bakıma yatay bir denizati biçiminde olan Akdeniz'in, kendi kuzeydoğu kolu, istiridye biçimli Karadeniz eklentisi vardır. Karadeniz de dahil toplam yüzölçümü 1.158.300 milkaredir. Dünyanın büyük okyanuslarıyla karşılaştırıldığında küçük sayılan Akdeniz, ona denk herhangi bir alandan daha büyük bir halklar, kültürler, meteorolojik ve coğrafi farklılıklar yelpazesini barındırır.

Jeologların Tetis dedikleri, muazzam okyanusun var olan en büyük parçasıdır. Yunan mitolojisindeki Tetis, yer ile göğün kızıydı. Bütün dünyayı çevrelediğine inanılan kudretli okyanus tanrısı Okeanos'la evlendi. Jeolojik bakımdan Tetis, geç karbonifer dönemden üçüncü zamana kadar eski dünyanın tamamını ya da yerkürenin yaklaşık yarısını kaplayan bir okyanustur. Modern Akdeniz'den iki bin fit yükseklikte, Etna Dağı'nın lavla kararmış yamaçlarında duran biri, şu anda Avrupa'daki en yüksek aktif yanardağ olan bu kara parçasının bile bir zamanlar Tetis'in derin sularının altında olduğunu kanıtlayan fosil kabukları toplayabilir. Akdeniz'in kara parçaları yer kabuğunun buruşmasıyla yukarıya doğru tırmanmaya çalıştılar ve birçok yerde hâlâ volkaniktirler.

Denizin birçok yüzü vardır. Görece küçük alanı içinde, çevresini saran kıyılarda yükselen kültürler kadar büyük karakter yelpazesiy-le övünebilir. Birçok anlamda bir İlanus'tur, iki yüzlü bir tanrı; çünkü coğrafi olarak iki ana bölüme ayrılır: batı havzası ve doğu havzası. Cebelitarık'tan Malta ve Sicilya'ya kadar olan alanı kapsayan Batı Akdeniz, üzerinde Maltız adalarının durduğu suya gömülü bir sırtla doğudan ayrılır. Şimdi su altında gizli olan bu kara parçası bir za-

manlar Avrupa'yı Kuzey Afrika'ya bağlıyordu ve her iki tarafında -Tetis okyanusu çekildikten çok sonra- olasılıkla iki büyük göl vardı. Malta'daki Ghar Dalam'da (Karanlık Mağara) bulunan minyatür fil iskeletleri, iki kıtanın bir zamanlar bitişik olduğunu kuşkuyla yer bırakmayacak biçimde gösterir. Adanın tarihöncesiyle ilgili bir inceleme olan *Malta*'da J.D. Evans şunları yazar: "Üç fil türü boylarına göre ayırt edilmiştir, en küçüğü 90 cm boyundadır. Tıpkısı olmasa da benzer cüce filler Akdeniz'in Sicilya, Sardinya, Girit ve Kıbrıs gibi adalarında da bulunmuştur. Bazı katmanlı sit alanlarında küçük fillerin büyüklerden sonra geldikleri gösterilebilir; çünkü küçükler, daha üst katmanlarda bulunuyorlar. Bunun akla uygun bir açıklaması şöyledir: Normal boyda birçok hayvan yeni oluşan adalarda mahsur kaldı ve bu hayvanların torunlarının boyları, yem kıtlığı ve genel olarak kötüleşen koşullar nedeniyle küçüldü. Bu hipotezin, farklı adalarda bulunan cüce hayvan türlerinin neden özdeş olmadıklarını açıklama üstünlüğü de vardır; kabaca paralel hatlarda da olsa birbirlerinden yalıtılmış olarak geliştiler."

Zamanın bilinmeyen bir noktasında (fakat insanın belleğinde varlığını sürdüren bir nokta) Afrika'yı Cebelitarık Boğazı'nda İspanya'ya bağlayan kara köprüsü çöktü ve Okyanus gürleyerek önce batı gölüne aktı, sonra Sicilya ile Kuzey Afrika arasındaki kara parçasını sular altında bıraktı (Levanzo, Malta ve Gozo gibi küçük adaları yalnız bırakarak) ve sonunda batı gölünü doğu gölüyle birleştirip bugün Akdeniz dediğimiz denizi oluşturdu. İnsan ırkı için anıtsal değerde olan bu olay Yunanlıların Deukalion efsanesinde ve olasılıkla Kitab-ı Mukaddes'teki Nuh öyküsünde anılır: "O büyük enginin bütün kaynakları yarıldı ve göklerin pencereleri açıldı."

Romalılar Cebelitarık Boğazı'na Hercules Sütunları diyorlardı; çünkü Yunan efsanesinde kıtaları birbirinden ayrılmaya zorlayan kahraman Hercules'ti. Hercules kıtaları ayırdıktan sonra iki sütununu dikti; kuzeye Cebelitarık kayasını, güneye Septe kayasını.

Bir zamanlar Avrupa ile Afrika arasındaki bu kara köprüsü Akdeniz'i ayıran temel çizgiyi oluşturur. Doğu havzası, ya da daha doğrusu güneydoğu havzası, Suriye'den Sicilya ve Malta'ya kadar uzanan denizdir. Malta adasında deniz kazası geçiren Aziz Pavlus'un

biyograficisi, Resullerin İşleri'nde, "İki denizin birleştiği bir yere düşerek gemiyi karaya oturtular..."* diye yazdığında coğrafi olarak doğruyu söylüyordu. Havari Pavlus Malta'nın kuzeydoğu ucunda, Malta-Gozo Kanalı'nın yakınlarında deniz kazası geçirdi ve "iki deniz" in, Doğu ve Batı Akdeniz'in gerçekten birleştiği yer burasıdır.

Venedikli büyük jeolog Edward Suess *The Face of the Earth* kitabında Akdeniz'i tanımlarken dört ayrı fiziksel bölgeye ayırır. Batı havzası dışında öbür üçü şöyledir: Adriyatik, Girit ve Kıbrıs'tan kuzeye doğru Ege'ye uzanan ve Karadeniz'i de kapsayan alan ve Suriye'den Sirte Körfezi'ni de kapsayacak şekilde batıya doğru uzanan Kuzey Afrika kıyı bölgesi.

Denizcilere göre Akdeniz birçok küçük "deniz" e ayrılır. Balear Adaları ile İspanya sahili arasında Balear Denizi; Balear Adaları ile Korsika arasında, kuzeyde Fransa ve İtalya sahiliyle çevrili Liguria Denizi vardır. Sonra Sicilya'nın kuzey sahili, Sardinya ve Korsika'nın doğu sahilleri ve İtalya'nın batı sahiliyle çevrili üçgen Tiren Denizi var. İtalya ile Yugoslavya arasında Adriyatik Denizi bulunur. Sicilya, Güney İtalya ve Batı Yunanistan arasında İon Denizi var; Yunanistan ile Türkiye arasında ise adalarla kaplı Ege var.

Coğrafyacılar kesin ve bilimsel tanımlar yapabilirler; fakat gemiciler bu bireysel denizlerin niteliğini ve hissiyatını avuçlarının içi gibi bilirler. Gerçekten de Akdeniz'in her bölgesinin kendine ait ayrı bir karakteri vardır; biri şiddete daha eğilimli, öbürü daha sakindir; biri güvenilir, fakat ara sıra tutku nöbetlerine yakalanır, bir başkası tehlikeli bir şizofrendir. Örneğin Aslanlar Körfezi ile Adriyatik, kuzey rüzgârları saldırdığında hem tehlikelidir, hem şiddetli. Aslanlar Körfezi'nde bu rüzgâr karayeldir, Rhone vadisinden akıp gelen ve batıya doğru Balear Adaları'na kadar bütün denize yayılan, fırtına kuvvetinde karayeldir. Şiddetli bir karayel büyük modern tekneleri bile tehlikeye düşürebilir. Adriyatik'in kırbağı boradır, kasırga kuvvetine hızı bazen 110 deniz miline ulaşabilen soğuk ve kuru bir poyrazdır. Bora tüm kuvvetiyle estiğinde, yetkililer Trieste kentinde insanlar rüzgâr tarafından uçurulmadan sokağa çıkabilsinler diye cankurtaran hatatları kurmak zorunda kalırlar.

* Yeni Ahit, Resullerin İşleri, 27/41.

Yaz aylarında haftalarca dümdüz kalan İon Denizi daha sakin-dir. Yunanlıların uygarlıklarını Yunanistan anakarasından Sicilya ve Magna Graecia'ya (Büyük Yunanistan ya da Güney İtalya) kadar kolayca yaymalarını olanaklı kılan bu olguydu. Sadece kışın İon Denizi öfkeye kapılır. O zaman vahşi poyraz *gregale*, ya da Yunan rüzgârı Yunanistan'ın ve Yugoslavya'nın dağlarından aşağıya atlar ve Cer-be Adası'na ve Kuzey Afrika kıyısına kadar bütün denizi birbirine katar.

"Güvenilir, fakat tutku nöbetlerine yakalanır" ifadesi, Ege Denizi'ne de uygun bir betimlemedir. Akdeniz'de denizcilerin yaz ayları boyunca düzenli rüzgârlarından emin oldukları tek alan burasıdır. Bu rüzgârlar her zaman kuzeyden eserler ve etesian rüzgârları (Yunanca *etos*, bir yıl, her yıl güvenilir anlamında) olarak bilinirler. Halk arasında meltem denir (olasılıkla Venedik dilinde iyi hava zamanı anlamına gelen *bel tempo*'nun bozulmuş bir şekli).

Bu denizlerde deneyimli bir gemici olan Henry Denham *The Aegean* kitabında şu yorumu yapar: "Her gün öğleye doğru esmeye başlaması, öğleden sonra 5 ila 6 ve bazen 7 kuvvetinde bir hıza ulaşması ve akşama doğru dinmesi beklenebilir. Oldukça sık, hiçbir uyarıda bulunmadan, gece boyunca gücü azalmadan eser." Bununla birlikte küçük tekne denizcileri gün batımından sonra gerileyeceğinden emin olabilirler.

Meltem rüzgârı Ege'den aşağıya doğru, Girit'in güneyinden İskenderiye'ye kadar eser. Bu Yunan denizciliğini besleyen rüzgârdı tüccarlara Yunanistan ile Asya arasında elverişli bir borda rüzgârı ve Ege'den aşağı doğru yol alırken mutlu bir pupa rüzgârı sağlı-yordu. Ticaretleri genişleyince, yazın Mısır'a kolayca yelken aç-malarına da olanak sağlıyordu. Mısır'a gidince, kürekle ya da yel-kenle Yunanistan'a ve adalarına geri dönebilecekleri bahara kadar İskenderiye'de ya da Nil'in ağzında bekliyorlardı. Ne var ki, Ege yaz rüzgârları bakımından güvenilir olmasına karşın, "tutku nöbetlerine de yakalanabilir." Yerel koşulları bilmeyen denizcinin gemisi için bir barınak bulmayı umut ederek sığındığı adaların rüzgâr almayan ta-rafında zararsızca yüksekte esip gitmek yerine, rüzgâr müthiş bora halinde aşağı çöker. Gelip geçen gök gürültüleriyle birleşen kara bo-

radan kaçınmak oldukça kolaydır; çünkü bir adanın üzerinde beliri-veren çivit mavisi bulut derhal görülebilir; aynı zamanda şimşek çakar ve hava ozonla karıncalanır. Fakat beyaz bora daha tehlikelidir; çünkü yaklaştığına dair hiçbir belirti yoktur. Denizciler ancak telaşlı adımlarından geldiğini görebildikleri için ona “beyaz” denir. Meltem bir adanın üzerinden ayrıldığında berrak ve bulutsuz bir gökyüzünden akar, ardından her şeyden habersiz denizcinin üzerine vahşi bir şiddetle düşer.

Cezayir ve Tunus kıyıları boyunca uzanan “tehlikeli şizofren” deniz alanı, görece istikrarlı Ege’den tamamen farklıdır. Cebelitarık’tan Bon Burnu’na ve Batı Akdeniz’in sonuna kadar Kuzey Afrika kıyı şeridi sayısız geminin, hatta filoların mezarı olmuştur. Bir alçak basınç alanı Cebelitarık Boğazı’ndan ya da Güney İspanya’dan doğuya doğru hareket ettiğinde, Afrika kıyısının bu kesiminin tamamında batıdan ya da kuzeybatıdan gelen güçlü fırtınalara neden olur. Denizde yakalanan denizci kendisini amansız düşman bir rüzgâr yiyen sahilde bulur. Alçak basıncın soğuk cephesi Cezayir kıyı şeridi üzerinden geçince, batıdan esen rüzgâr artarak fırtınaya dönüşür ve ardından, cephe geçince kuzeybatıya yönelir. Çoğunlukla, ikinci bir soğuk cephenin yaklaşmasıyla birlikte bütün süreç tekrarlanır. Bu sahillerin klasik zamanlardan bugüne kadar batık gemilerin iskeletleriyle dolu olmasının nedeni budur. On altıncı yüzyılda İspanyollar, Müslüman Cezayir devletiyle çatışmaları sırasında birkaç filoyu bu koşullar altında kaybettiler. 1541’de büyük bir İspanyol saldırı filosu tarihteki en kötü deniz felaketlerinin birinde, bu hava koşullarında neredeyse tamamen yok oldu. Çok sayıda kadirga, sekiz bin asker taşıyan 150 yelkenli kalyon, İspanyol soyluluğunun gülüyle birlikte bu ünlü olaydan sonra Cezayirli Türklerin “Charles Fırtınası” dedikleri fırtınada telef oldu. Filosunun ve ordusunun mahvını seyreden İmparator V. Charles’ın başını öne eğip, “İşin bitti!” diye ağladığı söylenir.

Birçok ruh hali ve çeşitli hava koşulları olan Akdeniz bu nedenle meteorolojik olarak bile kolayca özetlenemez. Sadece kırk beş mil genişliğinde ve en derin yeri yüz kulacı geçmeyen Sicilya-Malta Kanalı gibi bazı sığılanlarda, kuzeyden esen görece kısa bir rüzgâr bile teh-

likeli bir deniz patlaması yaratabilir. Mayıs'tan sonra ender rastlansa da, bu tür kısa fırtınalar bazen yazın da olur. İkinci Dünya Savaşı sırasında, Haziran 1943'te Müttefiklerin Sicilya saldırısını neredeyse boşa çıkaran da bu fırtınalardan biriydi.

Bu tür sığ alanlara karşın, Akdeniz'in muazzam derin yerleri de vardır. Sondaj ölçümlerinin 2.400 kulacı, yani yaklaşık 4.400 metreyi gösterdiği (Etna Dağı'nın yüksekliğinden 1.200 metre kadar daha derin) dünyadaki en derin çukurlardan biri Girit'in batısında yer alır. Denizin batı havzasında bilinen en büyük derinlik Güney Sardinya'da Sandalo Burnu'nun batısında 1.700 kulacın biraz üzerindedir (yaklaşık 3.100 metre). Tiren Denizi'nin güney kısmında, Sicilya ile Napoli arasında benzer derin "cehennem çukurları" bulunur; sönmüş bir yanardağın zirvesi olan küçük Ustica adası ise, yalnız başını 1.000 kulaçtan fazla bir derinlikten yükseltir.

Özellikle iki faktör Akdeniz'i dünyanın okyanuslarından ayırt eder. Bunların ilki ve en önemlisi, denizin tamamında gelgitlerin görece yokluğudur. Gelgitler var oldukları birkaç alanda bile, denizcileri kaygılandırmayacak kadar küçüktür. Örneğin Cebelitarık Boğazı'nda azami gelgit aralığı altmış santimetreyi nadiren aşar. Kuzey Afrika kıyısının daha ilerisinde, Cical'de bazen bir buçuk metreye kadar çıkabilir. Fakat denizin orta ve doğu alanlarının tamamında gelgit aralığı neredeyse fark edilemeyecek kadar küçüktür. Bu gelgit yokluğu, sakin yazlarla birlikte, Denizci Adam'a ilk günlerinde kuşkusuz yardımcı oldu. Elbette daha sonra en büyük yararı ortaya çıkan ilk uygarlıklara olacaktı; birbirleriyle ilişki kurmalarını sağladı. İlk insanın, Homeros'un "balık kaynayan deniz" dediği denize açılmayı öğrendiğinden itibaren, halkların ve kültürlerin, Akdeniz'in bir bölgesi ile öbürü arasında sürekli yer değiştirmesi büyük ölçüde gelgitlerin yokluğuna bağlanabilir.

Bu denizi okyanuslardan ayırt eden ikinci özellik tuzluluğudur. Akdeniz, Cebelitarık Boğazı'nın yardımıyla Atlantik'ten beslenmeseydi, Sicilya-Kuzey Afrika kara köprüsüyle bölünmüş iki büyük tuz gölüne hızla dönüşürdü. Cebelitarık Boğazı, en dar noktasında sadece dokuz mil genişliğindedir. Bu yüzden, Atlantik'in Akdeniz'i çok küçük bir cepheden istila etmesine izin verir. Deniz havzasının

tamamında sıcak yazlar kaçınılmaz olarak yüzeyde önemli miktarda buharlaşmaya yol açar. Bu buharlaşma denize yağın yağmurdan ya da dökülen ırmaklardan epeyce fazla olduğu için, Akdeniz'in özgül ağırlığının (Batı Akdeniz'de 1.028, Doğu Akdeniz'de 1.03) batıda Atlantik'ten (1.026) ve doğuda Karadeniz'den (1.012) daha yüksek olması şaşırtıcı değildir.

Büyük ırmak arzına sahip Karadeniz, Çanakkale Boğazı yoluyla Akdeniz'e görece tatlı su boşaltır. Fakat öbür uçta, Hercules Sütunları'nda Akdeniz, yüzeyde akan daha soğuk, daha az tuzlu Atlantik suyuyla dolar. Altta daha yoğun ve daha tuzlu Akdeniz suyu Atlantik'e akar. O nedenle içdeniz ile ötesindeki okyanus arasında sürekli bir alışveriş vardır. Doğu Akdeniz'in kimi yerlerinde tuzluluğun binde 39, Cebelitarık Boğazı'nda ise ancak binde 37 olduğu hesaplanmıştır. Akdenizli olmayan bir ziyaretçi, denize adımını attığı andan itibaren bu tuzluluğun kanıtını bilimsel araçların yardımı olmadan kendi başına keşfeder. Bu sıcak, insanı batırmayan suda neredeyse hiç çaba göstermeden yüzebilir. Yunan efsanesinde şair Arion'un dost bir yunus balığı tarafından memleketi Korinthos'a getirildiği söylenir; fakat Akdeniz'in kendisi de her yüzücü için bir yunus balığı gibidir.

Suyun yüzey ısısı ara sıra 32 dereceye kadar ulaşabilir, fakat genellikle çok daha düşüktür; kış ayları ortalaması 11 ila 14 derece arasındadır. Özellikle kışın yüzey ısısı havanın ısısından daha yüksektir; fakat yazın kimi aylarında durum tersine döner. Bazı adaların sahillerinde Temmuz ya da Ağustos aylarında hava sıcaklığının 27 derece, denizin ise 32 derece olabildiği zamanlar vardır. Ne var ki, deniz kışın ilk fırtınalarıyla çalkalanmaya başladıktan sonra, keskin bir sıcaklık düşüşü olur. Yabancı ziyaretçiler Kasımın sonuna kadar denizde yüzmenin keyfini çıkarsalar da, çok az Akdenizli Eylül ortası ile Mayıs sonu arasında uygun iklim sayar. Adalı bir Yunanlı, "Vücut ürpermediği zaman denize girilmelidir," diyordu. İngiltere'de ve öbür kuzey ülkelerinde kışın bile suya girenlerin (hatta göllerin ya da havuzların buzunu kırarak) bulunduğu söylendiğinde, bazı insanların aptallığından bana ne dercesine omuz silkti. Hangi ülkeden, ırktan ya da bölgeden olursa olsun, Akdeniz insanı gerçek mutluluğun

ölçülülükte olduğuna dair bir duyguyu içinde saklar, bu konudaki tüm başarısızlıklarına karşın. Eski Yunan özdeyişi “aşırılık boştur” (ve buna uymadıkları için şehir devletler battı), hâlâ ideal bir kavram olarak aziz tutulur.

Yılın herhangi bir zamanında en yüksek yüzey ısısına Levant’a doğru denizin güneydoğu köşesinde, en düşük yüzey ısısına Aslanlar Körfezi’nde, Kuzey Ege’de ve Adriyatik’in kuzeyinde rastlanır. Bütün alanda yüz kulacın biraz altında 12 ila 13 derecelik neredeyse sabit bir ısı vardır, ısı farkı yine doğu havzası ile batı havzası arasındadır. Denizin iki temel yapı biçiminde tabakalanması İkinci Dünya Savaşı’nda denizaltıların işine yaradı; soğuk su tabakası cepleri, yukarıdaki destroyerlerin sonar ışıklarından kaçmalarına olanak sağladı.

Derin sulardaki yıllık ısı değişikliği çok azdır ve bu da bir önceki kışın sıcaklıklarına bağlıdır. Aslında Akdeniz’in derinliklerinde açık okyanuslarla karşılaştırıldığında çok az yaşam vardır. İki yüz kulacın altında herhangi bir şey zor yaşar ve öyle görünüyor ki, en derin ceplerde sadece kısır sessizlik hüküm sürer. Akdeniz tamamen kapalı olmasa da, bu konuda tamamen kapalı denizlere benzer: Çok yüksek bir tuz içeriği (daha yoğun olan tuzlu su kaçınılmaz olarak daha tatlı suyun altına girer) yaşama düşmandır. İnsan tüm memeliler gibi sığ sulardan çıktı; tüm memeliler gibi yemek listesinde tuz olmalıdır; fakat derin deniz balıkları ya da organizmaları bile tuzun çok fazla olduğu yerlerde yaşayamazlar.

Bunun bir uzantısı olarak, Akdeniz’in tuhaf eklentisi Karadeniz’de, 150 metre ile azami derinliği 2.100 metre arasında hiçbir organik yaşam yoktur. O kadar çok ırmaktan-Tuna, Dinyeper ve Azak Denizi üzerinden Don’dan- su alır ki, yüzey suyu çok az tuz içerir. Bu görece tuzsuz su Çanakkale Boğazı’ndan geçip Akdeniz’e akar-ken, alttan bir tuzlu su akıntısı Karadeniz’e akar. Bu yüzden deniz fiilen iki tabakadan oluşur: Alt tabakadaki tuzlu alan, atmosferle bir teması olmadığı için oksijen alamaz ve dolayısıyla yaşamı destekleyemez.

Uyuşuk, tuzlu Akdeniz’i bilenler Karadeniz ile büyük arkadaşı arasındaki farkı kolayca kanıtlayabilirler. Hava ne kadar sıcak olursa olsun, İstanbul sıcaktan ne kadar kavrulursa kavrulsun, Boğaz

soğuktur. Sadece soğuk değil, Akdeniz'e göre daha az tuzludur da. Bazı yerlerde suyun tadı biraz tuzlumsudur; yüzücü bu suyun kendisini kaldırmadığını hemen anlar.

Atlantik'in içdenizi beslediği Akdeniz'in öbür ucunda, sadece Cebelitarık Boğazı'nın darlığı değil, denizin altında iki kıtayı birleştiren bir çıkıntı da içeri giren suyun hacmini kontrol eder. En derin yeri 300 metreyi geçmediği ve bazı yerleri epeyce sığ olduğu için, boğaz ancak görece az miktarda suyu kabul edebilir. Boğaz daha geniş olsaydı ve Avrupa ile Afrika arasında bir çıkıntı olmasaydı, Akdeniz'in karakteri değişirdi; çünkü Atlantik'in soğuk suları özgürce ileri geri akardı. Aslında Atlantik içdenize tuzlu serum sağlarken, Karadeniz görece tatlı su akışıyla bunu dengeler.

Bütün Akdeniz'de deniz yüzeyindeki temel sirkülasyon saat yönünün tersinedir. Cebelitarık Boğazı'ndan içeri giren akıntı Kuzey Afrika kıyısı boyunca ilerler, Suriye'den kuzeye döner, Kıbrıs Adası'nı dönüp Türk kıyıları boyunca ilerler, saatin ters yönünde Karadeniz'i dolaşır, Yunanistan kıyılarından geçip Adriyatik'e ulaşır, oradan da tekrar İtalya'yı geçip Fransa'nın ve İspanya'nın güney sahillerine gelir. Bu basit kalıpta ana değişiklik Sirte Körfezi'nde gerçekleşir; orada akıntı Sirenayka'nın çıplak, çıkıntılı kafasına çarpar ve geriye, Kabis Körfezi'ne ve Tunus'un doğu sahillerine doğru sapar. Denizciler Akdeniz akıntı sistemiyle ilgili bu betimlemeyi sadece genel bir resim saymalıdırlar. *The Admiralty Pilot* şu uyarıda bulunur: "Genel sirkülasyon denizin her tarafında aynı zamanda düzenli bir akış olarak yaşanmaz; fiili akıntılar değişkendir. Akıntılar, rüzgârdan ve geçici özellikte, fakat herhangi bir yerden gelen rüzgâr güçlü ve sürekli olduğunda genel sirkülasyonu maskeleyecek kadar güçlü yerel sapma akıntılardan büyük ölçüde etkilenir. Bu yüzden Akdeniz'in herhangi bir kesiminde pusulanın herhangi bir noktasına doğru yol alan bir akıntı bulmak olanaklıdır. ..." Deniz dışıdır, dolaşısıyla denizci de onu kaptırırlar bulur.

Gelgitin görece yokluğu rüzgârın bu denizdeki etkisinin bir okyanustakinden çok daha büyük olması demektir. Yüzey akıntıları esen rüzgârlardan kaynaklanır; fakat rüzgârın etkisini yok edecek gelgit aralığının yokluğu, patlayan bir denizin görece kısa bir zaman

içinde ortalığı birbirine katabileceği anlamına da gelir. Yarım saatten fazla sürmeyen ani bir fırtına deniz yüzeyini değiştirebilir ve arkasında bir süre devam edecek bir çalkantı bırakabilir.

Bir günlük deniz seferinde deniz yüzeyi birkaç kez değişebilir. Orta Akdeniz’de yaz ortasında eğer egemen karayel birkaç gün boyunca düzenli bir biçimde esmekteyse, denizci günün başlangıcında kuzeybatıdan bir kabarmayı fark eder. Teknesinin gün boyunca hafifçe güneydoğuya yöneleceğini bilir. Bir adanın yakınında gök gürültülü bir fırtınayla karşılaşabilir; sonra bu fırtına da, fırtına yönünde akan bir ölü dalga bırakacaktır. Öğleden sonra bir körfezin ağzına yakın, nitelik olarak tamamen bölgeye özgü, egemen karayeli tamamen bastıran ve denizin yüzeyine başka bir kalıp dayatan güçlü bir deniz esintisi bulabilir. Karanlık çöktüğünde dümdüz sakin bir denizle baş başa kalması olasıdır ve çırpıntılı bir su yüzeyiyle.

Deniz öngörülemez ise, Akdeniz iklimi genel olarak istikrarlı olmakla ve görece basit bir kalıba girmekle bunu telafi eder. Bölgenin tamamında yaz sıcaktır; kış ise çoğunlukla serin olmasına karşın, kısa sürer ve bol güneş ışığıyla canlanır. Akdeniz iklimi için ampirik bir formül m/r biçiminde verilir: R, Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında düşen toplam yağmurun milimetre olarak miktarına eşittir; M ise, en sıcak ayın santigrat cinsinden ortalama azami sıcaklığına eşittir. Bu formül kullanıldığında gerçek bir Akdeniz iklimine sahip bölgelerin, yedinin altında bir bölüm sayısına sahip olduğu söylenir.

Zeytin ağacının varlığı, bir Akdeniz alanında olduğunuzun kesin bir işaretidir. Zeytinin olasılıkla yerli olmadığı, Doğu’dan ithal edildiği doğrudur; yine de bütün Akdeniz’e dağılımı o kadar geniştir ki, bulunduğu her alanın gerçek bir Akdeniz iklimine sahip olduğu söylenebilir. Pıral ağacı ve Halep Çanı öteki iki güvenilir iklim işaretidir. Zeytin toprak donmasının çok ender olduğunun da bir garantisidir; çünkü zeytin ağacı 6 derecenin altında bir ısıya dayanamaz.

Yıllık düşen yağmur miktarı orta karardadır; ortalama 60 santimetredir. Fakat Korfu’da 112,5 santimetreye ulaşabildiği halde, Oran’da 37,5 santimetre kadardır. 1870’ten beri doğru istatistiklerin tutulduğu Maltız takımadalarında ortalama 50 santimetredir; fakat istisnai olarak bir iki yılda bu oran 97,5’e kadar yükselir ve

hatta 25 santimetreye kadar düşer. Ortalama rakamlar Güneydoğu İngiltere'nin rakamlarından çok farklı olmamasına karşın, Akdeniz'e düşen yağmur esas olarak genelde sonbaharla sınırlıdır ve sonbaharda bile günlerin çoğunluğu bulutsuzdur. Yağış olduğunda da şiddetli olur. Kayıtlar, Malta'da Ekimde bir günde 28 santimetre yağmur yağdığını gösterir; oysa Cebelitarık'ta bir günde 20 santimetrelilik yağış kaydedilmiştir. Kuzeyde olduğu gibi yağmurun çiselediği uzun gri günler, Akdeniz'de bilinmez. Yirmi dört saatte birkaç santimetre yağış olabilir; fakat ardından gökyüzü berraklaşır, yağmur bulutları geçip gider ve güneş ışığı geri gelir.

Pek çok bölgede yağmur mevsimi Eylüde başlar ve şiddetli gök gürültüleriyle hücum eder. Sonbaharın ilk yağmurlarından sonra, Ocak ve Şubat'taki ikinci yağmur dönemine kadar Kasım ve Aralık ayları boyunca çoğunlukla görece yağmursuz bir dönem vardır. Pek çok alanda Temmuz ve Ağustos bütünüyle yağmursuzdur ve bazı yerlerde Haziran da yağışsız olabilir. Bu dönemde, Oleg Polunin ile Anthony Huxley'in *Flowers of the Mediterranean*'da söyledikleri gibi, "Güneşli geçen ortalama zaman günde 10 saatten fazladır. ... Bu sıcak mevsim, Akdeniz'in haklı olarak övüldüğü her tür meyvenin olgunlaşması için idealdir."

"Pek çok bitki bu sıcak mevsimde büyümeyi durdurur ve ilk yağmurlarla birlikte yeniden büyümeye başlar. Bazı türler sonbaharın sonunda ve kışın başlangıcında çiçek açar ve bazıları kış boyunca aktif büyümeye ara vermez. İlkbaharın başlangıcı pek çok uzun ömürlü Akdeniz bitkisinin çiçek açtığı zamandır ve çiçek açma dönemi Nisanın sonuna doğru doruğuna ulaşır; bu sırada zengin bir mevsimlik bitkiler çeşitliliği ovaları ve tepeleri halı gibi kaplar. Hazirana gelindiğinde bu bitkiler solmuştur ve birçoğu tohumunu dökmüştür; sadece deve dikenlerine ve nane ailesinin üyelerine (Labiatae) çiçekli rastlamak olasıdır."

Ortalama Ağustos ısısı 24 ila 27 derece arasındadır; fakat gündüz çoğunlukla 32 dereceye kadar çıkar. Bir limanın ya da kentin konumu, bir yerin deniz esintisine açık olma derecesine göre büyük ölçüde değişen yaz sıcaklığını önemli ölçüde etkiler. Örneğin, görece korunaklı olan Tunus'ta sıcaklık 32 derecenin epey üstüne çıkar. Fakat

Kuzey Afrika kıyısında deniz rüzgârını hissedен yerlerde ısı nadiren 30 derecenin üzerine çıkar. Yaz aylarında batı kesiminde gece ısısı genellikle 25 ila 31 derece arasındadır, fakat orta ve doğu kesiminin kimi yerlerinde 24 derecenin altına düşmemesi oldukça yaygındır.

Dünyanın öteki bölgelerinden gelen turistler ve ziyaretçiler Temmuz ve Ağustos aylarında Akdeniz'e yığıldıkları halde, bu bölgenin pek çok yerlisi en sıcak bu iki aydan pek hoşlanmaz. Yaşam kalıpları bozulur; iştahları azalır; çocuklar ilgisiz ve huzursuzdur; sinekler, sivrisinekler ve sıcaklık gece uykusunu mahveder. Gücü yetenler kuzeyin, yaz ziyaretçilerinin terk ettiği toprakların yolunu tutar. Klimalı modern binalar hariç, öğle uykusu bir lüks değil, zorunluluktur. Pek çok dükkân, büro ve işyeri sabahleyin erken, güneş ortalığı kavurmadan önceki serin saatlerde açılır. Öğle zamanı kapanır ve öğleden sonra dört sularında yeniden açılır; akşam saat yedi-sekize kadar da açık kalır. Gün öğle uykusuyla kesilmesine karşın, çalışılan saatler yılın öbür zamanlarında olduğu kadar uzundur. Fakat hem çalışanlar, hem işverenler yaz ortasında ulaşılan iş niteliği ve niceliğinin ortalamanın altında olduğunu farkındadırlar. Palermo'da ve öbür kentlerde sosyal yaşam akşam saat sekiz sularında başlar; bir kokteyl partisini, saat on buçukta bir akşam yemeği partisi ve gece yarısı bir sinema seansı izleyebilir. Yaz ortasında en iyi çalışma saatleri güneşin doğuşu ile ısınun denizden ve kayalardan yansımaya başladığı sabah saat on arasındadır. Yorgun toprağın geceden kalma nemin bir miktarını hâlâ koruduğu, topraktaki, denizdeki ve binalardaki renklerin berrak ve parlak olduğu bu serin, sakin saatler Akdeniz insanının en iyi iş yaptığı zamandır. Daha sonra onu keçiboy-nuzu ağacının gölgesinde uyuya kalmış (yanı başında biraz şarap ve içinde ekmek, zeytin, sarımsak, bir domates ya da yarım hıyar bulunan bir sofraya beziyle birlikte) gören yabancı ziyaretçi, böylesine aylak görünen bir yaşama gıpta edebilir. Pinekleyen bu emekçinin sabah saat dörtten önce kalktığı, bir saat ya da daha fazla yürüyüp tarlasına gittiğinin, kendisi sabah kahvaltısında çayından bir yudum almadan önce onun dört saat çalışmış olduğunu farkında değildir.

Akdeniz topraklarına giden modern gezgin, eskilerin gördüklerini pek göremeyeceğini unutmamalıdır. Bunun basit bir örne-

ği olarak, agavlar, kaktüsler, turunçgiller, okaliptüs, yenedünya ve palmiye -bugünlerde hepsi tipik Akdeniz bitkisi olarak kabul edilir- ithal edilmiş yabancılardır. Bazıları Çin'den ve Doğu'dan, bazıları Amerika'dan. Aynı şekilde, bizzat toprağın yüzü de değişmiştir. Daha on yedinci yüzyılda yoğun ormanlarla kaplı olan adalar şimdi iskelete dönmüştür. Bir zamanlar buğday başaklarıyla hışırdayan zengin topraklar çölleşmiştir ve bütün alanlar volkanik ve sismik hareketlerle değişmiştir. Eski savaş alanlarını yeniden inşa etmeye ya da klasik yazarların sözünü ettiği limanları keşfetmeye çalışan bilim insanının ya da tarihçinin sorununu bu kadar zorlaştıran şey yeryüzündeki bu değişikliklerdir. Bir yanda, toprak birçok yerde insan faaliyetleri sonucu değişmiştir. Öbür yanda, Akdeniz'in yeryüzünün görece yeni bir parçası ve hâlâ değişim sürecinde olduğu gerçeği vardır. Akdeniz bölgesini "yaşlı" saymak Batılı insanın doğal eğilimi olmasına karşın, jeolojik olarak oldukça gençtir.

Toprağın kendisini geliştirme ve daha sonra insanın gelişile birlikte değişme süreci birkaç evreye ayrılır. Her şeyden önce, yabancı bitkiler yeryüzünün o zamana kadar çıplak olan yüzeyine yayılmaya başlar. Bu bitkiler ya kuşların dışkılarıyla ya da rüzgârla toprağa taşınır. Organik maddenin ayrışmasının ürünü ve yaşamın yenileyicisi olan koyu kahverengi humus, çürüten bitkilerden yavaş yavaş oluşur. Kuş gübresi buna yardım eder ve toprağı daha fazla verimlileştirir. Toprak derinleştikçe ve zenginleştikçe, toprağı gübreleyen, arkalarında verimi artıran cesetlerini ve kemiklerini bırakan hayvanları çeker. İnsan bu hayvanlardan biridir. Ekologların "klimaks" dedikleri şeye -görece istikrarlı bir bitki topluluğuna- sonunda ulaşılır. Akdeniz'de bu, ağaçların bölgeye yayılmaya başladığı zamandı. Dünyanın bu parçasında keyifle gelişip büyüyen ağaçlar, derimsi yapraklarıyla yazın kavurucu sıcaklığına direnebilen ve derin, su arayan kökleriyle ağacı kış yağmurlarına kadar koruyabilen, yaprak dökmeyen ağaçlardır.

Akdeniz'de ilk önemli evre, yaprak dökmeyen ormanların bölgeye yayılmasıydı. İnsan sahneye çıkmasaydı, bu eski orman olduğu gibi kalırdı. Fakat insan her şeyi değiştirir. Avcı olarak işe başlar başlamaz -tarımcı olmadan çok önce- ağaçlara saldırır, açık alanlar

yaratmak için yakar. Daha sonra tarım geliştikçe bu faaliyet artar; daha önce avladığı hayvanları koruyan ağaçlar, çiftçiliğin önünde bir engeldir. (Görece yakın zamana kadar Batı İtalya'da Circeo Dağı bölgesinde bu ilk ormanın kalıntılarına rastlanırdı.)

Orman ağaçlarının temizlenmesiyle birlikte, manzaranın bütün görünümü değişir. Aletleriyle ve hayvanlarıyla (özellikle taze fidanları yiyen keçi) insan, önüne geçilmezse toprağın çölleşmesine yol açan bir süreci başlatır. Yaprak dökmeyen orman yok olduktan sonra, geriye maki kalır. Maki, Korsika'yı ziyaret eden herkesin bildiği, Akdeniz'e özgü bitkiler için kullanılan terimdir. Maki, boyları bazen bir buçuk iki metreye ulaşan çalılardan -çoğunlukla katır tırnağı ve laden- oluşur. "Yüksek" maki olarak tanımlananlarda mersin ağacına, süpürge ağacına, pırnala ve halep çamına rastlanır. "Alçak" makide hiç ağaç yoktur; sadece biberiye ve adaçayı gibi bitkiler ve öteki küçük çalılar vardır ve hiçbirinin boyu bir metreyi geçmez.

Bir orman alanının yıkımında üçüncü evreye, makilik alanlar da temizlenince (insan tarafından mangalkömürü, reçine ve lif amacıyla kullanılarak) ulaşılır ve başka bir karakteristik manzara tipi ortaya çıkar: kıraç. Bu terim, verimsiz toprak anlamına gelir; fakat toprak henüz bütünüyle çölleşmemiştir. Taşlı ve kuru zemininde, yamaçlara ve kayalık düzlüklere ısrarla yapışan dağınık birçok küçük çalılığı barındırır. Maki gibi kıraç bu çalılıklar da aromatik bitkilerle kokar. Hemen hemen her mutfak bitkisinin anasıdır. Biberiye, lavanta, kekik, adaçayı, geyikotu, sarımsak ve sedef otu, bunların hepsi bu taşlı verimsiz toprakta yaşar; burada "arzuyu ve anıyı birbirine karıştıran" kokuları, çevrelerindeki toprağın verimsizliğiyle artmış gibidir. Baharda kıraç manzara çiçeklere gömülür; zira bu taşlı yaylalarda düzinelerce soğan ve yumru köklü süs bitkisi yetişir.

Kıraç toprak Avrupalıya şifalı bitkilerinin çoğunu veriyorsa, lalenin, süsenin, safranın ve sümbülün yabani atalarını da üretir. Baharda tükürükotu parlar, minyatür süsenler ve ağılayangelinler rüzgâra selam verir ve yabani sarımsak yuvarlak beyaz çiçeklerini açar. Fakat bu parlamış kısa ömürlüdür. Birkaç hafta içinde kavrulan toprak, böyle bir parlamış bir yana, sanki hiçbir yaşam barındıramamış gibi görünecektir.

Akdeniz'in bütün alanları kıraç arazi örneklerini gösterir ve bu, birçok adanın tipik özelliğidir; toprağı insanın yüzyıllarca süren bilgisizliği çoraklaştırdı ve o kadar zayıflattı ki sadece bu dayanıklı bitkiler varlığını sürdürebiliyor. Kıraç toprağın ötesinde, cetvelin en ucunda step vardır. Toprağın neredeyse bütünüyle yok olduğu ve sadece derin kök sistemlerine sahip bitkilerin yaşayabildiğı toprak. Bazı devedikeni ve ot tipleri, dağlalesi ve süsen gibi uzun ömürlü bitkiler ve birkaç soğan köklü bitki steplerde yaşar. Sicilya, Malta ve Gozo gibi adaların yoksullaşmış yaylalarında en belirgin step tiplerinden biri görülebilir; burada kocaman yumru köklü çirişotundan başka hiçbir şey yetişmez. Eski Yunanlıların çirişotunu yeraltıyla ilişkilendirmelerini sağlayan şey, olasılıkla sadece bitkinin ölü renkli çiçekleri değildi. Homeros'un ölülerin yaşadığı büyük "çirişotu çayırı"nın betimlemesine, şairin kefenlere bürünmüş cesetler gibi duran çirişotları- nın titreyen kafaları dışında her şeyin perişan durumunda olduğu çıplak bir stebi anımsaması neden olmuş olabilir.

Yaprak dökmeyen ormanlardan çöle kadar uzanan Akdeniz manzarası, toprağın akıllıca kullanılmasıyla ya da insanın şu ya da bu nedenle bölgeyi terk etmek zorunda kalmasıyla tersine çevrilebilir. Ne var ki, süreç bu kadar ilerlemiş olduğu için, sadece toprağı yeniden oluşturmaya yönelik yoğun çabalar manzarayı başlangıçtakine benzer bir duruma dönüştürebilir ve birçok yerde, toprağın gücünü geri getirmek için hiçbir şey yapılamaz. Modern insanın Yunanistan imgesiyle bütünüyle özdeşleşen ıssız, çıplak adalar bir zamanlar ormanla ve kış yağmurlarına karşı toprağı tutan dayanıklı sık bitkilerle kaplıydı. Klasik yazarların sözünü ettiği pınarları ve dereleri aramak boşunadır. Doğrusu bir zamanlar vardılar, fakat ormanların yok olması ve toprağın kaybolmasıyla birlikte pınarlar ve dereler kurudu. Eskiden pımal ve kermes ormanları üzerinde aylakça dolaşan sonbaharın yağmur bulutları şimdi hızlı bir biçimde rüzgâr yönünde hareket eder ve çıplak kireçtaşı yamaçlara ani bir sağanaktan başka bir şey bırakmaz.

Toprağın yüzü değişmiştir; fakat yine de şafak vakti -denizin koyu mavimsi griden kurşuni griye ve parlak gümüş rengine dönüştüğü zaman- uzaklara doğru bakan denizci kendisinden önceki mil-

yonlarca denizcinin baktığı dünyanın aynısına baktığını düşünebilir. Denizde sefere çıktığında bir Fenikelinin yararlandığı yıldızlardan yararlanır, onunla aynı tuzlu havayı solur ve aynı hava koşullarına maruz kalır. Fakat deniz de değişmiştir: Artık Homeros'un zamanındaki kadar "balık kaynamaz," toprak gibi deniz de aşırı kullanılmıştır.

Havzanın neredeyse her köşesinden yola çıkan troller denizi tarar. Her koy ve her küçük ada trolle ya da oltaıyla balık avlayan kendi gündüz balıkçılarını denize boşaltır ve geceleri karpit ve gazlı fenerler balıkları ağlara doğru çekerken adaların etrafı ışık gerdanlıklarıyla çevrilir. Kabaran Akdeniz nüfusu beslenmelidir ve birçok yerde toprak tarıma ya da hayvan otlatmaya uygun değilse, o zaman dengeyi deniz sağlamalıdır. Yine de, bu deniz insanın hem bilgisizliği, hem zorunlu gereksinimleri nedeniyle büyük ölçüde nüfusunu kaybetse de, etrafındaki ülkelerin yemek listesinin büyük bir bölümünü sağlamayı hâlâ başarır.

Bazen boyu 3 metre, ağırlığı 450 kiloya ulaşan, uskumru ailesinin en büyük balığı, tonbalığı Akdenizli balıkçıların çok önemli bir avıdır. Taze ya da konserve olarak, Sicilya'daki ve öbür adalardaki balıkçıların ekonomisinde büyük bir rol oynar. Aynı şekilde, Messina Boğazı'nın kuzeyinde bulunan ve tek amacı kılıçbalığı avlamak olan özel teknelerden zıpkınla avlanan kılıçbalığı bir diğer lezzettir. Fakat çok az işçinin satın alıp yemeye gücünün yeteceği bir lezzet.

Akdeniz'de tonbalığı ve kılıçbalığı yakalamak için kullanılan yöntemler o kadar sıradışıdır ki, kısa bir betimlemeyi hak eder. Sicilyalılar tonbalığı yakalama tekniklerini olasılıkla dokuzuncu ve onuncu yüzyıllarda adayı işgal eden Araplardan öğrendiler. Fakat Arap işgalinden önce de olabilir; çünkü Fenikelilerin İspanya kıyısında bir tonbalığı dalyanı kurdukları kayıtlarda vardır; Cadiz'deki ve Carteia'daki Fenike madalyonlarının üzerinde tonbalığı resmi vardır. Daha sonraki bir tarihte tuzlanmış tonbalığı Romalıların *salta-mentum sardicum* dedikleri gözde bir yemekleriydi.

Kıyının belli noktalarında tonbalığının yumurtlamak için sahile yaklaştığını bilen balıkçılar, sahilden deniz yatağına uzanan uzun bir ağ sererler. Bu engelle karşılaşan tonbalığı ağın etrafından dolaşmak için denize yönelir ve bunu yaparken ilk "oda"ya girer. Bu oda, yü-

zeyde dört taraftan mavnalarla desteklenen kutuya benzeyen kare bir ağıdır. Bu ilk ağı giren ve hâlâ kendisini kuşatılmış bulan tonbalığı denize açılan tek kapıya yönelir ve kaçınılmaz olarak ikinci ağın yolunu tutar. Yine başka bir açık kapı dev balığı denizin özgürlüğüne yöneltir ve üçüncü ve son ağı, *camera della morte* içeri girer. “Ölüm odası” önceki ağlara benzer; bir farkla: Güçlü bir dip ağı vardır. Bu kez tamamen şaşırان tonbalığı hapishanesinde amaçsızca dolanır. İçgüdüğü onu her zaman kıyıdan uzaklaşıp denize açılmaya yönlendirdiği için, geldiği yoldan geri dönüp özgürlüğüne kavuşamaz.

Tonbalığı sezonunda her gün *rais* (Sicilya diline geçen Arapça bir sözcük, reis), *camera della morte*’yı tutan mavnalardan birinde dibi cam bir kovayla ağı kontrol eder. Ağda yeterince balık olduğuna inanınca, *mattanza* (katliam) ilan edilir. Bu sözcük Sicilya tarihinin başka bir bölümünü açığa vurur. İspanyol etkisinin adaya egemen olduğu uzun yüzyılları. Balıkçı çeteleri üçüncü ağı destekleyen dört mavnaya götürülür. Genellikle sabahın erken saatlerinde (gündüzün kavurucu sıcaklığından sakınmak için) dört kenarlı ağı -ve onunla birlikte dipteki ağı- çekmeye başlarlar. Balıklar sulu dünyalarının daraldığını hemen hissederler. Amaçsızca durmadan dönerler; sonra panik üstün gelir ve artan bir hızla kapanan çemberin içinde çırpınırlar. Tuzaga düşen sadece tonbalığı değildir; bazen dev bir vatoz balığı kara bir kâbus gibi denizden sıçrayıp, etrafına sular saçarak tekrar sulara gömülür, köpekbalıkı da oradadır ve öbür küçük balıklar, farkında olmadan denizin krallarını izleyip ölüme koşmuştur. Ağı dibi su yüzeyine bir metre kadar yaklaşınca, “oda”yı destekleyen ana ipleri yakalarlar. Reisin işaretiyle *mattanza* başlar. *The Journeying Moon* kitabında bu betimlenir: “Sıra sıra dizilen insanlar kısa bir süre öylece durur ve ardından adeta hep birlikte darbeyi indirirler. O parlak sabah vakti onları hâlâ görebiliyorum: İnip kalkan kancalar; kanları akarken çırpınan iri balıklar ve balıkları mavnaların bordasına çeken ve kancayı döndürerek balıkları ambarlara boşaltan insanlar. Büyük tonbalığı bir mavnanın bordasına çekildiğinde, adamlardan biri parmaklarını balığın gözlerine sokar.

kör olunca daha az mücadele eder. Bazen, balığı ölmesi için ambara atarken parıldayan karnını nazikçe okşardı; bu hareketi tuhaf bir acıma hissini ifade etmekteydi. ...”

Kılıçbalığı avlamanın da özel teknikleri vardır. Sicilya'nın kılıçbalığı avlama tekneleri benzersizdir. Bugün hepsi dizel motorludur; fakat yirmi beş yıl önce çoğu latin yelkenli teknelerdi. Onları dünyanın öteki balıkçı teknelerinden ayırt eden şey, muazzam cıvadraları ve kule gibi uzanan uzun ince direkleridir; direklerin tepelerinde gözetleme kulesi vardır. Gövde uzunluğu yaklaşık 12 metre olan bir teknenin 18 metrelik bir cıvadarası ve 24 metrelik bir direği olur. Eskiden direkler ve cıvadralar ağaçtan yapıldıkları için o kadar uzun değildi; fakat şimdi daha da uzun tutulmalarına olanak veren alüminyumdan yapılıyorlar. Dümen ve motor kontrolü direğin tepesine çıkarılır; orada kaptan ve bir gözcü tekneyi kontrol eder ve kılıçbalığı avına göre yönlendirir. Bulundukları yükseklikte teknenin epeyce ilerisindeki suyu görebilirler. Bir kılıçbalığı sürüsü görülünce, kaptan manevra yapıp tekneyi uygun konuma getirirken, zıpkıncılar cıvadranın ucuna koşarlar. Bazen zıpkıncı zıpkınını fırlatmadan birkaç saniye önce hedefini görür; bazen de görmeden, kaptanın talimatlarına göre zıpkınını fırlatır.

Messina Boğazı'nda Sicilya ile İtalya arasındaki sahil boyunca çalışan tekneleri izlerken, neredeyse bu deniz kadar eski bir balık avlama tarzına tanık olursunuz. Zıpkınla kılıçbalığı avlama yönteminin zamanın hangi noktasında geliştiğini gösteren hiçbir kayıt yoktur; fakat antik dünyaya kadar geri gidebilir. Homeros, Messina Boğazı'ndaki balıkçılık faaliyetlerini kuşkusuz biliyordu. Bölgenin tehlikelerini Kharybdis girdabı ve canavar Skylla'yı betimlerken, Skylla'nın nasıl balık avladığını anlatır: "Uzatar başlarını korkunç uçurumdan dışarı / gezdirip bakışlarını kayalarda olduğu yerden / avlar yunus balıklarını, kılıçbalıklarını / ve indirir gövdeye sürülerle deniz canavarını."

Kharybdis'in (hâlâ vardır) *Odyseia'daki* bu pasajı kesin bir biçimde yerelleştirmesinden tamamen ayrı olarak, Skylla'nın balık avlama faaliyetlerine yapılan gönderme anlamlıdır. Messina Boğazı, Akdeniz'de bol miktarda kılıçbalığının bulunduğu yerlerden biridir. Bu noktada İon Denizi ile Tiren Denizi arasındaki su alışverişi, boğazdaki gelgitler ve suyun sürekli hareketi kılıçbalığını Akdeniz'in bu parçasına çeker ve burayı gözde yumurtlama yerleri haline geti-

rir. Tekneler parıltılı bir haziran sabahı boğazda aşağı yukarı zikzak çizdiklerinde, aslında eski modeli tekrarlıyorlar sadece motor gücünün avantajıyla. Kharybdis girdabının karşı tarafında bulunan Sicilya köyü Ganzirri’li balıkçılar ve İtalya kıyısında adını Homeros’un canavarından alan Scilla köyünden balıkçılar, dünyanın en eski balıkçı topluluklarından biri olduklarını iddia edebilirler. Rüzgârın kuzeyden estiği ve boğazdaki akıntının rüzgârın ters yönünde aktığı gri bir kış gününde, rüzgâr ve deniz gürleyip ve kayalıkların etrafındaki mağaralarda patlarken Skylla’nın “ciyaklama”sı duyulabilir.

Sicilya’nın kıyı alanlarından farklı olarak, Orta İon Denizi ve Korsika ile Sardinya’nun batısında kalan deniz gibi Akdeniz’in büyük bölümünde hâlâ az balık avlanır. Dar bir su yolunun büyük modern balıkçılık filolarına sahip iki ülkeyi birbirinden ayırdığı Manş Denizi’nden farklı olarak, Akdeniz, birçok yerde balıkçılık faaliyetleri esas olarak kıyı sularında çalışan küçük teknelerle sınırlı olan ülkelerle çevrilidir. Bu olgu, bazı alanlarda aşırı balık avlanmasına karşın denizin bir bütün olarak kayıplarını yerine koyabilmesini sağlar (hiç kimse bunun ne kadar süreceğini söyleyemese de).

“Kaygısız Çapkının Şarkısı” balığın bir erdemini anımsatır.

Balıkli ziyafetler insanı pire gibi sıçratır,
Aşkın Hanımefendisi kadın Venüs denizden doğdu;
Onunla ve Bakkhos’la birlikte içimiz gıdıklanır
Yüz yıldır unuttuğumuz duyguyla.

Bu isimsiz İngiliz şairi, adalarla benekli sığ sulara sıkça uğrayan ya da ana havzanın karanlık derinliklerine gizlenen bazı balıkların (afrodizyak ya da başka türlü) adlarından esinlenmiş olabilir. Orta Akdeniz’in balıklarıyla ilgili bir rehber yalnızca bu alanda dokuz yüzden fazla balık çeşidini sıralar bu eski denizin zenginliğinin bir işareti.

Albacore, kehribarbalığı, maymunbalığı, fenerbalığı (Aziz Peter balığı da denilir), kollu kırlangıçbalığı ve Atlantik palamudu listedeki birkaç isimdir. Fakat Poseidon da tuhaf tehlikeli yaratıklara düşkündür; güneşlenmeyi seven zararsız köpekbalığını, uzun ve keskin dişli bomaris köpekbalığı izler. (Bu denizde köpekbalığı bulunmadı-

ğı, otel müdürlerinin ve turist bürolarının bir uydurmasıdır.) Sonra siyah karınlı tırpana, horozbina balığı, mavi kızbalığı, kahverengi lapina ve neşeli uskumru gelir. Şiddetli bir elektrik şoku verebilen kramp kedibalığını, büyük burunlu borubalığı, şeytanbalığı, dost yunus balığı ve dorade balığı izler. Çirkin ve tadı hoş olmayan kedibalığının, yassı başlı tekir balığının ve zarif, neşeli, parlak uçanbalığın benekli kayabalığı ve hızlı uskumru gibi arkadaşları vardır. Tekir balıklarının kralı açığağızı; yeşim kemikli zargana ve yüce çatalsakal izler. Çizgili lapina, büyük uskumru ve bufa balığıyla ya da yapışkan balığıyla birlikte ortaya çıkarken, çekiç baş köpekbalıklarının ve zarif denizatlarının arkasında koşan eşlikçileri vardır. Akıllı lapina ve uzun burunlu tırpana, netameli boynuzları ve kamçı gibi kuyruğu nedeniyle şeytanbalığı olarak da bilinen kedibalığı, obur keşişbalığı, zargana, mercanların etrafında beslenen papağanbalığı, testerebalığı, pompilus, yoksul morina, dev ve küçük köpekbalıkları, hepsi istemeyerek ağa ya da oltaya takılır bazıları atılır, bazıları deniz yosunu kaplı ambara ya da açık bir teknenin lekeli tahta döşemelerine fırlatılır. Kırbaç kuyruklu dikenli kedibalığından uzak durulur; fakat Napoli’de ve daha güneyde bir *zuppa di pesce*’ye lezzet katabilen kırmızı çapakbalığına, kırlangıçbalığına ya da uskumruya öyle davranılmaz. Pembe renkli apogon, yelkenlibalık, safir renkli kırlangıçbalığı, yaldızlı sardunya, siyah karınlı tırpana ve bıyıklı dilbalığının daha da tuhaf komşuları vardır: kalın dudaklı tekir balığı ve üç sakallı kayabalığı. Derinlerde yosunların ve kayaların arasında yaşayan iribaş balık, tompot, iki benekli sucker, çarpanbalığı, Türk lapinası ve sarıbalık, kısaltılan bu listede son sırayı alırlar.

Akdeniz’de en geniş ve en iyi balık çeşitliliğine üç önemli “Deniz Kapısında rastlanır. Bu kapılar Cebelitarık Boğazı, Messina Boğazı ve İstanbul Boğazı’dır. İçdeniz ile Atlantik’in buluştuğu yer olan Cebelitarık’ta sadece çok sayıda tür değil, Atlantik’in soğuk suları aktığı için daha sert etli balıklar da bulunur. Aynı şekilde, Karadeniz’in soğuk ve görece tuzsuz suyunu Akdeniz’e boşalttığı noktada da, sıcak, gelgitsiz ve tuzlu batı havzasında olduğundan daha kaliteli balık vardır. Fakat Messina Boğazı tamamen başka bir olaydır ve yarıgünlük iki ayrı gelgiti olan tek alan olmasıyla da bir istisnadır. Yani, her ay gününde iki yüksek su ile iki alçak su vardır.

The Admiralty Plot, dar Messina Boğazı'nda bunun nasıl işlediğini betimler: "Capo Polero açıklarında, boğazın kuzey girişinde, gelgit Tiren Denizi'ndeki gibi davranır; Punta Pezzo'dan güneye doğru İon Denizi'nde'ki gibi davranır. Bu iki gelgit aynı tipte olmalarına karşın, suyun yükseldiği ve alçaldığı zamanlar, boğazda yaklaşık altı saatlik bir farklılık gösterir; bu yüzden Capo Polero'da su yüksekken, Villa San Giovanni'de alçaktır; üç mil güneyde ise tam tersi. Bu yüzden her ay gününde iki kez su düzeyinin boğazdan kuzeye doğru azami bir eğimi ve her ay gününde iki kez güneyine doğru bir eğimi vardır. Düzey farkı küçük, büyük gelgitlerde otuz santimetreden az olmasına karşın, o kadar kısa bir mesafeye sıkışır ki, büyük gelgitlerde dört deniz mili hızında akıntılar üretir."

Bu boğazın başka bir ayırt edici özelliği de şudur: İon Denizi'nin suyu Tiren Denizi'nin suyundan daha soğuk ve daha tuzlu olduğu için, yoğunluk farkı ikili bir akıma neden olur; biri boğazda yüzeyden güneye doğru, diğeri on beş kulacın altında bir derinlikten kuzeye doğru akar. Deniz altında Sicilya'yı İtalya'nın parmak ucuyla birleştiren çıkıntıyla birlikte bu iki akım, Homeros'un "büyük Kharybdis'in karanlık suları yutuşu"nu betimlediğinden beri boğazı ünlendiren girdaplara yol açar. 1783'te büyük bir depremden sonra deniz yatağının yapısında meydana gelen bir değişiklik nedeniyle, Kharybdis artık klasik zamanda olduğu kadar başa çıkılmaz değildir. Bununla birlikte, 1824'te Amiral William Henry Smith *Sicily and Its Islands'ta* şunları yazar: "Bugün bile küçük tekneleri bazen tehlikeye sokar ve yüzeyde girdaba kapılan birkaç savaş gemisi, hatta yetmiş dörtlük bir top gemisi gördüm."

Boğaz, gelgitleri ve akıntıları dışında, olağanüstü sayıda az bulunur balığı ve deniz yaratığıyla da ünlüdür; bunların çoğu bir dip trolüyle yakalanmadıkça insan tarafından görülmez. Deniz altında adayı kıtayla birleştiren çıkıntı nedeniyle, derin su akıntıları bu engelle çarpıp ve yukarıya sapar, normalde gün ışığı görmeyen balıkları ve organizmaları yukarıya çıkarır. Kasım 1953'te *The National Geographic Magazine'deki* bir makalede Paul Zahl şunları yazar: "Ayda iki kez, büyük gelgitler sırasında Messina Boğazı'ndaki yüzey suları, normalde her şeyin siyah ve hareketsiz olduğu derinliklerde ya-

şayan canlı ve yarıcanlı yaratıklarla kaynar. Kıyıya doğru esen bir rüzgârdan sonra Messina Boğazı boyunca uzanan sahilin, görünüşleriyle sanatçı Dali'yi bile ürkütecek ölü ya da ölmekte olan binlerce küçük yaratıkla dolduğunu gördüm."

Sicilya'ya özgü, fakat bazen Maltız takımadalarında da hissedilen başka bir deniz özelliği de *marrobbio'*dur. Bu, su düzeyini 120 santimetre kadar yükseltebilen ayrı ayrı ya da seri halde dalgalardan ya da kabarmalardan oluşur. *Marrobbio'*nun yaklaştığını önceden haber veren hiçbir şey yoktur ve limanda yatan bir tekne kendisini aniden halatları gerilmiş ve yukarıya doğru kalkmış bulabilir. Su düzeyinde bu değişiklik en sık Güneybatı Sicilya'nın limanlarında yaşanır. Trapani, Marsala ve Mazara del Vallo'nun balıkçı limanı, yılın herhangi bir döneminde gerçekleşebilen *marrobbio'*ya yatkındır.

Bu tuhaf deniz düzeyi değişikliğinin kaynağı tartışılmaktadır; bazı otoriteler bunu, doğu ya da batı havzasında uzun bir egemen rüzgâr dönemine; bazıları ise, bütün denizde egemen olan meteorolojik koşullarda ani bir değişikliğe bağlar. İkinci teori, daha yakın zamanda yapılan araştırmaların desteğine sahip gibi görünüyor. *Marrobbio'*nun esas olarak Güney Sicilya'da ve Maltız adalarında yaşanmasının nedeni, olasılıkla, hem Doğu, hem Batı Akdeniz havzalarında barometrik basınçta belirgin bir değişikliğin, bir su kabarmasının denizin bir kesiminden diğerine geçmesine neden olmasıdır. Bu durum en belirgin biçimde suyun sığ olduğu ve su altındaki kara köprüsünün Sicilya'yı Kuzey Afrika'ya bağladığı noktada hissedilir.

Aniden ve gizemli bir biçimde, hiçbir uyarıda bulunmadan hareket eden sadece deniz değil. Toprak da devasa doğum sancılarıyla ürpermeye, yükselmeye, alçalmaya, bölünmeye ve yarılmaya yatkındır. Messina iki kez depremlerle yıkıldı, biri 1783'de, diğeri 1908'de Cezayir kıyısı da depremlere maruz kalır; 1716'daki bir deprem neredeyse aralıksız bir ay sürdü. Aktif yanardağ Vezüv'ün mavi gökyüzüne kül püskürttüğü Napoli'den güneye, Stromboli'nin dev gibi yükseldiği Lipari Adaları'na ve daha güneyde Sicilya'daki Etna Dağı'na kadar büyük bir fay hattı uzanır.

Etna'da bu fay doğuya doğru çatallanır ve İon Denizi'nin tamamını sarar; Lefke, İthaka ve Zakynthos'u depremlere yatkın hale

getirir. Yugoslavya, Yunanistan anakarası ve Türkiye'nin büyük bir bölümü sismik hareket alanlarıdır. Sicilya'nın kuzeyinde Ustica, güneyde Pantelleria ve Ege'de Santorini gibi adalar deniz yatağından yükselen volkanlardır. İlk iki volkan ölü ya da uykuda olmasına karşın, Santorini hâlâ aktiftir. Büyük koyun ortasında yeni bir volkanik ada duman ve kül püskürtüyor mavi sularda sünger taşına dönüşen erimiş lav boşaltıyor.

Yunanlıların deniz tanrısı Poseidon da "Yer Sarsan" olarak bilirdi. Genellikle Poseidon'la birlikte betimlenen üç dişli mızrak, Yunanlı balıkçıların sığ sularda yassı balık avlamada hâlâ kullandıkları mızrağın aynısıdır. Fakat tanrı üç dişli mızrağını denizden çıkarıp yere sapladığında, haklı olarak dağları yarmasından ve kentleri yok etmesinden korkulurdu. Yunanlılar üzerinde yaşadıkları toprağın da deniz gibi tehlikeli bir biçimde istikrarsız olduğunu biliyorlardı. Kuzey Afrika'ya, Sicilya'ya, Güney İtalya'ya ve Küçük Asya'nın şimdi Türkiye olan, fakat o zaman İonia denilen kesimlerine yayıldıklarında bile, Yer Sarsan'ın ani öfkesine maruz kalmayan bir kara parçası tanımıyorlardı.

Avrupa kıtasındaki en büyük aktif yanardağ olan Vezüv MS 63'e kadar uykudaymış gibi görünüyor -en azından tarihsel olarak- Yunanistanlı büyük coğrafyacı Strabon, dağın kuşku götürmez bir biçimde volkanik kökenli olduğunu gözlemlemişti; zira "cürufu ve sanki ateş tarafından yenmiş" yorumunu yapıyordu. Fakat dağ, Napoli halkına ya da dağın eteklerindeki köy ve kasabaların insanlarına gerçek doğasını MS 79'a kadar göstermedi. Pompei'i ve Herculaneum'u tamamen yere gömen, Romalı yazar ve amiral Yaşlı Pliny'nin yaşamını yitirdiği Stabiae kentini ağır tahribata uğratan büyük patlama o zaman gerçekleşti.

Yaşlı Pliny'nin yeğeni Genç Pliny tarihçi Tacitus'a yazdığı bir mektupta amcasının ölümle nasıl karşılaştığını betimler: "O sırada Misenum'da komuta ettiği filoyla birlikteydi. 24 Ağustos günü öğleden sonra saat bir civarında annem, alışılmadık büyüklükte ve biçimde ortaya çıkan bir buluta bakmasını istedim. Biraz önce güneşte biraz dolaşıp gelmişti ve soğuk suyla duş aldıktan ve hafif bir öğle yemeği yedikten sonra kitaplarına geri dönmüştü; hemen yerinden

kalktı ve bu alışılmadık görüntüyü daha iyi görebileceği yüksek bir yere çıktı. Bu mesafeden dağı kapatan bir bulut yükseliyordu; şeklini size tam olarak tarif edemem; şu kadarını söyleyebilirim ki, çok uzun bir gövde ve tepesinde dallarıyla bir çam ağacına benziyordu; tahminime göre ya yükseğe doğru çıktıkça gücü azalan ani bir hava kabarması buna neden oldu ya da bulutun ağırlığı onu tarif ettiğim şekle soktu; bazen parlak, bazen siyah ve benekli görünüyordu. Bu görüntü amcam gibi bilgili ve araştırmacı bir adama olağanüstü ve daha fazla incelemeye değer göründü.

“Hafif bir teknenin hazırlanmasını emretti ve istersem kendisine eşlik edebileceğimi söyledi, işimin başında kalmayı yeğlediğimi söyledim. Evden çıkarken, Bassus’un karısı Rectina’dan bir not aldı, Rectina eli kulağındaki tehlike karşısında son derece tedirgin olmuştu; zira Vezüv Dağı’nın eteğindeki villasından denizyoluyla kaçış dışında hiçbir yol yoktu; bu nedenle yardımına koşması için yalvarıyordu. Böylece ilk niyetini değiştirdi ve felsefi bir ruhla başladığı şeyi, asil ve cömertçe bir ruhla gerçekleştirdi. Kadırgaların suya indirilmesini emretti ve sadece Rectina’ya değil, kıyı boyunca dizilen öbür kasabalara da yardım etme niyetiyle kendisi de gemiye bindi. Başkalarının müthiş bir dehşet içinde kaçtığı yere hızla yönelerek rotasını, o korkunç sahnenin devinimi ve tüm görüngüleriyle ilgili gözlemlerde bulunabilecek kadar sakin bir biçimde doğrudan tehlike noktasına çevirdi.

“Dağa o kadar yaklaşmıştı ki, yaklaştıkça daha büyüyen ve sıcaklığı daha da artan parçacıklar, süngertaşları ve yanmış siyah kaya parçalarıyla birlikte gemiye düştüler; sadece denizin aniden çekilmesiyle karaya oturdukları için değil, dağdan aşağı doğru yuvarlanan ve tüm sahili kapatan büyük parçalardan ötürü de tehlikedeydiler. Burada durup geri dönüp dönmemeyi düşündü; sonra kaptana yönelip, ‘Şans cesurdan yanadır, dümeni Pomponianus’un olduğu yere kır,’ dedi.

“Pomponianus o sırada, denizin kıyıda oluşturduğu bir koyla ayrılan Stabiae’deydi [şimdi Castellamare]. Eşyalarını güverteye zaten göndermişti; o anda fiili tehlike içinde olmasa da, tehlikenin sınırları içinde, aslında tehlikeye çok yakın olduğu için, o sırada kıyıya doğ-

ru esen rüzgâr diner dinmez denize açılmaya kararlıydı. Ne var ki, rüzgâr amcamı, dehşete kapılmış durumda bulduğu Pomponianus'a götürmeye uygundu; Pomponianus'u şefkatle kucakladı, ona cesaret verdi ve moralini bozmamaya teşvik etti; korkularını gidermek için banyonun hazırlanmasını emretti, banyodan sonra büyük bir keyifle ya da en azından keyifli gibi görünerek (ki bu da kahramancadır) yemeğe oturdular.

"Bu arada Vezûv Dağı'nın birçok yerinde, gecenin karanlığıyla daha da parlaklaşan ve belirginleşen büyük alevler görünüyordu. Fakat amcam arkadaşının kaygılarını gidermek için, sadece halkın alevlere terk ettiği köylerin yanmakta olduğuna onu inandırdı: Sonra dinlenmeye çekildi ve derin bir uykuya dalacak kadar endişesiz olduğu kesindi: Çünkü şişmanlığından ötürü oldukça horultulu olan nefes alıp verişini dışardakiler duyuyordu. Dairesine açılan avlu kül ve taşla doluydu, orada daha fazla kalmaya devam etseydi, dışarı çıkması olanaksızdı. Bu yüzden kalkıp yatağa gidemeyecek kadar endişeli olan Pomponianus'un ve öbür arkadaşlarının yanına gitti. Sanki yer yerinden oynuyormuş gibi şiddetli sarsıntılarla her tarafından taş yağmuruna tutulan evlere güvenmenin mi, yoksa yağmur gibi sıcak taş ve cüruf yağın açık tarlalara kaçmanın mı daha akıllıca olacağı konusunda fikir alışverişinde bulundular. Bu tehlike tercihinde tarlalarda karar kıldılar: Gruptaki herkes korkudan dolayı içeriye kaçışırken amcamın serinkanlı ve bilinçli bir değerlendirmeye kabul ettiği bir karar. Sonra yastıklarını başlarına bağlayıp dışarı çıktılar; yağın taş yağmuruna karşı tek savunmaları bu yastıklardı.

"Şimdi başka yerlerde gündüzdü; fakat burada zifiri karanlık hâkimdi, meşalelerle ve çeşitli ışıklarla bir parça aydınlatılmasına rağmen. Denize açılmanın daha güvenli olup olmadığını anlamak için kıyıya inmenin uygun olacağını düşündüler, fakat dalgaların hâlâ çok yüksek ve hırçın olduğunu gördüler. Orada yere serilen bir yelken bezinin üzerine uzanan amcam iki kez soğuk su istedi ve içti; tam o sırada güçlü bir sülfür esintisinden sonra gelen alevler grubu dağıttı ve Amcamı da ayağa kalkmak zorunda bıraktı, iki hizmetçisinin yardımıyla ayağa kalktı ve anında yere yığıldı; tahminime göre ağır ve zararlı buhardan ötürü boğuldu, zaten nefes darlığı çekiyordu. Bu

üzücü kazadan üç gün sonra ortalık tekrar aydınlanır aydınlanmaz cesedi bulundu; üzerinde hiçbir yara bere izi yoktu, giysileri hiç bozulmamıştı ve bir ölüden çok, uyuyan bir adam gibi görünüyordu...”

Genç Pliny’nin Vezüv’ün bu ünlü patlamasıyla ilgili yazıları, modern bilimsel volkanbilimin başlangıcı sayılabilir. Vezüv’ün üstünde bir çam ağacına benzeyen bulut betimlemesi bilim diline geçmiştir ve bugün, bu tip yanardağ patlamaları *pino* (çam sözcüğünün İtalyancası) olarak betimlenir. Ne var ki, amcasının “zehirli gaz”dan ölmüş olması olası değildir; çünkü grubun geri kalanı kaçıp kurtulmayı başarmış. Şişmanlığına yapılan gönderme bize bir ipucu verir. Kalp krizinden ölmüş olması daha olasıdır. Banyo yapmış ve iyi yemek yemiş, ardından biraz yürümek zorunda kalmıştı; çok büyük olasılıkla, gaz nedeniyle nefes almanın zorluğuyla birleşen bütün bunlar ölümcül bir kalp krizini başlattı.

Vezüv’ün en son büyük ölçekli patlaması 1944’te gerçekleşti; Napoli’de, Müttefiklerin Almanları korkutmak için kratere bomba attıklarına dair söylentiler dolaştı! Ne var ki, Müttefik kuvvetler, İtalyan hükümeti’nin işbirliğiyle zaten kenti işgal etmiş olduklarına göre, bu öykü, yanardağlarla ilgili öbür efsanelerle birlikte dikkate alınmamalıdır. Patlama özellikle görkemliydi ve fazla can kaybı olmamasına karşın, üzüm bağlarının büyük bir bölümü yok oldu. Görenlerin asla unutmayacakları bir şeydi. İlk günkü duman hızla Pliny’nin klasik çam şeklini aldı; ardından dalgalar halinde yükselip dev bir toz ve kül şemsiyesi biçimini aldı. Giderek büyüyen bu gölgenin içinde havada uçuşan büyük kaya ve cüraf parçaları görülebiliyordu. Hem gece, hem gündüz şiddetli bir elektrik fırtınası büyük bir bulutun etrafında oynuyordu. Karanlık saatlerde yamaçlardan aşağı doğru akan lav şeritleri bu manzaraya daha da uğursuz bir hal veriyordu. Bu patlama Vezüv’ün kubbeye benzeyen zirvesini ortadan kaldırarak yüzünü tamamen değiştirdi. Etkileri Capri’de bile hissedildi; çünkü her zaman esen bir poyraz kül ve toz bulutunu bu adanın üzerine sürdü.

İnsanlar yanardağların eteklerindeki yamaçlarda yaşamaya yüzyıllardır neden geri dönerler? Bu, birçok yabancıнын kafasını kurcalayan bir sorudur. Nedeni basittir: Belli bir evrede, volkanik toprak

kullanılabilir bir toprak haline geldiğinde son derece zenginleşir ve her şeyden önce, üzüm bağları için elverişli olur. Bu siyah ya da koyu kahverengi pudramsı toprakta, Vezüv ve Etna'nın yamaçlarından Akdeniz bölgesinde rastlanan en iyi şaraplardan bazılarını üreten üzüm bağları boy atar. Bu volkanik toprakta nitrat boldur ve çok az çiftçi umut vaat eden mahsule direnebilir.

Napoli'nin yaklaşık 140 mil güneyinde volkanik Lipari Adaları denize ip gibi dizilidir: batıda Alicudi, kuzeyde Stromboli ve güneyde Vulcano. Romalıların ateş ve maden tanrısı Vulcanus'un adını verdikleri Vulcano tüm dünyadaki "volkanlara" adını vermiştir. Eski çağlardan on dokuzuncu yüzyıl sonuna kadar Vulcano, gerçekten de Akdeniz'deki en aktif yanardağıdır. Fakat Vulcanus 1890'dan beri sessizdir, enerjisi Stromboli'ye aktarılmıştır. Lipari Adaları sıcak kaynak suları, gayzerler ve sülfür fışkıran delikler, sualtı pınarları ve lav boşaltımları gibi sayısız volkanik görüngüyü sunar.

Profesör Judd, Lipari Adaları üzerine bir makalede, Lipari Adası'daki Campo Bianco'nun volkanik külahını şöyle betimler: "Kar beyaz süngertaşından yüksek cüruf konileri, lav akıntılarıyla yarılmış geniş kraterleri, kızılımsı kahverengi bir kabukla örtülü dış yüzeyleri Akdeniz'in mavi sularının ortasında yükselir ve ancak tropikal bir gökyüzü parlaklığının verebileceği renk canlılığı ve keskin hatlarıyla ürkütücü bir yenilik ve olağanüstü bir güzellik sahnesini oluştururlar yarattığı izlenim, unutulması olanaksız olduğu kadar umarsızdır da. ..."

Kirke çok gezen Odysseus'a ülkesi Yunanistan'a geri dönmesi için "yol talimatları" verirken, onu Akdeniz'in bu bölgesi konusunda uyardığından kuşku yok. Hangi volkanik adalara işaret edildiği konusunda anlaşmazlık olabilir; fakat işaret edilen ada olasılıkla Lipari Adaları'ndan biridir. Kirke'nin sözleriyle burada, "'mavi gözlü Amphitrite gümbürdeyen köpüklü dev dalgalarını gönderir ve hiçbir kuş güvenle uçamaz. Havada asılı gibi duran kayalar, Baba Zeus'a ambrosia getiren ürkek güvercinlerden bile can alır ve Baba, sayılarını artırmak için her seferinde daha fazlasını göndermek zorunda kalır; gemilerini bu noktaya getiren gemiciler için hiçbir kurtuluş yolu yoktur. Geriye denizde başıboş yüzen gemi enkazları, dalgaların birbirine karıştırdığı ya da şiddetli ve yok edici alevlerin yaladığı kütükler ve cesetler kalır."

Vulcano ya da Stromboli, kuşların bile güvenle uçmadığı bu bölgeyle ilgili betimlemeye aynı ölçüde uyar. Her iki ada volkanik özellikleri bakımından Vezüv'den ya da Etna'dan farklıdır. Şiddetli patlamalarıyla sıradışıdır; patlama sırasında büyük kül ve lav bombaları havada uçuşur. Yamaçlardan denize akan azgın lav akıntıları Homeros'un gemileri ve insanları yutan alevlere göndermesini kolayca açıklar. Klasik dünyanın denizcileri Stromboli'yi "Akdeniz'in Deniz Feneri" olarak biliyorlardı. Bu betimleme hâlâ doğrudur; çünkü geceleri belirli aralıklarla zirvenin üzerinde çakıp sönen titrek kıvırtı gerçekten de büyük bir deniz fenerini andırır bazen sönen, bazen parlayan. Modern denizcilik olanaklarıyla yirminci yüzyılda bile, çok az denizci pusula kerterizlerini bu eski "deniz işaret levhası"ndan ayırabilir. Olasılıkla, güneydeki Messina Boğazı'na doğru Odysseus'a da kılavuzluk etmiştir.

MÖ. yedinci ya da sekizinci yüzyıl Musevi hukuku kitabı *Tesniye*, Homeros'un kine benzer bir yanardağ betimlemesi içerir: "Siz de yaklaştınız ve dağın eteğinde durdunuz ve dağ, göklerin yüreğine kadar, karanlık, bulut ve koyu karanlık içinde ateşle yanıyordu." Bu sözler Sicilya'nın doğu kıyısında Etna Dağı'na da uygun olabilir. Çünkü Etna ne de olsa bir "dağ"dır. Bir zamanlar 3.200 metrenin üzerinde olan yüksekliğiyle ve Catania'nın kıyı ovasından kabarıp bu alandaki denize ve karaya egemen olduğu sıradaki klasik oranlarıyla Sicilya'nın engebeli anakarasındaki akranlarından ayrılır. Tüm yanardağlar gibi yüksekliği yüzyıllar geçtikçe önemli ölçüde değişti. 1950'deki bir patlamadan sonra merkez konisinin bir kısmını kaybetti ve yüksekliği 2.475 metreye düştü.

Etna adı Yunanca "yakmak" sözcüğünden gelir ve dağ, Yunanlıların Sicilya'da kolonileşme günlerinden beri aktifmiş gibi görünüyor. Yunan efsaneleri farklıdır; fakat Pindaros'a ve Aiskhylos göre dev Typhon'un Zeus tarafından oraya hapsedildiğine inanılırdı. Daha sonra Latin yazarlar bu masalı başka bir deve, Enceladus'a aktardılar. Ne olursa olsun, her ikisinin de tanrılara savaş açma yüzslülüğü gösteren Yer'in ve Yeraltı'nın çocuklarına ait olduğu varsayılır. Yenilgiye uğrayan bu çocuklar muzaffer ölümsüzler tarafından dağın altına gömüldüler.

Dört temel kuvvetin -ateş, hava, su ve toprak- evreni oluşturduğunu savunan Yunanlı filozof Empedokles'in kendisini Etna Dağı'nın kraterine attığı varsayılıyordu; ani ve açıklanamaz kayboluşu vatandaşlarının ona ilahi kökenli diye saygı duymalarına neden olacaktı. Ne var ki, krater sandaletlerini geri fırlatmış, insandan başka bir şey olmadığını göstermek için.

Matthew Arnold'un şiirlerinden biri, "Empedokles Etna'da" şiiri, filozofun kendi ölümünü hazırlamasını betimler:

Ömrümde çok kent gördüm.
Gözlerim yorulup acıyana kadar
Kuşkusuz yine göreceğim.
Bilirsin eski bir avareyim.

(Empedokles yeniden dirilişe inanıyordu.) Daha sonra, ölümüne koşmadan önce, felsefesi kadar umutlarını da şu sözlerle somutlaştırır:

Ne mutlu bu dağ gibi kızarabildim!
Ne mutlu yüreğim denizin kabarmasıyla kabardı!
Ne mutlu ruhum yıldızlar gibi ışıkla doldu!
Ne mutlu hava gibi dünyayı kapladı!

Bugün bile, ister balıkçı limanı Riposto'dan, ister Taormina'dan olsun bu yalnız yamaçlara yaklaşıldığında, dağ, büyüünün muhteşemliğini yansıtır. Yükseklerdeki karın parlak mavi gökyüzüne karşı ışıldadığı, taze bağların ve bitkilerin körpe yeşilinin toprağa karşı şefkatli olduğu baharda ya da yaz başlangıcında, Etna insanda bir saygı duygusu uyandırır. Zirvede tembel bir bulut peydah olup rüzgârla birlikte denize doğru yol aldığı anda, en sıradan kişi bile dağın esinlediği şiirselliği anlayabilir.

Dağın kıyıdaki kökleri boyunca uzanan düzlüklerde çikolata renkli toprak zeytin ve dut ağaçlarıyla, pıncallarla, hurma ağaçlarıyla ve ince asma dallarıyla zengindir. Serviler, yerin bereketine ve insanın emeğine bir armağan olan bu topraktan mızrak gibi öne atılır.

Hint incirleri sarı çiçeklerini mum gibi açar ve yol kenarlarında -siyah volkanik taşlarla kaplı- sardunyalar sık kümeler halinde büyür. Aziz Mişel papatyaları azar ve sarmaşıkların pembe çiçekleri güneş ışığında titreyişir. Güneş ile toprağın işbirliği yaptığı bu yerde, öbür ülkelerde hayatta kalmaları için özenle bakılması gereken bitkiler yabancı otlar gibi kendiliğinden büyür. Burada, sahil rüzgârının deniz kokan nefesine karşı dikkatle korunması -sulanması, budanması ve dikkatle örtülmesi- gereken tek şey asmadır.

Dağda yukarı doğru çıkıldıkça kalıp değişmeye başlar: Daha sert bir dünya ortaya çıkar. Gevrek volkanik toprak yerini bozulmamış lav kütlelerine bırakır. Bir yerde, bir on yedinci yüzyıl patlamasından kalma büyük bir donmuş siyah bazalt ırmağı yolunuza çıkar. Bu koyu manzarada sadece sarı katırtımağı tutunacak bir yer bulur, çiçekleri kasvetli ortama karşı parlar. Birkaç dayanıklı yabancı otun eşlik ettiği katırtımağı, bir gün bu başa çıkılmaz yeri ufalayıp asmanların boy vereceği bir toprağa dönüştürecek süreci zaten başlatmıştır.

Ormanı geçip ağaçsız alana geçen gezgin ıssız bir dünyaya girer. Fakat burada bile eski lav akıntılarının kıvrımları yalın bir güzelliğe sahiptir. Yanal patlama kırıkları boyunca uzanan ikinci derecede koniler ya da kraterler bu güzelliği yuvarlaklıklarına eklerken, yer yer katırtımağlarının cesur çiçekleri donuk manzarada parlar. Kar daha da yüksek yamaçları aydınlatır ve ip gibi dizilen kayakçılar, atalarının gitmeyi göze bile almayacakları yerde haz alan modern insanı sergilerler. Baharın sonunda sabah vakti Etna'da kayak yapmak ve öğleden sonra eteklerindeki denizde yüzüp güneşlenmek olanaklıdır.

Yerliler büyük dağa "mongibello" derler; olasılıkla *monte bello*, güzel dağdan türeyen bir ad. Daha sıradan bir açıklama ise şöyledir: Bu ad, *monte* (İtalyanca) ile *cebel* (Arapça) sözcüklerinin kaynaşmasından başka bir şey değildir.

Sicilya'daki Arap etkisi asla küçümsenmemelidir. Yüzyıllarca süren işgal adanın ırksal tipinde iz bırakmıştır ve Sicilya lehçesi eski Arapça sözcüklerle doludur. Etna'nın aşağı yamaçlarını bir bahçe haline getiren özenli tarım teknikleri ve ayrıntılı sulama tekniklerinin yaygın kullanımı, yerli Sicilyalı-İtalyanlar kadar Araplara da bir armağandır.

Etna teknik olarak durgun olsa da, periyodik olarak aktif kraterinden masraflı bir havai fişek gösterisi yapacaktır: Artık zirveden değil, daha aşağıda bir yan yırtmaçtan. O zaman gece toz bulutu içinde şimşekler çakacak, azgın lav dereleri çorak yüksekliklerde yatacağıdır. Gizli gücünü hatırlatan bu olaylar belki bir iki gün sürer ve dağ tekrar barışçı rolüne geri döner; yığılan ateşin hâlâ orada olduğunu gösteren, zarıfçe tüten bir dumanla birlikte.

İon'dan doğuya doğru İthaka ve Zakynthos 1952'de şiddetli depremlerle sarsıldı ve birçok ev yıkıldı. Port Vathi'nin denize bakan yüzü eski Venedik görüntüsünü bütünüyle yitirdi. Daha doğuda, Ege'de Santorini adası bir *caldera* volkanının dünyadaki en ilginç örneklerinden birini verir. *Caldera* (kazanın ya da güğümün Portekizcesi), Portekiz'in Kanarya Adaları'nda rastlanan kâse biçimindeki alçak basınç alanlarından türetilen bir terimdir. Santorini gibi klasik bir *caldera*'nın oluşumunda, bir volkan deniz yatağından yavaş yavaş yükselir. Bazen, bu şekilde oluşan dağ çöker ve çökerken krateri dolar. Sonra sertleşen kayalar ve taşlar sıcak magmanın çıktığı yarığı kapatmaya başlar. Bunun sonucunda, belli bir zamandan sonra, eski kraterin altında muazzam bir basınç oluşur ve bu basınç, adanın merkezinde taş üstünde taş bırakmayan bir patlamaya yol açabilir. Patlamadan ve ardındaki çökmeden sonra, deniz içeri hücum eder ve muazzam bir iç körfez oluşturur.

Santorini'deki olayların seyri neredeyse kesinlikle böyleydi. Bazı jeologlar ve bilim insanları, klasik öncesi zamanda Santorini'deki patlamanın Knossos'un ani çöküşü ve Minos uygarlığının batmasıyla bir ilişkisi olabileceğini tahmin etmekte. Bu boyutlarda bir *crater* oluşunca -Java ile Sumatra arasında bulunan Sunda Boğazı'ndaki Karakatoa 1883'te patladığında olduğu gibi- büyük bir gelgit dalgası oluşur. (Karakatoa'dan 7.818 deniz mili ötedeki Cape Horn'a ulaşan dev bir dalga.) Santorini Girit'in sadece altmış mil kuzeyindedir ve bu büyüklükte bir patlama sadece bu adadaki her binayı yerle bir etmekle kalmaz, her limanı ve barınağı da sulara gömer.

Bir *cratera*'nın çöken kâsesi deniz suyuyla doldu mu, merkez çekirdek tekrar deniz düzeyinin üzerine çıkar. Santorini'de olan buydu; burada parlak mavi körfezin ortasındaki küçük adalar (Palaea,

Mikra-Kaümene ve Nea-Kaümene adaları ile Eski, Küçük ve Yeni Burnt Adaları) yükselen yeni bir koninin parçalarıdır. Strabon, MÖ. 196'da Santorini'de büyük bir patlamayı kayda geçirir. Mikra-Kaümene 1570'teki şiddetli bir çalkantı sırasında, Nea-Kaümene 1707'de ortaya çıktı. Toprak hâlâ değişiyor ve yakın zamanda şiddetli bir deprem, Santorini'nin modern başkenti Thera'nın büyük bir bölümünü yerle bir etti.

Akdeniz, en azından orta ve doğu kesimlerinin büyük bir bölümünde, hâlâ değişim sürecinde olan bir dünyanın parçasıdır. Zaman ve insan, her biri *farklı* biçimde, içdenizin etrafındaki *toprağın erozyonuna* ve değişmesine neden oldu. Fakat öbür büyük yapısal değişimlere doğal güçler neden oldu. Bugün bu güçlerin işleyişleri önemli ölçüde biliniyor; fakat bu denizin tarihinde ve efsanelerinde volkanların ve volkanik hareketlenmelerin olduğundan daha büyük görünmesi pek şaşırtıcı değildir. Yunanlıların, Romalıların ve öbür Akdeniz haklarının bu öfkeli konileri, bu ani ürkütücü sarsıntıları, bu yıkıcı parlamaları insanüstü güçlere bağlamaları pek şaşırtıcı değildir. A.K. Thomson'ın *Studies in the Odyssey*'de yazdığı gibi, "insan ile insanüstünün, maddi ile maddi olmayanın sınırları silik bir biçimde kavrandı"ğı bir zamanda, Vulcano ve Stromboli gibi adalar ile Vezüv ve Etna gibi dağları kaçınılmaz olarak, tanrıların değilse bile en azından azgın ve yıkıcı devlerin ikamet yerleri sayıldılar. Yine A.K. Thomson'dan aktarırsak, "her dere, meşe ve dağ, doğası bakımından insan ile ilahi arasındaki sınırda bulunan ruhsal bir varlığın mekânıydı;" böyle bir zamanda insan, tanrıların bu tezahürlerine ibadet ve kurbanla saygısını sundu.

Bugün, Etna ve Vezüv'ün yamaçlarında bulunan küçük şapeller, dağın şiddetinden kurtulma minnettarlığını ifade eden *ex votos* larla (adaklarla) doludur. Madonna ile Oğlu şimdi mum ve tütsü kabul ediyorlar; burada bir zamanlar tanrılar -tarihöncesi, Fenike, Yunan, Roma- yere kapanıp kendilerine tapanların üzerinde tüten dumanların arasından aşağıya bakıyorlardı. Pasifik herhangi bir okyanusun en değişmez yanına sahip olabilir, fakat Akdeniz insanın sürekliliğini kutsar.

ÜÇ

İlk Denizciler

İnsan tarihöncesi zamanlarda Akdeniz'in belli kesimlerini kayıkla geçmişti. Güneydoğu Türkiye, Yunanistan, İtalya ve Sicilya'da, fırınlanmadan önce kile baskılı motiflerle süslü bir çömlek tipi -baskı motifli kap- bulunmuştur. Fakat benzer çömlekler Malta'da da bulunmuştur; bu durum, MÖ. dördüncü binyılda bile insanın Maltız takımadalarını Sicilya'dan ayıran altmış millik denizi geçtiğini kanıtlar.

J.D. Evans, adanın arkeolojik tarihi konusunda şu yorumu yapar: "Maltız adalarının Sicilya'dan kolonileştirilmesi kesinlikle tesadüf değildi. Üçgen Sicilya adasının güneydoğu köşesindeki Passero Burnu'ndan Malta ve Gozo berrak bir günde fark edilebilir. Boğazı ilk geçip bu adalara ulaşan toprağa aç köylüler ne yaptıklarını biliyorlardı ve seferlerini ayrıntılı bir biçimde planlamış olmalıydılar. Kendileri ve aileleriyle birlikte evcil hayvanlarını ve ekim için tohumlarını da taşımak zorundaydılar. Bunun için, bir tür sal ya da oyma kanodan daha gelişkin olmasa da, bir kayık türüne sahip olmalıydılar. Ne var ki, kayıkları hakkında tahminin ötesinde fazla bir şey bilmiyoruz; çünkü bu kayıkların kalıntılarına ya da resimlerine rastlanmamıştır; Yunanistan'da ve Kyklad Adaları'nda bulunan kırık çömlekler üzerine çizilenlere benzer, az çok o çağa ait Levant teknelerinin resimleri de fazla yardımcı olmaz, çünkü Batı Akdeniz'in daha ilkel halklarının kayıkları olasılıkla çok daha kaba ve basitti."

İçdenize yüzyıllarca egemen olan teknelerle akrabalığı olan en erken tekne temsillerine Mısır'da rastlanır. MÖ. 3000'e tarihlenen bu temsillerden bazıları yalnızca Nil için tasarlanan tekneleri gösterirken, bazıları ise açıkça Kızıl Deniz amaçlıdır. Taşınması gereken esas yük sığırdır. Her iki tekne tipi, yelkenle ve kürekle yol alması bakımından klasik kadirganın habercisidir. İki özellik hemen göze çarpar: ilk uygulama, çift kürek çekmek yerine, tek kürek çekmektir. İlk direkler, birbirinden ayrılan ve sonra uçlarından birbirine bağlanan

iki parçadan oluşmaktaydı. Benzer tekne direği tipleri, Batı dünyasındaki bir tek “ağaç” direğinin yerini uzun bambuların aldığı Uzakdoğu’da benzer direk tipleri hâlâ bulunur. Bu nedenle, Mısırlılar tüm teknolojik ve kültürel başarılarına karşın, Akdeniz’de maceraya atılmakta ağır davrandılar.

Bazı yarı-kabartmalarda yirmi ya da daha fazla kürekçi gösterilir ve hepsinin yüzünün pruvaya dönük olması dikkat çekicidir. Aslında kürek çekmiyor, palet kullanıyorlar. Kürekler palet şeklindedir, daha çok palmiye yapraklarına benzer. Palet kullanmak kürek kullanmaktan daha eski bir yöntemdir. Zira insanların teknelerinin pruvalarından bakıp gittikleri yönü görmek istemeleri doğaldır.

Asya’nın ve Pasifik’in kimi yerlerinde bugün de genelde kürekten çok palet kullanılır. Palet basittir, doğaldır ve insanın su üzerinde ilerlemesini sağlayan ilk araçtır. Kürek kullanmak karmaşık bir gelişmedir. Tekneye itici güç sağlayan insanların bir amirden emir almaya ve göremedikleri bir hedefe doğru yol alan “kas makinesi”nden başka bir şey olmamaya hazır olmalarını gerektirir. Erken bir Mısır hiyeroglifi, bir paleti kavrayan iki kolu resmeder hiyerogliflerin tarihi, diğer açık deniz gemilerinin temsillerinden birkaç yüzyıl öncedir.

Mısır tarihinde daha sonraki bir zamanda, hem paletle, hem kürekle hareket ettirilen teknelerin resimlerine rastlanır. Daha sonra ise tüm tayfanın yüzü teknenin pupasına dönüktür. Pupadaki amirlerden emir alarak körlemesine kürek çekiyorlar.

Cecil Torr *Ancient Ships* monografisinde şunları söyler: “Bu uygulama [palet kullanma] MÖ. 2500’den önce gerçekten terk edilmiş olabilir, o tarihin anıtlarının tanıklığına karşın; çünkü MÖ. yaklaşık 1250 tarihli anıtlarda tayfalar yüzleri pupaya dönük, fakat kürekleri palet kullanıyormuş gibi tutarak kürek çekerken resmedilir...” İki yöntemin birlikte var olmayı sürdürdüğü açıktır. Fakat insanlar açık denize gelince ve dolayısıyla daha büyük tekne zorunluluğuyla karşılaşınca, paletin tekneleri suda etkin bir biçimde yüzdürecek kadar kaldırma kuvveti yaratmadığını anladılar.

Mısır rölyefleri Nil teknelerinde kürekte ya da palette çalışan yirmi kadar insan gösterirken, Kızıl Deniz gemileri en az otuz kişi gerektiriyormuş gibi görünüyor. Ne var ki, bu doğru bir temsil ol-

mayabilir; çünkü bugün olduğu gibi o zaman da sanatçı, ayrıntılarını resmin boyutlarına ya da estetik denge duygusuna uyarlama eğilimindeydi. Yine de, insanların daha sonra Akdeniz'e çıkmak için kullandıkları tekne tipiyle ilgili çok iyi bir fikir bu ilk resimlerden edinilebilir.

Kayıklar, modern bir denizcinin "çift ağızlı" diyeceği tekne gibi görünüyor. Yani, pratik olarak pupalarının şekli ile pruvalarının şekli arasında hiçbir fark yoktur. Olduğu şekliyle fark pruvadadır; pruvada, geminin seyrini yöneten subaylar ve dümenci için bir platform inşa edilmiştir. Bu platform, tekneyi yapanları kaçınılmaz olarak pruvayı genişletmek ve kalınlaştırmak zorunda bırakmıştır. Pruva çoğunlukla teknenin omurgasına doğru geriye kıvrımlıdır. Kutsal nilüfere benzer. Mısır'da bu bildiğimiz nilüferdi, *Nymphaea lotus*'tu; oysa Homeros'un *Zizyphus lotus*'u, bir tür ekmek ve mayalı bir içki yapmak için kullanılabilen, çakal eriğine benzeyen meyvesi olan bir çalıydı.

Narin başlı, pruvalı ve uzun zarif çıkmalı teknelerden bazıları açık deniz için tasarlanmamıştır. Kızıl Deniz gemilerini icat edenler kesinlikle nehir sakinleriydi, fakat bu gemiler yapısal olarak daha ağırdılar. Çoğu zaman direk, tabanında desteklenen ve kalın halatlarla teknenin gövdesine bağlanan bir tek gövde gibi görünür. Direk görece kısadır -tekne uzunluğunun yaklaşık yarısı- fakat taşıdığı bir tek kare yelken, indirildiğinde neredeyse geminin boyu kadar olan üst ve alt serenlere bağlanır. Bu tip kare yelkenle, elverişli bir rüzgârın önünde ilerlemekten başka hiçbir şey yapma şansı olamaz. Bu, sürekli esen kuzey-güney rüzgârlarının güvenilir olduğu Kızıl Deniz'de olanaklıydı. Daha karışık Akdeniz koşullarında, bu alçak kare yelken yarırsızdı; özellikle de Mısırlılar için.

Uzun bir teknenin omurgası ağırlığını taşıyacak kadar güçlü olmadığı için ortasından "eğilme" sini ya da batmasını önleme sorununun bir çözümü, bu ilk Mısırlı gemi yapımcıları tarafından geliştirildi. Uzun, kaim bir palamar alıp, genellikle teknenin her iki ucunun sudan yukarıya doğru çıktığı, "çıkımlar"ın başladığı noktada pupaya ve pruvaya sıkıca bağladılar. Bu büyük palamar doğrudan teknenin ortasına iniyor ve güverteden, palamarın içinden geçtiği -Y- şeklinde güçlü desteklerle baş hizasının yukarısında gergin tutuluyordu.

Sonuç, daha çok payandaların üzerinde duran bir çamaşır kurutma ipine benziyordu. Bu yolla pupa ile pruva arasında eşit gerilim korunuyor ve yükün çoğu uzun omurga bölümünden uzaklaştırılıyordu.

Bu ilk açık deniz teknelerinde, teknenin kışında yüksek bir platformdan, güvertede eksen bir noktada deri sicimlerle bağlanmış ve bordaya asılı bir paletle (ya da paletlerle) tekne idare edilirdi. İlk teknelerin pupaları merkezi bir dümenin kullanılmasını önlemekteydi. Akdeniz güzergâhlarında büyük yelkenli teknelerin düzenli olarak kullanıldığı Roma İmparatorluğu günlerinde bile, kumandanın hâlâ paletlerle yapılması tuhaftır. Akslı, destekli, dengeli dümen on dördüncü yüzyıla kadar genel kullanıma girmedi. Akdeniz’de klasik dönem boyunca ikiz kumanda paleti genel kabul gören kumanda yöntemi idi. Daha sonra Kuzey Avrupa’da ilk İskandinav denizcilerin uzun sandalları, kumanda paletini teknenin sağ tarafına koyma geleneğini benimsediler; “dümen yeri” ya da sancak buradan gelir.

Keten yetiştirme, ip yapma ve ipleri keten bez biçiminde örme teknikleri ilkönce Nil Delta’sında geliştirildi. Dünyanın bu kesiminde büyük ve etkili yelken yapanlar da olasılıkla Mısırlılardı. Klasik edebiyatta, hem bir giyim malzemesi olarak, hem yelken bezi olarak Mısır keteninin mükemmelliğine birçok gönderme vardır. Eski dünyanın ticaret gemilerini ve savaş kadırgalarını yürüten yelkenlerin büyük bölümü Mısır’da dokunuyordu.

İlk kare yelkenlerde, yelkenin kendisi üst ve alt serenler arasında tutuluyordu. Öyle görünüyor ki, alt seren çok eskiden beri kullanılmaktaydı; çünkü Mısır hiyeroglifi *nefde* yer alır. Fakat Asyalı düşmanlara karşı bir deniz savaşını kazanan Mısır donanmasıyla ilgili ünlü bir rölyefe göre yaklaşık MÖ. 1000 civarında alt seren terk edilmişti. Yelkenlerin alt köşeleri artık iplerle kontrol edilir ve yelken, seren boyunca düzenli aralıklarla asılı tutulan istingalarla üst serene toplanabilir. Savaş sırasında, kadırgalar kürekçiler tarafından hareket ettirildiğinde, yelkenleri devre dışı bırakmak için her zaman serenlere istinga edilmekteydi. Bazı kadırga tiplerinde, teknenin efendisi direğin tepesinde varil şeklinde bir karga yuvasında durmaktaydı. Bu hâkim noktadan hangi yöne hareket edileceğini el işaretleriyle dümenciye göstererek tekneyi yönlendirirdi.

Bir tekne yaz Akdeniz’inde öncelikle kürekçilere bağımlı olduğu için, denizde egemen olmaya çalışan uluslar kaçınılmaz olarak bir gemiye olabildiğince çok kürekçi almaya çalıştılar. Fakat bir gemi sonsuz sayıda kürekçiye barındıracak kadar uzatılamayacağı için, mantıksal adım kürekçileri üst üste iki ya da üç sıra halinde düzenlemeye başlamaktı. Çift sıra kürekli savaş gemisini ilkönce kimin geliştirdiği kesin değildir, fakat olasılıkla Fenikelilerdi.

Bir iç-kara halkı olan, denizcilik bilgileri sadece iki büyük ırmakla, Dicle ve Fırat’la sınırlı olan Asurlular, MÖ. dokuzuncu yüzyılda Fenikelilerin yaşadığı alanı fethettiler. Bu andan itibaren Asur heykelinde Fenike gemilerinin temsilleri yer alır. MÖ. 700 civarına ait bir rölyefte çift sıra kürekli Fenike savaş gemileri resmedilir; fakat bu tip teknelerin o tarihten birkaç yüzyıl önceden beri kullanılmakta olduğu konusunda fazla kuşku yok.

Fenikeliler, Akdeniz’de iz bırakan usta denizciler, dünya tarihinde onlara verilenden daha önemli bir yere layıktırlar. Ne yazık ki, alfabemizi Fenikelilere borçlu olmamıza karşın, edebiyatları tamamen yok olmuştur. Bu dikkate değer halkla ilgili bildiklerimiz, onlarla çatışma içine giren Yunanlıların ve Romalıların bize aktardıklarıdır ve bir düşmanın portresi hemen hemen her zaman çarpıtmıştır.

Kartaca’nın düşüşünden iki yüzyıl kadar sonra, ms birinci yüzyılda yazan Yunanlı tarihçi Plutarkhos, Fenikelileri, “Yönetenlere boyun eğerken, yönettikleri insanlara tiranca davranan, korktuklarında aşağılık, fakat kışkırtıldıklarında azgın, sarsılmaz bir azme sahip fakat her türlü mizaha ve kibarlığa yabancı ve somurtkan, acımasız ve aksi bir halk” olarak betimler. O tarihten bir yüzyıl sonra yazan İskenderiyeli tarihçi Appianos, “zalim ve zorba, sadece sıkıntıdayken alçakgönüllüydüler” der. Öbür yanda, aşağı yukarı Plutarkhos’la aynı zamanda yazan Romalı coğrafyacı Pomponius Mela’nın söyledikleri daha sevecen ve olasılıkla daha doğrudur: “Fenikeliler hem savaşta, hem barışta başarılı, zeki bir millettir. Sanatta, yazıda, edebiyatta, deniz savaşında ve bir imparatorluğu yönetmede mükemmeldiler.”

“Fenikeliler” *Phoinikes*, adını onlara Yunanlılar verdi ve olasılıkla Yunanca kan-kırmızı anlamına gelen *phoinos* sözcüğünden türetilmiştir.

tilmiştir. Bu, Fenikelilerin "mor insanlar," yani mor boya tüccarları olarak betimlenmelerine yol açan ünlü Fenike mor boyasına bir araştırma olabilir. Bazılarınca Fenikeliler adının kaynağı sayılan başka bir Yunanca sözcük, *phoinix*, hurma anlamına gelir ve Fenikeliler hurmayı Akdeniz havzasına sokmuş olmakla ödüllendirilir.

Fenikeliler Sami kökenli bir halktı. Kenanlıydılar ve kendilerine bazen Kenanlı derlerdi. Eski Ahit'te büyük kentleri Sayda'dan ötürü Saydahılar denilir. Ya Arabistan'dan ya da İran Körfezi'nden gelen Fenikeliler Suriye kıyılarına yerleştiler. Lübnan sıradağlarını arkalarına aldıkları için, ürünlerine bir çıkış kapısı bulmak için denize yönelmeleri kaçınılmazdı.

Fenikelilerle ilgili bilgimiz aslında Mısırlıların Suriye'yi fethettiği MÖ. on altıncı yüzyılda başlar. Bu tarihten itibaren Mısır kayıtlarında Sur ve Sayda kentlerine, bu kentlerin ustalarına ve usta işi eserlerine çok sayıda gönderme yer alır. İbrani peygamber Hezekiel, Sur kentinin, ticaretinin ve denizcilik faaliyetlerinin canlı bir resmini verir: "Senin sınırların denizin bağrında; yapıcılarının senin güzelliğini başa çıkardılar. Senin bütün tahtalarını Senir servilerinden yaptılar; sana direk yapmak için Lübnan'dan bir erz ağacı aldılar. Küreklerini Başan meşelerinden yaptılar; oturak tahtalarını Kittim adalarının şimşirine kakılmış fildişinden yaptılar. Yelkenin, sana bayrak olsun diye, renk renk işlemeli Mısır'ın ince ketenindendi; Elişa adalarının lacivert ve erguvanisi sana tente oldu. Sayda'da ve Arvad'da oturanlar senin kürekçilerindiler; Ey Sur, sende hikmetli adamlar vardı, senin kılavuzların onlardı. ..."

Bunu, Sur'la ticaret yapan ve Sur'un servet kaynağı olan kentlerin ve ulusların bir listesi izler. Hezekiel kentin gümüş, demir kalay, kurşun ve at; abanoz ve fildişi, keten, Sur erguvanı, kömür, bal, baharat, yağ ve değerli taş ticaretinden söz eder. Hezekiel şöyle bitirir: "Senin mallarını seçme mallarla, lacivert ve renk renk işlemeli kumaş topları ile ve erz ağacından yapılmış, iplerle sarılmış değerli esvap sandıkları ile değiş ederlerdi. Senin malların için kervanlar Tarşış gemileri idi; ve seni doldurdular ve denizin bağrında çok izzetli oldun. Kürekçilerin seni büyük sulara ilettiler. ..."

Suriye kıyısının coğrafi konumu, dışında, Lübnan dağlarının

muhteşem ormanları da Fenikelilerin yardımcısıydı. Lübnan'ın sedir ağaçları ünlüdür; fakat Fenikelilerin topraklarında bolca bulunan çam, köknar ve servi ağaçları da vardı.

Hezekiel'in işaret ettiği "Başan meşeleri" gemi küreklerinden çok savaş gemilerinin omurgaları için kullanılırdı. Savaş gemileri çürümemeleri, kurtlanmamaları ve zararlı otlardan uzak tutulmaları için düzenli aralıklarla karaya çekilmeliydi, çünkü bir savaş teknesi için hız her şeyden önemliydi; oysa ticaret gemileri, zorunluluktan ötürü aylarca tersanelerden uzak kalmak zorundaydılar. O nedenle sert meşe omurgalar bir savaş gemisi için vazgeçilmezdi. Ticaret gemisinin genellikle çam bir omurgası vardı, çünkü çam daha ucuzdu; fakat buna bile, tekne sürtündüğünde yumuşak çamı korumak için meşe kaplama bir omurga verilirdi. Daha sonraki bir tarihte, Yunan ve Roma dönemlerinde Korinthos kıstağından geçen deniz yolunu düzenli olarak kullanmak zorunda olan ticaret gemileri değişmez bir biçimde bu meşe kaplama omurgalarla donatılırdı. Fenikelilerinin bol miktarda sedir ağacı vardı; fakat gemi yapımında çok fazla kullanılamayacak kadar değerli bir ağaçtı. Gemi direkleri için sedir ağaçlarını kesinlikle kullanmadılar (Hezekiel'in dediği gibi), çünkü uygun değildi. Fenike savaş ve ticaret gemilerinde direkler, küreklerde olduğu gibi çok büyük olasılıkla çam ya da köknardı.

Byblos (modern Cübeyl) en erken Fenike yerleşimlerinden biriydi. Fenikelilerin yeni ülkelerine geldiklerinde kurdukları ilk kent olduğu söyleniyordu. Bu doğru olabilir; çünkü tarihsel zamanlarda bile Byblos, Yunanlıların Adonis dedikleri tahıl ve bereket tanrısı kültüyle ünlüydü. Bir tahıl tanrısı, tarımcı bir halkın panteonunda kaçınılmaz olarak önemli bir figürdür. Bu nedenle Byblos'taki kült, ticaret ve denizciliğin Fenikelilerin ana gelir kaynağı olmadığı bir zamanda kentin kurulduğunu gösterir.

Öbür dört kent Fenike hatırasının ayrılmaz parçasıdır. Bu kentler Arvad, Sur, Sayda ve Tripoli'dir (Tripoli Yunanca bir addır; Fenikece adı bilinmiyor. Bugünkü Trablusşam). Dört kentin tümü kıyıdadır; sadece biri, Sayda, sahiden anakaradadır. Öbürleri adacıklarda ya da kıyıdan az çok kopmuş burunlardadır. Arvad bir adacığın üzerindedir, ilk alanı sekiz yüz metre uzunluğunda ve sekiz yüz metre-

den biraz az genişliğindeydi. Marion I. Newbigın, *The Mediterranean Lands'te* şunları yazar: "Aslına bakılırsa Arvad fiilen bir sığınakmış, İngiltere ile İskoçya arasındaki eski sınırda bulunanlar gibi büyütülmüş bir 'kabuk kule'ymiş gibi görünüyor. Arvad halkının anakarada toprakları ve yerleşim yerleri, ekilip biçilen toprakları ve pazarların kurulabildiği, sanatın ve zanaatçılığın icra edilebildiği yerleşim yerleri vardı. Fakat müşterileri takas yapmak yerine aniden baskın yapmayı tercih ettiklerinde, ada kalelerine geri çekilip daha iyi zamanı bekleyebilirlerdi. ..."

Yunanlı coğrafyacı Strabon'un Arvad'la ilgili verdiği anlatımı genişleten Marion I. Newbigın, adanın benzersiz su sağlama sistemini betimler: "Akdeniz'in kireçtaşı kıyılarının açıklarında, bayırlardaki gözenekli kayalardan sızıp karada bir çıkış bulamayan suyun; denizin altında güçlü bir pınar olarak fokurdamasına çok yaygın rastlanır. Hidrolik basınç, bu tatlı suyun etrafındaki deniz suyuna hemen karışmasını önler. Arvad ile anakara arasında böyle bir pınar vardır. Bu pınarın üzerine kurşundan bir yarım küre yerleştirilip, tatlı suyun etrafı kapatılır ve bu yarım küreye deri bir boru bağlanırdı. Suyun kuvveti, kıyıya bağlanan bir teknenin içindeki sarnıca yerleştirilen borudan geçmesini sağlardı. Zekâ ve oldukça gelişkin bir tekniği gerektiren bu düzenek, Fenikelilerin ulaştıkları uygarlık düzeyini kavramamıza yardım eder."

Sur, Arvad'tan biraz daha büyük bir adaydı, yaklaşık bir mil uzunluğundaydı ve kıyıdan yarım mil kadar sığ suyla ayrılırdı. Bugünün modern kenti bir burnun üzerindedir. Büyük İskender MÖ. 332'de Sur'u yağmaladığında adaya giden bir geçit yaptı ve o zamandan beri yüzyılların alüvyonu bu geçidi büyüttü; bu nedenle eski ada şimdi kıyıyla bitişiktir. Arvad'ta olduğu gibi buradaki su sistemi de Fenike teknolojisini sergilemekteydi. Sur'da pınar yoktu; bu yüzden anakaradaki bir su kaynağından su alınıp, denizin altında bir su kemeriyle adanın merkezine akıtılırdı. Öbür büyük Fenike kentlerinde olduğu gibi burada da, bu tüccar, denizci halkın anakaradaki komşularından gelen tehlikelere sürekli maruz kaldığı açıktır. Asker değillerdi. Tek güvenlikleri gemileri ve ince zekâlarıydı.

"Büyük Sayda, Arvad'ın ve Sur'un Anası" olarak bilinen Say-

da kenti anakaradaydı. Kentin konumunu, kıyının hemen açığında güneyde ve kuzeyde korunaklı bir demir atma bölgesi oluşturan bir kaya dizisi ile bir adacığın bulunması belirlemekteydi. Tripoli bir burnun üzerine kuruluydu ve yine bir kaya ve resif zinciri iki ayrı demirleme alanı sağlamaktaydı.

Donald Harden, *The Phoenicians*'ta şu yorumu yapar: "Daha sonra koloni macerasına atıldıklarında Fenikeliler her zaman benzer alanlar bulmaya çalıştılar; İspanya'da Cadiz, Malta'da Valletta, Tunus'ta Bizerta, Sardinya'da Cagliari ve Sicilya'da Palermo gibi Akdeniz'in en iyi ve en ünlü kalelerinde ve limanlarında kolonilerini kurdular."

Bu dört büyük kentten kalkan Fenikeliler, şimdiki Suriye, Lübnan ve İsrail kıyıları boyunca başka benzer ticaret yerleri ve kasabaları da kurdular. Bu tüccarlar ve denizciler kuzeyde Tarsus'tan Antakya, Byblos, Beyrut ve Yafa üzerinden güneydeki Gaza'ya kadar deniz üzerindeki egemenliklerini pekiştirdiler. Bir anlamda, genelde anlaşıldığı şekliyle bir ulus değillerdi. Gerçek bir "ülke"leri yoktu. Benzer bir dil konuşmalarına ve yazmalarına karşın, tek ortak çıkarları ticaretti. Bir Fenikeli, özel bir anayurda ait olma kavrayışına sahip olmadan çok önce Sur'un, Sayda'nın ya da her nerede bulunuyorsa oranın bir vatandaşıydı. Krallıklar ve prenslikler yükselip düşebilir, kültürler gelişebilir ya da gerileyebilirdi; fakat mal pazarları ve Fenikelilerin becerileri her zaman bakıydı.

Bu kadar çok antikite yazarının Fenikelilerden hoşlanmamasına yol açan şey belki de tarihin iniş ve çıkışlarına bu ilgisizlikti. MÖ. altıncı yüzyılda Hezekiel'den ms birinci yüzyılda Plutarkhos'a kadar, şikâyetler çoğunlukla aynıymış gibi görünüyor: "Bu halk maddi kazançtan başka hiçbir şeye aldırılmaz." Gerçekten de, büyük evlatları Kartaca Romalılarca yıkıldıktan sonra bile, Fenike soyundan tacirin işine devam ettiğinden kuşullanmak için fazla neden yok gibi görünür. Fenikeliler hayatta kalanlardı ve torunlarından birçoğu hâlâ içdenizin sakinidir.

Fenikeli bir tüccar, bir zanaatçı, hatta bir çiftçi olmuş olabilir; fakat denizden çok uzak büyümüş olması alışılmadıktı. İster müstahkem bir burunda ya da adacıkta, ister kayalıklarla sarılı bir kıyı şeri-

dinde doğmuş olsun, ya kendisinin teşebbüs ettiği, ticaretini yaptığı ya da ürettiği malları emanet ettiği bu öge tüm doğasını koşullandırdı. Denizciliğin öncüleri arasında olmaları şaşırtıcı değildir. Giritliler ve Mikenler birçok konuda Fenikelilerden önce davranmışlardı. Gerçekten de, Miken gemiciler ve tüccarlar (yeni Yunan saldırılarıyla Ege dünyasından yoksun kalan) Fenikelilerin batıya açılmalarını hazırlamış olabilirler.

MÖ. beşinci yüzyılda yazan Herodotos, Fenikelilerin ilkel bir halkla, olasılıkla bugünkü Fas'ın sakinleriyle yaptıkları ticaretin yöntemlerini betimler: "Hercules Sütunları'nın ötesinde Libya'nın bir parçasında yaşayan bir insan ırkıyla ticaret yaparlar. Bu ülkeye gelince mallarını boşaltır, sahile düzenli bir biçimde dizer, sonra teknelerine geri döner ve bir duman tüttürürler. Dumanı gören yerliler sahile iner, malların bedeli olarak belli miktarda altını yere bırakır ve tekrar geri çekilirler. Sonra Kartacalılar sahile gelir bırakılan altına bakarlar; bırakılan altının malların adil karşılığı olduğunu düşünürlerse, altınları toplayıp giderler; eğer yetersiz görürlerse, tekneye geri dönüp beklerler ve tekrar yerliler gelir ve onları memnun edene kadar altını artırırılar. Her iki tarafta da kusursuz dürüstlük vardır; Kartacalılar, satışa sundukları malların değerine eşit oluncaya kadar altına dokunmazlar ve yerliler de, altın alınıp götürülünceye kadar mallara dokunmazlar. ..."

MÖ. dördüncü yüzyıl tarihli bir Yunan *Periplus'u*, ya da Gemiciler Kılavuzu, birçok modern otoritenin Senegal açıklarında olduğunu düşündüğü bir adayı ziyaret eden Fenikelileri betimler. Burada Fenikeli tüccarlar cam kapları (cam işinde ustaydılar), Yunan çömlleklerini ve merhemleri yerli şarap, hayvan derisi ve fildişiyle takas ediyorlardı. Fenike parasının gelişimini yavaşlatan, belki de Fenike ticaretinin çoğunun paranın kullanılmadığı ve sadece takasın bilindiği ilkel yerli ülkelerle olmasıydı. MÖ. altıncı yüzyılda Pers ve Yunan parası ticarete düzenli olarak kullanılmasına karşın, bulunan ilk Fenike parası MÖ. beşinci yüzyıl ortalarında Sur'da basıldı. Sonradan Fenike kentlerine hücum eden birçok paranın ön yüzünde, dalgaları yaran bir savaş kadirgası vardır.

Fenikeli tüccarların faaliyetlerini Afrika'nın batı kıyısına (ms on

beşinci yüzyıla kadar Avrupalıların keşfetmediği) kadar uzatmaları, kendi başına gemilerinin denize dayanıklılığının ve denizcilik becerilerinin kanıtıdır. Doğu Akdeniz'den Malta ve Sicilya'ya, Kartaca'ya, Balear Adaları'na ve İspanya kıyılarına kadar, Akdeniz'in tamamında ticaret noktaları kurduklarında, öyle görünüyor ki, iki temel tekne tipi kullanmaktaydılar. Bunlar ticaret için kullanılan "yuvarlak gemiler" ile savaş ve ticari koruma için kullanılan "uzun gemiler"di. Rölyeplerde betimlenen ticaret gemilerinin dışbükey pruvaları ve pupaları vardır ve neredeyse simetrik gibi görünürler; sadece bir uçtaki kumanda küreği hangisinin pupa olduğunu gösterir. Savaş kadirgaları, pruvadaki uzun uçlu koçbaşlarıyla kolayca ayırt edilirler. Askerlerin kalkanları kürekçilerin yukarısında güverte boyunca asılıdır ve tekneler bir tip (çift sıra kürekli) teknelerdir. Fenikeli denizciler bu tip gemilerle Batı Afrika'yla ticaret yaptılar ve Firavun Necho'nun hükümdarlığında (MÖ. 609-593) bütün kıtanın etrafını dolaştılar.

Her sonbaharda tahıl ekmek için karaya çıkan ve ertesi yılın hasadını bekleyen Fenikelilerin neredeyse üç yılı denizde nasıl geçirdiklerinin öyküsünü anlatan Herodotos, "Afrika, Asya ile birleştiği yer hariç, her tarafında denizle yıkanır" gerçeğini kabul eder. Ne var ki, Fenike anlatımının doğruluğunu onaylayan gerçeğe inanmak istemez. Gemiciler Afrika'nın güney sahilini batıdan dolaştıklarında güneşi sağ taraflarında, yani kuzeylerinde bulduklarını savunuyorlardı. Ekvator'un güneyine indiklerinde gözlemledikleri şey tam da budur. Bir Akdeniz insanı olan Herodotos buna inanamıyordu.

MÖ. altıncı yüzyılda gemiyle Afrika'nın çevresinde dolaşabilen bir halkın Akdeniz'in her köşesini tanıması pek şaşırtıcı değildir. Biscay Körfezinden kuzeye açılmayı göze alabilen ve hatta Azor Adaları'nı keşfeden (on sekizinci yüzyılda Corvo adasında bulunan bazı paraların açığa çıkardığı gibi) gemicilerin içdenizin herhangi bir parçasını araştırmadan bırakmış olmaları olası değildi. Gades'deki (Cadiz) kolonileri M.Ö. 12. yüzyılda kuruldu; ve öyle görünüyor ki, Malta ve Sardinya'da da dokuzuncu yüzyılda Fenike yerleşim yerleri vardı. Kartaca MÖ. 750 civarında kuruldu. Kartaca yükselip Fenike dünyasının önde gelen kenti olunca, basit ticaret merkezlerinden çok kolonilerin kurulması bilinçli bir politika haline geldi.

Daha sonraki yüzyıllarda İngilizlerin yaptığı gibi Fenikeliler tacir ve tüccar olarak yola çıktılar ve daha sonra kurdukları ticaret noktalarına göz kulak olmak için sürekli bir orduya, donanmaya ve yöneticilere ihtiyaç duyduklarını gördüler. Romalılardan farklı olarak, tesadüfen emperyal bir güç haline geldiler. Ticaret Kartacalıları emperyal bir rol üstlenmeye itti. Özünde denizci bir halk olmayan Romalılar, Akdeniz'in ticaret yollarını kontrol etmek için denizci olmaları gerektiğini anlayana kadar, toprak fethetmeye çıktılar.

Fenikelilerin denizcilik bilgisi Asur, Persis ve Mısır'daki -astronomi biliminin oldukça gelişkin olduğu ülkeler- komşularından kaynaklanmış olmalı. Fenikeliler özünde pratik bir halktı; sanat ya da bilim dehaları fazla değildi. Astronom günlük yaşamla fazla ilişkili gibi görünmeyen soyutlamalarla uğraşan insandır; oysa gemici astronomik verilerden ve kavramlardan yararlanan pratik bir denizci-dir; bu kavramlara ve verilere nasıl ulaşıldığını fazla bilmez. Fenikelilerin dikkate değer denizcilik yetenekleri, onları kuşatan ve denizci olmayan ulusların astronomi bilgisinden kaynaklanan yetenekler olarak görülmelidir. O uluslar astronomdu; Fenikeliler ise onların bilgilerini pratik kullanıma sokan gemicilerdi.

E.G.R. Taylor, denizcilik tarihi *The Haven-Finding Ar'* da, bu alandaki Fenike başarısını özetler: "Homeros'un zamanında, Girit deniz gücünün yıkılmasından çok sonra, tarihin bildiği en yetenekli ve en aktif denizciler Fenikelilerdi... Fenikeliler, arasında Saydalılar en becerikli sayılanlardı, zor ya da önemli girişimlere Saydalı kılavuz kapitanlar seçilirdi. Yunan yazarlar Fenikelilerin denizcilik işlerinde Yunanlıların ustaları olduklarını, kuzeyi Büyük Ayı yerine Küçük Ayı takımyıldızıyla daha iyi saptamayı onlara öğrettiklerini söylerler. Strabon'un ifade ettiği gibi küçük takımyıldız 'Fenikeliler denizde seyir amacıyla kullanıncaya kadar Yunanlılarca bilinmiyordu.' Burada şair Aratus'u yineliyor; Aratus, MÖ 276-274 civarında hazırlanan *Phaenomena*'sında gökleri betimlerken şunları yazar: 'Her iki tarafta eksen iki kutupla sonuçlanır: fakat biri görülmez, oysa öbürü okyanusun üzerinde, kuzeyde bize bakar. Etrafını kuşatan iki ayı birlikte döner... İnsanlar birine Cynosura, diğerine Helice der. Akhalar [Yunanlılar] ilahi denizde gemilerine Helice'ye göre yön verirler, fakat

Fenikeliler denize açıldıklarında öbürüne güvenirler. Fakat akşam erkenden büyük görünen Helice parlaktır ve belirlenmesi kolaydır, öbürü ise daha küçüktür, fakat gemiciler için daha iyidir; çünkü bütün yıldızları küçük bir yörüngede dolaşır. O nedenle onun kılavuzluğuyla Saydahılar dümeni en doğru rotaya çevirirler.”

Fenikeli denizciler astronomi bilgileri dışında, denizde doğan ve denizle beslenenlerde rastlanan sezgisel özelliği denizciliklerine taşıdılar. Kendi rüzgârlarını ve hava durumlarını iyi biliyorlardı, bugün binlerce Akdenizli balıkçının yaptığı gibi, yelkendeki ya da bir halattaki neme bakarak güney rüzgârının esip esmeyeceğini söyleyebiliyorlardı. Saçlarının ya da kaşlarının kuruluşuna bakarak, Orta Akdeniz’in yaz aylarında sürekli esen karayelin başlayacağı zamanı biliyorlardı.

On beşinci yüzyılda Mısır’a bir yolculuk yapan Alman keşiş Felix Faber, denizdeki koşullar ve denizde seyir teknikleri iki bin yıldır fazla değişmediği için Fenikelilerin, Mikenlerin, Yunanlıların ve Romalıların bildiği kılavuzluk yöntemlerini betimler. “Kılavuzun dışında, yıldız ve gök işaretlerini değerlendiren, rüzgârlar hakkında karar veren ve kılavuza talimat veren başka bilgili adamlar, astrologlar ve gözlemciler vardı. Hepsi, havanın fırtınalı mı yoksa sakin mi olacağına karar verme, ayrıca denizin rengi, yunusların ve balıkların hareketleri, ateşin dumanı ve kürekler suya daldırıldığında oluşan ışık titreşimleri gibi işaretleri hesaba katma sanatında uzmandı. Geceleri yıldızları inceleyerek zamanı biliyorlardı.”

Bu ilk denizciler son derece uzun seferler yapabilmelerine karşın, yolculukları çoğunlukla kıyı boyuncaydı. Mümkün oldukça da kılavuz kaptan karayı gözden yitirmeden burundan buruna seyrederdi. Akdeniz’in görece sınırlı sularında bu kıyı boyu seyir birçok ticaret yolu için pratikti; ancak Akdeniz’de bile, bir teknenin günlerce karayı gözden kaybetmek zorunda kaldığı zamanlar vardı. Bütün denizcilerin bildiği gibi, geminiz sağlamsa açık deniz güvenli bir yerdir; gemileri kazaya uğratan kıyıdır. Eski kılavuz kaptanın karaya yaklaşıncı, teknesini güvenle limana yaklaştırmada ona yardım eden önemli bir aleti, dünyanın en eski aleti vardı. Bu alet iskandil savlosuydu; Mısır kaynaklı olabilir ve Mikenler ile Fenikelilerce de

kullanılmış olmalı, mö ikinci binyıla ait bir Mısır duvar resmi, ölçüm için düğümlü bir sicim kullanan ölçmecileri gösterir; denizcinin iskandil savlosunun kardeşi çekül de Mısırlı mimarlarca sürekli kullanılmaktaydı.

Herodotos Mısır'ı ziyaret ettiğinde, suyun derinliğini öğrenmek için iskandil savlosunun nasıl kullanıldığını betimler. "Mısır kıyılarna varmak için daha bir günlük yol varken dibe bir sonda salarsınız; çamur çıkar ve derinlik on bir kulaçtır. Bu da ırmağın buralara kadar alüvyon taşınmış olduğunu gösterir." Bundan da anlaşılıyor ki, şimdi olduğu gibi o zaman da denizciler iskandili sadece derinliği bulmak için değil, deniz dibinin özelliğini anlamak için de kullanıyorlardı. En dipteki iskandil kurşununun içi oyulup içine, denizin dibine değdiğinde çamur, kum ya da çakıl toplayan bir parça don yağı konulurdu.

Nuh'un ortalığı kolaçan etmesi için kumru salması gibi, güverte-güvercin ya da başka kuşlar bulundurmak, bir karaya yaklaşmış olduğu tahmin edilince kuşlardan birini uçurup hangi yöne gittiğini izlemek yaygındı. Polinezyalı gemiciler bu yöntemi hâlâ kullanıyorlar.

Sadece sığ sularda kullanılan başka bir eski alet de ölçü sınığıydı. Bu alet de erken Mısır resimlerinde görülür. MÖ 1500 civarına ait bu resimlerden biri karaya yaklaşan bir Kızıl Deniz ticaret gemisini betimler; kılavuz kaptan elinde bir ölçü sınığıyla pruvada duruyor. El işaretleriyle yekeciyi yönlendirerek gemiyi yönetiyor. Kaptanın arkasında yelkenin ıskotalarında, onun emriyle yelkenleri toplama-ya, boca etmeye ya da serbest bırakmaya hazır gemiciler duruyor. *Odyseia'* da, Odysseus'un gemisinin güvertesinde taşınan "uzun sınık" a bir gönderme vardır.

Eskiden bir geminin hızını hesaplama araçları ve haritalar yoktu. Ne var ki, hız o kadar önemli değildi; çünkü gemisini iyi tanıyan denizci, kürekle ya da yelkenle gün ışığında ne kadar yol alacağını bilirdi. *Odyseia'* daki bir gönderme, Homeros zamanında bir savaş kadirgasının bir günde ne kadar yol aldığını anlatır. Giritli bir deniz avaresiymiş gibi davranan Odysseus Girit'in güneyinden Nil'in ağzına kadar yaptığı düşsel bir geçişi betimler: "...yola koyulduk..."

ve kuzeyden esen, bir akıntı boyunca gidiyormuşuz gibi kolayca yol almamızı sağlayan taze ve elverişli bir rüzgârla yelken açtık... Beşinci gün Mısır'ın büyük ırmağına ulaştık. ..." Kalkış yerinin güney Girit'teki Messara Körfezi olduğunu varsayarsak, oradan Nil'in ağzına kadar olan mesafe yaklaşık dört yüz seksen kilometredir. Odysseus o zaman elverişli koşullarda bu mesafeyi beş günde aldıysa, bir günde aldığı yol altmış kara milinden biraz fazlaydı ya da yaklaşık üç deniz millik bir hız yaptı. Elbette onun gemisi, Fenikelilerin büyük birerlilerine göre daha basitti; fakat bunların, iyi bir pupa rüzgârıyla bile altı deniz milinden fazla hız yapıp yapmadığı kuşkuludur.

Ege'nin yazın düzenli esen meltemi esmeye başladı mı, ticaret gemileri, takımadalardan Girit'e ya da Girit'in ötesinde Mısır'a gitmek için bu "elverişli rüzgârlar"dan yararlanırdı. Mısır'a gittiklerinde ise, Yunanistan'a geri dönmek için, düzenli bir güney rüzgârı, o toprakların sıcak hamsini çölden ve deltadan esmeye başlayana kadar beklerlerdi. O zaman bu güçlü ve bunaltıcı rüzgârı pupalarının altına alarak, Girit'in ve Kuzey'in yolunu tutarlardı.

Akdeniz'in rüzgârlarıyla ilgili yapılan dikkatli araştırmaların bugüne kalan birkaç kanıtından biri, MÖ birinci yüzyılda Atina'da inşa edilen Rüzgâr Kulesi'dir... Burada anlatılan bilgi Yunanlılar ve kulenin yapıldığı yüzyıl için kesinlikle olağandışı değildir. Yalnızca bu yapı düşünüldüğünde, manyetik pusuladan önce, bugün anladığımız şekliyle "yön"ün bir rüzgârın yönü demek olduğunu unutmamak önemlidir. Doğrusu, Akdeniz'de yaz ve kış gün dönemleri arasında değişen güneşin doğuşu ve batışıyla saptanan yön vardı. Fakat bunun dışında, gündüz saatlerinde denizcinin elindeki tek yön duygusu rüzgârlarca sağlanmaktaydı. Bu yüzden, yaz ayları boyunca düzenli bir rüzgârın egemen olduğu Ege gibi alanlarda, sözgelişi Paros'tan Naksos'a yelkenliyle gidildiğinde rüzgârın iskele keme-rede olacağı bilgisiyle bir adanın yerini saptamak görece kolaydı; çünkü Naksos, Paros'un doğusundadır. ms birinci yüzyılda yazan Yaşlı Pliny, Rodos adası, "Africus'un yardımıyla Kerpe'den (Carpathos) elli mil uzaktadır" der. Yani, Güney Ege'deki Kerpe adasından Rodos'a ulaşmak isteyen bir gemici "Afrika rüzgârı"nı yakalayıp elli mil yol gitmelidir. "Afrika rüzgârı," Libya çölünü aşıp denizi geçe-

rek gelen güney rüzgârıydı ve bu rüzgâr, onun teknesini kesinlikle Kerpe'den Rodos'a gitmek için gerekli doğu-kuzeydoğu yönünde iterdi.

Atina Rüzgâr Kulesi'ni, Yunanistanlı astronom Andronikus inşa etti. Biçim olarak sekizgendir ve sekiz yüzünden her biri, tepede, o yönden gelen rüzgârın bir sembolüyle ayırt edilir. Bu yüzden soğuk kuzey rüzgârı Boreas kaim bir paltoyla simgelenirken, güney rüzgârı Notus'un mecalsiz bir hali vardır. Bu iki rüzgâr açısı, Avrupa ile Afrika arasında ticaret yapan klasik gemiciler için en önemli açılardı. Rüzgâr pusulasına egemendiler; fakat Akdeniz'in bir ucu ile öbürü arasında çalışan gemiciler için önemli olan başka rüzgârlar da vardı. Örneğin, doğu ve batı rüzgârları. O zaman da, tıpkı karayel ile poyraz arasında olduğu gibi lodos ile keşişleme arasında da bir doku ve duyum farklılığı olduğu gözlemlenmişti. Bunların da kendi adları vardı ve yönleri tanımlamaya hizmet ediyorlardı. Temelde öyle görünüyor ki, bütün klasik dönem boyunca sekiz rüzgâr açısı, seyirlerinde pek çok gemiciye hizmet etti. Fakat daha ileri ve daha ince tanımlarda ısrar edenler hep vardı. On ikili bir sistem ve daha sonraki bir tarihte daha ayrıntılı "kerteler," 360 derecelik gök çemberini kapsayan otuz iki açı geliştirildi. Rüzgâr Kulesi'nin çatısında bronz bir Triton heykelciği elinde bir çubukla döner ve rüzgârın estiği yöne işaret ederdi. Bu Triton aslında dünyanın tüm rüzgâr fınıldaklarının atasıydı.

Akdeniz'de insanın tarihini kronolojik olarak ele almak, insanın Minos uygarlığıyla birlikte başladığı denizcilik faaliyetlerinin anlamıyla başlamak demektir. Fakat insanın su üzerinde yolculuk etmesini olanaklı kılan beceriler ve zanaatlar büyük ölçüde Doğu'dan gelmiş gibi görüldüğüne göre, hepsinden önce Fenike katkısını değerlendirmek akla uygun gibi geliyor. Görece yakın zamana kadar, Giritli denizcilerin ilk faaliyetleri hakkında çok az şey biliniyordu. Girit'teki kazılarıyla bu erken, klasik-öncesi Yunan kültürünün varlığını ortaya çıkaran Sir Arthur Evans'ın verdiği adı kullanırsak, Minoslular büyük tüccarlar ve denizcilerdi. Fakat Linear B yazısının sırtı merhum Michael Ventris tarafından çözülmüş olmasına karşın, Minos gemileri hakkında hâlâ az ya da çok hiçbir şey bilmiyoruz. Fe-

nikelilerden yüzyıllarca önce Akdeniz'in birçok alanında maceraya atılan bu Giritli denizcilerin denizde seyir yöntemleri ve yaşamları kayıtlara geçmemiştir.

Arkeolojik bulgular, Girit deniz gücünün yükselişinden önce bile doğu Akdeniz'den insanların -Kyklad Adaları'nda oturanların- Akdeniz'in bir ucundan öbürüne ticaret yaptıklarını göstermiştir. A.R. Burn, *History of Greece*'inde Kykladlı bu tüccarların tarihini MÖ. 2500 olarak saptar: "Daha sonraki çağlarda olduğu gibi, maden arayanlar şaşırtıcı uzunlukta ve cürekâr yolculuklar yaptılar; özellikle kalayın önemi keşfedildikten sonra, Kykladlılar birkaç hafta süren kıyı seferleri yapmış gibi görünüyorlar. 'Bir geminin denizde aldığı yol' herkesin bildiği gibi iz bırakmaz ve kıyıda bir gecelik kamplar da pek fazla değildi; bizzat İspanya'ya kadar gittikleri olası görünüyor. Profesör Piggott'un sözleriyle Almeria'da 'etrafı surlarla çevrili küçük yerleşim yerleri, Kyklad Adaları'ndaki küçük yerleşim yerlerinin plan ayrıntılarına uygundur; çömleklerde ve süs içnelerindeki üsluplar yine, radyo-karbon okumaların MÖ. 2500'den hemen sonra olduğunu gösterdiği bir tarihte Akdeniz'in iki ucunu birleştirir.'"

Girit'te ve Yunan anakarasında, Miken'de denizin etrafında büyüyen bir uygarlık -bir deniz imparatorluğu- ilk kez ortaya çıktı. Girit mallarının Amenemhat'ın hükümdarlığı sırasında (MÖ. 1929-1895) Mısır'a ve Suriye'ye ulaştığı arkeolojik bulgulardan biliniyor. Benzer bir tarihte Girit çömlekleri Lipari Adaları'na ve Napoli Körfezi'ndeki Ischia'ya kadar gidiyordu.

Bu büyük Girit uygarlığı çöktükten sonra, Yunanistan anakarasındaki Miken, Ege'nin tamamında egemen güç haline geldi. Daha sonra, Batı Akdeniz'e Fenike yayılması sırasında, Akaların Yunanistan'a gelişini barışçı deniz ticaretinin bozulmasına yol açtı. Medinet Habu'nun tapınak duvarlarında bulunan II". Ramses'in bir yazıtı: "Adalar huzursuzdu, kendi aralarında kavgalıydılar..." Çoğu zaman savaşla geçen bu dönemde Batı Akdeniz'le Yunan ticareti fiilen durdu ve bu durum, Fenikelilerin denizin diğer ucunda, Balear Adaları'nda ve İspanya'da ticaret noktaları kurmalarına yardımcı oldu.

Denizci olarak Yunanlılarla ilgili ilk gerçek bilginin kaynağı Homeros'un iki büyük şiiri, MÖ. sekizinci yüzyılda yazılan *ilyada* ve

Odysseia' da bir şey apaçıktır: Geleceğin bu Akdeniz fatihlerinin savaş kadirgaları, gelişkin Fenike biremlerinden çok uzaktırlar. Öyle görünüyor ki, Homeros'un söz ettiği gemilerin en yakın benzeri Kuzey'in uzun Viking sandallarıdır. Şairin bu kadirgalara yakıştırdığı sıfatlar "oyuk"tan, "hızlı"ya, " dengeli"ye ve "siyah"a kadar uzanır. "Siyah"ın, Akdeniz'de yaygın olan obur gemi kurduna ve çürümeye karşı bir koruma olarak gemilerin katranlandığı gerçeğine işaret ettiği neredeyse kesindir.

Cecil Torr, *Ancient Ships'te* şu yorumu yapar: "Dış kalasların tamamı, katrandan ya da balmumundan ya da her ikisinden bir kaplamayla korunurdu. Balmumu ateşe tutulup bir fırçayla sürülecek kadar yumuşatılmalıydı ve genellikle mumla birlikte bir boya da eritilirdi, böylece gemi bir renk tabakasıyla kaplanırdı." Odysseus'un gemisinin bazen "mavi" olarak tarif edilmesinin nedeni bu olabilir. Çok daha sonraki bir tarihte Pliny, gemileri boyamak için kullanılan yedi farklı rengi kaydetmiştir. Fakat ilk Homeros zamanının teknesi esas olarak siyahmış gibi görünüyor, bazen pruvayı süsleyen mavi bir boyayla birlikte.

Fenike biremlerinden epeyce küçük olan Homeros zamanındaki Yunanlıların savaş kadirgalarının sadece bir sıra kürekleri vardı. Olasılıkla her bir yanında onar tane olmak üzere yirmi kadar kürekleri vardı. Olasılıkla yirmi kürekli bir tekne için yaklaşık elli kişilik bir mürettebat taşıyorlardı. Tüm gemiciler özgür doğmuş Yunanlılardı; köle gücü kullanan kadirga çok daha sonra bulundu. Yine Homeros'un tarif ettiği gemilerin, insanların ve yaşam tarzının en yakın benzerine, İskandinav destanlarında rastlanır. Yunanlılar köken olarak Kuzeyli bir halktı. Dünya kültürüne yaptıkları katkının İskandinav denizcilerin katkısından çok büyük olmasının nedeni düşünülürken, sadece Yunanlıların doğuştan niteliklerine değil, işgal ettikleri toprağın güzelliğine ve Akdeniz'in uygun iklimine de hakkı verilmelidir.

Fenikelilerin ve kuşkusuz Minoslular ile Mikenlerin, Yunanlılar sahneye çıkmadan çok önce denizde seyir için yıldızlardan yararlandıklarını bilmemize karşın, yazılı tarihte bu amaçla yıldızları kullanan ilk insan Odysseus'tur. Homeros *Odysseia'*da kahramanın

Kalypso'nun adasından ayrıldıktan sonra kendisinin yaptığı yelkenli salla ana yurdu Yunanistan'a doğru nasıl yol aldığını betimler. "Neşeli bir yürekle iyi Odysseus yelkenini rüzgâra açtı ve teknesini kumanda küreğine uygun tutmak için denizcilerini kullandı. Orada oturdu ve hiç kapatmadığı gözlerini Pleiadlardan ayırmadı ya da yavaş hareket eden Boöterleri, ya da hep aynı yerde dolanıp duran ve dikkatli bir gözle Avcı Orion'a bakan Araba lakaplı Büyük Ayı'yı izledi. Okeanos Irmağı'nda hiç yıkanmayan bu takımyıldız, bilge tanrıça Kalypso'nun ona denizi geçerken sol tarafında tutmasını söylediği takımyıldızdı."

Odysseus'un Yunanistan'a geri dönmek için Kutup'u sol yanında tutarak seyretmesi, onun doğuya doğru yol aldığını kanıtlar. Demek ki, Kalypso'nun adası İthaka'nun batısında bir yerdi. Maltız adalarından biriyle özdeşleştirilebilir.

Homeros zamanındaki Yunan gemilerinin Fenikelilerin büyük kadirgalarına göre ilkel olduklarının başka bir kanıtı da, Homeros Odysseus'un "Phaiaklar ülkesi"ne varışını betimleyince ortaya çıkar. Phaiaklar ve onların gemileri, şairin hem Minos gemilerinden, hem Fenikelilerin üstün becerilerinden ve gemi inşa etme tekniklerinden haberdar olmadığını gösteren terimlerle betimlenir.

Homeros destanını yazdığı sırada Sur ve Sayda kentleri refah içinde ve güçlüydü. Aslında Phaiakların başkenti, bir Fenike kentine çok fazla benzer. Bir adanın üzerinde kurulmuş büyük bir liman kentidir ve bir geçitle ana kıyıya bağlanmıştır. Geçidin her iki tarafında, gemi sahiplerinin kendi onarım kızaklarına sahip oldukları iki gemi barınağı vardır. Fenikelilerin alışılmış liman planı. Tekneler, Yunanlıların bildiğinin çok ilerisindedir ve becerileri neredeyse doğaüstü gibi görünen denizciler ve gemiciler tarafından kullanılır. Odysseus'u ülkesine geri getiren geminin elli iki küreği vardır. Çok daha küçük Yunan kadirgalarını tanıyan Homeros'un inanmakta güçlük çektiği bir şey. Fakat bu dönemde bir Fenike bireminin her bir yanında on üç kürek iki sıra halinde yirmi altı küreği vardı. Phaiakların üstün denizcilik becerileri, Kral Alkinoos'un övündüğü geçişle de gösterilir: "Bizim gemilerimiz tayfaların ne düşündüğünü içgüdüsel olarak bilir. ... Her kenti, her bereketli toprağı tanır."

Ne var ki, Homeros'ta Fenikelilere yapılan özel göndermeler neredeyse hiç övgücü değildir. Açgözlüdürler, güvenilmez deniz seraserileridirler, ticaret kadar çalmaya da yatkındırlar. Fakat şair şirini yazdığında Yunanlılar Ege ve Doğu Akdeniz ticaret yollarında Fenikelilerle çatışmaya girmeye başlamıştı. Yunanlılar dağlık yarımadalarından ve kayalık adalardan dışarıya açılmaya hazır dayanıklı, savaşçı bir ırktı. Öbür yanda Fenikeliler savaşçı bir halk değildi. Kartaca'nın büyük günlerinde bile orduları büyük ölçüde paralı askerlerden oluşmaktaydı. MÖ. sekizinci yüzyılda Yunanlılar Doğu Akdeniz'de Fenikelilerin ticari üstünlüğüne meydan okumaya başlayınca, Fenikeliler, Yunanlıların henüz pek girmedikleri denizin batı ucunda ticaretlerini geliştirmeye ve kolonilerini kurmaya başladılar.

Akdeniz tarihinde bir kalıp -gelecek yüzyıllarda sıkça tekrarlanan bir kalıp- görmek zaten olanaklıdır. Her şeyden önce, şu ya da bu alanda yeni bir kültürel ya da teknolojik ilerleme -bu durumda denizcilik ve gemi yapımı alanında- kaydedilir. Ardından, belli bir süre geçtikten sonra, içdenizin öbür parçalarından uluslar komşularının buluşlarından yararlanır, onların önüne geçer ve onlara meydan okumaya başlarlar. İnsanları birbirine kaynaştıran ticaret çatışmaya da yol açar. Aynı zamanda, ticaretin seyri içinde insanların buluşması ve kaynaşması bir bilgi alışverişine yol açar. MÖ. sekizinci yüzyılda, yaratıcıları tarafından yalnızca ticarete kullanılan Fenike alfabesi Yunanlılarca benimsendi. Adaların ve anakaranın her tarafına yayıldı. Başlangıçta olasılıkla sadece ticareti kolaylaştırmanın bir aracı olarak bu alfabeyle sarılan Yunanlılar, onun yardımıyla dünyadaki en ölümsüz edebiyatı yaratacaklardı.

Nasıl ki genel bir yüzey akıntısı bizzat denizde büyük bir kavis çizerek yayılırsa, ulusların çatışması da ticaretin, düşüncelerin ve kültürlerin yayılmasını sağlayan bir akım yaratır. Tarımcı bir iç-kara halkı olarak ortaya çıkan Fenikeliler, her şeyden önce nüfus baskısıyla ya da düşman komşuları tarafından Suriye sahilini yurt edinmeye itildiler. Oradan Levant'ta ticaret yapmaya ve koloni kurmaya başladılar. Sonra denizci, savaşçı Yunanlıların gelişi onları Batı'ya doğru -ispanya madenlerine duydukları gereksinimle zaten gitmeyi göze aldıkları bir alana- itti. Yüzyıllar geçtikçe bu Yunan baskısı arttı ve o

sırada Kuzey Afrika'daki Kartaca'yı başkentleri yapmış olan Fenikeliler daha da batıya ve kuzeye itildiler. Bir süredir tartışılmaz ticaret merkezleri olan Sicilya, doğu kıyısında Yunan kolonileriyle dolmaya başladı. Fenikeliler yine geri çekildi. Sicilya'nın batı ucundaki Erice Dağı'nın gölgesinde uzanan Marsala ve Motya'ya. Zaman içinde, doğuda Yunan baskısıyla Akdeniz'in batı havzasına sokulmaları, Kartaca ile Roma arasında devasa çatışmalara yol açacaktı.

Matthew Arnold "Bilgin Çingene"de şunları düşünüyordu:

... Ağırbaşlı Surlu bir tüccar, denizden,
Fark etti gün doğarken beliren pruvayı
Ege adaları arasından;
Ve gördü neşeyle gelen Yunan teknesini
Amber üzümlerle, Sakız Adası şarabıyla
Yeşil, çatlamış incirlerle ve salamura tonbalıklarıyla yüklü;
Ve tanıdı eski yurduna tecavüz edenleri. ...

Akdeniz'in batı ve doğu havzalarının buluştuğu yerde, büyük Bon Burnu çıkıntısı, Afrika kıyısından kolayca görülür. Sicilya adası sadece seksen mil uzağındadır. Yarımada, denizin doğu-batı ticaret yoluna hâkimdir. Sadece Sicilya'ya değil, İtalya, Sardinya ve Korsika'ya giden gemiler için de iyi bir çıkış noktasıdır. Uzak Batı'da İspanya'ya giden tekneler için mükemmel bir uyum evidir. O nedenle, Fenikeli tüccarların ve gemicilerin bu burnu dönerken gemilerini buldukları ilk uygun doğal yere demirlemeleri tuhaf değil. Batıda Farina Burnu'nun ve doğuda Bon Burnu'nun boynuzlarının oluşturduğu bu korunaklı koy, tam da gereksinim duydukları limandı.

Söylenceye göre, Elissa ya da Romalıların bildiği şekliyle Dido, Surlu aristokratlardan ve genç kadınlardan oluşan bir kabileyle yola koyuldu ve daha sonra eski dünyanın en büyük kentlerinden biri olan alan için yerli Libyalılarla pazarlık yaptı. Söylence, sadece bir öküz postunun örteceği kadar toprak satın alma konusunda anlaş-tıklarını da söyler. Postu ip kalınlığında şeritler halinde keserek, bir kent kuracak ve bir limanı kapatacak kadar toprağın etrafına sarmayı becerdiler. Kartaca doğmuştu.

DÖRT

Etrüskler ve Yunanlılar

Bu denizin tarihi üzerinde iz bırakan halklardan biri de Etrüsklerdi. Kökenleri konusunda, Herodotos'un Küçük Asya'daki Lydia'dan göç edişlerini betimlemesinden bu yana, spekülasyon yapılmaktadır. Herodotos, ülkede on sekiz yıl süren bir kıtlık olduğunu kayda geçirmiş: "...bu yüzden Kral Lydialıları ikiye ayırdı ve kura çekerek kimin göç edeceğini, kimin ülkede kalacağını belirlemeye karar verdi. Kalanlara kendisini, göç edenlere oğlu Tyrrhenos'u hükümdar atadı. Kuralar çekildi ve bir kısım İzmir kıyısına indi, orada tekneler yaptılar, eşyalarını teknelere yüklediler ve başka yerde geçim aramak için denize yelken açtılar. Birçok ülkeden geçtiler ve sonunda İtalya'nın kuzeyinde Umbria'ya ulaştılar, oraya yerleştiler ve bugün hâlâ orada yaşıyorlar. Burada Lydialılar adlarını değiştirip -Kral'ın oğlu, liderleri Tyrrhenos'un adına izafeten- Tyrrhenler yaptılar." Tiren Denizi, adını bu efsane prensten alır.

Herodotos'un bu gizemli halkın kökeniyle ilgili anlatımı uzun bir süre doğru sayıldı. Fakat daha sonra, MÖ. birinci yüzyılda on iki ciltlik bir Roma halkı tarihi yazan Yunanlı tarihçi Dionysios, Herodotos'un anlattıklarına saldırdı. Etrüsklerin, göçmen olmak bir yana İtalya'nın yerlisi olduklarını savundu. Dionysios'un teorisini hâlâ savunanlar vardır; fakat, *Encyclopaedia Britannica*'da Etrüskler üzerine bir makalede D. Randall MacIver'in işaret ettiği gibi: "Aşılamayan güçlük dildir. Etrüskler gerçekten yerli olsalardı, Augûstus zamanında (Dionysios, tarihini yazdığı sırada) gerçekten yerli İtalyanların, yani Taş ve Bronz çağı insanların hâlâ kullanmakta olduğu şu ya da bu lehçeyle bir ölçüde akraba bir dil konuşurlardı. Ne var ki, Dionysios'un kendisinin de söylediği gibi, dilleri tamamen benzersiz ve kendine özgü bir şeydi; modern filologların da onayladığı bir ifade. Dionysios'un teorisi biraz doğruluk içerebilir. Çünkü arkeologlar şimdilerde şu tespitte birleşmeye başlıyorlar: Etrüskler göçmen oldukları halde, çok küçük bir yönetici sınıftılar; iktidarla-

rının belkemiği boyun eğdirdikleri yerli ırklardı: Neredeyse tüm vatandaşları, tarımcıları, işçileri, askerleri, zanaatçıları italyandı.”

İlk Etrüsk yerleşmelerinin tümünün Kuzeybatı İtalya kıyılarındaki olması gerçeği, deniz yoluyla gelen, ilkönce kıyıdağı kabilelere boyun eğdiren ve ardından anakarada yerleşmeye geçen bir halka işaret eder. Arkeoloji de bunu doğrular; zira tüm içkara kasabalarının ve yerleşimlerinin kıyıdağılardan sonraki bir tarihe ait oldukları kanıtlanmıştır. İlk yerleşmelerden biri olan Vetulonia, M.Ö. 800 civarında kurulmuş gibi görünüyor.

Modern araştırmalar, Etrüsklerin Doğulu ya da yarı-doğulu bir halk, olduğunu öne süren Herodotos öyküsünü bir bakımdan doğrulamaktadır; çünkü ilk sanatlarının niteliği ve dinsel tapınma biçimleri açıkça Doğu kaynaklıydı. Suriye ile Hellespontos arasında bir yerden geldikleri ve İtalya’nın batı kıyısına yerleşen eski çağın ilk denizcileri arasında oldukları neredeyse kesindir. Alfabelerini MÖ. 700’den biraz önce Fenikelilerden ödünç almalarına karşın -ya Yunanlılardan ya da doğrudan Fenikelilerden- kesinlikle Fenikeli değillerdi. *Aeneid*’inde Vergilius’un anlattığı şekliyle, Troya kahramanı Aeneas’ın efsanesi gerçeğe çok uzak olmayabilir. Roma’nın ya da İtalya anakarasında uygar bir krallığın kurucusunun Küçük Asya’dan, hatta olasılıkla Troya civarından bir mülteci olarak geldiği...

MÖ. yedinci yüzyılda Etrüskler, Campania’ya ve Napoli ile Salerno bölgesine kadar Kuzey İtalya’nın çok büyük bir bölümünü kontrol etmekteydiler. Cerveteri’de, Volterra’da, Terracina’da, Tarquinia’da kentleri gelişip güçlendi. Usta metal işçisi olan Etrüskler’in gereksinim duydukları demirin tümüne sahip olma şansları vardı. Demir, birçok kasabanın bulunduğu kıyının birkaç mil açığındaki Elba adasında çıkarılıyordu. Elba’nın ağaçları (artık var olmayan) fırınlarını besliyordu. Bunlar tükenince, Populonia’daki dökümhanelere yakıt için anakaradaki Campigliese tepelerinin ormanlarına yöneldiler.

Tekniklerini ve becerilerini Doğu’dan getirdiklerine kuşku yok. Kuşkusuz, o bölgede Etrüskler gelmeden önce yerli demirciler varsa bile, yeni gelenlerin gelişkin sanatlarıyla ve zanaatlarıyla boy ölçüşemezlerdi. Etrüskler kuyumculukta eşsizdi ve bugün bile, altın telkari işleri rakipsizdir. Bugün “granülasyon” olarak bilinen, gümüş ya da

altın tanecikleriyle yapılan motifleri bir eşyanın yüzeyine lehimleme tekniğinde Etrüskler kusursuzdu.

Bu zanaatı Doğu'da öğrendiklerini gösteren başka kanıtlar da vardır; çünkü granülasyon örneklerine Mısır süslemelerinde ve mücevherlerinde de rastlanır. Herbert Maryon ve H.J. Plenderleith, *A History of Technology*'de yer alan "İnce Metal İşi" başlıklı makalelerinde bir Etrüsk kâsesi üzerindeki granülasyonu betimlerler: "Motifte 860'tan fazla küçük adacık vardı ve 137.000'den fazla tanecik kullanılmış... Tanecikleri düzenlemek ve böylesine küçük kütleleri taşırmadan lehimlemek çok maharetli elleri gerektiriyordu." Gerçekten de o kadar maharetli ki, on dokuzuncu yüzyıl İtalya'sında bu kayıp sanatı canlandırmak ya da yeniden keşfetmek için harcanan büyük çabalara karşın, Etrüsk altın işinin teknik kusursuzluğuna asla ulaşamadı.

The Ring and the Book'ta Robert Browning, Etrüsk altın işine öykünme arzusunu tekrarlar:

Bu yüzüğü görüyor musun?
Roma işidir, aşık atmak için yapıldı
(Castellani'nin taklitçi sanatıyla)
Etruria taşlarıyla, keyifli bir sabah bulunan
Yağmurlu bir nisandan sonra;
Chiusi'de eski mezarlara çatı olan
İncir ağacı kökleri arasında kıvılcım gibi
Capcanlı bulundu: görüyorsun, yumuşak,
Yine de mücevher olarak yepyeni. ...

Sanatları yaşamlarının niteliğini de açığa vurur. *Etruscan Places*'te D.H. Lawrence, kendi "iyi yaşam" düşüne kapıldı ve kuşkusuz, düşlerinin önemli bir kısmını Etrüsklere mal etti. Yine de, Etrüsk lahitleri üzerinde birbirine yaslanan evli çift figürleri, eski Etruria'da kadınların o zamanki Yunanistan'da ya da Fenike'deki kadınlardan daha yüksek ve daha uygar bir yer işgal ettiklerini gösterir. Bu karıkoca figürleri, kadınlarla erkekler arasında Yunan ya da Roma sanatında ender rastlanan bir nezaketi gösterir.

MÖ. altıncı yüzyılda “Veii’li Apollon’un,” “arkaik gülüş”ü olasılıkla Yunan sanatından ve etkisinden türese de, Yunan olmaktan uzaktır; tanrı, bütünüyle Etrüsktür. Tarquinia’da mezarlardaki ünlü duvar resimlerinde, Etrüsklere özgü bir neşe ve yaşam aşkı vardır: Başka herhangi bir antik ulusun sanatıyla karıştırılamaz. Etrüskler Roma ırmağına katılacak ve kendi özgül kimliklerini yitireceklerdi; yine de, gemileri çoktan denizin dibini boylamış olmasına karşın, sanatları hâlâ imrendirmeye ve esir etmeye devam ediyor.

Lawrence şunları yazıyor: “Etrüsk temsillerinde akıldan çıkmayan bir nitelik vardır. Uzun dilleri dışarıya sarkan leopardlar; zarif denizatları; böğründen ve boynundan vurulmuş, iki büküm olmuş alageyikler; imgeleme girerler ve çıkmayacaklar. Ve dalgalı deniz kenarını, havada kavis çizen yunusları, dalan dalgıcı, kayalığa tırmanan küçük adamı görürüz. Sonra ziyafet yataklarına dizilen sakallı erkekler: Gizemli yumurtayı nasıl da havaya kaldırıyorlar! Ve konik başlıklı kadınlar, nasıl da artık bilmediğimiz okşamarla nasıl da tuhaf bir biçimde öne eğiliyorlar! Çıplak köleler şarap kavanozlarına keyifle eğiliyorlar. Çıplaklıkları kendi başına bir giyimdir, kumaştan daha kolay bir giysi. Kol ve bacak kıvrımları katışıksız yaşam hazzını gösterir, dansçıların kol ve bacaklarında, parmak uçlarına kadar dans eden büyük, uzun ellerde daha da derinleşen bir haz; denizdeki bir akıntı gibi içten gelen bir dans. Adeta güçlü ve farklı, bugünkü sığ akıntımızdan farklı bir yaşam akıntısı onları önüne katmış götürüyor: Sanki, yaşamsallıklarını bizde bulunmayan farklı derinliklerden alıyorlarmış gibi.”

Bu kadar becerikli bir ırkın kusursuz denizciler üretmiş olması pek şaşırtıcı değildir. Denizcilik kanlarında vardı ve Doğu’yla, Korsika ve Sardinya’yla ticaretlerini sürdürmeleri için gerekliydi. Birkaç yüzyıl boyunca Yunanlılar Ege’de meşgulken ve Fenikeliler Kuzey Afrika kıyısı boyunca batıya doğru ilerlerken, denizin bu orta alanına Etruria’nın savaş kadırgaları ve ticaret gemileri egemendi.

Fenikeliler gibi Etrüskler hakkında bildiklerimiz de, onlarla on yıllarca savaştan ve sonunda onları yenen Romalılardan kaynaklanır. Lawrence özetler: “Etrüskler acımasızdı. Bunu biliyoruz, çünkü düşmanları ve yok edicileri öyle dediler. Tıpkı son savaştaki düşmanla-

nınızın korkunç derinliklerini bildiğimiz gibi. Kim kendi düşmanına karşı acımasız değildir? Bana dil uzatanlar için ben bir kötülük örneğiyim...

Ne var ki, peş peşe ulusları mağlup eden ve peş peşe halklardaki özgür ruhu ezen, Messalina ile Heliogabolus ve bu gibi kardelenler tarafından yönetilen o saf, temiz yaşayan, tatlı ruhlu Romalılar, Etrüsklerin acımasız olduklarını söylediler.”

Bu yetenekli insanlar yaklaşık 150 yıl boyunca İtalya’nın en sevimli bölgelerinden birinde rahatsız edilmeden, yaşamlarını altın, gümüş, fildişi ve bronzdan zarif el sanatlarıyla doldurarak yaşamış gibi görünüyorlar. O dönemde kültürel etkilenmelerinin çoğu Doğu kaynaklıydı ve kuşkusuz Fenikelilerle düzenli ilişki içindeydiler. Sonra, MÖ. yedinci yüzyılın bitimine doğru, Güney İtalya’yı ve Sicilya’yı silip süpüren Yunanlılar Etrüsk dünyasını etkilemeye başladılar. Etkileri bu dönemin Etrüsk eserlerinin biçimlerinde, motiflerinde ve tasarımlarında fark edilir. Sonra, güneyden kuzeye akın eden Yunanlılar eski yerleşik gücü yavaş yavaş yıkarken Etrüskler Batı İtalya ve sınırındaki denizde üstünlüklerini korumaya çalıştıkları için, iki gücün donanmaları çatıştı.

Ege adalarından ve Batı Yunanistan’dan İtalya anakarasına göre kolay bir yol sağlayan yumuşak İon Denizi, çoktan beri Yunanlıları çağırırmaktaydı. Korfu’nun kuzey ucundan yola çıkan, yalnız ve küçük Fano Adası’na uğrayan ve ardından Adriyatik’in İon’la birleştiği dar pisti geçip batının yolunu tutan gemici en fazla altmış millik bir açık sudan geçer ve sadece kısa bir süre karayı görmez. İtalya’nın topuğunda küçük bir liman, bugünkü Santa Maria di Leuca, uygun bir dinlenme yeridir ve sonra, İtalya’nın güney kıyısının tamamını sağ tarafına alır. Çok gelişkin olmayan tekneler bile yolculuk yapabirdi ve batıya açılmaları MÖ. sekizinci yüzyılda başlayan Yunanlıların kadirgaları, denizde seyir ve yeni gemi inşa tekniklerini Doğu’yla ilişkilerinden öğrenen deneyimli gemicilerin çalıştığı etkili açık deniz tekneleriydi.

Herodotos’a göre, uzun deniz yolculukları yapan ilk Yunanlılar, Küçük Asya kıyısında en kuzeydeki İonya kentinin sakinleri Phokialılardı [bugünkü Foça]. Adriyatik kıyısını ve Tiren Denizi’ni araş-

tırın ilk Yunanlılar oldukları söylenir; hatta İspanya'ya ilk gidenler de olabilirler, yanı başındaki Kyme bu onura itiraz etmesine karşın. Midacritos adlı Kymeli bir kaptan, Batı'da İspanya olduğu söylenen (fakat Etrüsklerin Elba'sı da olabilir) bir "Kalay Adası"ndan kalay getirmiş olmakla ünlüdür.

İlk büyük Yunanlı denizcilerin bizzat Yunanistan'dan değil, Küçük Asya kıyısından olmaları tuhaf görünebilir. İonya kentlerinin sakinleri düşman komşularınca sürekli taciz edilmekteydi; bu durum dışarıya, denize bakmalarına neden oldu. Ayrıca, giderek artan zenginlikleri, yanı sıra Fenikeliler gibi Doğuluları daha fazla tanımaları, anakara Yunanlılar karşısında onlara bir üstünlük sağlamaktaydı. Benzer şekilde, uzun balık biçimindeki Eğriboz adasındaki Yunanlılar da Batı denizinde seyreden ilk denizcilerdi. Eğriboz'da iki kent, Khalkis ve Eretria, Kyme halkıyla bir ticaret ve koloni ortaklığı oluşturup, Napoli Körfezi'nde kalıcı bir karargâh ve ticaret merkezi kurdu. Yalnızca kentin adından ötürü Kyme denilen koloni, MÖ. 750 civarında kuruldu. Daha sonraki Latince adıyla, Cumae, ünlendi ve Vergilius *Aeneid*'te en eski kadın kâhinin yurdu olduğundan söz eder.

Cumae sözcüğün daha sonraki anlamında bir "koloni" olarak değil, Yunanlıların kuzeydeki Etrüsk komşularından hammadde satın almalarına ve onlara kendi mallarını satmalarına olanak veren bir ticaret noktası olarak kurulmuş gibi görünüyor. Kuşkusuz, Etrüskler bu görünüşte uygun düzenlemeyi başlangıçta sakıncalı görmediler. O sırada bu kadar zengin bir halka fazla önemli görünmemiş olabilir, fakat öyle olmadığını yaşayıp göreceklerdi.

Sonraki otuz yılda kurulan öbür Yunan kentleri sözcüğün gerçek anlamında koloniydi. Yunanlılar toprak açlığı çekmeye başladılar. Güney İtalya ve Sicilya topraklarının zenginliği dillere düşünce, kentlerden kadınlı erkekli grupları yeni kasabalar kurmaya ve etrafındaki zengin ve işlenmemiş toprakları sahiplenmeye göndermeleri doğal bir eğilim oldu. Aynı şekilde, yüzyıllar sonra Avrupalı güçler, Boston'dan Buenos Aires'e kadar bütün Amerika'ya yerleşeceklerdi.

Cumae yerleşiminde rol oynayan üç öncüden biri olan Khalkis, ilk kolonici Yunan kentleri arasında öne çıktı. Khalkisliler dört önemli kent kurdu: İtalya çizmesinin parmak ucunda, o dar ve teh-

likeli boğazlardan geçen ticaret yolunu kontrol etmek için süper bir konumda olan Rhegion (bugünkü Reggio); Sicilya sahilinin biraz güneyinde, bugünkü Taormina'dan fazla uzak olmayan Naksos; elverişli körfeziyle ve körfezin arkasında uzanan bereketli Catania ovasıyla Catane (bugünkü Catania); ve Catania ovasının uzak ucunda Leontini. Bu mantıklı ve ileriye dönük bir kolonileştirmeydi. Latin dilinin bir versiyonunu konuşan ve Bronz Çağı'nın ilkel çiftçileri olan Sicilyalıların, zırhlı, demir kılıçlı ve uygarlıkları daha ileri Yunanlılarla boy ölçüşememeleri işi daha da kolaylaştırdı. Uygarlığın, hatta kültürün silahlanmayla el ele yürümesi üzücü bir olgudur.

Çok geçmeden, tarihleri boyunca Yunan şehir devletlerinin başına bela olan birlikte çalışma yeteneğinden yoksunluk, çekişme ruhu Eretria ile Khalkis, kolonileşmenin iki modeli arasında bir çarpışmaya yol açtı. Öbür Yunan kentlerinin de bulaştığı çatışma sırasında, Korinthos'un yükselen gücü daha da belirginleşti. Korinthoslular iyi denizcilerdi; zengin bir kentte yaşıyorlardı; en iyi Yunanlı zanaatçılar arasındaydılar (çömlekleri Etruria'ya ihraç edilmekteydi); ve Batı'yla ticaret ve iletişime açık körfezlerinde ideal bir konumdaydılar. Kadırgaları ve tüccarları Korinthos ve Patras körfezlerini geride bırakınca batıya doğru, Kefalonya, İthaka, Paksos ve Kerkyra (bugünkü Korfu) üzerinden adadan adaya sekerek kolayca yol alırdı. Kerkyra'ya epeydir imrenmekteydiler, fakat Eretrialıların orada bir yerleşim yerleri vardı. Eretria ile Khalkis arasındaki savaş, Korinthoslulara bekledikleri fırsatı verdi. Bereketli, zengin Kerkyra'ya yayıldılar, Eretrialı kolonicileri yendiler ve adayı kendi kolonileri haline getirdiler. Artık kolay aşamalarla batıya doğru ilerlemeye hazırdılar.

MÖ. 734'te Korinthoslular Sicilya'da Sirakusa'da bir koloni kurdular. Bunu yapmakla, Sicilya'daki en zengin Yunan kenti olacak kentin, aslında antik dünyanın en zengin kentlerinden birinin temellerini de attılar. Yerini iyi seçtiler. Sirakusa, Catania ya da Naksos'tan daha atmış oldular, muhteşem bir doğal limana, Ortygia adası (o zaman anakarayla bitişik değildi) ile adanın arkasındaki kavisli girintinin oluşturduğu bir limana sahiptir. Ortygia, Quail Adası, Sicilya anakarasından kuzey ucunda çok dar bir aralıkla ayrılır. Bu aralık tarihin erken bir döneminde kapatıldı ve kent karada genişledi.

Bu alanın övgüye değer her şeyi vardı. Adada bir tatlı su pınarı, Arethusa Çeşmesi vardı; yanı sıra, Anapus Irmağı ve onun kolu Cyane, büyük körfezin batı tarafına akıyordu. Ada kolayca tahkim edilebilirdi ve kurumayan çeşmesi, bir kuşatma anında adayı savunmaların susuzluğa yenik düşmemelerini sağlamaktaydı. Açlıktan ölmeleri de olası değildi; çünkü civardaki kırsal alan kolayca ekilip biçilebilirdi.

Arkeolojik kanıtların gösterdiğine göre, Khalkisli gemiciler limana daha önce gelmişlerdi ve kuşkusuz kafalarında Sirakusa'yı bir sonraki kolonilerinden biri yapmak vardı. Fakat Eretria ile savaşmakta oldukları için, Kerkyra'yı ele geçirerek Eretria'dan alacaklarını zaten almış olan Korinthoslular, Sirakusa'yı kolonileştirerek Khalkis'ten de alacaklarını alabildiler. Ortygia adasında yerli bir yerleşim yeri olan Sicel'in yerini, yeni bir Yunan kasabası aldı. Epipolae eteklerinde, Ortygia'nın kuzeyindeki yamaçlara çalışkan çiftçiler yerleşirken, Korinthos gemilerinin de iki güzel demirleme yeri vardı; biri adanın kuzeyinde, biri güneyinde bizzat büyük körfezin içinde. Sirakusa'nın doğası gereği dünyadaki en şirin ve tarihin en kanlı kentlerden biri olması kaçınılmazdı.

Güney İtalya ya da Sicilya'daki sürekli Yunan tecavüzleri karşısında Etrüskler başlangıçta hiçbir şey yapmadılar. Bereketli toprakları, zengin demir yatakları, becerileri, yerli İtalyanlar üzerindeki yerleşik egemenlikleri güvenliklerinin güvencesi gibi görünüyordu. Çıkarları esas olarak Afrika'da ve uzak Batı'da olan Fenikelilerle çatışmaya girmediler. Kolonici Yunanlıların deniz ticaretleri için yarattığı tehdidin henüz farkında değillerdi.

BEŞ

Savaş Alanı Ada

Sicilya, eski *Trinacria* (Üç Köşeli Ülke, şeklinden ötürü böyle denilirdi), Akdeniz'deki en büyük adalardan biridir. Yunanlılar İon Denizi'nden hücum etmeye ve yerli adalılarını mülksüzleştirip kendi yerleşim yerlerini kurmaya başladıklarında, Sicilya büyük ölçüde ormanlıktı ve son derece verimli bir toprağı vardı. Adanın zenginliği, o ilk günlerinde bile "yeni bulunan toprak" ın niteliğine asla sahip olmayan kendi sert topraklarına alışık Yunanlıları şaşırttı. Daha sonraki bir tarihte, E.H. Blakeney'in *A Smaller Classical Dictionary*'deki Sicilya betimlemesinde yazdığı gibi, ada, "Roma nüfusunun geçimini büyük ölçüde sağlayan muazzam miktarda buğday üretmekteydi. İlk zamanlarında bile tahıl nedeniyle o kadar ünlüydü ki, Demeter'e hediye ve bu tanrıçanın gözde meskeni olarak gösterilmekteydi. Ada tahıl dışında mükemmel şarap, safran, bal, badem ve diğer güney meyvelerini de üretmekteydi. Daha önceki bir dönemde Fenikeliler Sicilya'nın tüm kıyılarında ticaret amacıyla yerleşim yerleri kurmuştu."

Fenikeliler Doğu Sicilya'yla hiçbir zaman fazla ilgilenmediler ve zorunlu kalmadıkça çatışmadan uzak durma politikalarına uygun olarak, Yunan kolonicilerin ilerleyişi önünde geri çekildiler. Batıdaki önemli kasabalarını ve çıkarlarını korudular. Onları ilgilendiren, İspanya'ya gidip gelen gemilerine liman ve barınak sağladığı için adanın batı ucuydu. Batı ucu en büyük ve en önemli kolonileri Kartaca'ya da en yakın verdi.

Sicilya'ya sahip olma mücadelesi, MÖ. 700 civarından Roma'nın bir eyaleti olarak ilhak edildiği MS 212'ye kadar, yaklaşık beş yüz yıl sürdü. Bugünkü soyulmuş ve çıplaklaştırılmış haliyle bile, bu denizdeki sadece en zengin değil, en güzel adalardan biridir de. Eskilerin tanıdığı Sicilya bir mücevher gibiydi. Verimli düz ovalarından, dağ vadilerinden, yeşil kıyı şeritlerinden, burunlarından ve insanın bir

tekneyi sahile çekebileceği ya da bir kasaba kurabileceği körfezin den peş peşe çatışma dalgaları akıp gelecekti. Burada, Fenikeliler ve Yunanlılar yerli Sicelleri içlere sürdükten sonra kendi kentlerini kuracaklardı ve birbirleriyle savaşa tutuşacaklardı. Burada Yunan şehir devleti komşu Yunan şehir devletinin üzerine yürüyecekti, aynı ülkenin insanları arasında yapıldığı için daha da keskinleşen savaflara ve katliamlara girişeceklerdi. Ve son olarak burada Romalılar Kar taca'nın gücünü parçalayacak, Yunanistan'inkine boyun eğdirecek ve tüm erdemlerine karşın, başka halkların, kültürlerin ve özgürlüklerin ölümü üzerinde kurulu *Pax Romana'yı* dayatacaklardı.

Fenikelilerin Motya kolonisine ve limanına sahip oldukları batı kıyısından doğudaki Catânia'ya kadar, adanın genişliği yaklaşık 150 mildir. Messina'nın biraz batısında, Mylae'deki Yunan kolonisinden eski Pachynus Çıkıntısı Passero Burnu'na kadar, uzunluğu yaklaşık yüz mildir. Son derece değişik bir adadır; Yunanlılar ile Fenikeliler kendi kolonilerini kurdukları sırada çok daha değişik bir model ve görüntü sunmuş olmalı. Bugün yaz ortasının donuk manzarasına egemen olan çıplak dağlar o zaman yoğun bir biçimde ormanlıktı. Bugün olduğundan daha fazla ırmak vardı ve bugün zayıf, yorgun bir yüzey toprağına sahip olan dağ etekleri bir zamanlar zengin ve bereketliydi.

Fenikelilerin, Yunanlıların ve Romalıların Sicilya'daki tarihi büyük ölçüde bir denizcilik çabası ve deniz savaşı tarihi olduğu için, kabataslak bir kıyı haritası, Sicilya dramının oynandığı sahneyi gösterebilir. Adanın kuzey kıyısı engebeli ve son derece güzeldir. Dev kayalıklar denizin dibine iner ve arkalarında Nebrodi ve Madonie sıradağlarının testere dişli dorukları yükselir. Çok sayıda kusursuz limanı vardır, en güzeli Palermo'dur. Palermo eski Panormus'tu, karadaki en önemli Kartaca kolonilerinden biriydi. Batıda Pellegrino Dağı'nın ulu zirvesiyle ve doğuda Zafferano Burnu'yla korunan büyük körfez, kuzey rüzgârları hariç bütün rüzgârlara kapalıdır. Fenikelilerin kasabanın her iki yakasında birer tane olmak üzere iki limanları vardı. Kentin arkasında dev bir yarım daire oluşturan dağlar yükselir; bereketli Palermo toprağı bu yarım dairenin içine yuvalanmıştır. Bu *Conca d'Oro*, Altın Kabuk'tur, adadaki en zengin

alanlardan biridir. Palermo'dan batıya doğru kuzey kıyısı boyunca, olasılıkla Levant'dan gelen eski koloniciler olan kentli Elymilerin toprağı uzanırdı. Gerçi Fenikeliler toprağı Yunanlılar gibi kolonileştirmediler. Yalnızca yerlilerle ticaret yapabilecekleri, dinlenebilecekleri ve teknelerini onarabilecekleri limanlarla ve gemi barınaklarıyla ilgilendiler.

Sicilya'nın batı kıyısına Erice Dağı egemendir ve Egadi Adaları'nın tespih gibi denize açıldığı Trapani'de bir noktada son bulur. Yanı başında, daha sonra Kartaca'nın Sicilya savaşını yürüttüğü ana üs haline gelen Fenike ticaret merkezi Motya vardı. Küçük bir yuvarlak ada üzerinde kuruluydu, başka bir dar adayla denize karşı korunmaktaydı. İnsan yapımı bir geçit Motya'yı Sicilya anakarasıyla birleştirmekteydi. Ada ile anakara arasındaki lagün sefere çıkacak pek çok gemi için güvenli bir limandı; fakat Fenikeliler, savaş kadirgalarının onarımı ve bakımı için küçük bir *cothon*, yapay liman da inşa ettiler.

Güneydoğuya doğru kıyı uzayıp giden düzlüklere dönüşür; Yunanlılar Selinus, Acragas, Gela ve Camarina kolonilerini, buraya kurdular. Afrika'dan sıcak güney rüzgârı eserse, bu alanda çok az korunaklı liman vardır; sadece Mazara'da küçük bir ırmak ağzında sınırlı bir korunak sağlar. Güney kıyısını arkadan destekleyen tepeler, kuzeydeki ve batıdaki tepelerden daha alçaktır ve denizden daha uzaktadır. Kıyı şeridi verimlidir.

Pachynus'ta adanın en güney ucunu dolaşan eski zamanların gemicisi, kendine kucak açan büyük Sirakusa Körfezi'ne gelinceye kadar çok az demirleme ya da barınma yeri olan kayalık bir kıyı gördü. Sirakusa'nın hemen kuzeyinde Xiphonia çıkıntısıyla korunan başka bir büyük deniz kolu karaya sokulurdu. Sirakusa'ya çok yakın olduğu için klasik dünyada fazla önemli olmayan Augusta Körfezi, yine de, adanın doğu kıyısındaki deniz yolculuğunda iyi bir dinlenme yeri idi. Yanı başındaki Yunan kolonisi Megara Hyblaea, Orta Yunanistan'dan gelen göçmenler tarafından MÖ. 700 civarında kuruldu. Buradan itibaren bütün kıyı boyunca, bulutlu ya da dumanlı doruğuyla denizciler için bir işaret fişegi işlevi gören Etnar Dağı'nın kabarık omuzları egemendi.

Yaz ortasında durağan İon Denizi'ni geçen gemici Sicilya'da önce bu ürpertici zirveyi görürdü; Hephaistos ile onun Kyklop yarıdakçıları, sonbahar fırtınaları koptuğunda Zeus'un o kadar pervasızca fırlattığı yıldırımlara burada biçim verirlerdi. Devlerce korunan uzun Catania ovası, Simeto Irmağı'nın suladığı zengin toprağını güneye doğru uzatır. 9.800 milkarelik Sicilya'nın dört yüz milkaresini dağın tabanı kaplamaktaydı.

Yunanistan'dan getirilen asma, koyu, gevrek toprağa kısa sürede kök saldı ve dağ yamaçlarında çeşitli küçük çiftçi yerleşimleri boy verdi. Catane dağın güneyindeydi, Naksos ise biraz daha kuzeyde. Naksos'u kolonileştirenlerin daha sonraki üssü Zancle kenti (bugünkü Messina) de kuzeydeydi. Messina Boğazı'nın Sicilya tarafını koruyordu ve bu karışık sulara kuzeye ya da güneye giden denizcileri konuksever bir barınma yeri ağırlıyordu.

Ey Persephone'nin Şarkıcısı!
Issız çayırarda
Sicilya'yı anımsıyor musun?

Geç Victoria döneminden Oscar Wilde adanın en büyük şairinin, MÖ. üçüncü yüzyılda, "Ben, bu şarkıları yazan Theocritus, Sirakusalıyım, bir halk adamıyım..." diye yazan Theocritus'un ruhunu çağırır. Köylünün ve balıkçının zor yaşamını incelik ve çekicilik örtüsünün altına gizleyen pastoral şiirin yaratıcısı Theocritus hâlâ adanın tanığıdır.

Sert kemikleri, solgun dağ ve tepe kaburgaları, çok az akıntısı ve kıyı ovaları altında, Yunanlıya, Fenikeliliye ve Romalıya büyümlü bir zenginlik yeri gibi görünen Sicilya, hâlâ ayırt edilebilir.

Yunanlıların yeni kolonilerinde özenle yetiştirdikleri zeytin ve asma, Yunanistan'ın olduğu kadar Sicilya'nın da sembolüdür. Yunanlıların ve Fenikelilerin Sicilya'ya yerleştiği zamandan bugüne kadar bu iki bitkinin Akdeniz insanının yaşamındaki önemi asla küçümsenemez. Marion I. New bigin, *The Mediterranean Lands'te* şunları yazar: "Tipik Akdeniz ülkelerinde yazlık otlaklar kıt olduğu için hayvansal yağ, özellikle de tereyağı bulmak zordur. Zeytinin ezilme-

siyle elde edilen zeytinyağı, özellikle tereyağında bulunduğu halde zeytinde bulunmayan özleri içeren yeşil salatayla birlikte kullanıldığında harika bir yağdır. Zeytinyağı gibi hazmı kolay bir yağ, yemek listesinde et, özellikle de kırmızı et fazla bulunmadığı için Akdeniz insanı için özellikle zorunludur.

“Şarap beslenmede farklı, fakat bir o kadar önemli bir yer tutar. ... Üzüm, tam da yağmurun en az yağdığı ya da hiç yağmadığı dönemde suyla dolar. Fakat akar suların kuruması, susuzluğun en fazla olduğu dönemde temiz su bulmayı güçleştirir. İçecek elde etmek için üzümünden su çıkarmak apaçık bir çözümdür ve asmanın, toprak altındaki suyu insanın erişebileceği yere getiren bir tür organik pompa olduğunu gösterir. Fakat hepimizin bildiği gibi koparılan üzümün üzerinde ince bir ‘toz tabakası’ vardır. Bu mumsu toz tabakasında bir tür maya yaşar ve bu maya ezme işlemi sırasında üzüm suyuna karıştığında şekeri alkole dönüştüren ‘kendiliğinden’ fermantasyona neden olur. Bu yüzden şarap yapma, kökeninde salt doğal bir işlemdir. Akdeniz şaraplarının çoğu ‘hafiftir, yani alkol miktarı azdır ve bu tür hafif şaraplar bir gıda olmasa da, Akdeniz insanının sofrası gibi, büyük ölçüde yeşil sebzelerden oluşan bir sofraya değerli bir katkıdır. Onsuz ekmek, fasulye, salata ve zeytinyağı tam doyum sağlamaz. Ayrıca bol miktarda sıvı içilmesi gerektiği ve ilk zamanlarda çay ve kahve bulunmadığı için, şarap ılık ve olasılıkla kirli sudan daha güvenli ve hoş bir içecektir.”

Yunanistan’da olduğu gibi Sicilya’da da bir kasabanın ya da limanın temeli bütünüyle orada doğal bir su kaynağının bulunmasına dayanmaktaydı. İyi limanına karşın, Arethusa Çeşmesi ve civardaki toprağı tarayan iki akarsu olmasaydı, Sirakusa asla doğmazdı. Homeros’un *Odyseia*’sında, Odysseus ve adamlarının bir süre kaldıkları bir limanla ilgili her betimlemenin su arzıyla ilgili bir belirlemeyle kendini göstermesi dikkate değerdir. Örneğin Keçi Adası’nda “limanın başında bir kavaklıktaki mağaradan akan bir tatlı su deresi”nin varlığını fark ederler. Ve Kirke’nin büyülü dağında Odysseus, kendisine ve adamlarına yemek yapmak için öldürdüğü büyük boynuzlu geyiğin sıcağın otürü “bir dereden su içmek üzere ormandan” aşağıya indiğini “ve su içip doğrulurken boynundan ya-

kaladığını açıklar. Daha sonra, Odysseus yalnızken (tüm yoldaşları telef olduğu için) ve Kalypso tarafından Yunanistan'ın batısındaki Uzak adasında alıkonulduğunda şunlardan söz etmeyi unutmaz: "Mağarasının ağzında büyük bir asma ağacı olgun üzüm salkımlarıyla kabarmaktaydı ve yanı başında dört ayrı pınardan dört kristal su akıntısı toprağın her tarafına kanallarla akıtılmaktaydı. ..."

Sicilya'nın övgüye değer her şeyi vardı: iyi üzüm yetiştiren ülke, hayvan otlatmaya ve tarıma uygun toprak, su, limanlar, işlenebilir taş ocakları, yakıt ve tekne inşası için ağaçlar ve keçilerin otlatılabileceği sarp yaylalar. Toprağın tahıl ekimine ya da bağcılığa uygun olmadığı yerlerde, dayanıklı zeytin ağacı boy verirdi. İnsanın binlerce yıllık işgaliyle harap edilmeden önce Sicilya, İtalya'nın güneyinde suda yüzen ve Avrupa ile Afrika dünyalarını birleştiren bir Cennet Bahçesi'ydi. Buraya ilk gelen insanların, Yunanistan'dan batıya ya da Afrika'dan kuzeye doğru yol alırken güneşin dalgalar üzerinde doğuşunu ya da batışını görünce yürekleri kabarmış olmalı.

Fenikeliler, başka yerlerde olduğu gibi Sicilya'da da, kolayca savunulabilir ve iç kesimlerle ticaret yapmaya uygun üsler sağlayan yerler aradılar. Yunanlılar bir yerden Fenikeli hasımlarıyla aynı taleplerde bulundular; fakat yalnızca bu gereksinmelerinin karşılanmasıyla yetinemediler. Örneğin, denizden başka bir adacıkla kuşatılan ve etkileyici olmayan bir kıyı şeridinde tepeden bakan yassı adacığı üzerinde Motya, elverişli olmasına karşın, Yunanlıları tatmin etmeyecekti. Konumu uygun değildi; gerekli doğal güzellikten yoksundu. Yunanlıların hem görkemli, hem zengin kentler yaratmak için tepeleri, kara ve deniz manzaralarını kullanma yetenekleri vardı.

Sirakusa'nın Roma'nın Sicilya eyaletinde bir kasabadan başka bir şey olmadığı bir zamanda, MÖ. birinci yüzyılda yazan Romalı büyük hatip ve yazar Cicero, şöyle diyebiliyor: "Sirakusa tüm Yunan kentlerinin en büyüğü ve tüm kentlerin en güzeli. Hem doğal konumundan ötürü güçlüdür, hem ister denizden, ister karadan, hangi taraftan yaklaşılsa yaklaşılsın çarpıcı bir görüntüsü vardır."

Yalnızca Sirakusa değil, Sicilya'da kurulan tüm büyük Yunan kentleri, savunulabilir olmanın yanı sıra güzel de olan alanlara komuta etmekteydiler. Yunanlılar "yer" konusunda dâhiydiler ve Ak-

deniz dünyasının tuvaline henüz kirletilmediği bir zamanda rastlamış olma şansları vardı. Bir binayı ya da bir binalar topluluğunu daha önceki mimarının, yolların, altyapıların ve tahmini inşaatçıların geride bıraktığı düzensiz süprüntülerin çerçevesi içinde kurma sorunları yoktu. Sicilya, Güney İtalya gibi, bakir bir topraktı. Zancle ve Catane, yüzyılların karmaşasının ve çökeltilerinin bulunmadığı temiz ve sevimli körfezlere hâkimdi. Kentin mimarı ana meydana, temel tapınakların, hâzinenin ve akropolün tam olarak nerede olacağına; tersanenin nerede inşa edilmesi gerektiğine ve kadirgaların nerede demirleyeceğine; tekne ustaları ve öbür zanaatkâr mahallelerinin nerede olacağına karar verebiliyordu.

Gela, Güney Sicilya'da denize ve Gela Irmağı'na yukarıdan bakan alçak bir tepenin üzerine kuruldu. Gela'nın bir filizi olan Acragas da denize yakındı, akropolü kıyının iki mil uzağındaydı; fakat ana binaları, çepeçevre bir duvarın içinde akropolün etrafına yayılmıştı. Konumu nefes kesicidir. Yıkıntıları hâlâ adadaki en etkileyici Yunan kenti olan Selinus (bugünkü Selinunte) da öyledir. Bir limana (çoktan alüvyonla kaplanmış) hâkimdi ve akropolden kuzeye doğru yayılan soylu tapınakları, ekilip biçilen zengin toprağın karşısında parlıyordu. Adanın kuzeybatı köşesinde bir Elymi kenti olan Hellenleşmiş Segesta, denizden biraz uzak olmasına karşın, en güzel Yunan kentlerinden biridir. Buradaki arka plan büyük toprak parçalarıdır. Sonra, uzaktan Tiren Denizi'nin uzun mavi çizgisi parlar.

Bu büyük Sicilya sahnesinde doğa işbirliği yapıp Akdeniz'deki en zarif ortamlardan birini üretti. İnsanın dehası bu ortamı, dünyanın en güzel planlı kentlerinden bazılarıyla süsledi. Ve hüznü kışkançlık, savaş ve fetih dramı burada sahnelendi.

ALTI

Yunanlılar, Fenikeliler ve Etrüskler

Batya doğru Yunan genişlemesi Sicilya'da durmadı. Küçük Asya'da Kyme'ye yakın bir liman kenti olan Phokaia'nın sakinleri, MÖ. altıncı yüzyıl ortalarında Persler tarafından topraklarından sürüldüler ve başka bir yurt bulmak zorunda kaldılar. İspanya'ya zaten ulaşmış ve oradaki iki koloniden birini kurmuşlardı; fakat en ünlü başarıları, MÖ. 600 civarında Marceilles kentini kurmaları olacaktı. Herodotos, sürekli "ticaret gemileriyle değil, savaş kadırgalarıyla" dolaştıklarını söyler ve çok geçmeden hem Fenikelilerle, hem Etrüsklerle bozuştular.

Phokaialıların kesin bilgisine sahip olduğumuz en batıdaki ileri karakolları, Costa Brava'daki Emporiai'ydı, "Ticaret Noktaları." Korsika'da da benzer yerleşimler kurdular; fakat MÖ. 535 civarında Kartaca'nın ve Etruria'nın birleşik filoları tarafından buralardan sürüldüler. O sırada hem Etrüskler, hem Fenikeliler Batı Akdeniz'de artan Yunan varlığı tehlikesini fark etmişlerdi ve yeni gelenleri uzak tutmak için bir savunma ittifakı kurdular. A.R. Burn, *History of Greece* adlı kitabında şu yorumu yapar: "O tarihten itibaren batıda gelişen düşmanlıkta Yunanlılar kesinlikle masum değildi; ve düşmanları ilerlemelerini sınırlamayı başardılar."

Yunanlılar "masum" olmaktan çok uzaktı. Aslında hem Etrüskler, hem Fenikeliler Ege'yi, Güney İtalya'nın çoğunu ve Doğu Sicilya'yı Yunanlılara bırakmaya razıydı. Fakat bu toprak kazançları, hem servet, hem nüfus tarafından Orta Akdeniz'de ve Batı'da egemenliklerini artırmaya iteklenen Yunan şehir devletleri için yeterli değildi. Servet, öbür şeylerle birlikte, Korinthos ve daha sonraki bir tarihte Atina gibi kentleri ticaret yollarını yaymaya ve daha fazla hammadde kaynakları aramaya zorladı. Öte yanda, bazı şehir devletler dış baskıyla, bazıları kendi topraklarının yoksulluğu nedeniyle göç etmek zorunda kaldılar.

Akdeniz'deki öteki kültürlere üstün gelecek bir kültüre sahip olan Yunanlılar, yetenekli ama aynı zamanda saldırgan ve savaşı seven bir halktı. Daha sonraki yüzyıllarda Avrupalı bilginler, şairler ve tarihçiler Yunanlıları bazen romantikleştirdiler. Sanata, felsefeye, matematiğe ve sosyal örgütlenmeye katkılarından ötürü takdir edilmeleri gerekir, fakat Yunanlılar bütün Akdeniz'i taramalarına yol açan roket benzeri gücün parçası değilmiş gibi davranmak aptallık olur. Kuşkusuz aynı dürtü kültürel başarılarını da ateşledi.

Kartaca'nın kuruluşunun, MÖ. 814'de olduğuna inanılır, Yunanlılarla Fenikeliler arasındaki çatışmanın tarihinde önemli bir tarihtir. Bu yeni Afrika kolonisi oldukça hızlı bir biçimde Fenike dünyasının liderlik kaftanını giymeye başladı. İspanya'ya ve Britanya'nın kalay madenlerine giden batı ticaret yoluna hâkim bir yerde bulunan Kartaca, kısa bir deniz yolculuğuyla Sicilya ve Sardinya'daki batı kolonilerine bağlanıyordu. MÖ. altıncı yüzyıla gelindiğinde artık Fenikelilerin değil, Kartacalıların faaliyetlerini duyarız. Çoğunlukla olduğu gibi, anavatan yavru vatanın gölgesinde kaldı.

MÖ. 580 civarında Rodoslu ve Knidoslu bir grup Yunanlı Marsala'da bir koloni kurmaya kalkıştı. Burası Sicilya'nın en batıdaki burnuydu: Kartaca kolonisi Motya'nın hemen güneyindeydi. Marsala'nın kusursuz bir limanı vardı (bugünkü Marsala kentinin bulunduğu yer) ve Sicilya'nın, Kuzey Afrika'daki Bon Burnu'na ve Kartaca kentine en yakın noktasıydı. Kartacalılar, Motya'ya ve ana ticaret yollarına yönelik bir tehdide izin veremezdi. Hızla tepki gösterdiler. Yunanlı koloniciler püskürtüldü ve gemilerine geri dönmek zorunda kaldılar. Kuzeye yöneldiler ve sonunda Lipari Adaları'nın en büyüğüne, Lipara adasına yerleştiler.

Fenikeliler mümkün olan her seferinde normal çatışmadan kaçınma eğilimlerine uygun davrandılar. Bu dönemdeki yerleşim yerlerinin ve kolonilerinin Yunanlılarla ticaret yaptıklarını ve kısmen Hellenleştiklerini gösteren bol kanıt vardır. Fenikelilerin ırksal ya da dinsel önyargıları fazla değildi ve "her zaman olduğu gibi ticaret" geçerli olduğu sürece, Yunanlılarla bir arada yaşamaya itiraz etmediler. Ticaret yollarının ciddi bir biçimde tehdit edildiğini hissedince silaha başvurdular.

MÖ. 600'de Kartaca, Phokaialıların Massilia'ya (Marsilya) yerleşmelerini önlemeye çalıştı. Fransa kıyısında bir Yunan varlığından kaygılanmalarının nedeni ticaretti ve önemli bir maden olan kalaydı. Yunan koloniciliğinin tarihi *The Greeks Overseas*'te John Boardman şöyle der: "Britanya'nın kalay adalarından İspanya'nın güneyine giden alternatif bir yol Fransa üzerinden karadan geçmekteydi. Güney yolunda Doğu Yunanlı tüccarlar -görünüşe göre esas olarak Phokaialılar- Fenikeli rakipleriyle yüz yüze gelmek zorundaydılar ve Korsika, Sardinya ve Balear Adaları'ndaki ada üsleri bile güvenli değildi. Gerçi Etruria dost kaldığı sürece, Fransa'ya ve Fenikelilerin en azından etkin bir biçimde faaliyet göstermedikleri öbür kalay yoluna giden güvenli bir kıyı hattını zorlayabilirlerdi. Diğer yerlerdeki pratiklerine uygun olarak, ticaretlerini koloniler kurarak güvence altına aldılar."

Yunanlıları Marsilya'nın dışında tutmaya yönelik Fenike girişi mi başansızlıkla sonuçlandı. "Ağırbaşlı Surlu Tüccar" kalay pazarlamak için İspanya'ya ve Biscay Körfezi'nden Britanya'ya giden deniz yolunu daha çok tercih etmek zorunda kaldı.

Kartacalıların Phokaialı Yunanlıları Marsilya'dan atma girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasından altmış beş yıl sonra, Yunanlılar Korsika açıklarında bir deniz savaşında ağır bir yenilgi aldılar. Korsika'ya sessiz sakin yerleşeli otuz yıl kadar olmuştu; fakat koranlık alışkanlıkları ve hem Etruria'nın, hem Kartaca'nın ticaretini engellemeleri en azından bu iki gücün bir ittifak oluşturmaya zemin hazırladı. MÖ. 535'te birleşik Etrüsk ve Kartaca filoları Phokaialıların üzerine yürüdü ve onları yenilgiye uğrattı. Korsika ve Sardinya'da kurulan küçük Yunan kolonileri geri çekilmek zorunda kaldı. Etrüskler ve Kartacalıları denizin bu kesimindeki nüfuz alanlarını belirlediler. Etrüskler Korsika, Kartacalıları Sardinya üzerindeki denetimlerini sürdürecektlerdi.

Yunanlılar Akdeniz'in batı yollarından az çok uzaklaştırılmıştı ve Marseilles'deki kolonilerinin varlığı, ekonomileri için daha da önem kazanmaya başladı. Eski dünyada kalayın önemi (bakırla karıştırılıp bronz yapıldığı için), bir bakıma modern dünyada petrolün önemiyle karşılaştırılabilir. Kalay yolları, bugünkü petrol yolları gibi,

bir ülkenin ekonomisinin Asıl topuğuydu. Kalaya olan gereksinim, ulusları çatışmaya sürükleyen başlıca faktördü.

Başka bir Yunanlı kolonici grubu, bu kez Spartalı, MÖ. 515 civarında Kartacalılar Motya'ya ve Marsala'ya tepeden bakan Eryx Dağı'nda bir yerleşim yeri kurmaya çalıştıkları sırada Kartaca toprağına saldırdı. Yine Kartacalılar ve yerel müttefikleri Elymiler, Yunanlıları püskürtüp Sicilya'nın bu köşesi üzerindeki egemenliklerini sürdürdüler. '

İtalya'da birkaç yıl önce Etrüskler Yunan kolonilerinin anakaraya yönelttiği tehdidi fark etmiş ve Napoli Körfezi'nde Cumae'deki yerleşim yerine saldırmıştı. Fakat saldırı başarısız oldu ve bu andan itibaren Etruria'nın gücü azaldı. Yunanlılar, Tiren Denizi'nin sularında giderek daha fazla etkinleştiler; Kartacalılar batıya giden neredeyse tüm yolları tutuyorlardı; ve Etruria'nın arkasında Roma'nın gölgesi belirmeye başlıyordu.

Donald Harden *The Phoenicians*'da şöyle yazar: "Etrüsk gücü gerilemekteydi. Roma, 510'da Tarquin (Etrüsk) krallarını kapı dışarı edip bağımsız bir cumhuriyet oldu ve ertesi yıl, Kartaca'yla karşılıklı nüfuz alanlarını tanımlayan bir antlaşma yaptı. Kartaca yeni devletin gelişme olasılığını kuşkusuz görüyordu; fakat gelecekte aralarında dünya gücü olmak için ciddi bir çekişmenin patlak vereceğinden kuşkulandığı olamaz. Gerçek düşmanları hâlâ Yunanlılardı."

Uluslararasıdaki ittifakları, bireyler arasındaki dostluklardan farklı olarak, yalnızca öz çıkar teşvik eder. Eski Etruria'ya karşı Latin savunma ittifakının saflarında Yunanlılara rastlanacaktı. Aynı şekilde, Yunanistan ile Persis arasındaki çatışmada, Pers filosunun büyük bir bölümünün Fenikelilerce sağlanmış olmasını görmek pek şaşırtıcı değildir.

MÖ. 524'te Perslerin Sur'la ittifakından sonra, Fenike anayurdunun tamamı Persis'e tabi oldu. Kartaca'nın genişlemesine yol açan bir faktör de buydu. Fenikelilerin Yunanlılara karşı kullanılmak üzere filolarını bu kadar gönüllüce vermelerinin gerçek nedeni (o sırada Pers İmparatorluğu'nun uyrukları olmaları gerçeğinden tamamen ayrı olarak), Orta ve Batı Akdeniz'in kontrolü için Sicilya civarında hâlâ sürmekte olan mücadeleydi. On altıncı yüzyıl İtalya'sında

Machiavelli'nin sözünü ettiği "prenslerin sadık kalma yükümlülüğü," MÖ. altıncı yüzyılda iyi anlaşılmaktaydı: Çıkar yoksa, yükümlülük de yoktur. İttifaklara kinik bir bakış, çarpık bir modern ürün değil, insanın tarihi kadar eskidir.

Yunanlıların kentleri için yer seçiminde üzerinde çalışacakları boş ve bozulmamış bir tuvaleri olduğu gibi, bu kentlerin işleyiş ve yönetim tarzında da zekice deneyler yaptılar. Yeni siyasal düşünce tuvali üzerinde diktatörlükten demokrasiye, hatta Lipari Adaları'nda komünizmin bir biçimine kadar her şeyi denediler. Homeros döneminde krallar ya da kabile reisleri tarafından yönetilmişlerdi. Örneğin Agamemnon, Miken Kralı'ydı ve Odysseus, İthaka ile yanı başındaki İon Adaları konfederasyonunun lideriydi (bir kraldan çok İskoçyalıların reisine benzer).

Bu ilk egemenlik modeli Yunan koloniciliğinin genişleme çağından çok önce bozulmaya başlamıştı. *The Greek View of Life*'ta G. Lowes Dickin son, Yunan siyasal deneylerinin içine düştüğü duruma işaret eder: "Yunanistan'da devletlerin çoğunluğu sürekli değişim halindeydi; şaşırtıcı bir hızla devrimler birbirini izliyordu; sabit bir tip yerine bir biçimden öbürüne sürekli bir geçiş vardı."

Siyasal biçimle ilgili bu huzursuzluk, bu yüzyıldaki olayların bolca gösterdiği gibi, hiçbir zaman Yunanlıları terk etmeyen bir özelliştir. Tarihleri boyunca sık sık demokrasiyi bir tarafa atıp oligarşiye, hatta diktatörlüğe yöneldiler.

Yine G. Lowes Dickinson'dan aktarmak gerekirse: "Çalışmasını Yunanistan'da var olan tüm devletlerle ilgili bir incelemeye dayandıran Aristoteles üç temel [yönetim] biçimini ayırt eder: Tek kişinin yönetimi, azınlığın yönetimi ve çoğunluğun yönetimi; bunlardan her biri iki alt biçime ayrılır, yönetimin bütününe refahına önem verdiği iyi biçim ve sadece yönetenlerin refahına önem veren kötü biçim. Sonuç altı biçimdir; bunlardan üçü, monarşi, aristokrasi ve kusursuz 'siyasal topluluk' dediği yönetim iyidir; öbür üçü, tiranlık, oligarşi ve demokrasi ise kötüdür. Yunan tarihinde bu biçimlerin tümünün örneklerine rastlarız ve aslında bir devletin bu biçimlerden geçerek gelişme eğilimini kabaca izleyebiliriz. Fakat tarihte en önemli biçimler oligarşi ve demokrasi olarak bilinenlerdir; önemli olmalarının

nedeni, kabaca zenginler tarafından yönetilme ve yoksullar tarafından yönetilmeye denk düşmeleridir. ‘Zenginler ve yoksullar,1 diyor Aristoteles, ‘aslında bir devletin birbirleriyle uzlaşmaz üyeleridir. Sonuç, bu iki sınıftan birinin ya da diğerinin ağırlıkta olması, var olan tüm siyasal toplulukların karakterini belirlemesidir ve ortak kanı şu ki, iki tane, sadece iki tane siyasal topluluk vardır, yani demokrasi ve oligarşi.’ . . . Başka bir ifadeyle, Yunanistan’da zenginler ile yoksullar arasındaki ayrım abartılıp siyasal uzlaşmazlığa dönüştürüldü. Her devlette oligarşik ve demokratik bir hizip vardı ve aralarındaki karşıtlık o kadar şiddetliydi ki; her Yunan kentinin kronik bir iç savaş halinde olduğunu söyleyebiliriz; Platon’un dediği gibi, ‘aynı toprak üzerinde birlikte yaşayan ve sürekli birbirlerine karşı komplo kuran, biri zenginlerden, öbürü yoksullardan oluşan’ iki devlet vardı.”

Sicilya mücadelesi boyunca Yunan kolonileri sürekli bir kargaşa içindeydiler. Sorun sadece bir kentin içinde oligarşinin demokrasi tarafından ve sırası geldiğinde demokrasinin de bir “tiran” tarafından devrilmesi değildi; kentler de birbirleriyle savaş halindeydiler. Sadece ender durumlarda herhangi bir Kartaca tehdidine karşı koymaya yetecek güçte bir koalisyon kurulabiliyordu. Nathaniel Lee’nin yazdığı gibi: “Yunanlılar Yunanlılarla hürleşince, halat çekme oyunu başladılar.”

Uzun erimde, bir ulus ve bir halk olarak birlikte çalışma yeteneksizliği Yunanistan’ı ve kolonilerini Roma’nın egemenliğine açık hale getirdi. Şimdi olduğu gibi o zaman da Yunanlılar hep beraber bireyciydiler. Bir süre birbirlerine katlanmaktansa ya da bir kentin ya da devletin bütünsel kontrolüne razı olmaktansa ayrı ayrı yok olmayı tercih ederlerdi. Sadece “ulusal zorunluluk” durumlarında Yunanlılar, Perslerin anayurtlarına saldırısı sırasında olduğu gibi, özel kavgalarını unutup birleşmeye razıydılar. O durumda bile, ortak dava uğruna kendi vatandaşlarıyla birlikte hareket etmek yerine farklı nedenlerle Perslere yardım etmeye istekli kentler ve adalar vardı. Şehir devletten daha büyük bir birim halinde birlikte çalıştıklarında Yunanlıların neleri başarabilecekleri, Atina İmparatorluğu döneminde ve daha etkin bir biçimde Makedonya Kralı Büyük İskender’in yönetimi sırasında görüldü.

Öte yanda, Fenikeliler ve Kartacalılar siyasal teorilerle fazla ilgilenmemiş gibi görünüyorlar. Ticarete karışılmadığı ve zenginlik hüküm sürdüğü sürece, pratik doğaları siyasal içerik bulabilirdi. İlk günlerinde Yunanlılar gibi çeşitli kentlerde krallıkları vardı ve öyle görünüyor ki, babadan oğulan geçen krallık eski Fenike kentlerinde ortadan kalktıktan sonra bile, Kartaca'da varlığını sürdürmüş. MÖ. altıncı ve beşinci yüzyıllarda Magon ailesinin ünlü Hasdrubal ve Hamilkar gibi torunlarına hâlâ "kral" denir. Böyle bir kral, olasılıkla, eşitler arasında birinciden başka bir şey değildi ve sadece gelenek olduğu için böyle bir unvan kullanılmış olabilir. Her neyse, Kartacalılar ve onların Fenikeli ataları demokrasi kavramına -Yunanlı komşularından bildikleri bir şey- fazla gereksinim duymadılar.

Kartacalıların insanların siyasal gereksinmesine buldukları çözüm, en güçlü ailelerden birkaçının yönetimi elinde tuttuğu bir oligarşiydi. Bu hiçbir şekilde, tüm yetkiyi sorumsuz ya da yetersiz olabilecek birkaç kişinin eline veren kısıtlamasız bir yönetim biçimi değildi. Sur kaynaklıymış gibi görünen Kartaca'nın oligarşi biçimi, tepede devletin yürütme işlevlerini üstlenen iki sulh yargıcından oluşuyordu. Suffete olarak bilinen bu yargıçlar modern sulh mahkemeleri başkanlarına benziyorlardı ve her yıl yeniden seçiliyorlardı. Ana yönetim organı, tüm zengin ve güçlü ailelerden ömür boyu atanan üç yüz kişilik bir senatoydu. Bu organın altında ya da onunla birlikte (bağlı mı yoksa birlikte mi olduğunu anlamak zordur) devletin ya da kentin güvenliğinden ve ulusal savunma için generallerin atanmasından sorumlu, yine ömür boyu görev yapan 104 üyeli bir grup vardı. Kartaca sisteminin alt kademesinde, genel konularda fikri sorulan, fakat senatonunkiyle çatıştığında tavsiyesi kesinlikle dikkate alınmayan genel halk meclisi vardı. Bu, iktidar partisinin bir kez güvenoyu aldıktan sonra bir sonraki seçimlere kadar halkın görüşlerine az çok aldırma-yabilmediği modern demokrasilerde de bir ölçüde kopya edilen bir sistemdir. Ne var ki, Kartaca senatosunun ve kamu güvenliği komitesinin, seçim propagandası yapmak zorunda kalmama şansı vardı. Görevde kalmak için tatlı vaatlerle kitlelerin dostluğunu kazanmak zorunda değildiler.

Genel olarak öyle görünüyor ki, Kartaca'da ya da onun koloni

kentlerinde gerçek iktidar zengin tüccar sınıfın elindeydi. Donald Harden şöyle der: “Öyle görünüyor ki, sulh yargıcı olarak seçilmek ve senatoya girmek, en azından altıncı yüzyıldan sonra, büyük ölçüde kalıtsal niteliklerden çok servete dayanmaktaydı. . . hem doğuda, hem de batıda çeşitli sosyal tabakalardan vatandaşlar arasında çekişmelere ve huzursuzluklara fazla rastlanıyoruz.”

Sicilya ve Tiren'deki savaş alanında, Kartacalılar, Etrüskler ve Yunanlılar arasındaki mücadelede, din ya da ideoloji çatışması yoktu. Din ya da ideoloji çatışması Akdeniz'in tarihinde çok daha sonra; Hristiyanlık, öteki tüm dinlerin sahte olduğu ve kökünün kazınması gerektiği düşüncesini ortaya attıktan sonra ortaya çıktı. Bu eski halklar arasındaki mücadelenin ana nedenleri ticaret yolları ve topraktı. Sadece Yunan kentlerinde yönetim teorileri etrafında dönen ve iç çatışmalara yol açan bir kargaşa vardı. Bu teorik düşünceler, her zaman olduğu gibi genellikle güç ve servet sahibi ilgili bireylerin ve tarafların gerçek çıkarlarını örten bir sis perdesinden başka bir şey değildi.

Bu üç köşeli mücadele, üç köşeli adanın etrafında devam ederken, bu denizin tarihinde yeni bir nüfuz kendisini hissettirmeye başlıyordu. Yunanlıların saldırgan politikaları Fenikelileri daha da batıya iterken, Persis'in gücü tüm Levant'ta bir kasırga gibi yükseliyordu.

YEDİ

Persler ve Yunanlılar

“İşte, şimal diyarından bir kavim geliyor; ve dünyanın uçlarından büyük bir millet ayaklanıyor. Elleri yay ve kargı alıyorlar; insafsızdırlar, acımaları da yok; sesleri deniz gibi gürliyor ve atlara biniyorlar, tek adammış gibi sana karşı cenge dizilmişler, ey Sion [Babil] kızı.” Yahudi peygamber Yeremya, Medlerin ve Perslerin gelişini öngörüyor ve Yahudi halkının esir tutulduğu Babil’in devrileceğini düşündüğü için seviniyordu.

Gerçekten de MÖ. 538’de Büyük Kyros, ordularının başında Nebukadnezar’ın Dicle ile Fırat ırmakları arasında kurduğu duvarı yarararak kuzeyden Babil’e girdi. Babil Perslerin eline düştü. Yahudi esirlerin nefret ettiği mağrur kentin kaderi muazzam Pers İmparatorluğu’nun bir eyaletinin başkenti olmaktı. Keyhüsrev’in oğlu Kambyses, Babil Kralı yapıldı. “Kyros Silindiri” olarak bilinen sütunun üzerine çivi yazısıyla kazınmış sözlerde büyük fatihin sesi duyulabilir: “Ben Kyros’um, Dünyanın Kralı, Yüce Kral, meşru Kral, Babil Kralı, Sümer ve Akad Kralı, dünyanın dört bucağının Kralı, hep kral olan insanların torunuyum.”

Sürekli genişleme sürecinde olan Pers İmparatorluğu’nun İonya’da Yunanlılarla çatışma içine girmesi kaçınılmazdı. Yunanistan anakarası İonya’nın sadece bir adım ötesindeydi. Pers-Yunan savaşıyla ilgili bu kadar çok şey bilmemizi bir tek adama, Halikarnassoslu Herodotos’a borçluyuz. Herodotos ilk Avrupalı tarihçiydi ve çoğunlukla ona “Tarihin Babası” denir.

Hâlâ Batı edebiyatının köşe taşlarından biri ve tarihsel bakımdan büyüleyici olduğu kadar eğlendirici de olan büyük eseri *Heredot Tarihi*’nin ilk cümlesinde tutkusunu ifade eder: “Tarihsel araştırmalarımın sonucu olan bu kitapta iki şey yapmayı umuyorum: Hem kendi halkımızın, hem Asyalı halkların göz kamaştırıcı başarılarını kayda geçirerek geçmişin anısını korumak; İkincisi ve daha özel ola-

rak iki ırkın nasıl çatışma içine girdiğini göstermek.”*

A.R. Burn, *Persia and the Greeks*’te Herodotos’un en güçlü yanlarından birine işaret eder: “Yunanistan ile Persis arasındaki çatışmanın temelinde yatan ekonomik ve maddi nedenleri değerlendirmemiş olabilir, fakat Batı ile Doğu arasında, Akdeniz havzasındaki yaşam kalıbını tarihte defalarca değiştiren temel çatışmanın derinliğini duyumsadı.

“Pers Savaşı’nın nedenleri konusunda [Herodotos] aslında çok köklü bir düşünce açıklamaz; hâlâ ilkel kaldığı başlıca noktalardan biri, baş aktörlerin arzularından daha derin tarihsel nedenlere inmemesidir. Fakat ... kendi zamanında ... Akdeniz’in karşıt yakalarında yaşayan insanlar arasında derin bir uçurum kavrayışının, Akdeniz dünyasının Roma’nın yönetiminde yüzyıllarca süren birliğinden sonra bile kalıcı ve trajik sonuçlarla yüklü bir kavrayışın nasıl doğduğunu gösterir.”

Doğu Akdeniz’de Yunanlılarla Fenikeliler arasındaki ticari çekişme Sami bir halk olan Fenikelilerin kendi yurt sularından sürülmelerine yol açtı ve bu Akdeniz’de sahnelenecek büyük dramın prologuydu. Değiş yerindeyse, Haberci ilk kez burada oyunun temasını duyurmuştu: Doğu ile Batı’nın Çatışması. Bu dramın başından sonuna kadar bazen uzun barış dönemleri -koşullu evlilikler de olabilir- olacak, fakat bu barış kaçınılmaz bir biçimde bozulacak ve başka bir mücadele gelişecekti. Aynı zamanda, Batı ile Doğu ister kavgalı olsun ister olmasın, Akdeniz sahnesini ve bütün Batı dünyasının kültürünü ölçsüz zenginleştirecek sürekli bir çapraz döllenme süreci de her zaman olacaktı.

Gelişmiş silahlara, kent savunmalarına ve savaş gemisi yapımına önem atfeden savaşın nihai yararları da yok değildi; çünkü savaşın gerekleri teknolojiyi hızlandırır. Hem savaş, hem barış dönemlerinde mitler ve dinler, diller ve kültürler, içdenizin karmaşık ağını örüyorlardı. Bazen Penelope’nin bezi gibi, zamanın işi bir gecede yapıldı. Fakat yüzyıllar içinde göz kamaştırıcı ölçüde zengin ve ihtişamlı bir globlen yavaş yavaş geliştiriliyordu.

* Muntekim Ökmen’in bu satırları çevirisi epeyce farklıdır. Bkz. Herodotos, *Herodot Tarihi*, Çev. Muntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2002. - ç.n.

Yunan ilerlemesi önünde Fenikelilerin geriye çekilmesi bir prolog idiyse, Birinci Perde'nin ilk bölümü de Orta Akdeniz'de Yunanlıların, Fenikelilerin ve Etrüsklerin çatışmasıydı. Bu da, dramda bir sonraki evrenin habercisiydi. Bu mücadele arka planda hâlâ devam ederken; sahneyi, Avrupa'nın geleceği üzerinde anıtsal bir etki bırakan Perslerle Yunanlılar arasındaki çatışma işgal ediyordu.

Yüzyıllar sonra, Osmanlı Türkleri Asya'dan çıkıp Bizans İmparatorluğu'nun üzerine yürüyünce, ilk düşen Yunan kentleri ve kolonileri, Asya anakarasında olanlardı. Pers çekici altında ezilen ilk eski İonya kentleri, bu geleceğin habercileriydi. Yunanlıların bitmek bilmeyen kan davaları ve hizipleri, Perslerin çoğu kez Yunan kentlerini kuşatmaya ya da fethetmeye gerek görmemeleri demekti. Aksine, çoğunlukla bu kentlerin sakinleri Pers yönetimi altına girmeye oldukça istekliydiler. Bazen, bir grup vatandaş Perslerle işbirliği yapıp yeni lider olma karşılığında kentlerini onlara teslim ederlerdi.

Yunan-Pers mücadelesinin en şiddetli evrelerinde bile, Pers cephesinde rastlanacak Yunanlılar her zaman vardı; kendi vatandaşı Yunanlılardan öç almaya çalışanlar ya da güç peşinde koşan uluslararası kaçkınlardır.... Güç siyaseti tarihinde her zaman olduğu gibi, her iki taraf da öbür cephenin hainlerinden yararlanmaya istekliydiler. Kralın Ecbatana'daki sarayında kırıncı ya da Pers davasının Yunan davasından üstün olduğu inancına kapılmış hainlere rastlanırdı. Bazıları kralın harekât danışmanıydı; bazıları ordudaydı ya da anakara Yunanistan'ın işgalini üstlenen gemilerin güvertelerindeydi.

MÖ. 513'te tüm imparatorluğunu ziyaret edip sınırlarını genişleten -Asya anakarasının İstanbul ve Çanakkale boğazlarında Yunanistan'a en yakın olduğu kuzeybatı hariç- I. Dareios, çemberi tamamlayıp kuzey sınırlarını belirlemeye karar verdi. Önemli Yunan adası Sisam, bir bakıma benzer koşullarda öbür Doğu Ege adaları Midilli ve Sakız gibi, her zamanki entrika masalıyla Pers yörüngesine girmişti.

Pers Kralı'nın İonyalı Yunan müttelikleri, Dareios ordusunu dar Boğaziçi'nin kuzeyine yürütünce gemilerini onun emrine vermek zorundaydılar. Burada yetenekli bir Yunanlı mühendis, Sisamlı Mandrocles, gemilerden bir köprü yapıp boğazın iki yakasını birleş-

tirmişti. Böylesine büyük bir orduyu karşıya geçirmenin neden olacağı gecikme olmadan, birlikler denizin üzerinden yürüyerek Kuzey Trakya'ya girdiler. Herodotos, Mandrocles'in daha sonra Dareios'un köprü başarısından ötürü kendisine verdiği paranın bir kısmıyla yaptırttığı bir resmi tarif eder. "Resim boğaz üzerine atılmış olan köprüyü, tahtında oturan Dareios'u ve boğazı geçmekte olan orduyu gösterir."

Herodotos'un Karadeniz'de seyreden altı yüz gemiden söz etmesi, o sırada Perslerin elindeki donanma gücü hakkında bir fikir verebilir. Bu arada Dareios'un iddiaya göre 700.000 kişilik ordusu Trakya'dan kuzeye, İskitya olarak bilinen bölgeye yürüdü.

O sırada Güneydoğu Avrupa'nın Karpat Dağları ile Tanais Irmağı (bugünkü Don) arasında kalan kısmına İskitya denirdi. Herodotos, steplerde dolaşan İskitli göçerlerin alışkanlıkları ve yaşamları hakkında kimi doğru, kimi yanlış bir öyküler madenidir. Dayanıklı ve savaşkan, tahkim edilmiş kasabaları olmayan İskitler yük arabalarında yaşardı. At sırtında ok ve yayla savaşırldı, tarımı önemsemez, otlakların bulunduğu yerleri sürüleriyle birlikte dolaşırlardı.

"Savaşla ilgili âdetlerine gelince," diyor Herodotos, "bir İskit öldürdüğü ilk düşmanın kanını bir kupaya koyup içer; savaşta öldürülen tüm düşmanların kelleleri krala götürülür; ancak kelle götürülürse ganimetten pay alınır, kelle yoksa, ganimet de yok."

Ölülerin kafalarını kesip atlarının terkilerine asarlardı; en büyük savaşçı, en çok kelle toplayandı. Dehşetli bir halk: "Kafataslarına özel bir işlem yaparlar ... kafatasını kaş hizasında keserler ve içindekiler temizlendikten sonra dışını ham deriyle kaplarlar. Bir adam fakirse bununla yetinir, fakat zengin biri daha da ileri gidip kafatasının içini altınla kaplar. Her iki durumda da kafatası içecek içmek için kullanılır."

Dareios ve devasa ordusunun bile böyle bir düşman, dahası gerilla savaşı taktiklerini iyi bilen ve geleneksel bir savaşa tutuşmayı reddeden bir düşman karşısında neredeyse bozguna uğramış olması şaşırtıcı değildi. İskitler, yüzyıllar sonra Ruslar gibi, kendi otlaklarını yok edip anakaranın daha derinlerine inmekle yetiniyorlardı. Yavaş hareket eden piyadelerin üzerine sığır sinekleri gibi iniyor, onları sü-

rekli taciz ediyor ve ciddi bir savaşa tutuşmadan güçlü atlarına binip kaçıyorlardı.

Dareios'un İskitya'daki muharebesi başarısız olduysa da, Trakya seferi tam bir başarıydı. Makedonya'ya kadar Balkanlar'ın güney kesiminin tamamı Pers denetimine girdi ve Makedonya Kralı, Pers monarka resmi bağlılığını bildiren hediyelerini gönderdi. Persler ile anakara Yunanlıları arasında kaçınılmaz çatışmanın yolu artık açılmıştı.

Dareios'un İskitya ve Trakya'dan çekilip Persis'e geri dönmelerinden on iki yıl sonra, tüm Yunanlılar Pers egemenliğine isteyerek boyun eğmedikleri için, Küçük Asya'da İonyalı Yunanlıların büyük bir ayaklanması oldu. Fakat, MÖ. 494'te büyük bir deniz zaferinden sonra, İonya'daki Yunan direnişinin can damarı kesildi. Artık Doğu Akdeniz'de ve Doğu Ege'de egemen olan Pers filosu adalardaki "temizlik" hareketini tamamlamıştı. Herodotos'un dediğine göre Miletos "boşaldı." İonya'nın anakara kentlerinde ve adalarda "en yakışıklı oğlanlar seçilip hadım edildi; en güzel kızlar ... Dareios'un sarayına gönderildi. Bu arada kasabalar ... yakılıp yerle bir edildi."

Anakara Yunanistan'a boyun eğdirmeye yönelik ilk girişim MÖ. 491'de başladı. Kuzeyden hışımla inip Aynaroz Dağı'nın eteklerinde ilerlerken Pers filosunu yakalayan şiddetli fırtınalar nedeniyle başarısızlıkla sonuçlandı ve saldırı filosunun büyük bir bölümü, yarımadanın rüzgâr yiyen ince burnunda yok oldu. Görünüşe bakılırsa bu felakete aldırmayan Dareios, imparatorluğunun tüm olanaklarını harekete geçirdi. İonyalı Yunanlılara ve Fenikelilere emir verildi: "Dünyanın şimdiye kadar gördüğü en büyük filoyu hazırlayın! Yunanistan'ın fethi için ordumu taşıyacak."

Fenikeliler nefret ettikleri Yunanlıların alçaldığını görme olasılığından herhalde memnundular ve becerilerini, gemilerini ve denizcilerini seve seve verdiler. Birçok İonyalı Yunanlı da, Atina, Sparta ve öbür kentlerdeki Yunanlılar tarafından yüzüstü bırakıldıklarını hissediyordu. Kuşkusuz şöyle bir duygu vardı: İonya kentleri Persis'e haraç ödüyorlarsa, Atina ve öbür anakara Yunan kentleri de özgürlüğün keyfini çıkarmaya devam etmemelidirler. Tarihin bu döneminde bir Yunanlı her şeyden önce yalnızca bir kentin ya da

küçük bir devletin vatandaşıydı; bir Yunanistan "ulus" bilinci henüz doğmamıştı.

MÖ. 491'de Dareios'un ulakları Ege'nin tüm adalarına gidip boyun eğmelerini resmen istediler. Genel kabul gören bir ritüel vardı; önde gelen vatandaşlar, eğer isteğe razı olmuşlarsa, artık uyruk olduklarının bir işareti olarak toprağı ve suyu teslim ederdi. Bildiğimiz kadarıyla, Perslerin kudretine dayanamayacak kadar kötü dayanımlı olduklarının farkında olan tüm Ege adaları Dareios'a boyun eğdi. Anakara Yunanistan'daki büyük kentlerin birçoğı da aynı şeyi yaptı. Pers Kralı'nın isteğini kabul etmeyenler arasında öne çıkanlar, Yunanistan'ın iki lideri, Atina ile Sparta'ydı.

Tarihte ilk kez çıkarma gemileri kullanıldı. Pers ordusuna at taşımak için özel olarak tasarlandılar. Minoslular, Fenikeliler ve Yunanlılar eskiden beri evcil hayvanlarını gemilerinde taşımaktaydılar; fakat daha önce bu amaçla inşa edilmiş özel gemilerle ilgili bir kayıt yoktur. Bu at taşıtlarına ilk kez, Pers filosunun Yunanistan'ı istila için denize açıldığı MÖ. 490'da rastlanır. Herodotos, bir yıl önce haraç ödeyen devletlerden alındığını söyler. Kendi zamanlarının en ileri gemi yapımcıları ve denizcileri olan Fenikelilerden kaynaklanmış olması olası görünüyor. Dahası, Fenikelilerin Akdeniz'in uzak köşelerine uzun mesafeli deniz yolculuğı yapma konusunda uzun bir tarihleri vardı ve Batı'daki kolonilerine taşıdıkları hayvanlar arasında Babil'den ve Mısır'dan getirilen atların da bulunması olasıdır.

Bu iş için geliştirilen taşıt, binlerce yıl boyunca fazla değişmeyecekti. Romalıların, Bizanslıların ve ortaçağda Haçlıların seferlerinde benzer tipte ve boyutta gemiler kullanıldı. Bu at ve askeri birlik taşıtları uzun savaş gemisi tipinde değil, daha çok genel yük amaçlı Fenike "yuvarlak gemi"lerine yakındı. Bununla birlikte, yalnızca yelkenlere bağındı değillerdi (Ege'de yazın bile bu düşünülemezdi), bir sıra kürekleri vardı. Çift sıra kürekli biremler gibi tasarlanmışlardı; biremlerde alt sıra küreklerle ve kürekçilere ayrılan alan, atlara ayrılmıştı. Böyle bir tekne yaklaşık 36 metre uzunluğundaydı; uzunluğunun yaklaşık beşte biri uzunluğunda bir kemer kirişi ve benzer bir draftı vardı. Gerçek "yuvarlak gemi"lerin eni uzunluklarının dörtte birinden fazlaydı.

MÖ. 490'da hazırlıklar tamamlandı ve Pers ordusu Kıbrıs'ın kuzeyinde, Küçük Asya anakarasında Kilikya'dan gemilere bindi ve Sisam üzerinden kolayca Ege'ye açıldı. Geçerken, birkaç yıl önce kendilerine kafa tutan zengin Naksos adasını ele geçirdiler. Güneş tanrısı Apollon'un doğum yeri kutsal Delos, Persler Apollon'u kendi tanrıları Ahura Mazda ile eş tuttukları için kurtuldu. Kyklad Adaları, Güney Ege'de Delos'un etrafında bir çember oluşturan adaların tümü Perslerin denetimine girdi. Girit'in etrafındaki deniz, o zaman ki adıyla "Krallığın Denizi," neredeyse bir Pers gölü haline geldi.

Harekâtın tümü yazın gerçekleşti; çünkü çok sayıda insan ve attan oluşan bir işgal gücü yılın başka bir zamanında güçlüklerle dolu Ege den geçmeyi göze alamazdı. Yine de yazın Ege'de meltem azami gücüne ulaşır. Bu nedenle, Pers komutanların, ordu gemiden inerken filoların demirleyeceği güvenli bir yer bulmaları zorunluydu. Rotalarını, Attika'nın kuzeydoğu kıyısına yakın duran Eğriboz adasına çevirdiler. Eğriboz korunağında bir demirleme yeri, baş düşmanlarından birine, Atina'ya da yeterince yalan olduğu için Perslerin işine yarayacaktı. Sparta ve Atina Yunan anakarasını savunmaya kararlı olmalarına karşın, Persler Atina'nın ve filosunun etkisizleştirilmesi durumunda, Ege'ye sahip olacaklarını anladılar. İç-karadaki Sparta'yla daha sonra, boş zamanlarında uğraşabilirlerdi.

Pers birlikleri Eğriboz'un güneyinde korunaklı bir körfezde karaya çıktı ve hemen civar köyleri ele geçirip, Eretria'yı kuşattılar. Khalkis'teki Atinalı kolonicilere, kentin direnişine destek vermeye gitmeleri emredildi; çünkü Atinalılar kendi topraklarını birliklerinden yoksun bırakmayı göze alamazlardı. Fakat Eretria, yardım gelmeden düşmüştü ve kent halkının tümü esir alınıp köleleştirildi. Pers komutan Datis'in stratejisi o zamana kadar kusursuz gibi görünüyordu. Gemileri için güvenli bir demirleme yeri elde etmiş ve arkasındaki alanı herhangi bir potansiyel tehlikeden arındırmıştı. Artık bir sonraki harekâta hazır; Atina'ya çullanma.

Datis, Atinalıların konuşlandığı Saron Körfezi'nde birliklerini karaya çıkarma niyetinde değildi; çünkü şiddetli bir direnişle karşılaşacağını çok iyi biliyordu ve akıllı hiçbir komutan, kuvvetle savunulan bir sahilden adamlarını karaya çıkarmak istemez. Kuzeyde

Eretria'ya giderken iyi korunaklı Marathon Körfezi'ni kuşkusuz fark etmişti (etmediyse de, yüksek komuta merkezinde yer alan Atinalı dönecekler dikkatini çekmişti). Körfez, "Köpek kuyruğu" denilen dar ve uzun bir burunla poyrazdan korunmaktaydı ve arkasında düz Marathon ovası uzanmaktaydı. Bizzat Marathon'dan, dağlar ile deniz arasında bir kıyı şeridi güneyden, sadece yirmi altı mil ötedeki Atina'ya uzanmaktaydı.

Datis'in niyeti tüm birliklerini bu noktada karaya çıkarmaktı. Mukavemetsiz bir çıkartmadan emin olabilir ve ardından kente giden kıyı yolunu tutabilirdi. Denize egemen olduğu için, inisiyatif ondaydı ve uygun bulduğu yerden vurabilirdi. Çıkarmasını Atina surlarının dibi dışında başka bir yerde yaptığı iyice anlaşılınca kadar, Atinalıların kentlerini savunmasız bırakmayı göze almayacaklarından da emindi. Atinalılar bunu anlayıp karşı koymak için yola çıktıkları sırada, Datis birliklerini karaya çıkarmış ve Atinalıları karşılamaya hazır hale getirmişti.

Bu arada, Pers filosu Eğriboz'dan ayrılıp kıyıda Marathon'a inmeye hazırlanırken, Atina'da düşmanı karşılamanın en iyi yöntemi konusunda tartışmalar hâlâ sürüyordu. Ancak ilk hareket konusunda bir anlaşmazlık yoktu. İlk hareket Sparta'ya bir mesaj gönderip, Perslerin Attika'ya girerek üzere olduklarını Spartalıları bildirmekti. Hemen profesyonel bir koşucu, Pheidippides, iki kent arasındaki anlaşmayı onurlandırıp yardım göndermelerini istemeye gönderildi. 140 millik engebeli yolları, patikaları ve keçi izlerini koşarak geçen Pheidippides yola koyulduğunun ertesi günü Sparta'ya ulaştı; bütün ölçütlere göre iyi bir kır koşusu ya da "maraton."

Spartalıları müttefiklerinin yardımına koşmayı hemen kabul etilecek fakat dolunaya kadar yola çıkamayacaklarını söylediler. O sırada kutlamakta oldukları Apollon yortusu sırasında silah kuşanmak, yasalarına aykırıydı. (Bu bir bahane değildi. Antik dünyadaki birçok savaşın ve muharebenin gerçekçi olmayan tarzı, o zaman geçerli olan dinsel törenlerin ve kuralların ışığında okunmalıdır.) Fakat hemen yola çıkmamak, Spartalıların bir haftaya kadar Atinalılara yardım edemeyecekleri demektir. Herodotos bu konuda bir şey söylemese de, Datis filosunu bu kadar hızlı harekete geçirirken, Spartalıları

da uğraşmak zorunda kalmadan Atinalıların üstesinden gelmek için bir hafta zamanı olduğunu kesinlikle biliyordu. Yılın bu zamanında Spartalıların silah kuşanmayacağını bilen çok sayıda Yunan danışmanı vardı.

Atinalı liderlerden bazıları, kent surları içinde kalıp kuşatmaya direnmekten yarıydılar. Spartalılar gelip Persleri arkadan yakalayanaya kadar dayanabileceklerine emindiler. Ne var ki, ünlü bir asker olan Miltiades'in de aralarında bulunduğu bir grup böyle bir öneriye karşıydı. Miltiades, kentte ihanet etmeyi bekleyen Pers yanlısı bir hizbin varlığından haberdardı. Yunanistan'ın şansına Miltiades ve arkadaşlarının dediği oldu ve Perslerin karaya çıktığı haberi Atina'ya ulaşır ulaşmaz, tüm güçle karşı saldırıya geçmeye karar verildi.

Bu arada Datis, filosunu Köpek Kuyruğu'nun bocasına demirlemiş ve birliklerini karaya çıkarmaya başlamıştı. Büyük bir kuvveti bir üsse yerleştirmenin teknik ve yönetsel güçlükleri, herhalde umduğundan daha fazla zaman aldı. Her neyse, ovanın güney girişini hemen sağlama almak yerine, Atinalıların on bin kişiyle kuzeye yürüyüp bu şişe boynunu kendisinden önce ele geçirmelerine olanak tanıyacak kadar gecikti.

Marathon ovasına oturan Pentelikon Dağı'nın zirvesinde yakılan bir ateşle Perslerin karayı çıkışı birkaç dakika içinde Atinalılara bildirilmişti. Küçük Plataea kentinden bir yedek kuvvet de onlara katıldı. Plataea, Attika sınırındaydı ve otuz yıldır Atina koruması altındaydı. Plataeahılar kentin tüm insan gücünü gönderdiler, yaklaşık altı yüz erkek. Atinalıların imparatorluklarının en büyük günlerinde bile asla unutmadıkları bir jest.

Yunanlılar artık kıyı yolunu Perslere kapatan ve Atina'ya doğru uzanan küçük tepeleri kontrol eden iyi bir savunma pozisyonu almıştı. Datis ya denetimi dışındaki koşullar nedeniyle ya da aşırı güvenden ötürü taktik avantajını kaybetmişti. Belki de düz Marathon ovasında süvarilerinin ve okçularının -Persler bu konuda ünlüydü- ağır zırhlı, kargılı ve kılıçlı Yunan piyadelerinin işini çabucak bitireceklerini düşünmüştü.

Perslerin sayısını tahmin eden bir Yunanlı, 100.000 piyade ile 10.000 atlıdan oluştuğunu söyler. Antik tarihle ilgili bu tür tahmin-

lerin birçoğunda olduğu gibi, bu rakam olasılıkla abartılıdır. Bu büyüklükte bir istila gücünü taşıma sorunları, Dareios zamanındaki imparatorluğun kapasitesini aştı. Yine de, en akla uygun tahmin kabul edilirse, öyle görünüyor ki, Perslerin sayısı Yunanlıların dört ya da beş katıydı. Persler uzun bir deniz yolculuğu yapmıştı. Süvariler bir yana, askerler için hiç de iyi olmayan bir durum. Ayrıca istila ordusu konumundaydılar. Evlerinden uzaktaydılar ve dolayısıyla, yağma ve fetih beklentilerine karşın, karılarını ve çocuklarını sadece birkaç mil geride bırakan erkeklerden daha az kararlıydılar.

Altı millik ovanın kuzeyinde kamp kuran Persler, filolarını ve denizi sol taraflarına aldılar. Arkalarında ve sağ taraflarında büyük bir bataklık alan vardı. Karşılıklı mevzilenmiş iki ordu birkaç gün boyunca hareketsiz kaldı. Bir bakıma, bir açık bekleyen iki boksöre benziyorlardı: Her iki komutan da, kendilerini yıkıcı bir karşı yumruğa açık bırakabilecek bir darbe sağanağıyla başlamayacak kadar deneyimliydi.

Sonunda ilk harekete geçenler Persler oldu. Dolunaydan sonraki gün, olasılıkla Datis'in de bildiği gibi, Spartalıların Atinalılara takviye için kuzeye yürümeye başlayacakları gün, A.R. Burn'un *Persia and the Greeks*'te belirttiği gibi, "Phaleron'dan çarçabuk fırlamaya hazır, görece küçük süvari birliğinin çoğu," da aralarında olmak üzere birliklerinin bir kısmını gemilere bindirdi. Niyeti, deniz gücünden yararlanıp cephe gerilerine bir çıkarma yaparken Atina ordusunu Marathon'da tutarak kentle bağlantılarını kesmekti.

Pers filosu gemilerinin deniz tarafındaki kanatlarının ötesinde güneye hareket ettiğini gören Yunanlıların savaşı derhal başlatmaktan başka seçenekleri yoktu. Fakat, çok daha geniş olan Pers savaş hattıyla başetmek için kendi hatlarını genişletmek zorundaydılar ve bu, ya bütün hattı ya da özel bir noktada hattı zayıflatmak demekti. Herodotos bu ön hazırlıkları salt tesadüfmuş gibi betimler, öyle de olabilir. Aynı zamanda, Miltiades'in ve komutan arkadaşlarının bilinen askeri ustalıkları dikkate alınırsa, olay Yunan zekâsının ürünü gibi görülebilir. Herodotos'un anlatımı şöyledir:

"Atina birliklerinin muharebe öncesi dizilişi sonucunda, saflarını Pers safları kadar geniş tuttuklarından merkezleri zayıftı; iki kanat

güçlüydü, fakat orta hattın derinliği sadece birkaç sıraydı. Saflar kuruldu, zafer kurbanları kesildi, harekete geçme emri verildi ve Atinalılar, en az bir mil ötede olan düşmana doğru koşmaya başladılar. Koşar adım başlayan saldırıyı gören Persler saldırıyı kendinden emin karşılamaya hazırldılar; çünkü böylesine küçük bir kuvvetle saldırıyı -üstelik koşar adım, süvari ve okçu desteği de olmadan- Atinalıların intiharı gibi görüyorlardı. Evet, böyle düşünüyorlardı; ancak Atinalılar yaklaştılar, bütün hat boyunca düşmanla göğüs göğüse geldiler ve unutulmayacak bir biçimde savaştılar. Bildiğim kadarıyla koşarak saldıran ve Pers giysilerine ve o giysileri giyen insanlara çekinmeden bakmayı göze alan ilk Yunanlılar onlardı; çünkü o güne kadar hiçbir Yunanlı, Pers sözcüğünü duyduğunda bile dehşete kapılmadan edemezdi.”*

Yunan hattının göbekteki bu zayıflığı, bilinçli bir politikanın sonucu değilse, şaşırtıcı bir şans eseri idi. Yunanlılar kanatları zayıf bırakıp göbeği güçlendirselerdi, Pers kuvvetlerini ortadan yarabilirlerdi. Fakat bu yarmayı yapsalardı bile, hiç de imrenilecek bir durumda olmazlardı; hafif giyimli Pers okçuları ve süvarileri kanatlardan etrafları sarardı. Kuşkusuz dağılırlardı. Dahası Persler göbeğe en iyi yerli birlikleri yerleştirmişti; çünkü standart taktikleri, düşman öncü birliklerinde temiz bir delik açmaktı. Pers kuvvetlerinin kanatları, Küçük Asya’dan müttefiklerin de aralarında bulunduğu Perslere bağımlı olanlarca tutulmaktaydı; kendi vatandaşı Yunanlılara karşı ellerinden geleni yapmaları olası değildi.

Tam da beklenen oldu. Pers göbeği, ince Yunan saflarını ortadan yardı, geri çekilenlerin peşine düşüp, denizden uzak iç-karaya doğru takip etti. O sırada bir kanatta Atinalılar öbür kanatta Plataealılar Perslere çullanıp kanatlarını çökerttiler. Olanları gören göbekteki Pers birlikleri kovalamayı bırakıp panik içinde denize doğru geri hamle yaptılar. İki Yunan kanadı çaprazlama birbirlerine doğru hareket edip, sonunda zırhlı insanlardan oluşan sağlam bir hat şeklinde birleştiler. Çöken göbekleri güneyde Yunan kampına doğru itiliyordu; fakat -hızlı ve disiplinsiz ricat halinde olan- Pers göbeği Yunan göbeği ile birleşen kanatları arasında kalmıştı. Yunanlılar geriye dö-

* Bkz. *Herodot Tarihi*, s. 326.

nüş yapıp, arkadan bir Pers katliamına başladılar. Pers ordusu ikiye ayrıldı.

O günün sonunda, MÖ. 12 Ağustos 490'da Perslerin ilk Yunanistan seferi bitti. Yunan göbeğini yaran Persler parçalanmakla kalmadı, kuzeydeki bataklığa sürülen ordularının büyük bir bölümü de telef oldu. Ölülerin arasında 6.500 kadar istilacı sayıldı; 2.000'den az Atinalı öldü. Plataealılar ve Yunan ordusunun bir kısmını oluşturan kölelerin kayıplarıyla ilgili rakamlar yoktur. Bu, dikkate değer bir zafer ve disiplinli cesaret ile üstün generalliğin, sayı ağırlığından daha önemli olduğunun bir kanıtıydı. 2.000 Spartalıdan oluşan bir yedek kuvvet Atina'ya geç ulaştı, muharebeye yetişemedi. Duyguları ne olursa olsun, böylesine dikkate değer bir zaferden ötürü Atinalıları, ve Plataealıları kutlamaktan geri kalmadılar.

Son anda bile, muharebe Yunanlılar için bir yenilgiyle sonuçlanabilirdi. Datis, Marathon savaş alanında geriye kalan birliklerini gemilere bindirir bindirmez, Atina'ya denizden saldırmak için güneye yelken açtı. Galipler, Atina limanı Phaleron'a hızla geri dönmeliydiler. Pers filosu kıyıya ulaşınca, kendilerini yenmiş olan insanları anayurtlarının zeytin gümüşü yamaçlarında savaşa hazır saf tutmuş buldu. İstila bitti.

Atinalı koşucu Pheidippides, Pers istilasını haberiyle Sparta'ya koşarken Arkadia dağlarında tanrı Pan'la nasıl karşılaştığını daha sonra anlatmış. Pan onu adıyla çağırmış ve Atinalıları -her zaman dostları olmasına karşın- kendisine fazla tapmadıkları ya da hiç tapmadıkları konusunda onu azarlamış. Pheidippides Arkadialı tanrıyla karşılaşmasını Atinalılara anlatınca, hemen Acropolis'te Pan adına bir tapınak inşa ettiler ve ondan sonra her yıl onun onuruna bir tören düzenlediler. O tarihe kadar, Yunanlılar Yunanistan'a yerleşmeden çok önce o topraklarda tapınılan bu eski yer tanrısı, çok önemsiz bir kült figürden başka bir şey değildi. O günden itibaren, Batı edebiyatında ve mitinde büyük bir yer tutan Pan, önemli bir varlık olarak ortaya çıkar. Hayaller ve rüyalar gönderir; her çoban gibi öğle vakti dinlenir ve öğle uykusunda rahatsız edilmekten hoşlanmaz. İlk kez Roma İmparatoru Tiberius döneminde ortalığa yayılan bir öyküye göre, Pan en son ölen eski tanrıydı. Daha sonra Hristiyanlar, İsa'nın doğduğu anda öldüğünü söylediler.

Böylece MÖ. 490 yılı, o zamana kadar yenilgi yüzü görmeyen Doğulu fatih karşısında bir Yunan zaferiyle bitti. Marathon öyküsü Atina tarihinin ana direklerinden biri oldu daha sonraki yüzyıllarda İngilizler için Waterloo gibi. Sadece Atinalılara değıl, aslında tüm Yunanlılara dayanışmalarını ilan etme ve ırklarının ve kültürlerinin eşsiz erdemlerini gösterme gücü verebilecek bir ruhun doğmuş gibi görüldüğü andı. Ne yazık ki, birkaç ay geçmeden Yunanlılar yine birbirleriyle dalaştılar. Bir savaşı değıl, bir muharebeyi kazanmışlardı. Perslerin gücü, Marathon ovasında savaşanlar daha ölmeden Yunanlıları tekrar sulayacaktı.

SEKİZ

Gemiler ve İnsanlar

O zamana kadar bilinen en büyük filonun geri çekilişine tanık olan deniz, şimdi de yeni bir ürkütücü teknenin ortaya çıkışıyla sarsıldı. Yazın sakin sularında üç sıra kürekleriyle yürüten trirem sahneye çıkar. Fenikelilerin geliştirdiği biremin bir uzantısı olan bu tekne, Yunanlıların en azından bir süre Akdeniz'e hâkim olmalarını sağladı.

Thukydides, trirem ve kökeni hakkında bilgi veren ilk yazardır. "Korinthosluların, modern tarza en fazla yaklaşan ilk kişiler olduğu söylenir ve triremler ilk kez Yunanistan'da Korinthos'ta yapıldı." Ayrıca, "çok sayıda trireme ilkönce Sicilya'nın tiranları ve Kerkyralıları sahip oldu," der.

Thukydides'in hakkında yazı yazdığı dönem, MÖ. 490'da Atinalıların Marathon zaferi ile MÖ. 480'de ikinci Pers saldırısı arasında geçen on yıldır. Kuşkusuz daha öncesinde üç sıra kürekli teknelerle ilgili hiçbir kayıt yoktur. Fakat bu tek başına fazla önem taşımaz; çünkü tarihin bu aşamasında özel gemi tipleriyle ilgili edebi kanıtlar pek yoktur. Şairler ve tarihçiler "gemilerden ve nakliye gemilerinden" söz ederler; anlatılarım, bu gemilerin nasıl, nerede ve ne zaman yapıldıklarıyla ilgili betimlemelerle karmakarışık etmezler. Dahası görsel kayıtları da yoktur. Ahşap gemilerin kendileri, eski dünyanın ahşap mobilyaları gibi tamamen yok olmuştur. Sanatta bile trirem görünüşü hakkında güvenilir bir kanıt bulamayız; bu teknenin ayrıntılı hiçbir çizimi ya da heykeli yoktur.

Triremlerin ve öbür savaş gemilerinin yapısı ve planıyla ilgili elimizde bulunan kanıtların kaynağı esas olarak daha sonraki klasik yazarlardır ve Cecil Taylor, Amiral Jurien de la Gravière ve *The Mariner's Minör*'un yazarları gibi uzmanlarca bir araya toplanmıştır. Üç sıralı küreklerinin nasıl idare edildiği sorunu bile, hâlâ tartışma konusudur. Belki, görece yeni sualtı arkeolojisi bilimi, bazı noktaları

açıklamaya yetecek eski bir Yunan triremini bir gün ortaya çıkarabilir. Ne yazık ki, yüzyılların alüvyonu ve gemi kerestesini delen tere-do kurtçuklarıyla ünlü Akdeniz'in, Vikinglerin ünlü Gokstad gemisi kadar iyi korunmuş bir şey vermesi olası değil.

Bir şey açıktır: MÖ. 490 ila 480 yılları, tüm Yunanistan'da ve Doğu Akdeniz'de hummalı bir gemi yapımı dönemine tanık oldu, ikinci büyük Perssaldırısı gemi yapımına olağanüstü bir harcama yapılmadan asla başlatılamazdı ve bu saldırıya direnecek Atina donanmasının da, keresteye ve malzemeye eşit ölçüde aşırı bir harcamaya gereksinimi vardı. Doğu Akdeniz'in büyük bölümünün ormansızlaşması (çoğunlukla, yalnızca yaklaşık iki bin yıl sonraki Türk efendilerin bilgisizliğine bağlanan) klasik Yunanistan'ın altın günlerinden önce, Perikles Atinası'ndan önce ve Roma İmparatorluğu'nun yükselişinden çok önce başlamıştı.

Kıydan çorak yamaçlar boyunca seyreden gemiciye sert kireçtaşı yüzlerini gösteren dağlar ve adalar, yoğun ve yapraklı bir bitki örtüsüyle kaplıydı. Baltanın gücünden habersiz gemi yapan insan dünyanın yüzünü değiştirmeye başlamadan önce, ormanlar gelip geçen yağmur bulutlarını aşağıya çeker, diplerindeki humus zenginleşir, vadiler akarsularla beslenirdi ve bütün doğal sahnenin daha yumuşak bir çehresi vardı. Daha sonra Atina'nın, Trakya, Makedonya ve üç dişli Khalkidiki yarımadasının kerestelik bölgelerine yaptığı talan harekâtı, ancak kentin ahşap gereksinimiyle açıklanabilir. Şimdi olduğu gibi o zaman da Yunanistan'da evler büyük ölçüde taşlarla inşa edilirdi; ahşaba duyulan açlığın nedeni, doymak bilmez deniz canavarlarıydı. Gemiler sadece savaşlarda değil, denizin verdiği hasarla da yok oluyorlardı. Yüksek tuzluluk ve nem oranıyla ve kurtçuklara uygun sıcak suyuyla Akdeniz'den daha açgözlü çok az deniz vardır.

*Ship Models*1 te B.W. Bathe, üç yüz yıl boyunca bu denize ege-men olan standart bir trirem tipinin ana hatlarını çizer. "Genellikle üç 'sıra' halinde düzenlenmiş 170 kişi kürek çekerdi; üst 'sıranın' her yanında otuz bir kürek varken, orta ve alt 'sıra'ların her bir yanında yirmi yedi kürek vardı. Pire Limanı'ndaki tersanede bulunan bir envanterden anlaşılıyor ki, hiçbir küreğin uzunluğu dört buçuk metre-

yi geçmiyordu; oysa Zea Limanı'nda hâlâ korunan onarım kızağının boyutlarından da öyle görünüyor ki, bir triremın uzunluğu yaklaşık 45 metre, yan çıkmaların üzerinden genişliği yaklaşık 4,8 metre ve gövde genişliği ise yaklaşık 4,2 metreydi."

Kemeresi güçsüz böyle bir tekne, açıkçası sadece ılıman yaz mevsiminde kullanılmak üzere tasarlanmıştı. Gerçekte, bu savaş kavgaları yılın sadece dört buçuk ila beş ayı güvenle çalışabilirdi. Eski savaşlarda sınırlayıcı faktör sadece ülke nüfusunun çoğunun ekmek arzını sağlama almakla uğraştığı hasat mevsimi değil, sakın bir hava olmadan orduların nakledilememesi, garnizonların bakımının yapılamaması ya da deniz savaşlarının yapılamaması gerçeğiydi de.

Trirem kürek dışında, elverişli koşullar altında (aynı yönde bir rüzgârla) görece kısa bir direğe çekilen basit bir kare yelkenle de hareket edebilirdi. Bu yelken devriye hizmetinde ya da olanaklı olduğunda uzun bir deniz yolculuğunda kullanılacaktı. Ne var ki, iş muharebeye gelince, kıyıya gönderilmesi gereken ilk şeyler direk, yelken ve ilgili donanımdı. Yunan triremi her şeyden önce "güçlü bir savaş gemisi"ydi. Akdeniz insanının kürekleri tamamen bir tarafa atmaya yetecek kadar yelken kullanmayı keşfetmesine daha birkaç yüzyıl vardı.

Bu dönemde bir savaş gemisinin başlıca silahı, teknenin kendisiydi. Bir trirem ya da birem, hatta tek sıra kürekli bir tekne hasmına bir ok ya da sapan taşı gibi fırlatılırdı. Olasılıkla esas amaç hasım bir gemiye yanaşmak ve soğuk çelikte düşmanla kapışmaktı, fakat en önemlisi gemiydi. Pruvalarda suyun altında kalan büyük koçbaşı, daha sonraki yüzyıllardaki ateşli silahların, topların ve tüfeklerin eşdeğeri idi.

Koçbaşının tam olarak nasıl etkili olduğunu ve bir geminin başka bir gemiyle çarpışmayı batmadan göğüsleyecek kadar nasıl güçlü olabildiğini anlamak için, bu dönemin bir trireminde kullanılan gemi yapım yöntemlerini incelemek gerekir. Her gemide olduğu gibi gövdenin belkemiğı, genellikle meşeden yapılmış uzun bir omurgaydı. Omurgaya, teknenin derisini oluşturan borda tirizlerine yanlamasına güç veren kaburgalar takılırdı. Genellikle çam olan bu tirizler yan yana gelecek şekilde atılırdı: Her tiriz üst üste binmeden komşu

tirizle aynı seviyede uzatılırdı. Görünüşe göre bir triremın tirizinin ortalama kalınlığı yaklaşık sekiz santimdi. Tirizler kaburgalara ağaç pimlerle ya da metal çivilerle tutturulurdu; demir gibi deniz suyuyla etkileşince aşınmadığı için bronz çiviler tercih edilirdi.

Gövdenin kemereye göre uzunluğu o kadar fazlaydı ki, tirizlerin dışına kalın çapa tahtaları (*zosteres*) çivileyerek uzunlamasına ek mukavemet sağlamak zorunluydu. Denizcilik terminolojisinde çapalama tahtaları olarak bilinen bu ağır takviyeler teknenin dış tarafında bir uçtan öbürüne kadar uzanmaktaydı; esâs amaç, pruvanın ve pupanın bükülmesini önlemektir. Bir triremın boyunca uzanan dört çapalama tahtası bulunabilirdi; bunlardan en alttakinin bir işlevi daha vardı. Omurganın öne doğru çıkıntısıyla birleştiği yerde pruvalara doğru incek şekilde kesilip perçinlenmişti. Bu noktada her iki yandan sıkı bir biçimde cıvatalanmıştı. Büyük bronz koçbaşı buradan başlayıp öne çıkmaktaydı. Bu nedenle alt çapalama tahtası, savaş gemisi hasmına tosladığında ön tarafın tamamına ekstra bir güç vermekteydi.

Düşman bir tekneye toslandığında oluşan muazzam yapısal sarsıntı nedeniyle, *hypozomata* olarak bilinen bir dizi halatla gövde enlemesine daha da güçlendirilirdi. Bu kalın ip halatlar bütün gemiyi çepeçevre sarardı. Halatların üzerindeki gerilimi gerektiğinde ayarlayabilen bir ırgat biçimi olmalıydı; çünkü ipler nemden ötürü doğal olarak büzülür ve yazın güneşi altında kuruyunca genleşirdi.

Bu güçlendirme düzeneklerini zorunlu kılan toslama sarsıntısının tamamen dışında, unutulmamalıdır ki, gövdenin her iki yanında iki alt sıra kürek için lombozlar vardı ve bu durum tirizleri önemli ölçüde zayıflatırdı.

Kürekler deri ya da ip çevirme sapanlarla tutturuldukları ağaç iskarmozlarla çalıştırılırdı, bugün Akdeniz'in kürekli tekneleriyle aynı tarzda. Gemi yol alırken iki alt sıradaki kürekçilerin sıçrayan suyla ıslanmalarını önlemek için lombozların girişi deri bir torbayla korunurdu. O durumda bile, kötü havalarda triremler yandan su alabilirdi; çünkü Herodotos, kürek lombozlarının, içinden bir insan başı geçecek kadar büyük olduğunu söyler.

Bir trirem pupada ve pruvada içe doğru kavisli olduğuna göre,

kürek safları geminin bütün uzunluğu boyunca olamazdı. Gemi uzunluğunun yaklaşık üçte ikisini kaplayan ve kutuya benzeyen dörtgen bir yapı biçiminde oturtulmuşlardı. Kürekçiler, ortadan merdiven gibi yükselen üç katlı sıralara dizilirdi. iki alt sıradaki kürekçiler üst kattaki kürekçilerin ayakları altında kendi kürek topaclarını serbestçe oynatabilirdi. Açıktır ki, alt sırada bir kürekçi olmak imrenilecek bir iş değildi ve lombar ağzından güverteye çıkmak zaman aldığı için, tekne battığında alt katın kurtulması olanaklı değildi. Aristophanes de alt katta olmanın ne kadar tatsız olduğu konusunda şakalar yapar.

Kürekçilerin yaşamı, modern standartlara göre akıl almaz ölçüde zordu; fakat köle değillerdi. Atina triremlerinde kürekçilerin tümü özgür doğmuş vatandaşlardı ve bir trirem ile diğerinin tayfası arasında var olan çekişme, bugün birbiriyle yarışan iki sekizlik kık arasındaki kadardı. Devletlerinin ve yuvalarının güvenliği, işlerini etkili bir biçimde yapmalarına ve pupadaki efendinin komutlarını hızla yerine getirmelerine bağlıydı.

Triremlerin, ambarın dibinde, gerektiğinde dengeyi sağlamak için çıkarılabilen bölmeleri olan ağaç sandıklarda tutulan kum ve taş safraları vardı. Bir trirem toslamaya hazırlandığında pruvasını biraz bastırmak, ya da önden ağır bir havayla karşılaşıldığında biraz kaldırmak gerekebilirdi. Safra sandıklarının altında ambar, sık sık deri kovalarla boşaltılması gereken sintine suyuyla dolardı. Daha sonraki bir tarihte, ticaret gemilerinde ve öteki büyük teknelerde, öyle görünüyor ki, sintine suyunu yukarı çekip boşaltmak için elle ya da bir ayak değirmeniyle çalıştırılan bir Arşimed pervanesi kullanılırdı.

Herodotos 200 tayfası olan bir triremden söz eder; okçulara, silahlı adamlara, yalnızca direk, serenlerle ve yelkenle ilgilenenlere ve seyir subaylarına 30 kişi ayrılırsa, 170 kürekçisi olan bir gemi için doğru gibi görünen bir rakam. Öbür anlatımlardan da bir sonuca varmak gerekirse, öyle görünüyor ki, klasik dönem boyunca bir trirem için standart tayfa adedi 200 kişiydi, ilk triremlerde her katta 50 tane olmak üzere toplam 150 küreğin bulunması ve geriye kalan 50 kişinin de seyir ve savaş personelinin oluşturması olasıdır.

İlk günlerde, Yunanlılar triremleri deniz savaşında kullanma sa-

natını öğrenmeden önce, düşmanla üst güvertede uğraşmak üzere çok sayıda ağır silahlı piyade taşıma eğilimindeydiler. Atina filosunda, koçbaşı kullanma tekniklerinde ve taktiklerinde ustalık kazanılınca, su üstünde kara savaşı yürütmek için bir savaş gemisi kullanma anlayışı terk edildi.

Her şeyi belirleyen geminin ön tarafıydı; çünkü düşman tekne- de bir delik açacak şekilde tasarlanan su altındaki koçbaşının çapa tahtalarından dışarıya fırladığı yer burasıydı. Genellikle ağacın üzerine levhalar halinde uzatılmış bronzdan yapıldı. Ünlü Semadirek Zaferi'nde (MÖ. 300 civarı) tarif edilen pruvaya bakacak olursak, bazen üç çatallı mızrak biçiminde olurdu; yaklaşık aynı tarihli bir Bittinya parası da üç uçlu bir koçbaşını gösterir. Pupada, su seviyesinin üstünde bulunan öbür çıkıntılar, esas koçbaşı su seviyesinin altında düşman tekneyi yararken, yanlarını parçalayan ek koçbaşı işlevi görürdü. Bütün bunlara ek olarak, pruvanın her iki tarafında, koçbaşı düşman teknesini yararken ön kürekleri koruyan ve griva babası olarak bilinen kalas çıkıntılar vardı. Griva babaları düşman teknesinin üst tarafını yarmaya da yarardı.

Üç Çatallı koçbaşı belki de sadece bir ayrıntıydı. MÖ. altıncı ve yedinci yüzyıl kadirgalarının temsilleri koçbaşını, su altında teknenin önünde epeyce ileri çıkıntı yapan bir tek uzun basit mahmuz olarak gösterir. Bu tek uçlu, uzun koçbaşlarının düşman bir geminin bordasında kırılmaya yatkın olma dezavantajı vardı. Koçbaşı kırılıncaya, saldıran teknenin iskarmozlarını "silkeler" ve olasılıkla su seviyesinin altında feci bir delik açılırdı.

Başarılı bir saldırıda bulunulduğunda (bordasından) düşman teknenin gövdesinde meydana gelen hasar dışında, iyi bir darbe indirmek için pruva da kullanılabilirdi. Bir geminin doğrudan bordasına bindirip küreklerini kibrit çöpü gibi dağıtmak için kullanılabilirdi. O durumda küreklerin topacları talihsiz kürekçilerin gövdelerine çarpıp, onları öldürür ya da sakatlardı. Sonra trirem hasmını sakat bırakıp geri çekilirdi. Bunu gerçekleştiren başarılı tekne sonra geriye açılıp, hasrın bordasına bodoslama bir saldırıyla bitirici darbeyi indirebilirdi. Kadirga savaşı, insanın yersiz zekâsının tasarlayabildiği öbür deniz savaşı yöntemlerinden daha az korkunç değildi.

Triremler bir kasabanın, devletin ya da ülkenin vatandaşlarının sipariş edilir, satın alınır, parası ödenir ve çalıştırılırdı. Bazen zengin bir adam bir triremın donanımının bedelini cebinden öderdi. Herodotos, “kendi cebinden donattığı bir gemiyle ve kendi iki yüz adamıyla katılmış olan” Alkibiades’in oğlu Kleinias’ın aldığı bir triremden söz eder.

Atina filosu ikinci Pers saldırısından hemen önce hızla büyümek zorunda kalınca, büyük asker-devlet adamı Themistokles, her biri bir gemi inşa etmekten sorumlu çok sayıda zenginin önüne bir donanma faturası koydu. Bu *trierach’lar*, trirem efendileri ve sahipleri, en iyi gemiyi ve en iyi tayfayı meydana getirmek için birbirleriyle kıyasıya rekabet ettiler. Rekabet şiddetliydi ve alışılmamış bir mükemmeliyete ulaşmış sayılanların ödülü, basit bir çelenkti, *stephanos*’tu. Bu taçlar öbür zamanların madalyaları gibi, asli bir değeri olmamalarına karşın, en yüksek itibarın işareti sayılırdı.

MÖ. 490-480 yıllarında Orta ve Doğu Akdeniz’de tersaneler keşer ve çekiç sesleriyle, ip ve donanım atölyelerinde çalışan, zift eriten ve gemi yapımıyla ilgili bin bir işe uğraşan insanların bağırışlarıyla çınladı. Kartaca’da Kartacalılar, Sicilya’da kalan kolonilerini korumak için filolarını büyütüyorlardı. Bu ihtilaflı adanın en büyük kenti Sirakusa’da, Yunan dünyasının en güçlü bireyi tiran Gelon, kendisini tüm Sicilya’nın efendisi yapacak bir filo kurmakla ve bir ordu hazırlamakla meşguldü. Anakara Yunanistan ve adalar, İonya kıyısı, Sur’un ve Sayda’nın tersaneleri, tarihte daha önce eşî görülmemiş aşırı bir faaliyete tanık oluyordu. İçdenizin, eli kulağında bir Doğu-Batı çatışmasıyla yine başı beladaydı. Bu ilk kez olmuyordu ve kesinlikle son kez de olmayacaktı.

DOKUZ

İkinci Raunt

Marathon'dan hemen sonra, o günün kahramanı Miltiades, Atina için mantıklı politikanın Kyklad Adaları'nı geri almak olduğunu öne sürdü. Atina kendini güvende hissedecekse, gönüllü ya da gönülsüz Perslerle işbirliği yapan bu adalar sağlama alınmalıdır. Varılan bu sonuç akla uygundu; zira Kykladlar Ege Denizi'nde Attika ve Peloponez kıyıları'nı koruyan kalkan ya da dış tampon gibidir.

Birçok nedenden ötürü (kısaca süre önce katlanılanlardan sonra fazla para harcamama isteği nedenlerden biriydi) Atina Meclisi, ancak yarım ağız projenin arkasındaydı. Ne var ki, Miltiades, muharebenin kendi masraflarını karşılayacağını vaat ederek bu sefer için kuvvet oluşturmayı başardı. Gözü, zengin ve umut verici Paros adasındaydı. Bu en önemli Kyklad adasını dize getirebilirse, Atina'ya elde edilecek kâr göstermeye yetecek ve muharebenin geri kalan kısmını yürütebilmesine olanak sağlayacak kadar tazminatı Paroslulardan alabileceğinden emindi. Ne yazık ki, Paros'a saldırısı başarısız oldu, kendisi yaralandı ve Atina'ya döndüğünde, doğan masraflardan sorumlu tutuldu. Yarası kangrene çevirdi ve Meclis tarafından ağır para cezasına çarptırıldıktan kısa süre sonra öldü. Atina, şimdi olduğu gibi o zaman da, siyasete girmenin tehlikeli olduğu bir kentti.

İkinci Pers saldırısına karşı Yunanistan'ın başına geçmesi için seçilen kişi Themistokles'ti. Son derece yetenekli bir politikacıydı, Atina'nın hayatta kalmasının ve genişlemesinin denize bağlı olduğunu gören uzak görüşlü bir gerçekçiydi. En büyük siyasal hasmı, rüşvetçi olmadığı için (Yunan siyasetinde ender rastlanan bir durum) "Dürüst" olarak ünlenen Aristides'ti. Aristides sonunda toplum dışı edildi. Bu tuhaf Atina prosedürüne göre seçmenler her yıl, devletin başından defetmesi gerektiğini düşündükleri adamın adını bir çömlek parçasının üzerine yazardı; bir kişinin aleyhine yeterince yüksek oy sayıldı mı, o kişi on yıl sürgün edilirdi. Yazılanlara göre, talihsiz Aristides okuma yazma bilmeyen bir hödüğün yerine kendi

adını bir çömlek parçasının üzerine yazmış, fakat adama Aristeides'in sürgün edilmesini neden istediğini sormadan da edememiş. Bekle-meyen, fakat çok insani yamıt, "Çünkü ona 'Dürüst' denmesinden bıktım usandım," olmuş.

Themistokles ve partisi galip geldi ve galip gelmeleri Atina'nın şansınaydı. "Donanma Partisi"ydiler; yaklaşmakta olan çatışmada Atina'nın ve aslında bütün Yunanistan'ın gereksinim duyacağı şey tam da buydu.

History of Greece'te A.R. Burn şöyle yazar: "Themistokles donanmanın geliştirilmesinden, donanmanın parasını ödemek zorunda olan zenginlerden çok yoksulların hoşuna giden bir politikadan yanaydı." Eski Yunanistan'da "Donanma Partisi"nin genellikle demokratik unsurları temsil etmesinin nedeni buydu. Öbür yanda, liderleri Aristeides gibi mülk sahiplerinden oluşan "Ordu Partisi" ise genellikle zenginlerin partisiydi. Kendi zırhlarını kendileri temin ediyor ve ücretsizdiler; bu nedenle silâhlarla uğraşmak, "beyefendi" statüsünün bir parçası sayılır oldu. Donanmayı kurmak, sürdürmek ve ona insan temin etmek için yüksek oranda yoksulların ve işçilerin aktif işbirliğini gerektiren donanma açıkça daha "demokratik" bir kurumdur.

Themistokles'in partisinin başarısı, yanısıra devletin gümüş madenlerinde keşfedilen yeni bir zengin gümüş damarı biçiminde tecelli eden şans, Atina'nın büyük trirem donanmasını üretmesini olanaklı kıldı. Bu, Delphi kâhininin en iyi savunma önlemi olarak tavsiye ettiği ve Themistokles'in gemi olarak yorumladığı "ağaç duvar" olacaktı. MÖ. 480'deki Pers saldırısından önceki üç yılda Atina donanmasındaki gemi sayısı iki yüz trireme ulaşmıştı. Böylesine büyük bir artışla gemilerin ve insanların kalitesi düşmüş olmalı. Herodotos yeni gemileri betimlerken düşmanınkinden "daha ağır" dı (bir avantaj değil) ve düşman gemileri "seyirde daha iyiydi" der.

Yine de, bu kalitesizleşme, sınav zamanı gelince kapasitelerine ciddi biçimde zarar verecek kadar büyük değildi. Atina donanmasının Atinalılar ca meydana getirilmesi ve kullanılması, büyük ölçüde Fenike yapımı olan ve birçok tebaa, ırkın ve müttefikin kullandığı bileşik Pers donanması karşısında Atina'ya bir avantaj sağlamaktaydı.

Büyük Dareios'un büyük oğlu Kserkses, MÖ. 486'ta babasının yerine Pers tahtına çıkmıştı. Herodotos, Yunanistan'a karşı bir sefere önceden karar vermiş olmasına karşın, hemen başlamadığını anlatır. Tebaası Mısır'da ciddi bir ayaklanma (hükümdarlığının ilk yılında kesin bir biçimde ezdiği) onu projeden alıkoydu. Kısa bir süre sonra, bu kez Babil'de başka bir ayaklanmayla meşgul oldu. Yine acımasız bir girişimle Babil'i yerle bir etti, eski başkenti tüm tapınaklarından ve hâzinelerinden yoksun bıraktı. Ne var ki, bu seferlere karşın Pers İmparatorluğu'nu Yunanistan'a karşı savaş için donatmayı becerdi. Yetersiz hazırlıktan (danışmanlarıyla birlikte Marathon yenilgisinin nedeni saydıkları) ötürü başarısız olmamaya kararlı olan Kserkses, imparatorluğunun tüm kaynaklarını gemi yapımına ve dünyanın o zamana kadar gördüğü en büyük saldırı kuvvetini hazırlamaya yöneltti.

İşgalci Pers ordusu, üç tam yıl sayısız köleleştirilmiş Yunanlının ve başkalarının yardımıyla, harıl harıl çalışıp Aynaroz Dağı kıstağında bir kanal kazmakla geçirdi. Yunanlılar bunu bir megalomani işareti olarak görmelerine karşın, çok yerinde bir harekâtı. Kserkses'in, on yıl önce Pers filosunun felakete uğradığı denizde gemilerini tehlikeye atma niyeti yoktu. Ordunun izleyeceği yol boyunca büyük ikmal depoları inşa edildi ve tahılla dolduruldu. Yunanlı bir yazara göre, yol boyunca belirli noktalarda "tuzlanmış et dağları" oluşturuldu. Pers ordusu gelince, çekirge sürüsü gibi toprağı harabeye çevirecek olmasına karşın, etkili bir şekilde erzak temin etme hazırlıkları da yapılmaktaydı.

Herodotos da dahil Yunanlıların, tüm bu hazırlıkları Kserkses'in megalomanisinin kanıtı olarak görmeleri, büyük bir devleti ve imparatorluğu yönetmenin karmaşık sorunlarını anlamaktan yoksun olmalarının bir işaretinden başka bir şey değildir. Yunan şehir devletleri bir bakıma günü gününe yaşama eğilimindeydiler. Makedonya'nın yükselişinden ve Büyük İskender'in fetihlerinden sonra Yunanlılar, bir imparatorluğu yönetmenin parçası olan örgütsel ve bürokratik sorunlarla yüzleşmek zorunda kaldılar.

Yunanlıların daha sonra alaya aldığı, fakat yine son derece pratik olan öteki büyük görev ünlü "gemi köprü"süydü. Aslında bu bir

değil, iki köprüydü; ikisi de, ordunun geçişine olanak sağlamak için Çanakkale'nin dar yerleri üzerinde yapıldı. Köprüleri desteklemek için 674 tekne kullanıldığını anlatan Herodotos işin nasıl yapıldığını şöyle tarif eder: "Halatların üzerindeki yükü azaltmak için [gemileri] akıntıya paralel ve dolayısıyla destekledikleri fiili köprülere dik demirlediler. Akıntı yönünde ve akıntıya karşı özellikle ağır demirler atıldı. Karadeniz yönünden esen rüzgârlara karşı tekneleri tutmak için doğuya doğru ve rüzgâr batıdan ve güneyden estiğinde gerilimi kontrol etmek için batıya ve Ege'ye doğru. Karadeniz'e gidip gelmek isteyen gemilerin geçebilmesi için üç yerde aralık bıraktılar."^{*}

Küçük Asya'dan bazı Yunanlı mühendisler dışında bu dikkate değer deniz köprüsünün baş mimarlarının Fenikeliler olduğu konusunda fazla kuşku yok gibi görünüyor. Yunanlıların kendilerini denizde zaten kanıtlamış oldukları bu dönemde bile, Surlu ve Saydalıların öbür Akdeniz uluslarından daha ileri bir deniz mimarisi ile ip ve halat işi bilgisi vardı. Herodotos, Aynaroz Dağı kıstağındaki kanalla ilgili olarak, oradaki tüm işçilerin kanalın dibi ile tepesini aynı genişlikte kesme yanlısını yaptıklarını belirtmekteydi. Bunun sonucunda kenarlar sürekli içe çöküyordu. Bu yanlışı yapmayanlar, tepeyi tabanın iki katı genişliğinde kazmaya başlayan Fenikelilerdi. Herodotos'un da gözlemlediği gibi, "Fenikeliler ... bu konuda, tüm pratik konularda olduğu gibi, yeteneklerinin olağanüstü bir örneğini verdiler." Yunanistan'ın istilasını sonuçta başarısız olduysa, bu kesinlikle eski düşmanlarının hatası değildi.

MÖ. 481'de anakarada ya da Peloponez'deki en uzak Yunan köyü bile yürütülen hazırlıklardan habersiz olmuş olamaz. Filonun inşası, ordunun toparlanması, kanalın kazılması ve Çanakkale'de şaşırtıcı köprü'nün yapımı bütün Doğu Akdeniz ayakta idi, insanın bildiği en büyük imparatorluk, bir tek amaca kilitlenmişti: Yunanlıları yenmek ve ezmek.

Sicilya'dan tiran Gelon hizmetlerini sundu. 200 trirem (yeni Atina filosu kadar), 20.000 zırhlı piyade, 2.000 süvari ve bir o kadar da okçu ve sapancıyla anayurdun yardımına koşmaya hazır olduğunu söyledi. Bu kadar büyük bir kuvvet sağlamanın yanısıra, savaş süre-

^{*} Bkz. Herodot Tarihi, s. 348.

since Yunan ordusunu Sicilya tahılıyla besleme teklifinin karşılığında Gelon, tüm kuvvetlerin liderliğini istedi. Ne Sparta, ne Atina hiç de şaşırtıcı olmayan bu teklifi kabul edilebilir buldu. Eski ve saygın, eli kulağında savaşın yükünü taşıması gereken kentler olarak, bu koloni türedisinin yüksek komutayı üstlenme düşüncesine katlanmak zordu. Gelon'un nedenlerinin bütünüyle tarafsız olmadığından kuşkulanmış olabilirler; onun yardımıyla Persleri yenselerdi, sırtlarında bir püsküllü bela bulabilirlerdi. Zengin ekilebilir toprakları ve ormanlarıyla, madenleri ve mineralleriyle ve muazzam potansiyele Sicilya, eski Yunanistan için, yüzyıllar sonra Avrupa karşısında Birleşik Devletler'inkine benzer bir konumdaydı. Bu kadar zengin bir "kardeş ülke"nin teklifleri, ne kadar iyi niyetli olursa olsun, yardımın boşuna olmadığına dair kuşkuya açıktı. Her neyse, çok geçmeden Gelon kendi kapısının önünde yeterince sorunu olduğunu gördü. Persler silahlanıp Yunanistan'a karşı harekete geçme noktasındayken, Kartaca batıda büyük bir vuruşa karar vermişti. Kartacılara göre Yunanlılar kendi anayurtlarında bozguna uğramak üzereydiler, bu yüzden baş kolonileri Sicilya'da Yunanlılara karşı harekete geçmenin tam zamanıydı.

MÖ. 480 yılı, Yunanistan'ın ve uygarlığının geleceği için belirleyici olacaktı. Persis ile Kartaca arasında bir ittifakla ilgili hiçbir kanıt yoktur; fakat Persler Yunanistan'a hücum ederken, Kartacalıların Sicilyalı Yunanlılara büyük saldırıda bulunmaları pek tesadüf gibi görünmüyor. Kartaca'nın hareketi olasılıkla salt fırsatçı bir temele dayanmaktaydı (ikinci Dünya Savaşı'nda Uzakdoğu'da Amerikalılara ve İngilizlere karşı Japonların hareketine benzer). Ülkesinin ve başkenti Sirakusa'nın zenginliğine karşın, Gelon ağır savaş vergileri koymak zorunda kaldı. Kraliçesi Demarete, kişisel mücevherlerini savaş fonuna bağışlayarak, öbür yüzyıllarda birçok kraliyet hamme-fendisinin izleyeceği bir örnek oluşturdu. En güzel ve haklı biçimde en ünlü on drahmilik kimi paralarla adı ölümsüzleştirildi. Bu paralar savaştan sonra Sirakusa'da basıldı ve *Demareteia* denildi.

MÖ. 481 baharında "Kralların Kralı, Tüm Ülkelerin Kralı, Kral Dareios'un oğlu Kral Kserkses" birliklerini Persis'ten yola çıkarmaya başladı. Eski dünyada hiç kimse böylesine büyük bir ordu gör-

memiştir. Yunanlıların binler yerine on binlerle konuşma eğilimi hesaba katılsa bile, bu ordunun sayısı o zamanki dünya nüfusuyla karşılaştırıldığında inanılmaz olmalı. Her biri 6.000 kişiye komuta eden yirmi dokuz tümgeneralin adı anılır. Tek başına bu bize 174.000 rakamını verir ve 80.000 kadar süvarinin, Hindistan'dan ve Libya'dan savaş arabacılarının, Etiyopya'dan vahşi piyadelerin ve Pers İmparatorluğu'nun elit tümeni "Ölümsüzler" in varlığını Herodotos'tan ve öbür kaynaklardan biliyoruz. Yine Herodotos'tan aktarırsak: "Asya'da Yunanistan'a karşı yanına almadığı bir ulus yoktu; büyük ırmaklar hariç, ordusu su içip de kurumayan bir akarsu yoktu."

Görünüşte karşı konulmaz bu kuvvet karşısında, birçok küçük Yunan kentinin Büyük Kral'ın egemenliğini kabul etmeye hazırlanmaları pek şaşırtıcı değildir. Bir tek büyük Peloponez kenti, Argos, bulaşmak istemezken, Girit muharebe boyunca tarafsız kaldı.

Bu durumda bile Yunanlılar arasında keskin anlaşmazlıklar vardı. Sparta'nın kalkanı altına giren bazı donanma devletleri Atina'nın önderliğinde savaşmak istemiyordu. Ne var ki, Themistokles, birliği her şeyden daha önemli görüyordu. Birlik Atina filosunu Spartalı bir amiralin emrine vermek anlamına geliyorsa, bunu yapmaya hazırdı. Bundan ötürü yurdunda epeyce eleştirildi; fakat hareketi akıllıcaydı ve devlet adamına yakışan bir eylemdi. Gelon'un birlik teklifi geri çekilince, Yunanistan'ın savunması Atina'ya, Sparta'ya, bir avuç adaya ve Sparta'nın Peloponez'deki müttefiklerine kalacaktı. Kserkses hazırlıklarını tamamlayıp birliklerini toparlamaya başladığında, Yunanlıların anlaşmazlıklarını halledip, donanmalarını ve askeri eğitimlerini tamamlamaları için yaklaşık on iki ayları vardı.

MÖ. 480 Mayıs'ında Büyük Kral, Küçük Asya'da kışı geçirdiği eski kent Sardes'ten ordusuna hareket emri verdi. Aralarında kardeşleri ve kuzenleri de bulunan, Pers soyluluğunun çiçeği 10.000 Ölümsüz'le etrafı sarılan Kserkses, sonuçtan emin olmalı. Ordusuyla ilgili kabul edilebilir en düşük tahmin doğru olsa bile, yaklaşık 200.000 adamı ve buna denk bir filosu vardı. Herodotos (kuşkusuz aşırı cömert bir biçimde) filusunda yaklaşık yarım milyon kürekçi, yelkenci ve denizci bulunduğunu hesaplar. Eski Troya'da duran Bü-

yük Kral, Troyalı Athena'ya bin öküz kurban etti. Niyeti, yüzyıllar önce tanrıçanın eski kentini yerle bir edip Troya ırkını darmadağın eden Yunanlılara karşı yardımını almaktı.

Abydos'ta Çanakkale Boğazı'na (Hellespontos) ulaştı. "Kserkses ordusunu gözden geçirmek istedi. Yanı başındaki tümseğe, onun emri üzerine Abydos halkı tarafından bu amaçla yapılan beyaz mermerden tahta çıktı; oradan bir bakışla bütün ordusunu ve donanmasını görebiliyordu. İzlerken, aniden bir kürek yarışı görme hevesine kapıldı. Yarış yapıldı ve Saydalı Fenikeliler kazandı; yarışı pek beğendi. Kral hâlâ aşağıdaki manzarayı izliyordu ve Çanakkale Boğazı'nın tamamının gemilerle kaplandığını, Abydos'un tüm sahilinin ve tüm açık alanların insanla dolu olduğunu görünce kendini kutladı ve hemen ardından da ağlamaya başladı. Başlangıçta düşüncesini özgürce söyleyip Kserkses'i muharebeden caydırmaya çalışan adam, amcası Artabanos, yanı başındaydı; Kserkses'in ağladığını görünce ona şunları söyledi: 'Efendim, şimdi yaptığınız ile biraz önce yaptığınız arasında tuhaf bir çelişki var. Biraz önce kendinize şanslı bir adam diyordunuz, oysa şimdi ağlıyorsunuz.' 'Düşünüyordum,' dedi Kserkses, 'insan ömrünün ne kadar kısa olduğu aklıma geldi; bu binlerce adamdan hiçbirisi yüzyıl sonra hayatta olmayacak.'"

Bu anekdot, Büyük Kral'ın insani yanını göstermesi bakımından fikir vericidir. Yunanlı yazarlar tarafından çoğunlukla tipik Doğulu despot olarak resmedilir. Kserkses'in insaniliğini, düşmanlarını bağışlama yeteneğini, eli açıklığını ve doğal güzellik sevgisini açıklayan yalnızca Herodotos'tur. Yunanlılar Perslere "barbar" demelerine karşın; *barbaros* teriminin, Yunanca konuşmayan ve dili bir koyunun "melemesi" kadar anlaşılmasız olan kimseden başka bir anlamı yoktu. Persler tarihlerinin bu uğrağında aslında dünyadaki en uygar ulustular. Güçlü bir onur ve adalet duyguları vardı, doğa ve spor âşığıydılar. Eğer bir zayıflıkları vardıysa, o da tüccarları, zanaatçıları ve genel olarak ticareti küçümsemelerine yol açan "beyefendi kibir"leriydi. Öte yanda Yunanlılar, ingilizlerin daha sonra dediği gibi "bir bakkallar ulusu" ydu. Sadece Spartalılar toplumlarında, bir beyefendinin yaşam tarzıyla ilgili Pers düşüncesine yaklaştılar; bu nedenle Perslerin saygısını kazandılar. Kserkses kesinlikle barbar

değildi. Onun bağı olduğu Zerdüşť dini, ahlaksız tanrılardan ve tanrıçalardan oluşan Yunan panteonunun çok ilerisindeydi.

Birlikler gemi-köprüden Çanakkale Boğazı'nı geçtikten sonra, Trakya'dan batıya doğru, mühendislerin üzerinde köprü kurduğu büyük Struma Irmağı'na kadar yürüdüler. Pers elçiler, Yunanistan'daki tüm önemli kentlere toprak ve su hediyesi istemeye zaten gönderilmişti. Çok sayıda kent, özellikle Kuzey Yunanistan'dakiler, haraç ödemeye razıydı. Ne var ki, Atina ve Sparta'ya elçi gönderilmedi; çünkü daha önce Kserkses'in babası Dareios tarafından gönderilen elçileri öldürerek kendilerini bilerek liste dışı bir aktırmışlardı.

Tarihin bu evresinde bile, bir elçinin dokunulmazlığı olduğu kabul edilmekteydi. Bu nedenle Atinalıların ve Spartalıların hareketi, Persleri, eğer yürekleri yetiyorsa gelip saldırmaya bir davet olarak okunmalıdır. (Spartalılar elçileri bir kuyunun dibine atıp, eğer istediğiniz buysa kuyunun dibinde su ve toprak var demişlerdi.)

Filo Aynaroz Dağı kıstağındaki kanalda yol alırken ve peş peşe gemiler kutsal dağın korumasındaki durgun sulardan kaymaya başlarken, kara ordusu yarımadanın boğazından haşmetle yürüdü. Yolları, gelecekte Selanik kentinin kurulacağı Thermai'de denize ulaşacaktı ve kara ordusu ile filo sonunda Thermai Körfezi'nde buluştu. Artık Yunanistan'a ilerlemek için her şey hazırды.

Olabildiğince uzakta savaşma düşmanın uzak kuzeyden ülkelerine girişini önleme stratejik politikasına uygun olarak Yunanlılar, Atinalı ve Spartalı bir öncü birliğini Tempe'deki kıyı geçidine kadar göndermişti. Atina tümeninin başında bizzat Themistokles'in kendisi, Peloponezli birliklerin başında ise Spartalı bir subay vardı.

Kıyı geçidini Tempe'de tutma kararı teoride akıllıcaydı, fakat pratikte olanaksız olduğu anlaşıldı. Yerli Thessallialılar Perslerle uzlaşmaya can atarken; güneyli Yunanlılar, Perslerin o zamana kadar bilmedikleri iç-kara geçitleri kullanarak, Tempe'deki kıyı yolunun etrafından dönebileceklerini korku ve umutsuzlukla fark ettiler. Yerlilerin bu geçitleri Perslere memnuniyetle "satacakları" gerçeği ve kendilerine düşman insanların yaşadığı toprakta kalmanın güçlüğü

karşısında, Atinalılar ve Spartalılar geri çekilmeye karar verdiler. Gemilerini birleştirip tekrar güneye yelken açtılar.

Olasılıkla asla harekâttan yana olmayan Themistokles, Atina'daki yeni donanmasına kavuşmaktan memnundu. Ne var ki, Spartalılar askeri bir güç olarak, Perslere karşı muharebeyi esas olarak karada yürütülmesi gereken bir muharebe olarak görüyorlardı. Ülkesine geri dönmek için gemilere bağımlı olan bir istila ordusunun en iyi denizde filosu yok edilerek yenilebileceğini denizci içgüdüleriyle sezen Themistokles'ti.

Pers ordusu ilerlerken, bütün Yunanistan'da hüznün ve umutsuzluk hâkimdi. Delphi kâhini bile (olasılıkla Pers altınından etkilenen), Yunanlılara durumlarının çaresiz olduğuna dair genel öğütlerle çıkmış gibi görünüyor. Ne yapmaları gerektiğini soran kentlere verilen çeşitli can sıkıcı yanıtlardan, bugüne kalan sadece ikisinin nihai sonuçla bir ilgisi varmış gibi görünüyor. Biri Delphi halkına verilen "Rüzgârlara Dua Edin" öğüdüydü; öbürü, birçok bulanık ifadenin yanı sıra "İlahi Salamis'te büyük bir insan kıyımı olacak" ifadesini içermekteydi. Salamis Körfezi, Themistokles ve arkadaşlarının kendilerini savunmayı planladıkları yer olduğu için, bu sözler biraz korku yarattı. Delphi kâhininin Yunanlılara seslendiğini varsayan birçok kişi, bu "büyük kıyım'ın Yunan filosunun başına geleceğini sandı. Ne var ki, Themistokles iyimserdi. Kendi yorumunun doğru olduğundan emindi: Kıyıma uğrayacak olanlar Yunanlılar değil, Persler olacaktı.

Yunan mevzilenmesinde en önemli nokta, Eğriboz adasının kuzey ucunda bir burunda bulunan ve adını tanrıça Artemis'in küçük bir tapınağından alan Artemision Boğazı'ydı. Dareios'un ilk seferinde öne çıkan bu ada, Attika'yı ve Yunanistan'ın geri kalan kısmını kuzeyden gelecek bir saldırıdan korumaktaydı. Çok az donanma komutanı, özellikle kuzey rüzgârları estiğinde filosunu boğazın açık tarafına indirmeyi göze alacak kadar düşüncesiz olurdu. Bariz rota Artemision Boğazından geçip, Eğriboz'u Attika'dan ayıran dar su yolundan aşağıya inmekti. Gemiler çoğu zaman kürekle yol alacağı için, bir saldırı filosunun (olasıdır bir buçuk millik bir hızla) Eğriboz'un rüzgârı altına girmeye çalışacağını hesaplamak kolaydı.

Bu nedenle Artemision Boğazı, kilit önemdeydi. Atina ve Peloponez gemilerinden oluşan iki yüz Yunan triremi boğazın girişini tutmakla görevlendirildi.

Tempe'deki geçitten geri çekilmek zorunda kalan Yunanlılar şimdi Artemision'da kuzeyden tehdit altındaydılar. Yunanistan anakarasında askeri bir kuvvetin saldıran Pers ordusunu durdurabileceği bir tek yer vardı. Burası, Perslerin Attika'yı istila edip, Artemision'daki Yunan filosunun ana üssüyle bağlantısını koparmak için geçmek zorunda kalacakları dar Thermopylai, Sıcak Çeşmeler, geçidiydi.

Bir önceki saldırı sırasında olduğu gibi, yine dolunay zamanıydı. Fakat bu kez Spartalılar tüm Yunanistan'ın karşı karşıya olduğu tehlikenin bu dinsel kuralın bile kendilerini alıkoymasına izin vermeyecek kadar büyük olduğunu anladılar. Yine de Krallarından sadece birini (Sparta'nın ikili bir monarşisi vardı) ve sadece sınırlı sayıda insan göndermeye hazırdılar. Monark arkadaşını Sparta'da bırakan Leonidas, 300 Spartiate'den ve yaklaşık 2.000 piyadeden, devletin oy hakkı olmayan altı sınıf üyelerinden oluşan bir kraliyet muhafız birliğiyle kuzeye yürüdü. Leonidas Arkadia'dan 2.000 ve Boiotia'dan 700 adam daha topladı. Sparta Kralı, yaklaşık 4.000 kişiden oluşan bu kuvvetle Thermopylai geçidini tutma niyetindeydi.

Spartalılar geçide ulaşip mevzilendikten kısa süre sonra, ülkenin her tarafında casusları olan Kserkses, bir atlıyı geçitte kendisini kaç kişinin beklediğini ve nasıl mevzilendiklerini anlamaya gönderdi. Atlı geri dönüp oradaki kuvvetin ne kadar küçük olduğunu ve kendisini yakalamaya çalışmak bir yana, aldırış bile etmediklerini krala anlattı. "Bazıları jimnastik yapıyor, bazıları saçlarını tarıyordu!" dedi. Şaşıran Kserkses, önce adamın ya yalan söylediğini ya da şaka yaptığını düşündü: Doğulu bir hükümdarın huzurunda saygısızca davranışlar. Yunanlı bir hain, Demaratos, onu tipik Spartalı davranışının böyle olduğuna inandırmaya çalıştı.

"Geçide sahip olmamızı engellemeye gelmişler. Mücadeleye hazırlanıyorlar. Savaşa girmek üzereyken saçlara bakım yapmak, normal bir Sparta âdetidir" dedi.

Kserkses anlatılanlara hâlâ inanamıyordu. "Bu kadar küçük bir

kuvvet mi ordumla kapışmaya cüret edecek?"

"Kapışmazlarsa," dedi Demaratos, "bana yalancı deyin." A.E. Housman bu ünlü olaya dayanarak aşağıdaki satırları yazdı:

Önünde Doğu'nun yarısı diz çöken Kral yürüdü sabahın ülkesinden;

Savaşçıları içip kuruttu ırmakları, mızrakları havayı kararttı;

Boş yere ölecek direnen ve yuvaya dönüş yok buradan.

Islak kayalarda Spartalıları oturup saçlarını taradılar.

Kserkses'in ordusu geçide saldırmak için harekete geçerken, filolu Therma'da demirlediği yerden denize açıldı. Ağustos sonuydu, Ege'nin kuzeyden gelen şiddetli rüzgârlarla ara sıra mahvolduğu bir zamandı. Yaz ortasının büyük hararetiyle bütün Akdeniz yavaş yavaş ısınıyordu. Barometrede sadece ufak bir değişiklik, bir denge-sizlik yaratmaya yeter: O zaman sıcak hava deniz yüzeyinden büyük bir balon gibi yükselir ve kuzeyden gelen soğuk hava, heybetle aşağıya inip sıcak havanın yerini alır. Delphi kâhini "Rüzgârlara Dua Edin" demişti ve Yunanlıların duaları kabul olacaktı.

Therma'dan yola çıkan Pers filosu bir günlük yolculuktan sonra, Magnasia'nın çıplak ve konuk sevmez kıyılarına yayıldı. Önlerinde Sepias Burnu vardı. Skiathos adası ile komşu Skopelos arasındaki deniz alam, bugün de "Rüzgâr Kapısı" olarak bilinir.

Gün batmadan Sepias Burnu'nu dolaşamayan Pers kaptanları, Artemision Boğazı'nın güvenliğine ulaşmak için, istemeyerek de olsa kıyının açığında demirlemek zorunda kaldılar. Öndeki gemiler karaya sıkıca bağlanmış pupalarıyla demirleyebildiler; fakat sahilde uygun yer bulamayan öbür gemiler çapalarına bağlı kalmak zorunda kaldılar.

"Ertesi günün şafak vakti," diyor Herodotos, "hava açık ve sakin..."

Bu parlak durgunluktan sonra genellikle bir poyraz gelirdi. *Maistro*, bilindiği adıyla "baş rüzgâr" çoğunlukla bulutsuz bir gökyüzünden koparak gelir; yaklaştığını haber veren hiçbir nimbus bulu-

tu işareti yoktur ve denizciyi önceden uyaran hiçbir öncü-muhafız *altostratus* bulutu yoktur. Pers filosu kıyıdan aşağıya doğru inmeye hazırlanırken, hava durumu böyleydi. Rüzgâr kuzeydoğudan fırtına kuvvetinde bir hiddetle aniden geldi, yüzlerce triremi ve yük gemisini rüzgâr yiyen bir sahilde tuzağa düşürdü. “Darbenin gelmekte olduğunu zamanında anlayanlar ve tesadüfen uygun yere demir atanlar, gemileri hasar görmeden kıyıya çekmeyi ve sularını boşaltmayı becerdiler ve böylece kendi hayatlarını da kurtardılar; fakat açıkta yakalanan gemilerin tümü kayboldu; bazıları Pelion Dağı eteklerinde İpnoi denilen yere, bazıları sahile sürüklendi; birçoğu Sepias’ta belasını buldu, yine bazıları Meliboia ve Kasthanaia kasabalarının açıklarında paramparça oldu. ... Bu felakette en az dört yüz geminin telef olduğu söylenir; insan ve servet kaybı ise tahminin ötesindeydi.”*

Herodotos’a göre Atinalılar, Eğriboz’daki üslerinde tehlikenin gelmekte olduğunu fark eder etmez, kuzey rüzgârı tanrısı Boreas’a yalvarmışlardı. Tanrı onlara lütufta bulundu. Fırtına üç gün sürdü, alışılmadık bir şey, çünkü bu tür ağustos fırtınaları normalde yirmi dört saat sürer. (Savaş sona erdikten sonra, Atinalılar tarıya olan borçlarını unutmadılar; İllisos Irmağı’nın yanında onun adına bir tapınak inşa ettiler.)

Herodotos Pers filosunu oluşturan gemilerin sayısını abarttığı gibi, olasılıkla kayıpları da abarttı; fakat Perslerin bu felakette filolarının yaklaşık onda birini kaybettikleri kesin gibi görünüyor. Yunan gemileri fırtına geçinceye kadar Eğriboz’un rüzgâr almayan tarafına çekilerek belayı atlattılar. Ne var ki, Yunanlılar üslerine dönmek için tekrar kuzeye yöneldiklerinde, yüzlerce Pers gemisinin hâlâ ayakta olduğunu ve Pagasai Körfezi’nin güvenliğine, boğazın kuzey girişine doğru sakın bir biçimde yol aldığını görünce şaşırdılar. Artemision açıklarındaki Yunan gemilerini Pers filosunun parçası sanına yanlışını yapan on beş gemilik bir filoyu koparmayı becerdiler. Daha sonra Eğriboz’u dolanıp Andros Kanalı’nı tutmak (böylece Yunanlıların üsleriyle bağlantılarını koparmak) için güneye yönelen bir Pers müfrezesi daha fırtınaya yakalandı ve Eğriboz kıyılarında battı. Şim-

* Bkz. Herodot Tarihi, s. 390.

diye kadar, denizde tanrılar Yunanlılardan yanaymış gibi görünüyor. Fakat büyük sınav karada verilecekti.

Thermopylai'deki Yunan mevzisine saldırı, Kserkses'in Medli birliklerince başlatıldı. Kral, büyük sayı üstünlüğünün, kendisine karşı dar geçidi tutan küçük kuvveti ezeceğinden kuşkusuz emindi. Fakat Kralın ve olasılıkla generallerinin anlayamadığı bir şey vardı: Thermopylai gibi dar bir alanda, sayısal çokluğun bir engel olduğu dağınık bir kitle karşısında, büyük bir dikkatle savunma konumuna geçen sert disiplinli birlikler avantajlıydı. Medli birliklerin saldırısının pahalı bir başarısızlık olduğu anlaşıldıktan sonra, Yunanlılara karşı Kral'ın Ölümsüzleri devreye sokuldu. Onlar da büyük bir başarı elde edemediler.

Herodotos Spartalıların üstün eğitiminden ve silahlarından söz eder. Spartalıların düşmanı aldatmak için birkaç kez başvurdukları bir, taktiği de betimler: Geri dönüp kaçıyormuş gibi yapmak. Bunu gören Persler "savaşı kazandıklarını sanarak büyük bir gürültü ve bağırışla" ortaya çıktılar. Fakat onlar iyimser bir kafa karışıklığıyla ortalığa dökülürken, Spartalılar aniden çark edip karşılarına dikilecekti. Persler karşısında Yunanlılara özellikle avantaj sağlayan silah ürkütücü uzun kargıydı; düşmanın kullandığı kargıların bir buçuk katı uzunluğunda.

İki tam gün boyunca Pers ordusu dalgalar halinde Yunan savunma hattına saldırdı ve iki tam gün boyunca başarısızlıktan başka bir şeyle karşılaşmadılar. Düşmanın sayı ağırlığı Yunanlıları yıldırma-yacaktı. Herodotos, Pers ordusunun sayısal ağırlığına "özlü" Sparta yaklaşımının kanıtı olarak Dienekes'i anar. Savaştan önce Persleri gören biri Dienekes'i uyarıp, o kadar çok okçuları var ki, oklarını atsalar güneş kararır demiş. Dienekes sadece şunları demekle yetinmiş: "iyi haber, Persler güneşi karartırsa, biz de gölgede savaşırız." Böyle bir ruh karşısında kolay zafer olamazdı. Anlatılanlara göre, savaşın bu ilk iki gününde Kserkses, üç kez ordusunun karşılaştığı kayıplardan dehşete kapılarak ayağa fırladı.

Üçüncü gün, kara ordusunun üzerindeki baskıyı kaldırma çabasıyla ve bir deniz zaferinin Yunanlıları kıyıda kanatları çevrilmiş çaresiz durumda bırakabileceği umuduyla, bütün Pers filosu Pagasai

Körfezi'nden çıktı. Yunan triremler derhal çatışmaya girdi ve sert, gün boyu mücadele oldu. Artemision Savaşı denilen bu savaşın sonunda her iki taraf ağır yara almıştı. Atinalılar gemilerinin yaklaşık yarısını kaybetmişti ve Pers filosu da o kadar kötü hasar görmüştü ki, "günbatımı çatışmaya son verince, her iki taraf da sevindi." Bu ilk büyük çarpışma denizde gerçekleşirken, Thermopylai'de Spartalılar ezildi. Neredeyse her dilin ortak ifadesiyle "geçit satılmıştı."

Bir önceki gece Yunanlı bir hain, Ephialtes, Pers Kralı'na gelmiş ve ona dağa çıkan bir keçi yolu bildiğini söylemiş. Bu patika zirvenin iki ana yamacı arasında uzun bir koyağa çıkıyordu. Birlikler oraya vardı mı, Yunanlıları yandan çevirip arkalarına dolanmaları kolaydı. Ephialtes'in açıklamaya söz verdiği sır, birlikleri bu koyağa götürecek dar ve kayalık bir patikaydı. Kserkses ve danışmanları öbür birliklerden daha disiplinli olan Ölümsüzler'i göndermeye karar verdiler; Ölümsüzler'in tümü Persti, bu nedenle dağlık araziye alışıktilar. Kanatlardan kuşatılma olasılığının her zaman var olduğunun farkında olan Leonidas, Foçalı müttefiklerinden bin kişiyi dağı korumaya göndermişti. Fakat Herodotos'un anlattığına göre, "Yamacın bu kısmı meşe ağaçlarıyla kaplı olduğu için Perslerin tırmanışı fark edilmemişti ve ancak tepeye çıkınca, Foçalılar yaklaşmakta olduklarını fark ettiler; çünkü rüzgâr olmamasına karşın, düşen yaprakların üzerinde yürümek büyük bir hışırtı çıkarıyordu." Şaşırان ve sayıca az olan Foçalılar bir ok yağmuru altında daha yüksek bir noktaya çekildiler ve orayı sonuna kadar savunmaya hazırdılar. Saldırının hedefi olduklarını sandılar. Ne var ki, Persler onlara aldırmadı ve olabildiğince hızlı bir biçimde patikadan aşağıya indiler. Şafak söktüğünde kıyıdaydılar ve Yunan kanadı çevrildi.

Leonidas sonun geldiğini biliyordu. Kendi Spartiateleri ve piyadeleri dışında sadece Boiotialıları yanında bırakarak, Peloponezli müttefiklerini geri gönderdi. Boiotialıların kuzey toprağı zaten kaybedilmişti ve Spartalıların yanında kalıp onlarla birlikte ölmeleri beklenebilirdi. O gün Pers ve Yunan filoları denizdeki büyük savaşta birbirine kilitlenmişken, kıyıda kalan küçük kuvvet, hayatını pahalıya satmaya hazırdı.

Leonidas ve asker arkadaşları, savaş başlamadan önce, Delphi

kâhininin yaptığı açıklamayı biliyorlardı: Anayurtları istila edilmeyecekse bir Sparta kralı ölmeli. Leonidas son saldırıya hazırlanırken çok büyük olasılıkla akımda bu açıklama vardı. Bölüğünde, hayvan kurbanı sırasında geçitteki tüm Yunanlıları ölümün beklediğini gören Megistias adlı bir kâhin vardı. Leonidas geri dönüp canını kurtarmasını emretmesine karşın, sonuna kadar KraPın yanında kalmayı tercih etti.

Güneş doğar doğmaz, Kserkses tanrıların önüne yere içki dö-küp orduyu ileri göndermeye hazırlandı. Ölümsüzler'in sel gibi aşağı akıp Yunanlıları arkadan sarmalarının birkaç saatlik bir iş olduğunu biliyordu. Fakat Leonidas ve Spartalıları, çatışma başlayana kadar beklemekten başka bir şey yapmadılar. Geçidin dar yerlerinden ileri doğru çıkıp, geniş bir cephe halinde düşmanın üzerine yürüdüler.

Persler bu adamların davranışı karşısında şaşkına döndüler ve bu kesin zafer gününde bile, uğradıkları kayıplar karşısında dilleri tutuldu. Bölük komutanları, bu son öfkeli Yunan ilerleyişine karşı koymaları için birliklerini kamçılarla zorunda kaldılar. Kargaşada binlerce kişi öldü; ön saflarda paniğe kapılan birlikler geri dönüp düşenleri çiğneyerek zırhlı Yunan duvarından kaçmaya çalıştılar. Bazıları denize düşüp boğuldu. Herodotos'un deyişiyle, "Ölülerin sayısını kimse sayamazdı."

Sonunda Yunanlılar kaçınılmaz olarak yenildi. Yoğun arbedede Leonidas da düştü ve onun cesedi üzerinde şiddetli bir savaş sürdü; Yunanlılar, cesedini son direniş için hazırladıkları yere sürükleyerek götürmeyi başardılar. Bu son savunma mevzisi geçidin dar boynundaydı ve geri kalan Yunanlılar burada bir tek vücut halinde toplandılar. Kargıları kınılınca kılıçla, sonra kayalarla ve taşlarla, hatta elleriyle ve dişleriyle amansızca savaştılar. Thermopylai fiziksel bir yenilgiydi, fakat moral bir zaferdi de. O sırada bir Sparta Kralı'nın ve Spartiate öncü kuvvetinin savaşta düştüğü haberi bütün Yunanistan'da bir soğuk duş etkisi yaratmasına karşın, daha sonra Pers Kralı'nın bu zafer için ne kadar yüksek bir bedel ödediği görüldü. Dahası, Artemision deniz savaşından sonra, Yunanlılar ağır hasar görmelerine karşın, Sepias Burnu ve Eğriboz'un doğu kıyısındaki kayıplarla zaten azalan Pers filosu çok daha kötü durumdaydı.

Yunanlılar, Artemision'dan Eğriboz Kanalı üzerinden Atina'ya dönebildiler. Arkalarında dost bir toprak, onarımlar için zamanları ve olanakları vardı. Öte yanda Persler denizin üzerinde düşman bir kıyıda iddiler.

Artık yaz sonuydu ve kışın Yunanistan'da kalacaksa, büyük orduya erzak temin etmek büyük bir sorundu. Kserkses ve komutanları, Yunanistan yolunda önlerinde açık duran Eğriboz (Euboa) ve Phokis kıyı şeridini harabeye çevirdikleri için, gurur duyabilirlerdi. Fakat savaşı değil, pahalı bir muharebeyi kazanmışlardı.

Thermopylai efsaneleşti. Efsaneleşmeyi de hak etti; gerçi birlikler daha akıllıca kullanılabiliirdi. Belki Foçalı kanat muhafızlarına bazı Spartalılar da eklenmeliydi; çünkü eğitimli hiçbir Spartiate adamlarının gece nöbetinde gafil avlanmasına izin vermezdi, ayrıca yanlış hesap yapıp Ölümsüzler'in bu kadar kolayca kendisini geçmesine izin vermezdi. Duygusal olmayan bir mezar taşı, Leonidas ve adamlarının gömüldüğü yeri göstermekteydi:

Ey okuyan git Spartalılara anlat:
Onlardan emir aldık ve öldük.

Atina aceleyle boşaltıldı ve sadece gönüllülerden oluşan bir garnizon Akropolis'te bırakıldı. Bu arada birleşen Yunan filoları Salamis Koyu'nda toplandı. Persler tüm Yunanistan'ı işgal edeceklerse, bu koyda kesin bir zafer kazanmalıdırlar. Peloponez'den büyük bir ordu Korinthos Kışağı boyunca siperlere yerleştirilmiş, düşmanın güney Yunanistan'a girişini engellemeye hazır bekliyordu. Yunan donanması denizde güçlü olduğu sürece, Persler bu kuvvetin arka tarafında birliklerini karaya çıkaramazlardı. Akdeniz dünyasının yüzünü değiştiren muharebelerin tarihinde sıkça olduğu gibi, her şey denize ve deniz hâkimiyetine bağlıydı.

Her saniyesi Spartalıların Thermopylai savunması kadar kahramanca olan bir Akropol savunmasından sonra, Atina sonunda alındı. Bu direniş Pers ilerlemesini birkaç hafta geciktirmiş, Spartalıların ve müttefiklerinin Korinthos Kışağı'na iyice yerleşmelerine olanak vermişti. Deniz kuvvetlerine, kaçınılmaz harekâta hazırlanmak üzere onarımlarını tamamlamaları için de zaman kazandırmıştı.

Bu soluklanma önemliydi; çünkü hışımla Phaleron'a inmiş olan Pers filosu, sürekli denizde, düşman sularda kalmıştı. Atinalıların ve müttefiklerinin onarım ve tayfa eğitimi için sahip oldukları olanaklardan yoksundu. Eski filolar çabuk aşınıp bozulurdu ve tayfaların morali, tekne gövdelerinden ve malzemelerinden de hızlı bozulma eğilimindeydi. Dahası, savaşların tarih boyunca göstermiş olduğu gibi, istilacılar ülkelerinden ne kadar uzak olurlarsa, o kadar çok kararlılıklarını kaybetme eğiliminde olurlar.

Yaklaşık on mil uzunluğunda ve on mil genişliğinde olan Salamis adası, Eleusis Koyu'nun güneyindedir. Atina'nın yaklaşık beş mil doğusundadır ve güneye doğru Peloponez'e kadar Saron Körfezi'nin tamamına hâkimdir. Korinthos Kıstağı'nın dar boynunu koruyan bir kalkan gibi Eleusis Koyu'na doğru uzanır. Atina terk edildiğinde birlikler bu adaya çekildi. Yargıçlar ve Atina'nın öbür önde gelen vatandaşları geri çekilen birliklerle birlikte gittiler. Atinalılar savaşı da Salamis'ten yürütmeye kadar verdiler; daha sonra Winston Churchill'in, 1940'ta Britanya'nın düşmanın eline geçmesi durumunda Almanlara karşı savaşı Kanada'da sürdürmeye karar vermesi gibi.

Kara kuvvetlerini kıyıdan adaya doğru yapay bir burun inşa etmekle görevlendiren Kserkses için Salamis en önemli hedefti. Niyeti, Çanakkale'den geçerken yaptığı gibi, burunla ada arasında bir gemi-köprü döşeyip adayı ele geçirmektir. Fakat yine zaman onun aleyhineydi. Kış yaklaşıyordu ve Atinalılar, gemilerden sürekli okçu taciziyle Kserkses'in ilk köprü başlarını atmasına izin vermeme niyetindeydiler.

Savaş Salamis'in doğu ucunun açıklarında değil, ada ile Attika kıyısı arasındaki dar alanda yürütülmüş gibi görünüyor. Koya tepeden bakan kara çıkıntısının üzerine kurulu eski bir Venedik gözletleme kulesi, olasılıkla, Kserkses'in tahtını kurduğu yerin üzerinde duruyor. Etrafında kâtipleri ve maiyetiyle dramın son sahnesini buradan izlemeye karar verdi. Sonuçtan emindi. Esas olarak Atina, Sparta, Megara, Korinthos ve Aigina adasından gelen gemilerden oluşan birleşik Yunan filosu olasılıkla iki yüz gemiden ibaretti. Düşman gemilerinden daha ağır ve olasılıkla hızlı manevra yapamayan

bu gemiler, potansiyel dezavantajları avantaja dönüştürebilecek şekilde kullanılmalıydılar.

Fakat önce Themistokles ince bir zekâyla Kserkses'i bir tuzağa düşürdü. Yunanlılar tarihlerinin bu anında bile, anlaşmazlık içindeydiler. Themistokles Yunan saflarındaki Pers sempatizanlarının Büyük Kral'ı iç sorunlar konusunda sürekli bilgilendirdiklerinin farkındaydı. Filonun daha güneyde savaşa girmek üzere geri çekilmesini savunanlar ve Atinalıların Salamis açıklarında savaşmak istemelerinin tek nedeninin Atina için "son siper" olması olduğunu ileri sürenler vardı. Themistokles'le bile "kentsiz adam" diye alay edilmekteydi. Atina destek kuvvetini geri çekmek istese, diğerlerinin hiçbir umudu kalmayacağına işaret etmek zorunda kaldı. (Salamis'te savaşma niyeti desteklenmezse, tüm Atina gemilerini ve birliklerini geri çekip İtalya'ya ya da Sicilya'ya gideceğini ve orada yeni bir Atina kuracağını söyleyerek basit bir şantajla baş vurmuş gibi görünüyor.) O sırada Kserkses'in Yunanlıların bölündüğünden haberdar olduğunu bilen Themistokles, Kral'a kendisinin ve Atinalıların Pers tarafına geçmeye hazır olduğunu bildiren bir mesaj gönderdi. Yunanlıların şaşkın durumda olduklarını ve Kserkses'in en iyi yolunun filusunun bir kısmını boğazın batı ucunu -Yunanlıların kaçmasını önlemek için anakara ile Salamis arasını- kapatmaya göndermek olduğunu söyledi. Aynı zamanda doğu ucundan ilerleyecekti.

Kserkses tuzağa düştü. En iyi filolarından birini, Mısır filosunu Salamis'in batısını çevirmeye göndererek filosunu böldü; geri kalan gemilerini boğazın dar ağzına gönderdi. Çatışma, daha ağır Yunan gemilerine en uygun koşullarda gerçekleşti. Arkalarındaki Salamis adasını bir çapa gibi kullanan Yunanlılar, Perslerin karşısına geçilmez bir cephe dikebildiler. Aynı zamanda, düşmanı kandırıp bölünmüş ya da zaten kaçmakta olan bir hasımla karşılaşacakları inancıyla boğaza sokan Themistokles, Persleri, gemileriyle oluşturduğu yarımay cephe ile Attika'nın acımasız kayaları arasına sıkıştırdı.

Savaş denizde yürütülmesine ve titiz bir planlamanın sonucu olmasına karşın, gerçekleşme tarzı Thermopylai'deki üç gün savaşına çok benziyordu. Yine sayısal çokluk Persler için bir engel oldu ve yine Yunanlıların üstün disiplini değerini kanıtladı. Kserkses tahtın-

dan tüm umutlarının yıkılışını izliyordu. Bir batı rüzgârı esiyordu ve ancak bu rüzgârın yardımıyla darmadağın olan Pers filosu tekrar Phaleron Koyu'na dönebildi.

Kırk kadar gemi kaybeden Yunanlılar düşmanın iki yüz gemisini yok etmiş ya da ele geçirmişti. Söylentiye göre hem Artemision'da, hem Salamis'te hazır bulunan Aiskhylos, *Persler* adlı oyununda savaşın canlı bir anlatımını verir. Bir pasajı Yunan gemileriyle ilgili bir betimlemeyle bitirir: "Ustaca idare edilen Yunan gemileri etrafımızı çevirmişti ve sürekli merkeze doğru saldırıyorlardı; o kadar ki, kandan ve parçalanmış gemilerden ötürü denizi göremezdiniz. Her sahilde ve her resifte ceset yığınları vardı. Pers filusunun tüm gemileri ellerinden geldiğince kaçmaya çalışıyorlardı. Fakat Yunan gemileri, çember kurup tonbalığı ya da öbür balık sürülerini toplayan insanlar gibi, küreklerle ve başka sopalarla hâlâ adam öldürmeye devam ederken, çığlıklar ve haykırışlar denizde yankılanıyordu

- karanlık çökene kadar. "

Harekât gerçekten de bir *mattanza*'ya benziyordu. Yunanlılar düşmanı, deyiş yerindeyse, Salamis adası ile Attika anakarası arasındaki *camera della morte*'ye sokmuştu. Sonra ağı kapattılar ve çabalayan düşmanı neredeyse keyiflerine göre öldürdüler.

Kışın yaklaşması ve filonun büyük hasar görmesiyle birlikte, Perslerin yeniden avantaj kazanma şansı yoktu. Kserkses, generali Mardonios'un öğüdüne uyarak, hızla Persis'e çekildi. Mardonios'un kendisi, kendi isteğiyle, toplama birliklerden oluşan bir kuvvetle Yunanistan'da kaldı. Olasılıkla, Kral'ın yoldan çekilmesiyle birlikte işleri idare etmenin daha kolay olacağını düşündü. Elinde askeri bir topluluktan başka bir şey kalmayan Mardonios, gelecek yıl bütün Yunanistan'ı fethedeceğinden emindi.

Salamis'teki zaferle aynı zamanda, Sicilya'daki Yunanlılar Gelon'un yönetiminde Sicilya'nın kuzeyinde, Himera Irmağı'nın yakınında Kartacalılara büyük bir yenilgi yaşattılar. Yunan dünyası hem batıda, hem doğuda kurtuldu. Sonraki elli yıl süresince Atina'da sanatın ve kültürün olağanüstü yeşermesi -Batı uygarlığının baharı- kan ve çabayla tohumlanan bir topraktan biten bir çiçek olarak görülebilir; tahammül buzuyla sertleştirilen bir ürün.

MÖ. 479 baharında, harap ordusuyla birlikte kışı Thessallia'da geçiren Mardonios tekrar saldırıya geçti ve başarısız oldu. Belirleyici Plataea Savaşı'nda Persler ağır bir yenilgiye uğradılar ve Mardonios öldürüldü. Bu, büyük Pers istilasının sonu oldu. Plataia zaferinden kısa süre sonra birleşik bir Atina ve Sparta filosu Ege'ye saldırdı ve büyük Sisam adasını Perslerden kurtardı; ardından Sisam'ın karşısında İonya anakarasında Mykale burnunda düşman filosunu yakaladı. Tarihsel kayıtlarda savaşın öbür muharebelerden daha az yer almasına karşın, Pers filosunun neredeyse tümünün yok edilmesiyle sonuçlanan Mykale'deki harekât muazzam önemdeydi. Yunan gemi taşımacılığı için Ege'yi özgürleştirdi ve İonyalı Yunanlıların Pers efendilerine karşı isyan tetiğini çekti.

MÖ. 479 yılının sonuna gelindiğinde Yunanistan Pers egemenliği tehdidinden kurtulmuştu. Kendi denizini, Krallığın Denizi'ni, Persis'in ve onun müttefiklerinin filolarından da büyük ölçüde temizlemişti. Daha batıda, Sicilya'da, Sirakusalı Gelon, Himera'daki büyük zaferle (Kartaca gücüne ve itibarına büyük bir darbe indiren), Kartaca maneviyatını paramparça etmişti. Bu büyük Kuzey Afrika kentinde bile, Yunanlıların ülkelerini istila etmek üzere olduklarına ve hatta Kartaca'ya saldırmaya bile geleceklerine dair söylentiler vardı. Kartacalıların ve Etrüsklerin püskürtülmesi (Yunanlıların Sicilya'da tehdit ettiği iki ulus müttefik olmuştu), Salamis'teki zafer kadar önemli sayıldı kuşkusuz Sicilyalı Yunanlılar tarafından.

Bu savaşın tarihinin neredeyse tamamı Yunan kaynaklarına (Pers karşıtı doğal önyargılarıyla) dayanmasına karşın, bir Pers zaferrinin Akdeniz uygarlığını daha ileri götüreceği görüşünü savunmak zordur. Yakındoğu'daki sonuçlarıyla değerlendirmek gerekirse, Pers yönetimi en kötü anlamında bürokratikti ve düşünce özgürlüğüne ya da kültürün gelişmesine uygun değildi. Perslerin Yunanistan fethini Sicilya'ya ve İtalya'ya kaçınılmaz bir genişleme izleyebilir ve Batı dünyasına Yunan ve Latin paganizmi yerine Zerdüşd dinini kazandırabilirdi. Bu dinin duyarlı ve mantıksal evren açıklaması geliştirilip, bütün Akdeniz dünyasında benimsenen bir amentü haline getirilebilirdi.

ON

Savaştan Sonra

Sicilya'da Kartacalıların ağır yenilgisi, uzak batı hariç neredeyse tüm adayı Yunan kolonicilere bıraktı. Sadece Panormus'ta ve Eryx Dağı'nın gölgesinde Motya ile Marsala'da Fenikelilerin izi vardı. Bir zamanlar Kartaca ile Sardinya arasında gidip gelen muzaffer biremler ve ticaret gemileri Yunan nüfuz alanının çok uzağında, Sicilya'nın batı limanlarına bağlı kaldılar.

Kartacalılar ile Yunanlılar arasındaki savaş Sicilya'da devam etti (MÖ. 408'de Kartacalılar Himera'yı geri alıp Yunan kentini yıktılar); fakat Kartaca'nın gücü azalıyordu. Giderek daha fazla batıya, Hercules Sütunları'na, Atlantik ticaret yollarına ve Afrika içlerine baktılar. Bu yıllarda Kartacalılar ilk kez kendi kent alanlarının dışına açılıp, Tunus'un verimli alanlarında toprak edinmeye başladılar. Kartaca'nın, artan nüfusunu beslemek için toprağa ve paralı ordu-sunda asker olarak iç kesimlerin yerlilerine gereksinimi vardı.

Yunan baskısı olmasaydı, Kartaca gelişip emperyal bir güce dönüşemezdi. Kartacalılar, ataları Fenikeliler gibi, koloniziz, Akdeniz'in her tarafında ticaret noktalarıyla yetinmeye devam ederlerdi. Şimdi, tüm tarihlerinde olduğu gibi, baş ilgi alanları uluslararası ticaretti, daha fazlası değil; fakat Yunan yayılcılığı Doğu pazarlarının birçoğunu ve şimdi de Sicilya pazarını ellerinden almıştı. O nedenle, farkında olmadan Kartaca'yı büyük bir ticaret ve sanayi kentinden daha fazla bir şey olmaya zorlayan Yunanlılardı. Kartaca'yı Kuzey Afrika'da büyük bir toprak parçasıyla desteklenen bir imparatorluk olmaya zorladılar.

Bu arada Etrüskler, Yunanlılar karşısında daha fazla yenilgiye maruz kalacaklardı. Sirakusâlılar Napoli Koyu'ndaki Yunan kolonisi Cumae'yi (Etrüsklerin kuşattığı) kurtarınca, Etrüskleri Güney İtalya'nın tamamından çekilmek zorunda bıraktılar. Nüfuz alanlarını hızla daralıp, Etruria'daki eski anakara kentlerle, Korsika ve Elba adalarıyla, öbür uzak ileri karakollar ve dağlarla sınırlanıyordu.

Etruria yavaş yavaş ölürken (tamamen Roma yönetimine girdiği MÖ. 309'a kadar bağımsızlığını korudu), Atina'nın zeytin ağacı derin kökleriyle kazandığı ürünü veriyordu. Kentin surlarını yeniden inşa etmenin Atinalılar için tehlikeli olacağını (tekrar geldiklerinde Persler tarafından güçlü bir nokta olarak kullanılabileceği için) savunan Korinthos'un ve Sparta'nın itirazlarına karşın, Atinalılar bu aldatıcı öğüdü kabul etmediler. Büyük yurtseverin adı verilen "Themistokles Surları" Atina'ya bir iç kalkan sağlayacaktı. Surların arkasında gelecekteki Pers saldırılarına ve komşularının kıskançlığına karşı kendisini güvende hissedebilirdi. Surların ötesinde dış savunması, gemilerden oluşan ve Salamis'te Yunanistan'ın kurtulmasına yardım eden "ağaç sur"u vardı.

İşbirlikçileri Kuzey Yunanistan'dan temizledikten sonra, Yunanlılar Küçük Asya sorunuyla karşılaştılar; yirminci yüzyıla kadar çözülmeyecek bir sorun. Mykale'deki deniz zaferinden sonra bütün kıyı ellerinin altındaydı. Ne yazık ki, Spartalı komutan Pausanias, artık Yunan saflarına geri dönmeye istekli İonyalıların iyi niyetini karşılıksız bıraktı. Büyük sorun, Yunan anakara kentlerini yeniden işgal etmeye karar vermeleri durumunda onları Perslere karşı korumaktı. Bu sorun hiçbir zaman tamamen çözülmedi ve Pausanias ile Spartalıların etkisizliği Ege'de gücün Atina'nın eline geçmesine yol açtı. Themistokles, savaşta iyi siciline karşın, eski konumunda değildi; fakat Atina'nın daha önce sürgün edilen Aristides'e el uzatma şansı vardı.

Savaş zamanının huzursuz "Hellen Birliği," savaş bittikten üç yıl sonra dağıldı. Sparta'nın Peloponez'de iç sorunları vardı ve Spartalılar kendi topraklarından uzak olmaktan pek hoşlanmıyorlardı. Bu nedenle Atina Yunanistan'ın lideri oldu ve müttefikleriyle birlikte Delos Birliği'ni örgütledi. Birinci Pers savaşında Atina'ya iyi hizmet eden Miltiades'in oğlu bu ittifakın generali oldu. Bu ittifak neredeyse yalnızca bir donanma ittifakıydı; Atina gemilerin büyük çoğunluğunu sağlıyor, mâliyesini düzenliyor ve politikasını belirliyordu. Tüm ittifaklar gibi birçok baskıya ve gerilime maruz kalacaktı, özellikle de Atina'nın şanına katkıda bulunmaya zorlandıkları, karşılığında çok az yarar gördüklerini düşünen daha küçük topraklardan ve ada-

lardan gelen baskı ve gerilimlere. Yine de, deyiş uygunsa “Yunanlılığa” dayanan gerçek bir birlik biçimine en fazla bu ittifakla yaklaşıldı.

Delos Birliği, Atina’nın sonraki elli yılda, tüm dünyanın hâlâ hayranlık duyduğu uygarlık anıtını üzerinde inşa edeceği gücün köşe taşını sağladı. Elli yıl! Epeyce kısa bir zaman aralığı; yine de sanatlarda, edebiyatta, felsefede ve matematikte, Batı dünyasının dayandığı hem entelektüel, hem estetik birçok kavram, biçim ve terim bu elli yılda olgunlaşacaktı.

H.D.F. Kitto, Salamis ve Plataia’dan hemen sonraki bu yılları *The Greeks*’te şöyle özetler: “Ticarette ve sanayide Atina, kendisinden daha uzun bir geçmişi olan öbür Yunan kentlerini hızla geride bırakıyordu; Attik zevk ve zekâ ile merkezi konumunun, mükemmel limanlarının ve ezici deniz gücünün birleşmesi gerçekten de müt-hişti; bunun dışında, Londra gibi, Atina’nın da dürüstlüğünden ve sağduyulu yöntemlerinden kaynaklanan tartışılmaz avantajları vardı. Sanatsal olarak da yeni bir dünyanın kapısı açılıyordu. Bronz ve mermerle uzun mücadele, mimarlığı ve heykelticiliği klasik kusursuzluğun eşiğine getirmişti ve İonya şıklığını Dor güçlüylü birleştirmek, Atinalı sanatçıların görevi olacaktı. Atinalı çömlekçiler ve ressamlar en büyük zaferlerine yaklaşıyorlardı: Hepsinden daha fazla Atina’ya ait olan sanat, trajedi, her yıl daha heyecanlı ve daha ümit vaat eden bir şey oluyordu. ...”

Perslerin Ege’den çekilişi, Akdeniz tarihinde anlamlı bir andı. Eduard Meyer’in *Encyclopaedia Britannica*’da yazdığı gibi: “Salamis ve Plataia felaketleri, imparatorluğun saldırı gücünü kesin bir biçimde parçaladı. Dünya tarihinde çekim merkezi Suş’tan ve Babil’den Ege Denizi’ne kaymıştı; ve Persler, bundan böyle silah ve zekâ bakımından üstün, tüm cerasetlerine karşın güçle boyun eğdiremeyecekleri bir düşmanla karşı karşıya olduklarının farkındaydılar.”

Saray entrikaları, öldürücü kan davaları, harem siyasetinin (Doğu’nun yüzyıllarca süren belası) sinsî etkisi, Persis’in gücünde ve uygarlığının kalitesinde bir gerilemeye neden oldu. Yine de ülke cetur ve onurlu insanlar üretmeye devam etti ve Yunanlıların bedelini ödeyerek anlayacakları gibi, kendi topraklarına yakın askeri meydan okumalara pabuç bırakmadılar. Altı yıllık bir savaşta, MÖ. 460’tan

454'e kadar, Atinalılar güçlü filolarıyla Mısır'ı Pers denetiminden çıkarmaya kalkıştılar. Bu macerada iki yüz gemi ve bu gemilerdeki insanların tümü kaybedildi, Pers donanmasının hâlâ belkemiğini oluşturan Fenikeliler, Salamis'in öcünü böyle aldılar.

Büyük İskender dünyanın bütün yüzünü değiştirene kadar Persis Yakındoğu'ya egemen olmaya devam etti. Herodotos, tarihini, Pers niteliklerine hâlâ saygı duyduğunu gösteren bir öyküyle bitirir. Herodotos'un anlattığına göre, bir gün zengin ve nüfuzlu bir Pers büyük Kyros'a gelip, Persis artık dünyanın en güçlü ülkesi olduğuna göre Perslerin yoksul dağlık ülkelerinden göç edip zengin ve verimli ovaları işgal etmelerinin iyi bir fikir olacağını önermiş. "Kyros bu öneriyi pek umursamadı; bildikleri gibi yapmalarını söyledi, fakat bunu yaparlarsa artık yöneten değil, yönetilen olmaya hazır olmaları gerektiği uyarısını da ekledi. 'Yumuşak ülkeler,' dedi, 'yumuşak insanlar yetiştirir. Bir toprakta hem güzel ürün, hem iyi asker yetişmez.' Persler bunun doğru ve Kyros'un kendilerinden daha akıllı olduğunu kabul etmeliydiler; yanından ayrıldılar ve bereketli ovalarda ürün yetiştirip köle olmak yerine, engebeli bir toprakta yaşamayı tercih ettiler."*

Persler, Kyros'un öğütlediği tutumluluğun ve erkekliğin erdemlerini sonunda unuttular. Daha ileri bir tarihte Spartalılar da aynısını yaptı. Bu arada, yaşam sevgileriyle ve açık görüşlülükleriyle dünyayı dönüştürenler Atinalılardı. Fakat sonunda Atina'yı dize getiren de Spartalılardı. "Aşırılık boştur," Yunanlıların ideal yaşam özdeyişiydi - tutkularından ve aşırı doğalarından uzak olduğu için büyük saygı duydukları bir özdeyiş.

* Bkz. Herodot Tarihi, s. 485.

KİTAP II

Quanta plura recentium, seu veterum
revolve, tanto ludibria rerum mortalium
cunctis in negotiis observantur.

Eski ya da modern zamanların tarihini ne
kadar çok düşünsem, her şeyde tüm insan
faaliyetlerinin saçmalığını o kadar çok görürüm.

- Tacitus, *Annals*, Kitap 3, 18

BİR

Tanrıça ve Ada

Onun koruluğu yüksek yerlerdedir ve ona tapınak, bizzat yaşama tapınaktır. O her zaman Akdeniz halklarının tanrıçası olarak kalır. İlahların en eskisi, bereket tanrıçası başlangıçta tüm denize egemendi. Yakındoğu'da ve Ege'de kültü eskiden beri yüceydi. Girit'te Minoslular ona bir ay ve ydan tanrıça olarak, ayrıca hayvanların hanımağası, Vahşi Şeylerin Hanımefendisi olarak saygı duymuştu. Maltız adalarında Neolitik dönemden beri ona tapılmaktaydı. Doğurgan ve dingin, koca kalçalı tasvirleri insanları kendi türlerini yenden üretmeye, evcil hayvanlarına aynı şeyi yaptırmaya ve tarlaların verimliliğini sağlamaya davet ediyordu. Barışçı bir tanrıçaydı. Maltız takımadalarında, yaklaşık bin yıllık kesintisiz egemenliği süresince, tarımcı yerleşim yerleri arasında hiç savaş olmadı. Bu döneme ait hiçbir silah bulunmamıştır ve daha da anlamlısı, onun kültüne adanmış tapınakların hiçbirinde insan eseri yıkımın hiçbir işareti yoktur.

Dor ve İon Yunanlıların atalarının da aralarında bulunduğu kuzeyli halkların Akdeniz'i istila etmesi yaşam şeklini değiştirmişti. Yeni gelenler kendileriyle birlikte elinde şimşekle savaşçı bir gök tanrıyı da getirdiler. Bu istilacılardan ve onların eril-egemen tanrılar ve tanrıçalar panteonundan önce, Taş Devri halklarınca savunulan Ana Tanrıça güçsüzdü. Etkisiz azaldı, emilecek ve zaman içinde farklı adlarla ve biçimlerle yeniden ortaya çıkacaktı. Sonunda aşk tanrıçası, ilahi Oğul'u doğuran Bakire tanrıça olarak tekrar zafer kazanacaktı.

Batı Sicilya'da, Eryx Dağı'nın zirvesinde Fenikeliler adayı işgal ettikleri ilk günlerde onun adına bir tapınak inşa etmişti. Kuşkusuz bu alan, orada yerlilerin inşa ettiğı kalenin Kyklop surları içinde Ana Tanrıça'nın bir tapınağına zaten ev sahipliğı yapmaktaydı. Artık sadece adanın batı köşesine sıkışıp kaldıkları için orada bile Yunanlılar onları sıkıştırmaya başlıyordu. Bu Fenike ya da Kartaca yerleşimleri epeyce önem kazandı. Kartaca'dan Sardinya'ya ve Etrüsk Korsikası'na giden kuzey ticaret yolunun üzerindeydiler.

Hemen açığıtaki Egadi Adaları'na ve Motya kasabasına tepeden bakan tanrıça Astarde tapmağı, bu engebeli kıyıda seyreden denizciler için bir nirengi noktası işlevi görüyordu. Birçok yönü olan tanrıça, denizcilerin koruyucusu ve hamisiydi. Sir James Frazer'in *The Golden Bough*'ta gözlemlediği gibi, "Venüs gezegeniyle de özdeşleştirildi ve onun bir sabah yıldızından bir akşam yıldızına dönüşmesi, bir görünüp bir kaybolmasından gelecekte olacaklarla ilgili sonuçlar çıkaran Babilli astronomlarca dikkatle kaydedilirdi. Bu yüzden Adonis yortusunun zamanının Venüs'ün Sabah ya da Akşam Yıldızı olarak ortaya çıkışıyla çakıştığı sonucunu çıkarabiliriz."

Onun tapınağı için Eryx Dağı'nın zirvesinden daha uygun çok az yer bulunabilirdi. Batıdaki ovalardan uzak duran dağ, denizin bu köşesinin üzerinden geçen neredeyse her bulutu, ister yaz sonunun yüksekten geçen altokümümlüs bulutları olsun, ister çölün tüm sıcaklığıyla sirokonun getirdiği stratus bulutları olsun, yakalayıp kucaklar. Bu yüzden dağın yamaçları neredeyse her zaman sıcak ve nemlidir, Akdeniz'de rastlanan en renkli yabani çiçek koleksiyonlarından birini besleyen bir tür açık hava konservatuarıdır.

Tanrıça'nın aşığı Temmuz ya da Adonis'in ölümüyle ilgili yıllık ritüelin, yabani papatyaların, orkidelerin, kadife çiçeklerinin, mavi sığırdili, mor devedikenin çiçeklerinin ve minik yabani süsenlerin tanrıçanın saçılan kan damlaları gibi parladığı burada kutlanması uygundu. Astarde'ye adanan tüm tapınma yerlerinde olduğu gibi, tanrıçanın güvercinlerinin gökyüzünde dolandıkları dağda kutsal bir koruluk vardı.

İbrani peygamberlerin bu kadar nefret ettiği ve Kral Yoşiya'nın yok ettiği koruluklar ve "yüksek yerler," buna benzer dağ tapınakları. "Ve Yeruşalim'in [Kudüs] karşısında, Helak Dağı'nın sağında, Saydahıların mekruh şeyi Astarti [Astarde] için, ve Moab'ın mekruh şeyi Kemoş [Temmuz] için, ve Ammon oğullarının mekruh şeyi Milkom [Melkarth] için İsrail kralı Süleyman'ın yapmış olduğu yüksek yerleri kral murdar etti. Ve dikilitaşları parçaladı, ve Aşerleri [korulukları] kesti ve yerlerini insan kemikleriyle doldurdu. Bundan başka Beyt-el' de olan mezbahı ve yüksek yeri, o mezbahı da yüksek yeri de

yıktı, ve yüksek yeri yaktı, ve ezip toz etti ve Aşera'yı yaktı.”* Ne var ki, Eryx Dağı'ndaki yüksek yer ve koruluk yüzyıllarca dayanacaktı. Fenike'nin Astarde'ye ve âşığına tapınması Sicilya'nın bu köşesinde bin yıl sürdü, Yunanlılar ona Aphrodite olarak taptilar ve Romalılar ona Venüs Erycina, Aeneas'ın anası, Roma ırkının kurucusu dedi.

Açıktaki uzanan sakin adalar sonraki iki yüzyılın dramatik tarihinde rol oynamadılar. MÖ. 480' de Perslere karşı büyük Yunan zaferinden ve aynı sırada Himera'da Kartacalılara karşı Yunan zaferinden sonra, Sicel sakinlerinin, yoksul balıkçıların ve çiftçilerin yaşamı, dünyanın sancılarından

görece etkilenmedi. Atina'nın büyük yılları, Yunan dehasının çiçeklenmesi bu kadar basit ve uzak yerleri etkilemedi. MÖ. beş ila üçüncü yüzyıllar boyunca ara sıra alevlenen Yunanlılar ile Kartacalılar arasındaki savaş bu adaların sakinlerini pek etkilemedi. Kadırgalar, Eryx Dağı'nın gölgesinin suyun üzerine çöktüğü dar boğazdan geçip gittiler.

Kuşkusuz, balıklarını anakarada satmak için karşı tarafa geçen balıkçılar, bazen yanan kasabalar ve kaçan insanlarla ilgili söylentiler getiriyorlardı. Sonra MÖ. 398'de, Sirakusa tiranı Dionysios eski Fenike" ticaret noktası ve deniz üssü Motya'yı işgal edince, dünyanın bu uzak köşesi bile aniden sarsıldı. En büyük Yunan savaş liderlerinden ve kendi çağının en güçlü adamlarından biri olan Dionysios, bütün Sicilya'yı tek yönetim altında toplama niyetindeydi.

Bugünkü Marsala'nın hemen kuzeyinde küçük yuvarlak bir ada üzerinde bulunan eski Kartaca üssü olan Motya, kurucu kenti ile Sicilya ve kuzeydeki öbür adalar arasındaki ticaret yolunun ana eksenlerinden biriydi. Kaybı önemliydi, fakat felaket olmadığı anlaşıldı; çünkü Kartacalılar geriye kalan sakinleri derhal yakındaki anakarada bulunan tahkimli Lilybaeum (Marsala) kentine aktardılar. Yine de, bir Yunan ordusunun ve deniz gücünün adanın bu köşesini vuracak kadar batıya uzanabilmesi, Kartaca'ya Batı Sicilya üzerindeki egemenliğinin sallantıda olduğunu anımsatıyordu. Kıyının açıklarındaki adaların sakinleri için, Motya'nın yerle bir edilmesini görmek korkunç olmalı. Kenti eskiden beri tanıyorlardı ve balıklarını

* Bkz. *Eski Alit*, D. Krallar, 23: 13-15.

ve çiftlik ürünlerini orada satıyorlardı. Hemen ardından Marsala'da Kartaca kolonisinin yeniden kurulması bile, denizin bu kısmında yaşam tarzının değişmeye başladığına dair kuşkuyla pek silmiş olamaz. Yine de yüzyıllar geçti ve Astarde Altarı'ndan tüten duman Eryx'in mavi zirvesinden yükselirken, Kartaca'nın kadirgaları Levanzo ile anakara arasında renkli gövdeleriyle hâlâ caka satmaktaydı.

Dionysios daha sonraki bir muharebede (MÖ. 383-378) Kartacalılar karşısında ağır bir yenilgiye uğradı. Bu kez Kartacalılar, MÖ. 480'de kendilerinden alınan Himera kentini yağmaladılar ve Yunanlı koloniciler öldürüldü ya da köleleştirildi. Adanın güney kıyılarındaki bulunan güzel Selinus kenti de Kartacalılar tarafından yerle bir edildi ve Yunanlı sakinleri köle olarak satıldı. Sicilyalı Yunanlılar, Halycus Irmağı'nın batısında kalan tüm toprakların (adanın yaklaşık üçte biri) tartışmasız Kartaca nüfuz alanına girdiğini istemeyerek kabul etmek zorunda kaldılar.

Böylece, MÖ. üçüncü yüzyıl boyunca aralıklarla süren savaşlara karşın, Orta Akdeniz'deki güç sarkacı, Kartacalı ile Yunanlı arasında dengede kaldı. Güzel, fakat mutsuz Sicilya adası, neredeyse sürekli çatışmalarda Doğu ile Batı'nın buluştuğu alandı.

Bu arada adanın yerli halkları uzak tepelerinde yaşamaya devam ettiler. Gerektiğinde Kartacalılarla ve Yunanlılarla ticaret yapmak için aşağıya indiler; kuşkusuz bu uygarlıkların gücünü gösteren, fakat sık sık yıkılıp yıkılan ve bu yüzden insanın akılsızlığını da yansıtan beyaz kentlere hayran kaldılar. Ne var ki, yerliler de insani kusurlardan bağışık değildi; çünkü onlar da kabile savaşlarına yatkındılar. Yenilenler Yunanlılara ya da Kartacalılara köle olarak satılırdı.

Üzüm ve zeytin sadece bereketli anakarada değil, üç adada olanaklı olduğu her yerde yetiştirilirdi. Aegusa (bugünkü Favignana), Levanzo ve Marettimo esas olarak yaz aylarında Sicilya'dan gelen keçi sürülerinin yaşadığı "keçi adaları" olmalarına karşın, birkaç kalıcı yerleşim yeri de vardı. MÖ. sekizinci yüzyılda Homeros'un betimlediğine göre Aegusa, "bereketlidir ... ağaçlarla kaplıdır [ve] sayısız keçinin yuvasıdır. Keçiler yabani, çünkü insan onları ürkütebilecek hiçbir patika yapmamıştır, avcılar da köpekleriyle ormanda

dolaşma ve dağ tepelerinde dolaşma zahmetine girmezler. Sürülüp ekilmeyen ada otlak olarak da kullanılmaz ve insanın gitmediği toprak, meleyen keçiler için keyifli bir meradır.” Fakat Homeros ya da ona bilgi veren gemi kaptanı şunları da belirtir: “Asla yoksul bir ülke değildi^ mevsimine göre her türlü ürünü verir. Gri denizin kıyısı boyunca, bağların tazeliğini hiç yitirmediği yumuşak sulu çayır lar vardır; ekime yeterince uygun bolca düzlük vardır, yüzeyin altındaki toprak son derece zengindir.”

Birkaç yüzyıl sonra, tarımın dönüştürdüğü adaların bu düşü ger çekleşmişti. Aegusa'nın güvenli kuzey limanında ve Levanzo'nun iki koyunda, Yunanlıların *epaktra* olarak bildiği tipte küçük balıkçı teknelerine rastlanabilirdi. Bu, dört ila sekiz kürekli ve uygun rüzgâr estiğinde kullanılabilen bir yardımcı yelkeni olan açık bir tekneydi. Denizin aylak, balıkçıların meşgul olduğu uzun yaz aylarında bu tekneler, bir uyk u taşıyla -ortasında bir delik açılarak ip geçirilen büyük bir taş parçası- kıyının hemen açığında güvenceye alınabiliyorlardı. Ancak geceleri çoğunlukla sahile çekilirlerdi. İnsanlar suyun ötesinde Kartacalı komşulardan getirilen metal kancalarla balık tutmuş ya da küçük ada koylarından birinin ağız nı kapatmak için basit bir ıg rıp atmış olabilirler. Eryx Dağı'nın eteğindeki bataklıklardan getirilen kamışlarla, Akdenizli balıkçıların bugün de kullandıklarıyla aynı tipte balık kapanları yaptılar. Bu kamışların tepesinde istavrit, küçük kedibalgı ve tekir balığı kadar büyük balıkların sığabileceği bir delik vardı. Kapanın içine küçük bağırsak ve sakatat parçaları, solucan ve kalamar parçaları konurdu. Dibine konulan birkaç taşla aşağı bastırılan kapanlar sığ sulardaki balık alanına götürülürdü. Bir ağaç parçasıyla ya da şişirilmiş domuz derisiyle su yüzünde tutulup bir çizgi halinde deniz yatağına indirilirdi. İpler bazen ince deri şeritlerden yapıldı, fakat Kartacalılar Doğu'nun yerli keten, kenevir ve papirüs ipini tanıttılar. Sonra adalılar da *vulgaris*'i, kıskaçsız kaya istakozunu ya da Akdeniz'in deniz kerevitini kandırıp sepetlere ya da ağla kaplı ağaç kasnaklı istakoz sepetlerine koydular.

Fazla insanın yaşamadığı ve fazla balığın avlanmadığı bu sularda bol balık vardı. Midye ve öbür deniz yumuşakçaları sessiz koyların yamaçlarına tutunurken, lezzetli turuncu havvarları la di-

kenli deniz kestanelerine sığ sulardaki her çıkıntıda rastlanabilirdi. Sardalyalar boldu ve hamsi her zaman yoksulların standart yiyeceği olmuştur. Tobuas Smollett iki bin yıl sonra şöyle diyordu: “Bu kıyılardaki [Fransa’nın güneyi] balıkçıların ve denizcilerin salamura hamsi ve kuru ekmek dışında fazla yiyecekleri yoktur; ve balık bitince, kuru ekmeklerini salamura suyuna bandırırlar. Yağda kızartılmış taze hamsiden daha lezzetli bir şey olamaz. ...”

Fenikelilerin ve Yunanlıların ithal ettiği asma sağlam bir yer edinmişti. Yüzyıllar sonra Marsala olarak bilinen tatlı sofraya şarabına dönüşecek sert bir şarap çıkarılmaktaydı. Fakat bu ilk sakinler şarabı ham bir biçimde, olasılıkla çeşme suyuyla seyreltilmiş olarak tadardı. Adaların tepe yamaçlarına tutunan zeytinler sadece yağ sağlamakla kalmaz, ilkel taş evlerin tek aydınlatma aracı olan basit idare lambalarına yakıt da olurdu. Astarde tapınığında hem tanrıçanın, hem ilahi lütuf zeytinin onuruna, benzer lambalar yakılırdı.

O sırada Yunanlılar ile Kartacalıların sürtüşme halinde oldukları, Etruria’nın gücünün sönmekte olduğu ve Roma’nın gölgesinin İtalya’yı kaplamaya başladığı büyük dünyanın çalkantılarından pek etkilenmeyen uzak Egadi Adalarında oturanlar zor ve sade bir yaşam sürdürüyorlardı. Yine de, daha soğuk ve daha yağışlı topraklarda oturan köylülerden daha şanslıydılar. Akdeniz’in hoşgörülü denizi ve göğü yoksul bir yaşamı Kuzey’dekinden çok daha katlanılabilir kılar. Balık ve keçi eti güneşte kurutulup kilere konulabilirdi. Zengin toprak, sonbahar yağmurlarıyla yumuşayınca ekmeğe yetecek tahıl üretti. Ekmek, yağ, balık ve biraz et -bugünlerde domates ve narenciye gibi ithal ürünlerle daha zenginleştirilmesine karşın- hâlâ Akdeniz sofrasının temelidir. Ekmeklik un, kuşkusuz, Vergilius’ın *Georgics*’te tarif ettiği gibi yapılırdı: Tahıl önce kavrulurdu, daha sonra taşların arasında ya da havanda ezilirdi. (*Nunc torrete igni fruges, nunc frangite saxo.*) Hamur çok büyük olasılıkla düz ya da bombeli bir taşın üzerinde pişirilirdi. Ekmek pişirmenin bu yöntemi tarihöncesi zamanlardan beri kullanılmaktaydı ve çok benzer bir yöntem Yakındoğu’da hâlâ kullanılır.

İlkel yerleşimlerde ateş yakma sanatı, dünya tarihinin bu döneminde bile önemli olmalı. Yakıcı cam -suyla dolu cam bir küre- MÖ.

beşinci yüzyıldaki Yunanlıların bildiği bir nesneydi; fakat Batı Sicilya köylülerinin bu kadar gelişkin bir şeyi bilmeleri olası değil. İki cismi birbirine çakarak ateş yakma, Demir Çağı çelik elde etmeye yetecek gelişmeye ulaşana kadar standart bir yöntem haline gelmedi. Aegusa ve Levanzo sakinleri hemen hemen kesinlikle eski sürtme yöntemini kullanmaktaydılar. Ya bir çubuğu başka bir odun parçasına ileri geri sürterek ya da ucu bir kütüğün üzerine yerleştirilen çubuğu avuç içine alıp döndürerek. Akdeniz insanı şanslıydı; kışları ve yağışlı mevsimleri kısaydı ve yılın yaklaşık yarısı boyunca pişirme dışında ateşe gereksinmesi yoktu.

İnsan yaşamının temel gereksinmesi tuz bu tür adalarda kolayca elde ediliyordu. Kireçtaşı kayaların eğimli raflar gibi denize indiği yerlerde, orada yaşayanlar bu kayaları sığ tepsiler ya da tuz tavaları biçiminde oyardı. Bu tavaları birkaç metre ötedeki deniz suyuyla doldurur ve gerisini yaz güneşinin buharlaştırıcı etkisine bırakırlardı. Yine Kuzey'deki benzerlerinden daha şanslı olan Akdeniz köylüsü kışlık yiyeceğini kurutmak için güneşe ve rüzgâra bağımlı değildi. Yiyeceklerini bozulmadan saklamak için kullanabileceği bol tuzu vardı; yüzlerce balık ve et parçası deniz tuzuyla ovulup, kayaların üzerinde güneşte kurumaya bırakılabilirdi. Aegusa'nın yumuşak kireçtaşını çıkarmak ve kesmek kolaydı ve adalıların binaları, kuşkusuz, anakaradaki Motya ve Lilybaeum'un kutu benzeri geleneksel yapıları gibiydi.

Bu adalardaki yaşam -Balear Adaları'ndan On iki Ada'ya kadar bütün Akdeniz'deki birçok ada gibi- yüzyıllar geçtikçe fark edilir ölçüde değişti. Gelecek yüzyıllardaki gibi o zaman da, adalılar için en büyük tehlike, gelirlerini büyük ölçüde, köle yakalayıp Akdeniz'in büyük kentlerine ihraç etmekten elde eden korsanlardı'. Kıyıdaki balıkçılar fırtınalardan genellikle sakınabilirdi ve sert hava koşulları köylü çiftçinin rutin yaşamını pek rahatsız etmezdi. Fakat zırhlı ve demir silahlı baskıncıları taşıyan zayıf gövdeli "köleciler"nin gelişi çoğunlukla bir adanın ıssızlaşması demekti. Tanrılar yeri sarsıp büyük kentleri yerle bir edebilirdi; şiddetli fırtınalar filoları yok edebilirdi, hastalık, ürünlerin ve sürülerin kökünü kurutabilirdi; fakat insanın en kötü düşmanı her zaman insandı.

İKİ

Bir Yunan Parasının İki Yüzü: Atina ve Sparta

MÖ. 480'deki Pers yenilgisinden hemen sonra muazzam bir özgürleşme duygusu, sanatta ve bilimde, felsefede ve siyasal deneyde büyük Âtina başarısının tetiğini çekti. Söz konusu olan sadece Aiskhylos gibi insanların Marathon, Salamis ve Plataia'da savaşmış (ve dolayısıyla o günlerin görkemini ve tutkusunu kişisel deneyimden yeniden yaratabilmiş) olmaları değildi; her Atinalının, dünyanın en büyük imparatorluğunu diğerlerinden daha fazla alt etmiş bir devlete mensup olmaktan onur duymasıydı da. Yeni zenginliklere ulaşmayla birleşen ulusal onur, yanı sıra büyük sanatçıların ve büyük sanat biçimlerinin ortaya çıkışı çarpıcı bir karışım yaratır. Atinalılar yeni miraslarını her zaman akıllıca kullanmadılar. Fakat, "Büyük Elli Yıl" denilen sürede insan kültüründe süper bir "atılım" yaptılar. Başarıları her bakımdan çarpıcıydı, fakat bu kadar kısa bir zamanda gerçekleştirildiği düşünüldüğünde daha da çarpıcıydı.

H.D.F. Kitto *The Greeks*'te şuna işaret eder: "480'nin Atina'sı ile 1588'in İngiltere'si arasında bir paralellik vardır: İnsanlar hangi yöne bakarlarsa baksınlar, heyecan verici olanaklar görüyorlardı fakat Atinalılar İngilizlerden daha fazla gördüler." İspanyol Armada'nın yenilgisinden sonraki Elizabeth İngilteresi ile Kserkses'in yenilgisinden sonraki Atina arasında bir benzerlik olduğu doğrudur. Fakat İngiliz başarıları esas olarak edebiyat, keşif ve sömürgeci yayılma alanlarında olduğu halde, Atinalılar insan bilgisinin ve sanatsal deneyimin sınırlarını neredeyse her yönde ilerlettiler.

Sadece din alanında fazla ilerleme kaydetmemiş gibi görünuyorlar; örneğin Yahudilerin "vahiy dini"nden çok, felsefi kurguyla ilgilendiler. Yüzyıllar sonra Aziz Paul Atina'ya gelince, vatandaşların hurafeciliği karşısında donup kaldı; kentin her tarafında sayısız tanrı sunağına karşı, sadece bir tek "Bilinmeyen Tanrı" yazıtına rastla-

mıştı. Bu yazıt, Yunanlıların benimsediği büyük panteonda gözden kaçırılmış olabilecek bir tanrının öfkesini yatıştırmak için dikilmişti. Yine de, Yunanlıların ve özellikle de Atinalıların kurgucu doğasına en iyi hizmeti "Bilinmeyen Tanrı" arayışı yaptı. Havarî'nin de dediği gibi: "Çünkü tüm Atinalılar ve orada bulunan yabancılar tüm zamanlarını yeni bir şey söylemek ya da yeni bir şey dinlemekle geçirirlerdi." Fakat bu onların gücünün kaynağıydı ve MÖ. beşinci yüzyıl Atina'nın çiçek açmasına neden olan bu ebedi merak ruhuydu -dünyanın tüm gizemleriyle ve harikalarıyla ilk kez karşılaşan bir çocuk- dâhi gibi. Sami "vahiy dini" doğalarının bir parçası olsaydı, Atina başarısı olmayabilirdi.

Zamanın büyük uğrakları bazen kendilerine denk insanlar üretir. Bunlar ulus ruhunu yaratan insanlar değil, bu ruha dört elle sarılanlardır. Adı Atina tarihinin bu dönemiyle bütünleşen Perikles böyle bir adamdı. H.A.L. Fisher *History of Europe'* unda şunları yazar: "Atina'nın işlerini yürütmek MÖ. 462'den itibaren ileri görüşlü bir dâhinin eline geçmişti. Perikles bir demokrat ve bir emperyalistti, bu nedenle o sırada Atina'da egemen olan iki ana siyasal düşünce akımıyla tam uyum içindeydi; fakat öyle görünüyor ki, ender bir yeteneği de vardı - sadece ekonomik ve siyasal yanıyla değil, insani davranış, karakter ve sanatsal başarı bakımından da apaçık bir devlet ideali. Atina'nın nüfuzunun yaygınlaşmasını istiyordu; bu yüzden konuksever olmayan Euxine [Karadeniz] sahillerinden Güney İtalya'nın bağlarla kaplı tepelerine kadar uzanan bir alana Atinalı yerleşimciler yerleştirdi; ana kentin muhteşem ve güzel kamusal anıtlarından ötürü üstün bir konumda olması da felsefesinin bir parçasıydı. Perslerin yıktığı Atina ve Eleusis'in tapınaklarını onarmaya ve bu restorasyon hareketini sadece Atinalıların değil, Hellenik muhteşemliğin bir göstergesi haline getirmeye kararlıydı. Elinde bu tutkusuna hizmet edecek büyük bir mimar ve büyük bir heykeltıraş vardı. Ünlü Athena heykeli çoktan yıkılmıştı, fakat Pheidias'ın yontma frizi British Museum'da görülebilir ve Parthenon'un hassas-oranlarını tasarlayan İktinos'un dehasına hâlâ hayran olabiliriz.

Thebaili Pindaros'un "parlak, mor menekşe taçlı ve şarkılarıyla ünlü" diye tarif ettiği kent, sadece sanatsal değil, siyasal bir za-

ferdi de. Bu dönemin tüm Yunan şehir devletleri gibi kısmen köle bir nüfusa dayanmasına karşın, Atina -en azından oy hakkına sahip vatandaşları için- gerçek bir demokrasiydi. *The Greek View of Life*’ta G. Lowes Dickinson bu demokrasiyi tarif eder: “Vatandaşlık her rüt-beyi ve meslek grubunu kapsamaktaydı; Meclis’te yoksul zenginle, bakkal aristokratla didişirdi; ayakkabıcılar, marangozlar, demirciler, çiftçiler, tüccarlar ve perakendeciler ulusal konuları tartışmak ve bir sonuca varmak için toprak sahibi soylularla bir araya gelirlerdi. Bu kadar değişik unsurlardan ötürü, hukuk, hazine, polis, yol, pazar ve liman görevlileri kurayla seçilirdi. ...”

Sistemin dezavantajı -o zamandan beri Atina modelini izlemeye çalışan tüm demokrasilerde olduğu gibi- alt ve orta sınıfların (hiçbir zaman aristokrasi kadar iyi eğitilmiş olmayan ve ülkede kaybedecek daha az şeyi olan) siyasal iktidar üzerinde en fazla etkiye sahip olma olasılığıydı.

“Güzel konuşma yeteneği” bir politikacı için, gerçekten devletin en fazla yararına olan şeyi görebilen soğukkanlı, değerbilir bir gözden daha önemli hale geldi. Çoğunluğun isteklerine ve önyargılarına sarılabilen demagog, aldatici, altın dilli hatibin, ilkelerini pazaryerinin gündelik hengâmelerinin üzerinde tutan bir adamın mantıklı savını gölgede bırakması her zaman olasıydı. Özgün Atina modelinden türeyen farklı demokrasilerde bile sorun hâlâ varlığını sürdürür: Akim sesini popüler dolaysızlığın sesinden üstün kılma sorunu. Kentin büyüklüğünün ilk yıllarında Atina siyasetine egemen olan Perikles’in *demos’a*, genel kamuoyuna nasıl seslenmek gerektiğini de bilen bir aristokrat olması ender bir şanstı. Bu tür adamlar enderdir. George Washington ile William Pitt’in de bu niteliği vardı.

Atina’nın demokrat ve aristokrat hizipleri arasındaki yoğun çekişme doğal olarak sertliğe, hatta şiddete yol açtı. En büyük Yunan komedi yazarı Aristophanes’in demagogların yapmacık tavırlarına tahammülü yoktu. En büyük düşmanı -ve nefretleri karşılıklıydı- aslında bir sepicisi olan ve Perikles’in ölümünden sonra halkın gözdesi olan ünlü Kleon’dur. Aristophanes’in *Şövalyeler*’inde Atinalı aristokratların gerçek sesini duyarız. Soylu bir general olan Demosthenes, cahil bir sucuk satıcısına sesleniyor.

demosthenes Ey mutlu adam!

Parlak geleceğinin farkında değilsin,
Şimdi bayağı ve önemsizsin; fakat yarın,
En büyük kudretsin, Atina'nın Hâkimi.
satıcı Yapmayın efendim, oyunun sırası mı?
Neden izin vermezsiniz,
Bağırsaklarımı ve işkembemi yıkamama,
Sucuklarımı sakın ve sessiz satmama?

demosthenes Ey basit ölümlü, bu düşünceleri bir tarafa bırak
Elveda de bağırsaklara ve işkembeye! Gözünü aç! Buraya bak!
(izleyiciye işaret ederek)

Kudretliler toplanmış senin önünde!

satıcı (ilgisiz bir homurtuyla)

Görüyorum onları.

demosthenes Onların hâkimi ve efendisi olacaksın,
Hepsinin hükümdarı, meclislerin ve mahkemelerin Filoların
ve orduların yöneticisi;
Senatoyu ayaklar altına alacak,
Generalleri ve komutanları ezecek,
Tutuklayacak, hapsedecek, kafeslere koyacaksın,
Konsey Sarayı'nda ziyafet çekecek, zina yapacaksın.

satıcı Benim gibi bir sucuk satıcısından Büyük bir adam çıkar-
manın bir yolu var mı?

demosthenes Bunun yolu sensin,
Düşük terbiye, bayağı bir doğuş ve küstahlık,
Bunlar, bunlar seni ne olmak istiyorsan o yapmalı.

satıcı Bu kadarını hayal edemem.

demosthenes Tüh! Neden öyle diyorsun? Anlamı ne
Bu kaygıların? Görüyorum şendeki büyüklüğü. Doğru söyle
Soylu ailelerle bir ilişkin var mı?

satıcı Hayır, yok;

Sıradan bir soydan geliyorum,

Aşağı tabakadan.

demosthenes Ne büyük mutluluk!

İşte senin güç ve güven kaynağın!

satıcı Yapmaym! Eğitimimi bir düşünün!

Okumayı bile zar zor beceriyorum.

demosthenes Bu senin aleyhine! - aleyhine olan tek şey

Herhangi bir şekilde okuyabilmek:

Zira şimdi öncülüğün ve nüfuzun yolu Açıktır kabaya, adiyeye ve görgüsüze,

Kapalıdır liberal sanatlara ya da bilgili eğitime.

Kleon gücünün zirvesindeyken oyunun oynanabilmesi, Atina sosyal ve siyasal yaşamının en büyük meziyetini gösterir. Doğrudur elinde her türlü olanak bulunan Kleon, Aristophanes'i vatandaşlık haklarından yoksun bırakmak ve sürgün ettirmek için elinden geleni yaptı; fakat keskin dilli düşmanını Atina sahnesinden asla uzaklaştıramadı.

Daha sonra MÖ. 431'de Atina ile Sparta arasında trajik Peloponez Savaşı patlak verince, Atina'nın en soylu kasidesi en büyük lideri tarafından duyuruldu. Sözler, savaş zamanının pek çok konuşması gibi, olasılıkla gerçeklikten çok özlemlerin kanıtıdır. Yine de bu tür duyguların ifade edilmiş olması yeter. O sıradaki Atina yaşamının gerçek durumunu olmasa da, arzu edilen ideali gösterirler.

Sparta'ya karşı savaşın birinci yılının sonunda Perikles, savaş sırasında ölenlerin cenaze töreni konuşmasını yapmakla görevlendirilmişti. Bu tür konuşmalarda geleneksel olarak ölenlerin cesareti ve asaleti yüceltilir, öbür vatandaşlara ölme yükümlülükleri anımsatılırdı. Ne var ki, Perikles Atinalılara nasıl bir halk olduklarını (ya da olmaları gerektiğini) ve ne tür bir yaşam tarzını savunduklarını anımsatmayı tercih etti.

Thukydides konuşmayı kaydeder:

"Bizim yönetim biçimimiz başkalarının kuramlarıyla çekişme içine girmez. Komşularımızı kopya etmeyiz, onlar için bir örnekiz. Bize demokrasi denmesi doğrudur, çünkü yönetim çoğunluğun elindedir, azınlığın değil. Fakat hukuk özel anlaşmazlıklarında herkese eşit davrandığı halde, yetkinlik iddiası da kabul edilir; bir vatandaş herhangi bir şekilde saygınlık kazanınca, bir ayrıcalık olarak değil, meziyetin ödülü olarak kamu hizmeti için tercih edilir. Yoksulluk da

bir engel değildir; durumu ne olursa olsun ülkesine yararlı olabilir. Kamusal yaşamımızda dışlayıcılık yoktur ve özel ilişkilerimizde bir-birimizden kuşkulanmayız, komşumuz istediğini yapsa kızmayız, zararsız olduğu halde hoş olmayana da yüzümüzü ekşitemeyiz. Bu şekilde özel iHşkimizde kısıtlamasız olduğumuz halde, kamusal edimlerimizde hürmet ruhu egemendir; otoriteye ve yasalara saygı göstererek yanlış yapmaktan sakınırsınız, haksızlığa uğrayanları korumak için atanarlara, ihlal edenlere genel duyarlılıktan dışlanma cezası veren yazılı olmayan yasalara özel bir saygımız vardır.

“Ve yorgun ruhlarımızı dinlendirmeyi unutmadık; yıl boyunca düzenli oyunlarımız ve kurbanlarımız vardır; evdeki yaşam tarzımız rafinedir; bütün bu şeylerden her gün aldığımız keyif melankolinin düşünölmemesine yardım eder. Kentimizin büyüklüğünden ötürü tüm yeryüzünün meyveleri üzerimize akar, o nedenle kendi mallarımız kadar öbür ölkelerin mallarının da keyfini çıkarırız.

“Yine askeri eğitimimiz birçok bakımdan hasımlarımızınkinden üstündür. Kentimiz dünyaya açıktır ve bir yabancıyı asla kovmayız, açığa çıkması durumunda bir düşmanın yararlanabileceği şeyleri görmesini ya da öğrenmesini önlemeyiz. Hileye ve dalavereye değil, yüreklerimize ve bileklerimize güveniriz. Ve eğitim konusunda, onlar ilk gençlikten itibaren yorucu egzersizlerden geçirilirken, biz rahat yaşıyoruz, fakat tehlikelerle yüzleşmeye de hazırız.

“Tehlikeyi yorucu eğitim olmadan kaygısızca alışkanlıkla ufulanan ve hukukla güçlendirilmeyen bir cesaretle karşılamayı tercih etsek, kazançlı çıkar mıyız? Acıyı önceden tahmin etmediğimiz için, zamanı geldiğinde hiç dinlenmeyenler kadar cesur olabiliriz. Çünkü biz güzelin âşığıyız, yine de zevklerimizde yalınız; erkeklığı kaybetmeden zihni geliştiririz. Laf ve gösteriş olsun diye değil, gerçek bir gereksinim duyulduğunda serveti kullanırız. Yoksulluğumuzu itiraf etmek ayıp değil; gerçek ayıp, yoksulluktan kurtulmak için hiçbir şey yapmamaktır. Atinalı bir vatandaşı, kendi ailesine önem verdiği için devleti ihmal etmez; ticaretle uğraşanlarımızın bile çok dürüst bir siyaset görüşü vardır. Yalnızca biz, kamusal işlerle ilgilenmeyen bir adamı zararsız değil, yararsız bir karakter olarak görürüz; ve bir-kaçımız bir politikanın başlatıcılarıysak da, hepimiz sağlam yargıçla-

nyız. Bize göre eylemin önündeki büyük engel tartışma değil, eyleme hazırlık tartışmalarıyla kazanılan bilgidен yoksunluktur. Çünkü harekete geçmeden önce bize özgü düşünme gücümüz vardır; oysa başkaları bilgisizlikten ötürü cesaretlidirler, fakat düşününce tereddüt ederler. Yaşamın hem acıları, hem hazları konusunda en açık düşünceye sahip en yiğit ruhlara kuşkusuz saygı duyacaklardır.

“Özetlersek, diyorum ki, Atina Hellas okuludur ve Atinalı birey, çok çeşitli eylem biçimlerine son derece esnek ve zarif biçimde uyum sağlama yetisine sahip gibi görünür. Bu boş bir söz değil, hakikat ve olgudur; bu niteliklerin devleti yükselttiği konum, bu iddiayı doğrular. Çünkü sınav saatinde, çağdaşları arasında yalnızca Atina, kendisiyle ilgili söylenenlerden üstündür. Ona karşı gelen hiçbir düşman, böyle bir kentin elinde katlandığı aksiliklere öfkelenmez; hiçbir bağımlı, efendilerinin ona layık olmadığından yakınmaz. Ve kesinlikle tanıksız olmamalıyız; bizi bugünün ve sonraki çağların harikası yapacak gücümüzün kudretli anıtları vardır: Şiiri zamanın ışığını taşımasa da şimdilik memnuniyet verici olabilen Homeros’un ya da başka bir övgü yazarının övgülerine gereksinmemiz olmamak. Çünkü her toprağı, her denizi yiğitliğimize bir yol açmaya mecbur ettik, dostluğumuzun ve düşmanlığımızın ebedi anıtlarını her yere diktik.”

Ne yazık ki, böyle bir soyluluk ve böylesine süper bir hareket halinde demokrasi kavrayışı sürdürülemedi. Perikles hayattayken, böyle bir ruhu dehasıyla bütün ulusa aşılarmayı becerdiğinden kuşku yok. Çünkü, Atina bir demokrasi olmasına karşın, Thukydides’in de söylediğı gibi, “birinci adamın yönettiğı bir yönetim”di.

Bu birinci adam Perikles’ken, Atina Yunanistan’da üstündü. Fakat kendi çıkarı peşinde koşan demagoglardan başka bir şey olmayanlar göreve geldi. Yine Thukydides’ten aktarırsak, “Perikles’ten sonra gelenler yetenek bakımından pek de birbirlerinden farklı değildi; sadece konuşmalarını değil, önerdikleri önlemleri bile ahalinin kaptirlerine uydurmak zorunda kaldılar.”

Kleon ve onun gibiler görece kısa bir zaman içinde büyük Atina düşünüy para düşkünü bir siyaset ve onları seçen halka ödün verme düzeyine indirgeyecekti. Demokrasi, en azından özgün biçimiyle,

deyiş uygunsu halkın kendi kendini dayatan “tiran” olma yeteneğine ve bütünlüğüne sahip bir adamı seçtiğinde işler. Böyle bir sistem, bu nitelikte insanlar var olduğu sürece kusursuzdur.

Bir yüzyıl içinde Atina’nın büyüklük döneminde onur duyduğu demokrasi, oy avcısı demagoglar tarafından yozlaştırılmıştı. Büyük hatip ve sahici demokrat Demosthenes şöyle yakınıır: “Kamusal refah bir anlık popülerliğe feda edildi. ... Eskiden insanların asker olma cesareti vardı ve bu yüzden devlet adamlarını kontrol eder ve tüm devlet görevlerini üstlenirlerdi. Bir kişi kendi payına düşen görevi, onuru ve avantajı halktan almaktan mutlu olurdu. Oysa şimdi, görevleri ve kazançları dağıtanlar politikacılarıdır. Her şey onların eliyle yapılır. Bu arada, sen, halk, güçsüzleştin. Hâzineden ve müttefiklerden yoksun kalan sen bu adamların astı ve bağımlısı oldun; sana tiyatro biletleri ya da değersiz hediye yiyecekler verme lütfunda bulunurlarsa ne mutlu. En üzücü olan şey ise, aslında senin olan şeyi aldığın için minnettarlık duymandır....” Yirminci yüzyılda Batı dünyasında bu kadar yaygın olan bu güçsüz demokrasi tipi, Atina’yı sonunda antidemokratik, fakat erkek Makedonyalıların ayakları dibine serecekti.

Yunanistan’a egemen olan ikinci kent, Evrotas Irmağı’nın kuytu vadisinde bulunan sursuz Sparta kentiydi. Sursuz, çünkü vatandaşlarının övündüğü gibi, herhangi bir saldırganı uzak tutmaya kılıçları ve cesaretleri yetiyordu. Sparta Yunanistan’daki siyasal gelişmenin bir ucunu, G. Lowes Dickinson’ın dediği gibi “karakteristik Yunan tipine en fazla yaklaşan” ucunu temsil eder. Demokratik Atina, eğer bir “tiran” egemen değilse, bir avuç zengin vatandaşın, dolayısıyla aristokrasi ya da oligarşinin yönettiği pek çok Yunan şehir devletinden farklıydı. Sparta anayasası, zorunluluktan ötürü girdiği yolda evrildi: Görece bir avuç Spartalı fethedilen bir ahaliyi denetim altında tutuyordu.

History of Greece’te A.R. Burn şunları yazar: “Sparta, sert ve ‘faşist’ olma anlamında her zaman Sparta olmamıştı, fakat tarihinin başlangıcından itibaren hep askeriydi. Lakonia’ya egemen olan Sparta birçok bağımlı köy ve kasabayı yönetiyordu; bunlardan bazılarında insanlar *perioikoi*, komşu olarak kişisel özgürlüklerini koruyorlardı;

çok şiddetli direnen bazılarında ise, toprağa bağımlı olan ve helot denilen serf (satılabilen köle değil) haline geldiler. Helot adının, güney sahilinde bulunan Helos kasabasından kaynaklandığı söyleniyordu.” Zorunluluğun Spartalıları dayattığı şey zaman içinde gelişip, yasa koyucu Lykurgos’un itibar kazandırdığı bir yaşam tarzına dönüştü. Ne var ki, “Sparta Yasası” yazdı olmayan bir anayasaydı ve MÖ. sekizinci yüzyıldan sonra (Lykurgos’un yaşadığı söylenen) çeşitli zamanlarda değiştirildiğinden ve eklemeler yapıldığından kuşku duyulamaz.

Spartalılar düşman ve potansiyel olarak asi, bağımlı halklarla çevrili oldukları için, sürekli savaşa hazır olmak zorundaydılar. Savaşa uygunluk temel Sparta erdemi haline geldi ve her şey bu amaçla bağındı oldu. Özel lüks yasaklandı, yiyecekten giyime kadar her şeyde sadelik bir erdem olarak istendi; bağımlı halkları izlemek ve onlara terörle -ve Sparta hegemonyasını tehdit eder gibi görünen herkesi öldürerek- egemen olmak için bir gizli polis biçimi kullanıldı. Sparta’nın çekici olmayan bu yanını gösterdikten sonra, öbür Yunan devletlerinin Sparta sistemine birçok bakımdan hayran olduklarını yadsımak haksızlık olur. Platon da dahil, birçok filozof bu kadar disiplinli ve düzenli bir devlete saygısını saklayamadı.

G. Lowes Dickinson, Sparta sistemiyle ilgili en iyi çözümlerlerden birini verir: “Üreme ve çocuk yetiştirme ... bireylerin kaprislerine terk edilmek yerine, devlet tarafından kontrol edilir ve düzenlenirdi, ilkönce kadınlar annelik görevlerini sağlıklı bir biçimde yerine getirmeleri için fiziksel egzersizle eğitilirdi; gençler gibi çıplak koşmak ve güreşmek, herkesin içinde dans etmek ve şarkı söylemek, erkeklerle özgürce birlikte olmak öğretilirdi.”

Pek çok Yunanlı, özellikle de Atinalılar bütün bunları, ahlaksızlık değilse de utanmazlık olarak görürlerdi. Fakat gerçekte Sparta o sırada kadınların erkeklerle eşitliğe yaklaşabildikleri söylenebilecek tek devlettir. “Sadece yaşamın baharında evliliğe izin verilirdi; sağlıklı erkekler ve kadınlar arasında özgür bir cinsel ilişki kamuoyunca teşvik edilir ve onaylanırdı. Çocuklar doğar doğmaz kabile büyüklerinin denetimine bırakılırdı; güçlü ve düzgünlerse büyütülürler, yoksa ölmeye terk edilirdi.”

Bu katı seçici çocuk büyütme sistemiyle Spartalılar, yüzyıllarca birçok halkın düşünüy - "mahir bir ırk" - bilinçli ve özenli bir biçimde ürettiler. Erkek çocuklar yedi yaşında ebeveynlerinden alınır ve daha büyük gençlerin yönetimi altında gruplar halinde büyütülürlerdi; grupların tümü ise bir kamu görevlisi, bir tür "başöğretmen" tarafından denetlenirdi. Yine G. Lowe Dickinson' dan aktarırsak: "Bütün yıl boyunca bir tek elbise giyerlerdi; ayakkabısız gezer ve kendi elleriyle yaptıkları hasır yataklarda uyurlardı. Yiyecekleri basitti ve gerektiğinde yiyeceksiz yapabilmeliydiler. Günün her anında denetim ve gözetim altındaydılar; çünkü sadece kendi çocuklarını değil, başkalarının çocuklarını da azarlamak ve cezalandırmak her vatandaşın görevi ve ayrıcalığıydı. Yemek masasında büyüklerini bekler, onların sorularına yanıt verir ve alaylarına katlanırlardı. Sokakta sessiz, elleri kaftanlarının altında, gözleri yere bakar durumda, başlarını sağa sola çevirmeden yürümeleri öğretilirdi."

Bu disiplin gerçekten de Sparta tipini yarattı: Thermopylai'de ölenlere benzer erkekler. Herodotos'un yazdığı gibi, "Birlikte savaştıklarında dünyanın en iyi askerleridirler. Özgürdürler -evet- fakat tamamen özgür de değiller; çünkü bir efendileri vardır ve bu efendi, tebaanızın sizden [Pers Kralı] korktuğundan daha fazla korktukları Yasa'dır. Bu efendi neyi emrederse, onu yaparlar; emri hep aynıdır: Eşitsizlik ne kadar büyük olursa olsun savaşta asla geri çekilme, hep diren ve ya yen, ya öl."

Spartalılar tüm yaşamlarını askeri bir kampta geçirirlerdi; yine de bu, sanatın tamamen ihmal edildiği anlamına gelmez. Koro şarkıları ve danslar, şiir, kısa ve özlü ("veciz") ifadeler, Atinalıların üstün olduğu görsel ve plastik sanatlar boşluğunu bir ölçüde dolduruyordu. Atletizm, avcılık ve elbette askeri eğitim sağlıklı bir ev dışı yaşam sunmaktaydı; helotların ekip biçtiği yurtluklarına göz kulak olma zorunluluğu bunları tamamlamaktaydı. Savaşa yönelik etkinliklere sürekli vurgu dışında, bu Spartalı soyluların yaşamı, on sekizinci yüzyıldaki bir İngiliz köy ağasının yaşamından çok uzak değildi. Temel farklılık, Sparta devletinin ezilen ve bağındı bir çoğunluğun emeği üzerinde inşa edilmiş olmasıydı.

Başlangıçta İtalya'da bulundukları alanı istidacı olarak işgal eden

ve daha sonra yerli Latin halkla işbirliği yapmayı başaran Etrüsklerden farklı olarak Spartalılar topraklarını korku ve silah gücüyle ellerinde tutmak zorunda kaldılar. Ancak daha sonraki bir tarihte Spartalılar, Peloponez’de iç güvenliği sağlayan bir dizi güçlü ittifak kurmayı başarabildi.

Sparta Kralı Agesilaos’un yaşamında Plutarkhos, Spartalı psikolojisini aydınlatan en öğretici öykülerden birini anlatır. Sparta’nın müttefikleri, Sparta ile birlikte girdikleri savaşta ordunun büyük bölümünü kendilerinin oluşturduğundan yakınmaktaydılar. Agesilaos, Sparta’nın tüm müttefiklerinin bir tarafta, Spartalıların öbür tarafta oturdukları bir konsey toplantısı yaptı. Sonra müttefikler ve Spartalılar arasında çömlekçi olanların ayağa kalkmalarını söyledi. Ardından demircilerin, duvarcılarının, marangozların ayağa kalkmasını söyledi; tüm zanaatları bu şekilde saydı. Sonunda müttefiklerin tümü ayakta idi. Bir tek Spartalı yerinden kıpırdamamıştı; çünkü her türlü ticari işe bulaşmaları yasalarla yasaklanmıştı. Kral Agesilaos güldü ve müttefiklere dönüp, “Görüyorsunuz dostlarım, sizden daha fazla asker gönderiyoruz,” dedi.

Zanaatlara ve ticarete karşı aristokratça bir küçümseme Sparta sisteminin hem zayıf, hem güçlü yanıydı. Bu, Spartalının kendi döneminin en iyi askeri olması demekti; fakat daha sonraki bir tarihte, Sparta denizaşırı bir güç haline gelip Doğu’nun zenginliğiyle ilişki içine girince, moral dokusunun hızla bozulması anlamına da geldi. Ayrıca mâliyeden ve ekonomiden fazla ya da hiç anlamadığı için, denizaşırı saldırılarda Spartalılar, çabuk anlayıp harekete geçen Atinalılarla boy ölçüşemediler. Atinalılar ticarete açıkgozdüler ve zeki oldukları kadar dalavereciydiler.

ÜÇ

Peloponez Savaşı

Kerkyra (Bugünkü Korfú), Yunanistan'ı yıkıma götüren anlaşmazlık kaynağı olması kaçınılmaz adaydı. Başka bir ada, Sicilya ise, Atina İmparatorluğu'nun ölümüne yol açan felaketin sahnesiydi. Fakat Atina ile Sparta arasındaki büyük savaşın gerçek nedeninin Kerkyra olduğunu öne sürmek yanıltıcı olur. Bu iki büyük Yunan gücünün farklı doğaları ve birbiriyle çatışan tutkuları düşünülürse, savaş kaçınılmazdı.

Uzunluğu kırk mil kadar, genişliği on milden biraz fazla olan Kerkyra yeşil ve verimliydi; rüzgârda hışırdayan zeytin ağaçları ve asmalarıyla büyüklüğüne göre zengin bir. adaydı, ion Denizi'ndeki en zengin Yunan adası olan Kerkyra, Homeros destanından beri usta denizci Phaiakların diyarı olarak ünlüydü; Phaiakların kralı Alkinoos kaza geçiren Odysseus'u ağırlamış ve onu bir Phaiak gemisiyle yurdu İthaka'ya geri göndermişti. Öyküye göre, deniz tanrısı Poseidon düşmana edilen bu yardıma o kadar öfkelenmişti ki, gemi güvenli bir yere ulaşmak üzereyken taşla döndürdü.

Tarihsel olarak Kerkyra, Korinthoslular tarafından kolonileştirilmesinden kısa süre sonra önem kazandı. Mükemmel limanlarıyla Sicilya'ya ve özellikle Korinthos kolonisi Sirakusa'ya giden yolda önemli bir atlama taşıydı, yaklaşık 250 deniz mili uzunluğunda bir geçit. Bağımsız olmalarına karşın, ana kentlerine genellikle saygılı olan pek çok koloniden farklı olarak Kerkyra, varlığını Korinthos'suz sürdürmekle kalmayıp, kurucu kente düşman politikalar da izleyeceğini çok geçmeden gösterdi. Sonuçta Kerkyra ile Korinthos arasında savaş çıktı ve her iki taraf, anlaşmazlığa müdahale etmesi için Atina'ya başvurdu.

Atinalılar, Korinthos aşağılanır ve deniz gücü zayıflarsa, önemli bir batı pazarının büyük bir bölümünü ele geçirmekten başka bir şey düşünmüyorlardı. Thukydides de, Atina'dan sonra ikinci sırada gelen Kerkyra donanmasının düşman eline geçmesi önlenmelidir

der. Kerkyralıları desteklemeye karar verdiler ve Kerkyra ile Yunan anakarası arasındaki dar boğazda, Atinalıların Korinthos ve öbür müttefik gemilerin birleşik gücüne karşı savaştığı bir deniz muharebesi gerçekleşti. Ne yazık ki, hem Korinthos, hem müttefiki Megara Sparta Konfederasyonu'nun üyesiydi. Bu nedenle, Atina ile Sparta koruması altında olan kentler arasındaki dalaşma kaçınılmaz olarak iki büyük gücü karşı karşıya getirdi.

Yirmi yedi yıl boyunca tüm Yunan dünyasını içine alacak savaş -bu sürede sadece kısa aralıklarla kesintiye uğrayan- esas olarak Lev-yatan ile Behemot arasında bir çatışmaydı. Donanması ve denizdeki üstünlüğüyle Atina, Levyatan'dı; kara ordusu ve askeri üstünlüğüyle Sparta ise kara devi Behemot'tu. Bu bakımdan Peloponez Savaşı ile Napoleon Savaşları arasında bir paralellik görülebilir. Her iki savaş da Akdeniz dünyasında yaralar açtı ve her ikisi de büyük bir kara gücü ile büyük bir deniz gücünün kışmasına sahne oldu.

H.D.F. Kitto'nun *The Greeks*'te dediği gibi, "Bu savaş, Yunan polis'inin tarihinde dönüm noktasıydı.... Çatışma Yunan dünyasının hemen hemen her parçasında sürdü. Bütün Ege'de, Khalkidiki yarımadasında ve civarında, Boiotia'da, Peloponez kıyıları etrafında, Kuzeybatı Yunanistan'da, iki güçlü Atina birliğinin neredeyse tek kişi sağ kalmamak üzere yok edildiği Sicilya'da, Attika ve Pire'de.

Perikles bütün nüfusu Atina'nın surları içine çekti ve Sparta kara ordusuyla savaşa tutuşmak istemedi. Politikası akılcıydı. Atina'nın açlıktan ölmeyeceğini biliyordu; çünkü filosu denize hâkimdi ve bu nedenle Karadeniz'den tahıl getirmek güvencedeydi. Aynı zamanda deniz gücünü Spartalıları taciz etmek için kullandı: Savunmasız kıyılara saldırı, yahtılmış haldeki kalelere ve kasabalara baskın emri verdi. Spartalılar, en azından ilk evrelerde, Attika'ya her yıl bir sefer yapmakla yetindiler; bu seferlerde hasadı toplayıp, kırsal kesimi talan ettiler. Bu trajik savaşın bu kadar uzun sürmesinin nedeni, ihtiyatla birbirlerinin etrafında dolanan bu iki gücün birbirinden farklı olmalarıydı.

Thukydides'in anlatımından öyle anlaşılıyor ki, Perikles Atina ile Sparta arasında savaşı kaçınılmaz görüyordu. Bundan dolayı iki devletin çatışmasına yol açan bilinçli bir dizi eylemde bulundu.

Muhalliflerinin iftiraları -kendi siyasal konumunu güvenceye almak için Atina'yı savaşa soktuğu iddiası- kabul edilemez; fakat savaşta Perikles'in kesinlikle ağır bir sorumluluğu vardır. Perikles'in görüşüne göre, önerdiği politika izlenirse Atina kesinlikle galip çıkacak ve bu da, tüm Yunanistan'ın Atina liderliğinde birliğine yol açacaktı. Birleşik bir Yunanistan vizyonuna sahip olacak kadar büyük bir devlet adamıydı. Bu, düşmanını yenmenin ötesinde hiçbir savaş amacı olmayan Spartalılar bir yana, pek çok Atinalının da kavrayışının ötesinde olan bir görüştü. Perikles'in talihsizliğinde, hiç kimsenin öngöremediği bir iki faktör vardı.

MÖ. 430 yılının Peloponez saldırısı sırasında Atinalılar uzun surların içine doluştuğu sırada, kentte veba salgını başladı. Salgın Mısır ya da Fenike ticaret gemileriyle gelmiş gibi görünüyor - Peloponez'i pek etkilemedi; çünkü Atina ablukası, Spartalıların ve müttefiklerinin Doğu'yla ticaretini kesmişti. Veba, savaşın ilk on yılında Atinalıların başına gelen en büyük felaketti. Sayısız vatandaşın ölmesine neden oldu. Çeşitli otoritelerin hesabına göre, nüfusun üçte biri ile dörtte biri kaybedildi. Thukydides de hastalığa yakalandı, fakat iyileşti ve böylece bağışıklık kazandı (kendisinin de dediği gibi, "bir kişi iki kez hastalığa yakalanmaz"), hastaların bakımına yardım etti. Vebayla ilgili betimlemesi, tıpçılar arasında tartışmalara neden olmuştur; fakat sonraki yüzyıllarda birkaç kez Avrupa'yı kasıp kavuran hıyarcıkh vebaya benzediği konusunda bir konsensüs var gibi görünüyor.

Thukydides hastalığın ayrıntılı bir tarifini verir: "Başlangıçta kafaya yerleşirdi, yukarıdan başlamak üzere tüm vücuda yayılırdı; birisi en ölümcül sonuçlarından kurtulsa bile, kol ve bacaklarını ele geçirirdi; zira apış arasına, el ve ayak parmaklarına yerleşirdi, birçok kişi bu organlarını kaybederek kurtulurdu, bazıları gözlerini de kaybederdi. Yine bazıları iyileşince unutkanlığa yakalanırdı, kendilerini ya da arkadaşlarını bile tanımazlardı."

Vebanın Atina vatandaşları üzerindeki moral etkisiyle ilgili bir çözümlemeye bitirir. "Kentte hüküm süren hukuksuzluğun kaynağı vebaydı.... Çünkü daha önce istediklerini yapamayan insanlar, daha önce gizli yaptıkları şeyleri, şimdi daha kolay yapıyorlardı; zengin olup hızla yok olanların, daha önce hiçbir şeyi olmayıp, ölü-

lerin mallarına sahip olanların durumundaki ani değişikliği gördükleri için. Bu yüzden bir günün beyliği beyliktir diyerek, istediklerini yaptılar.”

Perikles’in de üzülererek dediği gibi veba “öngörmediğim bir şeydi.” Kendisinin hastalığa yakalanacağını da öngöremezdi. Vatandaşlarınca tüm halkı uzun surların içine toplama uygulamasını başlatmakla suçlanan Perikles, görevden alındı. Hastalıktan zayıf düşmüş bir bünyeye ve sevgili Atina’sının kaderin bir cilvesiyle korkunç acılar çektiğini bilmenin üzüntüsüyle öldü.

Yine de, bu felakete ve MÖ. 424’de yaşadığı ağır bir askeri yendiye karşın, Atina toparlandı. Filosu asla daha güçlü değildi; sanatı ve bilimi tam anlamıyla yeşermişti ve kentteki yaşam, Yunan dünyasında eşi görülme-yen bir berraklık ve dinçlik sergiliyordu. Savaşın tüm sınavlarında ve gelgitlerinde, Atina’yı çok az müttefikin terk etmiş olması dikkate değerdir.

Lesbos (Midilli) adası ve başkenti Mitylene’nin başkaldırdığı ünlü bir olaydan söz etmek gerekir; çünkü Meclis’te muhteşem bir tartışmaya neden oldu. Bir ölüm kalım mücadelesinin ortasında bile büyük sorunların akıllıca tartışılabilmiş ve tartışmanın her iki tarafının temsil edilmiş olabilmesi gerçeğinden yola çıkılarak, Atina sisteminin Sparta sisteminden üstün olduğu sonucuna ulaşılabilir. Meclis’in bir kısmı Mitylene halkının toptan katledilerek cezalandırılmasından yanaydı; bir kısmı ise ölçülülükten ve akıldan yana. Kleon konuşmasının sonunda birinci seçeneği özlü bir biçimde ifade etti: “Bu adamları hak ettikleri gibi cezalandırın diyorum; diğer müttefiklerinize çarpıcı bir örnek verin, her kim başkaldırırsa bedelini yaşamıyla ödeyecektir. Çünkü bunu bilirlerse, kendi müttefiklerinizle uğraşırken düşmanınızı ihmal etmek zorunda daha az kalırsınız.” Tutumu sertti, fakat mantıklıydı. Karşı savı, antikitenin sahiden en soylu konuşmalarından birini yapmaktan başka bir ünü olmayan Di-odotos adlı bir adam savundu.

“Burada bulunmamın nedeni,” diyordu, “Mitylenelileri savunmak, aslında başka birilerini suçlamak da değil.. . Ölüm cezası birçok kentte ve çeşitli suçlar için uygulanmıştır, yine de insanlar başarı umuduyla o suçları hâlâ işliyorlar. Hiçbir kent, açık bir başarı şansı

olduğuna inanmadıkça başkaldırmamıştır. İnsanlar doğaları gereği hem kamusal, hem özel konularda yanlış yapma eğilimindedirler, cezalar ne kadar ağır olursa olsun caydırıcı olmamıştır.. . . Sadece merhametli ve ölçülü hareket etmenizi istemiyorum, en az Kleon kadar; elebaşları adil yargılamanızı ve öbürlerini cezalandırmamanızı istiyorum. Bu politika sadece avantajlı değil, güçlü bir politikadır. Düşmanına karşı akıllıca ve dikkatli bir biçimde düşünüp taşınan taraf, pervasız bir şiddetle harekete geçen taraftan her zaman daha güçlüdür.”

Oylama başa-baş oldu, fakat Diodotos’un savları üstün geldi. Atinalılar bir triremi Midilli’ye zaten göndermiş ve işgal kuvvetlerine tüm erkek nüfusu öldürme, kadınları ve çocukları ise köleleştirme emri vermişti. Ne var ki, bu tartışmadan sonra, başka bir trirem kararı yürürlükten kaldırmaya gönderildi. Thukydides’in kaydettiğine göre, ikinci teknenin tayfası katliamı önlemeye o kadar istekliydi ki, öbür tekneye mutlaka yetişmek için “kürek çekerken yediler ve içtiller, nöbetleşe uyudular.” İlk gönderilen tekne de “bu kadar tatsız bir işe bulaştığı için, pek acele etmedi.” Sonuçta ikinci trirem son anda yetişti ve katliamı önledi.

Ne yazık ki, savaş uzadıkça bu tür mantıklı savlar seyrekleşti ve planlı bir vahşet egemen olmaya başladı. Thukydides’in değindiği ana noktalardan biri şudur: Bir savaşın ilk evrelerinde insanlar hasımlarına saygı duyabilir, hatta kibar davranabilirler. Fakat savaş ne kadar uzarsa, her iki tarafta nefret o kadar artar; sonunda ortada merhamet diye bir şey kalmaz ve acımasız şiddet kabul gören bir olgu haline gelir. Bu denizin uzun tarihinde, bu trajik model kendisini sürekli tekrarlamıştır.

MÖ. 421’de Atina ile Sparta arasında, özünde Atina’nın yararına olan bir barışa ulaşıldı. Bir an Perikles’in düşü gerçekleşmiş, Atina İmparatorluğu Yunanca konuşan dünyanın tamamını sonunda birleştirecek şekilde sağlam kurulmuş gibiydi. Olmayacaktı. H.A.L. Fisher’in dediği gibi: “Barış zihniyeti Atina’da gerçekten egemen olsaydı, baş düşmana yeni bahaneler vermekten sakınmak kolay bir iş olurdu. Fakat Atina’nın siyasal ufkunda yeni ve göz kamaştırıcı bir yıldız doğmuştu. ...”

Bu yıldız, güzel, genç, yetenekli ve tehlikeli ölçüde hırslı Alkibiades'ti. Sokrates'in (kibrini ve yeteneklerini kötüye kullanmasını yumuşatmaya çalışan) hamisi olan Alkibiades, Sicilya seferinin -Atina'nın yıkımına yol açan o yurtdışı maceranın- baş mühendislerinden biriydi.

Sicilya seferi, bu mutsuz adanın çeşitli kolonileri arasında var olan çekişme bağlamında anlaşılabilir. Bu kolonilerden bazıları Dor Yunanlılar, bazıları ise İon Yunanlılar tarafından kurulmuştu; kurucuların ve orada yaşayanların tümünün Yunanlı olması gerçeği bu konuda fazla önemli değildi. İon Atina ile Dor Sparta arasındaki sevgisizlik ve çekişme aynen Sicilya toprağına -her zaman kıskançlık ve nefret üretmiş bir toprağı- taşınmıştı.

MÖ. 416'da Sicilya'nın Segesta kentinden elçiler yardım isteğıyle Atina'ya geldiler. Tuhaftır, kent bir Yunan kuruluşu değil, yerlilerin kentiydi. Ne var ki, yıllar geçtikçe neredeyse tamamen Hellenleşmişti. Segesta vatandaşlarının komşu Selinus'la bir sürü anlaşmazlıkları vardı ve kudretli Atina'dan filosuyla gelip, sorunları onlar lehine halletmesini dilediler. Bu Segestalı elçilerin Atina'ya gelişi -görünüşte, 1914'te Avusturya Arşidükü Francis Ferdinand'ın öldürölüşünden daha az dikkate değer bir olay- Akdeniz ve aslında dünya tarihinde, her zerresiyle Birinci Dünya Savaşı kadar feci bir dizi olayı harekete geçirecekti. Atinaldâr bu Sicilya kentinin davasını sahiplenmeye ve bu amaçla bir kara ordusu ile bir donanma kuvveti göndermeye karar verdiler.

Bunu yapmalarının nedeni, sadece Dor bir koloninin aşığılanması Atina'nın davasına yararlı olması değildi; daha kapsandı başka tasarıları vardı. Gerçek hedef Sirakusa'ydı. Korinthos'un kurduğı bu kent (ve Atina her şeyden önce Korinthos yüzünden bu uzun savaşa girmişti), Batı'nın Yunanca konuşan dünyasında öne çıkmıştı. Yüzyıllar sonra New York Avrupa kentleri için ne ise, Sirakusa da Yunanistan'ın kentleri için oydu. Zenginliğı ve görkemi, Sicilya havasında Amerika'daki kadar sert esen belli bir serdik ve şiddetle birlikte, yerli Yunanlılar üzerinde köklü bir çekme-itme etkisi yaratmaktaydı. Fakat Sirakusa sadece zengin değil, büyük bir kültür merkeziydi de. MÖ. beşinci yüzyılda en büyük Yunan trajedi yaza-

rı Aiskhylos, şair Simonides gibi, Sirakusa'nın yöneticisi Hieron'un sarayında kalmıştı; kadın şair Sappho da, pınar perisi Arethusa'nın kentinde bir süre yaşamış olmakla ünlüydü.

Sirakusa, Sicilya'daki tüm Dor kuvvetlerin ve kolonilerin başı olarak, açıkça saldırılacak yerdi. Atina politikası hızla daha heybetli olmuştu ve Atinalılar bütün adanın efendisi olmayı zaten tasarlamaktaydılar. (Sicilya tahılının ve ormanlarının Yunan ekonomisi için önemi unutulmamalıdır; çünkü sırf özgeci nedenlerle savaşımlara ve askeri seferlere girilmedi.) "Yiğit küçük Segesta"nın zorba Selinus'a karşı savunulmaya gereksinimi vardysa da, Atinalılar bu şehir devletlerin bulunduğu adanın özellikle zengin bir ada olduğunu da görmemiş olamazlar. Belki de, Sirakusa kentinin "Batı'nın Atina"sı olabileceğini düşlediler. MÖ. 415 yılının baharında, güvertelerinde 5.000'den fazla Atinalı zırhlı birlik bulunan 100 gemilik büyük bir filo, yaklaşık 1.500 okçu ile sapana ve birçok müttefikle birlikte Atina'dan ayrılıp, İon Denizi üzerinden Sicilya'ya doğru yola çıktı. Seferin komutasında, yiğit, fakat muhafazakâr üst sınıftan bir Atinalı olan Nikias vardı. Nikias yol boyunca sefere katılanları caydırmaya çalışmıştı; çünkü savaşın devam etmesinin, Atina'nın yararına olmayacak bir aptallık olduğunu hissetmişti. Bunlar onun bilinen görüşleri olduğuna göre, seferin komutanlığına seçilmiş olması şaşırtıcı gelebilir. Gerçek şu ki, kanıtlanmış liderlik nitelikleri, cesareti ve yeteneği onu en iyi tercih yapmıştı. Alkibiades ve yine ünlü bir asker olan Lamakhos, general olarak -fakat onun komutası altında- onunla birlikteydi.

Seferin arifesinde Atina'da, tarihin çözülmeyen büyük bilmecelelerinden biri olarak duran bir olay gerçekleşti. Kentin her tarafında Hermai olarak bilinen eski heykeller vardı. Bunlar, tepelerinde Tanrıların Habercisi, tacirlerin ve tüccarların koruyucusu Hermes'in başı bulunan dört köşeli sütunlardı. Bir gecede bu Hermai'lerin neredeyse tümü meçhul bir kişi ya da kişiler tarafından parçalandı ya da tahrip edildi. Kentin bu eski muhafızlarına yönelik terbiyesizlik, doğal olmayan bir biçimde öfke, şaşkınlık, hatta panik yaratmadı. Suçun sefer başlamadan moral bozmayı amaçlayan biri (bir Sparta sempatzanı olması gerekmez, sefer düşüncesini onaylamayan biri de olabilir) tarafından işlenip işlenmemesi, ya da bir sarhoşun mu-

zipliğinden başka bir şey olup olmaması önemsizdir. Kuşkular hemen Alkibiades'in üzerinde toplandı. Dinsiz olduğu biliniyordu -bir içki partisinde kutsal Eleusis Ayinleri'yle alay ettiği söyleniyordu- ve uçkuru gevşek bir özgür düşünceli olmakla ünlüydü.

Alkibiades suçlamayı derhal reddetti: Tutkuyla sarıldığı büyük seferin arifesinde şansını zora sokmuş olması olası görünmüyor. (Aslında Hermai'ler o kadar çok ve kentin her tarafına o kadar yayılmıştı ki, hepsini bir gecede tahrip etmek bir tek kişinin yapabileceği bir iş değildi.) Ne var ki, onu suçlayanlar hemen yargılanmasını uygun bulmadılar. -Olasılıkla soruşturmalarını hem sanığın, hem de onun ordudaki dostlarının yokluğunda yürütmek istedikleri için- Sefer zamanında başladı, generallerinden birinin başında sallanan ciddi bir suçlamayla. Bu da gelecek için hayırlı bir işaret değildi.

Sicilya'ya varılınca, kararsızlık, amaçları ve niyetleri farklı liderleri teslim aldı. Alkibiades her şeyden önce Sicilya'nın Yunan şehir devletleri arasında müttefik aramanın gerekliliğini savunurken; Nikias, sadece Selinus'la uğraşmak için geldiklerini söylüyordu. Öte yanda Lamakhos, Sirakusa'ya hemen saldırmaktan yanaydı; Atina kuvvetlerinin büyüklüğü ve Sirakusa'nın hazırlıksızlığı dikkate alındığında, başardı olması çok olası bir plan. Amaçları doğrultusunda bu şekilde bölünen generaller, Alkibiades sonunda Lamakhos'u kendi tarafına çekip Nikias karşısında oy çokluğu sağlayana kadar tartıştılar. Sonra zamanlarını yerel müttefik kazanmaya çalışarak boşa harcadılar.

Kısa süre sonra Atina'dan Alkibiades'e geri dönüp Hermai'leri tahrip etme ve ayinleri karalama suçlamasının bedelini ödeme emrini alan bir tekne Sicilya'ya ulaştı. Fakat Alkibiades, kuzu gibi güdülüp boğazlanmaya boyun eğecek bir adam değildi; çünkü ülkedeki düşmanlarının ne kadar güçlü olduklarını biliyordu. Kaçıp Sparta'nın yolunu tuttu; sonraki üç yılı orada yeteneklerini kendi kentinin yıkımını sağlamak için kullanarak geçirdi. Gıyabında suçlu bulunup ölüme mahkûm edildi. Bir şey kesindir: Her kim Hermai'leri tahrip ettiyse -belki de farkında olmadan- Atina'nın çöküşünden büyük ölçüde sorumluydu.

Alkibiades'in yokluğu Atinalıları sadece onun güçlü yetenekle-

rinden yoksun bırakmakla kalmadı, filonun ve harekât ordusunun sorumluluğunu da cesareti ne olursa olsun, Sicilya'da bulunmaya ilke olarak karşı çıkan bir adama bıraktı. Ertesi yılın baharında, saldırıyı ertelemek için başka bahane bulamayan Nikias, Sirakusa'ya karşı harekete geçmek zorunda kaldı. Fakat Sirakusalılar savunmalarını güçlendirmeye ve bir kuşatma karşısında maneviyatlarını çelikleştirmeye zaman bulmuşlardı.

Atinalılar kentin kuzeyindeki tümseği, Epipolai'yi ele geçirmekle meşgulken, Sparta'da Alkibiades Sparta yüksek komutasına başarıyı sağlayacak öğütler veriyordu. Her şeyden önce, Spartalı bir generali Sirakusa savunmasının sorumluluğunu almaya göndermeliydiler. İkincisi, Attika'da savaşı yeniden başlatmalıydılar; bunu yapmanın en iyi yolunun Dekeleia'yı ele geçirmek olacağını önerdi. Burası Attika'da güçlü bir noktaydı; oradan Spartalılar Atina'nın yerli yiyecek kaynakları ve gümüş madenleriyle bağlantısını kesebilirlerdi. Spartalılar her iki öneriyi de uygun buldular.

Bu arada Nikias, Sirakusalıları tekrar kentlerinin içine sürmüş ve birliklerini, Sirakusa'nın çevreyle bağlantısını kesmeyi amaçlayan bir kuşatma duvarı yapmakla görevlendirmişti. Kente hemen saldırması daha iyi olabilirdi; fakat başından beri Sirakusa'ya ani bir saldırıdan yana olan general arkadaşı Lamakhos çatışmada öldürülmüştü, bu yüzden savaşı ateşleyecek kimse kalmamıştı. Bu arada Spartalı bir general, Gylippos, Batı Sicilya'da küçük bir grupla karaya çıktı. Sirakusa'nın tamamen kuşatıldığına dair söylentilere aldırmayıp doguya yürüdü, yolda ek yerel kuvvetler topladı. Nikias, Sirakusa'ya girişini önleyemedi ve o andan itibaren harekât ordusunun kaderi belli oldu. Atinalılar Epipolai tümseğindeki hâkimiyetlerini kaybettiler. Şimdi büyük limanın güneyindeki üslerinde bağlantıları kesilip kuşatılma tehlikesi içinde olanlar onlardı.

Nikias, Atina'ya sadece iki yol olduğunu söyleyen acil bir mesaj gönderdi. Atinalılar ya harekât ordusunu geri çağırmalıydı (başından beri tercih ettiği) ya da bir o kadar adamla takviye etmeliydiler. Atina iflah olmaz bir kumarbaz gibi davrandı. Nikias'ı takviye için yetmiş üç trirem ile 5.000 zırhlı adam ve ölen Lamakhos'un yerini alacak bir general gönderdi.

Başlangıçta Atinalıların başarısı kesin gibi görünüyordu. Sonra talih - sizlikler birbirini izledi. Epipolai tümseğini (kenti kuşatmak için önemliydi) geri alma girişiminde püskürtüldüler; birlikleri ve gemi tayfaları arasında baş gösteren hastalık tüm kuvvetlerini zayıflatıyor ve moralsizleştiriyordu. Kuşatma altındaki Sirakusalılara ek takviyeler ulaştı ve her zaman olduğu gibi, bu tür durumlarda taze birliklerin kaç kişi olduğundan çok, vereceği moral gücü önemliydi.

Atinalılar tek çarenin geri çekilmek olduğuna karar verdiler. Fakat Nikias bunu bile ağırdan aldı, bir ay tutulması nedeniyle çekilmeyi erteledi

- O günlerde ay tutulması, önemli bir harekete başlamak için uygunsuz bir zaman sayılırdı. Alkibiades gibi dinsiz (ya da hurafeye daha az inanan) bir adam, teorik olarak "tanrıların isteği" ne olursa olsun, harekete geçmekte tereddüt etmezdi. Bu gecikmenin can alıcı olduğu anlaşıldı; Atinalılar harekete geçmeye başladığı sırada, Sirakusalılar Atinalıların ne yapmak istediklerinin kokusunu almıştı. Limanda klasik bir deniz savaşı başladı ve sonuç ağır bir Atina yenilgisi oldu: Denizde yenilmez olduklarına inanan insanlar için moral bozucu bir darbe.

Thukydides, en görkemli pasajlarından birinde, dramatik savaşı izlerken Atinalıların ve Sirakusalıların umutlarını ve korkularını betimler: "Deniz savaşı dengeliyken, her iki tarafın sahildeki birlikleri büyük bir ıstırap ve duygu çatışması yaşıyorlardı. Daha fazla onur tutkusu ülkenin duygusuydu; onlara saldıranlar ise şimdikinden daha kötüsüyle karşılaşmaktan korkuyorlardı. Çünkü, Atinalıların her şeyi filolarına bağlı olduğu için, gelecek korkuları daha önce hissettikleri korkuların hiçbirine benzemiyordu; ve çarpışmanın eşitsiz doğasından ötürü, çatışmayı sahilten farklı görmek zorundaydılar. Çünkü manzara yakın olduğu ve herkes aynı parçaya aynı anda bakmadığı için, birileri bir köşede kendi adamlarının galip geldiğini görse, cesaretlenip kendilerini güvenlikten mahrum etmemeleri için tanrılara yalvarırlardı; pataklanan tarafa bakanlar ise çığlıklarla birlikte ağıt yaşıyorlardı. Yine çarpışmanın kuşkulu bir noktasına bakanlar, çatışmanın belirsizliğinden ötürü, düşüncelerini vücut hareketleriyle ifade ediyorlardı. ... Atina birlikleri arasında, denizde

eşit koşullarda savaştıkları sürece, 'yeniyorlar', 'yeniliyorlar' diye bağırın, feryat eden her ses ve büyük bir tehlike içinde olan büyük bir askeri kuvvetin dillendirmek zorunda olduğu çeşitli haykırışlar arımda duyulabiliyordu; taa ki uzun bir muharebeden sonra Sirakusalılar ve müttefikleri Atinalıları bozguna uğratana kadar ...”

Tam da Atinalıların atanmış yönetici olduklarını hissettikleri bir alanda gerçekleşen bu felaket maneviyatlarını bozdu. Hâlâ Sirakusalılarını kadar tiremleri olmasına karşın, Atinalı gemiciler, Sirakusalıların limanın dar girişine kurdukları gemi barikatını yarmak için son bir girişimde bulunmak istemediler. Sicilya'nın iç tarafına çekilmekten başka çare yoktu. Doğal olarak Sirakusalılar düşmanlarının o kadar kolay kaçmalarına -belki de toparlanıp yeniden saldırmalarına- izin veremezlerdi. Atinalılar, Sirakusa'nın etrafındaki bereketli ovoidan çıkışı sağlayan tüm geçitlerin tutulduğunu gördüler. Sonbahar başında Sicilya'ya özgü şiddetli gök gürültülerinin eşlik ettiği yağmur mevsiminin başlamasıyla moralleri daha da bozuldu. Bunları, tanrıların bile kendilerine karşı olduğunun bir işareti saydılar.

Sirakusalı süvariler tarafından taciz edilen, su ve yiyecek sıkıntısı çeken Atinalılar, Sirakusa'nın güney kıyısı yolunda yağın yağmurlarla taşan küçük bir ırmağı geçmeye çalışırken darmadağın edildiler. Nikias ile Demosthenes teslim oldu. Gylippos hayatlarını bağışlamayı ve onları muzaffer edasıyla Sparta'ya götürmeyi tercih ederdi; fakat ikisi de Sirakusalılar tarafından idam edildi. Büyük Atina ordusundan ve filosundan geriye kalanlar -yaklaşık 7.000 kişikentin hemen kuzeyindeki taş ocaklarına, Latomia'e sıkışmıştı. Atinalılar Sicilya seferlerinde yaklaşık 40.000 adam ile 175 tirem kaybetmişlerdi. Bu ölümcül bir yaraydı; Perikles'in kentinin (ve düşünün) kurtulamadığı bir yara.

Thukydides hayatta kalanların kaderini anlatır: “Taş ocaklarında bulunanlara gelince, Sirakusalılar esirliklerinin ilk döneminde onlara zalimce davrandılar. Çünkü çukur bir yerde bulundukları ve birçoğu küçük bir alana sıkıştığı için, başlangıçta güneş ve kapalı boğuculuğundan ötürü eziyet çektiler; sonra soğuk sonbahar geceleri hastalanmalarına neden oldu. ...”

Burada, başlangıçta keskin bir hava değişiminden sonra ekim ve

kasım ayları görece sıcak ve durgun olurdu, taş ocaklarının derinliklerine kapatılan insanlar için bir ısırap. Ardından gelen kış yarı aç ve yarı çıplak esirlere dondurucu soğuğu getirdi. “Odaları olmadığı için her şeyi aynı yerde yapıyorlardı; dahası ölümler üst üste yığılıyordu -yaralarından, yaşadıkları değişimden ötürü ölenler- üstelik dayanılmaz bir koku vardı: Aynı zamanda açlık ve susuzluk işkencesi görüyorlardı; çünkü sekiz ay boyunca her birine günde bir *cotyle* (çeyrek litreden biraz fazla) su ve iki *cotyle* tahıl verildi.”

Atina ordusunun ve filosunun sonu böyle oldu, kıyıda darma-dağın olma, Sirakusa limanında boğulma, ele geçirmek için yola çıktıkları kentin taş ocaklarında açlıktan ve hastalıktan ölüm. Hayatta kalanların bazıları köle olarak satıldı; birkaçının hayatı bağışlandı, merhametten ötürü değil, eğitilmiş oldukları ve şiir okuyabildikleri için. Sirakusalılar onlara Euripides’ten uzun pasajlar okutmanın keyfini çıkardılar.

Plutarkhos şunları anlatır: “Sicilyalı Yunanlılar onun [Euripides’in] şiirini, Hellas anayurdu dışında yaşayan öbür Yunanlılardan daha fazla seviyorlardı. Onun en küçük dizelerini bile adaya ayak basan yabancılardan öğrenirlerdi ve Sicilyalı Yunanlılar onun dizelerinden alıntıları birbirlerine aktarmaktan büyük zevk duyardı. Sonunda anayurtlarına ulaşmayı başaran birçok Atinalının teşekkür için Euripides’i ziyaret ettikleri söylenir.” Böylesine büyük bir felaketten sonra bile, Atina’nın maneviyatı ve kaynakları Sparta’ya ve müttefiklerine karşı savaşı sekiz yıl daha (MÖ. 412-404) sürdürmeye yetti. Dekeleia’da kurulan Sparta kalesi kenti gümüş ve tarım üretiminin çoğundan yoksun bırakmasına karşın, Atina mücadeleye devam etti. Hatta bazen, Sicilya seferinden sonra aleyhine dönen dengeyi tersine çevirir gibi bile oldu.

Yunanlılara özgü o ani bir gönül ve politika değişikliği sonucunda Alkibiades MÖ. 408’de Atina’ya geri döndü ve sıcak karşılandı.

Aristophanes, “Onu özlüyorlar, ondan nefret ediyorlar, yine de onsuz yapamıyorlar,” der, fakat uyandı da bulunur:

“Kentinizin içinde bir aslan beslememek daha iyidir Fakat beslerseniz de, tüm kaprislerine boyun eğmelisiniz.”

Bir süre “Altın Çocuk”un dokunuşu savaşın tüm dengesini değiştirecek gibi oldu. Atina’nın tahıl ambarına ve Karadeniz’e uzanan yaşam damarını kesmeye çalışan büyük bir Peloponez ve Sirakusa filosu kesin bir biçimde yenildi. Zengin Taşoz adası ve önemli Bizans kenti -ikisi de başkaldırmıştı- başarılı bir biçimde tekrar sürünün içine sokuldu. Fakat sürekli kanayan Dekeleia yarası (herkesten çok Alkibiades’in sorumlu olduğu) kentin gücünü sürekli tüketiyordu. Sonra, savaş uzadıkça Atinalıların daha sık tutuldukları akılsızlık hastalıklarından birinde, Alkibiades yine suçlandı, bu kez yetersizlikle. Kenti bir daha geri dönmek üzere terk etti ve birkaç yıl sonra Frigya’da öldürüldü.

Bu yetenekli, fakat ilkesiz adamın yaşamı, onun hem hayran olduğu, hem tiksindiği kentin tarihini bir ölçüde yansıtır. Doğrusu, Alkibiades’in ilk kovuluşu Atina’nın Sicilya’da ve ülkede bozguna uğramasına büyük ölçüde neden olduysa, ikincisi de ölümcül oldu. Yerini alacak kimse yoktu ve Spartalıların artık sert ve yetenekli bir savaş liderleri vardı: Lysandros.

MÖ. 406’da kentin onurunu biraz kurtaracak bir barış yapma fırsatı tepildi ve sefil trajedi bir yıl daha sürdü. Sonra, Çanakale’deki Aigos-Potami Savaşı’nda Atina filosu -yirmi yedi yıl boyunca denize indirdiği büyük filoların sonuncusu- Lysandros tarafından tamamen yok edildi. Bu son saatte bile Alkibiades yetişip vatandaşlarını Aigos-Potami’deki tehlikeli konumları konusunda uyarmıştı; fakat aldığı ödül, hakaretlerle karşılaşmak oldu. Ertesi yıl, MÖ. 404’te Perikles’in kenti koşulsuz teslim olmanın acısını tattı. Donanması yok olmuş, imparatorluğu çökmüş, surları yerle bir olmuştu. Galipler Atinalılara kendi anlayışlarına uygun oligarşik bir yönetim dayattılar ve “müttefikler flütçü kızların müziğinin eşliğinde gemilerini çiçeklerle bezediler.”

Plutarkhos’un yazdığına göre, “İnsanlar o günü Yunanistan için özgürlüğün başlangıcı olarak selamladılar.” Savaştan sonra böyle bir iyimserlik, yüzyıllar boyunca tekrarlanacaktı.

İnsanın ahmaklığının genellikle “tarih” dediğimiz şeyi oluşturan uzun ve melankolik masalmda, insanı en iyi durumunda ifade eden şeyler kolayca gözden kaçır. Bu yüzden, dehşeti, akıttığı kan ve trajik

sonucuyla Peloponez Savaşı'nın seyri ana hatlarıyla çizilirken, o yılların olumlu başarılarından söz edilmemiştir. Sparta'yla uzun mücadele devam ederken, Sokrates sadece ahlakın değil, metafizik bilimin de temelini atıyordu. "Erdem bilgidir" onun inancıydı. Sokrates'in düşüncesinde (öğrencisi Platon'dan öğrendiğimiz şekliyle) bir kusur varsa o da, A.R. Burn'ün *History of Greece'de* dediği gibi, "Kendini kontrol eden bir adam olarak, Pavlus açmazından, 'Yapmayacağım kötülüğü yapıyorum' açmazından habersiz" oluşudur.

Sokrates ve izleyicileri insanları zihinlerini verimli kullanmaya teşvik ederken, tarihin en büyük şairlerinden biri, rasyonalist Euripides inanın yer- yüzündeki açmazını sayfalarda hâlâ çınlayan sözlerle betimliyordu; Herodotos büyük tarihini savaşın ikinci yılında bitirdi; ve Atina'nın düşüşünün işareti olan yıl, Euripides'in şaheseri *Bak-halar* sahneleniyordu. Bu yıllar boyunca Atinalılar, Aristophanes'in keskin ve müstehcen komedilerinde kendi ahmaklıklarını görüp gülüyorlardı ve aynı zamanda öbür sanatlar da gelişti. Dikkate değer heykel, metal işi, mücevher ve seramik eserler o sırada üretildi.

Spartalılar arkalarında mücadelelerini ya da nihai zaferlerini kaydedecek değerli hiçbir şey bırakmadılar, Plutarkhos'un kaydettiği öykü doğru değilse. Bu en azından, Spartalıların yaratıcısı olmasalar da Yunan dehasına duyarlı olduklarını gösterir. Atina'nın düşüşünden hemen sonra, Peloponezli müttefiklerden bazıları bütün kentin yerle bir edilmesini ve tüm Atinalıların köle olarak satılmasını önerdi. O sırada, birisi Euripides'in *Elektra'sından* açılış şarkısını okuyordu. "Bunu duyunca, orada hazır bulunanların hepsi o kadar etkilendiler ki, bu kadar harika bir kenti -böylesine dâhiler yaratan bir kenti- yok etmenin korkunç bir suç olacağını hissettiler."

DÖRT

Yunanistan ve Doğu

Atinalı hatip İsokrates, bu dönemde Hellenik siyasetin laneti imparatorluk arzusuydu, der ve haklı olduğuna kuşku yok. Atina, Sparta ve Thebai peş peşe Yunanistan'a egemen olmaya kalkıştılar ve peş peşe başarısız oldular. Bir güç yükselişe geçmiş gibi görünür görünmez, rakipleri aralarındaki farklılıkları unutup daha güçlü devleti dizginlemeye yetecek güçte bir ittifak kurmaya hazırdı. Bu model yirminci yüzyıla kadar ve yirminci yüzyıl da dahil Avrupa tarihinin tamamında tekrarlanacaktı. Küçük Yunan şehir devletlerinin dalavereleri, çekişmeleri ve savaşları, yüzyıllarca Akdeniz havzasını tutuşturan devasa savaşların ve ittifakların habercisiydi.

MÖ. dördüncü yüzyıl ortasında Yunanistan'ın birliği geçici olarak sağlandı fakat Atina ya da Sparta tarafından değil. Yunan halkının birleşen enerjisi, tarihin en dramatik olaylarından birinde doğuya yönelecekti. "Yunan sorununun çözümü," diyor H.A.L. Fisher, "beklenmeyen bir yerden geldi. Thessallia'nın kuzeyinde, Thermai Körfezi'nin kıyılarına, Atina ya da Korinthos sakinlerinden daha kaba ve daha az uygar, güneyli Yunanlılarca taşralı sayılan Yunan bir halk yerleşmişti. Bunlar çok içki içen, savaşkan, dağlık yurtlarının ormanlarında ve dar vadilerinde ayı ve kurt peşinde koşan ve hâlâ uygarlığın Homeros zamanı evresinde yaşayan Makedonyalıları. ..."

Çok dikkate değer ve uzak görüşlü bir Kral, Makedonyalı Philippos (MÖ. 359-336), kuzeyin tüm yiğitliğiyle donanmış bu kaba dağlıları en güçlü devlette kaynaştırdı. Philippos sadece iyi bir asker değildi; oğlu Büyük İskender'in Doğu'dan yontup ortaya çıkaracağı muazzam imparatorluğun temellerini atan yetenekli bir devlet adamıydı da. Küçük Asya'da ve Yakındoğu'da kolonileşmeyi genişletmek amacıyla ordularını serbest bırakacak bir birliğe Yunanistan'da ulaşmak için, Philippos her şeyden önce Yunan anakarasındaki tüm muhalefeti susturmalıydı. Sonunda MÖ. 338'de Atina ve Thebai bir-

leşik kuvvetlerinin yenilgiye uğradığı Khaironeia meydan muharebesinde bunu başardı.

Yunan tarihinde yenilenlere yönelik ender rastlanan bir yüce gönüllükle ve bir dizi zekice siyasal manevrayla Philippos alıngan ve bölünmüş Yunan devletlerini, herkes için özgür ve eşit üyeliğin ölçüt olacağı bir birlikte birleştirmeyi başardı. Yine de, Persis'i hedef göstermeseydi, amaçlarında başarısız olabilirdi. "Tüm Yunanlıların ebedi düşmanı," diyordu, "oradadır; Kserkses'in zalimliklerini hatırlayın; Persis sadece burada yurdumuzda değil, Küçük Asya'nın İonya kentlerinde de bizi tehdit ettiği sürece Yunanlıların asla güven içinde olamayacaklarını unutmayın."

Adalarla kaplı Ege'nin ötesinde zengin toprak ve potansiyel çiftlikler, tüccarlar için iş ve yaratmayı düşündüğü imparatorlukta sayısız yönetim noktası bulunduğu da eklemiş olabilir. Yunanlılar tarihlerinde ilk kez kendilerini ebediyen bölünmüş bir dizi şehir devlet olarak değil, dilin, dinin ve ortak göreneklerin birleştirdiği bir ulus olarak tasarlayabildiler. Ancak karşılıklı yıkıcı çekişmelerini unutabilirlerse, Doğu'nun tüm zenginliklerini fethedip yönetebileceklerini anladılar.

Bu düş, Philippos'du; fakat düşün gerçekleşmesi oğlu İskender'e kaldı. MÖ. 336'da birleşik bir Yunan ordusunun başında Küçük Asya'ya hareket edeceği günün arifesinde Makedonyalı Philippos öldürüldü.

İskender'in ilk tepkisi, "KraPın adı dışında hiçbir şey değişmedi"ğini tüm Yunanlılara hatırlatmak oldu. Onurlu bir böbürlenmeydi; fakat gerçekten de, hükümdarlığının ilk dönemi, babasının ulaştığı üstünlüğü Yunanistan'a yeniden hissettirmekle geçecekti. Yunanlılar, her zamanki gibi, girişkenliğin kendilerine ya da kentlerine en küçük bir avantaj sağlayabileceğini düşündükleri anda ayrılırlardı.

Birleşik bir Yunanistan'ı -İskender'in başa çıkılmaz silahlarından ve dehasından duyulan korkudan ötürü birleşmeyi kabul eden bir Yunanistan- yeniden kuran genç fatih, Doğu'nun yolunu tutmaya hazırlandı. Dünya tarihindeki bu büyük olay gerçekleşmeden kısa süre önce, Korinthos'ta hatırlanmaya layık küçük bir olay meydana geldi. Bu olay, Yunan doğasının, tüm Akdeniz mirasının bir parçası

haline gelen iki yanını -kendinden emin girişkenlik ve feragat- çok açık bir biçimde açığa vuruyor.

Korinthos'a gelince genç general Yunan devletleri birliğinin, Persis'e karşı savaşta kendisini başkomutan olarak kabul etmesini sağladı. İskender o sırada daha yirmi yaşındaydı, en şaşırtıcı macerasının arifesinde "altın saçlı, genç bir Apollon" du. Onun üstünlüğünü kabul eden devletlerin ileri gelenleri ekâbirler ve öbür kesimlerden ünlü olanların çoğu Korinthos'taydı. Çok korkulan Perslere karşı onun liderliğini kabul ettiklerini bildirmek için oradaydılar. Ne var ki, Korinthos'un en ünlü vatandaşlarından biri, ünlü "kinik" filozof Diogenes Yunanistan'ın bu genç efendisine saygılarını sunmamakla dikkat çekti.

Diogenes, *Encyclopaedia Britannica'nın* yedinci baskısında belirtilenir: "Kybele tapınağına ait bir fıçıda (olasılıkla o zaman malzeme saklamak için kullanılan büyük toprak küplerden biri) yaşayarak kendisini hava değişikliklerine alıştırdı. Köylü bir çocuğun avuçlarıyla su içtiğini görünce, sahip olduğu tek ağaç kâseyi kırdı. Aigina'ya bir yolculuk sırasında korsanlara yakalandı ve Girit'te Kseniades adlı bir Korinthosluya köle olarak satıldı. Mesleği sorulunca, insanları yönetmekten başka bir meslek bilmediğini ve öğretmene gereksinimi olan bir adama satılmak istediğini söyledi. Kseniades'in iki oğlunun öğretmeni olarak, erdemli kendi kendini kontrol öğretilerini açıklamaya adanmış yaşamının geri kalan kısmını Korinthos'ta geçirdi. ... Ona göre erdem, fiziksel hazdan kaçınmaktan ibaretti; acı ve açlık, iyiliğe ulaşmada yararlıdır; ahlaklı olmak, doğaya ve yalınlığa geri dönmek demektir."

Diogenes'in öğretmeni, Sokrates'in öğrencisi Antisthenes varoluşun amacının haz değil, erdem olduğunu savunmuştu. Bundan yola çıkan Diogeneş ve öbür filozoflar, servetin, hırsın, iktidarın ve popülerliğin ruhu yozlaştırıp, aklın gerçek yolundan saptırma eğiliminde olduğunu kabul ettiler. O nedenle fıçısının içinde yaşlı öğretmenin istifini bozup İskender'e saygı göstermek istememesi pek şaşırtıcı değildi. Fakat bu ünlü adam -dalkavukluk eden kalabalığa katılma zahmetine katlanmayan biri- İskender'in ilgisini o kadar çekti ki, yaşlı (ve olasılıkla kokan) filozofa uğramadan edemedi.

Aralarındaki konuşma kısa ve özlü oldu. Fatihlerin genellikle ağız kalabalığına zamanları yoktur, kinik filozofların da.

Diogenes'in iğreti evinin önüne götürülen genç general, "Ben Büyük İskender'im," dedi.

Ziyaretçisine aldırmayan öbürü, "Ben de filozof Diogenes," dedi.

Geleceğin Doğu fatihi, "Benden bir dileğin var mı?" diye sordu, olasılıkla zerre kadar küçümsemeden.

"Gölge etmeyin, başka ihsan istemem," dedi Diogenes.

Gururlu ve hırslı genç adam için çok şey ifade eden bu hazır cevaba İskender itiraz etmedi. Belki de, kendisini fiziksel dış dünyada iz bırakmaya iten gücün, içsel bir arayış için bu dünyadan feragat eden bu çelimsiz çileciyi de zorladığını kabul ediyordu.

Daha sonra, "İskender olmasaydım, Diogenes olurdu," dediği söylenir. İkisi de aynı yılda, MÖ. 323'te öldü: İskender Babil'de, otuz bir yaşında bilinen dünyanın neredeyse tümünün efendisi olarak; Diogenes Korinthos'ta doksan yaşında. Bir söylentiye göre, fatih ile filozof aynı gün öldüler. İkisi de ender rastlanan insanlardı ve ikisi de, Yunan dehasının göze çarpan örnekleri arasındaydı.

Akdeniz tarihinde hep olduğu gibi, dünya filozoflardan çok fatihleri tanır. İskender'in kariyeri Kartacalı Hannibal, Romalı Julius Caesar, Korsikalı Napoleon ve Avusturyalı Adolf Hitler de dahil, birçok kişiyi etkiledi. Yine de kendi zamanının bağlamı içinde görül-melidir; çünkü insan tarihinde bir kişinin gerçekten de dünyayı de-ğiştirebildiği bir dönemdi. Fakat unutulmamalıdır ki, Diogenes gibi savaşçı ve fatih olmayan insanların sanatını ve mimarisini, kültürü-nü ve felsefesini birlikte götürmeseydi, İskender'in Doğu üzerindeki etkisi daha az olurdu.

İskender düşlerini Doğu'da ararken, Akdeniz gözlerden ırak oldu. İonya'yı kurtaran İskender Suriye'ye yayıldı, İssos Vadisi Savaşı'nda Pers kralı Dareios'u bozguna uğrattı ve Fenike'yi istilaya koyuldu. Fenikeliler Pers filosunun belkemiği oldukları için, Persis'i istila etmeden deniz cephesindeki bu tehdidi ortadan kaldırmak İskender için önemliydi.

MÖ. 332 yılının çoğu, yedi ay boyunca inatla ve cesaretle savu-

nulan, fakat sonunda denizden bir saldırıyla alınan Sur'un kuşatılmasıyla geçti. Kent bir Makedonya kalesi haline geldi ve Sur filosu denizdeki Yunan üstünlüğüne bir daha meydan okumayacaktı. Sur'un alınması, herhalde İskender'in en büyük başarısıydı. Fakat büyük başarıların sonrası genellikle tatsızdır. Yenilenleri köle olarak satmanın yenenlerin yasal hakkı olduğu eski dünyada, bir kenti yağmalayıp almak binlerce erkek, kadın ve çocuğun köle pazarına gönderilmesiyle sonuçlanırdı. Madalyonun bir yüzü genç, altın başlı fatihi gösterebilir; fakat öbür yüzü bir kafatası ve köle piramididir.

Life of Alexander the Great Arrian, İskender'in bir sonraki hamlesini betimler. Eski Gaza kentine boyun eğdirdi; sonra "güney yürüyüşünün esas hedefi olan Mısır'ın yolunu tuttu ve Gaza'dan ayrıldıktan bir hafta sonra, Fenike'den itibaren kıyı boyunca yol alarak kendisine eşlik eden filonun demir attığı Pelusium'a (Nil'in doğu ağzında) ulaştı. Pers Mısır valisi Mazaces'in komutası altında yerli birlikler yoktu; yanı sıra, İssos savaşı ve Dareios'un korkudan tir tir titrediğine dair haberler, Suriye, Fenike ve Arabistan'ın büyük bir bölümünün Makedonyalıların eline geçmiş olması gerçeği, onu İskender'i bir dostluk gösterisiyle karşılamaya, Mısır'a ve kentlerine serbestçe girmesine engel çıkarmamaya itti.

Resmen Mısır Firavunu olarak kabul edilen İskender'in bir sonraki hamlesi Mısır kıyı şeridinde büyük bir liman için uygun bir yer bulmaktı. Mısır Yunan dünyasının bir parçası olacağı için, artık binlerce yıldır alışkanlık edindiği gibi iç kesimlere değil, dışa -Akdeniz'e doğru- bakmalıydı.. Nil'in batı ağzına yakın, Mareotis [Maryut] Gölü ile deniz arasında, dar bir kayalık ada ile sahildeki bir kaya çıkıntısının korunaklı ve derin bir liman için mükemmel bir temel oluşturduğu bir noktada aradığı kusursuz yeri buldu.

Alexandria'da. E.M. Forster şunları yazar: "Burası tam yeriydi, harika bir liman, kusursuz bir iklim, tatlı su, kireçtaşı ocakları ve Nil'e kolay ulaşım. Hellenizmde en iyi olan her şeyi burada kalıcılaştıracak, şehir devletlerden değil krallıklardan oluşması ve tüm meskun dünyayı kapsaması gereken büyük Yunanistan için bir metropolü burada yaratacaktı.

"İskenderiye kuruldu.

“Genç adam emirlerini verdikten sonra hızla yoluna devam etti. Bir tek binanın yükselişini görmedi. Bir sonraki hedefi Siwan Oasis’teki Ammon tapmağına bir ziyarette; oradaki rahip onu bir tanrı olarak selamladı ve ondan sonra Yunan sempatizanları geri çekildi. Bir Doğulu, neredeyse bir kozmopolit oldu ve Perslerle tekrar savaşmasına karşın, yeni bir ruh içindeydi. Artık dünyayı Hellenleştirmek değil, uyumlulaştırmak istiyordu ve geri dönüp İskenderiye’ye olgunlaşmamışlığının bir ölçütü olarak bakmış olmalı. Sekiz yıl sonra Persis’i fethetmiş olarak öldü ve cesedi, biraz kararsızlıktan sonra gömülmek üzere Memphis’e getirildi. Yüksek Rahip oraya almak istemedi. ‘Onu buraya koymayın,’ diye bağırdı; ‘Rhakotis’te inşa ettiği kente götürün; cesedinin yattığı yerde kent rahat yüzü görmeyecek, savaşlarla ve muharebelerle çalkalanacak.’ Bu yüzden tekrar Nil’e indirildi, altına sarılı ve cam bir tabut içinde, sivik tanrısı ve koruyucu tanrısı olacağı İskenderiye’nin merkezine gömüldü.”

İskenderiye’nin sonraki tarihi Mısırlı rahibin öngörüsünü kesinlikle doğrulayacaktı; çünkü hem fiziksel, hem entelektüel olarak kent yüzyıllar boyu Akdeniz’in fırtına merkezi oldu. Sadece uzun bir Arap işgali döneminde, MS yedinci yüzyıldan on altıncı yüzyıla kadar, gerileyip görece önemsiz bir deniz limanına dönüştü. İki yüzyıllık Türk yönetimi altında daha da gerileyecek ve yirminci yüzyılda tekrar bir kargaşa merkezi olarak ortaya çıkacaktı. Büyük fatihin kemikleri çoktan beri kayıptır. Sadece huzursuz ruhu Doğu ile Batı’nın bu buluşma yerinden hâlâ ayrılmıyor; şimdi İskender’in türbesi denen yerin üzerinde Peygamber Daniel Camisi yükselir.

İskender’in “dünyayı Hellenleştirmek değil, uyumlulaştırmak istediği” doğru olsun ya da olmasın, fırtınalı ve canlı yaşamının nihai sonucu Yakındoğu’ya bir Yunan dehası imgesi ve vizyonu dayatmak olmuştur. Gençlik hocası bilge Aristoteles’ten bile daha zeki olan İskender, Doğuluları aşağı bir ırk sayma yanlışını yapmadı. Daha önceki Atinalılardan farklı olarak, Persleri daha az uygar görmedi; birçok bakımdan Yunanlıların ilerisinde olduklarını kabul etti. Makedonyalı bir savaşçı-kral olarak demokratik bir yaşam kavrayışı yerine aristokratik bir kavrayışa sahip olması gerçeği de Doğuluları anlamasına yardımcı oldu. Daha sonraki yüzyıllarda İskender’e öy-

küenler bazen, “halkın sesi”ne kulak vermiş, aslında bu sesin bir cisimleşmesinden başka bir şey değillermiş gibi davranmak zorunda kalmışlardı. Böyle bir akıl yürütme genellikle aldaticıdır: Büyük fatih asla bir demokrat değildir.

Persis fethedildi, Hindistan’a saldırıldı, Arabistan kıyıları araştırıldı, İskender’in Doğu’ya hamlesi Akdeniz dünyasında büyük bir değişim yaratmıştı. Daha önce Batıyı istila eden Doğu olduğu halde, şimdi Kuzey Yunanlıların sanatları ve teknolojik becerileri Aryan Perslere ve Sami halklara yayılmaktaydı. İskender’in fetihleri sonunda büyük Doğu Roma İmparatorluğu’nun yolu açılacaktı.

Asla geleceğe bakmamış ve hanedanlığının devamını güvenceye almamıştı. Anne etkisinde bir genç olarak belki de bir homoseksüeldi; kendisinden sonraki yaşama ilgilenmemesi ölümünden sonra tutarlı bir politikanın çöküşüne kaçınılmaz olarak yol açtı. Fethettiği büyük krallıklar, “Yunanlılık”ları Doğu’nun etkisiyle değişen (benzer bir şey, Ortaçağda Hristiyan haçlıların başına da geldi) hırslı generallerin tartışmalı eyaletleri haline geldiler.

Atinalı hatip Demades’in, “İskender öldü mü? Saçma! Tüm dünya kokardı,” dediği söylenir. Yine de otuz bir yaşında gerçekten de öldü, fethedilen Babil kentinde, hummadan. Mirasını tanımlamak zordur; çünkü başardıkları bir anlamda ardıllarının kapasitesinin çok ötesindeydi. Akdeniz tarihi bakımından İskender’in başlıca etkisi Yunan dehasını Mısır’a ve Yakındoğu’ya yöneltmek ve dolayısıyla Orta Akdeniz’de Roma’nın yükselişini ve egemenliğini kesinleştirmek oldu. *Alexander the Great and the Hellenistic Empire*’da A.R. Burn bu. bakış açısını ifade eder: “Yunanlıların Doğu’ya hamlesi böylesine göz kamaştırıcı parlaklıkta bir lider bulmamış ve dolayısıyla bu kadar uzağa gitmemiş olsaydı, Batı’daki Yunan saldırısı ve savunması için daha hayırlı olurdu. İtalya birleşik bir Akdeniz dünyasının merkezi olmadan önce Yunanlılar Roma’yı en azından onu uygarlaştırmaya yetecek kadar uzun bir süre dizginleseydi insanlık için hayırlı olurdu. Romalılar Yunan sanatına ve düşüncesine sonunda alıştılar; fakat MÖ. son iki yüzyılda, Vergilius ve Augustus’la fethetmek kadar kurtarmayı da öğrenmeden önce, *ilkönce* Yunan uygarlığının belini kırdılar (öbür barbarlardan çok daha fazla).”

Öte yanda, bu tür varsayımlar tarihin incelenmesinde fazla yararlı olmaz. Roma galip geldi ve Akdeniz'i Roma birleştirdi. Yunanlıların uzun bir süre ortak bir davanın peşinde gitme yeteneksizliği dikkate alındığında, Roma'nın başarısıyla boş ölçüşebilirler miydi? Kuşkuludur. Yunan ırkının görkemliliğine karşın, ya da belki de bundan ötürü emperyal bir halkı meydana getiren gerekli sertlikten yoksundular.

Roma sonunda Yunanistan tarafından "uygarlaştırıldı"ysa -edebiyatı, sanatı ve bilimi Yunanlılardan ödünç aldı- demek ki, İskender'den ve Hellen dünyasından devralınan önemli bir miras vardı. İskender'den önce Yunanlılar hiçbir zaman büyük bir imparatorluğu yönetmek zorunda kalmamışlardı. Yunanistan seferi sırasında Kserkses'in büyük projelerine ve lojistik örgütlenmesine hayran olmak yerine, alay etmişlerdi. Fakat şimdi, Persis, İonya, Doğu Akdeniz ve Mısır gibi yönetilmesi gereken geniş alanlarla birlikte İskender'in vârisleri istatistikle ve örgütlü bürokrasiyle başa çıkmak zorundaydılar. Yönetimin bu temel gereklerini, H.A.L. Fisher'in belirttiği gibi, "özellikle gelir konusunda eksiksiz bilginin eskiden beri yönetmenin bir önkoşulu sayıldığı" Mısır'da hazır buldular. Mısır'ın Makedonyalı Ptolemaios hanedanlığı, orada zaten işleyen bürokrasiyi devraldı. Zamanla, Mısır Roma İmparatorluğu'nun bir parçası haline gelince, bu Roma ve tüm Batı dünyası için bir model oldu.

Doğu'ya Yunan yayılmasının diğer büyük sonuçlarından biri de, istilacıların görece basit çoktanrıcılığını Mısır'ın çok daha gelişkin ve birçok bakımdan daha mistik çoktanrıcılığıyla buluşturmaktı. Perslerin bir bakıma katı tektanrıcılığı, daha sonra Musevi ve Hristiyan düşüncesinin gelişimi üzerindeki etkisi fark edilebilse de, Yunan ruhuna pek çekici gelmemişti; Ne var ki, Yunanlılar Mısır'ın binlerce tanrısını ve tanrıçasını kenti panteonlarıyla uzlaştırmakta güçlük çekmediler. Mısır'dan, Fenike'den ve Doğu Akdeniz'den yabancı tanrılar sadece Yunan adlar aldılar. Böylece, Sur'un baş tanrısı Melkarth, Yunan Herakles'e ve daha sonra Romalı Hercules'e dönüştü.

İskender'in Asya akınının beklenmeyen sonuçlarından biri de, Homeros yazdığından beri gereksinmelerini karşılayan Olymposlu tanrılara Yunan kitlelerin inancını yıkmak oldu. Eğitimciler için, açık

sorumsuzlukları ve ahlaksızlıklarıyla Olymposlular çoktan beri bir şakadan başka bir şey değildi. Felsefe onları öldürmüştü. Fakat, tarih boyunca olduğu gibi vahiy dininin bir biçimine -günlük yaşamın sıkıntılarına karşı koymak için gerekli umudu veren bir şeye- gereksinim duyan eğitimsiz kitlelere felsefe bunun yerini alacak fazla bir şey sunmadı. İnsani durumun açık umutsuzluğunu aşmaya yardım eden ritüellere ve törenlere de gereksinimleri vardı.

Yunanistan Asya'yı bilim ve felsefeyle tanıştırmış olabilir; fakat sonunda galip gelen Asya'nın tanrıları ve gizemli dinleri oldu. Sir William Tarn'ın *Hellenistic Civilisation*?da yazdığı gibi: "Asya'nın ve Mısır'ın fethi. . . maneviyatla değil, tek başına kılıçla bir fetihtir." Akdeniz'e yüzyıllarca egemen olacak dinler Doğu'dan geldi.

Yine bu denizde her etkinin bir tepkiyi kışkırttığı ya da daha doğrusu bir kaynaktan gelen döllemeyi hızla bir çapraz döllemenin izlediği görülebilir. Doğu'nun etkisi, dinsel düşünce alanı dışında lüks mallarda, dokuma kumaşlarda, Mısır'ın cam eşyalarında ve mor Sur boyasında da görülebilir. Bu tür malların ticareti yüzyıllardan beri yapılmaktaydı; fakat söz konusu ülkelerin Yunan nüfuz alanına girmiş olmaları, bu ticaretin dolaysızca genişlemesi demekti. Gemi yapımından yelken yapımına kadar her şeyde benzer etkiler hissedildi. Hellenistik Çağ'ın büyük ticaret gemilerinin (daha sonra Romalılarca benimsenecek), Fenike'nin MÖ. altıncı yüzyıldan beri kullanılmakta olan yuvarlak, leğen biçimli ticaret gemisi *gaulos*'tan kaynaklandığı açıktır. İskender'in dillere destan Doğu macerası, bazı bakımlardan onun düşlediklerini bile aştı. Bu denizdeki tüm yaşamı zenginleştirdi.

BEŞ

Romalılar ve Kartacalılar

MÖ. üçüncü yüzyılın başında Kartaca kenti Akdeniz'in ticaret başkentiydi. Nüfusunun bir milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir, eski dünya için muazzam bir rakam. Filosuyla desteklenen ticari faaliyetleri denizde enlemesine ve boylamasına, uzak Britanya'ya, Asor Adaları'na ve Afrika'nın batı kıyısına kadar genişledi. Kent tarımsal bağımsızlığını ve istikrarını Kuzey Afrika iç bölgesinden alıyordu; çünkü Tunus'un bu kesimi Akdeniz havzasındaki en verimli topraklardan bazılarını barındırır.

Kartacalılar sadece yetenekli tüccarlar ve usta denizci değillerdi; Sami köylü atalarından Doğu'nun tarımsal bilgi birikimini de miras almışlardı. Mago adlı bir Kartacalının besicilik üzerine büyük bir eseri, Kartaca'nın yıkılışından kısa süre sonra Roma Senatosu'nun emriyle Latinceye çevrildi. Özgün metin çoktan kaybolmuş olmasına karşın, Latin yazarlar tarafından Akdeniz tarımı üzerine standart bir eser olarak sıkça anılır. Romalılar kültürlerini ve bilimlerini Yunanlılardan ödünç aldılarsa; aşılama, budama, ev hayvanı besleme, tahıl yetiştirme ve öbür gerekli çiftçilik becerileriyle ilgili bilgilerinin çoğunu da Kartacalılardan aldıklarını söylemek yanlış olmaz. Donald Harden'ın *The Phoenicians'ta* yazdığı gibi: "Mago'nun besiciliğin ve tarımın tüm tiplerini -tahılcılık, bağcılık, zeytincilik, hayvancılık, arıcılık- kapsayan kayıp eserinden elimizde kırk kadar alıntı var. Pön [Punic] çiftçiliği özenli bir biçimde sistematikleştirilmemiş olsaydı, bu yazı yazılamazdı." Zengin Pön ailelerin büyük çiftlikleri vardı ve öyle görünüyor ki, hatırı sayılır bir köle emeğinden de yararlanan Kartacalılar tarımı sanayileştiren ilk ulustu.

Kentin birinci savunma kuvveti elbette donanmasıydı. Kartaca ile Roma arasındaki büyük çatışma başladığı sırada, içdenize yüz yıllardır egemen olan triremen yerini quinquirem [beş sıra kürekli gemi] almıştı. Fenikelilerin öncülüğünü yaptığı iki sıra kürekli savaş gemisi biremden farklı olarak, quinquirem büyük bir olasılıkla Si-

cilya kaynaklıydı. Yunan tarihçi Diodoros, *The Historical Library* adlı eserinde bu gemiyi Sirakusalı Dionysios'un MÖ. 398'de icat ettiğini söyler. Atina tersanelerinin envanterleri, quinquiremlerin yaklaşık altmış yıl sonrasından önce burada inşaedilmediklerini gösterir. Quinquirem Kartacalılarca hızla benimsendi ve ilerde Kartaca ile Roma arasındaki savaşlarda en üstün tekne olacaktı.

Ancient Ships'te Cecil Torr, dönemin bu savaş gemilerini çalıştırmak için gerekli tayfayla ilgili olarak aşağıdaki yorumu yapar: "MÖ. 256'da [Birinci Pön Savaşı] Roma ve Kartaca filolarındaki beş sıra kürekli gemilerin her biri savaşçıların dışında üç yüz kürekçi taşımaktaydı. En alt sırada elli dört kürekçi ve sonraki her sırada bir öncekinden dört fazla kürekçi [vardı]. Beş sıra kürekli bir geminin sıralarında üç yüz on kürek ve dolayısıyla yaklaşık üç yüz kürekçi -belki de bazı sıralardaki küreklerin tümü kullanılmazsa ... tamı tamına üç yüz kürekçi- vardı. Sonuç olarak bu tür beş sıra kürekli gemilerde kabaca dört yüz kürekçinin bulunması gerekirdi."

Yedek tayfa -hastalananların yerini doldurmak için- taşındığını düşünmek akla yakın olduğu için, yaklaşık dört yüz rakamının bu dönemin bir Kartaca ya da Roma quinquireminde standart olması mümkündür. Üçüncü Pön Savaşı'nda (MÖ. 146'da Kartaca'nın yıkımıyla sonuçlanan) yer alan tarihçi Polybios, ilk deniz savaşlarından birinde 330 Roma gemisinin 350 Kartaca gemisiyle kapıştığını söyler; tümü de beş sıra kürekli teknelerdi. Bu çarpışmada deniz üstünde Romalıların 140.000, Kartacalıların yaklaşık 150.000 adamı olduğunu hesaplıyordu. İki düşman gücün quinquiremleri arasındaki bu ilk çarpışmalar, küçük kadirga gruplarının arasında sıradan dalaşmalar değildi. Büyük bir organizasyonun, ayrıntılı işaret sistemlerinin, karmaşık tedarik sorunlarının ve aslında daha sonraki ve daha iyi bilinen savaşların tüm gereklerinin söz konusu olduğu büyük deniz savaşlarıydı.

Kartaca'nın Cothon olarak bilmen askeri limanı halka biçimindeydi ve en az 150 quinquirem alabilecek 200'den fazla doku vardı. Sahile yakın ve koruyucu Kartaca kalesinin yanında bulunan Cothon yaklaşık 88.000 metrekairelik bir alanı kaplıyordu. Daha büyük ticaret limanına (240.000 metrekaire) bir kanalla bağlanıyordu. Cothon'un

duğunu gördü. Byrsa'nın ve forumun etrafında senato ve mahkeme binasının yanı sıra, Saydalı tanrıların tapınakları vardı. Kentin modeli, Akdeniz'de daha yüzyıllarca izlenecek bir modeldi; sonraları ise Yeni Dünya'nın her tarafında kopya edildi. Düz sokaklar düzenli bir biçimde birbirlerine dik açılarla sıralanmıştı; çünkü Kartaca bilinçli bir şekilde planlanmış bir kentti. Kendisinden öncekilerin üzerinde kurulan binalarla gelişmemişti.

Romalılar tarafından yağmalanıp harap edildiği ve daha sonra peş peşe gelen istilacı dalgalarıyla yıkıntıların üzerinde yeniden inşa edildiği için, bugünkü Tunus'un dışında varlığını sürdüren birkaç harabede eski Kartaca'yı "okumak" zordur. Güçlü ve şanlı yıllarında bir yaz gününün şafağında görünmüş olabileceği şekliyle kenti canlandırmak için Gustav Flaubert'in yeniden yaratıcı dehasına gerek vardır. *Salammbo'*da şunları yazar: "Terastaydılar. Müphem birikintileri barındırıyormuş gibi görünen büyük bir gölge, şaşkın ve kara bir okyanusun dev dalgaları gibi önlerinde uzanıyordu.

"Fakat parlak bir kuşak Doğu'ya doğru yükseldi; daha aşağıda, solda, Megara'nın kanalları bahçelerin yeşilliğini beyaz çizgileriyle süslemeye başlıyordu. Şafak vaktinin puslu solukluğu sekiz köşeli tapınakların koni çatılarına, merdivenlere, teraslara ve surlara düyüyordu; beyaz bir köpük kuşağı Kartaca yarımadasının etrafında sallanıırken, zümrüt rengi deniz sabahın serinliğinde kesilmiş gibiydi. Sonra, pembe gökyüzü büyüdü, eğimli toprağa yaslanmış yüksek evler dağlardan inen siyah bir keçi sürüsü gibi belirirdi. İssiz sokaklar uzayıp gidiyordu; ötede beride duvarların üstünü kaplayan palmiye ağaçları kıpırdanıyordu; ağzına kadar dolu sarnıçlar saraylarda kaybolan gümüş kalkanlara benziyorlardı; Hermæum burundaki işaret ışığı solmaya başlıyordu. Servi ağacından Akropolün zirvesinde, ışığın geldiğini hisseden Eschmoun'un atları toynaklarını mermer korkuluğa koyup güneşe doğru kışnediler."

Roma, bu büyük Sami kente ve onun imparatorluğuna karşı yüz yıldan fazla süren bir savaşa girdi; Akdeniz dünyasının tüm yüzünü değiştiren bir savaş. Birinci Pön Savaşı'nın başlaması tarihin en önemli noktalarından biridir. Bu denizin birliğinin -yaşanan tek birleşme- başlangıcına işaret ediyordu.

Sparta ile Atina arasındaki çarpışma kaçınılmazmış görülebilir (geriye dönüp bakıldığında), fakat Roma ile Kartaca'nın çatışma içine girmeden kendi yollarında gitmemeleri için ilk bakışta fazla neden görünmüyor. Etrüsk komşularından (bir zamanlar bir parçası oldukları) daha az uygar, asik suratlı İtalyan bir halk olan Romalıların ilk bakışta Akdeniz dünyasının gelecekteki yöneticileri olmalarını gerektirecek fazla bir şeyleri yokmuş gibi görünüyor. Sahip oldukları tek nitelik -Yunanlıların bariz bir biçimde yoksun oldukları bir nitelik- yönetmeye yatkın oluşlarıydı. Disiplinli ve dayanıklı bir halk olarak savaşta da becerikliydiler; yine Yunanlıların parlak zekâsıyla değil, azimli bir inatçılıkla. Yunan ve Roma mizaçları karşılaştırılınca, Aesop'un kaplumbağa ile tavşan fablı akla gelir.

MÖ. üçüncü yüzyıla gelindiğinde, yavaş bir siyasal evrim ve tedrici bir askeri genişleme sürecinden geçen Romalılar İtalya'nın efendileri haline gelmişlerdi. Kuzeyde Galyalılar, güneyde Yunan kentleri, Etrüskler ve Sami nitelikli kabileler Roma kılıcının -Romalı yurtseverlik duygusunun- önünde boyun eğmişti. Yurtseverlik (öbürlerinden üstün olduğu hissedilen tikel bir halka ait olma duygusuyla birleşen ülke sevgisi), Romalıyı Yunanlıdan ya da Kartacalıdan ayırt eden şeydi. Yunanlı kendisini tüm "barbarlar"dan üstün hissetmiş olabilir; fakat İskender'in zorlayıcı dehası altında bile yurttaş Yunanlıları düşünmenin ötesinde kendi çıkarları peşinde koşan bir bireyci olarak kalmıştır. Öte yanda Kartacalı, Fenikeli ataları gibiydi, huzur içinde ticaretiyle uğraşabildiği sürece çatışmadan kaçınmaya her zaman hazırды. Yunanlının ayırt edici niteliği değişken zekâsıysa, gayretli tamahkârlık da Kartacalının işaretiydi. Oysa Romalıda köylü çiftçinin keskinliği ve köylünün tahammülü vardı.

Bir kez daha, Akdeniz'deki ana çekişme konusu coğrafi olarak hâkim ve eski dünya ekonomisi için önemli bir ada; verimli, tahıl ve meyve ambarı Sicilya'ydı. Daha sonra bir Sicilyalının, Giuseppe di Lampedusa'nın *The Leopard'âa* "akim kaydedebileceği hiçbir çizgisi olmayan, görünüşe bakılırsa çılgın bir yaradılış anında tasarlanmış, rahatsız ve irrasyonel, peş peşe tepeler halinde ufka doğru dalgalanan" diye betimlediği bu toprak, yine Akdeniz'in iki egemen gücü arasında anlaşmazlık konusu olacaktı. Bu denizin ortasında kaygı-

sızca yatan sıcak tenli iri bir kadına benzeyen Sicilya, kimin efendisi olacağı konusunda bir çatışmayı daha kışkırtacaktı.

İki büyük Akdeniz gücü arasında savaşa yol açan olay, Atina ile Sparta'yı Sicilya'da karşı karşıya getiren olaya benziyordu. O zaman küçük Segesta kenti komşusu Selinus'a karşı kendisinden yana çıkması için Atina'ya başvurmuştu. MÖ. 264'te ise, iki rakip gücün çatışmasına neden olan, Messina kentini ele geçiren bir İtalyan paralı askerler çetesinin Sirakusa'dan bir saldırıya karşı yardım için hem Roma'ya, hem Kartaca'ya başvurmasıydı. Kartacalılar sahneye önce yetiştiler Messina'yı işgal edip Sirakusa'yla bir uzlaşma sağladılar. Sicilya ile İtalya arasındaki önemli boğaza hâkim olan kentin Kartacalıların kontrolünde olmasına razı olmayan Romalılar birliklerini kıyıya çıkarıp Kartacalı amirali ele geçirdiler. Kartacalılar geri çekilmek-zorunda kaldılar ve Romalılar kuşkusuz önemli bir stratejik noktayı ele geçirdiklerini düşündüler; çünkü zaten bütün adaya göz koymuşlardı. Roma'nın hareketine karşı, iki eski düşman, Yunanlılar ile Kartacalılar Sicilya sahnesine yeni çıkanlara karşı birleştiler. Sirakusa ile Kartaca arasında bir antlaşma imzalandı ve iki kent Roma'ya savaş ilan etti.

Bu Birinci Pön Savaşı'nın (Romalılar Kartacalılara *Poeni*, Fenikeliler, diye hitap ettikleri için "Pön" denen) ilk yıllarına Roma başarıları damgasını vurdu. Kartaca saldırısına karşı Messina'yı savundular ve birkaç kenti düşmanlarından söküp aldılar. Savaşın ilk evrelerinde iki şey açıkça ortaya çıktı. Birincisi, Kartaca'nın kullandığı paralı askerler disiplinli Roma piyadeyle boy ölçüşemedi. İkincisi, Kartaca denizi kontrol ettiği sürece Roma'nın rakibini yenme şansı yoktu.

Ele geçirilen bir Kartaca quinquiremini Romalıların model aldığı ve her zamanki pratik kararlılıklarıyla yeni bir filo inşa etmeye koyuldukları söylenir. Romalılar kendilerine ait çok şey geliştirdiler. Onlar öbür uluslardan düşünceleri, kavramları, hatta pratik buluşları almak; bunları uyarlamak, geliştirmek ve ardından "seri üretmek" konusunda bir dehaya sahiptir. Burada daha sonraki yüzyılların Japonlarıyla bir paralellik vardır.

Romalılar Kartaca'ya meydan okumak üzere bir filo inşa etmeye başlar başlamaz, Kartaca prototipine kendi katkılarını ekleyerek

geliştirdiler. Kartaca gemilerine ve amirallerine (Akdeniz deniz savaşında yüzyılların deneyimine sahip olan) üstünlük sağlayamayacaklarının farkında olan Romalılar, gelecekteki savaşın tarzını değiştirmeye kararlıydılar. Kartacalıların kendilerinden daha iyi denizci olduklarını ve gemileri kendilerinden daha iyi kullandıklarını kabul edince, denizciliğin ve gemi kullanmanın en az etkili olduğu bir deniz savaşı tipi geliştireceklerdi. Roma'nın buluşu *corvus*'tu. Bu, Roma quinquiremi hasmının yanı başına gelene kadar direğe çekilmiş duran ve yaya askerlerin geçişine olanak verecek kadar güçlü bir köprüydü. Tabana menteşelenen *corvus* çarpışma anında hızla indirilirdi. Ucu düşman geminin güvertesine inerdi ve güçlü bir demir kanca sıkıca tutunmasını sağlardı. Bu köprüye, keskin gagasından ötürü *corvus* (kuzgun) adını veren bu kancaydı. Köprü indirilince Romalı askerler karşıya geçip, karada savaşıyorlar gibi hasımlarıyla çarpışabiliyorlardı. Kılıçları ve mızrakları daha etkili olduğu ve Kartacalılardan daha iyi asker oldukları için, denizcilikteki yetersizliklerini bir avantaja dönüştürebildiler.

Koçbaşının belirleyici faktör olduğu ve bir komutanın amacının hasmına koçbaşıyla toslayıp batırmak olduğu önceki kadirga muharebelerinden farklı olarak, Romalının amacı gemilerini düşman gemilerine sağlam bir biçimde yanaştırmaktı. Bu, manevra yeteneği avantajından vazgeçmeyi zorunlu kılsa da gemilerin daha güçlü inşa edilmesi demekti. O sırada Orta İtalya yoğun ormanlıktı ve Campagna'nın sert meşeleri Romalıları yeni gemileri için mükemmel bir malzeme sağlamaktaydı. Gemiler Kartaca koçbaşlarının çarpmasına dayanabilecek ve Roma lejyonelerine savaşma platformu sağlayabilecek şekilde tasarlandılar.

Yeni buluşun ve yeni donanmanın tam manasıyla denendiği ilk muharebe MÖ. 260'ta kuzeydoğu Sicilya'da Mylae (bugünkü Milazzo) burnu açıklarında gerçekleşti. Bu nokta, Akdeniz ticaretinin büyük bölümünün Tiren Denizi ile İyon Denizi arasında geçmek zorunda olduğu o ebedi tartışmalı yerin, Messina Boğazı'nın yaklaşık yirmi mil batısındaydı. Geliştirilen taktiklere bağlı kalan Romalı amiral Duilius, geleneksel bir kadirga muharebesinin içine çekilmeyi reddetti. Borda kancalarını ve kuzgun-köprülerini kullanarak Kar-

tacalıları bire bir savaşa zorladı. Sonuç Romalılar için ezici bir zafer, Kartacalılar için moral bozucu bir yenilgi oldu. Kartacalılar Tiren Denizi'nde aktif yeni bir gücün var olduğunu ilk kez kabul etmek zorunda kaldılar. Bu, Romalıların o zamana kadar kazandıkları ilk büyük deniz zaferiydi ve amsı, Roma'da foruma dikilen *Columna Rostrata*'yla ebedileştirildi. Anıta, o kaderi günde ele geçirilen Kartaca gemilerinin koçbaşlarıyla ya da "gagaları"yla süslendiği için, "Gagalı Sütun" dendi.

Zaferin sonucunda Romalılar Sicilya'nın kuzeyinde kalan Akdeniz'in, dolayısıyla Korsika'nın kontrolünü ele geçirdiler. Kartacalılar, bir zamanlar Etrüsklerle birlikte tek hak sahibi oldukları bu adadan kovulacaklardı. Bu başarıları üzerine hızla harekete geçen Romalılar bütün bir orduyu Kuzey Afrika'ya taşıyıp, Kartaca ana-yurdunda karaya çıkardılar. Düşmanın can damarına yapılan bu büyük saldırı, Romalılar generallerine ve birliklerine gerekli desteği ve takviyeleri vermedikleri için başarısız oldu. Kartacalılar yeni tuhaf müttefikleri Yunanlıların -ve yetenekli bir Yunan generalin- yardımıyla Romalıları muharebe meydanında yenip geri çekilmek zorunda bırakabildiler. Yine de Romalılar bir filoyu ordularını Afrika'dan çıkarmak için gönderebildiler ve bu filo, tüm Kartaca filosunu dağıtmayı becerdi. Sicilya'da savaş yeniden başladı, Romalılar önemli Kartaca kenti Panormus'u denizden saldırarak ele geçirdi. O zamana kadar ağırlıklı olarak kara savaşçısı olan Romalılar^ deniz gücünü deneyimli düşmanlarının bile kavrayamadığı şekilde kullanmayı öğrenmişlerdi.

Romalılar çok az şey icat etmiş olabilirler; fakat öğrenme ve uyarılama kapasiteleri vardı ve bu onların başarısının temeli olacaktı. Deneyimleri ve arkalarındaki iyi donanımlı filonun tüm avantajlarıyla savaşa başlayan Kartacalılar avantajlarından yeterince yararlanamadılar. İtalya'nın uzun batı kıyısını taciz etmeleri -hatta doğrudan Roma'ya saldırmak için bir deniz kuvveti karaya çıkarmaları- gerektiği halde, Akdeniz'in rüzgâr-muammalı satranç tahtasında savunmaya dönük çarpışmalarla yetindiler.

Romalılar Panormus'u ele geçirdikten sonra, o zamana kadar girilemeyen Sicilya'nın batısını Kartaca pençesinden söküp almaya

kalkıştılar. Lilybaeum denizden sarıldı; fakat Romalılar ummadıkları bir direnişle karşılaştılar; bu eski Fenike Limanı'nın vatandaşları ve garnizonu kentlerini yiğitçe savundular, MÖ. 249'da yakındaki Drepanum'a (Trapani) sürpriz bir saldırı girişiminde ağır bir yenilgiye uğradıktan sonra filolarını geri çekmek zorunda kaldılar. Uzun bir süredir tarihsel olayların etkisinden uzak kalan küçük Egadi Adaları "savaş gümbürtülerine, yanan kasabalara, batan gemilere ve dua eden ellere" bir kez daha tanık olmak zorunda kaldı.

Batı Sicilya'da daha sonraki muharebeler sırasında en dikkate değer durum, ender yetenekleri ve cesareti olan Kartacalı bir generalin ortaya çıkışıydı. Bu, Kartaca'nın eninde sonunda ya Roma'yı ezmesi ya da sonsuza kadar boyun eğmesi gerektiğini öngören bir devlet adamı olan Hamilkar Barkas'tı. O, Latinlerin Yunanlılardan çok daha büyük bir tehdit oluşturduklarını kavramıştı.

Kutsal Eryx Dağı'nı üs olarak kullanan Hamilkar, Sicilya'da başarılı bir muharebe yönetti. Sonunda Ercte Dağı'nı (Palermo'ya yakın Monte Pellegrino) ele geçirdi ve düşmana karşı baskınlarını Güney İtalya anakarasına kadar taşımayı başardı. Ne var ki, karadaki başarıları etkisini yitirecekti. MÖ. 242'de Romalılar Batı Sicilya açıklarında fırtınada ve çatışmada kaybettikleri filonun yerini alacak tamamen yeni bir filo donattılar ve Lilybaeum'u kuşatmaya yöneldiler. Kartacalılar hızla bir kurtarma gücü topladılar ve kuzeye yelken açıp, bu önemli limandaki Roma ablukasını yarmaya çalıştılar, **mö** 10 Mart 241'de, Egadi Adaları ile Drepanum arasındaki dar boğazda savaşa tutuştular; yine borda kancaları ve kuzgun-köprüler kullanan Romalılar ibreyi tersine çevirdiler. Sonuç Kartacalılar için korkunç bir yenilgi oldu; Sicilya ile Egadi Adaları arasındaki denizin, Kartacalı kaniyla kırmızıya boyandığı söylenir.

Hamilkar'ın Sicilya'daki akıllı gerilla savaşına karşın, artık hiçbir şey Romalıların adayı fethetmesini önleyemezdi; çünkü Romalılar denizde tartışmasız üstünlüğe ulaşmışlardı. Göz bebeği gençliğinin ve donanmasının yok oluşunu izlediği bir savaşta yorgun düşen Kartaca barış istedi. Tenha Keçi Adaları açıklarındaki bir bahar savaşı, Kartaca'nın Sicilya'daki son kalelerini ve ticaret merkezlerini de kaybetmesine mal oldu. Bütün bunlar, Tiren Denizi'nin kuzey-

güney ticaret yoluna hâkim olan Lipari Adaları'yla birlikte Roma'ya bırakıldı. Fakat Hamilkar ile birlikleri Sicilya iç-karasını hâlâ kontrol etmekteydi. Romalılar yıllarca sürecektir bir gerilla savaşını sürdürmek yerine, adadan ayrılmış Kuzey Afrika'ya gitmelerine izin verdiler.

Sicilya'nın kaybı yetmiyormuş gibi, Kartacalılar şimdi de kendi topraklarında korkunç bir savaşla karşılaşılacak: Ünlü Paralı Askerler Ayaklanması. Kartaca'nın yönetici aristokrasisi içindeki Hamilkar düşmanları, onun Sicilya'dan getirdiği birliklere ücretlerini ödemeyi reddetti; bunun sonucunda askerler ayaklanıp ülkeyi harabeye çevirdiler. (Bunu takip eden savaş Flaubert'in *Salammbo* romanının konusunu oluşturur.) Sonunda ayaklanmayı bizzat Hamilkar bastırdı ve o andan itibaren Kartaca'nın kontrolünü tamamen ele geçirdi ve gerçek bir diktatörlük kurdu.

Roma'nın Sicilya ile yetinmeyeceğine dair öngörüsü, Paralı Askerler Ayaklanması'yla uğraştığı üç yılda gerçekleşen olaylarla doğrulandı. İtalyan tüccarlar asilere yiyecek ve silah sağladı ve bir Roma birliği Orta Akdeniz'deki son Kartaca adası Sardinya'yı işgal etti. Sicilya, Sardinya ve Korsika'daki pazarlarını kaybeden ve gemileri Tiren Denizi'nden resmen kovulan Kartaca, ekonomik yıkım tehdidi altındaydı.

Hamilkar batıya baktı. Yunanlılar, Doğu Akdeniz'de olduğu gibi, Fenikelileri eski ticaret yollarından yoksun bıraktıklarında, Roma'nın denizin orta havzasını işgali de Fenikelilerin torunlarının daha da batıya gitmelerine neden oldu. İspanya'da yüzyıllardır ticaret merkezleri ve hatta kalıcı yerleşim yerleri vardı; fakat yarımadaya egemen olup, sözcüğün gerçek anlamında bir koloni haline getirmeye çalışmamışlardı. Fakat Hamilkar, Kartaca varlığını sürdürecektse, Batı'da Roma'ya saldıracakları ikinci bir imparatorluk kurabileceği büyük bir toprağı işgal etmesi gerektiğini görüyordu. Romalıların Kartaca'yı rahat bırakacaklarına dair bir yanılsama içinde değildi. Roma Kuzey ve Orta Akdeniz'de deniz üstünlüğünü kanıtlamışken, Kartaca'nın sadece batı havzasını değil, İspanya'nın zengin maden yataklarını ve tarıma uygun topraklarını da elinde tutması önemliydi.

O zamana kadar Akdeniz'in tarihinde Mikenlerden beri kalay ve öbür madenlerin çıkarıldığı bir kaynak olarak görünen İspanya, bu

denizin şeklini değiştirmeye başladı. Hamilkar kendi sorumluluğuyla İspanya'ya bir sefer yaptı; daha önceki Kartaca ticaret atılımlarına benzeyen, yeni bir imparatorluk kurmak için tasarlanan bir sefer. Sadece büyük bir asker değil, yetenekli bir devlet adamıydı da. Sekiz yıl gibi kısa bir süre içinde Güney İspanya'da silah zorunun yanı sıra diplomasiyle de yeni bir devlet, yeni bir ordu ve ülkesinin Birinci Pön Savaşı'nda kaybettiklerinden daha büyük bir servet kaynağı yarattı. MÖ. 229'da arkasında Kartacalılara zengin bir maddi miras ve bir intikam mirası bırakarak savaş meydanında öldü.

Birinci Pön Savaşını izleyen yirmi üç yıllık barış süresince Romalılar da topraklarını aktif bir biçimde genişlettiler. Sicilya, Sardinya ve Korsika'yı kontrol ediyorlardı ve kuzey sınırlarını Alpler'e kadar uzatmışlardı. Arkalarında güvenli İtalya ile doğuya bakmaya başladılar ve MÖ. 229'da Yunan toprağına ilk akımlarını yaptılar. Ulyriyalı korsanların Adriyatik'teki faaliyetlerinden kaygı duyan Romalılar, doğu ticaret yollarına bu tehdidi ortadan kaldırmaya koyuldu. Bölgeye etkili bir deniz gücü gönderdiler ve korsanların ana üslerinden biri olan Kerkyra'yı ele geçirdiler. Adayı sadece bir deniz üssü olarak elde tutup, sözde "özgür bir devlet" haline getirmelerine karşın, Yunanlılar için ferman duvarda asılı duruyordu. Roma batıda Kartacalılarla meşgul olduğu sürece Roma'dan bağımsızlıklarını koruyacaklardı.

Hamilkar imparatorluk misyonuyla İspanya'ya yürüdüğünde, dokuz yaşındaki oğlu Hannibal'i Romalılara karşı ebedi nefret yemini ettirdikten sonra yanına alıp birlikte götürmüştü. Hannibal bu intikam fikriyle büyüdü ve babası İspanyol bir kabileye karşı savaşta öldürülünce, yaşamının önüne konulan görevin tamamlanmasına adanması gerektiğini hissetmişti. Genç bir adam olarak İspanya'da eniştesi Hasdrubal'ın yönetimi altında hizmet gördü ve Hasdrubal'ın MÖ. 221'de ölmesi üzerine, ordunun ve İspanya eyaletinin kontrolünü otomatik olarak üstlendi. Yirmi beş yaşındaydı.

Roma'yla çarpışmak artık kaçınılmazdı; çünkü Hannibal Latin düşmanla ölümüne bir savaşa kararlıydı. Bu muharebeyi başlatmak ne kadar onun tercihiydi ya da babası ne kadar sorumluydu bunu söylemek zordur; fakat ordunun kontrolünü aldıktan sonra iki yıl

içinde Roma'yla dalaşmayı kışkırtmış ve ikinci Pön Savaşı başlamıştı. Bu kuşkusuz eski Roma'nın tüm tarihindeki en büyük savaşı ve Akdeniz dünyasının geleceğini belirledi.

Savaşın dolaysız nedeni Hannibal'in Ebro Irmağı'nın güneyinde ve dolayısıyla teknik olarak Kartaca nüfuz alanı içinde bulunan Saguntum kentine saldırmasıydı. Ne var ki, Romalılar Saguntum kentinin güvenliğini garanti etmişlerdi. Hem antik, hem modern yazarlar Roma'nın böyle bir anlaşma yapmış olmasının Hasdrubal'la yapılan daha önceki bir anlaşmaya -Ebro Irmağı'nın güneyinde kalan İspanya'nın Kartaca toprağı sayılmasını öngören anlaşmaya- aykırı olmasına çok önem verdiler. Bu doğrudur; fakat kuşku yok ki, Romalılar Saguntum'a tepki göstermeseydi de, Hannibal Ebro Irmağı'nı geçip Roma toprağına girerdi.

Hannibal'in planları dikkatle hazırlandı ve büyük bir savaşı başlatmak konusunda kesin niyetliydi. *Encyclopaedia Britannica*'da büyük Kartacalı üzerine bir makalede Gaetano de Sanctis şunları yazar: "Siyasal bakımdan Hannibal'in Saguntum'a saldırmakla savaşın ve tüm sonuçlarının sorumluluğunu kabul ettiği açıktır. Kartaca'nın büyük bir güç olarak konumunu sürdürmek için zorunlu olduğunu düşündüğü için bunu yaptı; aynı zamanda kazanabileceğini de düşünüyordu, ordusunun çekiş darbeleriyle Roma'nın etrafında oluşan İtalyan konfederasyonunun kolunu kanadını kırmayı umuyordu ama konfederasyonun granit sağlamlığını fark etmedi. Bu yüzden Hannibal'in hareketi ciddi ve ölümcül bir değerlendirme hatasına dayanmaktaydı. . . Roma ile büyük düelloda kesin bir zafer için deniz üstünlüğünün mutlak zorunluluk olduğunu da yeterince iyi kavrayamadı ve Birinci Pön Savaşı'nda Romalıların kazandığı ağırlığın değiştirilemez olduğunu düşünerek, ciddi bir hazırlığa da girişmedi. Bu yüzden savaşı yürütmedeki etkinliği zayıfladı; çünkü ikinci Pön Savaşı'nda Roma'nın nihai zaferinin nedeninin savaş boyunca deniz üstünlüğünü sürdürmesi olduğundan kuşku yok."

Hannibal aslında büyük bir generaldi; fakat deniz gücünü kullanmayı pek az biliyordu ya da hiç bilmiyordu. Babası ve eniştesi tarafından neredeyse sadece bir asker olarak eğitilmişti ve Kartaca'yı büyük yapan şeyin her şeyden önce donanması olduğunu göz ardı

etmiş, Birinci Pön Savaşı'nın dersini -Roma'yı muzaffer kılanın deniz üstünlüğü olduğunu- öğrenememiş gibi görünüyordu.

Hannibal, Roma'nın Akdeniz'deki üstünlüğünü kabul etti ve İspanya ile Galya üzerinden Alpler'i aşarak İtalya'ya şaşırtıcı yürüyüşünü belirleyen bu kabul edişti. Ordusunun sayısı otuz bini geçmemesine ve yarımda götürdüğü meşhur fillerden birçoğunun Alp geçitlerinde telef olmasına karşın, Hannibal'in Po Ovası'na gelişi Roma'nın kalbine korku saldı.

H.A.L. Fisher şöyle yazar: "Savaş hilelerinde ve oyunlarında, süvarilerin kullanılmasında ve birliklere sadakat esinleyen moral liderlik yeteneğinde Hannibal üstündü. Büyülü bir haleyle çevrilmiş gibiydi. Kuşatma eğitimi almanuş olmasına ve Roma'yı asla zorla alamayacak olmasına karşın, hasımlarında felç edici bir aşağılık duygusu yarattı." İskender gibi, neredeyse insanüstü bir ışıkla parlayan esinli liderlerden biriydi. Ne var ki, İskender'den farklı olarak, trajediye ve başarısızlığa mahkûmdu. Göz kamaştırıcı iki muharebe başarısına -MÖ. 217'de Trasimene Gölü'nde ve ertesi yıl Cannae'de- karşın, Roma maneviyatını kıramadı. Ordularını parçaladı. Romalıların Trasimene Gölü'nde kırk bin, Cannae'de ise bunun neredeyse iki katı adam kaybettikleri hesaplanmıştır. Fakat Hannibal'in umduğu gerçekleşemedi. Cannae Savaşı'ndan sonra Güney İtalya'nın çoğu kopsa da, önemli Latin koloniler ve Yunan kentleri sadık kaldılar; Galyalılar bağımsızlıklarını yeniden kazanmalarına ve binlercesi Hannibal'in ordusuna katılmasına karşın. Dahası Romalılar (geçmişte başlarına benzer felaketler geldiğinde Yunanlıların yaptığı gibi) çöküp küçük gruplara bölünmediler. Daha önce politikada birliği önleyen soylular ile avam arasındaki kavgalara Kartaca tehdidi karşısında son verildi. İnatçı bir "teslim olmama ... çabalama" kararlılığı Roma Cumhuriyeti'nin tarihinde daha önce görülmemiş bir biçimde birliği sağladı.

Hannibal yıllarca İtalya'da kalmayı -MÖ. 217'den 203'e kadar, şaşırtıcı bir başarı- becermesine karşın, girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Uzun erimde savaş alanında değil, ülkesinden destek gelmemesi nedeniyle ve yetenekli bir Romalı generalin, Quintus Fabius'un dikkatli gerilla taktikleriyle yenildi. Romalılar arasında "Cunctator,"

Oyalayıcı olarak ün kazanan Fabius, Hannibal'e "alışılmış tarzda" bir savaşı kendisine dayatma fırsatı vermemeye özen gösterdi. Hiçbir büyük kapışmaya girmeden Kartaca ordusuna İtalya boyunca musallat oldu; bu şekilde Kartacalıların güvenli ve kalıcı bir üs edinmelerini önledi.

İspanya'dan taze bir saldırı kuvvetiyle gönderilen ve MÖ. 209-208'de Hannibal'in izinden yürüyen Hannibal'in kardeşi Hasdrubal, Kuzey İtalya'da Metaurus Irmağı kıyısında tüm kayıplara karşın toplanan yeni bir Roma ordusu tarafından hezimete uğratıldı. Bu andan itibaren Hannibal'in sonu belli oldu. Birlikleriyle birlikte güneyde Calabria'yı işgal etmeye hâlâ devam etmesine karşın, kardeşinin başarısızlığı umutlarının bitmesi demekti.

Bu arada Romalılar parlak bir general bulmuştu: Cornelius Scipio. Hannibal İtalya'yı boydan boya neredeyse engelsiz geçerken, Scipio Kartaca gücünün yeni kaynağına, bizzat İspanya'ya saldırdı. MÖ. 206'nın sonuna gelindiğinde baş Kartaca kenti Carthago Nova'ya, Yeni Kartaca (bugünkü Cartagena), saldırmış ve son Kartaca kuvvetlerini de İspanya'dan söküp atmıştı. Yüzyıllar sonra İspanya yedi yüzyıl boyunca Kuzey Afrika (Müslüman) egemenliği altına girmiş olsa da, İspanya'nın bugüne kadar devam eden Latin kalıbı, Scipio tarafından döküldü. Kartacalıları sürünce, o zamana kadar fazla bilinmeyen yarımadayı bir gün büyük Roma İmparatorluğu olacak şeyin parçası olma yoluna soktu.

Ancak MÖ. 203'te İtalyan toprağı Kartaca birliklerinden temizlenebildi; o da Kartaca'dan gelen emirler üzerine Hannibal ülkesine geri döndüğü için. İspanya'da Kartaca İmparatorluğu'nu yıkan Scipio bizzat Afrika'ya hücum etti. Bir yıl sonra, Kartaca toprağının sınırlarında Zama Savaşı'nda Hannibal meslek yaşamının tek büyük yenilgisini Scipio'nun elinden yaşadı. İkinci Pön Savaşı bitti.

MÖ. 201'de Kartaca'nın İspanya'yı ve hâlâ elinde kalan birkaç Akdeniz adasını muaffer Roma'ya bıraktığı bir barış yapıldı. Kartacalıları sonraki elli yıl içinde büyük bir mali tazminat ödemeye razı oldular ve birkaç trirem hariç, tüm donanmaları yakıldı. Roma'nın rızası olmadan herhangi bir dış politika yürütmeleri yasaklandı ve

kendi Kuzey Afrika toprakları içinde bir muharebeye girişmek istediklerinde Roma'ya başvurmaları gerekiyordu.

Encyclopaedia Britannica'da Max Cary bu savaşın sonucunu özetler: "Hannibal'in parlak gayretinin başarısızlığının nedeni... herhangi bir stratejik hata değildi. Neden, Romalıların karakterlerinin en iyi dönemini yaşıyor olmaları, başa çıkılmaz irade güçleri ve hiçbir yenilgi şokunun ya da savaş geriliminin dağıtamadığı İtalyan konfederasyonunun sıkılığıydı. Bu birleşik ve direşken çabanın bireysel dehaya üstün gelmesi, İkinci Pön Savaşı'na kendine özgü ilginçliğini kazandıran şeydir."

Zama olarak bilinen o belirsiz ve coğrafi olarak hâlâ tartışmalı yerdeki savaş, Batı'nın kaderini belirledi. Yine de, Kartaca ticari açıdan öyle esnek bir yapıya sahipti ki, kendisine dayatılan sakatlayıcı koşullara karşın, Roma'nın istediği ağır savaş tazminatını görece kısa bir zaman içinde ödeyebildi. Bu iyileşmenin nedeni, yenilgisine karşın Kartacalılar tarafından yönetimin başına getirilen Hannibal'in yönetim yeteneğiydi. Savaşta olduğu kadar yönetmede de iyi olduğunu kısa sürede gösterdi.

Romalıların, eski düşmanlarının ürkütücü ölçüde hızlı iyileşmesini -büyük ölçüde kendilerini neredeyse dize getiren adam sayesinde bir iyileşmeyi- fark etmeleri pek şaşırtıcı değildi. Hannibal barışa karşı komplo kurmakla suçlandı ve yaşamını adadığı kentten ve ülkeden kaçmak zorunda kaldı. MÖ. 183'te, yaşamının geri kalan kısmını şu ya da bu şekilde Roma'nın Doğu'daki düşmanlarının safında yer alarak geçirdiği Küçük Asya'da öldü. Karakteri hakkında çok az şey bilinse de, Hannibal tarihteki en yetenekli generallerden biri -çoğunlukla yersiz kullanılan "deha" sözcüğünü hak eden bir adam- olarak ortaya çıkar. Son çözümlemede Zama'daki savaş alanında değil, Roma halkının karakterine yenilmişti.

Romalılar savaşın yaralarını hiçbir zaman unutmadılar. Yüzyıllarca bu savaşı en büyük sınav, nihai zafer zamanı olarak anımsadılar. Scipio'lar da dahil, Roma'nın en nüfuzlu ailelerinden birçoğu daha sonraki konumlarını atalarının ikinci Pön Savaşı'ndaki başarılarına borçluydu. Roma İmparatorluğu'nun büyük günlerinde Roma halkına görevini anımsatmak isteyen bir devlet adamı, yazar ya da

hatip, Kartaca'yı en sonunda yenen insanlar, erdemler ve kararlılık üzerine nutuk çekecekti.

Yine de, savaşın neden olduğu feci kayıplardan sonra bile büyük Kuzey Afrika kenti tamamen ezilmedi. Hannibal'in içişleri ve ticaret yönetimi kenti iyileşme yoluna sokmuştu ve yetenekli Kartacalı tüccarlar Kuzey Afrika'nın tamamında ve Batı Akdeniz'de hâlâ aktifti. Romalı işadamlarının, tüccarların ve deniz kaptanlarının ticari rekabeti, Kartacalıların kaybettikleri pazarları yeniden ele geçirme yetenekleri karşısında hareketlendi. Kentin gücünü verimli Afrika çiftliklerinden aldığını ve bir koloni olarak İspanya'nın kaybedilmesine karşın, Kartaca ticaretinin bu bölgede ve daha ötede, gizemli Hercules Sütunları'nın ötesinde büyük Atlantik'te hâlâ devam ettiğini de fark ettiler.

MÖ. ikinci yüzyılın ortasında, Kartaca'nın siyasi gücü önemsiz olmasına karşın, Roma'da Kartaca'nın ticari canlanışının güvenliklerini tehdit edeceğinden korkan çok kişi vardı. Bir bakıma İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı Almanya'ya benzer biçimde Kartaca "ekonomik bir mucize"yi başarmıştı ve Roma'da siyasi ya da askeri bir başarının bunu izleyeceğinden korkanlar vardı. Ne var ki, Üçüncü Pön Savaşı'nın birinci nedeni Roma kıskançlığından ve açgözlülüğünden başka bir şey değildi. Konuşmalarını, "Kartaca yok edilmelidir," sözleriyle bitiren Yaşlı Cato da aralarında olmak üzere, Romalı politikacılar, kökleri derinde yatan bu duygularla oynamayı daha kolay buldular.

İkinci büyük savaş Hamilkar ve Hannibal yönetimindeki Kartacalılar bilinçli bir biçimde başlatılırsa, üçüncü ve son savaş da Roma başlattı. İkinci Pön Savaşı'nda Roma'nın yanında yer alan ünlü Libyalı lider Masinissa Kartacalıları sürekli taciz etmekte ve topraklarına tecavüz etmekteydi. Kuşkusuz Roma, Masinissa'ya aktif bir biçimde yardım etmese de, birçok Romalı senatör onun hareketlerini bıyık altından gülererek izliyordu ve Kartaca'nın karşılık vermesini bekliyordu. MÖ. 150'de tahammülü kalmayan Kartaca, Masinissa'ya karşı harekete geçti ve çıkan savaşta kesin bir biçimde yenildi. Romalılar eski düşmanlarının bir kez daha alçalmasını görmekle yetinmediler. B.L. Hallward'ın *The Cambridge Ancient History*'de "Kartaca'nın Düşüşü"

başlıklı makalede yazdığı gibi: “Kuzey Afrika’daki güç dengesi bozulmuştu. Numidya Kartaca’yı güçlü bir Kuzey Afrika krallığı içine katmakla tehdit ediyordu. Kartaca’yı yöneten güçlü bir Numidyalı yeni bir Hannibal olabilirdi. Kartaca’dan gelen tehlike Kartaca’nın çok güçlü olması değil, çok zayıf olması ve zayıflığının Masinissa’yı çok güçlendirmesiydi.”

Siyasal ve stratejik değerlendirmeler açgözlülükle birleşti ve Roma Senatosu müdahalenin çekiciliğine daha fazla dayanamadı. Romalılara göre Kartacalılar Zama Antlaşması’na aykırı davranarak kendi başlarına harekete geçmiş ve Afrika’da savaşa girmişlerdi. (Savaşı kaybetmiş olmaları gerçeği, Cato’nun ve partisinin gözünde kızgınlıklarını hafifletmemişti.) Bu nedenle Roma bir ordu gönderip kente haddini bildirmeliydi; elbette Kartacalılar kendileri kentlerini yıkıp, boşaltmazlarsa. Bu, tarihin en sinik taleplerinden biriydi.

Kendi anayurtlarında başlarındaki Masinissa belasını yetmiyormuş gibi, kudretli Roma ordusu ve donanması tarafından da tehdit edilen çaresiz Kartacalılar, uzun bir yolun sonuna -emperyal bir güçten aşağılanmaya- geldiklerini anladılar. Roma’nın talebini reddetmekten başka bir seçenekleri yoktu. Kartaca’yı terk etselerdi, nereye gideceklerdi? Doğu onlara çoktan kapanmıştı; İspanya Roma’nın denetimindeydi ve yarı başındaki Afrika’nın tamamı Roma’nın koruduğu biri tarafından kontrol edilmekteydi. Roma’nın teklifi reddedildi ve Kartacalılar son bir cesaret ve yetenek atılımıyla yeni bir ordu kurup kuşatmaya hazırlandılar. Yine B.L. Hallward’dan aktarırsak: “Bütün kent bir atölye haline geldi ve ahali yeni savaş silahları yapmak için gece gündüz çalışırken; en soylu ve en yoksul kadınlar en iyi sapan ipleri yapılınsa diye saçlarını özgürce bağışladılar.”

Kartaca kuşatması MÖ. 149’da başladı ve iki tam yıl boyunca kent, Romalıların tüm çabalarına direndi. Denizden ablukaya alman, Roma ordusu tarafından iç anakarayla bağlantıları kesilen Kartacalılar yine de teslim olmayı kabul etmediler, bu arada kentin etrafındaki sağlıklı bataklıklarda kamp kuran Roma birliklerinin kayıpları sürekli artıyordu. Fakat bir Scipio’nun sahneye çıkışı Kartaca’nın sonunun habercisiydi: Kentin eski fatihi ünlü “Afrikalı” Scipio’nun evlatlık torunu Scipio Aemilianus. Genç general ablukayı yoğunlaştır-

dı, dışarıdan hiç kimse kente giremesin diye kent surlarının ötesinde bütün kıstağı duvarla kapattı. Aynı zamanda, bazen gözü pek küçük bir sandal dışında hiçbir tekne gece bile kente sızamayacak şekilde deniz ablukasını da sıkılaştırdı. Boyunlarındaki ipin giderek sıkıldığını gören Kartacalılar son ve ümitsiz bir sürpriz planladılar, eski tarihlerine uygun bir sürpriz. İç limanda elli gemiden oluşan tamamen yeni bir filo inşa etmeye çalıştılar; uygun bir anda çıkıp savaşacaklardı. Romalılar hiçbir şeyin farkında değildi ve Kartacalılar fırsattan yararlanıp iyice bastırsalardı, bu son anda bile kentlerini kurtarabilirlerdi. Ne yazık ki, tam bir gün geciktiler ve Romalılar -uzun süre şokta kalma eğiliminde olmayan bir halk- çarpışmaya döndüler ve savaşın belirleyici muharebesini kazandılar.

Kartaca'nın kaderi belli oldu. Scipio Aemilianus, kente her türlü geminin girişini tamamen önleyen bir mendirek yaptı; ardından bizat Byrsa kalesine saldırdı. Romalılar önce pazaryerini ele geçirdiler; fakat kaleye kadar santim santim savaşmak zorundaydılar. Kartacalılar dünyanın acımasız savaşçılarıyla başa çıkacak kadar saldırgan değildi; kararlı bir düşmanla yüz yüze çarpışmak yerine başka yerde ticaret yapmak için geri çekilmeyi tercih eden tüccarlardı. Fakat son yıllarında, aylarında, günlerinde, hatta saatlerinde, Thermopylai'deki Spartalıların bile saygı duyacağı bir direniş gösterdiler. Açlıktan ölüyorlardı; sayıları 500.000'den 50.000'e inmişti; Kartaca filosofunun tamamı yok olmuştu; yine de gelmekte olan Romalı dalgasına sokak sokak, ev ev, hatta oda oda direndiler.

Fakat Scipio kale duvarlarını yardıktan sonra, hiçbir umut yoktu. Yaşlı erkekler, kadınlar ve çocuklar dalgalar halinde öldürülmeye, tecavüz edilmeye ve köle olarak satılmaya götürülürken, son savunmacılar kendilerini Eshmun Tapmağı'na kapatıp alevler içinde yok oldular. Yanan Kartaca'ya bakarken Scipio'nun da ağladığı söylenir. Bir gün aynı şeyin Roma'nın da başına geleceğini sezgisel olarak hissettiği için ağladı.

Eski düşman artık yoktu. Tapınaklar, binalar ve surlar yerle bir edildi ve bütün alan simgesel olarak sabanla sürüldü ve deniz tuzu ekildi -kent artık ürün bile vermeyen boş toprağa dönüştüğünü göstermek için. Limanın dışında muzaffer Roma kadırgaları yelken-

lerini Afrika rüzgârıyla doldururken, harabeler on yedi gün boyunca gece gündüz yandı. Roma, bin bir kentin ve imparatorluğun harabeleri üzerine kurulan bu kent ve imparatorluk *Roma Victris*1 ti, Fatih Roma'ydı.

Tüm Kartaca ülkesi "Afrika" adında yeni bir Roma eyaleti ilan edildi. Masinissa'nın oğulları tarafından yönetilen Numidya Krallığı Roma koruması altında müttefik bir devlet oldu ve yeni eyaleti savaşçı çöl kabilelerinin baskınlarına karşı koruyan yararlı bir tampon görevi gördü. Yedi yüzyıl boyunca Akdeniz'in yollarına hâkim olan büyük Pön kenti hiçbir zaman var olmamış gibi haritadan silindi. Modern arkeologlar bile, Romalıların yıkımı sayesinde kayıp uygarlığın sadece kırıntılarını ortaya çıkarmayı başardılar. Yine de yerin kendisi, coğrafi konumu ve avantajları göz ardı edilemezdi ve Kartaca'nın düşüşünden sadece yüz yıl sonra burada yeni bir kasaba doğdu. Fakat bu artık büyük bir Sami gücün kalbi değil, bir Roma kentiydi, büyük Roma İmparatorluğu'nda bir eyalet başkenti.

ALTI

Romalılar ve Yunanlılar

Roma'nın tüm Orta ve Batı Akdeniz'de üstün hale gelmesiyle sonuçlanan büyük mücadele, Doğu'da benzer bir genişlemeyle paralellik gösterecekti. Bu devler savaşını kenardan izleyen Yunanlılar, eski düşmanları Kartaca'nın yenilgisini görmeye büyük ölçüde istekliydiler. O zamanların tarihinin baş kaynağı olan Yunanlı tarihçi Polybios, Pön Savaşlarındaki Roma cesaret ve metanet erdemlerine hayranlığını gizlemez.

Bununla birlikte bu dönemin Yunan yöneticileri arasında Kartaca'nın iki dostu vardı: Suriyeli III. Antiokhos ve Makedonyalı V. Philippos. Her ikisi de Roma'yı kendi dominyonlarına baş tehdit olarak görüyordu ve her ikisi de Roma Batı'yla uğraşırken bundan yararlanmaya çalıştı. Pön Savaşları sırasında Roma politikası zorunlu olarak iki cephede savaşmaktan sakınmak olmasına karşın -umutları ve amaçları Doğu'da barıştı- Antiokhos ile Philippos, göz ardı edilemeyecek bir tehdit oluşturuyorlardı. Roma lejyonierleri Akdeniz dünyasının en iyi savaşçıları olduklarını bir kez daha kanıtladılar. Philippos MÖ. 197'de Kynoskephalai Savaşı'nda kendi yurdundan sökülüp atıldı ve yedi yıl sonra Küçük Asya'daki Magnesia'da da Antiokhos aynı kaderi yaşadı. Roma istese de istemese de, Doğu Akdeniz işlerine ve ona sınır ülkelere kaçınılmaz olarak bulaşacaktı.

Uzun zamandır Makedon yönetiminden bağımsızlık çılgınlıkları atan Yunanlılar şimdi ulaştıkları öz yönetimden en azından teoride hoşnut olmalıydılar. Fakat hoşnutsuzluk Yunan doğasının ayrılmaz bir parçasıdır. Geçmişte olduğu gibi, Roma gölgesinin sürekli uzayıp bizzat Yunanistan'ı, Küçük Asya'yı ve tüm Yakındoğu'yu kapladığı bu yıllarda yerlerinden kıpırdamadılar - ulusal karakterlerine sadık kalarak. "Böl ve yönet," hiçbir zaman bir Romalı tarafından söylenmemiş olsa da, daha sonra Roma İmparatorluğu'nun özdeyişi olmuş olmalı; fakat Romalılar Doğu'da buna başvurma gereği duymadılar. Yunanlılar "bölme" işini onların adına yaptı.

Makedonyalılar eski Perseus ismini taşıyan bir Kral'ın yönetimindeyken yine Roma çıkarlarına bir tehdit oluşturunca, can alıcı an geldi. MÖ. 168'de Pydna Savaşı'nda Makedon gücü sonunda imha edildi. Ülke dört cumhuriyete bölündü ve liderleri, öbür Yunan devletlerindeki en önemli dostlarıyla birlikte esir alınıp İtalya'ya götürüldü.

Yunanlılar, tek ortak kurtuluş umutlarının Roma'nın egemen Akdeniz gücü olduğu gerçeğini kabul etmek olduğunu ve çıkarlarını en iyi -özgürlüklerine ve bağımsızlıklarına sahip olmalarına izin verecek- bu kabulde koruyabileceklerini hâlâ göremiyorlardı. Bir çatışma daha alevlendi ve Yunanistan'ın sürekli muhalefetine ve hoşnutsuzluğuna sinirlenen Romalılar işi kökten hallettiler. Korinthos kenti, Kartaca'yla aynı şekilde -ve aynı yılda, MÖ. 146- halledildi. Atina'nın eski rakibi, filozofların, en yetenekli zanaatkarların ve sanatçıların yurdu yerle bir edildi. Erkekleri öldürüldü, kadınları ve çocukları köle olarak satıldı; bu zengin ve kültürlü kentte yüzyıllardır biriktirilmiş olan sanat hâzinesi Roma'ya taşındı. Gerçek Roma açıkgozluluğuyla muzaffer Romalı konsül Lucius Mummius, yağmalanan bu sanat hâzinesini taşıyanların sözleşmeye, taşıma sırasında herhangi bir parça kaybolursa yerine eşit değerde başka bir şeyin konulması (taşınan sanki sığır ya da buğday çuvalıymış gibi) koşulunu koymalarında ısrar etti. Korinthos'un duman tüten harabelerine bakan Mummius, sonraki yüzyıllarda çok daha fazla tanıdık gelecek bir figür -muzaffer türedi- olarak fark edilebilir.

Çok az imparatorluk bilinçli politikanın sonucu olmuştur. Büyük İskender'in, Napoleon Bonaparte'ın ve Adolf Hitler'in imparatorlukları istisnadır. Bu üç çok farklı yaratımda ortak olan tek faktör, ömürlerinin kısalığıdır. Öyle görünüyor ki, uzun ömürlü imparatorluklar meşe ağaçları gibi büyüyorlar. Planlı genişlemenin sonucu değil, yavaş ve genellikle niyet edilmeyen doğal oluşumlardır. Roma İmparatorluğu istisna değildi: Küçük Roma devleti fidesiyle başlayarak yavaş yavaş gelişip büyüdü. Ticaret noktalarını koruma arzusuyla evrilip gelişmesi anlamında Kartaca'ya daha fazla benzeyen İngiliz İmparatorluğu'ndan farklıydı. Roma İmparatorluğu önce kendi devletini koruma ve daha sonra bu sağlanınca sınırlarında barışı sürdür-

me arzusundan doğdu. Roma'nın Yunanlılara ve Doğu'ya bulaşması bunun açık bir örneğidir.

Romalılar Batıdaki yeni Kartaca gücüne karşı kendilerini korumak için İspanya'yı fethetmek zorunda oldukları için İspanya bir Roma eyaleti oldu. Kuzey Afrika'daki Kartaca toprakları, Hannibal Roma halkına ölümüne savaşı dayattığı için Roma'nın oldu. Yunanlılar her zaman birbirleriyle kavgalı oldukları ve Yunan istikrarsızlığı Roma'nın Doğu ticaretini tehdit ettiği için Yunanistan ve Küçük Asya'da ona bağlı olan yerler Roma'nın oldu. Roma İmparatorluğu o kadar da açgözlülükten doğmadı tüm imparatorluklarda olduğu gibi bu da bir faktör olmasına karşın; kendi sınırlarını koruma zorunluluğuyla yola çıkan Romalılar her korumanın yeni bir zorunluluğu kışkırttığını gördüler.

Korinthos'un yıkımından sonra Yunanistan, Makedonya'dan yönetilen, Roma himayesi altında bir devlet oldu. Sir William Tarn'ın *Hellenistic Civilisation*'da yazdığı gibi: "Yunanistan'ın sınır anlaşmazlıkları hariç savaşları ya da dış politikası artık yoktu. Birçok kentte timokrasiler -zenginler yönetimi- kuruldu ve anayasayı değiştirme girişimleri yasaklandı.

Antigonos bir zamanlar bazı kentlerde uygunsuz sayılan yasalar önerenlerin 'azarlanıp cezalandırılmalarını istemişti; Roma ise, 'yeni yasa' önermeye ölüm cezasını uygun gördü -Roma yönetimi ile Makedon yönetimi arasındaki farkın çarpıcı bir örneği. Yine de Yunanistan'da Roma Cumhuriyeti bir süre varlığını haklı çıkardı; zorla da olsa huzur ve refah getirdi." Yunanlılar aslında özgürlüklerini yitirmişlerdi, fakat karşılığında çoktandır semtlerine uğramayan istikrarı kazanmışlardı.

Romalı şair Horace'ın "Esir Yunanistan kaba fatihini esirleştirdi" dizesi gerçekten de doğrudur. Roma kendi yönetimini Yunanistan'a fiilen dayatmadan çok önce, Güney İtalya'ya ve Sicilya'ya saçılmış Yunan kentlerinden ve yerleşimlerinden büyük ölçüde etkilenmişti. Napoli'den Sirakusa'ya kadar Yunan etkisi ağırlıktaydı. Örneğin, Romalılar ilk alfabeyi İtalya'daki en eski Yunan kolonisinden, Napoli Koyu'ndaki Cumae kasabasından aldılar. Yunan dilini, şiirini, felsefesini, tarihini ve bilim teorisini bilmek, Romalı beyefendinin olmaz-

sa olmaz koşulu haline geldi. Öyle ki, yaşlı Cato çapında Romalılar -her şeyden önce eski mütevazılık, ölçülülük ve sade yaşam erdemlerine inanan muhafazakârlar- “yeni” Yunan kültürü “dalga”sında Roma’nın asaletine bir hakaret buldular. Yüzyıllar boyunca ardılları gibi bu Romalı prütenler de Yunan sanatı ve edebiyatının ve daha da fazlası Yunan ahlakının güçsüzleştirici etkisi olduğunu hissettikleri şeyin önünde irkiliyorlardı. Homoseksüellik çoktan beri Yunan yaşamında kabul edilen bir olguydu ve yaşamın ayrılmaz bir parçasıydı. Sokrates Alkibiades’e duyduğu aşkı yüzü kızarmadan itiraf ediyordu ve öğrencisi Platon’un eserleri, homoseksüel aşka yönelik sempatik bir tutumla renklenir. Yunanistan’da kadınların görece düşük konumu, Sparta gibi askeri devletlerde bile yaygın olan erkekler arası homoseksüel aşkın övülmesine kuşkusuz katkıda bulundu. Fakat Romalı Cato’ları inciten şey sadece Yunan ahlakı değildi. Yunanistan’ın ve Hellen dünyasının heykellerinin, şiirinin, mücevhherlerinin ve kumaşlarının, lüks ve rahatlık zevkini geliştirdikleri için yozlaştırıcı olduğunu düşünüyorlardı.

Kırsal kesimde yaşayan Yunanlılar her zaman sade yaşam süren insanlardı (bugün olduğu gibi); günlük gereksinmelerini karşılamaya yetecek miktarda bir avuç zeytin, bir parça ekmek, bir balık ve bir bardak ham şarapla idare ediyorlardı. Fakat İskender’in Doğu’yu fethi tamamen yeni bir öğeyi tanıtmıştı. Pers, Suriyeli ve Mısırlı yöneticilerin ve soyluların lüks alışkanlıkları, İskender’in imparatorluğunda türeyen Yunan krallıklarının yöneticileri tarafından hızla benimsendi.

M.I. Finley *The Andent Greeks*¹ te şöyle yazar: “Hellen dünyasının fethi Roma’yı ve İtalya’yı Yunan düşünceleri, Yunan sanat eserleri ve Yunanca konuşan kölelerle doldurdu. Ondan sonra pek çok alanda (hukuk, ordu ve siyasal yönetim alanları hariç) Yunan modelleri ve esinleri dışında Roma düşüncelerini tartışmak olanaksızdır. Aslında İmparatorluğun doğu parçası birçok bakımdan hâlâ Yunandı, Hellenistik Yunan.” Romalı muhafazakârlar, eski erdemleri vaaz edenler ve onlara uygun davrananlar Yunan dalgasını ve daha özel anlamda Hellenizm olarak bilinen Yunan ve Yakındoğu kültürünün bileşiminden oluşan dalgayı durdurmayı asla başaramadılar.

Sanatın ve edebiyatın daha açık etkileri dışında, Roma dünyasına en anlandı Yunan katkısı herhalde felsefe alanındaydı. *Encyclopaedia Britannica*'da R.D. Hicks şöyle yazar: "Stoacılığın Roma'ya girişi, Roma'nın gördüğü en ciddi değişimdi. Başlangıçta ulusal yetkililerin kıskançlığıyla sert bir mücadeleden sonra kolayca kabul gördü ve soylu aileler arasında hızla derleme kaydetti. Cumhuriyetin eski kahramanlarının farkında olmadan Stoacı oldukları, darlığı, katı yalınlığı ve göreve bağlılığıyla yeni öğretinin neredeyse Sami ciddiyetine uygun olduğu söylenmekteydi. Yunanistan'da sanata ve yaşamın kültürlenmesine duyarsızlık ölümcül bir kusurdu; avukat ya da hukukçu olarak nitelenmek isteyen dünyanın akıllı insanlarında ise öyle değildi."

Stoacılığın yalınlığı Romalı karakterindeki bir şeye temas ederken, dinsel düzeyde de insan ruhunun en derin arzularına doyum sağlamaktaydı. Üçüncü yüzyıl Yunanlı Stoacı Kleanthes'in muhteşem *Hymn to Zeus'u*, sonunda Roma dünyasına egemen olacak Sami tektanrıcılığının habercisidir.

"Ölümsüzlerin en şanslısı, Ey çok adlı Zeus, kadiri mutlak ve ebedi, her şeyi hukuka uygun yönlendiren tabiatın hükümranı. . . Bütün bu kâinat dünyanın etrafında dönerken sen ne dersin onu yapar ve o hüküm sürer. ... Yeryüzünde hiçbir eser senden ayrı meydana gelmez, ne ilahi eter kubbede, ne denizde; insanlar aptallıklarıyla her ne fenalık yaptılarsa bağışla ... İnsanları cehaletten kurtar. Cehaleti ruhlarından çıkar baba, her şeyi adaletle yöneten sana güvensinler diye onlara akıl bahset."

Yunanlılar başlangıçta Roma yönetiminin istikrarından yararlanmış gibi görünüyorlar; fakat sonunda ilhak edilmelerinin acısını, Roma'nın fethettiği öbür halklardan daha derin yaşadılar. Ne var ki, Romalılar Yunanistan'dan ve kültüründen sadece yarar sağladılar. Kültürünün Avrupa kökenine işaret etmeden bir Birleşik Devletler tarihi ya da Bizans Yunanistanı'nın etkisine işaret etmeden bir Rusya tarihi yazmak nasd olanaksızsa, Roma kenti, devleti ve imparatorluğu da -en azından düşünceleri ve sanat biçimleriyle- büyük ölçüde Yunanistan'ın bir uzantısı sayılmalıdır. Çok daha sonraki bir tarihte, Doğulu gizemli dinlerin en sonuncusu Hristiyanlık Roma sahnesine

çıkışında, Yunan giysileri içindeydi. Hristiyanlık ilkönce Yunanlılara ve Hellenleşmiş Yahudilere ve Yakındoğu halklarına Yunanca vaaz edildi ve Yunan retorik geleneklerine uygun ifade edildi. *Eski Ahit* MÖ. üçüncü yüzyılda Yunancaya çevrilmişti ve Roma İmparatorluğu Hristiyanlarının bildiği bu versiyondu - Filistin dışında çok az kişinin okuyabildiği özgün İbranice versiyon değil. Belki de daha da önemlisi, Hristiyan teolojisinin Yunan felsefesini özümsemiş ve bu teolojiyi Platon, Stoacılar ve öbür Yunanlı filozoflardan alınan bir düşünceler ve kavramlar kalıbına döken insanlar tarafından düzenlenmiş olmasıdır.

Daha sonra Roma'nın Yunanistan üzerindeki etkisiyle ilgili trajediye büyük ölçüde Yunanistan ve Küçük Asya'daki Romalı valilerin açgözlülüğü neden oldu. Kartaca'nın yenilgisinden ve Korinthos'un yıkımından sonra Roma, Akdeniz'de rakipsiz kaldı. Çalışkan bir köylü çiftçiler topluluğu temeli üzerinde gelişmiş olan Roma kenti, kendisini aniden Akdeniz'de en güçlü ve en zengin kent durumunda buldu. Yaşlı Cato'nun vaaz ettiği eski sade yaşam erdemleri, bu ani lüksün etkisine, ilkel Roma kültürünün Yunanistan'ın ve Hellenizmin etkisine dayandığından daha fazla dayanamazdı. Zengin senatörler artık fiyakalı gladyatör gösterilerinde, oy avcılığında ve düpedüz rüşvetçilikte birbirleriyle yarışmaktaydılar. Bütün bu harcamalar için para zorunlu yaşam kaynağıydı ve parada en iyi Doğu topraklarından çıkarılabiliyordu.

Roma ticareti artık Akdeniz'in bir ucundan öbürüne yayılmıştı ve bu ilk Romalı tüccarlar daha sonraki savaş vurguncuları kadar vıcık vıcık oldu. *History of Greece*'te A.R. Burn şunları yazar: "İtalyan ticareti de sınırların (Roma eyaletlerinin) ötesine uzandı; ve üstelik, Roma kendi sözde çıkarı uğruna bağımsız devletleri zayıflatmaya koyuldu; sonra bunun sonucunda ortaya çıkan kaos sürekli ilhakı zorunlaştırdı." Tesadüfen başlayan şey, daha sonra bilinçli bir politika olarak sürdürüldü. İmparatorluklar, büyük ticari kuruluşlar gibi, büyüme oranları bakımında sık sık kontrol edilemez hale gelirler.

Birinci yüzyılda Küçük Asya'da Yunanistan'ın aşağılanması ve yıkımıyla sonuçlanacak bir mücadelenin son evresi başladı. Dikkate değer bir lider, Kuzeydoğu Küçük Asya'daki Pontus Kralı Mithrada-

tes İtalya'daki iç savaştan yararlanarak eski İonya'nın ve Lidya'nın tamamına -o sırada Roma'nın Asya eyaleti olan alan- hâkim olmayı başardı. Yunanlıların, Küçük Asya'nın ve Ege'nin öbür sakinlerinin Roma'ya duydukları nefret Mithradates figürü etrafında şekillendi.

Romalı valilerin, tahsildarların ve vicdansız tüccarların elinde kan ağlayan Yunanlılar, sonunda yine özgür olma şansının doğduğunu hissettiler. Doğrusu, Rodos ve öbür kimi kentler Romalılara karşı yükümlülüklerini yerine getirdiler; fakat Yunan kentlerinin çoğunluğu açıkça başkaldırıp Mithradates'in kuvvetlerine katıldı. Yalnızca Küçük Asya'da bir günde seksen bin İtalyan erkek, kadın ve çocuğun katledildiği söylenir. Ege adalarında en az yirmi bin kişi, aniden bütün Yunanistan'ı ve Doğu Akdeniz'i kaplayan bir nefret dalgasında yok oldu. Geleneksel olarak Romalılardan saygı ve iyi muamele gören ve epey zamandır hiçbir savaşa girmeyen Atina bile ayaklanmaya katıldı. Bir süredir Roma'nın bir köle pazarından başka bir şey olmayan Delos -kutsal Delos- Mithradates'in ordu-su Romalıları defedip Yunanlılara özgürlüklerini geri vermek için Yunanistan'dan geçerken, filosu tarafından yerle bir edildi. Esas olarak Yunanlıların yönettiği orduları onları ayakta karşılayan Atina'yı ve Attika'nın kuzeyinde kalan bölgenin çoğunu işgal etti. Bir süre Büyük İskender'in imparatorluğu kendi küllerinden yeniden doğabilirmiş gibi göründü. ,

Fakat Romalılar, İkinci Pön Savaşı'nda gösterdikleri gibi, zor günlerin adamıydılar. Eski inatla dayanma ve kararlılık nitelikleri tekrar ortaya çıktı. Ünlü bir general, Sulla, hızla Yunanistan'a yürüdü. Atina kuşatıldı ve ele geçirildi (Romalı lejyonierlerin yarattığı bu yıkımdan sonra bir daha tam olarak kendine gelemedi) ve Mithradates yenildi. Yunanistan birlikte mücadele ederken çatışan ordular tarafından harabeye çevrildi. Delphi biri, Olympos öbürü tarafından talan edildi. Bu arada Ege'de egemen olan anarşi durumu, adaları ve kentleri yağmalayan korsanlara ideal bir fırsat sağladı.

Mithradates sonunda MÖ. 84'te barış talebinde bulundu ve muzaffer Romalılar kabul etti. Ne var ki, hemen ardından Küçük Asya'da ikinci savaş başladı. Yunanistan Roma için artık güvenilirdi ve savaş alanı Ege'nin karşı kıyısına kaydı. Mücadele, Mithradates'in

intihar ettiği MÖ. 63'e kadar sürdü. Mithradates yaklaşık altmış yıllık hükümdarlığı sırasında Hannibal'den beri Romalıları en fazla alarına geçiren adam olmuştur. Basit bir savaş ağası değil, muazzam bir enerji ve yetenek adamıydı (yirmi beş dil bildiği söyleniyordu) ve yetenekli bir stratejistti. Roma'ya karşı uzun muharebelerinde bir an Hannibal'in düşünü ters taraftan gerçekleştirmeyi bile düşündü. Karadeniz'in kuzeyinden yürüyüp, Rusya'nın vahşi kabileleri arasından geçecek -onları Roma'ya karşı ayaklanıp kendisine katılmaya çağırarak- ve İtalya'yı Alpler üzerinden istila edecekti.

Savaş bittikten sonra Sulla'nın bütün Yunanistan ve Küçük Asya'daki gaspları o hale geldi ki, eski "parlak Yunanistan" neredeyse tamamen söndü. Ülkede harabe kasabalardan, savaş yorgunu ve çaresiz bir halktan başka bir şey kalmadı. Yunanlılar emperyal Roma'ya bir daha asla başkaldırmayacaktı. Fakat, barış karşılığında özgürlüklerinden vazgeçmelerine karşın, Romalılar arasında çıkan iç savaşlar sırasında daha da acı çektiler.

Bir zamanlar Yunanlılar, iki büyük kentlerinden hangisinin Yunan dünyasına egemen olacağını saptama mücadelesinde Sicilya'yı harabeye çevirmişti; şimdi de Yunanistan, Pompeius ile Caesar'ın Akdeniz'in efendisi olma mücadelesinde muharebe meydanı haline geldi. Rakip ordular dünya egemenliği çekişmesinde birbirlerinin üzerine atılırken ülke üç kez yağmalandı. Yunanistan, daha önce Sicilya'nın yaşamış olduğundan bile daha fazla acı çekti; öyle ki, MÖ. 45'te Cicero'nun bir dostu büyük Romalı hatibe şunları yazabiliyordu: "Asya'dan geri dönerken etrafımdaki kıyılara baktım. Arka tarafımda Aigina adası, önümde Megara. Sağımda Pire, solumda Korinthos. Bunlar bir zamanlar zengin ve kalabalık nüfuslu kentlerdi - fakat şimdi gözlerimin önünde viraneye dönmüş duruyorlar.

..."

Sonraki tarihinde Yunanistan hiçbir zaman, Akdeniz dünyasının horoz dövüşü alanı haline geldiği bu yüzyılın (MÖ. 130-30) tahribatından kurtulup kendine gelemedi. Birçok gezgine zamanın karşı konulmaz eylemiyle harabeye dönmüş gibi görünen kentler ve tapınaklar, aslında, bin dokuz yüz yıl önce Romalılar buralardan geçerken harabeye dönmüştü. Yok oluşlarına üzüldüğümüz heykellerin

ve binaların birçoğu, İsa'nın doğumundan önce yıkılmış ya da yağmalanmıştır. Depremlerde sütunlar çökmüş olabilir; fakat depremlerde çökenlerden daha fazlası çapulcu ordular tarafından yıkıldı.

Sir William Tarn'dan aktarırsak: "Tüm yörenin nüfusu yarı yarıya azalmıştı. Thebai bir köy, Megalopolis bir çöl, Megara, Aigina, Pire taş yığını haline geldi; Lakonia ve Eğriboz'da kişilere ait, olasılıkla sadece birkaç çobanın ekip biçtiği büyük toprak parçaları vardı; Aitolia, Epir gibi, artık ebediyen harap olmuştu."

Roma İmparatorluğu bir kemik yığını üzerinde kuruldu - bu, en çok Yunanistan için doğrudur.

YEDİ

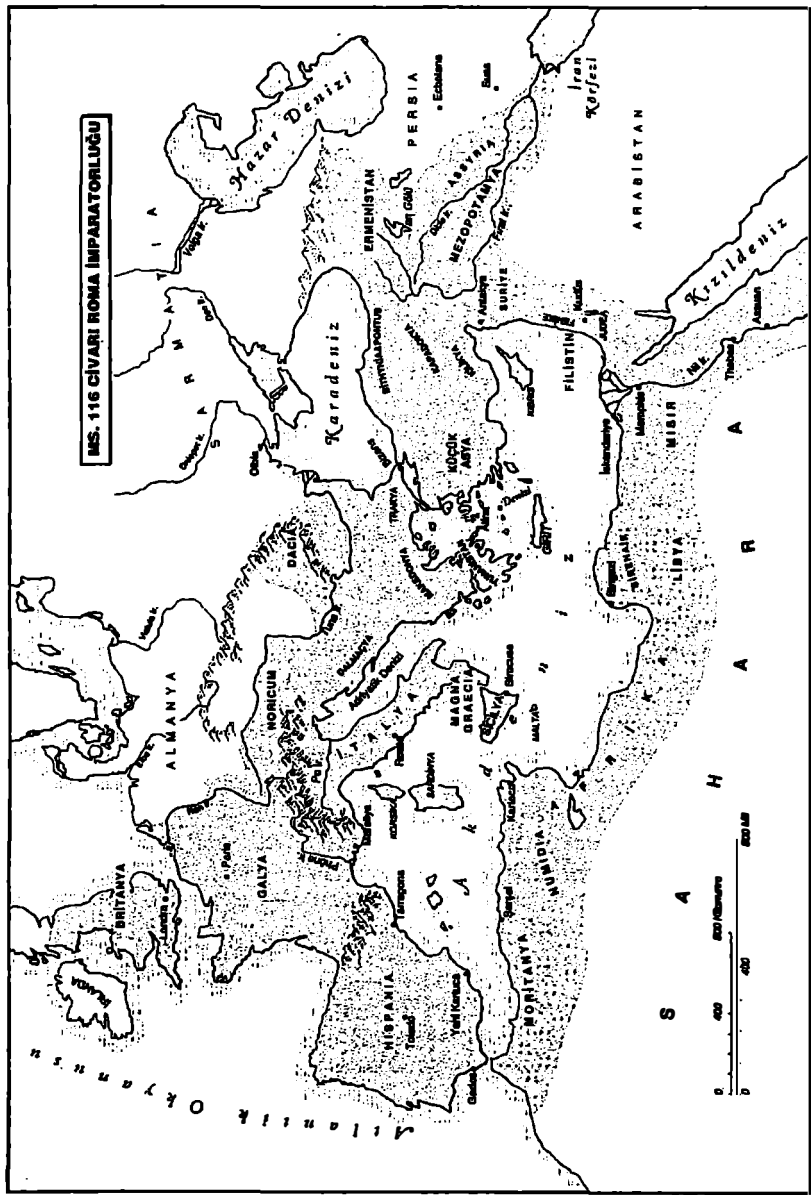
Roma Denizi

Roma'nın Kartaca'dan Sicilya'ya ve Yunanistan'a ve doğuya doğru Küçük Asya'ya ve Doğu Akdeniz'e kadar genişlediği yüzyıllara, Roma'nın egemen olmasını olanaklı kılan savaş silahlarını, atları ve insanları taşıyan ve sayıları sürekli artan gemiler damgasını vurdu. Denizin kendisi sadece savaş alanı değil, bazen orduları öbür savaş alanlarına taşıyan can damarıydı da.

Romalılar ilkönce etkili bir birem yapmayı Kartacalılardan öğrenmiş; ardından Pön tasarımı geliştirmiş ve sonuçta olasılıkla Sicilya kaynaklı olan quinquiremi benimsemişlerdi. Yunanistan'ın savaştan ordular tarafından harabeye çevrildiği ve Küçük Asya'nın da ana çatışma merkezi olduğu o uzun ve haşin yüzyılda, İtalya'dan Doğu'ya giden denizyolları giderek daha fazla önem kazandı. Tekneler, artan kullanım ve deneyimden kaynaklanan bu değişimlerden ve dönüşümlerden kaçınılmaz olarak geçtiler; aynı zamanda Romalılar doğuştan gelen inşaatçılık yeteneklerini iletişim hatları boyunca korunaklı demir atma yerleri ve büyük limanlar inşa etmek için kullandılar. Onlardan önce Yunanlılar ve Kartacalılar bir kıyı şeridinin doğal kaynaklarından özenle yararlanmış ve savaş kadırgaları ile ticaret gemileri için etkili tersaneler ve limanlar inşa etmişlerdi. Fakat içdenizin tüm ticareti ve yönetimi özel alanları haline gelince Romalıların uğraşmak zorunda oldukları sorunlarla karşılaşmamışlardı.

Romalılar genişleyen deniz imparatorlukları sorununu her zamanki azimli etkinlikleriyle çözdüler. Yunanlılar Romalılara mimarlığın inceliklerini öğretmiş olabilir; fakat bu Kuzey İtalyanlar -yüzyıllarca süren egemenlikleri süresince kanıtlayacakları gibi- tüm zamanların usta inşaatçıları arasındaydılar. Dehaları pratik alandaydı: Hâlâ bütün Avrupa'yı boydan boya geçen, uzak kuzeyde Britanya'dan başlayıp kıta üzerinden İtalya'ya, oradan Kuzey Afrika'ya, Küçük Asya'ya ve Yakındoğu'ya uzanan yollarda bu deha görülebilir. İster Marsilya, ister İskenderiye olsun, bir Akdeniz limanına giden her

MS. 116 CİVARI ROMA İMPARATORLUĞU

yolun sonunda, Akdeniz'in uzak köşesi için bir kalkış noktası vardı. Romalılar bu denizin o zamana kadar bildiği en etkili liman sistemlerini yaratarak yollarını tamamladılar.

Roma İmparatorluğu döneminde ulaşılan Akdeniz havzası birliğini sağlayan şey, kurucularının inşaatçılık yetenekleriydi. İnsanın o zamana kadar yaptığından daha etkili inşaatlar yaptılar - sadece karada değil, deniz sahillerinde de. Bir Roma lejyonu bir ayaklanmayı bastırmak için İspanya'dan İtalya'ya, Kuzey Afrika'ya ya da Mısır'a en kısa sürede gitmek zorunda kaldığında, lejyonun gemiye bineceği limana etkin bir biçimde gidebilmesi yeterli değildi. Gittiği yerde kışları ve depoları, cephanelikleri ve tahıl ambarlarını hazır bulmalıydı. Etkili rıhtımlar soğuk kuzey rüzgârına ya da nemli sirokoya karşı koruma sağlamalıydı; hava koşulları ne olursa olsun yük gemilerinin ve kadirgaların güvenle demir atabilecekleri rıhtımlar.

Kışın başlamasıyla ticaretleri ve kardeş kavgaları azalan Yunanlılardan farklı olarak, Romalılar tüm Akdeniz havzasını kapsayan bir imparatorluğu yönetmek durumunda kalınca daha karmaşık sorunlarla karşılaştılar. Kartacılar, Yunanlılar gibi, mevsimine göre deniz seferlerine her zaman ara verir ve uygun bahar havası gelince yeniden sefere başlardı. Öte yanda Romalılar, hâlâ hava durumu tarafından sınırlandırılmalarına karşın, gemileri sık sık kötü havalarda çalıştırmak zorundaydılar. İtalya ağır kış koşulları altındayken, Filistin'de bir ayaklanma çıkabilirdi ve lejyonlar denize açılmalıydı. Askeri faaliyetlerin tamamen dışında, kentler büyüdükçe ve nüfus arttıkça ortaya çıkan karmaşık yiyecek sağlama sorunları nedeniyle, ticaret gemileri de daha önceki yüzyıllarda imkânsız görülen zamanlarda sefere çıkabilmeliydiler.

Romalıların neredeyse kendilerine rağmen deniz gücünü kullanmış olmaları tuhaf bir olgudur. Denizle doğal akrabalıkları hiç yoktu ya da çok azdı ve Latin edebiyatında denizi sevecen terimlerle betimleyen çok az örnek vardır. Homeros'ta bile Yunanlıların da deniz yaşamını mümkünse uzak durulması gereken bir şey olarak betimleme eğiliminde oldukları doğrudur; fakat Yunan edebiyatında deniz gerçektir ve deniz betimlemeleri güncelliği ifade eder. O insanların İon Denizi'nde ya da Ege'de oldukları bilinir; bir fırtınanın nasıl bir

şey olduğunu; yakınında tatlı su kaynağı bulunan güvenli bir liman bulmanın ne kadar memnuniyet verici olduğunu bilirler. Homeros bir denizcinin gereksinimlerini açık bir biçimde anlar: “Hiçbir sıkıntının olmadığı güvenli bir limanı da vardır. Ne demir atmamza, ne halatlarla sıkıca bağlamamza gerek vardır: Tayfamızın yapması gereken tek şey, teknelerini sahile çekmek ve şansları yaver gidip doğru rüzgâr esene kadar beklemektir. Son olarak, limanın baş tarafında, kavak ağaçları arasında bir mağaradan akan bir tatlı su deresi vardır.”

History of Roman Sea Power’da J.H. Thiel’in dediği gibi, Romalının deniz görüşü neredeyse yalnızca deniz banyosu yaparım görüşüdür. Ovidius’ta, Vergilius’ta ve öbürlerinde deniz, yüzücünün ya da sahilde tatil yapanların hoşlanabildiği bir şey olarak görülür. Fakat birisi bir gemiye binecek kadar akılsızsa ya da bir nedenle binmek zorundaysa, yolculuktan önce ve sonra Neptün’e içkiler ve kurbanlar sunulmalıdır. Latin edebiyatında rastlanan denize en sevecen göndermelerden biri, Petronius’a atfedilen bir şiirdedir:

“Ey yaşamdan daha aziz sahil! Ey deniz! Ne mutlu bana topraklarım- dayım. Ne kadar güzel bir gün! Bir zamanlar burada yüzerdim, her kulaçımla Naiadları rahatsız ederek! İşte burada çeşmenin gözesi, işte orada yosun dalgalar. Budur sakın arzumun barınağı.”

Profesör Thiel şu gözlemi yapar: “Sahilde duran yalnız insanın duygulanımları için bir yankı levhası olarak, duygusal bir çerçeve olarak denize Catullus’un ve öbürlerinin şiirlerinde rastlanır. ... Yine de, Romalı bir şair bu şeyleri ne kadar zarif ve duyarlı bir biçimde ifade etmiş ve dillendirmiş olursa olsun, gerçek şu ki bu iç dökmeler denizi fethetmiş ya da daha doğrusu korkulu bir sürekli mücadelede yaşamını denizle paylaşan adamın değil, fakat yüreğinde kendisini rahat ve güvenli hisseden, sahildeki, olasılıkla yalnız, gözlememin dile getirdikleridir.”

Romalı (modern İtalyan gibi) denize ve denizle ilişkili her şeye biraz tiksintiyle bakardı. Fakat bütün Akdeniz’e örgütlü bir disiplin dayatan da Romalıydı: Limanlar ve barınaklar gümrük memurları, deniz sigortası, gemi yükleme ve boşaltma ücreti, barınak ücretleri, iskele ve antrepo ücretleri; aslında modern denizcilik dünyasınınki-ne benzer bir ticari ve bürokratik ağ.

Gibbon, “Romalılar için okyanus bir merak nesnesinden çok, bir dehşet nesnesi olarak kaldı,” diyordu ve denizi birlikte yaşanması ve sevilmesi gereken bir şey değil, egemen olunması gereken bir şey olarak ele almalarına neden olan da yine muhtemelen buydu. İçdeni-ze etkili bir ticari sistem dayatmalarını olanaklı kılan da muhtemelen bu tutumdur. Onları ilk kez Yunan sularına getiren hareket -Adriyatik korsanlarının kökünü kazıma kararlılığı- denizcilik sorunlarına pratik yaklaşımlarının kanıtıdır. Bu denize yönelik tutumlarında Kartacalılar girişimci tüccar, Yunanlılar şövalyeydi; fakat Romalılar, sırf zorunluluktan ötürü denizi seven köylü çiftçilerdi.

İşte Petronius’un *Satyricon*’undan, ilk servetini nasıl edindiğini betimleyen sonradan zengin Trimalchio: “Ticarete merak sardım. Sizi ne yorayım, beş gemi yaptım, şarapla yükledim -o sırada şarap altın değerindeydi- ve Roma’nın yolunu tuttum. Gemilerin tümü kazaya uğradı; abartmıyorum, gerçek. Neptün bir günde otuz milyon yuttu. Moralimin bozulduğunu mu sanıyorsunuz? Hayır. Daha büyük, daha iyi, daha büyük takımlı yeni bir filo kurdum. Hiç kimse gözü pek olmadığını söyleyemez. Bilirsiniz, büyük bir geminin yükü büyüktür. Yeni filoya şarap, domuz pastırması, fasulye, parfüm ve köle yükledim. Fortunata [karısı] maharetini burada gösterdi. Tüm mücevherlerini, tüm kumaşlarını sattı ve yüz altını avucuma koydu. Servetimi kabartan maya buydu. Tanrılar yürü ya kulum deyince, işler çabuk yürür. Bir tek seferden on milyonla döndüm. Daha önce efendilerimin olan tüm mülkleri satm aldım. Bir konak inşa ettim, köle ve sığır satm aldım. Dokunduğum her şey, bir bal peteği gibi büyüdü. Babadan kalma toprağımın tüm gelirlerinden fazlasına sahip duruma gelince, vurgunculuğu bıraktım. Doğrudan ticaretten emekli olup, azatlı kölelere para yatırma işine girdim. ...”

Petronius yeni zengin azatlılar sınıfını hicvederken, aynı zamanda imparatorluk günlerinde bu denizdeki Roma ticaretinin merkezinde bulunan adam tipinin inandırıcı bir portresini de çizer. Ya gemiciler? Romalılar emperyal donanmalarında çalışan tayfaları nereden buldular? Yamtlar, Latin edebiyatında sürekli yer alan ifadede bulunabilir: *socii navales*, “donanma müttefikleri.” Kara ordusu büyük ölçüde paralı askerlerden oluşurken, savaş gemisi tayfasının

büyük bölümünün yerli vatandaşlardan oluştuğu Kartaca'nın aksine, Romalı vatandaşlar kara ordusunu oluştururken, donanma için yabancı müttefiklerine güvenirlerdi. *Socii navales* ifadesi o kadar klişeşti ki, ister kürekçilere ister yelkencilere işaret edilsin her geminin tayfası için kullanılır oldu. Roma'nın müttefikleri ve önemli donanma devletleri Rodos ile Bergama, cumhuriyetin son günlerinde ve imparatorluk döneminde Roma donanmasının büyük bir bölümünü sağlamaktaydı.

Profesör Thiel'in işaret ettiği gibi, orduda hizmet, yani lejyonerlik hizmeti "vatandaşlar için bir onur, donanma hizmeti ise aksine zorunlu bir kötülük...." sayılırdı. Öte yanda Yunanistan'da ve Kartaca'da donanma hizmeti öteden beri orada doğmuş bir vatandaşın görevinin bir parçası sayılırdı (Yunanistan'da bir süvari subayı olmanın her zaman daha iyi sayıldığı doğru olmasına karşın). Roma'da da *equites*, "şövalyeler," üst sınıftan vatandaşlardı; çünkü çağlar boyunca, para -at, zırh ve özel silah- gerektiren şeyler bir kişiyi, ancak postala ve bir kılıca gücü yeten genel ahaliden üstün kılan işaretlerdi. Roma'nın bir çiftçilik kültürüne ve azimli, özgür fikirli küçük mülk sahiplerine dayanmış olması gerçeği, uygarlığının orduda hizmeti doğal bir görev, denizi yabancı bir öge saymasının başhca nedeniydi.

Yine de, Romalılar doğuştan denizci olmamalarına karşın, ticari denizciliğin büyük bölümü anayurttan sağlanmaktaydı. Roma'nın yükselişinden çok önce İtalya'da bulunan Yunanlılar, İtalyan gemilerinin mürettebat eksikliğini giderdiler. Kartaca filosu gelip Tiren Denizi'ne yayılmadan önce Güney İtalya'nın kıyı ticaretine egemen olan İtalyan olmayan Etruria yerlileri de.

Roma gemilerine adam bulunmasına çok büyük ölçüde yardım edenler Yunanlılar ve hatta Kartacalılar gibi yenilgiye uğratılan Sami halklardı. Profesör Thiel'den aktarırsak: "Caracalla dönemine kadar donanma personeli arasında ... hiçbir Romalıya, hiçbir İtalyana rastlanmaz ve imparatorluk döneminde de, cumhuriyetçi dönemde olduğu gibi, donanma hizmeti kara ordusunda hizmetten aşağı sayılırdı." Biri Napoli Koyu'nda, Misenum'da, öbürü Adriyatik kıyısında Ravenna'da bulunan ve Roma anayurdunu koruyan iki ana

Roma filusunda mürettebatın büyük ölçüde yabancılardan oluşması özellikle ilginçtir. Ana filolarını yabancı insanlarla dolduran başka bir büyük emperyal güç -sözgelisi on dokuzuncu yüzyılda Britanya-düşünmek zordur.

Tayfalar iki kategoriye (yüzyıllar önce Fenikeliler ve Yunanlılar zamanında ortaya çıkan kategorilere) ayrılırdı: Yelkenciler ve kürekçiler. Latin edebiyatında sürekli yer alan genel *nautae* (gemiciler) terimi, en sıradan güverte tayfasından kaptana kadar bir gemide bulunan herkesi kapsayacak şekilde kullanılır. Ne var ki, daha yakından bakıldığında, genellikle yelkenleri, ipleri ve öbür güverte takımlarını çalıştıran denizciler anlamına gelir. Her gemide önemli şahsiyet olan dümenciye her zaman doğru bir unvan olan, *gubernator* unvanı -İngilizce "governor" (vali) sözcüğü buradan gelir- verilir.

Bir limandan öbürüne geçildiğinde gemiciler dört vardiyalı bir sistemle çalışırlardı; olasılıkla iki vardiya dinlenir, biri yedekte hazır bekler ve görev vardiyası ise seyir ve gözcülük işleriyle uğraşır. Öyle görünüyor ki, Yunan ve Roma ticaret gemileri arkalarında bir *scapha'yı*, iskifi, yedekte çekmekteydiler; limana girerken halat almak, yolcu ve mal taşımak için kullanılan çok amaçlı büyük bir sandal. Görev vardiyasından biri her zaman iskifte bulunurdu, olasılıkla göz kulak olmak için. Bazen ikinci bir gemici sınıfına da işaret edilir -*mesonautae*, "yarı-gemici." Bunlar her zaman gerçek *nautae*'den daha aşağı rütbede gösterilirler. Olasılıkla yetenekli bir denizcinin karşısı olarak "adi" denizcinin eşdeğeriydiler.

Kürekçiler üst güverte gemicilerinden aşağı rütbedeydiler. Elbette savaş kadirgalarında ana itici güçtüler. Fakat Roma İmparatorluğu sırasında geliştirilen büyük yelkenli ticaret gemilerinin güvertelerinde de kürekçiler taşınırdı. İşlevleri, tekne bir yedeğe ihtiyaç duyduğunda büyük iskife gerekli insan gücünü sağlamaktı; örneğin limana girerken ve çıkarken ya da sakin bir havada biraz rüzgârın bulunduğu bir alana çekmek için. Geminin kıçına bağlanan büyük iskifin dışında, bordada taşınan küçük iskifler de vardı. Bütün bunlar gerektiğinde ip atmak, kılavuz almak, yolcu ve takım yüklemek ya da boşaltmak için kullanılabiliirdi.

Philostratos, filozof Tyanalı Apollonios'un yaşamını anlattığı

eserinde, limandan ayrılan bir teknenin canlı bir portresini çizer. Apollonios İzmir'in sakinlerini (Yunanlıların âdeti olduğu üzere, kentlerinin en iyi nasıl yönetilmesi gerektiği konusunda anlaşmazlığa düşen) barıştırmaya çalışıyordu ve bir geminin bordasındaki tayfanın davranışını, bir kentte insanların birlikte nasıl çalışmaları gerektiğini gösteren bir örnek olarak kullandı. Üç direkli bir tekne limandan yeni ayrılıyordu, tayfa çeşitli işlerle meşguldü ve Apollonios kavga eden vatandaşların dikkatini bu görüntüye çekiyordu. "Şu geminin tayfasına bakın," dedi, "bazıları yedekleme halatlarını almaya hazır iskiflere biniyor, görüyor musunuz? Bakın nasıl bazıları çapaları yukarı kaldırıp gemiye koyarken, bazıları yelkenleri rüzgâra uygun açmaya hazırlanıyor ve aynı zamanda bazıları da pupadaki ve pruvadaki görevleriyle uğraşıyor. Tayfanın bir tek mensubu kendi özel işini yapmasa ya da etkisiz ve denizciye yakışmayan bir biçimde yapsaydı, hepsi kötü bir yolculuk yapmış olur ve kendi fırtınalarının kurbanı olurlardı. Fakat aralarında sağlıklı bir çekişme varsa ve her biri komşusu kadar etkili olmaya çalışırsa, gemi iyi bir karaya çıkış yapar, hava iyi ve seyirleri dingin olur. ..."

Cecil Torr ve öbürleri eski dünyada kullanılan ve farklı işlevleri anlatan özel adlarla bilinen otuzdan fazla farklı tekne tipi saydılar. Bunlardan bazıları -özel nehir tekneleri ve mavnalar gibi- deniz tarihinden çok kara tarihine aittirler; fakat aşağıdaki kısa listeden eski gemiciliğin karmaşıklığıyla ilgili bir fikir çıkarılabilir.

Barides, neredeyse değişmez bir biçimde Mısır kökenli gemilerdi; genellikle tahıl gemileriydi. Terim büyüklüğü ya da tonajı değil, sadece Romalılara göre yabancı gemi olmalarını ifade eder. *Camarne*, küçük açık kürekli teknelerdi, genellikle yirmi beş insan alır ve esas olarak Karadeniz'de kullanılırdı. *Celoses*, Yunanistan kaynaklı hızlı kotralardı; bir filoda iletişim için ya da subayları bir yerden öbürüne götürmek için görev teknesi olarak kullanılırdı. *Cercuri* (olasılıkla ilk önce Kerkyra'da yapıldı) hem ticaret gemisi, hem savaş kadırgası olarak kullanmaya uygun kemeresi ve draftı bulunan kürekli teknelerdi. *Corbate*, MÖ. birinci yüzyıldan itibaren bu denizin ticaret yollarına egemen olmaya başlayan büyük Roma ticaret gemileriydi. Bunlar yelkenli gemilerdi ve anlatılanlara göre bazıları bin tonu

aşmaktaydı. MS 60'ta Havari Pavlus'u Roma'ya getiren bu tipte bir teknenin 276 yolcusu ve tayfası vardı. Altı yüz yolcu taşıyan biri de kayıtlara geçmiştir. Bu büyük yolcu-ve-kargo gemilerinin atası, Fenikelilerin *gauloi*'siydi. Sonda Adriyatik korsanlarının *lembi*leri vardı; bunlar epeyce insan ve birkaç at taşıyabilen, koçbaşı bulunmayan küçük savaş gemileriydi. *Phaseli*, yolcu taşımacılığı için tasarlanan yelkenli gemilerdi. *Speculatoriae*, "Casus" ya da "avcı," *celoces* gibi görev teknesi olarak kullanılan hafif, hızlı teknelerdi. MS dördüncü yüzyıla; gelindiğinde kendi başına ayrı bir tip haline gelmişti, amaç bakımından Napoleon Savaşları'nın firkateynlerine benzer; büyük ölçüde düşmanı yakından izlemek için kullanılır ve bir filonun kanatlarında muhafız görevini üstlenirlerdi. Dördüncü yüzyılda yazılan savaş üzerine bir yazısında Romalı yazarı Flavius Vegetius, ufukta zor fark edilecek şekilde nasıl boyandıklarını betimler. "Yelkenleri ve halatları deniz suyu renginde, mavi boyalıdır; hatta gemilerin gövdelerini boyamada kullanılan mum bile aynı renktedir, askerleri ve gemicileri de giysilerini aynı şekilde boyarlar." Bu, herhalde tarihteki ilk savaş kamuflajı örneğidir. Son olarak, *phaseli*'ye biraz benzeyen *vetoriae*, "kariyerler" vardır. Bunlar bazen birlik nakliye aracı olarak da kullanılmalarına karşın, yolcu gemisidirler. Julius Caesar, *Galya Savaşlarında* asker taşımakta kullanılan bu gemilerden söz eder.

Bu eski gemilerden bazılarının büyüklüğü şaşırtıcıdır ve Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra Akdeniz'in bir daha bu boyutlarda tekneler görmesi için birkaç yüzyıl geçecekti. Örneğin, İmparator Caligula döneminde denize indirilen bir teknenin 1.335 tonluk yük kapasitesi vardı ve bir Mısır dikilitaşını Roma'ya taşımıştı. Bu büyüklükte, hatta daha büyük gemilerin yüzyıllar önce inşa edilmiş oldukları doğrudur. Sirakusa'nın yöneticisi II. Hieron için MÖ. üçüncü yüzyılda inşa edilen *Syracosia*'nın dört bin tondan fazla bir yük kapasitesi olduğu söylenir. Olanaksız gibi görünüyor. Ne var ki, MS ikinci yüzyıla gelindiğinde bin tonluk ve daha büyük gemiler, İspanya limanlarından İskenderiye'ye ve Doğu Akdeniz'e kadar Akdeniz'in her tarafında yaygındı.

Roma İmparatorluğu döneminde standart bir ticaret gemisinin yaklaşık 250 tonluk yük kapasitesi vardı ve yaklaşık 18 metre

uzunluğundaydı. Porto'daki Ostia'da ve Suriye kıyılarında bulunan kabartmalar oldukça aslına uygun modellerin inşa edilmesine yetecek bilgiyi verirken, birkaç eski yazar da resimdeki boşlukları doldurmayı olanaklı kılan ayrıntıları verirler. Öyle görünüyor ki, bu teknelerin ıskaçalı iki direği vardı; ana direk dört köşe bir yelkeni onun yukarısında üçgen bir gabya yelkeniyle ayarlarken, bodoslamaya doğru küçük bir direk dikeyden 45 derecelik bir açıyla ıskaçalıydı - fazla çalımli bir cıvadrayı andırırdı. *Artemon* denen bu küçük ön direk bir açavela gönderli yelken ya da bir baş serene serilen küçük bir dört köşe yelken taşırdı. Manevra yapma ve geminin dümen tutmasına yardım etme bakımından değeri ölçülemezdi. Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra *artemon* tamamen ortadan kalktı. On beşinci yüzyılın sonuna kadar tekrar ortaya çıkmadı; o zaman da bir cıvadranın içine aktarılmıştı.

MS birinci yüzyılda kullanıma giren gabya yelkeni önemli bir yenilikti. Bir yelken ne kadar yüksek olursa geminin yelken verimliliğinin o kadar iyi olduğu yüzyıllardır gözlemlenmekteydi. Ana serene bir mandar koymak çoktan beri bir gelenektir; bu mandarla uygun koşullarda ana yelken, direğin neredeyse tepesine kadar yükseltilebilirdi. Fakat ana serenin yukarısına konulan ve serene dipten tutturulan üçgen yelkenin gelişiyile birlikte, teknenin dengesini bozmadan ve direğin tepesine çok fazla yük bindirmeden büyük bir ek yelken bezi edinmek olanaklı oldu. Bazı büyük teknelerde üçüncü bir kış direği, bir yelkeni *artemon'daki* gabya yelkenine benzer akıttan küçük bir mizana da vardı. Avrupa ya da Akdeniz suları, Roma İmparatorluğu'nun şanlı günlerinde limandan limana düzenli olarak dolaşan bu tekneler kadar etkili büyük kargo gemilerini on beşinci yüzyıla kadar bir daha görmeyecekti.

Ana direk, biraz kıça doğru eğimli çarmıklarla desteklenirdi. Dört köşe yelken sadece kıçtan esen bir rüzgârla etkili olduğu için, zorunlu olarak direği başa doğru çeken bir basınç yaratırdı. Büyük bir ön ıstralya, bu çarmıkların geriye çekmesine karşı direği dik tutmaya yeterli sayılırdı. Güçlü ve etkili bir donanım sistemiydi, fakat büyük bir kusuru vardı. Rüzgâr aniden yön değiştirip (fırtınalı havalarda sıkça olduğu gibi) önden geldiğinde, ön ıstralya ne kadar büyük olursa

olsun, rüzgârın yön değiştiren yelken üzerindeki basıncını alamazdı. Çarmıklar pruvaya doğru çektiği için, ön ıstralyanın kırılmaktan başka çaresi yoktu ve direk kaçınılmaz olarak kıçın üstüne çökerdi. Homeros'un *Odysseia*'sında bile böyle bir olayın betimlemesi vardır. Odysseus'un teknesinin ön ıstralyası aniden kopar ve "direk kıça düşerken tüm takım sintinenin içine düştü ve pupaya ulaşan direk yekecinin başına çarptı ve kafatasının tüm kemiklerini ezdi."

Ana yelkeni yukarıda tutan seren geriye doğru kıça uzatılan iplerle zapt edilirdi. Ana yelkenin kendisi, yelkenin ön tarafındaki halkalardan geçen ve serendeki palangalara kadar giden halatlarla istinga edilebilirdi. Bu halatlar bizzat serenden arkaya pupaya kadar taşınırdı; böylece yelken kaptanın ya da yekecinin emri üzerine hızla istinga edilebilirdi. Yön değişikliğinde, yelkenin yarısı istenilen yöne salman serene istinga edilirdi. Böylece geçici olarak dört köşe bir yelken -rüzgâr yönünde işlediğinde etkili- üçgen bir yelkene dönüştürülürdü. Ne var ki, kuvvet benzeri gövde şekilleri, en elverişli koşullarda bile bu Roma ticaret gemilerinin, rüzgâr kemere arkasından ve tercihen neredeyse tam kıçtan esmedikçe, kötü seyir kalitesine sahip olduklarını gösterir.

Vergilius, *Aeneid*'tt Aeneas'ın bir fırtınadan sonra filosunu nasıl yola koyduğunu betimler: "Tüm direklerin hızla dikilmesini ve seren cundalarına yelken serilmesini emretti. Sonra birlikte iskotaları (yelkenleri kontrol eden halatlar) sıkıca bağladılar ve birlikte kâh iskele tarafında, kâh sancak tarafında gevşettiler. Hep beraber seren cundalarını durmadan yükselttiler. Kusursuz ve elverişli esintiler filoyu yoluna koydu." Vergilius, Troya Savaşı'ndan sonra gerçekleştiği samlan bir yolculuğu yazıyor; fakat gemileri, MÖ. birinci yüzyıl sonunda kendisinin de bildiği şekilde idare etmeyi düşünüyor.

Yelkenler, yüzyıllardır olduğu gibi, ketenden ve öbür liflerden yapıldı. Yelkenlerin kenarları halatlarla (gradin halatı) güçlendirildi; fakat ilk zamanlarda deriyle bağlanırdı. Gemicilerin her zaman olduğu gibi o zaman da tuhaf hurafeleri vardı ve yelkenlere kenar geçmek için fok ve sırtlan derileri özellikle revaçtaydı; çünkü yıldırımın uzak tuttuklarına inanılırdı. *Speculatoriea*'nın yelkenleri daha az dikkat çekmeleri için maviye boyanırdı; diğer yanda amiraller ya

da imparatorlar, ayırt edici bir işaret olarak mor ya da turuncuyu tercih ediyorlardı. Genel olarak, çizgili ya da karışık renkli yelkenler -görünüş bakımından modern yatların balonlarına benzer- yaygın olsa da, yelkenler doğal renklerinde bırakılmış gibi görünüyör.

Yelkenler süslenirdi. Bu, kuyruk dikmeleri çoğunlukla kuğu boynu gibi kıvrılan ve kıçları ince oymalarla süslenen büyük teknelere zenginlik katardı. Porto'da Tiber'in ağzına yakın bulunan bir taş kabartma, süslemeleriyle Rönesans Avrupası'nın gemileriyle boş ölçüşen bir ticaret gemisini betimler. Talimatında oyma insan figürleri vardır; dişi kurt tarafından emzirilen Remus ve Romulus, ana yelkenini süsler; direk başında üflemeli bir çalgı çalan bir figür vardır; yekecinin arkasında büyük bir kuğu boynu yükselir; kuyruk dikmesinde başka bir figür yükselir; pupanın tamamı karmaşık oymalarla kaplıdır. Sadece sancak tarafına çıkıntı yapan büyük bir dümen küreği bu Roma ticaret gemisini, on yedinci yüzyılda Avrupalı bir monarkın bayrak gemisi demekle övüneceği tekneden ayırt eder.

Triremen ve Pön Savaşlarının deniz muharebelerinde kullanılan quinquiremin, daha önceki biremden daha az etkili olduğu uzun deneyimlerden sonra anlaşıldı. *Decline and Fail of Roman Empire*'de Edward Gibbon'ın dediği gibi: "Kadırgalar iki ya da en fazla üç sıra küreği aşar aşmaz gerçek hizmetten çok boş böbürlenmeye uygular; deneyim, eskileri sonunda buna inandırmış gibi görünüyör...." Adriyatik kıyısında İlyria'da (bugünkü Yugoslavya) yaşayan Liburnialılar öteden beri gemilerinin hızı ve denize dayanıklılığıyla ünlüydüler ve gemilerini sadece iki sıra kürekli inşa ederlerdi. Romalılar, Adriyatik'te korsanlığın kökünü kuruttukları sırada Liburnialılarla ilişkiden yararlandılar; her zamanki keskin anlayış güçleriyle, düşman tasarımı benimsediler. Çok geçmeden *Liburna* terimi, Roma dünyasında iki sıra kürekli geminin standart terimi haline geldi ve zaman içinde o kadar genelleşti ki, neredeyse tüm kürekli tekneler için kullanıldı. Romalılar filolarında trirem, hatta quinquirem kullanmaya devam etmelerine karşın, Akdeniz'de yüzyıllarca süren egemenlikleri süresince donanmalarının belkemiğini biremler oluşturdu.

MS birinci yüzyılda Neron döneminde yazan şair Lucan,

Pharsalia'sın'da denizde seyir için yıldızların kullanılmasıyla ilgili kimi kanıtlar veren bir gemi sahnesini betimler. Gemi kaptanı bir yolcuya, gemiyi yönlendirirken hangi yıldızlardan yararlandığını açıklıyor: “Gökyüzünde dolaşan serseri yıldızları izlemiyoruz; çünkü zavallı gemicileri aldatırlar. Sadece hiç batmayan Eksen’i, ikiz Ayılar’daki en parlak yıldızı izleriz. Gemilere yol gösteren budur. Bu yıldız tepemde yükselip serenlerde durunca, İskit sahillerine doğru kıvrılan Boğaziçi’ne ve Karadeniz’e bakıyoruzdur. Fakat Çobanyıldızı direk başından aşağı inince ve Küçük Ayı ufka yaklaşıncı, o zaman gemi bir Suriye limanına yaklaşıyor demektir.”

Lucan pek çok şair gibi bir seyir kaptanı değildi; fakat bu pasajın anlamı oldukça açıktır. Temel seyir yıldızı (Homeros’un zamanında ve aslında yirminci yüzyılda olduğu gibi) hâlâ Kutupyıldızı’dır. Gemi kuzeye çevrildiğinde, açıkça Kutupyıldızı’na dönük olur, bu yüzden ana direktteki uzun seren cundasının yukarısında görülür. Tersinden, gemi Suriye’ye gidiyorsa, Kutupyıldızı alçalıp “ufuk çizgisine yaklaşır.” Bununla birlikte Çobanyıldızı’na gönderme şiirsel bir gaftır; çünkü tarihin bu döneminde güneye yönelip Suriye’ye gidildiğinde Çobanyıldızı direğe göre alçalmak yerine *yükselirdi*. Fakat önemli olan şu ki, şimdi olduğu gibi o zaman da yekeci yıldız yüksekliklerini direğine ve serenlerine göre kabaca ölçerdi. Modern bir yelkenli teknede bile, bir pusula yönü saptandıktan sonra Kutupyıldızı’nın donanımın bir parçasına göre nasıl durduğunu saptamak ve onu bu konumda tutarak yol almak oldukça yaygındır.

Yunan astronom ve coğrafyacı Eratosthenes MÖ. ikinci yüzyılda bir derecenin değerini saptamıştı. Bu bilgi edinildikten sonra, Gordon Child’ın *What Happened in History’&t* belirttiği gibi, “Kutupyıldızı’nın yükselişi ve boylam geçişleriyle ilgili aç ölçümleri kuzey ve güney mesafeleri konusunda, yürüyüş ya da seyir zamanlarıyla yapılan hesaplamalardan çok daha doğru bir fikir veriyordu. Bu tür gözlemlerden sonuç çıkarılarak, Ekvator’dan açısız uzaklığı göstermek için gökyüzü gibi 0’dan 90’a kadar numaralanmış paralel enlemlere bölünen bir yerküre üzerinde yer konumları saptanabilirdi. Enlem ‘enlemesine’ demektir ve bu yüzden terim, sistemin, gemiciler uzun Akdeniz’i geçerken yaptıkları gözlemlerle başladığını açığa vurur.”

Akdeniz kuzeyden güneye görece dar olduğu için, enlem hesaplarını gerektiren geçişler oldukça kolaydı. Boylam hesapları -Akdeniz boyunca uzaklıklar- çok daha zordu. Gerçekten de, on sekizinci yüzyılın sonunda etkili bir kronometre bulununcaya kadar gemiciler boylamları konusunda pek emin olmazlardı. MS ikinci yüzyıla gelindiğinde, İskenderiyeli ünlü matematikçi ve coğrafyacı Ptolemaios erdemli ve boylandı bir harita yapmayı başarmıştı ve kaptanların bu dönemden çok önce Akdeniz çizelgeleri kullandıklarından kuşku duyulamaz.

The Haven-Finding Art ta E.G.R. Taylor şu yorumu yapar: “İki bin yd önce çizilmiş hiçbir Yunan ya da Latin haritasının ya da çizelgesinin bugüne kalmamış olmasına pek şaşmamak gerekir. Çünkü Roma İmparatorluğu’nun yıkılışından sonra bugün elimizde bulunan klasik edebiyatı ve bilgiyi koruyanlar Hıristiyan keşişlerdi ve onların gemicilerin teknik donanımlarına ilgi göstermeleri ya da seyir talimatlarını kopyalamaları beklenemez.”

Ne var ki, elimizde bulunanlar eski *Periplus’un* birkaç örneğidir. Bunlar, kesin bir millik birim saptandıktan sonra, seyir yönlerinin mil cinsinden ve buna uygun rüzgâr bakımından verildiğini gösterirler. Modern haritalarda bir pusula gülünün bulunması gibi, eski haritalar da bir rüzgâr gülüyle işaretlenirdi. Fakat bir denizci harita olmadan da, geceleri Kutupyıldızı, gündüzleri güneş yardımıyla pusularını kertelerini kestirebilir. Gündoğumu ve günbatımı temel doğu ve batı yönünü verir ve eskiler, kış doğu ve batısı ile yaz doğusu ve batısını ayırt ederdi. Akdeniz erdemlerinde öğle vakti, güneş güneydedir; bu yüzden gün ortasında bir teknenin yol aldığı yönü kabaca hesaplamak zor değildir. Maltaca gibi (olasılıkla Fenike kökenli) eski bir dilde öğle vaktini karşılayan sözcüğün güney yönünü de karşılayan *nofs-in-nhar* olması ilginçtir.

Denizde mesafe ölçümü için birçok şey kaptanın gemisiyle ilgili bilgisine bağlıydı. “Bir günde alınan yol” terimi sıkça kullanılır; fakat seyir kaptanı bir günlük yavaş, ortalama ve hızlı seyir arasında ayrım yapacak kadar gemisini tanımadığı sürece bu terimin hiçbir anlamı yoktur. Şimdi olduğu gibi o zaman da, bir teknenin kapasitesiyle ilgili bu tür bilgiler beylik bilgilerdir ve “beş mil yaptığımızı

sanıyorum” deyip haklı çıkmayan kişi kötü bir kaptan olurdu. Eski edebiyatta hiçbir gönderme olmamasına karşın, öyle görünüyor ki, ilk denizciler “Hollandalı Paratekesi” (olasılıkla Hollanda-İngiliz savaşlarından kalma aşağılayıcı bir terim) olarak bilinen suyla hız kaydetme yöntemini kullanıyorlardı. Üst güvertede sabit bir uzunluk ölçülür -sözgelişi altmış fit- ve bir ağaç parçası suya bırakılır. Ağaç birinci kerteyi geçince bir kum saati ters çevrilir ve ikinci kerteyi geçince geçen zaman not edilir. Bu şekilde suyla teknenin hızı görece doğru hesaplanır. Roma dünyasında saatlik kum saatleri, dakikalık kum saatleri, hatta oldukça karmaşık su saatleri yaygındı.

Bir geminin hızını ölçmek için parateke saulosu denizciliğe ilk İngiliz katkısıydı ve birkaç yüzyıl kullanıma girmedi; fakat mekanik parateke klasik zamanlarda bulunmuştu, MÖ. birinci yüzyılda mimarlık üzerine bir eserin yazarı olan Vitruvius, yirminci yüzyılın “pervane parateke” sine kadar bir daha karşılaşılmayacak bir aygıtla denizde mesafenin nasıl ölçüldüğünü betimler. Bu mühendislik eserinin mekaniği, geminin her iki tarafına tespit edilen iki küçük paletli çarkı gerektiriyordu. Aygıt olasılıkla bir İskenderiye buluşuydu; çünkü İskenderiyeliler su gücünü kullanma bilgisi bakımından en öndeydiler. Teorik olarak gemi yol aldıkça bu paletli çarklar da dönüyordu; aynı zamanda bir dizi dişli yardımıyla, çarkın her dört yüzüncü dönüşünde bronz bir kefeye bir taş düşürülürdü. Bu “paratekeler”in yelkenli teknelere mi, kürekli teknelere mi, yoksa her ikisine mi takıldığı konusunda hiçbir işaret yoktur. Bununla birlikte yelkenli teknelerde ise, iki paletli çarkın nedeni oldukça açıktır - tekne bayıldığında, çarklardan biri işlevsiz kalırdı. Aslında kürekle çalışan bir teknede bile, rüzgâr tarafındaki paletin fiilen yararsızlaşması için güçlü bir kemere rüzgârı yeterliydi. Fakat rüzgârın önünde düz giden -sözgelişi yaz aylarında Girit’ten Mısır’a- büyük bir yelkenli gemide bu mekanik parateke oldukça etkili olabilirdi. Sakin Akdeniz yazında kürekli bir teknede, böyle bir mesafe kaydetme biçiminin iyi işlediğinden kuşku duymak için fazla neden görünmüyor.

Roma Akdenizi’nin gemicileri, kendilerinden önceki Yunanlılar ve Fenikeliler gibi, haritaları, sınırlı sayıda mekanik aygıtları ve teknik bilgileri dışında, gemiyle seyrettikleri alanları yakından tanıyor-

lardı. Bugün de dünyanın birçok yerinde, kıyı ticareti yapan gemilerin ve balıkçı teknelerinin kaptanları haritalara fazla gerek duymazlar ya da hiç duymazlar. Burunların ve kıyıların şeklini deneyimle öğrenmektedirler (ve babaları tarafından öğretilmiştir). Haritalarını kafalarında taşırlar ve kuşkusuz, geçmişte birçok uyaklı mnemonik gemicinin karaya çıkış noktasını tanımlarına yardım ederdi. Modern "okuryazar"lar, okuma ve yazmayı öğrenmemiş olanların (bu ilk denizcilerin birçoğunun durumu böyleydi) okuryazarlardan çok daha fazla kalıcı belleğe sahip olduklarını unuturlar. Görsel bellek, beyinlerini matbu sözlerle doldurmak zorunda kalmayanlarda çok daha gelişkindir ve doğaya yakm sade bir yaşam sürenlerde duyular da daha keskindir.

Yaşamının bir süresini küçük bir teknede geçirmiş biri, uykudayken bile vücudun, rüzgârın ya da bir limandaki kabarmanın değiştiğini fark ettiğini bilir. Gemici, kent sakinlerinin neredeyse hiç fark edemediği bir ritim değişikliğinde derhal uyanır. Aynı şekilde, bugün birçok köylünün ve balıkçının işe yarar bir meteoroloji bilgisi vardır - modern aletler kullanmadan. Tanıdığım Sicilyalı bir balıkçı rüzgâr "tadıp," değişip değişmeyeceğini ve yeni rüzgârın hangi yönde eseceğini epeyce isabetli biçimde söyleyebiliyordu. Aynı şekilde Maltalı bir köylü Özel bir rüzgâr silsilesinin dolunayla birlikte esmeye başlamasını gözlemleyerek gelecek üç ayın hava durumuyla ilgili doğru bir tahminde bulunuyordu. Akdeniz'le ilgili kuşaktan kuşağa geçen bütün bu bilgiler, Roma döneminin gemi kaptanlarının ve seyir subaylarının elinde de vardı. Aynı zamanda birkaç gelişkin teknik aygıttan da yararlanmaktaydılar.

Tarihi boyunca ve özellikle ticaret yollarını kontrol eden güçlü bir donanma bulunmadığı zamanlarda Akdeniz bir korsan yuvası oldu. Sayısız Ege adası, girintili çıkıntılı Yunanistan ve İlyria kıyısı, lotus-yiyen Cerba'dan Hercules Sütunları'na kadar Kuzey Afrika, vahşi Sardinya ve Korsika, şu ya da bu zamanda gemi yollarında haydutluk yaparak geçinen serserilere barınak sağladılar. Korsanlık Ege'de eskiden beri yaygındı ve Yunanistan kardeş kavgalarıyla her bölündüğünde, akıncı gemilerin yavan gövdeleri adalarda harekete geçirdi.

MÖ. 67’de korsanların faaliyetleri karşısında çaresiz kalan Senato, Akdeniz’i “temizleme” işini Büyük Pompeius’a emanet etti. Daha sonra Julius Caesar’la çatışarak Roma dünyasını ateşe veren bu dikkate değer adam, korsanlara karşı peş peşe bir dizi harekâtla bu göreve atanmasının yerinde olduğunu kanıtladı. O sırada durum o kadar kötüleşmişti ki, Mısır’dan gelen büyük tahıl gemileri sürekli kaybolduğu için Roma’nın tahıl arzı ciddi bir tehlike içindeydi ve başkentteki yiyecek maliyeti inanılmaz boyutlara ulaşmıştı. Pompeius, Cebelitark’tan başlayan örgütlü bir süpürme hareketiyle dokuz ayda görevi tamamladı (üç yılını alacağı tahmin edilmişti). Bu seferde on binden fazla teknenin yok edildiği, birkaç yüz teknenin Roma’ya getirildiği ve binlerce korsanın ya öldürüldüğü ya da Küçük Asya’ya yerleştirildiği söylenir.

Yıl bitmeden Roma’da tahıl fiyatları istikrara kavuşmuştu ve ticaretin can damarı denizin her tarafından güvenli bir biçimde akıyordu. Bu polis harekâtı, belki de Roma tarihindeki en büyük deniz zaferiydi. Gerçi daha sonra sıkıntı dönemlerinde korsanlar tekrar baş kaldıracaklardı ama, Pompeius çoktandır Akdeniz’i rahatsız eden bir hastalığı tedavi etmişti. Deniz, her biri bir kara eyaletine bağlı birkaç eyalete bölündü; bundan böyle her eyaletin valisi, kendi bölgesinin deniz güvenliğinden sorumlu olacaktı.

İmparatorluk yüzyıllarında ticaret yolları giderek daha fazla standartlaştı. Küçük tekneler ya da “kosterler” ticaretin can damarlarıydı; fakat ana damarların izini sürmek görece kolaydır. Uzak Batı’da, Hercules Sütunları’nın dışında, büyük Gades limanı ve ticaret merkezi vardı. Akdeniz’in içinde, İspanya’nın doğu kıyısında Kartacalıların kurduğu Carthago Nova vardı. Kuzeyde, Aslanlar Körfezi’nin girişinde Narbo (Narbonne) ve körfezin öbür yakasında eski Yunan yerleşim yeri Massilia -tüm Fransa’nın ve Kuzey’in sanayi ve ticaret merkezi ve ana limanı- vardı. Doğuya yönelen yol doğrudan Roma’nın limanı Ostia’ya uzanırdı ve oradan başka bir yol yeniden kurulan Kartaca’ya inerdi. Kartaca’dan ve Ostia’dan iki önemli yol doğuya, tüm kuzey ve doğu taşımacılığının buluştuğu İskenderiye’ye giderdi. Gemi yolları İskenderiye’den Doğu Akdeniz’e ve Küçük Asya’ya, kuzeye doğru Yunanistan limanlarına,

Selanik'e ve önemi giderek artan Bizans'a -Karadeniz'in etrafındaki topraklardan tahıl ve hammadde ticareti Sinop üzerinden Bizans'a gelirdi- yayılırdı. Arabistan'dan ve Mezopotamya'dan baharat ve lüks eşyalar getiren kervanlar; Kızıldeniz'deki Arsinoe ve Berenice limanlarında karaya çıkan Hindistan ticareti de İskenderiye'ye gelirdi.

Akdeniz ticaretinin iki ana kalbi olduğu görülebilir. Bütün yollar -kara ve deniz- dünyanın en büyük pazarı Roma'ya çıksa da, başlıca arz kaynağı, doğudaki kalp İskenderiye'ydi. Asya'nın ve Kuzey'in hammaddeleri ile Doğu'nun lüks ürünleri burada birleşirdi. İmparatorluğun doğudaki kazanımlarıyla birlikte Roma'nın çıkarları giderek daha fazla Doğu'ya yöneldi. Doğu dünyasının eski uygarlıkları, dinleri, lüks malları ve kültürleri, Makedonyalıları olduğu kadar Romalıları da belirgin bir biçimde etkileyecekti.

SEKİZ

Bir Kentin Portresi

Doğu ve batı limanlarının koruyucu kolları arasında bulunan İskenderiye kenti MÖ. Birinci yüzyılın başında Doğu Akdeniz'in kraliçesi kabul edilirdi. Burada Eukleides (Öklid) geometriyi birinci Ptolemaios zamanında (mö 323-285) sistematikleştirmiş ve İskenderiye matematik okulunu kurmuştu. Ptolemaios'un geometriyi daha kolaylaştırmanın bir yolu olup olmadığı sorusuna Eukleides şu yanıtı vermişti: "Geometride krallara özgü bir yol yoktur." Matematikçi ve astronom Sisamlı Aristarkhos mö 280- 265 yılları arası bir zamanda, dünyanın değil güneşin evrenin merkezi olduğu teorisini -yüzyıllarca önemsenmeyen (ve unutulan) bir kavrayış- burada geliştirmişti. Aynı yüzyılda Eratosthenes de dünyanın çevresini başarılı bir biçimde İskenderiye'de ölçmüştü. Assuan'da yaz ortasında güneş ışığının kuru bir kuyunun dibine kadar indiği; yani güneşin dikey olarak tepede olduğu (Assuan'ın dönencenin üzerinde olduğunu gösterir) söylenmişti. Yaz gündönümünde İskenderiye'de dik bir direğin gölgesini ölçtü ve böylece iki kent arasındaki mesafeye karşılık gelen açıyı buldu; bu açı büyük bir dairenin ellide birine denkti. Bundan yola çıkarak dünyanın çevresini hesapladı. Böylesine ilkel araçlarla bile sadece yüzde 10'luk bir. hata yapmıştı. Çok bilgili bir adam olan Eratosthenes, İskenderiye kültüründe yetişen âlim ve bilim inşaatçısının bir örneğidir. Bilginin hemen hemen her dalında yazı yazdı -astronomi, geometri, coğrafya, tarih, felsefe ve gramer. "Ansiklopedi" sözcüğünün (bilgi çemberinin tamamında öğretim) kökeni, belki de Nil deltasındaki bu büyük Hellenist kentti.

İskenderiye tam anlamıyla Akdeniz kentiydi. Doğu de Batı burada buluşup kaynaştı, benzersiz bir karışım üretti. Ne var ki, bu çoğunlukla artan istikrarsızlık dezavantajı olan öğelerin bir bileşimiydi. Gibbon'ın *Decline and Fail of the Roman Empire*'daki İskenderiye betimlemesi, İskenderiye madalyonunun her iki yüzünü anlatır: "Roma'dan sonra ikinci sırada yer olan bu büyük kentin güzel ve

düzenli biçimi on beş millik bir alanı kapsamaktaydı; üç yüz bin özgür insan ve bir o kadar da köle yaşamaktaydı. Kârlı Arabistan ve Hindistan ticareti İskenderiye limanından geçerek imparatorluğun başkentine ve eyaletlerine akmaktaydı. Aylaklık eden yoktu. Bazıları cam üfleme, bazıları bez dokuma, bazıları papirüs imalatı işinde çalışırdı. Her cinsten ve her yaştan insanlar bir işle uğraşırdı; körler ve topallar bile boş durmazdı. ... Fakat çeşitli ulusların bir karışımı olan İskenderiye halkı, Yunanlıların kendini beğenmişliğini ve tutarsızlığını Mısırlıların hurafeciliği ve inatçılığıyla birleştirmekteydi. En önemsiz bir olay, geçici bir et ya da mercimek kıtlığı, her zamanki selamı vermeme, hamamda adaba uymama, hatta dini bir tartışma, öfkesi burnunda olan bu kalabalığın arasında bir fesadın ateşini tutuşturmaya yeterliydi. . . Memphis'teki Yüksek Rahip'in kehaneti -İskender'in cesedinin yattığı yerde kent rahat yüzü görmeyecek, savaşlarla ve muharebelerle çalkalanacak kehaneti- doğru çıktı. İskenderiye hep bir hizipler kenti oldu.

Ptolemaiosların İskenderiye'de kurdukları iki büyük kurum Saray ve Mouseion'du ("müze" sözcüğü buradan gelir). Bu Yunanlı Firavunların Sarayı bahçelerle çevriliydi ve Sir William Tarn'ın ifadesiyle, "bir yan yana holler ve salonlar salkımı'ydı. Ana ticari limandan uzak, doğu limanının güney burnunda bulunan Saray, Mouseion'la doğrudan bağlantılıydı. E.M. Forster *Alexandria*'da şu yorumu yapar: "İskenderiye kültürü bu alanda, bahçeler ve sıra sütunlar arasında ortaya çıktı. Saray parayı veren ve düdüğü çalandı. Mouseion imgelem ya da bilgiyle karşılık veriyordu...." Ptolemaiosların tek meziyeti sanata duyarlılıklarıydı ve teşvik ettikleri kültürle, destekledikleri sanatçılar ve bilim insanlarıyla ün kazandılar.

Saray her şeyi kontrol ediyordu - ve bu, Mouseion'un güçlü yanı olduğu kadar, zayıf yamydı da. Sanatçılar, şairler, matematikçiler ve Mouseion'daki diğerleri Saray'ın pansiyonerleriydi - ve buna uygun davranmaları gerektiğini düşünüyorlardı. Yine E.M. Forster'den aktarırsak: "Zafer methiyeleri, cenaze ağıtları, evlilik ilahileri, soyağaçları, ilaç reçeteleri, mekanik oyuncaklar, haritalar, savaş motorları: Saray'ın gereksinim duyduklarını Mouseion'a bildirmesi yeterliydi, mali gereksinimleri karşılanan kadro derhal işe koyulurdu."

Böyle bir sistem kaçınılmaz olarak birinci sınıf eserlerden çok ikinci sınıf eserler üretmekle sonuçlanıyordu; çünkü sanatçılar ve bilginler Saray'daki patronlarına uygun bir çerçeve içinde çalışma zorunluluğunu duymaktaydılar. Yine de, özellikle edebi çalışma alanında İskenderiye okulunun ürünleri Akdeniz kültürüne kalıcı bir katkıda bulundu. Büyük kütüphanede kütüphaneciler Yunanistan edebiyatını sınıflandırdılar, elyazmalarını düzelttiler ve o zamana kadar Yunanca yazılmış her önemli esere sahip olma arzularında Ptolemaioslara yardım ettiler. Klasik edebiyat eserlerini belirli "kitaplar"a ilk bölenler de bu kütüphanecilerdi; bölümü, bir papirüs rulosunun uzunluğu belirlemektedir.

Tahmin edilebileceği gibi, böyle bir kraliyet patronluğu atmosferinde gelişen edebiyat özgün olmaktan çok güzeldi, epik olmaktan çok epigramatiktir. Doğrusu elimizde epik bir şiir, Apollonios'un *Argonautica'sı* var; fakat bu, beklenebileceği gibi Homeros'un bir türevi olduğu halde, onun sağlam dehasından yoksundur. Aşk, İskenderiye şiirinin egemen temasıydı, ipeklere bürünmüş zarif bir Eros'tu. Mouiseion'da çalışmış bir tek büyük şair tanıyoruz; o da Sirakusa doğumlu Theokritos'tu. Yaşamının çoğunu Sicilya'da geçirmişti ve Mouseion'un kapalı atmosferine ve Nil deltasının aşırı sıcak havasına Sicilya'nın temiz havasını ve gerçek bir kır duygusunu getirdi. Theokritos'a böylesine büyük bir başarı kazandıran belki de bu olguydu - İskenderiye'de yaşayan Yunanlılar, ada yaşamının yalınlığına özlem duyma eğilimindeydiler. Çobanların aşkını öven pastoral şiirleri Avrupa'da Versailles'ın pastoral maskeli balolarına kadar sürekli tekrarlanacak bir modayı başlattı. Gerçekten de onun dünyası, bir tür Fragonard-ve-Watteau dünyasıdır, fakat sahici bir Sicilya rüzgârının estiği bir dünya.

On beşinci Idil'i, bizzat İskenderiye'yi ele alması bakmamdan alışılmadık. Onda geçmişten otantik bir ses duyulabilir - Mısır'ın huzursuz, insan kaynayan sokaklarına tünemiş bir Yunan oturma odasında yakın zamana kadar duyulabilen İskenderiyeli bir ses.

Gorgo adlı bir hanımefendi bir eve girip sorar: "Praxione evde mi?"

praxione "Ah sevgili Gorgo, gelmeyeli asırlar oldu. Evdedir. Şimdi bile gelmiş olman harika. (Hizmetçiye seslenir) Eunoe, ona bir sandalye ver ve üzerine bir minder koy."

gorgo "Gerçekten de çok güzel."

praxinoe "Otur!"

gorgo "Sinirlerim darmadağın - Praxione, buraya yeni geldim. ... Kalabalık ne âlemde, arabalar ... askerlerin postalları -askerlerin parkaları ve sokakların sonsuzluğu- ne âlemde.

praxione "Bu benim deli kocam. Komşularımız olmasın diye yerin dibinde bu kulübeyi aldık - buna ev denemez. Sırf kıskançlık. Her zamanki gibi."

gorgo "Fakat, küçük oğlan buradayken kocan hakkında konuşma güzelim - gözünü dikmiş sana bakıyor. (Küçük oğlana) Tatlım -her şey yolunda- babacıktan söz etmiyor."

praxione "Aman tanrım, çocuk anlıyor."

gorgo "Güzel babacık!"

praxione "Geçen gün, babacık -her güne geçen gün der gibiyiz- geçen gün babacık Baccal'da soda almaya gitti ve yanlışlıkla tuz alıp geldi - azman hödük."

gorgo "Benimki de aynı. ..."

Daha tipik başka bir İskenderiyeli şair de, olasılıkla kütüphane başkanlığı da yapmış olan Kallimakhos'tu. Esas olarak bir şiiriyle ve "Büyük bir kitap kötü bir şeydir" -yüzyıllar sonra tek gerçek şiirin kısa şiir olduğunu düşünen Amerikalı şair Edgar Allan Poe'nun tekrarladığı bir düşünce- özdeyişiyle anımsanır. İngiliz okurlar en çok Kallimakhos'u dostu Heraklitos'un ölümüyle ilgili şiirinden ötürü anımsarlar. Bu şiiri William Cory çevirdi ve bilginler, Cory'nin Yunanlının kısalığını -tümü altı satır- genişletmesinden ve şiire Victoria dönemine ait duygu aşılamasından yakındılar. Yine de, Fitzgerald'ın Ömer Hayyam'ın *Rubailer* çevirisi gibi, belki de daha doğru versiyonlardan daha uzun yaşayacaktır:

Öldü Heraklitos, öldü dediler;
Kara haberi acı gözyaşlarıyla getirdiler.

Ağladım hatırladıkça ikimizin
 Nasıl güneşi yorduğumuzu konuşarak.
 Ve şimdi yatarken orada sevgili eski Karyalı konuğum
 Bir avuç gri kül, çok çok önce dinlenmede
 Hoş sesin, Bülbüllerin, hâlâ ayakta
 Zira Ölüm götürür her şeyi, fakat dokunamaz onlara.

Ne yazık ki, Heraklitos'un "bülbülleri" -dostunun onu ölümsüz kılacağını umduğu şiirler- çoktan kaybolmuştu. Sadece bu armağan onun anısını ve adını koruyor.

Fakat İskenderiye'nin esas başarısı bilim alanında, özellikle de astronomi ve matematik alanlarında; çünkü bilim alanında hiç kimse Ptolemaios'un asalet duygusunu incitemezdi. Kraliyetin ya da devletin himayesi altında bilim gelişebilir - uygulaması yöneticilerin eline bırakılmak üzere. Öte yanda sanat özgür bir havanın solunmasını gerektirir ve genellikle var olan sistemi eleştirir. (Yirminci yüzyılda Rusya'nın yöneticileri bilimi geliştiriyorlar fakat sanadarı değil.) Sanatın İskenderiye'de sadece "süs" olmasının nedeni budur. Elbette felsefe de Saray/Mouseion ilişkisinin bir kurbanıydı. Ptolemaioslar yönetiminde özgür düşünce teşvik edilmedi ve İskenderiyeli filozofların büyük "mistik" okulu ancak çok sonra gelişti.

Her zaman olduğu gibi bu kültürel faaliyetler zanaatkârın, imalatçının ve tüccarın iyi beslediği bir zeminde var olabilirdi. Ptolemaioslar yönetiminde İskenderiye zengin bir kentti ve ancak geçimini sağlama noktası aşıldıktan sonra olanaklı olan lükse düşkünlüğü besleyebiliyordu. Sur'un ticaretini miras alan ve yeni Roma Avrupası ile Doğu'nun eski toprakları arasında ilişki kuran bir bağ haline gelen kent, Kartaca'nın yıkımından da yararlandı. Yüzyıllar boyunca Fenike ya da Kartaca gemileriyle ticaret, depolama, gemi taşımacılığı ve ticari sigorta İskenderiyelilerin aldıkları mirasın bir parçası oldu. İskenderiye bir yüzyıldan az bir zaman içinde Kartaca'dan büyük bir kent haline geldi; nüfus ve zenginlik bakımından sadece Roma onunla boy ölçüşebilirdi. Bir antrepo ticaret merkezi değil, önemli bir imalat merkeziydi de. H.I. Bell, *The Cambridge Ancient History* de şunları yazar: "İskenderiye bir ticaret merkezi olduğu kadar bir

imalat merkeziydi de ve Mısır'ın ihraç mallarının büyük bir bölümü orada üretilmiş olmalı. ... Mısır, zümrüt dışında birkaç çeşit taş, özellikle yurtdışında değerli olan sonraki ve granit üretti. İskenderiye limanına giren ve çıkan gemilerin konşimentoları karşılaştırıldığında, gerçek gözle görülebilir, diyen Strabon'a göre, Mısır'ın ihracatı ithalatından fazlaydı."

Papirüs imalatında Mısır ve dolayısıyla İskenderiye tam bir teke sahipti. Nil deltasında yetiştirilen kâğıt kamışı, *cyperus papyrus*, eski dünyanın temel yazı malzemesiydi - onsuz şairler, yazarlar ve bürokratlar var olamazlardı. İmparator Tiberius döneminde Mısır'da papirüs hasadı başarısız oldu ve dev Roma İmparatorluğu'nun yönetimi ve bürokrasisi neredeyse durma noktasına geldi. Papirüs bitkisi her yerde kullanılırdı ve zerresi boşa gitmezdi. Papirüs sapından yazı kâğıdı, yelken, hasır, bez ve ip yapılırdı; nehir gemileri ondan yapılırdı; Herodotos papirüs özünün yaygın bir yiyecek maddesi olduğundan ve rahip sandallarının da papirüsten yapıldığından söz eder. Pliny bu bitkiden yapılan çeşitli yazı malzemelerini sayar ve eski dünyanın kâğıdını oluşturan "örme" tabakalara dönüştürülürken kullanılan yöntemleri ve işlemleri betimler.

Başka bir önemli İskenderiye ürünü de camdı. Mısırlı cam işçileri eskiden beri eserlerinin kalitesiyle ünlüydüler ve zengin cam kumu yatakları, Mısırlıları dünyada cam yapma işini oldukça gelişkin bir zanaata dönüştüren ilk halklar arasına koymuştu. Roma İmparatorluğu zamanında İskenderiye'den gelen cam özellikle değerliydi. Bu cam eşyaların tümünün sanatsal niteliği yoktu ve büyük bir bölümü, Roma'daki ve öteki büyük Akdeniz kentlerindeki pazarların gereksinmesini karşılamak için tasarlanmış ucuz, seri üretim, ticari cam eşyadan başka bir şey değildi.

İskenderiye kenti mücevher (zümrüt, yakut, topaz ve akik), ilaç ve ticari boyalar bakımından da büyük merkezlerden biri sayılırdı. İskenderiye ekonomisinin bir dayanağı da tekstil ticaretiydi - çoğu eski Sur'dan miras alınmıştı. Cin fikirli İskenderiyeliler bu alanda da modern zamanların seri üretiminin habercisi oldular. Her ulusun zevkine göre ikramda bulunulurdu ve F. Oartel'in işaret ettiği gibi, Aksumlulara, Sebahılara ve Somali kıyısı yerlilerine özel olarak bar-

bar bezi yapılırken, Arsinoe’de (Süveyş’e yakın) özel kollu hazır giysiler yapıldı....” Birinci sınıf pazarlarda, Hindistan pamuğundan ve Çin ipeğinden dokunan pahalı ketenler ve kumaşlar vardı.

“Suyun arkasında tuhaf bir biçimde yükselen” kent, “insanların bin yıldır arzuladıkları şeyin ifadesidir....” Hellenist İskenderiye ve daha sonra Romalı İskenderiye gerçekten de hem Doğu’ya, hem Batı’ya bakan, bu denizin tarihini en eksiksiz biçimde cisimleştiren benzersiz İanus-yüzlü Akdeniz kentiydi. Roma hep İtalyandı, Atina hep Yunanlıydı ve Kartaca hep Kuzey Afrikalı-Sami bir ticaret merkeziydi. Fakat büyük fatihin kurduğu bir çok kent arasında yalnızca İskenderiye Doğu ile Batıyı birleştirdi ve ikisinin etkileşimiyle, daha sonra en yüce dinsel düşüncelere esin kaynağı oldu.

Eski dünyanın ilk büyük “planlı” kentlerinden biri olan İskenderiye katı bir biçimde geometrikti. Doğudan batıya uzanan ana caddesi; Kanopos, Soma (İskender’in gömüldüğü yer) caddesiyle kesişirdi; öteki bütün sokaklar bu iki ana caddeye paraleldi. Atina ya da Roma gibi büyümemiş ya da evrilmemişti; İskender’in mimarı Deinokrates tarafından fiilen bakir toprağın üzerine çizilmişti. New York gibi heybetliydi, fakat bir bakıma ruhsuzdu; sokakları bile Yunan alfabesinin harfleriyle gösterilirdi. Aynı zamanda, pek çok eski kentte bulunmayan bir görkemi vardı; Pharos Adası’nı ana karaya bağlayan büyük Heptastadion hendeği en etkileyici özelliklerinden biriydi. Hendek daha sonra alüvyonla kapandı ve şimdi Rasel-Tin “Domuzlar Burnu” olarak bilinen alanı modern kente bağlayan dar kara parçası haline geldi. Her şeyden önce su tanrılarına adanan bir kentti. Heptastadion’un her iki yarımında iki büyük liman, Akdeniz’in yumuşak kolları; hemen güneyde ise Maryut Gölü vardı. Bugün göl büyük ölçüde alüvyonla dolmuştur ve fazla önemli değildir; fakat klasik dönemde İskenderiye’nin ana varlık nedenlerinden biriydi. Maryut Gölü ile Nil arasında, Nil’in büyük kargo teknelerini alabilen bir kanal açılmıştı. Bu kargo tekneleri, Memphis’te Kızıldeniz’e bağlanan başka bir kanala girinceye kadar Nil’i izlerdi. İskenderiye konuksever olmayan bu uzun kıyıdaki en güzel tek derin su limanı olmanın yanı sıra, Arabistan, Hindistan ve Uzakdoğu trafiğiyle de doğrudan bir iletişim içindeydi. Sadece HeUenizmin değil, bir Sa-

milik merkezi olan kent, dünyanın en büyük Yahudi kenti haline gelecekti.

Dünyanın harikalarından biri, Pharos Feneri adanın doğu kolunda bulunuyordu. Pharos Feneri Akdeniz'in tüm deniz fenerleriyle o kadar özdeşleşti ki, deniz fenerini karşılayan Fransızca sözcük *phare*, İtalyanca sözcük *faro* 'dur. Bu mühendislik şaheserinin yüksekliği otuz metreden fazlaydı (olasılıkla kırk beş metre) ve MÖ. üçüncü yüzyılda Ptolemaios Philadelphos döneminde Yunanlı mimar Sost-ratos tarafından tasarımı yapılmıştı. Sütunlu bir avlunun üzerinde duran fener dört katlıydı ve gemileri korumak ve hava tahmini için gerekli görülen her türlü mekanik aygıtı barındırmaktaydı. Tepedeki heykel (kenti daha sonra fetheden, fakat ellerinde tutamayan Arap-lara inanırsak) güneşin geçişini işaret ederdi. Başka biri rüzgârın yönünü gösterip biri günün saatlerini bildirir ve biri de bir düşman filosu görüldüğünde haber verirdi. Bu anlatımda olanaksız bir şey yoktur; çünkü İskenderiyeliler mekanik oyuncaklara tutkundular ve Mouseion'un bilim insanları bu tür yaratıcı otomatlar yapma yetene-ğine sahiptiler.

Pharos'un tayfası, üç yüz odası olduğu söylenen kare biçimin-deki alt katta barmırdı. Hidrolik mekanizma, tepedeki büyük aydın-latma yerine odun-yakıt çıkarırdı. Kubbe sekiz sütunla desteklenirdi ve altında büyük bir reçineli odun ateşi yakılırdı. Çeşitli, fakat biraz karışık anlatımlardan öyle görünüyor ki, ateşin ışığı aynalarla, cam ya da sırlı metal aynalarla yoğunlaştırılır ve yansıtılırdı. Bir anlatım İskenderiyelilerin teleskobu icat ettiklerini bile öne sürer; çünkü gi-zemli bir cam aynanın altında oturan bir adamdan söz edilir; adam bu aynanın yardımıyla, denizde çıplak gözle görülemeyen gemileri görebilir. İskenderiyeli matematikçilerin ve usta cam işçilerinin ger-çekten de mercekleri bulmuş olmaları akla uygundur; fakat öyle de olsa, MS 641'te Arapların İskenderiye'yi fethinden kısa süre sonra fener çökünce bu bilginin izi de kayboldu.

Kleopatra MÖ. 51'de tahta çıktığında, on yedi yaşında genç bir ka-dındı. Babası XIII. Ptolemaios resmen beş parasız ölmüştü. Mısır'dan sürülmüş ve daha sonra Romalılar tarafından geri getirilmişti ve Ro-malı alacaklılara borcunu ödemek için Mısır'ı vergilerle zayıflatmak

zorunda kalmıştı. Mısır çoktan Roma'nın nüfuzu altına girmişti ve Roma, İskender'in Doğu'daki imparatorluğunun tümünü emince, Mısır'ın da Roma'nın bir eyaleti haline gelmesi artık bir zaman meselesi gibi görünüyordu. Çekici olduğu kadar zeki ve ahlaksız da olan Kleopatra, bu ilhak gerçekleşmeden Roma'nın parçalanacağını kuşkusuz umuyordu. Akdeniz'in öte yanında Caesar ile Pömpeius arasında tüm Roma dünyasının yöneticiliği için vahşi bir mücadele sürüyordu ve kenarda izleyenlere, Roma bu süreç içinde kendi kendini yıkacakmış gibi görünmüş olabilir. Yunan Ptolemaioslarda (Tahtın ve krallığın yanı sıra Mısır firavunlarının kutsal enestini de benimseyen) âdet olduğu üzere, Kleopatra Mısır'ı birlikte yönettiği küçük kardeşi XIV. Ptolemaios'la evlendi. Doğuştan bir entrikacı olan Kleopatra kardeşi-kocasına komplo kurup onu Suriye'ye sürgüne gönderdi. Caesar'a yenilen Pömpeius bu sırada, koruyucusu olduğu Ptolemaioslar tarafından korunma umuduyla Mısır'a kaçtı. Gelir gelmez haince öldürüldü, olasılıkla, aslında kendi hayatları dışında ne onura ne de başka bir şeye önem veren korumalarının kıskırtmasıyla. Ardından zaferden yeni çıkmış ve dünyanın efendisi Julius Caesar İskenderiye sahnesine çıktı. Anında Kleopatra'nın esiri oldu. Mısırlılar Romalılara başkaldırmca ortaya çıkan çatışmada Kleopatra Romalıların safında yer aldı; XIV. Ptolemaios ise Mısır ulusal başkaldırısının başına geçti. Nil'in Kanopos ağzında bir muharebede Caesar'a yenilen Ptolemaios boğuldu ve ordusu yok edildi. Mısır ve Kleopatra Caesar'ın olmuştu.

Kleopatra başka bir küçük kardeşle evli olmasına karşın, çok geçmeden zehirleyerek ondan kurtuldu. Caesar'ın peşinden Roma'ya gitti, açıkça metresi olarak onunla birlikte yaşadı ve ona bir oğul, Caesarion'u doğurdu. Romalılara göre o, zevk düşkün ve ahlaksız Doğu'nun vücut bulmuş haliydi ve Caesar'ın ölümünden sonra Kleopatra, hızla Mısır'a kaçacak kadar uyanıktı. Caesar'a yönelik gerçek duyguları ne olursa olsun, herhangi bir üzüntünün. Mısır için -ve elbette kendisi de- en uygun politikayı izlemekten onu alıkoymasına izin vermedi. Yine İskenderiye'ye gelen Kleopatra, bir sonraki Roma düellosunu izledi: Marcus Antonius ile Caesar'ın katilleri arasındaki çatışmayı. Böyle bir çekişmede otomatik olarak Antonius'tan yana

olacağı beklenebilirdi; fakat tarafsız kalmayı tercih etti. Çekirdekten İskenderiyeli, üç yüzyıllık Hellenist kurnazlığı ve sofistikasyonun ürünü olan Kleopatra, tüm Romalıları kaba ve hödük bulmuş olabilir; fakat onları birbirine düşürmek ve olanaklıysa yenmek için bedenden başka hiçbir silahı yoktu.

Akdeniz dünyasının Octavianus ile (geleceğin Augustus'u) ile Marcus Antonius arasında bölüşülmesinde, Antonius doğu imparatorluğunun tamamını aldı. Antonius Kleopatra ile zaten karşılaşmış ve merhum Caesar gibi anımda onun çekiciliğinin kurbanı olmuştu. Karısı değil sadece metresi (en azından Roma hukukuna göre) olmasına karşın, koruyucusuyla birlikte doğu imparatorluğunu yönettiği yıllarda İskenderiye başkentleri oldu. Kleopatra'nın Antonius'tan üç çocuğu oldu; Julius Caesar'dan olan oğlu XVI. Ptolemaios olarak taç giydi. Bu dönemdeki yaşamlarının mutlu ve dingin olduğundan kuşkulamak için hiçbir neden yok gibi görünüyor. İskenderiye'nin rahat havasında "Mars'ın Oğlu" Antonius kaslarının yanı sıra herhalde zihninden de bir şeyler kaybetmeye başladı. Kleopatra Antonius'u tanımlattı ve adma bir tapınak yaptırdı; iki ünlü dikilitaşla, Kleopatra İğneleri'yle süsledi. Dalkavukluk şarabı serttir ve Antonius, MÖ. 39'da bir yorumcuya göre, "Tanrı Dionysos'un özelliklerini üstlenerek çok ölçsüz bir biçimde" davrandığı Atina'yı ziyaret ettiğinde, bu şaraptan gereğinden fazla içmenin sıkıntısını yaşıyordu.

Bu arada Octavianus soğuk ve mantıklı beyniyle, Roma dünyasının yine bir tek yöneticinin idaresinde birleşeceği güne hazırlanıyordu. Kleopatra'nın ve İskenderiye havasının baştan çıkarttığı Antonius, krallıkları ve eyaletleri metresinin yararına elden çıkardı ve giderek Roma'daki destekçilerine yabancılaştı. Octavianus izledi ve bekledi. MÖ. 32'de Senato Antonius'un yetkilerini elinden almayı kararlaştırdı, Octavianus Kleopatra'ya savaş ilan etti. Sonuç, MÖ. 2 Eylül 31'de Aktium Savaşı oldu. Aktium, Batı Yunanistan'da Ambracian Körfezi'nin girişinde bir burundu ve Octavianus'u destekleyen iki yüz kadar kadırganın, Antonius ve Kleopatra'ya ait bir o kadar kadırgayla buluştuğu yer burasıydı. Savaşın kader anında, hiçbir zaman açıkça bilinemeyecek nedenlerle Kleopatra altmış gemilik Mısır filosuyla birlikte kaçtı. Antonius'un Doğu'daki yıllarında zayıflayan

morali çöktü ve metresinin peşinden onursuzluğa ve yıkıma gitti.
Shakespeare, Antonius'un dostu Scarus'a şunları söyler:

Cadı karı fora eder etmez yelkenleri
Büyüsüne kurban giden koca Antonius da
Çırpı ak kanatlarını ve azgım bir kaz gibi
Uçtu arımdan, savaş tam tavına girmişken.
Böyle bir yüzkarası davranış görmedim ömrümde.
Savaş bilgisi, erkeklik, şeref hiçbir zaman
Böylesine kepaze etmemiştir kendi kendini.*

Mısır'a kaçıp tekrar İskenderiye'ye yerleşen ikili, peşlerinden gelen Octavianus'u savuşturmak için hiçbir hazırlık yapmamış gibi görünüyorlardı. Bunun yerine, intikam peşinde koşan Octavianus'un Mısır'a inmesi durumunda birlikte intihar etmeyi kararlaştırarak, aşkın iksiriyle İskenderiye'nin sefahat yaşamına gömüldüler. Yaşamlarının bu döneminde Antonius'un, o zamana kadar kendisini seven ve koruyan tanrı Hercules'ün flüt sesleri ve harika şarkılar eşliğinde İskenderiye'yi terk edişini duyduğu söylenir. Bu olay, yirminci yüzyıl İskenderiyeli Yunan şair C.P. Kavafis'in en güzel şiirlerinden birine, "Tanrı'nın Antonius'u Bırakmasıdır" şiirine esin kaynağı olacaktı:

Birdenbire duyarsan gece yarısı
Görünmeyen bir alayın geçtiğini eşsiz ezgilerle, seslerle -
Artık boyun eğen yazgına, başarısız
Yapıtlarına, tasarladığın işlere
Hepsi aldanışlarla biten -
Ağlamayasın boş yere.
Çoktan hazırmış gibi bir yiğit gibi Hoşça kal de ona, giden
İskenderiye'ye.
Hele kendini aldatmayasın demeyesin:
Bu bir düştü, kulaklarım iyi duymadı;

* Shakespeare'in çevirisi *Antonius ve Kleopatra*, çev. Sabahattin Eyuboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 136'dan alındı. — ç.n.

Böyle boş umutlara eğilmeyesin.
 Çoktan hazırmış gibi bir yiğit gibi Böyle bir kente erişmiş sana
 yaraşırcasına,
 Kesin adımlarla yaklaş pencereye,
 Dinle duyulanarak, ama
 Yanıp yakılmalarıyla değil korkakların -
 Son bir kez, dinle doya doya ezgileri,
 O gizli alayın eşsiz çalgılarını,
 Hoşça kal de ona, yitirdiğin İskenderiye'ye.*

Octavianus Akthım'daki zaferinden hemen hemen bir yıl sonra Mısır'a ulaştı. Öyle görünüyor ki, Kleopatra ile zaten haberleşmekteydi; çünkü Antonius'a duyduğu aşk ne olursa olsun, Kleopatra kendisini ve Mısır'ı daha fazla seviyordu. Makedonyalı firavunların sonuncusu, son Yunanlı Mısır Kraliçesi her şeyden çok iktidara ve başarıya saygı gösterirdi. Önce Caesar'a ve tüm Roma dünyasının İmparatoriçesi olmaya oynamıştı; Caesar'ın ölümünden sonra, Akdeniz'in efendisi olacağını düşündüğü Antonius'a el atmıştı. Antonius'un gölgede kalıp gerilemesiyle birlikte, zekâsını ve fiziksel çekiciliğini bir kez de Roma dünyasının yeni yöneticisi üzerinde kullanmayı denemek ona ters gelmezdi.

Antonius uyuşukluktan uyandı, fakat İskenderiye'nin Kanopos Kapısı dışında muzafer Octavianus'a etkisiz bir direniş gösterebildi sadece. Birlikleri, Octavianus'un savaşta pişmiş lejyonları karşısında dağıldı - ve Antonius'un sonu geldi. Kleopatra'nın intihar anlaşmasına uyacağını düşünerek kentin içlerine geri çekildi ve kendi kılıcıyla öldü.

Kleopatra bu son saatte bile, yıkıntıdan bir şeyleri kurtarabileceğini düşünüyordu. Bir halının içine sarılarak gizlice Caesar'ın huzuruna çıktığında onu büyülemişti. Altın kaplı saltanat kayığıyla ilk kez Antonius'la buluşmaya geldiğinde onu etkisi altına almıştı - belki Octavianus da kolay etkilenen cinstendi? Duyularını uyarmaktan çok merhametine dokunmayı umut eden Kleopatra, E.M. Forster'ın

* Kavafis'in çevirisi, *Diinya Şiiri Antolojisi*, Hazırlayanlar Ataol Behramoğlu ve Özdemirince, 4. Cilt, Sosyal Yayınlar, s. 1681'den alındı. - ç.n.

dediği gibi, “kederin baştan çıkarıcı kayıtsızlığıyla Octavianus’un konutuna gitti. Fakat Octavianus, bir saray orospusundan -mecalsiz Doğu hakkında nefret ettiği her şeyin vücut bulmuş halinden- başka bir şey olmadığını düşündüğü bu kadına tiksinti dışında hiçbir şey hissetmeyecek kadar soğuk bir müşteriydi.

Kleopatra her şeyin bittiğini ve hayatta kalırsa, Octavianus’un zafer alayının eşliğinde Roma’da yürüyeceğim, çok önce ona karşı sevgisizliğini göstermiş olan kalabalığın alaylarına ve küfürlerine maruz kalacağını sonunda anladı. MÖ. 29 Ağustos 30’da söyleneceye göre koynuna engerek sokarak intihar etti. Kendileri için hazırlamış oldukları kabirde Antonius’un yanına gömüldü. Büyük fatih tarafından kurulduğu andan, ahlakı ne olursa olsun korkusuzluğu ve tutkusuyla İskender’den geri kalmayan kraliçe tarafından kaybedildiği ana kadar eşsizliğini koruyan Yunan yaratısı İskenderiye saltanatının sonu böyle oldu.

Octavianus, kendi ifadesiyle artık “tüm şeylerin efendisi”ydi. İskenderiye’nin sorumluluğu imparatorluk ailesinden bir komutana verildi. Mısır, Roma’nın bir eyaleti olma kervanına katıldı. Yine de bir eyalet başkenti olarak, bir liman ve ticaret merkezi olarak ve Roma’nın önemli bir tahıl ambarı olarak İskenderiye hızla tekrar önem kazandı. Augustus Dönemi’nde nüfusunun 300.000 olduğu (köleler hariç) hesaplandı ve Akdeniz’de ikinci en büyük kent olarak kaldı. Artık önemli başarıları din ve felsefe alanında olacaktı, MS 45’te Hristiyanlık, olasılıkla Aziz Markus tarafından İskenderiye’ye sokuldu. İskender’in deniz ve çölle çevrili bir yerde kurulduğu, Marcus Antonius’un tanrılaştırıldığı ve tanrı Hercules’ün sonunda terk ettiği kent, Hristiyan öğretinin pınarlarından biri olacaktı.

DOKUZ

Romalılar, Yahudiler ve Hıristiyanlar

Doğuya doğru genişlediklerinde -İskender'in Makedonya İmparatorluğu'nun dağılmış parçalarını yuttukları sırada- Romalıların Yahudilerle tolaşmaları kaçınılmazdı. Yalnızca kendilerinin Tanrı'nın seçkin kulları olduğuna ve öteki tüm dinlerin sahte olduğuna inanan bir ırkın, zulmü davet etmesi kaçınılmazdı. Eski dünyanın başka insanların tanrılarına -ya da başka bir ulusun panteonuna- yönelik liberal tutumunu, bu dikkate değer Sami halk paylaşıyordu. Sonuçta, tarihte sıkça görüldüğü gibi, bir hoşgörüsüzlük her zaman başka bir hoşgörüsüzlüğü doğurur - ve ikincisi her zaman birincisinden daha korkunç olur.

Romalılar uzun bir süre bu küçük tebaa ulusla doğrudan çarpışmamaya çalıştılar. Fakat olmayacaktı. Yahudi tarihçi Josephus'un ayrıntılı vakayinamesini yazdığı Roma'yla savaşları sadece Yahudi uzlaşmazlığını değil, çoğunlukla yetersiz olan Romalı valilerin rüşvetçiliğini de kışkırttı. Judaea eyaletinde artan düzensizlik bu dönemin Roma İmparatorluğu'nda alışılmış bir şey değildi ve Romalılar sonunda harekete geçmek zorunda kaldılar, MS 10 Mayıs 70'te İmparator Vespasianus'un oğlu Titus, Kudüs'ü kuşattı. Kuşatma zor oldu ve uzun sürdü. James Parkes, *A History of the Jewish People*'da şunları yazar: "Yahudilerin, kentin üzerinde kurulu olduğu kireçtaşı kayalıklar arasında o kadar gizli tünelleri ve çıkışları vardı ki, saldırıganların makinelerini sürekli yakıp yok edebiliyor ya da dışardan içeriye yiyecek alabiliyorlardı. Fakat sonunda Titus bizzat tapınak duvarlarının önünde durdu ve son bir kez teslim olmalarını istedi. Kabul edilmedi; yine de, tapınağın kendisini yıkımdan kurtarmaya çalıştı. Ne de olsa babasının imparatorluğunun doğu kısmındaki en ünlü binaydı. Fakat çabası işe yaramadı ve tapınak 29 Ağustos günü yanıp kül oldu. Yine de direniş yıkıntıların arasında devam etti ve ancak 26 Eylül'de, 139 günlük bir kuşatmadan sonra Roma ordusu kentin tamamını ele geçirdi."

Yahudi halkının sonraki kederli tarihi, Akdeniz tarihinin olduğu kadar dünya tarihinin de bir parçasını oluşturur. Binlercesi köleleştirilen Yahudiler imparatorluğun çeşitli yerlerine satıldı - bir halk olarak yeniden birleşmelerini önlemek için bilinçli bir politika. Fakat bundan sonra bile, Babil Yahudileri ve hâlâ eski ülkelerinde kalanlar sürekli huzursuzluk, kargaşa ve düpedüz isyan çıkararak Romalıları kışkırtmaya devam ettiler. İmparator Hadrianus (eski tapmağın yerinde bir Jüpiter tapmağı inşa etmeyi önererek Yahudileri öfkelendirmişti) döneminde son geldi. Bu çalkantılı yüzyılda ortaya çıkan birçok mesihten biri olan Bar-Kohba, Romalı efendiye karşı son umutsuz direnişlerinde Yahudilerin başına geçti. Çatışma üç gün sürdü; fakat Kudüs MS 135'te kentin güneybatısındaki son Yahudi direniş noktası Bethar ile birlikte düştü.

Romalılar düşmanı toptan yok etmenin tek çözüm olduğu sonucuna çoktan varmışlardı. Kudüs adı Latin dilinden çıkarıldı ve kent, Kartaca ile aynı kaderi yaşayarak yeryüzünden silindi - Aelia Capitolina adlı yeni bir Roma kenti olarak yeniden doğmak üzere. Judaea ülkesinin adı değiştirilip Filistin yapıldı ve Yahudiler tekrar dağıtıldı. Eski tapınak alanı üzerinde Romalılar bir Hadrianus tapmağı diktiler. Bacchus'a, Venüs'e ve Mısırlı Serapis'e de tapınaklar adandı ve yeni Aelia Capitolina, Yahudilerin giremeyeceği bir alan ilan edildi. Son bir aşağılamayla, kentin güney kapısına muzaffer Onuncu Lejyon'un işareti -damızlık domuz- yerleştirildi.

Son ayaklanmada Yahudilerin yanında yer almayan Hristiyanların (o sırada sayıları kalabalık bir tarikat) yeni kente girmelerine izin verilmiş olması anlamlıdır. Hristiyanlığın Roma dünyası üzerindeki etkisi Akdeniz'in dinsel ikliminde çok önemli bir değişimin işareti olduğu için, eski pagan dünya üzerindeki zaferlerini biraz anlatmak gerekir. Gibbon, ironiyle gizlenmiş düşmanlığına karşın, ortodoks Museviliğin bu sürgününün başarılı olma nedenlerinden bazılarını kaydeder.

"İlahi ihsan vaadi, kısmen İbrahim'in soyuyla sınırlı olmak yerine, özgüre ve köleye, Yunana ve barbara, Yahudiye ve Gentileye evrensel olarak önerilmekteydi. Dönmeyi yerden göğe yükseltebilen, onun zahitliğini yüceltebilen, mutluluğunu güvenceye alabilen, hat-

ta zahitlik görüntüsü altında insan kalbine sokulan gizli gururu okşayabilen her ayrıcalık, Hristiyan kilise mensuplarına ayrılmaktaydı; fakat aynı zamanda tüm insanlara, sadece bir ihsan olarak sunulmakla kalmayıp bir yükümlülük olarak da dayatılan şanlı seçkinliği kabul etme izni verilmekte, hatta kabul etmeye teşvik edilmekteydiler. Aldığı paha biçilmez ihsanı arkadaşlar ve akrabalar arasında yaymak ve onları, rahman ve rahim ve kadiri mutlak İlah'ın iradesine itaatsizliğin şiddetle cezalandırılacağı konusunda uyarmak yeni dönmenin en kutsal görevi haline geldi. . . .”

Hristiyanlık, Musevilikten farklı olarak -aslında eski dünyanın sayısız pagan kültüründen farklı olarak- dönmeci bir dindi. Aziz Pavlus eserlerinde ve gezilerinde yolu göstermiş, Yahudilere ve Gentileye yolu açmıştı. Yaşamı “Herkes Hristiyanlık”ı ilan etmişti. Bütün Akdeniz’e yavaş yavaş yayılmasına yol açan bu olguydu. Hristiyanlık tabana yayıldı. Yoksulların, kölelerin, fazla geleceği ve umudu olmayanların diniydi.

Romalılar dinsel konularda belirgin bir biçimde hoşgörölü idiyse, Hristiyanlık onların elinde neden o kadar çok çekti? Çünkü Romalılar, söz konusu dinsel grup başkalarına hoşgörölüyse hoşgörölü gösterirlerdi. Hristiyanlar hoşgörölü değildi. Yahudiler yalnızca kendilerinin Tanrı'nın seçkin halkı olduğuna inandıkları halde, Hristiyanlar ellerinden geldiğince herkesi kendi dinlerine döndürmeye, herkesi paganizmin manevi ölümünden kurtarmaya kararlıydılar.

R.H. Barrow'un *The Romans'da* işaret ettiği gibi, başka faktörler de vardı: “Birincisi, Hristiyanlık yanlış yorumlara özellikle açıktı; İkincisi, Hristiyanlar çoğunlukla bilerek zulmü davet ettiler: O zamanın Romalılarına Hristiyanlar insan ırkından nefret eder gibi görünüyordular. İsa'nın göğe dönüşünü, kendileri dışında herkesin ateşte yanacağı zamanı gözlüyorlardı; ve “Ebedi Roma” ve insanoğlunun umutları için bir felaket olan bu durumdan onlar mutluluk duyuyor gibi görünüyordular, ikinci yüzyılda ve sonrasında bu zihinsel tutum kendisini farklı bir biçimde ifade etti; Hristiyanlar şehitlik tacını giyebilecekleri düşmanlığı kışkırtma yoluna gittiler. Hristiyanlar toplumun alt katmanlarından gelmekteydiler ve öğretileri özel bir devrimi amaçlıyor gibiydi.”

Toplu ibadetlerini açıkça yapmamaları kaçınılmaz olarak tuhaf, ahlaksızca davranışlarla, hatta yamyamlıkla suçlanmalarına yol açtı. Kültürlü bir Romalı Aziz Yuhanna'nın şu pasajına ne anlam verebiliriz?

"Bunun üzerine İsa onlara dedi: Doğrusu ve doğrusu size derim: İnsanoğlunun etini yiyip kanını içmedikçe, kendinizde hayat yoktur. Benim etimi yiyip kanımı içenin ebedi hayatı vardır; ben de onu son günde kıyam ettireceğim."*

Put kıranlar, birçok ev işinde işbirliği yapmayı reddeden köleleş askerlik yapmayacak vatandaşlar - uygar bir Romalı böyle bir halka ne derdi? Bu bir Romalı için devlete, Roma'nın temsil ettiği her şeye bir tehdit gibi görünürdü. Ve ilk Hristiyanların devlete ve Romalı yaşam tarzına birçok bakımdan bir tehdidi temsil ettiklerinden kuşku duyulamaz. İsa, "Caesar'ın hakkını Caesar'a verin," demişti; fakat takipçileri, Roma'ya ve İmparator'a diğer dinsel tarikatlara göstermeye hazır oldukları saygıyı bile göstermeyeceklerdi. Yahudilerin Kudüs'teki tapınakta İmparator adına her yıl bir kurban sunduklarını belirtmekte fayda var.

Kudüs ikinci kez düşünce Hristiyanlık ile Museviliğin arası tamamen açıldı. Hristiyanların Roma'ya karşı ulusal mücadelelerinde Yahudilere yardım etmemeleri, aralarındaki burukluğu ve bölünmeyi artırdı. Epey bir süredir Musevilikten dönmeler resmen son bulmuştu ve din değiştirmeye yönelik Hristiyan çabalar neredeyse tamamen Gentile dünyaya yönelmişti. Jamnia adlı küçük bir kasabada eski geleneklerini korumak için bir merkez kuran rabbiler Museviliği korudukları halde, Yahudiler tüm imparatorluğa dağılmıştı.

Ana yerleşim yerlerinden biri, büyük bir dinsel felsefe merkezinin filiz verdiği İskenderiye'deydi. James Parkes şunları yazar: "Bu Yahudi felsefesi kaçınılmaz olarak, Nasıralı İsa'nın çağdaşı Philon'un adıyla bütünleşir. ... Esas katkısı, bir insanı düşünce sisteminin temeli olarak *vahiyi akim* yanına koymaktı. Tevrat yorumunda alegoriyi ve simgeciliği kullanmaya oldukça istekliydi; fakat ilahi otoritesini kabul etmenin *akla uygun* olduğunda ısrarlıydı. Bu yüzden, yaşamın

* Yeni Ahit, Yuhanna 6:53-54.

ve içinde yaşadığımız dünyanın doğasıyla ilgili Yunanlı filozofların önerebildikleri en derin anlayışla bağdaşmaktaydı.”

İskenderiyeli Hıristiyanlar Philon’un eserinden yararlandılar ve onun attığı temele dayandılar - daha sonraki bir tarihte Müslümanların yaptığı gibi. İncil’in ilk kez Yunancaya çevrildiği İskenderiye büyük Hıristiyan merkezlerden biri oldu ve ilk Hıristiyan etki buradan çıkıp Akdeniz’in denizyollarıyla yayıldı. Gemiciler, yaşamları tehlikelerle dolu olduğu için, sadece hurafeci değil, dindar kafalıydılar da. Hıristiyanlığın ilk simgesi Balık, onlara kesinlikle çekici gelmiş olmalı. (İsa Mesih, Tanrı’nın Oğlu, Kurtarıcı sözlerinin Yunanca karşılığı sözcüklerin baş harflerinden -“balık” anlamına gelir- türetilmişti.) Yeni Ahit’te gemicilere kolayca çekici gelen çok şey vardır. Balıkçılığa ve denize çok sayıda gönderme, Celile Gölü’ndeki fırtına, suyun üzerinde yürüyen İsa, mucizevi balık akını ve her şeyden önce Petrus’un bir balıkçı olması, deniz yaşamının güçlüklerini bilen insanları çekmiş gelmiş olmalı. O sırada İskenderiye’nin Roma’ya gönderdiği malların arasında Hıristiyanlık da bolca bulunuyordu.

Eski dünyanın öteki tüm dinleri karşısında sonunda Hıristiyanlığın zafer kazanmış olması herhalde şaşırtıcıdır; çünkü tek gizemli Doğu dini değildi. Zafer kazanabilecek ve Hıristiyanlıkla bariz bir akrabalığı olan bir rakip, Mithrasçılıktı. Güneş tanrı Mithras kültü Persis kökenliydi ve ilk kez MÖ. birinci yüzyılda Roma dünyasına taşınmıştı. Hıristiyanlık gibi özellikle yoksul sınıflar arasında yaygınlaştı. Roma ordusunda da son derece popülerdi.

Mithras, kutsal bir boğayı boğazlayarak yeryüzünde ilk yaşamı yaratan ilahi kökenli bir genç olarak düşünülürdü. Ona taparlar, *sac-rati*, yedi erginleşme kademesinden geçerci - bir bakıma Masonlarinkine benzer. Üçüncü kademe, *Miles* (Asker) deyimini uygunsa, tam olarak dindaslardan olmayanlar ile yüksek katmanlarda olanlar arasındaki havuzdu. İleri kademelerdeki mistikler, ekmek, su ve şaraplı (kutsal boğanın kanının simgesi) ayine katılırlardı.

En yüksek kademe, *Pater* (Baba), Hıristiyanlığın da papazları için benimseyeceği bir unvandı. *Pater*, yaşamının geri kalan süresinde kültün yönetiminden sorumlu olan bir mistikti. Aziz Hieronymus bir mektubunda Mithrasçılığın, yine Hıristiyanlık gibi, bekâr rahiple-

ri bulunduğunu ve temiz ve asil yaşamlar karşılığında Allah'la birlik halinde ölümsüzlüğü vaat ettiğini ifade eder. Mithrasçılık, taraftarlarından yüksek bir ahlak standardı istemiş gibi görünüyor ve *Miles*, kavrayış bakımından daha sonraki "İsa'nın Savaşçıları'na yakındı. Bu inancı Romalı lejyonerler için aziz kılan şey, kötülük güçlerinin karşısında iyilik güçlerinin safında yer alan bir asker olma düşüncesi idi.

Mithrasçılık askerin doğasındaki Stoacıya seslenmekteydi. Korumadığı uygarlık hayallerini yıkmış olabilir; fakat aynı zamanda arkadaş topluluğunda, cesaret ve tahammül erdemlerinde anlamlı ve umut veren bir yaşam tarzı da bulabilirdi.

Robert Graves "Sınırın Zırhlıları" şiirinde, askerin ruh halinin bu yanını kusursuzca yakalamış:

"İşte sınır, işte kampınız, işte yer -
Tencereye fasulye, atlara yem,
Ve Roma silahları. Yeter. Aramızdan biri
Dört nala, yayı kulağında,
Bırakır ağır oklarım, batan
Şam işi Pers zırhlarına,
Sonra gelir mızraklar - onu seviyoruz. . .
Kent değil, biziz İmparatorluğun ruhu:
Çürük bir ağaç yaşar kabuğunda."

Roma İmparatorluğu'nun her tarafında Mithras kültürünün kanıtlarına rastlanır - uzak kuzeydeki Londra'dan Fransa, İspanya ve İtalya'ya, oradan da Küçük Asya'ya ve Kuzey Afrika'ya kadar. Askerin tanrısı Mithras lejyonlarla birlikte dolaşırdı. Bu dinin daha fazla yaygınlaşmasını önleyen şey, belki de bir bakıma orduya özgü olma eğilimiydi. Her ülkenin sivilleri sınırlarını koruyan askerlerin erdemlerine hayranlık duyabilirler - fakat hayranlık aşkla ayrı şey değildir. Daha sonraki imparatorluklarda, sözcelişi İngiliz İmparatorluğu'nda, olduğu gibi, sömürgeleştirilenler sömürgeci ve koruyucu gücün kendilerinininkinden üstün niteliklere, hatta üstün bir dine sahip olduğunu kabul edebilirler. Ne var ki, uzun erimde

öz saygılarını korumak için ya o nitelikleri, ya dini, ya da her ikisini reddetmeleri neredeyse kesindir.

Mithras kültünün sonunda Hıristiyanlığa boyun eğmesinin başka nedenleri de vardı. Evrensel bir dinin birçok bileşenine sahip olmasına karşın, Mithrasçılığın zayıf bir yanı vardı: Merkezi figürü tarihsel değil, mitsel bir kişilikti. Öteki birçok gizemli din gibi, erdemli yaşamı aşlamakta ve ölümsüzlük umudunu sunmaktaydı; fakat özünde gerçek değil, mitti. İsa yarı-mitleşmiş olabilir (Bakireden Doğumu ve Göğe fiziksel yükselişi gibi eklentilerle); fakat eninde sonunda gerçekten var olduğu tarihsel bir olguydu. Mithrasçılığın başka bir zayıflığı da, ayinlerden tamamen dışlanmış gibi görünen kadınlara yer olmamasıydı. Öte yanda Hıristiyanlık kadınların nüfuzuyla kaplıydı: Bakire Meryem’den başlamak üzere, İncil öyküsünde ve Kilise’nin erken tarihinin tamamında.

Kadınları dışlayan bir din, Akdeniz dünyasının sakinlerine hiçbir zaman çekici gelmez. Ana Tanrıça’nın anısı benliklerinin derinliklerine işlemiştir. Eril Zeus/Jüpiter ve Yunan ve Roma panteonunun geri kalanları bile dişi ilahlara büyük bir yer ayırmak zorunda kaldılar. Mithrasçılığın bir zayıflığı da, çoktanrıçılıkla uzlaşmasıydı. Öte yanda, Hıristiyanlığın bütünüyle uzlaşmazcılığı büyük bir güç kaynağıydı. Roma İmparatorları, kendi ordularının gözde dini olduğu için Mithrasçılığı kolladılar. Çünkü kralların ve monarkların ilahi hakkını da savunmaktaydı (Pers tarzıyla). Bununla birlikte Mithrasçılık MS üçüncü yüzyılın sonunda Hıristiyanlıkla çekişme içinde solmaya başladı. Dördüncü yüzyılda İmparator Büyük Constantine Hıristiyan olunca ölüm çam çaldı. Kısa süre sonra Hıristiyanlık imparatorluğun devlet dini oldu.

ON

Roma ve Konstantinopolis - Sarkaç Doğu'ya Kayar

Eski dünyanın başkenti, büyük Roma İmparatorluğu'nun kalbi Roma son günlerine kadar özünde bir iç-kara kenti olarak kaldı. Tiber'in denize döküldüğü yerin on yedi mil kuzeydoğusunda bulunan kent, denize sırt çevirdi. Etrüsk prenslerinin ve yerli köylülerin kurduğu Roma, hiçbir zaman Napoli ve Atina, Sirakusa ve İskenderiye gibi sözcüğün gerçek anlamında bir Akdeniz kenti olmadı. Bir dünya gücünün merkeziydi, bu güç bir Akdeniz gücüydü; fakat bizzat kent kendisi tapınaklarıyla, saraylarıyla, sukemerleriyle, hammamlarıyla, amfiteyatrolarıyla ve soylu anıtlarıyla özünde bir kara imparatorluğunun kalbiydi. Bütün denizyolları Kartaca'ya, bütün karayolları ise Roma'ya çıkardı.

MS ilk iki yüzyıl, Edward Gibbon'ın geriye dönüp nostaljiyle baktığı Antoninusların "altın çağ"ı, İtalya'nın Yunan-Roma kültürünün, teknik becerilerinin ve ordularının Batı Avrupa'yı Romalılaştırdığı dönemdi, MS birinci yüzyılın sonunda İmparator Trajanus'un yönetiminde imparatorluk en geniş sınırlarına ulaştı. Gibbon'ın *The Decline and Fail of the Roman Empire*'a ünlü girişi, Akdeniz'in o sıradaki ruh halinden bir şeyleri gözümüzde canlandırır: "Hristiyan dönemin ikinci yüzyılında Roma imparatorluğu dünyanın büyük bir bölümünü ve insanoğlunun en uygar kesimini kapsamaktaydı. Bu büyük monarşinin sınırları, şanlı ve disiplinli yiğitlikle korunurdu. Yasaların ve davranışların kibar, fakat güçlü etkisi eyaletlerin birliğini giderek pekiştirmişti. Eyaletlerin huzurlu sakinleri servetin ve lüksün avantajlarının keyfini çıkarıyor ve istismar ediyordu. Özgür bir anayasa imajı terbiyeli bir saygıyla korunurdu: Roma senatosu egemen otoriteye sahipmiş ve tüm yürütme yetkilerini imparatorlara devretmiş gibi görünüyordu. Yüz yıldan fazla süren bir mutluluk döneminde kamu yönetimi, Nerva'nın, Trajanus'un, Hadrianus'un ve iki Ajtoninus'un erdemleri ve yetenekleriyle yürütüldü."

Fakat bu dönemde bile imparatorluğun bünyesinde eli kulağında bir illetin uğursuz belirtileri vardı. İmparatorluk gereğinden fazla büyümüştü ve gerçek gücü İtalya'nın yerli halklarıydı. Daha Augustus zamanında İtalya'da doğum oranı düşmekteydi. İmparatorluğun gereksinimleri Romalı olmayan halklardan -yakın zamana kadar Roma'nın düşmanı olan kabilelerden- daha fazla asker toplamayı gerektirmekteydi.

"Neredeyse aralıksız süren savaş giderleri," diye yazıyor H.A.L. Fisher, "bebek öldürme uygulaması, artan lüks ve zevk düşkünlüğü, o zaman kavrandığı şekliyle bilimin büyük kasabaların sağlık sorunlarıyla başa çıkamaması, ilk iki yüzyılda Akdeniz'de (İtalya ve Yunanistan) insan gücündeki azalmaya katkıda bulunan nedenler arasındaydı." Aslında Doğu Roma İmparatorluğu ile Batı Roma İmparatorluğu arasında bölünmeye yol açan koşullar birçok nedene bağlanabilir. Fakat kesinlikle önemli bir neden, genişleyen sınırların sadece yerli İtalyanlardan oluşturulamayacak kadar büyük sürekli bir orduyu zorunlu kılmasıydı.

Farklı eyaletlerde o toprakların yerlilerinden oluşan ordulara sahip olmanın bir sonucu, bizzat ordular arasında rekabetçi bir çekişmeyi başlatmaktı. Binlerce mil uzaktaki bir imparatorun çok, kendi yerel komutanlarına bağlılık gösteriyorlardı. Roma'nın zenginliğini ve gücünü çarçur edecek trajik durum bu duygudan kaynaklandı: Akdeniz topraklarında komutanlar komutanlarla savaştı ve kişilere bağlı ordular imparator atadılar, imparator düşürdüler.

MS üçüncü yüzyıl, bir önceki yüzyılın hazin bir karşıtıydı. Rakip Roma orduları arasında gerçekleşen kan dökmenin tamamen dışındaydı, yapıda başka bir ciddi tehdit kendisini giderek daha fazla hissettirmekteydi. Üçüncü yüzyılın ortasından itibaren Gotlar, imparatorluğun kuzey sınırları üzerinde kara bir bulut gibi dolaşmaya başlamıştı. Başlangıçta İskandinavya'nın doğu sınırlarından göç etmiş gibi görünen bu Töton kökenli halk güneşe, denize ve güneye doğru fare sürüleri gibi aktılar. Aşağı Tuna havzasına kadar Avrupa'nın tamamını harabeye çevirdiler ve sonunda Daçya eyaleti (bugünkü Romanya) terk edilmek zorunda kaldı. MS 251'de İmparator Decius, Gotları Balkanlar'dan sürdükten sonra yenildi ve öldürüldü.

Onun ölümünden bir yıl sonra Gotlar Karadeniz bölgesine baskın düzenliyorlardı ve yaklaşık on yıl sonra, 263'te Atina'ya, Korinthos'a ve Sparta'ya saldırıp talan ettiler. Küçük Asya'da Efes'teki ünlü Artemis tapınağı yakılıp yerle bir edildi ve Doğu imparatorluğunun tamamına bir ıssızlığın gölgesi çöktü. O nedenle, Doğu giderek daha büyük bir kaygı konusu oldukça Roma dünyasının ağırlık merkezinin kaymaya başlaması çok şaşırtıcı değildi.

Doğu'yla giderek daha çok ilgilenme zorunluluğu göz önüne alındığında bile, batı eyaletlerinde sorun olmasaydı Roma İmparatorluğu bu kadar keskin bölünmeyebilirdi. Fakat bu yüzyılda Avrupa'nın tamamı adeta anı kovanı gibiydi. Örneğin Alman Alemani, sürekli Roma dominyonlarına saldırıyordu ve bir keresinde doğrudan İtalya'ya bile saldırıp, neredeyse Roma'nın surlarına dayandı. Bu arada başka bir Alman kabile İspanya'ya hücum etti ve İberya yarımadasının kuzeydoğu kıyısındaki Tarragona'yı yağmaladı. R.H. Barrow'un *The Romans*'a yorumladığı gibi, "bu nedenle İmparatorluğun ayrı parçalarının kendilerini kurtarmak için bağımsız adımlar atmalarına, kendilerine ait devletler ve ordular kurmalarına ve merkezi yönetime meydan okumalarına şaşmamak gerekir." ms 285'te Britanya filusunun Romalı komutanı Carausius, kendisini bağımsız Britanya İmparatoru ilan etti. Bu sıkıntılı, kendi kendini yok ediş durumu karşısında İmparator Diocletianus, sonunda bütün imparatorluğu iki bölüm, doğu ve batı bölümleri biçiminde yeniden düzenledi.

Senato, Cumhuriyet döneminde olduğu gibi, iktidarın dizginlerini gerçekten elinde tutsaydı, Roma iktidarın çekim merkezi olarak kalabilirdi. Fakat yürütme İmparator'a emanet edildiği için, İmparator neredeyse Roma -ya da Roma kentinin kendisi dışında her şeyi temsil eden yanı- ordaydı.

Iuvenalis'in yıllar önce hicvettiği Roma yerli yerinde duruyordu:

"Elveda Roma, seni bırakıyorum

Sağlık mühendislerine ve belediye mimarlarına,

Siyahın beyaz olduğuna yemin ederek tüm kârlı sözleşmeleri kaparlara

İşte böyle -yeni bir tapınak, bataklık kurutma, liman işleri, ırmak temizliği, müteahhitlik, arsalar- sonra paralar cebe Ve hileli iflas. . . .

... Yük arabaları gürleyerek geçer

Kıvrımlı dar sokaklardan, arabacının küfürleri Takılır trafiğe - yalnızca bunlar yeterdi En uyuşuk deniz ayısı bir İmparatoru Uyanık tutmaya. Bir işe davet edilse Kodaman, hızla gider oraya

Kalabalığın üzerinden atlayarak. İçeride bol oda var:

Okuyabilir, not alabilir ya da çene çalarken kestirebilir -

En çok uyku getirenler bu uyuşuk körlerdir. . . .

Çarşılara bak, seçmeye çalış Meşrebine uygun bir kadını.

Yokla Kasabadaki tüm tiyatroların sıralarını: Var mı Endişesiz sevebileceğin bir Aday? Kadınsı

Bathyllus, dans edince Leda'yla, tüm *fouetteler* ve *entrenchats*'lar

Kadınları izlerler. Sidik torbasını kontrol edemez insan Kendinden geçen başka biri inler

Orgazm oluyormuş gibi. Ülkenizin kızı kendinden geçmiş Dikkat, çabuk öğreniyor. . . .

Zengin hanımlar yollanırlar almaya kendi evcil Frigyalı

Peygamberlerini, yıldız bakışlıların kaymağını alırlar ya da

Alırlar yıldırımları etkisizleştiren eski bilge partilerden birini:

Sirk ve Set yönetir daha

Plebyen kaderleri. Burada, yunus sütunlarının

Ve kamu kürsülerinin yanında, omuzlan açık giysileriyle ve

İnce altın gerdanlıklarıyla eski orospular öğüt almaya gelirler

- Tavernacıyı defetmeli mi başından? Eskiciyle evlenmeli mi?"

Juvenalis'in (kenti tanıyan) öfkeli sesiyle oyma resmini yaptığı bu Roma, Gibbon'ın (epeyce uzaktan) "insan ırkının en mutlu ve en müreffeh olduğu" dönem ve yer olarak tarif ettiği bu Roma birkaç yüzyıl varlığını sürdürecekti, MS 476'da Romulus Augustulus barbar bir kral tarafından tahttan indirilecek ve Konstantinopolis'teki İmparator'a bir Batı Roma İmparatorluğu'nun artık var olmadığı bildirilecekti.

Fakat Roma düşmeden çok önce Roma gücünün kalbi olmaktan çıkmıştı. İmparatorluk bölünmeden önce bile, İmparator İtalya'da ya da Batı Akdeniz'de bulunmaktan çok çoğunlukla Adriyatik'in doğusunda kalırdı. Naissus'ta (Nish, bugünkü Yugoslavya'da) doğmuş olan Constantine bir ara imparatorluğun başkentini kendi doğum yerine taşımayı düşünmüştü. Fakat sonunda Bizans'ın tercih edilmesine ve orada yeni bir başkent kurulmasına neden olan şey, imparatorluğun kontrolü için Constantine ile kayınbiraderi Licinius arasında süren mücadele sırasında Licinius'un Bizans'ı ana üssü olarak kullanmasıydı. Constantine, Doğu Roma İmparatorluğu'nun varlığının bu kente ve onun kontrolüne dayandığını görmüştü. Licinius'un yenilgisinden sonra, Constantine hem Doğu'nun, hem Batı'nın İmparatoru kaftanını giyince, yeni Roma'nın Bizans'ın çekirdeği üzerinde kurulmasına karar verdi.

Siyasal ve askeri nedenlerin dışında, Constantine'in yeni bir başkent kurma kararında sadece insanca bir onur değil, dinsel düşünceler de etkili oldu. Bir gün öğlen vakti, "Bu işaretle fethet" sözleri eşliğinde ona görünen apaçık bir mucizeyle -"Alevli Haç Görüntüsü"- Hristiyanlığa dönmüştü. Constantine fethetmiş ve bir Hristiyan olmuştu. Yeni inancının bir işareti olarak, devlet dini Pliristiyanlık olacak Roma İmparatorluğu için Hristiyan bir başkent kurmak istedi.

Bizans eski bir Dor kolonisiydi; Boğaziçi'nin güney çıkıntısında ki kusursuz konumunu değerlendiren Yunanlı tüccarlar tarafından MÖ. 650 civarında kurulmuştu. Boğaz'ın Avrupa tarafından Asya yakasına doğru uzanan tepeli bir burnun üzerindeydi. Güneyinde Marmara Denizi vardı; kuzeyinde yer alan Boğaz'ın büyük girintisi Altın Boynuz, yaklaşık yedi mil uzunluğunda bir derin su limanı sağlamaktaydı. Kusursuz liman olanakları dışında, alan doğal bir kaleydi. *Eticyclopaedia Britannica*'da Alexander van Millingen'in tarif ettiği gibi, "yaklaşılması ya da girilmesi zordu ve yenilgi anında, bozguna uğrayan kuvvetlerin felaketi tersine çevirmek için toplanabilecekleri aşılmaz bir sığınaktı. Bir düşmanın teslim alması için hem karada, hem denizde güçlü olması gerekiyordu. Boğaz; Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı sularının birlikte oluşturdukları hendek, Küçük

Asya'dan ilerleyen düşmanın yürüyüşünü engelliyor ve darbeleri vuruş mesafesinin dışında tutuyordu. Akdeniz'i Karadeniz'e bağlayan su yolunun kentin hem kuzeyinde, hem güneyinde daraldığı dar boğaz, her iki yönden de yaklaşan düşman filoları için geçilmez kılınabilirdi; savunma hattının kara tarafı o kadar kısaydı ki, güçlü bir biçimde tahkim edilebilir ve büyük bir orduya karşı, görece küçük bir kuvvetle savunulabilirdi. Aslında doğa, insanları akıllı ve cesur olma yükümlülüğünden kurtaramaz; fakat Konstantinopolis'te muhteşem kara ve deniz konfigürasyonu ile doğa, insan becerisinin ve cesaretinin büyük bir imparatorluğun şahane ve istikrarlı tahtını oraya kurmasını olanaklı kılmak için elinden geleni yapmıştı."

İlk Yunanlı koloniciler, burayı elinde tutanın Karadeniz tahıl ticaretine egemen olabileceğini takdir etmişlerdi. Eski dünya da bu ana tahıl kaynaklarından biriydi ve ekmek, şimdi olduğu gibi, o zaman da Akdeniz mutfağının temel maddesiydi. Bu noktada büyük bir kentin kurulmasında belirleyici rol oynayan bir coğrafi faktör daha vardı. Dar İstanbul Boğazı, Avrupa ile Asya arasında kervan yollarının ana kesişme noktasını oluşturmaktaydı. Kent sadece Karadeniz'in ve Rus tahıl ticaretinin kapısında durmakla kalmıyordu, Avrupa, Asya ve Uzakdoğu'nun buluşma noktasıydı da

- muazzam bir ticaret ve imalat pazarı olmak için ideal bir yer.

Tüm doğal ve coğrafi avantajlarına karşın, Bizans'ın Licinius askeri üs olarak kullanana ve Constantine başkent yapmaya karar verene kadar eski tarihte görece önemsiz bir rol oynamış olması şaşırtıcı görünebilir. Fakat, Roma dünyası Kuzey'den ve Doğu'dan tehdit edildiği sürece, kuzeyde olma dezavantajı vardı. Bizans, Akdeniz yaşamının ana akımının dışındaydı. Bu coğrafi olgu kente, sanki Akdeniz dünyasına hiç ait değilmiş gibi, her zaman tuhaf bir nitelik kazandıracaktı.

41 derece kuzey enlemi ile yaklaşık 29 derece doğu boylamı üzerinde konumlanan kentin, pek kısılanacak bir iklimi yoktu. Yazın üç denizden yükselen ve kenti sarıp sarmalayan bunaltıcı bir nem vardı; kışın ve baharda Rusya'dan gelen kuzey rüzgârları kente buz gibi yapışmaktaydı. Yılın herhangi bir mevsiminde iklime sahiden insanın gönlüne göre demek zordu ve dünyanın en hoş iklimlerin-

den birine sahip olan Akdeniz insanının yerleşilecek bir yer olarak Bizans'ı seçmesi olası değildi. Deniz kaptanları, tahıl tüccarları, kürk, deri ve Bakım amberi tacirleri bu kuzey kentini ticarete uygun bulmuş olabilirler; fakat zengin ve kültürlü birinin buraya yerleşmeyi tercih etmesi pek beklenemezdi - Altın Boynuz ve Boğaz sahilinin yazın herhangi bir yerde rastlanabilecek en güzel manzaralardan birini sunmasına karşın. "Bizanslı" sıfatı, kuzey ve güney rüzgârlarının -her ikisi de nemli olduğu için insanı ferahlatmaz- egemen olduğu kentin iki yüzlü havası için de kullanılabilir.

Yeni Roma'nın kuruluşu Akdeniz'in tarihinde yeni bir dönemin işaretiydi. Bu andan itibaren Roma İmparatorluğu'nun iki yarısı birbirinden daha da uzaklaştı. Batı kısmı birbirini izleyen Germen istilalarının ağırlığı altında sonunda çökerken; doğu kesimi Roma'nın bir zamanlar ifade ettiği tüm şeylerin deposu ve bir zamanlar tüm Akdeniz'e egemen olan Yunan-Roma kültürünün mirasçısı olarak on üçüncü yüzyıla kadar varlığını sürdürdü. Öte yandan Batı'daki kazada kurtulanlar -emperyal Roma enkazını kaçınılmaz olarak kendine göre yeniden biçimlendiren- Kilise tarafından korundu.

The Cambridge Ancient History'de N.H. Baynes şunları yazar: "Kasım 324'te Bizans'ın Constantine'in kentine dönüşümü başladı. Constantine'in kurduğu kente Hristiyan bir kent demenin yanlış olduğu ileri sürülmektedir: Doğrudur, pagan tapınaklar yıkılmadı, nasıl ki Roma'nın Tykhe'si -Fortune'u- vardysa, doğal olarak Doğu başkentinin de kendi Tykhe'si, yönetici ruhu olmalıydı: geleneksel biçim budur; pagan heykellerin her taraftan toplandığı ve kent için bir süs olarak Konstantinopolis'de barındırıldığı da doğrudur; fakat bütün bunlar -ve daha fazlası- kabul edilse de, şu gerçek yerli yerinde duruyor: pagan ibadette özel edim kurbandı ve pagan kurban, kabul edildiği gibi, Constantine'in kentinden kovuldu. Can alıcı olgu budur ve bu olgudan ötürü Konstantinopolis, bir *Hristiyan* Roma olarak kaldı. Kaderi başından belirlendi." Ayrıca, Constantine paganizmi kovuşturmanın ona sadece yeni bir güç vereceğini anlayacak kadar kavrayışlıydı. (Kovuşturmanın Hristiyanlığa zarar vermediği, aksine güçlendirdiği zaten kanıtlanmıştı.) Kendi payına pagan uygulamalara hoşgörölü kaldı ve hoşgörölü küçümsemesi, bu uy-

gulamaların, başka her şeyden daha çok ölümüne neden oldu.

Efsaneye göre kenti surlarla çevirmeyi buyuran bizzat İsa'nın kendisiydi. İmparator elinde mızrakla yeni başkentinin sınırlarını çizince, bir saraylı, "Daha ne kadar gitmeye niyetlisiniz Efendimiz?" diye sordu. Constantine şu yanıtı verdi: "Şu anda önümde giden O durana kadar." Yeni kent surlarının çevirdiği alan, kuşkusuz Yunan ticaret noktası Bizans'ın alanından çok fazlaydı. Eski bir otoriteye göre, kara surları eski kasabanın sınırlarının iki mil batısına dikildi. Yine de, kurulduktan sonra seksen yıl içinde kent, artan nüfusu için çok küçük kaldı ve daha da genişletilmesi zorunlu oldu ve daha büyük bir toprak parçasını içine alacak şekilde bir savunma duvarı daha yapıldı.

Yeni kenti süslemek için, Pömpeius ile Caesar arasındaki mücadelesi sırasında şiddetli acılara maruz kalan Yunanistan'ın eski tapınakları ve kasabaları bir kez daha talan edildi. Philip Sherrard'ın *Constantinople'undan* aktarırsak: "Efes'te Artemision; Rodos'taki Lindos'ta Athenaion; Dodona'da Zeus tapmağı; Kastor ve Polluks; Delphili Apollon; Helikon Musaları; Kyzikolu (bugün Belkız) Rhea; Roma'nın Genius'u; Lysippos'un dört atı (Arc de Triomphe'nin üzerinde bir süre kaldıktan sonra hâlâ varlıklarını sürdürdükleri Venedik'te San Marco kilisesinin cephesini süslemek üzere tekrar yerinden edilen); bronz kartal ve Kalydon ayısı; Delphi'den, MÖ. 479'da Plataia'da Pers Kserkses'in ordularına karşı kazanılan zaferde yer alan otuz bir Yunan devletinin adlarının yazılı olduğu üç katlı bronz direk: Bunlar, yeni başkentini süslemek için Constantine'in yararlandığı eserlerden ve mabetlerden bazılarıydı." Constantine'in eklektik zevkleri vardı. İmparatorluk sarayının girişinde, İmparator'un başının üzerinde bir haç ve ayaklarının altında bir yılan (kötülüğü gösteren) bulunan renkli bir resmi duruyordu. Öte yanda, kentin büyük forumunda -Constantine Forumu denen- büyük bir sonraki taşının üzerinde Apollon kılığında bir heykelini diktirmesi uygun-suz görülmedi.

Konstantinopolis, Roma ve İsa ikili geleneği üzerinde kuruldu ve Batı ile Doğu'nun -askeri güç ile çileci manevi feragatını- bu tuhaf karışımı, kuruluşundan sonuna kadar kente damgasını vurdu.

Kent sadece pagan antikitenin heykelleriyle değil, hurafeci müminin zaten toplamaya başladığı Hıristiyan kutsal emanetlerle de süslen-di. İsa'yla birlikte çarmıha gerilen iki hırsızın çarmıhının yanı sıra, Nuh'un gemisini yaparken kullandığı keser ve İsa'nın beş bin kişiyi doyurduğu ekmeğin kırıntıları da vardı. Bununla birlikte, Palladion -Aineias'ın Troya'dan İtalya'ya götürdüğü varsayılan antik Pallas Athena tasviri- da unutulmadı; Roma'dan alınıp, Küçük Asya'daki eski yuvasından çok uzak olmayan bu yeni siteye geri getirildi.

Konstantinopolis, Boğaz'ın kıyısında böyle doğdu; İskenderiye gibi, büyük bir fatihin, ününü anıtsallaştırmak, yönetimin ve askeri gücün merkezi yapmak için bilinçli olarak planladığı bir kent. Yeni başkent Roma'dan farklı olarak her şeyden önce bir deniz kenti, büyük bir liman ve büyük bir filo için barınaktı. Denizci Yunanlıların kaynakları ve yetenekleri, şimdi de emperyal Bizans donanmasının emrine koşulacaktı.

Yeni Roma'ya sonunda Yunan dilinin egemen olması, İmparator'un öngöremediği, tuhaf bir olguydu; bir Latin imparatorluğundan çok Yunan bir imparatorluğun başkenti olacaktı. Bizanslılar sonuna kadar kendilerine *Romaioi*, Romalılar, diyeceklerdi; fakat büyük ölçüde Yunan kalımdandılar ve konuştukları dil Yunancaydı. Öte yanda, kısmen pagan bağlantıları nedeniyle üstünlüğünü yitirmiş olan Roma sonunda yüce bir ironiyle Hıristiyan dünyanın başkenti olarak ortaya çıkacaktı.

ON BİR

Denizin Göbeği

Bazen kentlerden çok adalar tarihin bir mikrokozmosu işlevi görürler. Akdeniz'in stratejik kavşağında yer olan Maltız takımadaları bu konuda örnektir. Malta, Gozo, Comino ve insanların yaşamadığı iki adacıktan oluşan bu küçük ada grubunun toplam 120 milkareden biraz fazla alanı vardır. Fakat toprak olarak önemsizlik her zaman kültürel, siyasal ya da stratejik önemsizlik anlamına gelmez; bunu coğrafi konum belirler. Örneğin Ege'deki Delos'un doğal kaynakları yoktu.

Sicilya'nın yetmiş mil güneyinde ve bir uçta Kıbrıs'a, öbür uçta Cebelitarık'a neredeyse eşit uzaklıkta bulunan Maltız adaları Sicilya, İtalya ve Kuzey Afrika arasındaki kuzey-güney ticaret yollarına ve doğu-batı yollarının büyük bir bölümüne hâkimdi. Bu nedenle, ta başından beri ve Akdeniz tarihinin yirminci yüzyıla kadar uzanan büyük bir bölümünde büyüklükleriyle orantısız bir etkiye sahip oldular. Akdeniz'e egemen olan ya da olmaya kalkışan hemen hemen her güç Malta'nın muhteşem doğal barınaklarından yararlandığına göre, demek ki Malta'nın tarihi birçok bakımdan bu denizin tarihini örnekler.

MS 330'da Constantine Boğaziçi'nin kıyısında yeni başkentini kurmaktayken, Malta, Roma İmparatorluğu'nun zengin bir belediyesiydi. Villa, hamam ve el ürünleri kalıntıları bu küçük adarun ve daha da küçük kardeşi Gozo'nun, Roma yönetiminde rahat bir yer olduğunu gösterir. Her zaman böyle olmamıştı. MÖ. birinci yüzyılda Sicilya'nın ve bitişik adaların valisi ünlü Verres, Malta'da bulunan tüm sanat eserlerini, özellikle de gemicilerin adaklarının saklandığı bir hazine olan tapınaklarını (Yunan ve Fenike günlerinden kalma) talan etmişti. Daha sonra adalar duyarlılıkla ve özenle yönetilmişti ve Malta'nın baş limanı, Büyük Liman, Orta Akdeniz'de iş yapan ticaret gemileri ve savaş kadirgaları için önemli bir depo, çarşı ve onarım merkezi olmuştu. Bir deniz üssü olarak Malta'nın değeri Pön

Savaşları sırasında kanıtlanmıştı; fakat adalar, bu tikel çatışma içdenizinin dengesini kurmadan -en azından birkaç yüzyıl için- binlerce yıl önce Akdeniz tarihinde rol oynamıştı.

Adalar ilk kez dördüncü binyılda kolonileştirildi. Görece yakın zamana kadar insanoğlunun MÖ. 2500 civarında takımadaya ulaştığına inanılmaktaydı; fakat daha yakın zamanda yapılan karbon-14 analizleri, MÖ. 3800 civarında adada insan bulunduğunu kanıtlamıştır. Bu ilk ada sakinleri çok büyük olasılıkla ağaç kanolarla ya da deri kaplı kufalarla yakındaki Sicilya'dan geldiler. Malta ve Gozo Sicilya'ya o kadar yakındır ki, açık bir havada Güney Sicilya'dan baktığında, solgun sonbahar yaprakları gibi denizde uzanan adaları görmek olanaklıdır. İlk kez boğazı geçip gelen toprağa aç yerleşimciler verimli, ağaçla kaplı ve yeterince su bulunan bir alan buldular. Neolitik insanlar adalara yerleşti ve öyle görünüyor ki, bir bereket kültürünü ve bir annelik ilkesi inancını birlikte getirdiler. Öbür ilkel ırklarda olduğu gibi, gebelikte erkeğin oynadığı rolden tamamen habersiz olmaları olasıdır. Bu da Ana Tanrıça'nın, büyük Maltız tapınaklarının adandığı "tüm yaşamın kaynağı" gizemli dişinin, ortaya çıkışma yol açmış olabilir.

Altı yüzyıl kadar sonra, daha ileri Bakır Çağı uygarlığından başka göçmenler Malta'ya ve Gozo'ya ulaştı. Yaklaşık bin yıllık bu dönemde (MÖ. 3000-2000 civarı) adanın doğal kireçtaşından oluşan büyük tapınaklar yükselmeye başladı; o sırada adalarda yaşayan az sayıda insan düşünüldüğünde neredeyse insanın aklını başından alacak sayıda tapınak. Brian Blouet'in *The Story of Malta'dald* tahminine göre, "Bakır Çağı'nda kullanılabilir toprağın büyük bir bölümü ekim sisteminin içine dahil edilmişse, adalar yaklaşık 5.000 kişilik bir nüfusu beslemiş olabilir. ..."

Bazı tahminlere göre bu bin yıllık dönemde Maltız adaları eski dünyanın bir tür Lourdes'si olmuş olabilir; fakat bu dönemde Akdeniz'in öbür kesimlerinden takımadaya ziyaretçi geldiğini gösteren çok az kamt vardır. Bu verimli adalarda yaşayan bu küçük insan grubunun gelişkin bir mimari ve ayrıntılı bir dinsel ritüel lüksüne sahip olmaları daha olası görünüyor. Adalılar Ana Tanrıça'nın iyiliksever kalkanı altında, kendilerine ait barışçı ve rafine bir kültür

geliştirdiler. Avrupa'da gerçekleşmekte olan tüm kabile hareketlerinden kopuk kalmış gibi görünüyorlar ve birbirleriyle savaştıklarını gösteren hiçbir kanıt yoktur.

Büyük tapınak kültürü ölüp gitti, MÖ. 1800'den hemen önce tapınak yapanlar sanki sihirli bir el değmiş gibi aniden yok oldular. Bu ani kayboluşun nedeni, adaların doğal kaynaklarını aşan nüfus ya da nüfusun bir hastalıkla kırılması olabilir; ya da belki bir iklim değişikliği (MÖ. 2500'den sonra gerçekleşmiş olabilir) adalardan ayrılmalarına neden oldu. Adalar ıssız bırakılmasa da, Bronz Çağı'nda Sicilya'dan gelen başka bir istila adaları yeniden işgal edene kadar çok seyrek nüfuslu kaldı. Kendisinden önceki kültürden daha yoksul olan bir kültür, daha sonra eklenen yeni Bronz Çağı istilalarıyla bin yıl sürdü.

Kartaca MÖ. 146'da yok edildi. Son Batı Roma İmparatoru Romulus Augustulus ms 476'da barbarlar tarafından tahttan indirildi - altı yüz yıllık bir dönem. MÖ. 478'de başlayan Atina'nın büyük çağı ancak elli yıl sürmüştü. Zaman görecelidir. Madonna eski Ana Tanrıça'nın yerini alsa da, birçok Maltızlı köylünün yaşamı ada top-rağını süren eskilerin yaşamından hâlâ çok farklı değildir.

Malta, MÖ. 1000 civarında Fenikelilerin gelişiyle birlikte gerçek anlamda tarihte ortaya çıkar. Batıya doğru yolculuklarında Mikenlerin takımadaya daha önce gelmiş olmaları olasıdır; çünkü MÖ. ikinci binyılda bazı tapınak süslemelerinde güçlü bir Miken etkisini gösteren üslup değişiklikleri gerçekleşir. Fakat bu Akdenizli denizciler gerçekten de Malta'ya en erken ulaşıtlarsa, ziyaretleriyle ilgili başka hiçbir kanıt bırakmamış gibi görünüyorlar. Bununla birlikte, MÖ. yaklaşık 1000'den itibaren Fenikeli varlığıyla ilgili bol kanıt vardır. Yeni gelenler Büyük Liman'dan çok güneydeki Marsaxlokk limanını kullanmış gibi görünüyorlar. Gemilerini Büyük Liman'ın civarındaki sahillere yanaştırmış ve orada inşa etmiş olsalar bile, bunun kanıtları yüzyılların biriktirdiği binaların çok altında kalırlardı. Her neyse, Marsaxlokk Afrika'dan kuzeye doğru bir yolculukta bir gemicinin karşılaçağı ilk limandı. Bu ilk Fenikeli denizciler çok büyük bir olasılıkla adayı kolonileştirmeye kalkışmadılar, alıştıkları tarzda kullan-

dılar: Bir ticaret noktası ve dinlendikleri ve teknelerini onardıkları bir barınak olarak.

Kartaca kurulduktan sonra, Afrika ile Sicilya arasındaki yol üzerinde bulunan takımda epeyce önem kazandı ve kalıcı bir Pön yerleşimi oluştu. *Malta's Archaeology*, dt D.H. Trump şunları yazar: "Başka etkiler de görülebilir. Mısır ve Yunanistan halkları adaları hiçbir zaman işgal etmeseler de, ticaret Mısır'dan ve Yunanistan'dan birkaç nesne getirir." Pişmiş topraktan bir lahit Mısır etkisini doğrularken, bazı Fenike mezarlarında Yunan kapları, yedinci yüzyıl ortasına ait çekici bir Rodos "kuş kâse"si ve Korinthos'a ya da Kyklad'a ait bir kupa bulunmuştur. Malta, aslında, MÖ. 1000'den itibaren bütün Akdeniz'de gerçekleşen sürecin bir parçasını gösterir. Gemi yapan insan geldi ve içdenizin kültürleri çaprazlandı. Tapınaklarında mimarlığa eşsiz bir katkı üreten Maltız takımadasının uzun yaşılmışlığı son buldu. Öbür adalar gibi Malta da Akdeniz tarihine -farklı gruplar ve uluslar arasında havzanın tamamına egemen olma mücadelelerine- karıştı.

Malta adı Fenike dilinde liman, barınak ya da sığınma yeri anlamına gelen *malat* sözcüğünden kaynaklanır. Denizin ortasında tek başına, ticaret yollarının kavşağında, doğu ile batı havzalarını ayıran çizginin üzerinde duran bu adıyla karşılaşan bu ilk denizcilere öyle görünmüş olmalı. Kardeş ada Gozo'ya "Gaulos" diyorlardı. Fenike dilinde bu sözcük bir "leğen" ya da yuvarlak herhangi bir kap demektir - neredeyse daire gibi olan ve denizden bakıldığında ters çevrilmiş bir leğene benzeyen Gozo'nun yanı sıra yuvarlak biçimli ticaret gemileri için de aynı sözcüğü kullanmaları bu yüzden.

MÖ. yedinci yüzyılda Akdeniz'in öbür yerlerinde olduğu gibi, Fenikelilerin hemen arkasından ticari rakipleri Yunanlılar geldi. Malta'da Yunanlılar ile Fenikeliler birbirlerine dalaşmadan bir arada yaşamış gibi görünüyorlar. Fenikelilerin tanrıları Melkarth için bir tapınak diktikleri Marsaxlokk'ta, iki sütunun üzerindeki ithaf yazıları Yunanca ve Fenikece yazılmış. (On yedinci yüzyılda bu sütunların bulunması, Fransız bir Oryantalistin tüm Avrupa alfabelerinin babası Fenike yazısını deşifre etmesini olanaklı kıldı.) Malta'da Yunanlılar ile Fenikelilerin çatışmamış gibi görünmelerinin nedeni,

olasılıkla, adanın Yunanlılar gelmeden çok önce bir Kartaca kolonisi olmasıydı. Pön kültürü derin kök salmıştı ve Yunanlılar rakiplerinin üstünlüğüne meydan okuyacak durumda değillerdi.

Yunanlılar adaya “Melita” dediler, Yunanca bal anlamına gelen *melit* den türetilen bir sözcük; çünkü ada eskiden balıyla ünlüydü. Bununla birlikte, Fenike dilindeki *malaf*’ın bozulmuş bir biçiminden başka bir şey olmaması da mümkün.

Yunan edebiyatında bu takımadaya ilk göndermeye Homeros’un *Odyseia*’sında rastlanabilir. Kahraman başıboş dolaşırken, yuvası “denizin göbeği” olarak tarif edilen Kalypso adlı bir tanrıçanın yönettiği gizemli bir adaya çıkar. Bu son derece yerinde bir Malta tarifidir ve Akdeniz’de başka hiçbir yere uygun olamaz. Malta binlerce yıldır bir tanrıça-ibadeti merkeziydi ve Homeros’un destanını yazdığı MÖ. sekizinci yüzyılda ortadan kalkmış olduğunu düşünmek için hiçbir neden yoktur. Kahramanın tanrıçayla yedi yıllık birlikteliği, tanrıçayı temsil eden rahibeye “kutsal kral” denmesi gibi, yedi yıllık bir yönetime yapılan bir göndermeden başka bir şey olmayabilir. Homeros’un Malta’ya işaret ettiğini gösteren başka bir ipucu da bizzat tanrıçanın adında gizlidir. Yunancada Kalypso “saklı” ya da “saklayan” demektir ve Homeros’un Kalypso’nun adası için kullandığı sözcükler, *Nesos Kalupsous*, Türkçeye en iyi “Saklanma Yeri Adası” olarak çevrilebilir. Aslında bu, adanın Fenikece adının Yunanca bir çevirisinden başka bir şey değildir.

Yunanlılar ve Fenikeliler Malta’da bir arada yaşamayı becerdilerse de, aynı şey Kartacalılar ve Romalılar için geçerli olmadı. Bütün Orta Akdeniz’in Kartaca ve Roma filolarıyla kuşatıldığı Pön Savaşları sırasında, bir zamanların huzurlu adasının da mücadeleye başması kaçınılmazdı. Kartacalılar, öbür yüzyıllarda öbür ulusların yaptığı gibi, filoları ve savaş kadırgaları için adanın kusursuz limanlarını kullandılar. Birinci Pön Savaşı’nda Malta bir Kartaca deniz üssüydü ve adanın önemini fark eden Romalılar adaya saldırıp ele geçirdiler. İki rakip güç arasındaki bu ilk savaşta ada birkaç kez el değiştirmiş gibi görünüyor. MÖ. 241’de Hamilkar’ın yaptığı barıştan sonra, Sicilya’nın Roma’ya bırakılmasına karşın, Malta bir Kartaca kolonisi olarak kaldı. Romalılar, Akdeniz’in büyük merkezi adasına

sahip olduktan sonra bu küçük takımadayı yenilenlere bırakabileceklerini düşündüler. Ne var ki, İkinci Pön Savaşı'nda yarıldıklarını anladılar. MÖ. 218'de konsül Sempronius Malta ve Gozo'yu ele geçirip Roma'nın yönetimi altına sokunca, adanın sekiz yüz yıllık Fenike kontrolü sona erdi.

Fenikeli, Yunanlı ve şimdi de Romalı, küçük takımadada birçok büyük kentin ve devletin kaderini yansıtmaktaydı. Fakat yüzyıllarca süren Fenike ve Kartaca etkisi iz bırakmıştı; halkın dili ve kültürü sonraki yedi yüzyıllık Roma egemenliği süresince fazla değişmedi. Romalılar MÖ. 146'da Kartaca'yı yıkmak için büyük saldırı kuvvetlerini yola çıkarırken Maltız limanlarını kullandılar. Maltız sakinlerine müttefik gibi davranıldı ve daha sonraki bir tarihte Malta ve Gozo belediyelik yapıldı ve belli bir özyönetime sahip oldular. Roma döneminde adaların tekrar huzura ve refaha kavuştuklarından kuşku lanmak için hiçbir neden görünmüyor. O sırada Malta hâlâ yeşil ve bereketliydi. Bir önceki iki bin yılda ormanlar epeyce yok edilmiş ve sonuçta toprak erozyona uğramış olmalı; yine de, MÖ. birinci yüzyılda yazan şair Ovidius, adayı, "Libya denizinin dalgalarının patladığı verimli Malta adacığı," olarak betimler. Roma yönetiminin sonu ile Aziz John'un Şövalyelerinin geldiği erken on altıncı yüzyıl arası dönemde ağaçlarını yitirdi (daha sonraki çorak ve çöl benzeri görüntüsüne yol açan). Bu bin yıllık sürede o kadar değişmişti ki, adayı inceleyen şövalyelerin yetkilileri adayı, "Yüzeyi bir metre kadar toprakla kaplı, taşlı, mısır ya da tahıl yetiştirmeye hiç uygun olmayan kumtaşı kayalıktan başka bir şey değil," diye betimlediler.

Maltız adalarında, Roma döneminin kalıntıları, tarımsal sistemin büyük ölçüde tahıl üretimine ve zeytin yetiştiriciliğine dayandığını gösterir. Malta balıyla ve tekstiliyle de ünlüydü. Eski dünyanın ilk kumaş yapımcıları arasında yer alan Fenikelilerin yükselişe geçtikleri dönemde tekstil sanayini kurmuş olmaları çok olasıdır. "Roma denizi"nin büyük günlerinde limanlar ve gemi barınakları gelişmeye devam ettikleri halde, yönetim merkezi adanın merkezinde, neredeyse bütün alanı gören kayalık bir yükseltinin üzerine kuruldu. Burada Hristiyan yeraltı mezarlarının kalıntıları, Malta'nın bu denizde Hristiyanlaşan ilk yerlerden biri olduğunu hatırlatır.

MS 5 8'de Aziz Pavlus ve Aziz Luka Roma'ya giderken Evrakilo kasırgasına yakalanıp Malta'da kaza geçirdiler. Bu kasırga neredeyse kesinlikle, hâlâ kışın adaları taciz eden kuzeydoğu rüzgân gregal'di. Olayların seyri, Yeni Ahit'te Resullerin İşleri 27. ve 28. bölümlerde anlatılır.

"Gündüz olunca karayı tanımadılar; fakat kumsak olan bir körfez gördüler ve gemiyi oraya sürebilir miyiz diye öğütleştiler. Demirleri kesip denizde bıraktılar, aynı zamanda dümenin iplerini çözdüler ve gabiye yelkenini yele kaldırıp kumsala doğru gittiler; iki denizin birleştiği bir yere düşerek gemiyi karaya oturttular; ve geminin başı saplampa kımıldamaz oldu, fakat dalgaların zorundan kış dağılmaya başladı... Kurtulduğumuz zaman öğrendik ki, adanın adı Malta idi. Ve barbarlar bize görülmemiş insanlık gösterdiler; çünkü yağmakta olan yağmur ve soğuktan dolayı ateş yakıp hepimizi kabul ettiler."*

Malta sakinleri Aziz Pavlus'un ve yol arkadaşlarının Yunancasını ve Latincesini konuşmadıkları için, Yunanlılar onlara *barbaroi* derler. Çok büyük olasılıkla hâlâ Fenike dilinin bir lehçesini konuşuyorlardı, iki yüzyıldan fazla süren Roma işgaline karşın, öyle görünüyor ki, Latin dili muhafazakâr köylü ahali arasında fazla ilerleme kaydetmemiş. Gerçekten de, Yunanlı tarihçi Diodoros Sikeliotes Malta ve Gozo'yu, çoktan beri Roma İmparatorluğu'nun bir parçası oldukları bir sırada "Fenike kolonileri" olarak tarif etmekteydi.

Aziz Pavlus'un kaza yaptığı alan, Malta'nın kuzeydoğu kıyısı açıklarında, hâlâ Aziz'in adıyla anılan koyun girişinde bir adacıktır. İki azizin Malta'nın başkentinde kaldıkları iki ay süresince Pavlus'un, adanın önde gelen vatandaşı Publius'un hasta babasını iyileştirdiği söylenir (öbür mucizelerin yanı sıra). Kuşkusuz, bu sürede yerlilere Incil anlatıldı. Publius'un Hristiyan olup Malta'nın ilk piskoposu olduğu söylencesi bile olası görünüyor. Bu yüzden Maltız adaları Hristiyanlığın Roma Akdenizi'ndeki ilk merkezlerinden biri oldu. Bu ilk evrede bile, biraz Meryemanacılık -sonraki yüzyıllarda adanın tarihinin güçlü bir özelliği- var olmuş olabilir. Binlerce yıl bu adaların dininde egemen olan dişil ilkenin tamamen yok olması

* Yeni Ahit, Resullerin İşleri, 27: 39-44, 28:1-2.

olası değildi. Akdeniz'in birçok yerinde sadece başka adlar altında tanrıçalara dönüşen Toprak Ana, başka dönüşümlere hâlâ açıktı.

Constantine Doğu'da yeni başkentini kurmakta olduğu sırada, Malta rahat bir dinginlik yaşıyordu. Takımadanın tarihi bu denizin tarihini yüzyıllarca doğru yansıtmıştı. Üçüncü binyılda Kuzey Avrupa kökenli halklar tarafından işgal edilmişti; daha sonra ise, Akdeniz havzasının çatışan ırklarınca defalarca işgal edilmişti. Halkının kanında Sami, Latin, Yunan ve öbür denizci halkların bir karışımı vardı. Dili Samiydi, yasaları ve görenekleri ise büyük ölçüde Romalıydı; dini ise başlangıçta Samiydi, fakat Yunan-Roma uygarlığı tarafından başkalaştırılıp Hristiyanlık olarak bildiğimiz vahiy dini ile felsefenin harmanlanmasına dönüştürüldü. Akdeniz'in tamamında olduğu gibi Malta'da da Doğu ile Batı kaynaşp, daha sonra Avrupa uygarlığı olarak bilinecek benzersiz yarattığı üretti.

ms 330'da Roma imparatorluğu'nun yeni Hristiyan başkenti Boğaz'ın kıyısında yükselmeye başlarken, Akdeniz dünyası görünüşte sakindi. Ortak yasaları vardı, denizde gemiler "yasal sıralarıyla" geçiyorlardı ve bir din çeşitli ırklarını ve uluslarını birleştirmeye başlıyordu. Birçok yerde -örneğin küçük Maltız takımadasında- maddi ile manevi, doğu mistisizmi ile kuzey pratikliği, içdenizin çeşitli kanları arasında bir uzlaşmaya varılıyor gibi görünmüş olabilir. Her şey değişecekti, insani işlerin gizemli sarkacı sallanmak üzereydi. Fethedenler fethedilecek, fethedilenler fethedecekti; sanatlar, bilimler, diller ve kültürler bir kez daha yeniden dağılacaktı. Bu denizin etrafında sürekli dolanan akıntı tüm sularını bir kez daha kanştıracaktı.

KİTAP III

Sanki yer ile gök birleşmiş ve ben ikisinin
arasında bir iğne deliğinden nefes
alıyormuşum gibi hissediyorum.

- Amr bin As, Mısır fatihi Arap,
ölüm döşeğinde, MS 664

BİR

Sorunlu Deniz

MS beşinci yüzyılda Akdeniz'e sınır ülkelere Germen saldırıları, muazzam bir yükselen dalga boyutlarına ulaştı. Roma'yı imparatorluk kumasından yoksun bırakmaya başlayan savaşçı liderler arasında öne çıkan Cesur Alaric'ti. Bu dikkate değer Töton kabile reisi ilk önce Doğu imparatorluğuna vurdu; fakat Konstantinopolis'in ele geçirilemez görünmesi karşısında cayıp tekrar batıya yöneldi. Bütün Yunanistan'ı harabeye çevirdikten sonra Roma'yı üç kez kuşattı ve sonunda MS 410'da kenti ele geçirip yağmaladı.

Bu arada öbür Töton kabilelerin sürekli baskısı, batıdaki Galya eyaletinde kendisini hissettiriyordu. Lejyonlar kuşatılan Britanya'dan çekildi. Alanlar ve Vandallar Pireneler'in güneyinden İspanya'ya girdiler; Attila ve Hunlar Ren'den Urallar'a kadar uzanan alanın tamamını kısa bir süre kontrol ettiler. Roma ve Konstantinopolis monarşileri bir süre bu ilkel, fakat güçlü kabile reislerine ve onların vahşi savaşçılarına haraç ödeyen kuklalarından başka bir şey değildiler. Süreci içinde akıncılardan birçoğu Romalılaştı, hatta Hristiyanlığa döndü. Yunan-Roma kültürünün üstünlüğüne saygılan -Roma İmparatorluğu'nun uzun tarihindeki birçok ırk gibi- müttefik ya da yapılarından geriye kalan şey içinde federe devlet olmaları demektir.

H.A.L. Fisher şu yorumu yapar: "O sırada Roma dünyası lejyonlardaki Alman askere, saraydaki Alman maceracıya ve tarlalardaki Alman göçmene o kadar tanıdık gelmişti ki, beşinci yüzyıl olaylarının gerçek anlamı algılanmadı." "Olayların gerçek anlamı," sürekli akınların Roma imparatorluğunun artık eyaletlere değil, Gotlar, Vizigotlar ve öbür Kuzeyli kabileler tarafından işgal edilen ülkelere bölünmüş olmasıyla birlikte imparatorluğun yapısını yok etmesi demektir. Yüzyıl önce, Constantine Boğaz'da Yeni Roma'sını kurduğunda, Akdeniz dünyası hâlâ bir birliğe sahipti. Bu birlik hızla yok oluyordu.

Augustus'un Roma filosunun ana üslerinden biri yaptığı Ravenna artık Batı'nın gerçek başkentiydi. MS 404'te İtalya'nın kuzeyinde Alaric'in ilerleyişi karşısında telaşa kapılan İmparator Honorius sarayını ve yönetimi denizdeki bu kente taşıdı. Söylendiğine göre, koyunda iki yüz elli gemi demir atabiliyordu; Po Irmağı'nın bir kolu kentin merkezinden geçecek şekilde çevrilmişti; böylece küçük gemiler surların içine kadar gelebiliyordu. Yaklaşık yirmi mil uzunluğunda bir sukmeri kente tatlı su getiriyordu ve kentin geçim kaynağı, Alpler'den kereste ihracatıydı. Ravenna'nın doğusundaki büyük çam ormanı iyi gemi yapım malzemesi sağlamaktaydı; çünkü bu son günlerde son Roma yöneticileri ancak denizde ya da denize dayanan bir kentte iktidarı ya da istikrarlı bir yönetimi sürdürebileceklerini anlamışlardı. 404'ten 476'da Batı imparatorluğunun çöküşüne kadar Ravenna, tamamen pratik amaçlarla Batının başkentiydi.

Ravenna'nın ortasından akan kanal sayısız hendek ve alt-kanala bölünüyordu; büyük, suyla dolu bir set kenti karadan kuşatıyordu. Ulaşım neredeyse bütünüyle kayıkla ya da köprülerle yapılmaktaydı ve kenti iç-karaya bağlayan -neredeyse geçilmez bir bataklıkla ana yol, Kuzeyli akıncılar kasabaya saldırdığında yok edilebilirdi. Akdeniz'de beşinci yüzyıl Ravenna'sına benzer bir şey görülmemiştir - ya da yüzyıllar sonra, Venedik aynı Adriyatik'in suları üzerinde yükselene kadar bir daha görülmeyecekti. Batı başkentinin evleri bile alüvyonların üzerine kurulmuştu. Savunmaya uygunluğu ve konumuyla, Konstantinopolis hariç, bu dönemin en güvenli Roma kentiydi.

Batı imparatorluğuna saldıranlar kara insanı -kılıç kuşanan Toton savaşçılar ya da at binen Hunlar- olarak kaldıkları sürece, Roma İmparatorluğu'ndan geriye kalanların denizin saçaklarında iletişim içinde kalma şansları vardı. Denizdeki denetim sürdürülebilseydi, peş peşe gelen akıncı dalgalarını sonunda etkisizleştirme -ve imparatorluğa ikinci bir bahar yaşayabilecek ölçüde Romalılaştırma- olanağı her zaman vardı.

Doğu'da Konstantinopolis'in "Tanrı'nın savunduğu" surları, başkent in gerçek ve yaygın bir güç olarak kalmasını sağlamaktaydı. İmparatorlar Töton ya da Moğol akıncılara sık sık haraç ödemek zo-

runda kalsalar da, donanmalarla bitişik denizin kontrol edildiği gerçeği, Karadeniz'in etrafındaki ülkelerle ve güneyde önemli tahlıl ambarı Mısır'la ticaretin devam etmesi anlamına geliyordu. Öte yanda Ravenna, konumu savunmaya uygun olmasına karşın, batı havzasından İtalya kara-kütlesiyle ayrılmaktaydı. Filosu Adriyatik'te güvenliği sürdürebilirdi; fakat konumu, Balear Adalarına ve İspanya'ya uzanan deniz hattında devriye gezmek bir yana, Afrika'dan gelen hububat yolunu, İtalya ya da Sicilya'nın batı kıyısını bile korumaya uygun değildi. Augustus zamanında bu görev, Napoli Koyu'nda Misenum'da ve Provence'de Frejus'te konumlanan batı filosuna verilmişti.

En büyük darbe, Vandalların Akdeniz'e gelişiyle birlikte MS beşinci yüzyılda, yerinde bir ifadeyle "Ulusların Başiboşluğu" diye adlandırılan bir dönemde indi. Denizcilikten çok uzak olan Vandallar, Macaristan ovalarından gelen atlı bir ırktı. Öbür iki kabileyle, Suevler ve Alanlarla birlikte yüzyılın başında İspanya içlerine girmişlerdi. Onlardan önce gelen Vizigotlarla kanlı bir çatışma döneminden sonra Vandallar ve müttefikleri İberya yarımadasının efendileri oldular. 425'te İspanya'nın neredeyse tamamını denetimlerine aldılar ve Cartagena ile Sevilla ellerine geçince egemenlikleri tamamlandı. Bu iki kent, Roma'nın Güney İspanya'daki son iki savunma hattıydı ve Batı imparatorluğu bu zengin ve önemli eyaletin tamamını kaybetti. Vandallar yerleşmeye razı olsalardı, sonunda imparatorluğun yapısı içinde özümseenebilirlerdi. Fakat Cartagena'yı ve öbür limanları ele geçirince birde filoları oldu ve ovalardan gelen atlılar gemicilere dönüştüler.

İşgal ettikleri İspanya'nın Akdeniz kıyısına, İskenderiye gibi doğu limanlarından gelen gemiler uğramaktaydı ve bu ticaret gemileri, Vandalların işgal ettiği limanlara bilmeden girince ele geçirildiler. Vandallar daha sonra fetih alanlarını genişlettiler; Cebelitank Boğazı'nı geçip zengin Roma eyaleti Moritanya'ya (bugünkü Fas ve Batı Cezayir) saldırdılar. İspanya'nın neredeyse tümü toprakları olunca, oraya seve seve yerleşecekleri sanılabilirdi; fakat bu göçer atlılar çiftçi değildi. Batı Avrupa'ya büyük hücumlarını başlattıklarında, talan ve yağma dışında hiçbir varoluş tarzı bilmiyorlardı. Daha

sonraki yüzyıllarda Türkler gibi, onlarınki yalnızca sürekli genişleyen bir fethe dayanan bir güçtü.

428 yılında, Vandal tahtına heybetli Gaiseric çıktı ve Akdeniz'in tarihinde yeni bir bölünü açıldı. Gaiseric bu çalkantılı dönemde ortaya çıkan en dikkate değer insanlardan biriydi. Kral olduğunda yirmi sekiz yaşındaydı, attan düşüp sakatlandığı için topaldı ve kısa boyluydu. Gotik ulusların bir tarihini yazan altıncı yüzyıl tarihçisi Jordanes, bu en ünlü Vandalın hoş bir resmini çizmez. "Tasarılarında derin, az konuşur, hazdan hoşlanmaz, öfkelenince kendinden geçer, fetih düşkünü, uluslar arasına nifak tohumları ekmede ve birbirlerine karşı kışkırtmada usta" olduğunu ondan öğreniyoruz. Aynı zamanda acımasız ve zalimdi, bir strateji ve taktik ustasıydı. Batı Akdeniz'in çehresini değiştiren herkesten çok oydu.

Moritanya eyaletini sürekli taciz etmekle yetinmeyen Gaiseric, Kuzey Afrika'ya geçip orayı işgal etmeye kararlıydı. Tahta çıktıktan bir yıl sonra, 429'da, halkını -bir anlatıma göre toplam sekiz bin kişi- gemilere bindirip Afrika'nın yolunu tuttu. Moritanya'yı ve Numidia'yı (Doğu Cezayir) koruması gereken Batı Roma filosu, neredeyse yok olmuştu. Mağripliler Roma yönetimine karşı açık ayaklanma halindeydiler ve Afrika'nın (bugünkü Tunus ve Libya) askeri valisi Ravenna'daki imparatorla çatışma halindeydi. Vandallar Kuzey Afrika'ya davet edenin bu vali, Bonifacius, olduğu öne sürülmektedir. Ne var ki, bu öykünün Ravenna'daki saray tarafından valiyi itibarsızlaştırmak için uydurulduğu neredeyse kesindir; çünkü o, eyaleti kurtarmak için elinden gelen her şeyi yaptı. Vandallar hiçbir dirençle karşılaşmadan karaya çıktılar ve Moritanya kıyısı boyunca fırtına gibi estiler. İmparatorluk İspanya'yı zaten kaybetmişti; şimdi de İtalya'nın en önemli tahıl kaynağı bu çekirge sürüsü tarafından istila edilmekteydi. Ertesi yıl, 430'da, Vandallar Numidia'ya saldırıya başlayınca, Bonifacius toplayabildiği kadar birlik toplayarak karşı koymaya çalıştı. Sonuç, Gaiseric lehine ezici bir zafer oldu ve açık kırsal alanın tamamı artık onun insafına kalmıştı.

Konstantin ve Kartaca da aralarında olmak üzere, sadece birkaç surlu kent Romalıların ve imparatorluk yönetiminin elinde kaldı. Bu kentlerin birinde, Kuzey Afrika kıyı şeridinde Sardinya'nın güne-

yine düşen bir liman kenti olan Hippo Regius'ta (bugünkü Böne), dünyanın bugün Aziz Augustine olarak tanıdığı yaşlı bir piskopos, Aurelius Augustinus yaşıyordu. Got Alaric'in 410'da Roma'yı yağmalamasından kısa süre sonra Augustine en büyük Hristiyan yazılardan biri, *De Civitate Dei* (Tanrı'nın Kenti) üzerinde çalışmaya başlamıştı. Yüzyıllar içinde tüm insani otoritenin merkezi olarak görülen ve dünyanın manevi başkenti sayılan Roma'yı ezen felaket karşısında sarsılan Augustine, sadece Tanrı'nın "Ebedi Kent"inde insanın selamete kavuşabileceğini göstermeye çalışmıştı. 430'da, Roma'nın yağmalanmasından yirmi yıl sonra, Gaiseric ve Vandalları Hippo Regius'u kuşatıp surlarını yarıncaya, bu kent de aynı kadere maruz kaldı. Aziz Augustine kuşatma sırasında kilisesini kurtarması için Tanrı'ya dua ederek, fakat bu ölümlü yaşamdan kurtulmanın rahatlığıyla öldü.

Bundan böyle Akdeniz dünyası barbar çatışmalar kadar dinsel kargaşayla da bölünecekti. Gaiseric'in kendisi pagan değildi. Hristiyan Kilise'nin Arian kolunun ateşli bir mensubuydu ve öbür Hristiyanlara yönelik gazabı, yağma tutkusu kadar fanatizmine de bağlanmalıdır.

Yaratıcısı Arius'tan (erken dördüncü yüzyılın karanlık bir İskenderiyeli diyakozu) ötürü Arian denen sapkınlık, Oğul'un, İsa Mesih'in, Baba'yla eşit ya da eş-ebedi olmadığını, sadece tüm sonlu varlıkların birincisi ve en yücesi olduğunu savunuyordu. 325'te İmparator Constantine'in topladığı İznik Konseyi'nde Ariancılık mahkûm edilmiş ve Teslis'in üç kişisinin mutlak birliği ve eşitliği, Hristiyan inancının ayrılmaz bir parçası ilan edilmişti. Yine de sapkınlık imparatorluğun parçalarında epeyce etkili olmayı sürdürdü. Bir dinsel tarikatlar serası olan İskenderiye, sapkınlığın ana merkezlerinden biriydi. Germen kabileler arasında neredeyse "ulusal" bir din olarak gelişti ve Vandallar, daha sonraki yüzyıllardaki Lutherçiler kadar fanatik anti-Katolikti. Bir korsanlık seferine çıkarken kapitan nereye gittiğini sorunca, Gaiseric'in, "Tanrı'nın gazabını üzerine çeken herkese karşı," yanıtını verdiği söylenir.

Ravenna'daki imparatorun Gaiseric'i ve Vandallarını müttefik olarak kabul ettiği kısa bir dönemden sonra, tek başına Kuzey

Afrika'nın mutlak efendisi olma dürtüsü Gaiseric'i kıyıdaki son önemli Roma kentine, Kartaca'ya saldırmaya itti. Kartaca, 439'da herhangi bir direniş göstermeden Vandal Kral'a teslim oldu. İmparatorluğun en büyük üçüncü kenti Kartaca, Romalıların bu amansız düşmanının başkenti oldu. Gaiseric'in kurduğu Vandal krallığı doksan beş yıl boyunca Akdeniz ticaretini kesintiye uğratacak ve İtalya'yı Afrika'dan gelen tahılın büyük bir kısmından yoksun bırakacaktı.

Ravenna'daki imparatorluk yönetiminin, istilacıları bu zengin eyaletten sürmek için elinden gelen her şeyi yapacağını farkında olan Gaiseric, en iyi savunmanın saldırı olduğunu düşünerek Kartaca'da büyük bir filo donattı. Kenti ele geçirdikten sonra bir yıl içinde, Orta Akdeniz'in deniz yollarının kontrolünü de ele geçirdi. Sicilya'da hemen hemen hiçbir direnişle karşılaşmadan karaya çıktı ve Vandallar hiçbir engelle karşılaşmadan tüm adaya yayılırken, bu mutsuz ada bir kez daha yağmaya ve tecavüze sahne oldu. Artık Batı ve Orta Akdeniz'i yönetenler, Sardinya ve Korsika'ya baskın düzenleyen ve İtalya anakarasından her türlü arzın yolunu kesen Vandal filosuydu. Sonunda denizdeki Vandal üstünlüğüne meydan okuyarak durumu düzeltmeye çalışan da Doğulu İmparator'un filosuydu. Fakat Sicilya açıklarında şöyle bir göründükten sonra Bizanslılar, Persler ve Hunlar doğu ve kuzey sınırlarını tehdit ettiği için geri çekilmek zorunda kaldılar. Gaiseric'in neredeyse tüm Akdeniz'in efendisi olduğundan artık kuşku yoktu.

Macaristan ovalarından gelen atlılar denizcilere dönüşmüş ve Batı Roma'da tedavisi olanaksız bir yara açmıştı. Ravenna'daki etkisiz İmparator'un fatihle bir barış yapmak ve olabildiğince iyi koşullar elde etmeye çalışmaktan başka yapabileceği hiçbir şey yoktu. 442'de Gaiseric, Kuzey Afrika'nın en zengin kesiminin bağımsız yöneticisi kabul edildi. Katolik din adamları kiliselerinden sürüldü -Kartaca ve Hippo Regius piskoposları gibi- ve yerlerine Arian rahipler yerleştirildi. Cebelitarık Boğazı Vandalların elinde kaldı ve Orta ve Batı Akdeniz'in fiili kontrolü artık Vandallara aitti. İskenderiye bile kendini tehdit altında hissetti ve sadece Ege'de, Bizans filosunun üstünlüğünü hâlâ sürdürdüğü bu denizde, yaklaşık bin yıl sürecek korsanlıktan biraz uzakta kalma şansı vardı. 445 yılı belki

de Gaiseric'in kariyerindeki zirvenin işaretiydi. O yıl Roma'ya yakın İtalyan sahiline çıktı ve bir zamanlar dünyanın tartışmasız başkenti olan kenti silip süpürdü. Kentin kapısında Papa I. Leo ile karşılaştı; Papa'nın Gaiseric'i yakmaktan ve insan boğazlamaktan uzak durmaya, birliklerine sadece yağma izni vermeye ikna ettiği söylenir. Ludvig Schmidt'in *The Cambridge Medieval History*'sinden aktarırsak: "Vandallar Roma'da on beş gün kaldılar (Haziran 455), 410 yılında Vizigotların geride bıraktığı ve o günden bu yana yeniden oluşturulan hâzinelerin tümünü ele geçirmeye yetecek kadar uzun bir süre. İlkönce imparatorluk sarayına çullanıldı; kraliyet nişanları da dahil, sarayda ne varsa hepsi gemilere yüklenip, kraliyet konutunu süslemek üzere Kartaca'ya götürüldü. Aynı kader Jüpiter Capitolinus Tapınağının başına da geldi; altın kaplama çatısının bile yarısı götürüldü. Yağmalanan hazineler arasında, daha önce Titus'un Roma'ya getirdiği Hazreti Süleyman Tapınağının kapları göze çarpmaktaydı." Denebilir ki, Kartaca'yı yağmalayan Scipio Aemilianus'un hazin öngörüsünün gerçekleştiği an buydu. Roma, Kartaca gibi yakılıp kül edilmedi; fakat emperyal ihtişamının neredeyse tamamından yoksun kaldı ve hâzineleri, sanki üzerinden bir karınca sürüsü geçmiş gibi yok oldu. Kartaca, altı yüz yıl sonra Roma'dan intikamını almıştı.

Gaiseric herhangi bir misillemeye karşı güvence olarak, dul kalan Roma İmparatoriçesi Eudoxia ile iki kızını yanına aldı. Bunlar değerli rehinelerdi (Eudoxia'yı en büyük oğluyla evlendirdi) ve Gaiseric 477'de ölünceye kadar, kuşkusuz Akdeniz sahnesindeki en önemli figürdü. Hiçbir Akdenizli yöneticinin unutamayacağı bir şeyi karutlamıştı: Bu havzaya sınırı olan hiçbir krallık, denizi kontrol etmediği sürece güvende değildir. Sırasıyla Mikenler, Fenikeliler, Yunanlılar, Kartacalılar ve Romalılar, sadece donanma üstünlüğünün ülkelerini ve ticaretlerini güvenceye alabileceğini anlamışlardı. Şimdi savaş kavgalarının pruvallarından boyun eğdirilmiş denize bakan ve Bizans İmparatorluğu hariç, bu denize sınırı olan tüm toprakların baskın ve yağma için kendilerine ait olduğunu bilenler Vandallardı.

"Vandal" adı nedensiz ve vahşi yıkıcılıkla eşanlamlı hale gelmiş olmasına karşın, rezaleti yalnızca bu tikel halka yapıştırmak için hiçbir neden yoktur. Bu mutsuz yüzyılda Hunlar, Vizigotlar ve Gotlar,

Akdeniz havzasının etrafında dalgalar halinde ilerlerken eşit ölçüde acımasızdılar. Aşağılayıcı anlamda “Vandal,” kaynağını büyük ölçüde, Arian Hristiyan olan Vandalların Katolik Hristiyanlarla her zaman kavgalı olmaları gerçeğine borçluydu - ve bu savaşçı ulusla ilgili anlatımların kaynağı büyük ölçüde Katolik yazarlardır. Kültürel olarak geride fazla bir şey bırakmamış gibi göründükleri doğrudur; fark edilir bir biçimde “Vandal” kiliseler ya da sanat eserleri yoktur. Afrika’da bulunan ve Vandal işçiliğine atfedilen kimi mücevherlerin tuhaf ve kaba çekiciliği vardır. Bunların çoğu olasılıkla öbür ırklardan yağmalananlardı ve bu atlı-denizcilere güven duyarak atfedilemez.

Gaiseric’in kurduğu ve Kartaca’yı ele geçirdiği güne tarihlenen krallık 533’e kadar varlığını sürdürdü. O yıl, Bizans İmparatoru İustinianos’un en büyük generali Belisarios, hem Afrika’daki Vandal krallığını, hem İtalya’da kurulmuş olan Got krallığını devirdi. Arkalarında adlarından başka fazla bir şey bırakmayan Vandallar Akdeniz sahnesinden silindiler. Roma’nın bir zamanlar bu denize sınır ülkelere dayattığı birliği bozmak için, öbür ırklardan fazlasını yaptılar. Fakat Belisarios’un zaferinin, o sırada sarıldığı kadar yüce olmadığı anlaşılacaktı. Vandallar, kusurları ne olursa olsun, Hristiyanı ve büyük ölçüde Romalılaşmıştı. Örneğin Vandal dili sadece halk arasında konuşulmaktaydı; tüm yasal ve diplomatik işlemler Latince yürütülürdü. Kuzey Afrika’daki Vandal krallığının sonraki yıllarında bir Roma şiiri rönesansı ve küçük bir mimari canlanma bile oldu. Fakat Vandallar devrildikten sonra, Akdeniz’in tüm güney kıyıları yokluğu anımsatan bir durumda bırakıldı. Bu, sonunda Doğu’dan gelen Arap istilasıyla doldurulacak bir yokluktu.

İKİ

Bizans ve Deniz

Constantine'in kurduğu ve Roma uygarlığını Doğu'da bin yıldan fazla koruyacak kent, sadece savunmaya uygun benzersiz konumuyla ve hem kara, hem deniz tarafından büyük surlarıyla korunmuyordu. Bizans uygarlığı, her zaman tehdit edilmesine ve genellikle saldırı altında olmasına karşın, Yeni Roma, Konstantinopolis civarındaki denizlerde kontrolünü sürdürdüğü için hayatta kalabildi. Gaiseric Batı Akdeniz'in kalıbını tamamen bozdu ve hatta doğu havzasının limanlarını bile tehdit etti; fakat Karadeniz ile Ege arasında bulunan kent için hiçbir zaman ciddi bir tehdit oluşturmadi. O zaman Bizans donanması, özellikle beş yüz yıl kadar süren ve Karanlık Çağ denen (büyük ölçüde birçok olaydan habersiz olduğumuz için) dönemde Akdeniz tarihinde belirgin bir rol oynadı.

Denizcilik bilimine Bizans katkısı pek fazla değilmiş gibi görünüyor. *The Haven-Finding Art*'ta E.G.R. Taylor, teokratik bir toplumda matematiğin gelişmemesinin, yerinde saymasının, hatta gerilemesinin nedenlerini özetler: "Eğitim neredeyse tamamen manastır ve katedral okullarındaki din adamlarının eline kalınca, kapsamının çocukları Kilise'de ya da yönetimde bir göreve ve kâhyalığa hazırlamakla sınırlanıp daralması şaşırtıcı değildir. Gerek duydukları matematik, aile ve malikâne hesaplarını tutmaya yeterli aritmetik ve takvimi hesaplamaya yeterli astronomiydi.. .. Kosmas İndicopleutes gibi bir adamın büyük İskenderiyeli astronom Ptolemaios'tan alıntılar yapabildiği Yunan Bizans İmparatorluğu'nda bile bilim ve matematik uğraşı büyük ölçüde Suriyelilere bırakıldı. Kilise büyükleri eski pagan bilgileri kötülediler; fakat Suriyeliler Nasturi sapkın olmuşlardı ve önemli Yunanca metinleri Suriye diline çevirmelerinin ve usturlapla [olasılıkla gezegenlerin ve yıldızların yükseldiğini almak için kullanılan en eski alet] ilgili en eski yazıyı onlardan birine borçlu olmamızın nedeni bir ihtimal buydu." Araplar -matematiğe zihinsel yatkınlığı olan bir halk- yedinci yüzyılın başında Suriye'ye

yayıldılar ve o yüzyılda kilitli yatan Yunan bilgisini “ele geçirdi”ler. Denizcilik biliminde ilk büyük ilerleme Araplardan gelecekti. Bizanslıların, Augustus imparatorluğu günlerinde Romalı kaptanlar kadar bu denizle ilgili doğru bir bilgiye sahip olup olmadıkları gerçekten de kuşkuludur.

Bununla birlikte, gemi yapımı konusunda Konstantinopolis sakinleri Yunan atalarının zihinsel kaynaklarına ve Kuzey Yunanistan’da Trakya’nın yoğun ormanlık alanlarına sahiptiler. Donanmalarının büyük bir bölümünü oluşturan tekneler klasik biremin uyarlanmış bir biçimiydi. *Dromon* (“yarış arabası” - savaş gemileri için kullanılan generik Bizans terimi), dokuzuncu yüzyılda İmparator VI. Leo’ya atfedilen bir yazıda açıkça betimlenir. Bu dönemin tekneleri ile birkaç yüz yıl önceki tekneler arasında herhangi bir fark bulunduğunu sanmak için hiçbir neden yoktur. *Dromon*, Romalıların Adriyatik’teki Lubimialı korsanların teknelerinden uyarladıkları MÖ. birinci yüzyıl Roma *liburna*’sının doğrudan bir devamıydı.

Kentin ve imparatorluğun güvenliğini sağlayan Bizans *dromon*’ları iki kategoriye ayrılırdı. Büyük olanları (bunlara muharebe gemileri denilebilir), elli kadarı gemici ve savaşçı olmak üzere iki ila üç yüz insan taşırdı. Muharebe sırasında, öyle görünüyor ki, *dromon* düşmanla çatışmaya başlar başlamaz üst sıra kürekler terk edilirdi; bu sıranın kürekçileri savaşçılara dönüşürdü. Bu büyük *dromon*’ların genellikle yüz küreği vardı -her iki yanında iki sıra halinde ellişer kürek- ve her küreği bir tek kişi çalıştırırdı. Daha küçük *dromon*’ların yaklaşık yüz kişilik bir tayfası varmış ve görevleri bakımından modern kruvazör ya da ağır destroyere benziyormuş gibi görünüyor. Modern uygulamanın aksine Bizanslı amiral bayrağı bu küçük *dromon*’lardan birinin güvertesinde dalgalanırdı. Daha kolay manevra yapabiliyorlardı ve denizde işaretleşme sistemlerinin ilkel olduğu bir zamanda, amiralin bir yerden öbürüne daha hızlı hareket edebilmesi ve emirlerini uygulatması çok önemliydi. Görev ya da keşif tekneleri tek sıra kürekliydi ve *galea* denilirdi. Elli ila altmış kürekçi bulunan bu tekneler genel muharebelerde kullanılmazdı - en azından Bizans donanmasının ilk günlerinde. Daha sonraki bir tarihte *galea* adı (Avrupalı “kadirga”) tüm tek sıra kürekli gemiler için kullanılacaktı. Fa-

kat o sırada gelişmiş mekanik sistemler tek sıra kürekli bir tekneye, *dromon*'un ya da biremin tüm hızını ve itici gücünü veriyordu. Doğu imparatorluğunun ilk kadırgalarında her kürek sadece bir kürekçi tarafından kullanılırdı. Ne var ki, daha sonraki kadırgalarda tekne içinde farklı uzunluktaydılar. Bir küreği yan yana dizilmiş birkaç -bazen beş ila altı- kürekçi çekiyordu.

Bizans savaş narası, "Haç galip geldi!" MS beşinci ve altıncı yüzyılların bu donanmasını bin yıl önceki Themistokles'in donanmasından ayırt eden yegâne şeylerden biriydi. Bizans *dromon*'*latm* manevra yeteneği (daha önceki trirem ve biremlerden daha fazla), koçbaşının Ortaçağ'ın sonlarına kadar korunması demekti. Fakat Bizanslıların daha öncekilerden muazzam üstünlüğü ünlü "Yunan Ateşi"ydi.

Akışkan ateş binlerce yıldır savaşlarda kuhanılmaktaydı. Thukydides'in kaydettiğine göre, MÖ. 424'te Delion kuşatmasında zift, sülfür ve yanan odun kömürü dolu bir kazan kent surlarına konulup bir körükle alevi harlanır, ateş yumağı, içi boş bir ağaç kütüğün içinden akıtılırdı. Bir sonraki yüzyılda, zift, sülfür, odun kömürü ve kırıntı dolu ağaç fıçıların yakılıp düşman güvertelerine atıldığı bir deniz savaşının tarifi yapılır. MS dördüncü yüzyılda askerlik sanatı üzerine yazısında Vegetius, Yunan Ateşi'nin birkaç formülünü verir; daha önceki bileşenlere ek olarak, neftten söz eder. Daha sonraki formüller reçine, sülfür ve don yağının yanı sıra güherçile ve terebentin de ekler.

Ne var ki, Bizanslıların gerçek Yunan Ateşi (sadece gemilerin güvertelerinde değil, Konstantinopolis'in surlarını savunmak için de kullanılan), MS yedinci yüzyılda Suriyeli bir Yunan mimarın, Kallinikos'un icadıymış gibi görünüyor. Kallinikos'un önceki formüllere yaptığı önemli ek, sönmemiş kireçti - suyla birleştğinde son derece ısıniyordu. "Sifonlarla dışarı verilen ateş"e erken bir gönderme var ve Bizanslıların ateşi körüklerle metal borulardan geçirerek püskürttüklerinden kuşku yok - elyazması illüstrasyonların ve edebi göndermelerin gösterdiği gibi. Konstantinopolis kentinde bu borular deniz tarafındaki surlara yerleştirilmişti; deneyimsiz gözlere yağmur suyu tahliye boruları gibi görünürdü. Bir keresinde, Prens Igör yönetiminde bir Rus filosu, kentin büyük Marmara surlarına

saldırma gafletinde bulundu. Rus vakanüvis, “siperlere yerleştirilen uzun borulardan gemilerimizin üzerine akışkan ateş boşaltılınca....” filusunun bozguna uğradığını kaydeder. “Yunanlıların gökten gelen şimşek gibi bir ateşleri vardır. Kendilerini fethetmeyelim diye ateşi üzerimize boşaltıp bizi yaktilar. ”

Öte yanda filolarda iki farklı tip Yunan Ateşi kullanılmış gibi görünüyor. İlki daha önceki karışımlara yakındı ve yaklaşan düşmana ya sapanlarla fırlatılır -saldırının yakın çatışma evrelerinde- ya da çarpınca kırılıp patlayan kaplara konularak elle fırlatılırdı (el bombasının atası). Ne var ki, modern alev makinesinin babası, Bizans *dromon*’unun pruvasındaki metal boruydu; bu boruyla sönmemiş kireç, yer yağı ve sülfür karışımı püskürtülürdü. Bu aygıtın Rusların, Arapların ve Bizans donanmasıyla kapışmaya çalışan öbürlerinin morali üzerindeki etkisi, olasılıkla fiziksel etkisi kadar büyüktü. Daha sonraki yüzyıllarda -Araplarla mücadele sırasında- Bizans İmparatorluğu’nun güvenliği bu aygıtın kullanılmasına dayandı.

Yunan Ateşi’nin tam karışımı sıkı korunan bir sırdı ve deniz savaşında kullanılan formüle genellikle “ıslak” ya da “deniz” ateşi denirdi. Bir on dördüncü yüzyıl elyazması, pruvadaki borudan alev fışkırtarak düşman teknesini püskürten bir Bizans *dromon*’unu betimler. Akışkanın denize değmeden önce borunun ağzında tutuşturulması dikkate değerdir. Bizans mekaniği, karışımı dışarıya pompalayan bir körük ile bir su motorunun hortumuna birleştirebilecek durumdaydı. Çok daha sonraki bir tarihte (Haçlı Seferleri sırasında) Yunan adalarından bazılarını yağmalayan bir Piza filosu, Bizanslı bir amiral tarafından bozguna uğratıldı; amiralin gemilerinin “pruvasında pirinçten ya da demirden yapılmış, ağzı açık, her tarafı yaldızlı, ürkütücü bir aslan başı, ya da başka bir kara hayvanının başı vardı. Düşmana püskürttüğü ateş bu hayvanların ağzına yerleştirilen borulardan geçiyordu; sanki bu aslanlar ve öbür canavarlar ateş kusuyormuş gibiydi. ...”

Gerektiğinde farklı düzenlemeler yapılmasına karşın, Bizans donanması esas olarak Konstantinopolis’te üstlenirdi; Küçük Asya’da ve On İki Ada’da faaliyet yürüten alt taburları ve ağaçlıklı, derin limanlı Kefalonya adasından bir batı taburu vardı. Elbette çeşitli za-

manlarda, Doğu imparatorluğunu hangi düşmanın tehdit ettiğine bağlı olarak filonun dizilişi değişirdi. Girit, Arap baskınlarına uğradığında önemli bir üs oldu; Selçuklu Türkleri on birinci yüzyılda Küçük Asya'ya akınlarını yoğunlaştırdıktan sonra, Ege'deki Sisam adası filo için bir barınak oldu.

Donanmanın insan gücünü büyük ölçüde Küçük Asya kıyılarından ve Ege adalarından Yunanlılar oluşturmaktaydı. Eski Yunanistan'ın filolarında büyük bir rol oynamış ve daha sonra imparatorluk Roma'sının donanmasının ana direği olmuş bu denizci-balıkçılar, yine revaçtaydılar. Şimdi dayanıklılıklarıyla, özgüvenleriyle ve miras aldıkları yetenekleriyle Doğu Roma'nın donanmalarını bir arada tutuyorlardı ve gelecek birkaç yüzyıl boyunca da tutacaklardı. *Odysseia* yazıldıktan bin beş yüz yıl sonra Yunanlılar, hâlâ Akdeniz'in önde gelen denizcileri olduklarını gösteriyorlardı. Konstantinopolis ve imparatorluğu Roma'dan daha uzun süre yaşadıysa, bu şerefın birazı da Yunanlı gemiciye verilmelidir.

ÜÇ

Doğu ve Batı

Batı imparatorluğunun çöküşüyle birlikte ve Doğu'dan gelen sürekli tehditler karşısında Konstantinopolis ve kontrol ettiği topraklar, bütün enerjisini hayatta kalma mücadelesine vermişti. Ne var ki, MS altıncı yüzyılda, Roma İmparatorluğu'nun iki yarısının neredeyse yeniden birleştiği an geldi. Bu, 527'de tahta çıkan imparator İustinionos döneminde oldu. Kırk beş yaşındaydı, köken olarak Makedonyalı bir köylüydü ve tahta çıkışım, bir önceki imparator amcasının çocuksuz ölmesine borçluydu.

İustinionos, pek çok Bizans yöneticisinden farklı olarak "Roma kafalı" bir imparatordu. Yunancayı barbar aksanıyla konuştuğu söyleniyordu. Mizacı kesinlikle *Latindi* ve ilgisi de eşit ölçüde Batı'ya yönelikti. Sadece başardıklarıyla değil, kalkıştıklarıyla da Akdeniz tarihinde önemli bir yeri hak eder.

İustinionos'un Akdeniz'in batı bölgesini eski sağlığına kavuşturma ve Batı Kilisesi'yle birlikte bir tek imparatorun yönetimi altına alma arzusu, yeterince anlaşılırdı; gerçekten de övgüye değerdi. Ne var ki, 432 yılında, yıllardır sonuçsuz bir mücadele yürüttüğü Perslerle ve içeride barışı sağlamadan bu olanaksızdı. Her çeşit Hristiyan anlaşmazlığın her türlü insan açgözlülüğü ve hırslıyla birleştiği kargaşa yüklü Konstantinopolis'te iç barış kolay değildi. 532'de kent, başlangıçta Hippodrome'da iki rakip grup arasında -Maviler ve Yeşiller- çıkan kavgayla başlayan Nika isyanlarında neredeyse yerle bir olmuştu. İustinionos cesareti ve ünlü generali Belisarios ile karısı Theodora'nın desteğiyle iki hizbi (ve bizzat kenti) korkuya ve sessizliğe gömen sert bir yöntemle durumu halletmişti. Aslen Kıbrıslı bir fahişe, fakat zeki bir İmparatoriçe de olan Theodora bu olayda, bir ara kentten kaçmaya hazırlanan kocasından çok daha fazla cesaret göstermiş gibi görünüyör.

"Güvenlik getirse de," diyordu Theodora, "şu anda kaçmanın hiç uygun olmadığını savunuyorum. Başa gelen çekilir. Fakat bir im-

parator için kaçak olmak katlanılır bir şey değildir.... Krallık güzel bir kefendir.” Onun sözleriyle cesaretlenen İustinionos, kentte birkaç bin kişinin ölümüyle sonuçlanan, fakat Batı’daki büyük projeleriyle uğraşmasına yetecek kadar uzun süre Konstantinopolis’te huzuru da sağlayan sonuç veren bir şiddetle harekete geçti. Aynı yıl Pers hükümdarı Hüsrev bir ateşkese razı oldu; dolayısıyla imparatorluğun doğu sınırı güvenceye alındı ve İustinionos, dikkatini en fazla ilgiyi hak ettiğine inandığı alana odaklayabildi.

Bu altıncı yüzyıl Bizans İmparatoru’nun Asya’da ve Doğu’da karşı karşıya olduğu sorunlardan uzaklaşıp Batı imparatorluğunun harabelerinde büyük projeler peşinde koşmasının akıllıca olup olmadığı konusu çok tartışıldı. Politikasının doğrularını ve yanlışlarını tartışmak uzun sürer; Cyril Mango *The Dark Ages*’te özlü bir biçimde ortaya koyar: “İustinianos’u İmparatorluğun kaynaklarını devasa tutkusu uğruna çarçur ettiği; Batıyı yeniden fethetmeye, geçiciliği kaçınılmaz bir yeniden fethetme koyularak devletin doğuda yatan gerçek çıkarlarını ihmal ettiği için kınamak âdettendir. İustinianos’un kendi misyonuyla ilgili çok yüce bir düşünceye sahip olduğu yadsınamaz; fakat onu bu şekilde kınamak, ondan hiçbir zaman hiçbir politikacının sahip olmadığı bir önsezi istemektir. Aslında, altıncı yüzyılın başında Batıdaki siyasal duruma bakarsak, İustinianos’un oldukça zeki bir yargıya vardığını kabul etmeliyiz. Batıda her şey kaos içindeydi; ve modern tarihçilerin gördüğünü olasılıkla İustinionos da gördü, yani Kuzey Afrika’yı yöneten Vandalların, İtalya’yı yöneten Ostrogotların, İspanya’yı yöneten Vizigotların, hatta Galya’yı fetheden Frankların sadece Roma uygarlığının harabeleri üzerine oturduklarını”

Buna şu da eklenebilir: Geriye dönüp bakıldığında, İustiniönos Doğu sınırlarına yoğunlaşıp Batıyı unutmalıydı ve geri aldığı şeyi asla koruyamayacağını anlamalıydı demek kolaydır. Fakat hukuku ve düzeni geri getirmenin, hatta eski Batı başkentini restore etmenin ve bütün Akdeniz’i yine bir tek monarkm yönetimi altında tutmanın İustinionos sağken pek olanaklı görünmediğinden kuşkulanmak için de hiçbir neden yoktur. Aslında, barbarlara karşı ilk başarılarının kolaylığı, İustinionos’u, topraklar bu kadar kolay geri alınabiliyorsa,

eşit ölçüde kolaylıkla elde tutulabileceğine de inanmaya teşvik etmiş olmalı.

Batinın çoğunu yeniden ele geçiren Belisarios, Nika isyanlarının bastırılmasında ve Pers muharebesinde değerini zaten kanıtlamıştı. Vandalları kovmak için Afrika'ya gönderilen Belisarios, 534'te Kartaca'yı geri alarak ve bütün bölgeyi Bizans yönetimine aktararak tam başarıya ulaşmıştı. Ne yazık ki, Vandalları zorlayan Mağriplileri ve Berberileri kontrol etmek o kadar kolay olmadı.

Uzun erimde Kuzey Afrika'nın tamamı yine imparatorluk yönetiminin dışında kalacaktı. Fakat o an için İustinionos'u öbür projelerinden -Sicilya'yı ve İtalya'yı Got istilacılarıdan temizleme- caydırarak hiçbir şey yoktu. Sicilya, Belisarios'a ve onun Bizanslı askerlerine ve süvarilerine neredeyse hiç mücadele etmeden teslim oldu. İtalya başka bir meseleydi. Bu büyük general başlangıçta tam başarıya ulaşacak gibi görünmesine karşın -öyle ki, Kartaca'yı aldıktan sonra altı yıl içinde Roma'ya girmişti- çatışma birkaç yıl sürdü. Bizans ile-tişim hatları ağır yük altındaydı ve olağanüstü yetenekli Got lider Totila'nın gelişi, savaşın yeniden başlaması anlamına geldi. Bununla birlikte, 540 yılında, İustinianos'un düşü gerçekleşmiş gibi göründü. Afrika'nın çoğu Bizans yönetimine girmişti, İspanya'nın güneyi bile tekrar imparatorluğa katılmıştı ve Belisarios ile ordusu Roma'ya yerleşmişti. Bizans donanması Akdeniz'i neredeyse bütünüyle kontrol etmekteydi. Yaklaşık yüzyıl önce Gaiseric Kuzey Afrika'ya fırtına gibi girdiğinden bu yana ilk kez, bütün denizde normal ticaretin yeniden başlaması olanaklı oldu. İustinionos'un tutkuları imparatorluğun gücünü aşsa da, şaşırtıcı bir başarı elde ettiği kabul edilmelidir.

İustinianos'un Akdeniz dünyasına öbür iki büyük katkısı Roma hukukunu derlemesi ve Konstantinopolis'te Ayasofya Katedrali'ni yaptırmasıydı. Bu katedral bütün Avrupa'da ve Doğu'da birçok binaya esin kaynağı olmuştur. Bununla birlikte, İustinionos sağken, ona en çok hak ettiği ünü kazandıran şey, yüzyıllar içinde gelişen sayısız Roma yasasını yeniden düzenleyip basitleştirmesi idi.

Fakat İustinionos'un Batı seferlerinin muazzam masrafları o kadar büyük bir vergi artışına yol açtı ki, Bizanslı vergi tahsildarı bütün Doğu imparatorluğunda nefret edilen figür haline geldi. Özellikle

de Batı'da; İmparator'a ve Bizans'a karşı ortaya çıkan kinin nedeni, büyük ölçüde Sicilyalılara ve İtalyanlara konan ağır vergilerdi. Bu eski Roma bölgelerinde insanların daha sonraki bir tarihte Lombardlara -sonunda İtalya'nın büyük bölümüne boyun eğdiren son büyük Töton istilacılar dalgasına- karşı Bizanslıların safında içtenlikle savaşmalarının suçu, Bizanslı vergi memuruna ya da onu gönderen İmparator'a bir ölçüde yüklenebilir. Daha sonraki yüzyılların da gösterdiği gibi, aşırı vergilendirilen ve dolayısıyla kişisel zenginleşme ve ilerleme olanağı kalmayan bir halkın kendi hükümetine düşman ve yabancısı tecavüzüne karşı pasif olması mümkündür.

Tanrısal Bilgelik Kilisesi, Ayasofya, İustinionos döneminin, göze ve zihne hâlâ zevk veren ve toprak tutkuları bakımından yanıltmış olsa da, kendi zamanının en dikkate değer adamlarından biri olan bu İmparator'u anımsatan bir işaret niteliğindeki başarılarından biridir. Konstantinopolis'te daha önce bu alanda bulunan kilise, Nika isyanları sırasında bir kül yığınının dönüşmüştü ve İustinionos, hem kendini yüceltmek, hem yakın zamanda kargaşaya boğulan kente huzur mührünü vurmak için, yeni katedralin Hristiyanlık dünyasındaki tüm katedralleri geçmesi gerektiği konusunda kararlıydı. Bizanslı tarihçi Prokopios şunları anlatır: "İmparator masraflara aldırmandan, her yerden zanaatçıları toplayarak inşaata dört elle sarıldı. Ve sadece yaşayanlar arasında değil, kendinden öncekiler arasında da en yetenekli inşaat sanatı ustası olan Trallesli Anthemios İmparator'un arzusuna hizmet etti... Başka bir inşaat ustası, Miletoslu İsidoros da onunla birlikteydi..." Ayasofya'nın inşaatı altı yıl sürdü ve sonra "yeni yapılan mabedin büyük kapısı menteşe gıcirtısıyla açılıp, İmparator'u ve halkı içeri girmeye davet etti; ve iç kısmı görülünce, güneş mabedin haşmetini aydınlatırken herkesin kalbindeki keder uçup gitti." İustinianos'un ellerini havaya kaldırıp şöyle dediği söylenir: "Bana bu eseri bitirmeyi nasip eden Tanrıya şükürler olsun. Süleyman, seni geçtim!"

İustinionos 565'te seksen üç yaşında öldü. Olanaksızlığı fiilen kanıtlanan şeye -tüm Akdeniz dünyasını bir tek çerçevede yeniden birleştirmeye- kalkışmıştı. Aşırı hırslı bir düş de olsa, en azından asil bir düştü. Fakat ölümünden birkaç yıl sonra Bizanslılar yine Persler-

le savaş halindeydiler. Başlangıçtaki birkaç Bizans başarısına karşın, daha sonra Pers orduları imparatorluğun Anadolu'ya kadar uzanan eski eyaletlerini harabeye çevirdiler. Bu arada, savaşçı bir göçebe kabile, Avarlar, güneye yayılıp Macaristan ovalarına yerleşmişti; bunun sonucunda imparatorlar, imparatorluk topraklarını rahat bırakmaları için onlara haraç ödenek zorunda kaldılar.

Avarlar tarafından toprakları ellerinden alınan Lombardlar İtalya'yı istila edince, İustinianos'un İtalya'daki geçici başarıları ortadan kalktı. Altıncı yüzyılın sonuna gelindiğinde Lombardlar yarımadanın yarısından fazlasına sahiptiler. İbre bir ileri bir geri sallandı - Doğu'da bazen Persler galip geldi, bazen Bizanslılar daha önce kaybedilen Küçük Asya gibi bazı yerleri, Suriye ve Mısır gibi büyük bölgeleri geri aldılar. Konstantinopolis'in ve imparatorluğun kaderi birçok kez filoya bağlı oldu. 626'da birleşen Avarlar, Slavlar ve Bulgarlar kenti tehdit ederken, bir Pers ordusu Boğaz'ın hemen karşı kıyısındaki Kadıköy'ü (Khalkedon) işgal etti. Ancak imparatorluk dayanmasının bariz üstünlüğü, daha iyi gemileri, denizciliği ve "gizli silahı" Yunan Ateşi, bu güçlü ittifakın Doğu Roma İmparatorluğu'nu yıkmasını önledi.

Konstantinopolis kentine büyük Pers ve Avar saldırısından uzun ve tehditlerle dolu tarihinde en tehlikeli anlardan biri- kısa süre sonra İmparator Herakleios, durumu kendi lehine çevirdi ve imparatorluğun doğu sınırlarını bir süre güvenceye aldı. Persis'in içlerine kadar ilerleyen Herakleios, eski başkent Ninova yakınlarında yapılan bir muharebede Pers ordusunu tamamen yok etti. Ertesi yıl, 628'de, Büyük Pers Kralı öldürüldü, Sasani İmparatorluğu çöktü ve Herakleios haklı olarak Bizans İmparatorluğu'nu İustinianos döneminden beri görülmemiş ölçüde kendine getirip güvenceye aldığını düşündü. Önceki yılların tüm kayıpları onun başarılarıyla geri alındı. Küçük Asya, Mısır ve Suriye Perslerden kurtarılıp Bizans İmparatorluğu'na geri kazandırıldı. Kudüs'ün kurtuluşu ve en değerli kutsal emanetin, Tanrısal Haç'ın eski yuvasına geri dönüşü, Hristiyan Yeni Roma İmparatorluğu'nun Doğu Akdeniz'deki durumu nihayet istikrara kavuşturmuş gibi görünmesini sağladı.

Herakleios 629'da hak edilmiş bir zaferle Boğaz'da "Tanrı'nın ko-

ruduğu kent'e geri döndüğünde, gerçekten de Constantine'in düşü hâlâ ulaşılabilirmiş gibi görünüyordu. Tüm Batı çoktan harabeye dönüştürmüş olmasına karşın, burada, Akdeniz'in uzak ucunda pekişmiş bir Doğu Roma İmparatorluğu tüm gücü ve ihtişamıyla hâlâ ayakta-
 -taydı - Asyalılara, Avarlara ve ilkel Rusya'nın kabilelerine meydan okuyarak. Ayasofya'nın, Tanrısal Bilgelik Katedrali'nin tüm lambaları yakıldığında ve halk, İmparator'un savaş alanındaki başarısından ötürü Tanrı'ya şükretmek için toplandığında, Suskun Paul'un binayı öven şiiri gerçeğin önünde solgun kalmış gibiydi: "Büyük kilisenin aralıklarından kaygı bulutlarını dağıtan ve zihni neşeyle dolduran ışık demetleri gelir. Kutsal ışık herkesi neşelendirir: Barkasını dalgaların üzerine süren, köpüren Pontus'un azgım dalgalarını geride bırakan ve gece dolaşmanın tehlikeleri karşısında korkan bir yürekle koyların ve kayalıkların ortasında meşum bir rotada yol alan -belki de Ege'yi geride bırakıp gemisini Çanakkale'deki ters akıntıların üzerine süren; gergin pruva ıstralyasıyla, Afrika'dan gelen bir fırtınanın şiddetli saldırısını bekleyen- gemici bile, yüklü teknesini Küçük Ayı'nın ya da Büyük Ayı'nın ışığına göre değil, Kilise'nin ilahi ışığına göre yönlendirir. Afrika kıyısındaki Pharos'tan gelen ışıklar gibi ticaret gemilerine gece kılavuzluk etmekle kalmaz, Tanrı'ya giden yolu da gösterir."

Herakleios'un başarısının ve Bizans silahlarının Doğu'da kazandığı zaferin yarattığı umutlar yok olmaya mahkûmdu. Perslerle Yunanlılar arasında yüzyıllardır süren büyük çatışmaların sonucunda Persis'in gücü sonunda kırılmıştı; Yunanlılar kazanmıştı. Fakat Konstantinopolis'in, Roma yönetiminin ve tüm Hristiyan Avrupa'nın yeni ve daha da beter bir düşmanı, Arabistan yarımadasında uç veriyordu.

Persler ile Bizanslılar arasındaki mücadele 614 ile Herakleios'un 627'deki zaferi arasında geçen yıllarda bir ileri bir geri yalpalarken, tarihin dünyayı sarsan figürlerinden biri olgunlaşmaktaydı. 570'te -İustinianos'un ölümünden beş yıl sonra- Mekke'de doğan Muhammed, putperest uygulamaları konusunda Mekkelilerle anlaşmazlığa düşünce 622'de Mekke'den kaçtı. Herakleios, Pers seferine o yıl başladı. Ne var ki, tarihte daha çok hicret yılı olarak bilinen bu yıl

yeni bir çağın başlangıcının işaretliydi. Daha sonra H.Y. (Hicret Yılı) harfleriyle ayırt edilen o yıl, dünyada milyonlarca insanın tüm olayları tarihlemek için kullanacağı başlangıç yılıydı. Hristiyan takvime -"İsa'dan Önce" ya da "Rabbimizin Yılında"- meydan okuma, Akdeniz havzasını çevreleyen ülkelerin çehresini tamamen değiştiren büyük askeri meydan okumanın yanında hiçbir şeydi.

DÖRT

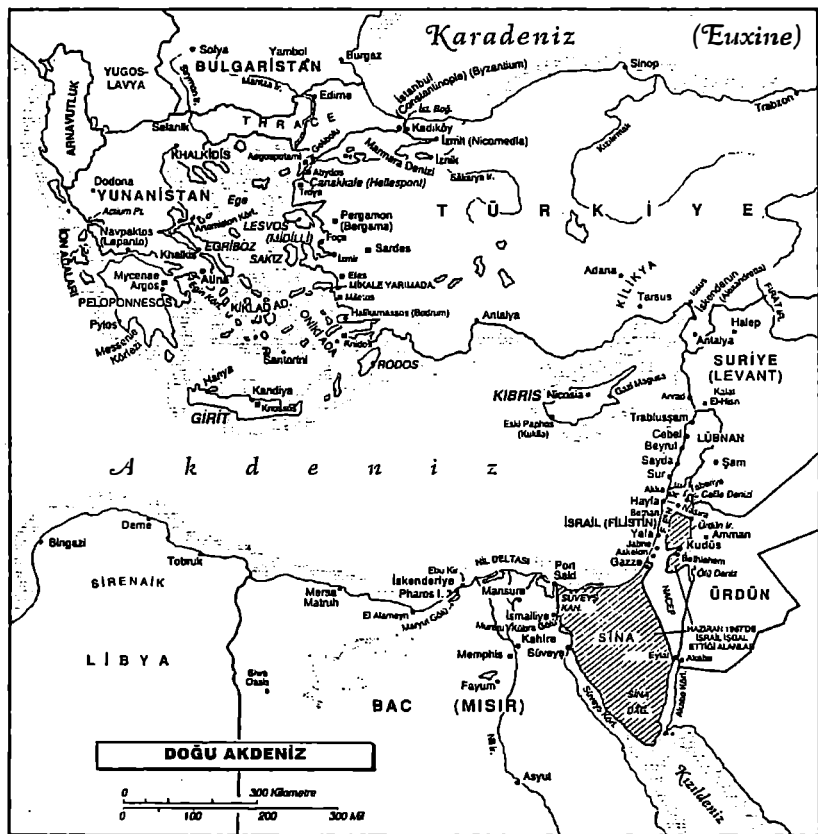
Arap İstilas1

Birçok farklı koşul -önemli ölçüde Muhammed'in vaaz ettiği din birleşip Arap yayılmasına tarihte pek eşı görülmeyen bir itiş gücü verdi. 630 ile 680 arasında, elli yıllık kısa bir süre içinde Araplar dünyanın büyük bir bölümünü işgal ettiler ve Ortadoğu'da, Levant'ta (Suriye) ve Kuzey Afrika'da yaşam tarzını dönüştürdüler. Doğu Akdeniz'de ve Ortadoğu'da Bizans ile Persis arasındaki çaresiz çekişme her iki tarafı da zayıflatmıştı ve sorun sonunda bir Bizans zaferiyle çözümlmesine karşın, Bizanslılar gerçekten etkili ve hırslı bir düşmanın karşısında Doğu topraklarını ellerinde tutamadılar. Persis'te, Sasani gücünün çöküşü, kısa sürede doldurulacak tehlikeli bir boşluk bırakmıştı.

Çorak ve tarıma hiç uygun olmayan Arabistan yarımadasının dünyada hep önemli bulunmuş olmasının nedenini anlamak zordur - Araplar, şaşırtıcı askeri genişlemelerinde aniden Arabistan'dan çıkıp ortalığı kaplamamış olsalar bile. Ne var ki, Delos ye küçük Malıtız takımadaları örneğinde olduğu gibi, coğrafya maddi zenginlik yoksunluğunu sıkça telafi eder. *The Great Arab Conquests'te* Sir John Glubb şöyle der: "Şimdi olduğu gibi, o zaman da Arabistan'ın nüfuzu ve önemi, büyük ölçüde, Hint Okyanusu ve Güney Asya'yı Akdeniz'den ve Avrupa'dan ayıran coğrafi konumundan kaynaklanır. Doğu ticareti yirminci yüzyılda Batı Avrupa için ne kadar önemliyse, altıncı ve yedinci yüzyıllarda da Bizans İmparatorluğu için o kadar önemliydi ve bu ticaret, Arabistan'da ve Kızıldeniz'de etkin olan güç tarafından kolaylaştırılabilir ya da engellenebilirdi.

"Musonların sırrı MS 45'te Yunanlı kaptan Hippalos tarafından keşfedilmişti ve ondan sonra doğrudan Bombay'dan, hatta Güney Hindistan kıyılarından kalkan gemilerle Hindistan ile Roma İmparatorluğu arasında aktif bir ticaret sürdürölmekteydi. ..."

Kızıldeniz'in suları ünlü korsanların kaynadığı ve açıklardaki sıkı kayalıklar nedeniyle seyir bakımından tehlikeli olduğu için, bu

ticareti gerçekleştiren gemiler yüklerini ya Aden’de ya da Yemen kıyısında boşaltıyorlardı. Yükler oradan da kara yoluyla Arabistan’ın Kızıldeniz kıyısından Elat’taki ana dağıtım noktasına taşınırdı. Arabistan’ı Akdeniz dünyası için önemli kılan şey bu kervan yoluydu; çünkü bu yollar Elat’tan yelpaze gibi açılıp Mısır’a ve Suriye’ye uzanmaktaydı. İskenderiye içdenizi Doğu ticaretinin başlıca limanıydı. Mallar Şam’dan ya Gaza’ya ve kıyıdaki öbür limanlara ya da karadan Khalkedon’a (Kadıköy’e) -dolayısıyla Konstantinopolis’e- giderdi. Yirminci yüzyılda Avrupa ve Akdeniz ekonomisi için öne çıkan, Arabistan’dan ve İran Körfezi’nden gelen petrol yollarıdır; fakat tarihin o döneminde Hindistan ve Doğu’dan gelen ticari mallardı. Arabistan’a hâkim düşman bir güç, Doğu ticaretiyle tüm bağlantıları koparabilirdi.

Muhammed 632’de öldüğünde, otoritesi Hicaz’ın ötesine pek uzanmıyordu (kabaca kuzeyde Elat’tan Kızıldeniz kıyısında, Mekke’nin güneyindeki Rubûl-Hali’ye kadar). Fakat çöl insanlarının kalbinde yaktığı ateş on yıllarca yanacak ve sadece milyonların dinsel inancını değil, Güney ve Doğu Akdeniz’in tüm yapısını da değiştirecekti. Yeni inanç, İslam (Arapçada Allah’a “teslim olma”) kendi başına bütünüyle devrimci değildi. Musevilik ve Hristiyanlık öğelerini daha önce Arabistan’da uygulanan eski çoktanrıcılığın özellikleriyle birleştirmekteydi. Aynı zamanda, bu çelişik bileşenlerin’ Peygamber’in mesajında tamamen değişip arındıkları iddia edilmekteydi. Belli pagan yortuları takvimiyle, bütünleştirmenin yanı sıra, Yunan felsefesinden ve öbür gizemli Doğu dinlerinden yararlanan Hristiyan Kilise gibi, Peygamber’in ilan ettiği din de daha önce var olanı tamamen reddetmedi. O inançları başkalaştırıp dönüştürdü ya da öyle yaptığını iddia etti. Hristiyanlıktan ve Musevilikten farkı, savaşçılar için bir din olmasıydı. Çölde vahiy olunan, Muhammed’in Baş Melek Cebrail’in getirdiğini iddia ettiği sözleş son derece yalın olmalarıyla, hâlâ kabile aşamasında olan bir göçer Bedevi toplumu için kabul edilebilirdi. Kuran’ın öğütlerini anladılar: “Sizinle savaşanlarla Allah yolunda savaşın.. . . Onları bulduğunuz yerde öldürün. Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. ... SaVaŞ hoşunuza gitmediği halde size farz kılındı. İhtimal ki hoşlanmadığınız şey sizin

iyiliğinizedir ve ihtimal ki sevdiğiniz bir şey sizin kötülüğünüzdür. Siz bilmezsiniz. Allah bilir.”*

Aynı zamanda İslam, özünde insanları dinlerinden döndüren bir din değildi. Araplar dönme yapmak amacıyla yurtlarından çıkıp yayılmadılar. Aslında fethettikleri ülkelerde hem Yahudilerin, hem Hristiyanların dinsel uygulamalarına belirgin bir hoşgörü gösterdiler. Başka şeyler kadar, Arabistan’daki ekonomik koşullar da bu sert atlıları, Bizans’ın doğu topraklarına bir dizi baskın düzenlemeye itmiş gibi görünüyor. Bununla birlikte yeni inancın onlara kazandırdığı tek önemli şey, kendi aralarında birlikti. Yüzyıllardır çölde bir kabile öbürüyle savaştığı halde, şimdi bu ateşli tektanrıci yeni din onları bir arada tutuyordu.

Bizans İmparatoru Herakleios’un Perslere karşı başarıları, hükümdarlığının sonraki yıllarında tamamen etkisini yitirdi. 636’da Arap ordularına yenildi ve imparatorluk Suriye’yi kaybetti. Ertesi yıl Mezopotamya istilacıların eline geçti ve 639’da Araplar Mısır’ın sınırlarındaydı. Büyük fatih’in o eşsiz yaratısı, karışıklıkları, teolojik çatışmaları ve Hristiyan düşüncenin inceliklerini altı yüz yıldır yansıtan İskenderiye, 642’de Arap fatih Amr bin As’ın eline geçti. Bizanslıların Mısır’dan ayrılmasıyla birlikte, büyük Firavun kenti bin yıl sürecek bir gerilemenin içine düştü.

Muhammed’in vaaz ettiği din ile İskenderiye ve Bizans gibi kentlerde gelişen Hristiyanlık arasında önemli bir fark vardı. Sayısız Hristiyanın başını ağrıtan ve çeşitli tarikatlara bölünmelerinden büyük ölçüde sorumlu olan mesele, “İnsani olan ilahi olana nasıl bağlanabilir?” sorusuydu. Eski Hristiyan cemaatlerde tutkulu bölünmelerin çoğuna neden olan şey, “Yer ile Gök arasındaki bu merdiven” İsa’yla ve daha düşük bir derecede Azizlerle nasıl kurulabilir sorusuydu. E.M. Forster, *Alexandria*’da şuna işaret eder: “Bu soruyu dinsel duygusu olan herkesin sorması gerektiği ve bu konuda İskenderiye’ye özgü hiçbir şey olmadığı ileri sürülebilir. Fakat hayır; sorulmamalıdır; İslam, kenti fiziksel ve ruhsal olarak denize döken inanç, bu soruyu asla sormadı. İslam, bir aracının gereksizliğini ilan ederek ‘la

* *Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1986, 2:190,191, 216.-ç.n.

ilahe illallah Muhammedün resûlullah' (Allah'tan başka ilah yoktur ve Muhammed, Allah'ın peygamberidir) der; insan Muhammed, Allah'ın sevdiği ve istediği şeyleri bize anlatması için seçilmiştir ve mekanizma orada biter, Yaratıcı'mızla baş başa bırakılırız." '

Bugün Müslümanın -ister Türk, ister Cezayirli, ister Arap, ister Pakistanlı olsun- aracı bir rahibe gereksinimi yoktur. Yaratana'ı ibadet etmek için bir camiye bile gereksinimi yoktur; çölde bir namazlık ya da bir kulübenin toprak zemini ya da bir kentte bir apartman daireesi gereksinmesini karşılar. Muhammed'in Tanrısı Allah, bir aşk tanrısı değil, bir iktidar tanrısıdır. Amansız adaletini merhametle yumuşatabilir; fakat Hristiyan anlamda. "sevmez." Kendisine tapanlarla bağı bir sevgi bağı değil, onlardan istenen bir itaat bağıdır. Yine E.M. Forster'den aktarırsak: "Aşk'tan vazgeçmesiyle güçlü İslam, kentin (İskenderiye'nin) el süremeyeceği bir sistemdi. Kentin manipülasyonlarına açık kapı bırakmıyordu. Onun (kentin) simgelerini, sürgünlerini ve sonsuzluklarını, ortodoks, Arian, Monofizit ya da Monotelit çeşitli İsa'larını (İslam) bütün bunları, gerçek mümini Allah'tan uzaklaştırmaktan başka hiçbir şeye yaramayan gereksiz ağırlıklar olarak fırlatıp attı."

Peygamber'in dini, yaşamın haşinliğini kabul ediyordu ve bunun değiştirilebileceğini -ya da sevgiye dayanan bir davranışın dünyanın amansız kalıbını değiştireceğini- asla iddia etmedi. Hristiyanlıktan daha yalın ve daha pragmatik bir dindi ve gücü de buradan kaynaklanır. *The History and Conquests of the Saracens'te* Edward A. Freeman, İslam'ın kurucusundan şöyle söz eder: "Ona ister Peygamber, ister Reformcu, ister Sahtekâr, ister bizim diyeceğimiz gibi Mekkeli deve çobanı ya da Medine fatihi deyin, Doğu'nun tarihinde kayıtlara geçen herkesin üzerine çıkar. Dünya tarihinde hiçbir yerde, bir tek ölümünün kişisel aracılığına doğrudan bağlı bu kadar güçlü sonuçlara rastlayamayız."

Bir çöl halkı olan Arapların denize karşı doğal bir hevesleri yoktu. Başlangıçta, kıyı bölgelerini ve kasabalarını fethettikten sonra, bütün çevreye kuşkuyla bakmış gibi görünüyorlar. İskenderiye fatihi Amr bin As'ın, bir filo kurması gerektiği önerildiğinde dediği gibi: "Bir gemi boş yatarsa, yürek paralar; hareket ederse muhayyileyi dehşete

düşürür. Üzerindeki adamın gücü hep azalır ve felaket artar. İçindekiler bir ağaç kütüğündeki kurtçuklara benzerler, devrilince onlar da boğulur.” Bu hoşnutsuzluğa, denize karşı bu gerçek düşmanlığa rağmen, Araplar -Vandallar gibi- sonunda denizin yolunu tutacak ve usta denizci olacaklardı.

Nasıl ki Romalılar genişlemek için Yunanlıların deniz kaynaklarını ve denizciliğe yatkınlıklarını kullandıysa, Araplar da Mısır’da ve Suriye’de ellerinde hazır bir denizci ırk buldular. Ticaret gemilerinden ve savaş kadirgalarından oluşan bir filonun yanı sıra tersaneler, Bizanslılardan ve Romalılardan miras alınan bir deniz yönetim sistemi edindiler. Görece kısa bir zaman içinde, yenilmez bir Arap deniz gücü Bizans’ın donanma üstünlüğüne meydan okudu. Ele geçirilen Kıbrıs ve Rodos adalarını Ege ticaretini taciz etmek için ileri üs olarak kullanan Araplar, denizin büyük bir kısmına egemen oldular.

Konstantinopolis birkaç kez filosunun mahareti ve Yunan Ateşi sayesinde kurtuldu. Doğu Akdeniz’deki ticaretin kesintiye uğraması, yanı sıra önemli eyalet Mısır’ın kaybedilmesi, imparatorluğun artık sürekli savunmada olması demektir. N.H. Baynes ile H. St. L.B. Moss, *Byzantium*’da şunları yazarlar: “Bizans İmparatorluğu istila baskısı altında Ortaçağ’da son biçimini aldı. Küçük Asya ve başkent yakın arka bölgesi dışında Bizans toprağı fiilen Kuzey Akdeniz kıyısıyla sınırlıydı. Yedinci yüzyılın seyri içinde İspanya’daki ileri karakolları Vizigotlara bırakılmış ve Kuzeybatı Afrika Saracenlerin* eline geçmişti. Sicilya ve Güney İtalya, klasik zamanların Magna Graecia’sı, Yunanca konuşan yöneticilerine hâlâ sadakat borçluydular; Napoli, Venedik ve Istria hâlâ Bizans’ın elindeydi ve dar bir koridorla birbirine bağlanan Roma ve Ravenna çevresi üzerindeki denetimiyle Yeni Roma, İtalya’nın Lombardlar tarafından tamamen fethedilmesini önlemeyi başarmıştı. ...”

Yine de Konstantinopolis’e bundan böyle, kuşatma durumu olmasa da sürekli kuşatma zihniyeti egemen olacaktı. İstilacı Slav kabileler Balkan yarımadasına yerleşmeyi başarmıştı; Romalı ve Yunan ahali Adriyatik kıyısının savunulabilir kentlerine ve adacıklarına sürüldü. Bu yüzden, Doğu’daki Yeni Roma ile İtalya arasında karadan

* Haçlı Seferleri sırasında Hristiyanların Müslümanlara verdikleri ad. - ç.n.

ana iletişim damarı kopmuştu, imparatorluğun iki kopuk parçasının iletişimini sağlayan tek güç Bizans deniz gücüydü. Arap istilacılar bilinmeyen öğeye hâkim olmayı öğrenince, bu iletişim de tehlikeye girecekti.

Yedinci yüzyılın sonuna doğru Asyalı bir halk olan Bulgarlar yığın halinde Tuna'yı aşip şimdi kendi adlarını taşıyan alana baskınlar düzenlemeye başlayınca, Konstantinopolis için bir tehdit daha ortaya çıktı. Sürekli başı belada ve tehdit altında (doğrudan saldırı altında olmasa da) olan Konstantinopolis -iç çatışmalara ve birçok kayıtsız imparatorun yönetimine karşın- yüzyıllarca varlığını sürdürdü. Fakat hayatta kalmak için tüm yönetim hazır kıta savunma düzeni almalıydı. *Themes* denilen, Küçük Asya'daki çeşitli eyaletler, Yunanistan, adalar, İtalya ve Sicilya sivil yürütme görevlerini de üstlenen askeri valiler tarafından yönetildi. Küçük Asya'nın ve Kuzey Trakya'nın kara sınırlarını korumak için sürekli gerek duyulan ordu, esas olarak Anadolu'nun dayanıklı köylülerinden oluşuyordu. Donanmanın insan gücü, uzun tarihi boyunca olduğu gibi, anakara Yunanlılar ve Ege'nin adalılarıydı. Kıbrıs'ın ve Rodos'un kaybı Bizans'a ağır bir darbeydi, başkenti sadece önemli iki adadan değil, deneyimli denizcilerinden de yoksun bıraktı. İmparatorluğun iki yarısı arasındaki bağın giderek kopması sonucunda, Konstantinopolis'teki Latin öge giderek geriledi. Büyük Constantine'in kurduğu Yeni Roma, giderek bir Yunan kenti haline geldi. Kültürleriyle eski Roma'yı "uygarlaştırmış" olan Yunanlılar, kaderin bir cilvesiyle, eski Roma'nın yasalarını ve emperyal kavrayışlarını Küçük Asya'da ve Ege'de silah zoruyla sürdüren son kişiler olacaklardı.

Müslüman dünya ikiye bölünmeseydi, Bizans İmparatorluğu Arap istilacıların önünde çökebilirdi. Yedinci yüzyılın ikinci yarısında, Muhammed ümmetinin liderliğine kimin geçeceği konusunda bir anlaşmazlık çıktı. Sonunda Şiiiler ile Sunniler arasında derin bir uçuruma (hâlâ var olan) dönüşen bu bölünme hızla düşüncüleri, politikacıları ve halkı iki uzlaşmaz hizbe ayırdı. Suriye ve Mısır ağırlıklı olarak Sünni olurken, Irak ve Arabistan Şiiydi. Ancak yüzyılın bitiminde, 692'de, başkentleri Şam olan Emevi sarayının Halifeleri Müslüman dünyada üstünlük kurup yeniden birleşmeyi başardılar. Fakat iki hizip arasındaki iç savaş Bizans'a nefes aldırılmıştı.

Müslüman dünya yeniden bütünleşince iktidar merkezi doğuya-sonunda Bağdat'a- geçti ve bu durum, kuşkusuz, Hristiyan Avrupa'nın varlığını sürdürebilmesine epeyce yaradı. Konstantinopolis ele geçirilseydi, çok büyük olasılıkla İslam Bulgarlar ve Slavlar arasında hızla yayılırdı. Kuzeydeki Akdeniz uygarlığının tüm kalıbı geri dönülmez bir biçimde değişirdi.

Akdeniz dünyasına en büyük Arap tehdidi sekizinci yüzyılın başında, Emevi İmparatorluğu tüm ağırlığını Konstantinopolis'e verince gerçekleşti. Kentin ve imparatorluğun, bu zayıf ve çaresiz yıllarında, Bizans tarihinde Herakleios'tan bu yana tanık olunmayan çapta bir İmparator'a sahip olma şansı vardı. Bu, kendi adını taşıyan hanedanlığın kurucusu İsauryalı (bugünkü Kahramanmaraş) İH. Leon'du. Asya kökenli olan ve iddiaya göre akıcı bir Arapça konuşan Leon, kentin tarihindeki en ciddi anlardan birinde Konstantinopolis tahtını zayıf bir seleften aldı. Arap lider Mesleme bin Abdülmelik sekiz bin kişiyle Küçük Asya'dan geçip gelmiş ve Trakya'dan kenti kuşatmaya yürümüştü. Arap ordusu surların dibinde kamp kurup uzun bir kuşatmaya hazırlandı. Hatta birlikte tohum getirip ektiler, gerekirse ertesi yılın hasat mevsimine kadar bekleyeceklerdi. Kara ordusu bekleyip izlerken, Arap filosu kent surlarına saldırıya çalıştı. Haliç'e girmeyi başaramadılar; çünkü Bizanslılar kent ile Pera'nın kuzey yakası arasına gerdikleri büyük bir zincirle Haliç'i kapatmışlardı. O metal borularla fışkırtılan akıcı ateşle surlardan uzaklaştırılan Arap filosu, Bizanslılar saldırınca tam bir bozguna uğradı. Belli bir anda Haliç'in girişini kapatan zincir gevşetilmekteydi. Yunan filosu tam hızla Haliç'ten çıkıp düşmana çullanmaktaydı. Yunan Ateşi bir kez daha saldırganların moralini çökertti ve yıkımlarını tamamladı.

Bu büyük kuşatmanın birinci muharebesini Leon, Bizanslıların üstün gemileri ve üstün teknolojileri kazandı. *The Empire of the Arabs'ta* Sir John Glubb şöyle yazar: "İkincisini [muharebe] General Kış kazandı. Arapların kötü şansına, 716-717 kışı özellikle sertti ve üç aydan fazla bir süre kampları kar altında kaldı..." Biraz da filolarının yok olmasıyla Mısır'dan ve Suriye'den yiyecek ve takviye gelişi sekteye uğradığı için, istilacılar zor durumda kaldılar. Ne var ki, bahar-

da moralleri düzeldi ve kenti ciddi bir biçimde kuşatmaya başladılar. Fakat Bizanslıların hâlâ denize hâkim olmaları ve bu yüzden gerek duydukları malzemeleri ve takviyeleri alabilmeleri Arapların işini zorlaştırmaktaydı. Bu arada İH. Leon zekice bir diplomasiyle Bulgarları Tuna boyundan aşağı inip Arap ordusuna arkadan saldırmaya ikna etmeyi başardı. İki cephede savaşmak zorunda kalan Arapların takviye bulmayı umdukları kırsal alanla bağlantıları kesildi ve orduları dağılmaya başladı.

718'e gelindiğinde büyük Arap saldırısı sona ermiş ve Mesleme geriye kalan birliklerini geri çekip, üzüntü içinde Suriye'ye geri dönmüştü. Bizans, en güçlü anında Arap imparatorluğunun kuvvetleriyle karşılaşmış ve galip çıkmıştı. Kent düşseydi, hiç kuşku yok ki, Arap ordusu ve Müslümanlık Doğu Avrupa'ya yayılırdı.

Bizans Doğu Akdeniz'deki kapıyı tutup, Arap gücünün bu alandaki ilerleyişini başarılı bir biçimde durdurduğu halde, Kuzey Afrika'nın tamamı Arapların elindeydi. Kartacalılara, Romalılara, Vandallara ve Bizanslılara karşı sert savaşçı olduklarını kanıtlayan Berberiler sonunda ehlileştirilmişti ve sadece dağlardaki yalıtılmış gruplar İslama karşı dürmaktaydı. İspanya, Doğu'dan gelen savaşçıların hücumuna çoktan boyun eğmişti. 718'de Müslüman kuvvetler Pirene'leri yarıp geçmiş ve Fransa'da Carcassonne ve Narbonne'a kadar ilerlemişti. 732'de Poitiers savaşında Frank hükümdar Charles Martel, Abdul Rahman komutasındaki büyük bir Arap ordusunu yenince Arap yayılmacılığının doruğu belirlendi. Muhammed'in ölümünün üzerinden tam bir yüzyıl geçmişti - Akdeniz tarihinde en hayret verici yüzyıllardan biri ve bu deniz ile onu çevreleyen toprakların ve kültürlerin çehresini ondan sonra bir daha tekrarlanmayacak şekilde değiştiren bir yüzyıl.

Müslümanlık ve Arap kültürü Kuzey Afrika kıyı şeridinde hâlâ egemendir; kıtanın iç kesimlerine nüfuz eder. Doğu havzası ve Levant büyük Arap istilalarının izini hâlâ taşıırken, İspanya sanatı ve mimarisi Müslüman yönetimindeki yüzyıllarla renklenmektedir. Bu, denizin tanık olduğu en büyük çapraz döllenme süreçlerinden biriydi. Bugün tehdit edilen bir Hristiyan dünya bakış açısıyla değil, serinkanlılıkla bakılabildiğinde, yararları daha adil bir biçimde değerlendirilebilir.

The Dark Ages'te William Culican'ın yazdığı gibi: "İslam istilası İspanya'ya Avrupa tarihinde yeni bir önem kazandırdı... . Hristiyanlık savunma konumunda olmasına karşın, İslami İspanya sadece Hristiyanlığa tahammül etmekle kalmadı, Hristiyan Avrupa'nın sanatına ve kültürüne büyük ölçüde katkıda da bulundu. Bilimde, matematikte, tıpta ve astronomide İslam onlara çok şey öğretmiş ve Müslüman zanaatkarlar, daha önce sadece Sasani Doğu'dan ithal edilen dokumacılık, metal döküm, kakma ve oyma sanatlarını Avrupa'ya getirmişti. İspanya'nın kendisi Müslüman yönetimi altında muazzam ilerlemeler kaydetti: Özellikle Endülüs'te, Yakındoğu'dan getirilen sulama sistemleriyle toprağın verimliliği büyük ölçüde artırıldı. Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye ile ticaret gelişti ve bu ticaretin çoğu, Hristiyan baskısından ve vergilerden kurtulan Yahudilerin kontrolündeydi. Zenginlik ve savaş yeni sanayileri doğurdu: Toledo iyi silah üretiyordu; Cordoba ipek dokumacılığı ve deri işleme merkezi oldu ve uzun süreden beri halfa ithalatına bağımlı olan Almeria, sırlı çömlek imalatı merkezi ve Akdeniz'deki en zengin kasabalardan biri oldu."

Akdeniz'in tarihinde yedinci ve sekizinci yüzyılların özel büyü-
sü, iki karşıt gücün işbaşında görülmesinden kaynaklanır. Kuzeydo-
ğu yarım kürede ve Ege Denizi'nde eski Yunan-Roma kültürü Pers-
lerin, Asyalıların, Slavların ve Kuzeyli kabilelerin sürekli akınlarına
karşı korunuyordu. Bizanslıların dini, mimarisi ve sanatı, onları sü-
rekli tehdit eden bu barbarlar ve yarı-barbarlar üzerinde büyük bir
etki yaratıyordu. Aynı zamanda, denizin uzak batısında en büyük
etkiyi yaratan ise, Arapların dini ve kültürüdür. Doğu'dan, bütün
denizi yeniden ayağa kaldıran yeni bir kaldıraç gelmiştir. Hellenist
zamandan beri Suriye'ye kilitlenen bilgi, İskenderiye'nin bilgisi, Per-
sis ve eski Babil matematikçilerinin ve astronomlarının bilgisi, Kuzey
Afrika boyunca uzanan ve sonunda İspanya yarımadasına sıçrayan
bir yörüngede Müslümanlığın barutuyla ateş almıştır.

Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra bir anlamda
durgunlaşan Akdeniz, Doğu'dan gelen bir borayla karışmıştı. Fırtına
dinince ve kızgın kumlu deniz tekrar mavileşince, daha önce bilinen
birçok nirenginin ebediyen yok olduğu görülecekti. Zamanın sessiz
erozyonuna dayanmış olan kentler ve kültürler, büyük Arap akınları
tarafından dönüştürüldü.

BEŞ

Araplar ve Vikingler

Suriye'nin Araplar tarafından fethi birçok Yunan eserinin çevrilmesiyle sonuçlanmıştı ve Arapların daha sonra denizcilikte kaydettikleri ilerlemelerin temel taşı olarak görülebilir. Matematik Arap mizacına uygundu ve çok geçmeden, matematiksel aletler yapma yetenekleri, astronomi tutkusuyla birleşti. Mıknatıslı çubuk ya da manyetik pusula kullanımını Akdeniz'e ilk sokanların Araplar olduğuna dair fazla kuşku yok gibi görünüyor. Pusulayı bulma şerefine kime ait olduğu hâlâ tartışmalıdır; fakat kesinlikle Uzakdoğu'dan -ilk yurdu Hindistan ya da Çin'den- geldi. Araplar, muson rüzgârlarıyla Hint Okyanusu'nda dolaşırken kuşkusuz pusulayla tanıştılar.

Geç on üçüncü yüzyıla ait Arapça bir elyazması, mıknatısın kullanılmasına işaret eder. "Suriyeli deniz kaptanları, gece karanlık olunca ve dört kerteyi gösteren yıldızları göremeyince, altına girerek rüzgârdan korundukları bir su teknesi alırlar. Bir iğne alıp bir haç oluşturacak şekilde bir akasyaya [parçasına] ya da çöpe saplarlar. Bunu suyun içine atarlar. Sonra kaptanlar, bir ele sığacak ya da daha küçük boyda mıknatıslı bir çubuk alırlar. Suyun yüzeyine getirip, elle sağdan sola bir daire çizerler: İğne çubuğu izler. Sonra aniden çubuğu geri çekerler ve iğne, dönüp kuzey-güney hattında durur. Bu işi, 1242-1243'te Suriye'de Trablusşam'dan İskenderiye'ye bir yolculuk sırasında bizzat gördüm."

Manyetik pusulanın kullanılmasıyla ilgili ilk kayıtlardan birinin Trablusşam'dan -Fenikeli büyük denizcilerin eski kenti ve limanı- bir yolcudan gelmiş olması oldukça uygundur. Birçok erken göndermeden de açıkça anlaşılıyor ki, ilk ilkel pusulalarda iğne küçük bir çöp ya da sap içinde suyun üzerinde tutulurdu. Tuhaftır, İngiltere bu önemli denizcilik donanımına kaynaklık ettiğini iddia eden ülkelerden biri olmamasına karşın, pusulanın ilk yazılı tarifi, bir on ikinci yüzyıl İngiliz keşifsin, Neckamlı Alexander'ın eserinde yer alır. Şöyle yazar: "Denizciler denizdeyken, gündüz güneşi saklayan bulutlu

hava ya da gecenin karanlığı nedeniyle gittikleri yönü kaybedince, mıknaatla bir iğneye dokunurlar; dönen iğnenin hareketi durunca, ucu kuzeye yönelir.”

Akdeniz’de Amalfi limanı daha sonra pusulayı “icat etme” iddiasında bulunacaktı. İtalyan şair Panormita şu yorumu yaptı: “İlk önce Amalfi gemicilere mıknaat kullanmayı öğretti.” Fakat bu iddia, benzer birçok iddia gibi, rahatça bir tarafa atılabilir. On üçüncü yüzyılda Amalfi, Doğu’yla yapılan ticarete önemli bir merkez olmuştu ve İskenderiye ile Levant’daki büyük Arap limanlarıyla sürekli iletişim içindeydi.

Yaklaşık 1100 civarında yaşayan Arap coğrafyacı İdrisi, biraz karışık bir biçimde bir manyetik pusulaya işaret eder. Daha öncesine ait hiçbir Avrupalı gönderme yoktur ve klasik dönem boyunca pusulanın hiç bilinmediği oldukça açıktır. Pusulaya verilen Arapça adlar -Kızıldeniz’de bugün hâlâ kullanılmaktadır- *daire* ve *beyt el ibre’ydi*.

Pimli pusulayı Avrupalılar geliştirmiş olabilir; çünkü ilk kez, 1269’da Peregrinus de Maricourt’un yazdığı *A Book About the Magnete* bundan söz edilir, ibrenin, saydam kapaklı bir kutunun içine yerleştirilen pimli bir eksene nasıl takıldığını betimler. Mıknaatın üzerine takılan ve onunla birlikte dönen bir pusula “kartı”na -bu gerçekten de Amalfi’ye ait bir ilerleme olabilir- göndermelere ancak on dördüncü yüzyılda rastlarız. Bu tarihe kadar, öyle görünüyor ki mıknaat, sekiz temel rüzgârı -yüzyıllar önce Atina’daki Rüzgâr Kulesi’ne çizilenler gibi- gösteren eski “rüzgâr gülü”yle birlikte kullanılırdı.

O nedenle, manyetik ibreyi içdenize ilk kez tanıtmaya onuru Araplara verilmelidir. Klasik dönem öncesinde Kutup Yıldızı’nın göreceli sabitliği keşfedildiğinden -ve bunun da, Babillilerin astronomi bilgisinden kaynaklanmış olması çok olasıdır- bu yana, denizcilikte ilk büyük ilerleme Doğu’dan geldi. Batı, gemi yapımında, kürek ve yelken düzenleme tekniklerinde birçok ilerlemeyi başlatmıştı. Fakat Akdeniz denizciliğindeki neredeyse tüm matematiksel ve bilimsel ilerlemeler havzanın doğu içinden kaynaklanmış gibi görünüyor. Denizi ehlileştirmede öbür ilerleme *kamal’dı*. Denizci pusulası kısa sürede Akdeniz ticaretinde gemi donanımının önemli bir parça-

sı oldu; fakat Kızıldeniz'in güneyine, Hindistan'a ve Uzakdoğu'ya yolculuk yapan denizcinin sadece seyir yönünü değil, enlemini de bilmesi gerekiyordu. Akdeniz'de, görece dar. alanmdan ötürü enlem çok önemli değildi. Direğe ve donanıma göre "sabitlenen" Kutup Yıldızı, pusula gelene kadar denizcinin gereksinimini karşılamaya yetmişti. Ne var ki, geniş Hint Okyanusu'nda enlem bilgisi gerçekten de çok önemliydi. Batı Akdeniz'de ve yüzünü Kuzey Denizi'ne ya da Atlantik Okyanusu'na dönen Avrupa ülkelerinde seyir hâlâ büyük ölçüde rüzgâr yönleriyle belirlenirken, Doğu'da sekstantın ilk atası ortaya çıkmıştı.

Kamal (Kızıldeniz'de yelkenlilerde hâlâ kullanılan) yıldız yüksekliklerini belirlemede kullanılan bilinen ilk aletti. E.G.R. Taylor'dan aktarırsak, "bilinen bir ilkeye" göre çalışır: "Sabit uzunlukta bir nesne göksel bir cismin ufuktan yüksekliğini gözle arasındaki mesafeye göre ölçer." Küçük bir ağaç tabla merkezden dilimlere ayrılırdı ve düğümlü bir ip bu noktadan geçirilirdi. Gözlemci ipin ucunu ağzında tutardı ve ip çeşitli noktalarda, çeşitli limanlar için bilinen yıldız yüksekliklerine karşılık gelecek şekilde düğümlemişti. Kuşkusuz paralaks hatası vardı; çünkü ip, gözlemlerin doğru olması için gerçekten de gözlemcinin gözünün merkezine gitmeliydi. Ağzında ipin ucu bulunan seyir kaptanı tablayı, ufuk çizgisi ile kullandığı yıldızı kaplayacak şekilde tutardı. Ağzında tuttuğu ve düzenli aralıklarla atılan düğümlerle (*ishas* olarak bilinen ve 1 derece 36 saniyeye denk düşen) işaretlenmiş ipe göre bir yıldızın yüksekliğini ölçebilirdi. Bir liman ile öbürü arasındaki yıldız yükseklikleri farkının eskiden beri hesaplandığı Kızıldeniz yolunda, bu özel limanların enlemleri için sadece üzerinde düğümler bulunan basit bir *kamal* kullanmak olanaklıydı. Böyle bir yöntem ilkel de olsa, hatta Kutup Yıldızı'nın kutupta sabit olmayıp döndüğü gerçeği göz önünde tutulsa da, otomatik olarak az çok kuzey-güney bir geçit üzerinde olan Kızıldeniz'deki seyir kaptanı için yeterince doğrudu. Aynı şekilde, insanların yüzyıllardır böyle bir mekanik aygıt olmadan seyrettikleri Akdeniz'de de, güney bölgeleri (Arap egemenliğinde olan) ile kuzey sahilleri arasında gidip gelen gemilerin karaya çıkışını büyük ölçüde kolaylaştırmış olmalı.

O halde, Araplar o zamana kadar Bizanslıların egemen olduğu denize yaptıkları seferlerde pusuladan yararlanmaktaydılar. Ayrıca bir yıldız yüksekliğini elde etmek için *kamal'ları* dâ vardı (tam olarak hangi tarihten itibaren olduğunu bilmesek de). Yüzyıllar boyunca öbür tüm Akdenizli denizciler gibi, denizin gelgitsiz olmasından da yararlandılar. Avrupa'nın kuzeyinde, İskandinav, İngiliz, Fransız ve Hollandalı denizcilerin ana sorunları her zaman gelgitlerle ve gelgit akıntılarıyla ilgili olmuştur. Oysa denize yeni çıkan Arap gemici, teknesinin gelgitlerle şu ya da bu yöne sürüklenmesi kaygısına düşmeden yalnızca rota ve rüzgâr yönüne yoğunlaşabilirdi. Arapların denizi istilasına, bizzat Peygamber bile onay vermişti. Kuran'da şöyle yazar: "O, yıldızları kara ve denizin karanlıklarında yol bulasınız diye sizin için var edendir. Bilen millet için ayetleri uzun uzadıya açıkladık."* Araplar bu bilgiyi hızla edindiler ve bunun sonucunda filoları kısa sürede Akdeniz'in tamamında aktif güç haline geldi. Bizans'ın imparatorluk filosunun egemen olduğu sular sadece Ege'deki ve İstanbul'un kuzeyinde uzak Karadeniz'deki sulardı.

Deniz trafiğindeki ilerlemelerin tamamen dışında, denizcilik bilimine başka bir önemli Arap katkısı da latin yelkeniydi. Buradaki "latin" sözcüğü "Latin" anlamına gelse de -sanki bu yelken Latin kökenliymiş gibi — öbür birçok şey gibi, denizcinin dünyasına özel bir Doğu katkısıydı. Yinede, tam kökeni konusunda her zaman bir kuşku olacaktır. Bir Arap buluşu olabilir ya da Araplar Hindistan'dan almış olabilirler. Akdeniz bu konuda kesinlikle bir iddiada bulunmaz. Klasik antikitenin gemilerinde latin yelkene benzer hiçbir şeyin işareti yoktur.

Latin yelken ister Hint, ister Arap olsun, onu Akdeniz'e ilk sokanlar Araplardı. Birkaç yüzyıl sonra Kuzeyli ülkelerde sübye armaya geçilene kadar bilinen en etkili yelken tipiydi. Latin yelkenin büyük avantajı, kemere kıçından bir rüzgâr olmadıkça etkisiz olan dört köşe yelkenden farklı olarak, rüzgârüstü tramola atmak için oldukça etkili bir biçimde kullanılabilmesiydi. Özünde, geniş kenarı uzun bir göndere bağlanan üçgen bir yelkenden ibarettir. Bu gönderin topu-

* *Kur'cın-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986, 6: 97. - ç.n.

ğu palangayla direğin önünde güverteye bağlanıp eksen bir nokta sağlanır. Yelkeni destekleyen direk ve gönder oldukça kısadır; fakat yüksek gönder yelkeni direğin tepesinin epeyce yukarısına kaldırır ve böylece rüzgârüstü çalışmaya iyi bir itici yüzey sağlar. Yelken çekilip, neredeyse çok daha sonraki giz ve Bermuda arması kadar gergin bir sübye arma açılabilir. Gerçekten de,, giz ve Bermuda arması gelene kadar, latin yelken rüzgârüstü çalışmak için dünyadaki en etkili yelkendi. Nil’de, Kızıldeniz’de ve Hint Okyanusu’nda hâlâ çalışanlara benzer Arap yelkenlilerinde görece küçük bir tayfa geniş bir yelken alanını çalıştırabilirdi. İki direği ıskaçalayan daha büyük teknelerde arma, rüzgârın önünde gitmek için eşit ölçüde etkiliydi. İki büyük yelken karşıt taraflarda şişer ve tekne “kaz kanadı”yla seyrederdi.

Arapların Maltız adalarını işgalinden kalan bir miras da “Gozo tekne” sidir. Gövde şekillerini büyük ölçüde on altıncı ila on sekizinci yüzyıl Avrupa kadirgalarına borçlu olmalarına karşın, seyir armaları Arap yelkenlileriyle neredeyse özdeştir. Ön direğe ve ana direğe iki latin yelken çekilir; ön direk ana direktan biraz kısadır. “Seti” olarak bilinen bu büyük latin yelkenler ön yelken sereniyle ön direğin bir bölümüne ve ana direğin sancağına toka edilen ana serene toka edilir. Bu şekilde, karşıt yönlerde şiştiklerinde, tekneye dengeli bir itilim verirler. Aynı zamanda, rüzgârüstü- ne orsa edildiğinde, tekne hangi kolda olursa olsun, yelkenlerden biri ya da öbürü azami verimlilikte çalışır. Öte yanda tek direkli teknelerde, yelkenin geniş kenarını etkin çalışır durumda tutmak için, tramola atılırken latin serenin alt yakasını direğin bir tarafından öbürüne kaydırmak âdetti - hâlâ da öyledir.

Latin yelkenin Akdeniz dünyasına bir Arap katkısı olduğuna inanmanın bir nedeni de, öteden beri Kızıldeniz’e özgü kabul edilmesi ve bu bölgede hâlâ kullanılıyor olmasıdır. Kızıldeniz’in, Akdeniz’den farklı olarak, düzenli esen belirgin rüzgârları vardır. Kuzey kısmında rüzgâr kuzeyden ve kuzeybatıdan eser, orta bölgenin ise değişken rüzgârları vardır. Güney bölgesinde keşişleme ve gündoğusu rüzgârları yaygındır. Bununla birlikte yazın, hazirandan ağustosa kadar karayel bütün alana egemendir. O nedenle bir ge-

mici için Kızıldeniz kuzeyden güneye kolayca yol alabildiği, fakat denizin bitimindeki limanlara geri gelmek istediğinde tekrar tekrar tramola atmak -rüzgârüstü orsalamak- zorunda kaldığı bir alandır. Bu nedenle, Arap denizcilerin rüzgâr ters olduğunda etkili olacak bir yelken armasını ilk kez burada geliştirdiklerini varsaymak mantıklı görünür. Öte yanda Akdeniz’de istenilen yönde sürekli bir rüzgâr başladığı her seferinde dört köşe yelken kullanılırdı. Fakat çelişkili rüzgârları ve uzun bir yaz sakinliği olan bu denizde, ana itici güç her zaman kadırgaların uzun kürekleri ve kürekçilerin kuvveti olarak kalmıştı.

Araplar Akdeniz kadırgasının gövdesini benimsediler, fakat ona latin arma eklediler. Kürekli tekne ile latin yelkenin bu bileşimi, on yedinci yüzyıla kadar denize egemen olacaktı. Arapların ilk fetih alanlarının Doğu Akdeniz’de olması, yeni armanın kullanımını teşvik etti. Ege’den İskenderiye’ye ve Kıbrıs’a kadar tüm Doğu Akdeniz’de yaz ayları boyunca düzenli esen meltem, Kızıldeniz’dekinden çok farklı olmayan bir seyir ortamı sağlamaktaydı. Arapların genişleme dönemlerinin başlangıcında Rodos’u ve öbür adaları işgal etmeleri, kısmen donanmalarını oluşturan teknelerin etkinliğine bağlanabilir. Kuşkusuz latin yelken İskenderiye’de yüzyıllardır bilinmekteydi - fakat öyle görünüyor ki, büyük ölçüde Nil ve kanal ticaretinde. Yeni fatihler suyu sevmeyi öğrenip denize açıldıktan sonra latin yelken bütün Akdeniz’e hızla yayıldı.

Büyük Arap fetihleri ve Doğu’dan taşıp gelen yeni bilgi ve kültür dalgası bu denizin tarihini sonsuza dek etkileyecekken, dokuzuncu yüzyılda alışık olunmayan bir varlık kendisini aniden hissettirdi. Avrupa’nın uzak kuzeyinden, doğuştan denizci, Araplar kadar sert ve tüm edebiyata oldukça sıradışı bir savaş aşkı -*berserksgangr*, “kudurmuşun tarzı” - solutan bir ırk çok farklı iki yoldan Akdeniz’e çullanmaya başladı. Vikingler, ya da eski Norveçliler, bu denizin kültürü üzerinde fazla iz bırakmamış olmalarına ve etkili oldukları dönem Arapların etkili olduğu döneme göre önemsiz gibi görünmesine karşın, onlara değinilmeden geçilemez. Vandallar dışında Kuzey’den gelip denizin yüzeyinde uzun gemi omurgalarının izini bırakan ilk insanlar onlardır. Vandallardan farklı olarak, birlikte getirdikleri ge-

miler ve kültür tamamen kendilerine aitti. Kuzey Avrupa'dan gelen ve sonraki on yüzyılda sevimli Akdeniz topraklarına bakıp işgal etmeye çalışacak uzun bir savaşçı, kaptan ve tüccar silsilesinin öncüleriydiler.

İrlanda, İngiltere ve Fransa'da Vikinglerin izi uzun süredir vardı. Geç dokuzuncu yüzyılda Noirmoutierli Ermentarius şunları söyleyebilecek kadar ileri gidebiliyordu: "Gemilerin sayısı artıyor: Sonu gelmez Viking akını hiç durmadan artıyor. Her yerde Hristiyanlar katliamların, yangınların ve yağmaların kurbanlarıdır: Vikingler yollarına çıkan her şeyi fethederler ve hiç kimse onlara direnmez: Bordeaux, Berigueux, Limoges, Angouleme ve Toulouse'u ele geçirirler. Angers, Tours ve Orleans ortadan kaldırılır ve sayısı bilinmeyen bir filo Seine'de yelken açar ve bütün bölgede kötülük artar. Rouen harabeye çevrilir, yağmalanır ve yakılır: Paris, Beauvais ve Meaux alınmış, Melun'nün güçlü kalesi yerle bir edilmiş, Chartres işgal edilmiş, Evreux ve Bayeux yağmalanmış ve her kasaba kuşatılmış. Kurtulan bir kasaba, kurtulan bir manastır pek yok: Herkes kaçıyor, 'toprağımız, çocuklarımız, yuvalarımız için kaim ve savaşın!' deme cüretini gösterenler çok azdır. Kılıçla savunmaları gereken şeyi haraç olarak verirler ve Hristiyan krallığının yok olmasına göz yumarlar."

Batı'nın bazı toplu ibadetlerinde araya özel bir duanın sokulması fazla şaşırtıcı değil: *A furore Normannorum libera nos, Domine*, "Bizi Norveçlilerin gazabından kurtur, Rabbim!" Fakat gemileriyle ırmaklarda yol alırken ya da uzun gemilerini sahillere sürerken Viking boynuzlarının sesinden ürken ve kılıçlarını hisseden sadece Kuzey ve Batı Avrupa değildi. Vikingler yaz aylarında Hercules Sütunları'nı rüzgâr gibi geçip Arap İspanya'nın kapılarına dayanınca, Akdeniz de "Norveçlilerin gazabı"nı tanıyacaktı.

Bu denizin tarihinde ilk kez bölgeye denize sahici bir tutkuyla bağlı gemici-savaşçılar gelmişti. Genel olarak Akdeniz insanı yüzyıllar boyunca sadece zorunluluktan ötürü denize açılmıştı. Yunanlılar bile denizciliği zorunlu bir kötülük -ticaretin ve denizaşırı kolonileşmenin bir aracı- olarak gördüler; Romalılar su ögesini tatsız bulmuştu. "En büyük deniz destanı" denilen Homeros'un *Odysseia*'sında bir gönüllüyü gemiye binmeye ikna eden bir tek satır yoktur. De-

niz, gök mavisi Akdeniz neredeyse hep gri ve düşmanca betimlenir. “Küreklerimizle gri deniz suyuna daldık ve kederli yüreklerimizle yol aldık” gibi satırlar boldur. Ne var ki, Kuzey’den yeni gelenlerin, Kuzey’e özgü olan ve Akdeniz kıyısı sakinlerinin hiçbir zaman hissetmedikleri sahici bir deniz aşkı vardı.

Sekizinci yüzyılda yazılan Anglosakson epik *Beowulf*a, Güney’de hiçbir zaman duyulamayan bir tını vardır. Gelecek yüzyıllarda tekrar tekrar duyulacaktır; önce Norveçliler, sonra Normanlar ve daha sonra İngilizler savaşmak ya da ticaret yapmak için bu eski denizcilik yuvasına inince. “Denizi çok iyi bilen biri onları kıyıya götürdü. Zaman geçti; gemi dalgaların üzerinde, bot kayalığın altındaydı. Savaşçılar şevkle bindiler. Akıntılar denizi kuma düşman etti. Erkekler parlak süsler, geminin bağrına muhteşem savaş takıları taktılar. Erkekler, kahramanlar, ahşap gemilerini kıyıdan uzaklaştırıp gönüllü serüvenlerine başladılar. Köpük boyunlu şamandıra bir kuş gibi dalga dolu denizin üzerinden rüzgâr hızıyla geçip gitti, ta ki ertesi gün çarpık pruvalı teknenin yolcuları karayı, parlayan deniz kayalıklarını, dik burunları ve geniş deniz şapkalarını görene kadar.”

Vikinglerin Grönland ve İzlanda’dan İspanya, Sicilya ve İtalya’ya kadar dünyanın denizyollarını dolaşırken kullandıkları gemiler birçok bakımdan Homeros zamanı Yunanlılarının teknelerine benziyordu. Yapılarındaki önemli fark, Akdeniz’in armuz kaplamasına ya da kenar kenar tırizlemesine karşıt olarak bordaları oluşturan yatay tırizlerin üst üste binecek şekilde atılmış -“bindirme kaplama”- olmasıydı. (Bugün Akdeniz’de rastlanan tek bindirme kaplama ahşap tekneler Kuzey’den gelmiştir, armuz kaplama hâlâ bölgesel bir tarzdır.) Büyük mavnaların basit bir dört köşe yelkenin takıldığı bir ana direği vardı -yine ilk Yunan teknelerine benzer ve büyüklüklerine bağlı olarak her bir bordasında on ila otuz kürekle çekilirdi. Klasik dönemin biremleri ve triremleri Vikinglerin deniz seferlerine hiç uygun olmazdı. Başıbozuk Kuzey Denizi ve soğuk Kuzey Atlantik gibi tehlikeli alanlarda yol almak için esas olarak rüzgâra bağımlıydılar. Norveçlilerin bu büyük mavnaları, her bakımdan, kendi türlerinin en iyi tekneleriydi.

The Vikings’te Holger Arbman, Viking zanaatçılığıyla ilgili bilgi-

mizin çoğuna temel olan ünlü Gokstad gemisini çözümler. Ne var ki, Gokstad gemisinin Norveçlilerin uzun deniz yolculukları yaparken kullandıkları tipik tekne olmadığını unutmamak gerekir; yelkenli bir tekneden çok kürekli bir bot olarak tasarlanmıştı. “Gokstad gemisi bir uçtan öbür uca 76,5 kademdir, 17 kademlik bir kemere kirişi, 3 kademlik bir gövde su çekimi ve 3 fit 9 pusluk bir gemi ortası net borda yüksekliği vardır... Kürekler, bazılarının düşündüğü kadar uzun ve iri kulaç atan ağır kürekler-değildir. Modern cankurtaran sandalı küreklerinden daha uzun değildirler, sadece 16 kadem uzunluğundadırlar (küpeştenin su seviyesinden daha yüksek olduğu pupada ve pruvada daha uzun olmalarına karşın), hafif ve çok dar ağızlıdırlar. ...”

Gokstad’ın önemli ve daha büyük yelkenli gemilerde kesinlikle rastlanan bir özelliği, gemi ortasında omurganın uçlardakinden bir fit daha derin olmasıdır. Vikingler, bir tekneyi kolayca tramola edebilmek için yanal direncini bu noktaya yoğunlaştırmının zorunlu olduğunun farkındaydılar. Tekneleri dört köşe bir yelken açardı, fakat ilk Akdeniz teknelerinin dört köşe yelkenlerinden çok daha etkili bir yelken. Viking gemi ustaları aksi takdirde serbest alt yakalı olan ana yelkenin alt yakasını ağaç bir gönderle (*beiti-ass*) genişlettiler. Her iki bordada küpeştelere, direğin hemen önüne, biraz farklı açılardan yukarı doğru bakan iki delikli büyük bir ağaç kemere yerleştirildi. Teknenin hangi yolu alacağına bağlı olarak, *beiti-ass* bu deliklerden birine sokulurdu. Böylece yelkenin geniş kenarını rüzgârüstü yol almaya yetecek kadar gergin tutmak olanaklıydı. Arap latin yelken kadar etkili değildi, fakat en azından eski dört köşe yelkende yapılan büyük bir iyileştirmeydi.

Eski destanlarda verildiği şekliyle geleneksel “bir günlük seyir mesafesi” yüz mil ya da saatte dört milden biraz fazladır. Bu açıkça ortalama bir rakamdı; çünkü 1893’te yapılan bir Gokstad kopyası yirmi dört saatlik bir seyirde saatte on bir mil ortalamasını tutturmakta güçlük çekmedi - modern yarış yatı standartlarına göre iyi bir hız. Bu Kuzeyli denizciler manyetik pusulayı bilmiyorlardı; fakat tüm kanıtlar öyle gösteriyor ki, güneş ve yıldız yüksekliklerini saptamak için bir tür aletleri (olasılıkla Arapların *kama?*ına benzer) vardı. Kazılarda

Ortaçağ'ın travers bordasına benzer delikli bordalar bulunmuştur. Bunlar, Viking denizcilerin gündüz seyri sırasında aldıkları çeşitli mesafelerin ve yönlerin kayıtlarını tuttuklarını gösterir.

Dokuzuncu yüzyıl ortası ile onuncu yüzyıl başı arasında, Akdeniz'e sayısız Viking akını oldu. Doğal olarak, yarattıkları tahribattan en çok batı ucundaki topraklar zarar gördü. 844'te Vikingler Sevilla'ya saldırdı ve eski Roma surlarını yıktı. Kuzey Avrupa'nın sakinleri bu Norveçlilerden kurtulmak için dua etmiş olabilirler; şimdi de Araplar onların savaş silahlarını hissediyor ve, "Allah belalarını versin!" diye çığlık atıyorlardı. Öyle görünüyor ki, İspanya'nın Mağriplileri onlara *el-mecûs* (büyücü ya da putperest) diyorlardı; olasılıkla Anglosakson yazarların onlara "pagan" deme nedenleriyle aynı nedenlerle.

859'da Loire bölgesinden ayrılan bir Viking sefer birliği Kuzey Afrika ve İtalya'ya hücum etti. Holger Arbman'dan aktarırsak: "Bu seferden hemen sonra İrlanda'da satılan siyah kölelere rastlamamız herhalde tesadüf değildir." Ertesi yıl Piza'ya saldırdılar ve öyle görünüyor ki, Doğu Akdeniz'e kadar gittiler, hatta olasılıkla İskenderiye'ye bile ulaştılar. Ne var ki, Sevilla Emiri'nin yönetiminde güçlü bir savaş filosu kuran İspanya Mağriplilerinin etkili direnişi, Norveçlileri Cebelitarık Boğazı'ndan Akdeniz'e daha fazla saldırıdan caydırmış gibi görünüyor. Kuzey İspanya ve bugünkü Portekiz'in kıyı şeridi ertesi yüzyıl boyunca Vikinglerin sürekli saldırısına uğradı. Bu arada, Fransa'nın güneyinde (Rhone Deltası'ndaki Camargue gibi yerlerde) kurdukları üslerden hamle yapmaya, Batı ve Orta Akdeniz'deki genel güvensizliği katmerleştirmeye devam ettiler.

Vikingler Doğu'da da beklenmedik bir hamle yaptılar. Bu kez açık denizden değil, Volga ve Dinyeper üzerinden uzun nehir yollarıyla geldiler. Bu Vikingler -Viking sözcüğü, şu ya da bu zamanda tüm İskandinav ırklar için kullanılan generik bir terimdir- bugün İsveç olarak bilinen bölgeden geldiler. İsveçliler, Norveçli ve Danimarkalı kuzenlerinden farklı olarak, kuzeyde açık denizin yolunu tutmak yerine karayı tercih ettiler. Dinyeper üzerinden Olbia limanına ve Volga üzerinden Hazar'a ulaşıncaya kadar Rusya'nın ve Avrupa'nın büyük ırmaklarını izlediler. Yelkenle ve kürekle

Rusya'dan Karadeniz'e inmek için olasılıkla Don'dan da yararlandılar. Bu İsveçli serüvenciler öbür Kuzeyli göçmenlerden çok farklı bir rota izlediler. Esas olarak ticaret için geldiler. Kendi kaynakları, Doğu'nun mallarıyla değiştirmeye can attıkları deri, kürk ve amberden ibaretti. Zorunluluktan ötürü ilkel Slav kabilelerin yaşadığı binlerce kilometrelik bir topraktan geçmek zorunda oldukları için, eski Kartacalılar gibi hareket ettiler. Ticaret noktaları kurdular, yerlileri kışkırtmamaya çalıştılar ve olabildiğince barışçı tüccarlar gibi davrandılar. Bizans İmparatorlarının onları paralı asker olarak kullanmaya can attıkları gerçeği, iyi savaşçı olduklarını gösterir. On birinci yüzyıla gelindiğinde Konstantinopolis'teki imparatorluk muhafızları onlardan oluşuyordu. "Waring" ya da Varangian Muhafız'dan ilk kez 1034'te söz edilir. Bu dönemden itibaren, İsveçlilerin Rusya'dan geçen ticaret yollarındaki faaliyetlerine sıkça göndermeler vardır. Olağanüstü savaş yetenekleri ve sağlam sadakatleri nedeniyle, İmparatorlar bu gözü pek Kuzeyli savaşçıları kişisel korumaları olarak almaya hevesliydi. Ana silahları baltaydı ve komutanları Acolyte, "Balta Taşıyan Muhafızların Lideri" olarak bilinirdi. On birinci yüzyıl ortasında İmparator IV. Romanos'un özel bir birlik olarak yeniden düzenlediği bu muhafızlar on üçüncü yüzyıla kadar Bizans tarihinde renkli ve önemli bir rol oynayacaktı. Balta, tipik bir Kuzeyli silahıydı; Vikingler ve "Waringler" görünene kadar Akdeniz'de fazla görülmeyen bir silah. Bizanslı tarihçi Diyakoz Leon, Waring Muhafız'ın ırksal kökenini açıklar: "Açık sarı ya da kızıl saçları ve mavi gözleri vardır. Saçları yüzün her iki tarafından aşağı doğru sarkar. Sakallı ve palabıyıklıdırlar. Savaşta asla ele geçmezler, teslim olmaksızın kendilerini öldürürler." Birkaç yüzyıl boyunca Bizans'ın yöneticilerini koruyacak olan özel birlik böyleydi - Yunanca konuşan sarayda, bir zamanlar kudretli Roma İmparatorluğu olan şeyin son topraklarını ve onurunu korumaya yardım eden Kuzeyli bir egzotik.

Böylece, Kuzey Afrika kıyısı, İspanya, Sicilya ve Akdeniz'in orta bölgeleri Arap yönetimi altına girmişken (ya da girmek üzereyken), Vikingler Doğu'da ve Batı'da aniden ortaya çıktılar. Gotlar, Vizigotlar, Hunlar ve Vandallar Akdeniz havzasını zaten etkilemişti; fakat Avrupa'nın uzak kuzeyinden gelen halklar ilk kez bu denizi gerçek

ölçülerde etkilemişti. Yalnızca İsveç'te yirmi binden fazla Müslüman parasının bulunmasından yola çıkılarak, Akdeniz'in doğu ucuyla ne kadar ilişki içinde oldukları kestirilebilir. Üzerinde, Atina'da bir Waring Muhafız'ın Germen alfabeyle yazdığı bir kitabe bulunan mermer bir aslan, şimdi Venedik'te görülebilir. Kaşmir'e ait bir yedinci yüzyıl Buda heykeli, İsveç'te Helgo'da bulunmuştur.

Batı havzasına Norveçli istilacılar esas olarak baskıncı ve talancı olarak geldiler; fakat uzak kuzeydoğu ucunda, Bizans'a ve Ege'ye ise tüccar olarak. Birçoğu kalıp Bizans imparatorlarına hizmet etse de, esas olarak Rusya'nın ve Kuzey Avrupa'nın büyük ırmaklarından mal taşıyan kimseler sıfatıyla ilk kez Doğu Akdeniz'le ilişkiye girdiler. O zamana kadar Kuzey Avrupa'dan çok uzak kalan bu denizin kültürü ve dini bu uzak topraklara yayılmaya başladı. Filozoflar, dini liderler, bilim insanları, sanatçılar ve zanaatçılar kültürleri yaratabilir. Fakat dünyanın farklı bölgelerinin çapraz döllenmesine akıncılar ve tüccarlar yardım ederler.

ALTI

Arap Yüzyılları

Denizcilikte yeni bulunan Arap yeteneği kendini hissettirmek-te gecikmedi. 823'te Araplar Girit'e saldırıp aldılar. Bu, Bizanslılara sert bir darbeydi; çünkü Ege Denizi'nin eteğinde bulunan bu büyük ada, Güney Akdeniz'le bağlarını koparan çekilmiş bir pala olmuş-tu. Küçük Asya'yı silip süpüren ve Karadeniz'deki Bizans kenti Herakleia'ya (bugünkü Ereğli) kadar çıkan ünlü Harun Reşid döneminde bu adanın kaybedileceği açıkça belli olmuştu. Bu istilanın nedeni, İmparator Nikephoros'un daha önce güney sınırlarında barışı sağlayan haracı artık ödeme niyetinde olmadığını bildiren bir mektubu Halife'ye yazacak kadar pervasız olmasıydı. İmparator'un mektubuna Harun Reşid'in yanıtı, gücünün doruğunda olan Müslüman dünyanın özgüvenini sergiler: "Bismillahi'r-rahmani'r-rahim, Harun Reşid, Müminlerin Komutanı, Roma köpeği Nikephoros'a. Mektubunu okudum, ey imansızın oğlu. Sen benim cevabımı duy-mayacaksın, cevabımı göreceksin."

Bizans'ın doğu eyaletini kasıp kavuran şiddet fırtınası, gelecekte Halife'yle ilişkilerinde daha dikkatli olmasının daha iyi olacağını İmparator'a anımsattı. Harun Reşid'in oğlunun halifeliği sırasında bu büyük darbe -Girit'in kaybı- Ege ye Küçük Asya'daki Bizans gücünü zayıflattı. Yüz elli yıl boyunca (ada Bizanslılar tarafından tekrar ele geçirilinceye kadar) Girit'ten kalkan Arap deniz serserileri, o zamana kadar imparatorluk donanması tarafından korunan kentlere ve adalara saldırıp yağmaladılar. Girit sadece bir korsan yuvası olmakla kalmadı, Akdeniz'deki en büyük köle pazarlarından biri de oldu; anakaralı ve adalı talihsiz Yunanlılar buradan gemilere bindirilip Bağdat ve İskenderiye saraylarına ve haremlerine götürüldüler.

Girit'in kaybı Bizans için ağır bir darbeydi, fakat daha kötüsü de yoldaydı. Bir yıl sonra, fesatçı bir Yunan subay, Afrika'daki Aglebi hanedanını bir ordu gönderip Sicilya'yı almaya davet etti. Ebedi savaş alanı Sicilya, yüzyıllar önce gerçekleşen dramın ovalarında, va-

dilerinde ve dağ geçitlerinde tekrar sahnelendiğini görecekti. Ada bir kez daha Avrupa ile Afrika arasında anlaşmazlık konusu olacaktı. İstila kuvvetini taşıyan Arap filosu Suse'den yola çıktı ve Sicilya'ya kazasız ulaştı. Fatihler için ilk koşulun, denizin kontrolü olduğu bir kez daha görüldü. Adanın güneyinde, Sicilya'nın az sayıdaki ırmaklarından birinin üzerinde kurulu küçük bir liman olan Mazara ele geçirildi ve Arap karargâhı yapıldı. Tuhaftır, adanın ilkönce güney ve batı kesimleri -Kartacalıların eski yerleri- yeni Sami yönetimin altına girdi. Sirakusa, savaşın başında kuşatılmasına karşın, Sicilya'da elli yıl daha Hristiyan bir kale olarak varlığını sürdürecekti. 832'de istilacılar Palermo'yu ele geçirerek ilk büyük başarılarını elde ettiler. On bir yıl sonra Messina düştü ve İtalya'ya giden yol açıldı.

Müslümanlar kendi aralarında anlaşmazlığa düşmeselerdi, Sicilya'nın tamamı çok daha hızlı bir biçimde ellerine geçerci. Fakat Afrika'dan gelen istilacılar ile İspanya'dan gelenler arasında sürekli ortaya çıkan farklılıklar Müslüman fethini yavaşlattı. Yine de, adanın tamamını henüz ele geçirmemiş olmaları İtalya'yı istila etmelerini önlemedi. *The Empire of the Arabs'ta* Sir John Glubb'un yazdığı gibi: "Ağustos 846'da Ostia'yı aldılar ve Roma surlarının önünde göründüler. Kente saldırmadan geri çekildiler, fakat Tiber'in karşı kıyısındaki Aziz Peter mabedini yağmaladıktan sonra. Yalnızca Apulia eyaletinde en az yirmi dört kaleyi elinde tutan bir Arap garnizonu Bari'yi işgal etti. Abbasilerin zayıflamakta olduğu bir anda Arapların Sicilya'ya ve Güney İtalya'ya yerleşmesi, 850'de Müslümanların Akdeniz'i daha fazla kontrol etmelerini sağladı. ..."

Dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Araplar bu gücü kullanmakta tereddüt etmediler. İspanya'dan Aslanlar Körfezi'ne egemen oldular, Fransa'nın güney kıyısını soyunca koloniler kurdular, Rhöne'a ve Arles'e kadar iç-karaya girdiler. Balear Adaları, Barcelona'dan kalkan gemileri için kolay bir av haline geldi. Orta Akdeniz'de, Afrika'dan gelen korsanlar Sardinya ve Korsika'yı yıldırıp harabeye çevirdiler. İtalya'nın batı kıyısı ile Fransa'nın güney kıyısında çok az liman talandan kurtuldu - Nice ve Marsilya'nın yanı sıra Ceneviz (bugünkü Cenova) ve Civita Vecchia da yağmalandı. Orta ve Batı Akdeniz'de imparatorluk deniz gücünün son izleri yok

oldu. Bir zamanlar bütün denizi birleştiren Roma egemenliğinin birkaç kanıtı sadece Adriyatik'in bazı kesimlerinde, Kuzey Ege'de ve Karadeniz'de kalmıştı. Takip eden yüzyıllarda Doğu ile Batı arasındaki çatışma Akdeniz'i bir savaş alanına çevirecekti. Bazen bir kuşak kadar bir süre bazı alanlar nispeten sorundan uzak kalacak, fakat savaş şu ya da bu biçimde yeniden patlak verecekti. Vandalların akımıyla başlayan eski kıyı limanlarından iç- karaya hareket devam edecekti.

Artık Sicilya Emiri'nin mekânı olan Palermo, 230 yıl boyunca Müslüman bir kent olarak kalacaktı. 878'de Sirakusa'nın düşüşüyle birlikte, ada uzun ve sorunlu tarihinde ilk kez Sami bir gücün tamamen denetimine girdi. Kartacalıların başarısız olduğu yerde, Afrika'nın eski Kartaca bölgesinden gelen Müslümanlar, Araplar ve İspanya'dan dönme Müslümanlar birliği başarmıştı.

Sirakusa düştükten sonra bile, "çiçekli ada"nın yeni efendilerine bir direniş vardı. Messina'ya yalan Rametta ve MÖ. dördüncü yüzyılda Yunanlıların kurduğu Tauromenium (Taormina) neredeyse onuncu yüzyılın sonuna kadar dayanmayı becerdi. *Encyclopaedia Britannica*'da Edward Freeman şöyle yazar: "138 yılda Arap, Kenanlının hiçbir zaman yapmadığını yaptı. Tüm ada Sami, yani Muhammedi bir mülktü. Fakat ilk ve en uzun dönemi sadece 73 yıl sürdü. 1038'da kendi zamanının birinci sınıf kaptanı George Maniakes, Doğu imparatoru tarafından kaybedilen toprakları geri almaya gönderildi. .. Peşinden dört yıllık Hristiyan zaferi izledi. ... Önce Messina, sonra Sirakusa ve daha sonra öbürleri, kasabalar peş peşe kurtarıldı. Yeniden fethin tam kapsamı kesin değil; Bizanslı yazarlar tüm adanın kurtarıldığını iddia ederler; fakat Saracenlerin Panormus'u kaybetmedikleri kesindir. Fakat saray nüfuzu her şeyi berbat etti: Maniakes geri çağrıldı; yerine gönderilen imparator Mikhail'in akrabası Stephenos komutasında, Saracenler kaybettiklerini geri aldılar. Yalnızca Messina elde tutuldu, ne kadar süre tutulduğu ise belli değil."

Sicilya'nın Saracenlerin ya da Müslümanların eline geçmesi, Avrupalı tarihçiler tarafından genellikle ağır bir felaket sayılmıştır. Ne var ki, Akdeniz tarihinde (ve olasılıkla eninde sonunda Avrupa tari-

hinde) soruna biraz farklı bir açıdan bakmak olanaklıdır. İspanya ile Sicilya, fethedildikleri sırada sıkıntılı ülkelerdi - biri peş peşe gelen Kuzeyli barbar saldırı dalgaları altında yıpranmış, öbürü Bizans'ın kötü yönetiminden ve rüşvetçi vergi tahsildarlarından bıkmıştı. Müslüman fethi, Akdeniz'in batı direği İspanya ve büyük merkez yay Sicilya üzerinde birçok bakımdan canlandırıcı bir etki yarattı. Arap İmparatorluğu'nun kalbi Tatarların ve Türklerin alanlarıyla parçalanmak üzereyken, Arap kültürü Uzak Batı'da ve denizin merkezinde kök salabildi. Sir John Glubb şunları yazar: "İspanya'nın ve Sicilya'nın kapıları yavaş yavaş açılmaya başladı, Şam'da ve Bağdat'ta olgunlaşan ve oradan Kayrevan ve Cordoba'ya taşınan Arabistan'ın ve Doğu'nun birikmiş becerisi, bilgisi ve bilimi, tam da kaynağında kurumak üzereyken Avrupa'ya aktı."

Sicilya Muhammedi bir güç olma sürecinde olmasına karşın, Yunanlılara, Latinlere ve öbür sakinlere özellikle sert davranılmış gibi görünüyor. Müslümanlar öbür inançların mensuplarına, Avrupalı Hristiyanlar yeniden üstünlüğü ele geçirdiklerinde Müslümanlara gösterdiklerinden daha fazla hoşgörü gösterdiler. Köylülerin çoğu köleleştirildi; fakat Müslüman serf olarak durumlarının, yüzyıllarca süren Bizans, Roma, Yunan ve Kartaca yönetiminde olduğundan daha kötü olduğu kuşkuludur. Sicilya'nın sahipliği konusunda Normanlarla Araplar çatışmaya girdiği sırada Arapça konuşmayan ahalinin hâlâ Yunanca konuşup yazması dikkate değerdir; çünkü Arapçayı dayatmak için hiçbir zor kullanılmamıştı. Dahası, Hristiyanlığı silmek için hiçbir girişimde bulunulmamıştı. Kiliseler ve manastırlar hâlâ vardı ve uzun Arap yönetimi süresince mal edinmelerine, dini ibadetlerini ve yaşam tarzlarını sürdürmelerine izin verilmişti. Arap halkların hayranlık verici tarım ve sulama teknikleri adarım geniş alanlarını tarıma elverişli hale getirirken, Arap mimarisi (Palermo'daki birçok binanın hâlâ tanıklık ettiği gibi) neredeyse klasik Yunanlıların ilkbaharıyla boy ölçüşen bir parlaklık getirmişti. İspanya'da olduğu gibi burada da Arap fethi birçok yarar getirmişti: Kuşaklar boyu süren çatışmalar süresince Avrupalıların takdir etmesi zor olsa da, yirminci yüzyıldan bakan biri için daha aleni olan yararlar.

Arap yönetimi döneminde Sicilya'nın tarihi kendi başına geniş bir konudur. Akdeniz'deki yaşam gelgitlerinin daha önceki evrelerinde olduğu gibi, bazen bir mikrokozmosa bakarak olayların bütünsel kalıbını izlemek daha kolaydır. Maltız takımadaları yine uygun bir eskiz tuvalidir. Sicilya gibi Bizans İmparatorluğu'nun bir parçası olan bu adalar, 870'te Araplar tarafından ele geçirildi. Sicilya'da olduğu gibi, Hristiyan Kilise'nin varlığını sürdürmesine izin verildi - bir azınlık dini haline geldiğini gösteren kimi kanıtlar olmasına karşın. Fenikelilerden miras kalan Sami dilin bir versiyonunu konuşan Maltızlılar Arapçayı hızla benimsemiş olmalılar. Kuşkusuz, bu adalarda bırakılan en büyük iz, bugüne kadar varlığını sürdüren -İtalyanca, İspanyolca, Fransızca ve İngilizceyle çoğalsa da- dildi. (Sicilya'da da, ağız esas olarak İtalyanca olmasına karşın, epeyce Arapça sözcük varlığını sürdürür.)

Akdeniz'in orta bölgesinde Kartacalıların üstün oldukları günlerde olduğu gibi Malta, Afrika anakarası ile büyük koloni Sicilya arasında kuzeye ya da güneye giden tekneler için iyi konaklama yerleri sunmasından yararlandı. Arap işgali yüzyıllarında edinilen öbür yararlar, tarımdaki hatırı sayılır ilerlemelerdi. Toprağı sulama amacıyla kuyudan su çekmek için kullanılan ve hayvan gücüyle çalışan su çarkı (Maltız *sienjcfst*) bu mekanik ilerlemeler arasındaydı. Turunçgiller de yeni yöneticiler tarafından Doğu'dan getirildi. Eski dünya limonu ve portakalı tanımıyordu. İkisi de olasılıkla Hindistan kökenliydi ve Araplar tarafından Sicilya'ya ve Malta'ya -ve İspanya'ya- sokulmuş gibi görünüyor. Pamuk, Araplar tarafından Malta'ya sokuldu, oranın ikliminde gelişti ve daha sonraki yüzyıllarda küçük takımadanın ekonomisinin başlıca ürünü haline geldi. Araplar, yine olasılıkla Hindistan kökenli olan gelişmiş sayı sistemini de tanıttılar. Bunlar, adaların (aslında bütün Akdeniz'in) yeni sahiplerinden gördüğü yararlardı. Muhasebe defterinin borçlar kısmında, bir Avrupalı Hristiyan Kilise'nin gerilediğini savunabilir. Yine de, Kilise'ye ve Hristiyanlığa hiçbir zaman kasten baskı yapılmadığına işaret edilmelidir. Kuşkusuz İslama dönenler Müslüman efendilerinden yarar görmüştür; fakat kendi inançlarına bağlı kalmayı tercih edenler, Hristiyanların daha sonra Araplara ve Yahudilere yaptığı

gibi, asla zulüm görmediler. Kamıt olmasa da, İspanya'da, Sicilya'da ve Balear Adalarında olduğu gibi Malta'da da Yahudilerin toplulukta önemli bir rol oynamış olmaları olasıdır; çünkü Araplar onların entelektüel yeteneklerine saygı duyuyor ve teşvik ediyorlardı.

870'ten 1091'e kadar, iki yüzyıldan fazla süren Arap yönetiminde adalar zenginleşmiş gibi görünüyor. Arap bir vakanüvis (*The Story of Malta*' da aktaran Brian Bloiet) Malta'dan şöyle söz eder: "Malitah ... iyi olan ve Allah'ın inayetinde olan her şeyde zengin ... kalabalık kasabaları ve köyleri, ağacı ve meyvesi olan." Aynı şey Sicilya için de söylenebilir. Fakat, Heraklitos'un MÖ. altıncı yüzyılda gözlemlediği gibi, "Her şey akar." Doğada ya da insan işlerinde değişmezlik yoktur. Arapların Akdeniz havzasına soktuğu akıntının dinmesine izin verilmeyecekti.

Maltız adası Gozo'da bulunan on ikinci yüzyıla ait bir Arap mezar taşı, Suse'den Ali'nin oğlu, Hassan'ın kızı, Maimuna'nın ölümünü anımsatır. Bu denizin ebedi sesini tekrarlıyor gibi:

"Sor bakalım baki kalan bir şey, ölümü def edebilen ya da ölüme büyü yapabilen bir şey var mı?

"Eyvah, ölüm kısa ömrümü benden aldı; ne dindarlığım, ne te-vazum beni ölümden kurtarabildi. İşimde hamarattım ve yaptığım her şey hesaplıdır ve baki kalır.

"Ey, içine gömüldüğüm bu mezara bakan kişi, gözkapaklarımı ve gözlerimi toz kaplamış.

"Yatağımda ve meskenimde gözyaşından başka bir şey yok; Yaratan'ım bana gelince ne olacak?"

Mezar taşı parçalanmış. Yazı bu kederli soruyla biter. Arap yüzyılları da parçalanacaktı. Fakat Arapların bu denizin ve etrafındaki toprakların yaşamına ve kültürüne katkısı, küçük Maimuna'nın mezar taşı kadar zarif ve derin oyulmuş olarak kalacak.

YEDİ

Normanlar ve Araplar

Vikingler Akdeniz'e daha önce gelmişti; fakat bu denizin toplumları ve uygarlığı üzerinde büyük bir etki yaratacak ilk İskandinav ırk, Normanlardı. "Norman" adı, "Northman" (Kuzeyli) sözcüğünün yumuşatılmış bir biçiminden başka bir şey değildir ve bir süre tüm İskandinavlar için kullanıldı. Daha sonra, eski Galya'ya yerleşen ve "Normandiya"yı -Kuzeylilerin Ülkesi- kolonileştiren Kuzeyli istilacıların özel adı oldu. Elbette, Galya'nın sakinleriyle ve German ırklardan oraya yerleşenlerle karşılıklı kız alıp verip evlenmişlerdi. Fransız dilini ve göreneklerini ve Hristiyan dinini benimsemişlerdi. Yine de esas olarak İskandinav bir halk olarak kaldılar ve *furor Normannorum* -Kuzeylinin savaşa yatkınlığı- karakterlerinde içsel bir özellikti. Fransa'nın daha rahat toprağına yerleşmiş olmaları bu özelliği silmeyecekti.

Büyük mavnalarını Seine'den Paris'e kadar süren Vikinglerin yağma akımları, Seine Vadisi'nin tüm verimli delta toprağının Normanlar tarafından fethinin başlangıcı olmuştu. Bölgenin biraz sert iklimi (Normandiya'nın başkenti Rouen'e le *pot-de-cambre de France* denmesi boşuna değil), bu Normanların fiziksel karakteristiklerine ve mizaçlarına uygundu. Ne var ki, kanlarındaki itici dürtü, fethettikleri ve kuşaktan kuşağına miras alıp işlettikleri bu verimli toprak tarafından yatıştırılmadan kaldı. Hâlâ deniz ve daha fazla genişleme; kılıçların şakırtısı ve uzun bir geminin pruvasında hücum sesi onları çekiyordu.

Encyclopaedia Britannica' da Edward Freeman, karakterlerini çözümlleyen çağdaş bir tarihçiden, Geoffrey Malaterra'dan aktarır: "Normanları kurnaz, daha fazlasını kazanma umuduyla miraslarından vazgeçen, kazanç ve hâkimiyet peşinde koşan, her tür taklitçiliğe düşkün, savurganlık ile açgözlülük arasında belli bir ortalamayı tutturana -yani, kesinlikle yapmış oldukları gibi görünüşte karşıt bu iki niteliği birleştiren- bir ırk olarak önümüze koyar. Reislerinin, şöhret

kazanma arzusuyla özellikle savurgan olduklarını ekler. Dahası, dal-kavuklukta becerikli, güzel konuşmaya tutkun -öyle ki, her oğlan çocuk bir hatipti-, adaletin boyunduruğu altına sıkıca sokulmadıkça tamamen dizginsiz bir ırktılar. Talih karşılarına çıkardığında zahmete, açlığa ve soğuğa dayanıyorlardı, avcılığa meraklıydılar, kahramanlardan, her tür silahtan ve savaş giysisinden zevk alıyorlardı. Taklitçilik aşkı belirgindi. Çok az özgün buluşun izi herhangi bir Norman kaynağa kadar götürülebilir; fakat hiçbir halk, öbür uluslardan alıp benimsemeye, bilgili, becerikli ve her konuda öne çıkmış insanların dostluğunu kazanma ve hizmetlerinden yararlanmaya daha fazla istekli değildi. Bu kadar çok iş başaran, Avrupa'nın bu kadar büyük bir kesimine yerleşen ve fetheden bir halkın yeryüzünden silinmiş olmasını, belki de bu hayranlık verici niteliğe bağlamak gerekir."

Normanlar çok geçmeden çatışma içine girdikleri Araplardan mizaç olarak pek farklı değildiler. Fazla bir şey yaratmadılar - fakat özümsemeyi bilecek kadar akıllıydılar. Adaletle de saygılıydılar; fakat sağlam bir el tarafından denetim altında tutulmaları ve adaletin gerçekten uygulandığına inandırılmaları gerekiyordu. Bunlar göz önüne alındığında, Normanlar, kanıtlayacakları gibi her yere gidebilir ve her şeyi elde edebilirlerdi. Güçleri, başka şeyler kadar uyarılma yeteneklerinden de kaynaklanmaktaydı. İngiltere'yi fethedenler Akdeniz'e dalıp, Sicilya'yı da fethettiler. Daha sonra, kendileri ya da torunları Yakınoğlu'nun büyük bir kesimine boyun eğdirecekti.

1057'den hemen sonra iki Norman soylu, Robert Guiscard ve kardeşi Roger Güney İtalya'ya gelip bölgedeki Müslüman kalelere saldırmayı özenle planladılar. Kurtaracakları toprakları kendilerine vereceğine söz veren Papa'nın teşvik ettiği iki kardeş, Calabria olarak bilinen bölgenin büyük bir bölümünün efendisi oldu. 1060'ta Reggio ve Cosenza'yı ele geçiren Robert, kendisini neredeyse tüm Güney İtalya'nın yöneticisi olarak kabul ettirdi ve mülkleri Papa II. Nicholas tarafından onaylandı. Resmen kâfirlere karşı savaşta papalığın savunucuları olarak tanınan iki kardeş ve Norman izleyicileri, Müslüman egemenliğindeki Sicilya'ya sistematik bir saldırı başlattılar. Calabria'daki başarılarından sonraki yıl Messina'yı ele geçirmek üzere Reggio'dan dar boğazı geçtiler. Deniz gücünün önemi bir kez

daha anlaşıldı. Müslümanlar eski donanma üstünlüklerini korumuş olsalardı, Sicilya'nın istilası olanaksız olurdu.

Bu nedenle Normanlar, Edward Freeman'ın yazdığı gibi, "Haçlı Seferleri vaaz edilmeden önceki haçlılar"dı. "Norman savaşçılar çok daha önceleri Yarımada'daki Saracenlerle savaşlarında İspanya Hristiyanlarına yardım etmişlerdi ve Sicilya'da, bu büyük Akdeniz adasını aynı düşmandan aldılar." Aslında, bu denizin tamamını yüz-yıllar boyunca sıkıntıya sokacak çatışmanın ilk uyarı sesiydiler - din savaşlarının. Akdeniz'in tarihinde bu yeni bir faktördü; çünkü o zamana kadar savaşlar maddi kazanç ve fetih uğruna yapılmıştı. Büyük Arap fetihleri (Arapların savaş narası Allah'ın ve Peygamber'in üstünlüğünü ilan etmesine karşın) bir din olarak İslam uğruna yapılmamıştı. Bizans ile Araplar arasındaki savaşlar büyük ölçüde sınırların güvenliğiyle ilgili olmuştu. Normanların gelişiyle birlikte (dinsel boyut bazen bir bahane olarak kullanılmış olabilse de), yirminci yüzyılın ideolojik farklılıklarını andıran dinsel farklılıklar artık *casus belli* olarak kullanılacaktı.

Sicilya'ya sahip olma mücadelesi otuz yıla yakın sürdü. Messina alındıktan sonra, Normanların eline geçen ikinci kent Catania'ydı. Bu kez Müslüman bir valinin yönetiminde de olsa Taormina yine dayandı ve ardından 1071'te Palermo alındı. Tarihi boyunca savunmaya uygun kusursuz konumu nedeniyle uzun ve inatçı kuşatmalara vesile olan Sirakusa'en son düşen kentler arasındaydı (1081). Sadece Girgenti, Castrogiovanni, Noto ve adanın güneyindeki birkaç kent ele geçirilmeden kaldı ve 1090'da bunlar da düşünce, adanın tamamı bir Norman krallığı haline geldi. Robert ve Roger Guiscard'ın görece küçük bir Norman taraftarla elde ettikleri bu dikkate değer başarı, adanın çalkantılı ve kanlı tarihinde yeni bir evrenin başlangıcına işaret etmekteydi. Sicilya gelişip, tüm Akdeniz'in en şirin ve uygar güçlerinden biri olacaktı. Yeni Norman yöneticilerin açığöz nitelikleriyle birleşen Arap mirası, Sicilya'ya özgü dikkate değer bir mimari ve kültürel başarı üretti.

Gibbon'dan aktarırsak: "Otuz yıllık bir savaştan sonra büyük kont unvanıyla Roger, Akdeniz'in en büyük ve en verimli adasının hükümrانlığını elde etti; ve onun yönetimi, yaşının ve eğitiminin

ötesinde liberal ve aydınlanmış bir kafa yapışını sergiler. Müslümanların dinlerine ve mallarına dokunulmadı; Muhammed'in ırkından Mazaralı bir filozof ve hekim fatihe nutuk çekti ve saraya davet edildi: Yedi iklimin coğrafyası Latinceye çevrildi; ve Roger dikkatle okuduktan sonra, Arabın eserini Yunanlı Ptolemaios'un yazılarına tercih etti."

O çağda alışılmamış bir biçimde Norman Roger, yeni krallığın da hem Arapların, hem Yunanlıların kendi yaşam tarzlarını sürdürmelerine ve farklı uygarlıklarını geliştirmelerine izin verecek kadar zeki idi. Sonuç, Normanların yönetiminde daha önce hiç olmadığı ve ondan sonra da olmayacak kadar birleşmiş bir Sicilya oldu. Her yerde Muhammed dini hoş görüldü ve Müslüman birlikler gönüllü olarak ordunun belkemiğini oluşturdular. Aynı zamanda Yunanlılar da, Katolik rahiplerden önemli bir baskı görmeden Doğu kilisesinin ritüeline uygun ibadet etmeye devam ettiler. Roger'ın Sicilya'yı fethinin bir, yan ürünü de, 1090'da herhangi bir direnişle karşılaşmadan aldığı Maltız adaları seferiydi. Artık sadece Akdeniz'deki en zengin adayı değil, Malta'nın muhteşem limanlarını da elinde tutuyordu. Normanların Orta Akdeniz'e yerleşmeleri, Müslüman gücün doğu topraklarının batı topraklarından kopması tehdidi altında olması demekti. İspanya'nın Müslümandan çok Avrupalı olmasına hâlâ birkaç yüzyıl vardı; fakat İtalya ve Sicilya'daki Norman yükselişi, bunun habercisiydi.

Müslüman güç gerçekten de zayıflamaktaydı ve akıntı bütün havzada tersine dönüp batıdan doğuya akmaya başlamak üzereydi. Arapların Akdeniz ve Avrupa kültürüne getirdikleri, birçok yeni düşünceyi ve biçimi bilimsel ve sanatsal olarak aşıl原因an parlak katkı, bu denizin tarihinde olup biten her şey kadar önemliydi. Fakat Doğu'da, geçmişte daha önce sıkça olduğu gibi yeni bir güç, örs başlı bir fırtına bulutu gibi yükseliyordu. Eski Arap İmparatorluğu'nu temelinden sarsacak ve ardından, tıpkı bir zamanlar Perslerin yaptığı gibi Avrupa kapılarına dayanacak bir gücü bu. Dayanıklı, göçebe bir atlılar ırkı Türkistan bozkırlarından çıkıyordu.

Kendilerinden başka birçok ulus gibi Araplar da ordularını pekiştirmek için öbür ırklardan yararlanmışlardı. Romalılar Frankları

ve Hunları, Bizanslılar Bulgarları ve Vikingleri çalıştırmıştı. Yaşlı, zayıflayan bir güç, gerilemesini ilkel de olsa savaşa yatkın halklar cila-sıyla parlatma eğilimindedir. Dokuzuncu yüzyılda Araplar da aynı-sını yapmaya başlamıştı. *The Empire of the Arabs*'ta Sir John Glubb'un yazdığı gibi: "9 Ağustos 833 günü, Memun'un öldüğü ordu kam-pında kardeşi Mutasım halife ilan edildi. Harun Reşid'in sekizinci oğluydu ve onun üçüncü oğlu halife olacaktı.... Mansur'un Bağdat'ı kuruşundan ve Bağdat'a dayamp Horasan birliklerini yerleştirmesinden bu yana yetmiş yıl geçmişti. Fakat Horasanlılar, Emin ile Memun arasındaki yıkıcı iç savaştan sonra, Abbasilere geleneksel bağlılıklarını bırakmışlardı. Mutasım, sadık birlikleri başka yerde aramak zorunda kaldı. Araplardan hoşlanmamış ve neredeyse tamamen paralı Türk askerlere bel bağlamış gibi görünüyor. Paralı Türk askerler zaten vardı, fakat Mutasım sayılarını epeyce artırdı. On bin kişilik bir muhafız birliği oluşturuncaya kadar, Amu Derya'nın ötesinden elinden geldiğince çok adam getirtti. Onları, bazısı tamamen ipekten şahane üniformalarla donattı; kemerleri ve silahları altın ve gümüş kakmalıydı. Türk askerlerin alınması, daha önce alınan Horasanlılardan tamamen farklıydı; çünkü Persler ve Araplar Müslümandı ve yüksek kültürlerle sahiptiler. Türkler, barbar kabilelerden gelmekteydi. ..."

Normanlar İtalya'dan güneye inmeye başladıkları sırada, Türkler kendilerinden önceki birçok paralı asker gibi kendi başlarına buyruk olmaya başlamışlardı. Selçuk adlı bir Türk beyinin oğulları ve izleyicileri Horasan'ı ve Persis'i henüz ele geçirmemişti; fakat 1055'te bunlardan biri, Tuğrul Bey Bağdat'ta Sultan ilan edilmişti. Bu "Selçuklu" Türkleri kolayca ve tutkuyla Müslümanlaştılar. Sekizinci yüzyılın Arapları gibi, P.eygamber'in ateşli tektanrıcılığından esinlendiler. Kültürel olarak ilkel, dayanıldı bu Asyalı kabileler denizin doğu havzasındaki yaşam tarzını tamamen değiştirdiler. Özgün hiçbir şey yaratmayan bu kabileler Perslerin ve Arapların kültürel dünyasını miras aldılar ve ona, savaş yetenekleri dışında fazla bir şey eklemediler.

Kont Roger'ın Sicilya'yı yavaş yavaş ilhak etmekte olduğu yıllarda, Doğu'da Selçuklu Türkleri bir imparatorluğun temellerini atıyor-

lardı. Arapların imparatorluğundan farklı olarak Selçuklu Türklerinin ve onların ardılı Osmanlıların imparatorluğu Akdeniz uygarlığına fazla katkıda bulunmayacaktı. Ne var ki, bu denizin halkları üzerinde müthiş bir etki yaratacaktı ve Türkler Avrupalı güçleri o kadar korkutacaktı ki, bir iki kez neredeyse Avrupalıları birleştireceklerdi. Bu nedenle Osmanlı gücü yaşamın kalitesini artırmadı, daha çok bir katalizör oldu. Türk imparatorluğunun büyümesi, Norman egemenliğinin büyümesiyle büyük ölçüde çakıştı. Suriye ve Kudüs (Hristiyan hac merkezi)^ öbür Türk fetihlerine eklendi. Kudüs'ün alınması Batı'dan bir dizi istila hareketine -Haçlı Seferleri- neden olacaktı.

Kudüs'ün düşüşünden beş yıl sonra Türkler, bir zamanlar evrensel olan Roma İmparatorluğu'ndan geriye kalan ve Bizans'ın birkaç yüzyıldır Doğu'da korumakta olduğu kalıntıya ölümcül bir darbe indirdiler. Malazgirt Savaşı ortak tarih bilgisine geçmiş bir savaş değildir; fakat dünyanın belirleyici savaşlarından biriydi.

Küçük Asya eyaleti her zaman Doğu imparatorluğunun ana dişi olmuştur. Konstantinopolis zenginliğini, en yetenekli askerlerini ve en parlak zekâlarından birçoğunu Küçük Asya'daki kaynaklardan almaktaydı. Batı, Küçük Asya'yı Malazgirt'te geçici olarak kaybetti. Selçuklu tehdidini ortadan kaldırmaya kararlı olan Bizans İmparatoru Romanos Diogenes 60.000 kişilik bir kuvvetle Ermenistan'a yürümüştü. 100.000 kişilik bir ordusu olan Bağdat'ın Türk Sultanı Alp Arslan'la Malazgirt'te karşılaştı. Esas olarak okçu atlılardan oluşan Türk ordusu, Bizanslılarla ve müttefikleriyle "alışılmış tarz"da savaşa tutuşmak istemediler. Taktikleri, birkaç yıl önce Hastings'te Anglosaksonları yenen Fatih William'ın taktiklerine oldukça benziyordu. Bizans kuvvetlerini ok yağmuruna tuttular, Bizanslılar fiziksel ve moral olarak zayıflayana kadar yakın savaşa girmediler. Sonra, Bizanslılar telaşla cephe gerilerini savunmasız bırakınca, Türk süvariler yığın halinde harekete geçti ve Bizans kuvvetlerini darma-dağın etti - İmparator esir alındı.

Malazgirt Savaşı, Bizans için bir felaketti. İmparatorluk dört yüz yıl daha mücadeleye devam edecek olmasına karşın, o andan itibaren sonu belli olmuştur. Küçük Asya'nın tamamı, zengin Anadolu eyaleti artık Türklerle kaplıydı. Mağriplilerin İspanya'yı fethinden

farklı olarak, Türk fethi sefaletten başka bir şey getirmedir. Türkler çekirge sürüsü gibi yok ettiler ve emdiler, arkalarında beyaz kemik yığınlarından başka bir şey bırakmadılar.

On birinci yüzyıl, Akdeniz'in tuhaf bir biçimde bölündüğü bir dönemdi. Batı'da, kültürlü bir Müslüman yönetim eski Güney İspanya eyaletine egemendi. Orta kesimde yeni ve alışılmamış Kuzeyli bir öge, Normanlar, İtalya'dan geçip Sicilya'ya yerleşmişti. Öte yanda Doğu'da Araplara, dinlerini kabul etseler de Arap ya da Pers kültürüyle ortak hiçbir şeyleri olmayan ilkel Asyalılar egemendi. Türkler Küçük Asya'nın zengin topraklarına dolmuş ve Ege Denizi'nin doğu kıyısını işgal etmişlerdi. Yüzyıllardır doğudan ve kuzeyden gelen istilalara karşı Avrupa'yı koruyan bir kalkan olan Bizans, tarihte daha önce olmadığı kadar tehdit altındaydı. Gemileri ve üstün teknolojisi olmasaydı, kesinlikle çökerdi.

SEKİZ

Haçlı Seferleri

Normanlar, Latin bir arka planı olan bu Vikingler, Kuzey Avrupalıların bu güney denizine yeni göçünü başlatmıştı. Büyük mavnalarıyla atalarının yolundan giden Normanlar Apulia, Calabria ve Sicilya'yı fethetmiş ve dolayısıyla Akdeniz'in orta havzasına iyice yerleşmişlerdi. Sadece bu topraklarda değil, Yunanistan'da bile Bizanslılarla çatışmaya girmişlerdi. Tarihinin bu anında Küçük Asya'da Türklerin tehdidi, Dalmaçya kıyılarında Norman baronların saldırısı altında olan ve kuzeyden gelen barbar istilalarıyla sürekli taciz edilen Bizans'ın şansına, 1081'de zeki bir imparator tahta çıktı.

Aleksios Komnenos ünlü bir asker ailedendi, fakat usta ve akıllı bir politikacıydı da. İmparatorluk için tek hayatta kalma umudunun iki cephede birden savaşmaktan kaçınmak olduğunu ve Türklerle kalıcı bir barış yapma şansının bulunmadığını erkenden anladı. Bu nedenle tek umudu Batılı güçleri -özellikle de yetenekli asker Normanları- Hristiyanlığın düşmanlarına karşı kendisiyle birlik olmaya ikna etmekte. Doğu ile Batı kiliseleri anlaşmazlık içinde olmalarına karşın, bir Kutsal Savaş için bu farklılıkların bir tarafa bırakılabileceğini varsaymak akla uygun gibi görünüyordu.

Konstantinopolis Hristiyan inancın gerçek mekânı olduğunu iddia ediyordu. Romalı Papaların şiddetle karşı çıktığı bir iddia. Kâfir Türklere karşı güç birliği düşüncesini Bizans İmparatoru ortaya atırsa da (öncelikle Küçük Asya'da kaybettiği toprakları geri almak amacıyla), Birinci Haçlı Seferi'nin itici gücü Papa'dan geldi. Hiçbir Norman baron Bizanslıların, Dalmaçya'da ve Güney İtalya'da soydaşlarıyla zaten çatışma içinde olan o Yunanca konuşan ayrılıkçıların çağrılarına kulak asmazdı. Fakat 1091'de Kuzey Fransa'da Clermont Konseyi'nde, tüm Hristiyanların kardeşliğini kabul eden Papa II. Urbanus Hristiyanları aralarındaki farklılıkları unutup, Türkleri ve Saracenleri Kutsal Yerler'den sürme konusunda birleşmeye çağırdı. Daha sonra "Halkın Haçlı Seferi" denen seferin vaaz edilmesine ne-

den olan, her şeyden önce, Avrupalıların yüzyıllardır ziyaret ettikleri Kudüs'ün kaybedilmesi idi. Papa'nın ve Norman Fransızların çıkarları ile Bizans İmparatoru'nun çıkarları çakıştı; fakat her iki tarafın da yanıtın ne kadar büyük olacağını kestirip kestiremediği kuşkuludur.

Papa II. Urbanus ünlü konuşmasında şunları söyledi: "Ölüm misali uykunun huzuru içindeyken ölümden korkmak niye? Kısa bir ömür için ruhu tehlikeye atmak kesinlikle çılgınlıktır. Onun için aziz kardeşlerim, gerekirse kardeşleriniz için yaşamlarınızı feda edin. Tanrı'nın mihrabını kâfirlerden kurtarın, hırsızları kovun ve müminlere destek verin. Hiçbir akrabalık bağının sizi alıkoymasına izin vermeyin. Doğduğunuz toprağın sevgisi sizi yolunuzdan alıkoymamalıdır, çünkü bir anlamda tüm dünya Hristiyan için sürgün yeridir ve başka bir anlamda tüm dünya Hristiyanın ülkesidir. O yüzden sürgün baba yurdumuzdur ve baba yurdumuz sürgündür."

Sözleri, Akdeniz dünyasını derinden etkileyen bir olaylar zincirini başlattı. Akdeniz bağlamında bakıldığında, kendi başına devrimci sözlerdir. Dinsel motiflerden esin alan savaş seferlerini daha önce hiç kimse öne sürmemişti. Daha önce de özünde geleneksel toprak kazanmak amacıyla kalkışılan seferleri ululamak için dine başvurulmuştu; fakat dinsel bir ideal uğruna savaşmak için ordu toplama düşüncesinin tarihte örneği yoktu.

Mikenler, Fenikeliler, Yunanlılar, Persler, Kartacalılar, Romalılar ve şu ya da bu zamanda bu deniz havzasına egemen olmaya kalkışan öbür ırklar esas olarak maddi amaçları göz önüne almışlardı. Sadece Yahudiler, Romalılara karşı mücadelelerinde, dini savaş için bir esin kaynağı olarak kullanmışlardı. Ne var ki, Haçlı Seferleri, ilk gerçek "Din Savaşları"ydı. Bu savaşlarda örtük olarak var olan düşünce, tıpkı İbranilerin kendilerini Tanrı'nın seçtiği halk olarak görmeleri gibi, Avrupalı Hristiyanın da kendisini öyle görmesiydi. Bu ilk seferlerin bazılarında (ve daha sonrakilerinde) kinizm egemen olmuş olabilir; yine de Levant'ta Müslüman dünyasına saldırıların tetiğini dinsel inanç çekti.

The Dark Ages'te Denys Hay şunları yazar: Papa'nın Clermont konuşması "Urbanus'un beklentileri, Küçük Asya'da kaybettiği eyaletlerini geri almak için Batı'dan yardım isteyen Bizans İmparatoru

I. Aleksios'un niyetinin çok ötesinde büyük bir yanıt buldu. Sadece çok sayıda şövalye süvari alaylarına katılmakla kalmadı, yoksullar da yamıt verdiler. Yoksulluk zaten hac ziyaretlerine bağlanmamış mıydı? Semavi Kudüs, gerçek Kudüs'le birbirine karıştırılmadı mı?"

İdeal ile maddinin bu karışımı -"haçlı ruhu"nun özü- Akdeniz dünyasının düşünce süreçlerinden uzaktı. Haçlı Seferleri'nden bazen yararlanan (fakat sonunda zarar gören) herhangi bir Bizanslımın Frankları topraklarından geçip Doğu'ya süren karma nedenleri anlayıp anlamadığı kuşkuludur. Hacılar ve şimdi Bizans topraklarından geçen Haçlılar, Roma İmparatorluğu'nun son vârislerinin kinizmiyle eşit ölçüde endişe yaratmış olabilirler.

A History of Crusades'tt Steven Runciman şunları yazar: "On birinci yüzyılın son yirmi yılma kadar, sonu gelmeyen bir gezginler seli, her yaştan ve her sınıftan, bir yıldan fazla bir süreyi yolculukta geçiren erkekler ve kadınlar bazen sayıları bine ulaşan gruplar halinde doğuya aktı. Konstantinopolis'te mola verip, Batı'da gördükleri kentlerden on kat daha büyük kocaman kente hayranlık duyacak ve barındırdığı kutsal emanetlere saygılarını sunacaklardı.. .. Oradan Filistin'e, Nasıra'ya ve Tabor Dağı'na, Ürdün'e ve Beytüllahm'a ve Kudüs'ün tüm mabetlerine gideceklerdi. ... Fakat haccın başarısı iki koşula bağlıydı: Birincisi, Filistin'deki yaşam, savunmasız gezginlerin güven içinde dolaşıp ibadet edebilecekleri kadar düzenli olmalıydı; İkincisi, yol açık ve ucuz olmalıydı. Birincisi Müslüman dünyada huzur ve iyi yönetimi, İkincisi Bizans'ın zenginliğini ve iyilikseverliğini gerektiriyordu."

Bizans tarihinin en feci olayı, Malazgirt Savaşı, imparatorluğun ekonomik istikrarını bir darbede paramparça etti; aynı zamanda Batiyı, Kutsal Diyar'a geleneksel hac yolundan yoksun bıraktı. Normanlar ve öbür Avrupalılar, Bizanslıların bu kader saptayıcı yenilgisinde, küçümsemelerine neden olan moral ve fiziksel bir zayıflık gördüler; ayrıca Doğu'nun işlerine karışma hakkı da buldular. Papa Urbanus'un Clermont Konseyindeki çağrısı, Pierre l'Ermit ile Walter Sans-Avoir'ın (Yoksul) çalışmalarıyla güç kazandı. Doğuya doğru yola koyulanlar sadece feodal baronlar, şövalyeler ve silahlı adamlar değildi, binlerce köylü de -erkek, kadın, hatta çocuk- Haçlı Seferine

katılmak için yola koyuldu. Topraklarından geçecek Haçlıların sadece sayılarıyla değil, karma nitelikleriyle ilgili haberler de gelince İmparator Aleksios Komnenos' un dehşete kapıldığından kuşku yok.

1096 yazında iki büyük grup Konstantinopolis surlarına ulaşmıştı. Avrupa'dan geçişleri kaotik olmuştu ve sayısız çirkin olayla damgalanmıştı. Bir bakıma disiplinsiz bir çekirge sürüsü gibi ilerlediler ve dinlendikleri pek çok kentte davetsiz misafirdiler. Yardım istemiş, fakat bir döküntüler topluluğu değil etkili birlikler ummuş olan Aleksios, bu Halkın Haçlı Seferi'yle nasıl baş edeceğini bilmiyordu. Yine de kendi payına düşeni yapmaya çalıştı ve Haçlılara erzak temin etti; Yunan halk ise yiyecek, silah, hatta giysi verdi. Ne var ki, Haçlıların birçoğu Altın Kudüs hülyasına kapılmış olsa da, kaçınılmaz olarak saflarında birçok hergele de vardı.

Yağma ve talanlarına daha fazla katlanamayan İmparator, Haçlıları Bizans filosuyla Boğaz'ın karşı tarafına aktarmıştı. İzmit Körfezi'nde onlara bir barınma yeri ayarladı. Bu disiplinsiz orduyu oluşturan farklı ırksal gruplar arasında kavgalar çıktı. Pierre l'Ermite, İmparator'dan biraz daha yardım almak için Konstantinopolis'e geri döndü. Bu arada, Bizans kontrolündeki kırsal kesimi talan eden Haçlılar, Türklerin kendilerini beklediği alanlara da girmeye başladılar. Birkaç ufak çatışmadan sonra, yirmi binkadar adamdan oluşan bütün ordu, kâfirlerle savaşa tutuşmak üzere yürüdü. Sonuç belliydi. Birçok bireysel yiğitliğe karşın, Haçlılar ok yağmuru altında bozguna uğradılar ve kaçmaya çalışırken Türk süvarileri tarafından yere serildiler. Türkler Haçlıların kampını basınca erkek, kadın ve çocuk dinlemeden tam bir katliama giriştiler. Sadece birkaç güzel oğlan ve kız, fatihlerin evleri ve haremleri için ayrıldı. Denizin kenarındaki bir şatoya sığınmayı başaran üç bin kişi Bizans filosu tarafından kurtarılıp Konstantinopolis'e götürüldü. Bu, Halkın Haçlı Seferi'nin sonu oldu. Eğer bir amaca hizmet ettiyse, o da Batı Avrupalılara tek başına inancın yeterli olmadığını anımsatmak oldu. Kudüs'ün yolu, ancak disiplinli ellerin kullandığı kılıçlarla açılacaktı.

Bu dönem boyunca tarihsel sahneyi Haçlı Seferleri işgal ederken, Akdeniz bağlamında en önemli olay deniz gücünün değişen kalıbıydı. Kuzeydoğuda ve Ege'de Bizans donanması üstünlüğünü

hâlâ sürdürüyordu ve bir sonraki Haçlı dalgasının hedefine ulaşmasını olanaklı kılan can damarının bir parçası olacaktı. Fakat denizin orta kesimindeki kalıp tamamen değişmişti. Normanların Sicilya'yı ve Güney İtalya'yı ele geçirip oralara yerleşmeleriyle birlikte, İtalya limanlarının canlanmasını olanaklı kılan güçlü bir savunma kalkarı yükselmişti. Yüzyıllar boyunca görece önemsiz kalmış ve Ravenna hariç, Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden beri önemli bir rol oynamamışlardı. Orta havzadaki Norman egemenliğinin yanı sıra, İon Denizi'nin doğu yakasındaki Girit'in 960'ta Bizanslılar tarafından geri alınmış olması, bu alanın tamamını daha da istikrarlılaştırmıştı. Venedik, Ceneviz ve Piza, görece karanlıktan çıkıp bundan böyle bu denizin tarihinde daha büyük bir rol oynamaya başlayan üç addır.

Birinci Haçlı Seferi (gerektiği gibi örgütlenmiş bir askeri sefer anlamında), dört ana taburun Konstantinopolis'te buluşmak üzere yola çıktığı 1097 tarihli seferdi. Godfrey de Bouillon'un komuta ettiği birinci tabur, esas olarak bugün Belçika olan bölgeden geldi. Robert Guiscard'ın büyük oğlu, Güney İtalya fatihinin başında bulunduğu ikinci tabur, büyük ölçüde Normanlardan ve İtalyanlardan oluşuyordu. Provence'lilerden oluşan üçüncü taburun komutanı Toulouse Kontu'ydu. Normandiya'dan gelen dördüncü taburun başında, Normandiya Dükü, Fatih William'ın büyük oğlu Robert vardı. Papa Urbanus, bu Haçlı Seferi için üç yüz bin kişinin "Haç aldığını" söylemesine karşın, bunların çoğunluğu savaşçı olmayan hacılardı. Olasılıkla üç bin kişiden azı silahlı şövalye ve eğitimli piyadeydi. Öyle de olsa, 1096'nın sonunda ve ertesi yılın baharında Küçük Asya'ya hareket etmek üzere Konstantinopolis'te toplanmaya başlayan büyük bir sefer kuvvetiydi. Kaybedilen Bizans topraklarını geri almak için Normanların ve Frankların yardımını almak istemiş olsa da, İmparator'un çağrısının akıllılığı konusunda kuşkuları da olmuş olabilir. Açgözlü bir konuğu, ev sahibine her zaman dostça davranmayan bir konuğu evine davet etmişti. Birinci Haçlı Seferi'nin meyveleri beklentilerini aşmış olabilir; fakat Aleksios imparatorluğa, bir gün çöküşüne yol açacak bir sorun peydahlamıştı.

Haçlılara düzenli takviye sağlayan, kuşatma malzemelerini ve öbür gereçleri taşıyan Bizans filosu tarafından boğazdan geçirilen

ordu, İznik'i (Nikaia) alarak ilk büyük başarısını elde etti. Bu ünlü eski kent, Kuzey Küçük Asya'nın başkentiydi ve alınması Türk gururuna bir darbeydi - maddi kaygıların tamamen dışında. Haçlılar, fethettikleri tüm yerleri başkomutanları olarak Aleksios Komnenos'a vereceklerine yemin etmişlerdi. İznik'in alınması İmparator'a, Doğu'da dengeyi yeniden kurmak için Batı'nın kaba gücünü çağırma'yı haklı çıkarır gibi görünmüş olmalı. Bunu, Bizans için başka avantajlar izledi. Ordu Küçük Asya'dan güneye doğru aktı ve kıyı bölgesinin neredeyse tamamı ile anakaranın büyük bir kısmı yeniden imparatorluğun denetimine girdi. Ne var ki, inatçı ve etkili savaşçı Türkler yolun her santimi için direndiler. *Gesta Francorum'un* yazarının dediği gibi, "Kim Türklerin becerilerini, savaş yeteneklerini ve yiğitliklerini kötölemeye gücü yetecek kadar akıllıdır? Aslında onların ve Frankların dışında hiç kimsenin kendisine şövalye deme hakkı yoktur. İsa'ya inansalardı, güçte, cesaretle ve savaş biliminde hiç kimse onlarla boy ölçüşemezdi."

"İsa'nın Savaşçıları" kavramı Bizans düşüncesine yabancıydı. Bizanslılar savaşı hiçbir zaman soylu bir şey saymamışlardı; Hristiyanın mümkünse kaçınması gereken bir şey olarak görmüşlerdi. Savaşmaktan çok uzlaşmaya çalışmayı tercih ederlerdi. Aslında İznik'in alınması da büyük ölçüde Bizanslılar ile Türkler arasındaki görüşmeler sayesinde oldu. Haçlılar kent surlarına hücum etmek üzereyken, surlarda dalgalanan Bizans bayrağıyla karşılaştılar. Türkler bu yabancılara boyun eğmektense eski düşmanlarıyla anlaşmayı tercih etmişti.

Bizans strateji ve taktik kavramları, savaşın siyasal başarısızlığın sonucu olduğu kavrayışına dayanmaktaydı. Kararlı yalın yaklaşımları ve doğuştan savaş sevgileriyle Normanlar, Yunanlıları her zaman karmaşık, aşırı incelikli ve son çözümlemede hain bulmaktaydılar. Öte yanda Bizanslılar bu yabancılara ellerindeki yararlı bir araç olarak görüyor (ya da başlangıçta öyle düşünüyorlardı), fakat yoz bir kilisenin taraftarları, kültürsüz ve görgüsüz sayıyorlardı. Gibbon için Haçlı Seferleri'nden şöyle söz etmek uygundur: "Dinsel şövalyelikten ve papalığın hâkimiyetinden yeni bir ruh doğmuştu; hassas bir duygu teline dokunuldu; ve Avrupa'nın kalbinde bir duygu titredi."

Bu bir noktaya kadar doğrudu ve Haçlı Seferleri gerçekten de benzersiz bir görüngüydü; fakateski Roma'nın Doğu imparatorluğunun Yunan vârisleri, bunları anlamakta güçlük çekmekteydi. Doğrusu, imparatorları yardımına gelmeleri ve Doğu'daki Hristiyan uygarlığı yıkımdan kurtarmaları için Franklara yalvarmıştı; fakat Haçlıları paralı asker (görevini yapan, ücretini alan ve sonra da gidecek olan) olarak düşünmüşlerdi. Norman baronlar, kendilerini Doğu'daki büyük toprak parçalarının içinde bulunca, kendi başlarına toprak sahibi olmaya heveslendiler. Nihâi amaçları rahat bir toprağa sahip olmak ve oraya yerleşmektir. Geçmişin paralı askerlerinden farklı olarak -kendilerini paralı asker saymasalar da- savaş kazandı, karşılığını aldıktan sonra yurtlarına geri dönme niyetleri yoktu.

Birinci Haçlı Seferi'nin ses getiren bir başarı olduğundan kuşku duyulamaz. Ne var ki, tekrarlanmayacak bir başarıydı. Küçük Asya'dan güneye indikten sonra, yüzyıllarca çatışma alanları olarak kalan Suriye ve Filistin'i istila etmek gibi ciddi bir işe başladılar. Fakat Küçük Asya'nın yaşamsal alanlarındaki fetihleri o kadar eksiksizdi ki, Bizans İmparatorluğu'nun üç yüzyıl daha yaşamasına neden oldu. Bu bakımdan Aleksios Komnenos, kentin uzun tarihindeki en yetenekli imparatorlardan biri olduğunu kanıtlamıştı. Boğaz'ın karşı kıyısının Türkler tarafından fiilen işgal edilmesiyle yaşanan büyük bir aşağılanma anında, Malazgirt'in neden olduğu kayıpların çoğunu geri almayı başarmıştı ve Hristiyan ordular Kudüs'ün kapılarındaydı. Ortaçağ dünyasının üçüncü en büyük kenti Antakya 1098'de Haçlıların eline geçti. Bundan bir yıl sonra, Kutsal Kent Kudüs İslamdan geri alındı.

Haçlıların kenti ele geçirdikten sonraki ve öbür kuşatmalarda ki davranışı çoğunlukla -ve haklı olarak- üzüntü verici sayılmasına karşın; unutulmamalıdır ki, Haçlılar sadece kaba asker değil, aynı zamanda dindar Hristiyanlardı ve Müslüman düşman onlar için Deccal ve kötülüğün gücüydü. Surlu William'ın, hedefleri Kudüs'ü ilk gördüklerinde Haçlıların davranışıyla ilgili betimlemesi uydurma diye bir tarafa atılmamalıdır: "Kudüs adını duyunca, diz çöküp ağlamaya başladılar; Rabbimizin dünyayı oradan kurtarmak isteyecek kadar çok sevdiği Kutsal Kent'e ulaşmalarına izin vererek kendileri-

ne gösterdiği büyük sevgi için O'na şükrettiler. Bu iyi insanların sesli hıçkırıklarını ve gözyaşlarını görmek duygulandırıcıydı. Kentin tüm kulelerini ve surlarını açıkça görene kadar koştular. Ellerini havaya kaldırıp dua ettiler, ayakkabılarını çıkardılar ve yere eğilip toprağı öptüler.”

Birinci Haçlı Seferi'nin beklenmedik bir sonucu, İtalyan deniz ticaretinin hızla büyümesiydi. Yüzyıllardır ilk kez Roma'nın eski anayurdu ile Yakındoğu arasındaki denizyolları Avrupa yelkenleriyle kaplanmıştı. Sonraki Haçlı Seferleri, sadece İtalyan limanların önemini doğrulayacaktı; ve Ceneviz, Venedik ve Piza'nın zenginliği ve gücü büyük ölçüde Orta Avrupa ile Doğu arasında yeniden başlayan bu faaliyetten kaynaklandı. Haçlılar ve hacılar Kutsal Diyar'a taşınmalıydı ve Levant'taki yeni Hristiyan topraklar ile Avrupa'daki anayurtları arasında ticaret gelişmeye başladı. Sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllarda büyük Arap fetihleri dalgasıyla önemli ölçüde kesintiye uğramış olan bir şey, geri gelmeye başladı. Levant'ta Kuzey Avrupalıların varlığı Fransa, İtalya ve Doğu arasında yeni bir sürekli mal, insan ve düşünce alışverişini başlattı.

Güçlü Norman baronların yabancı Levant gökleri altında kurdukları Hristiyan krallıkların yok olması kaçınılmazdı; fakat kontrol ettikleri topraklar üzerinde yarattıkları etki tam olarak silinmemiştir. Haçlıların fetihlerinden uzun erimde en çok yararlananın Avrupa olduğu söylenebilir. Nasıl ki İspanya'da ve Sicilya'da tarımda, sanatta ve zanaatçılıktaki ilerlemeler Arap fetihlerinden kaynaklandıysa, şimdi de sürekli akan bir lüks mallar ve sanat eserleri (yüzyıllardır pek bilinmeyen türden güzel cam nesneler) seli Kuzey Avrupa ülkelerine akmaya başladı.

Haçlı Seferleri döneminden itibaren, sadece İngiltere'nin değil tüm Avrupa'nın mobilyalarında ve iç dekorasyonunda bir değişimin gerçekleştiğini fark ederiz. Haçlıların, romantik yazarların bizi inandırmaya çalıştıkları gibi, Doğu'nun barbarlarına karşı üstün bir kültürün öncüleri olmadıklarını unutmamak önemlidir. Aslında tersiydi. Haçlılar ipek perdelerin inceliklerini, süs kullanmayı ve metal işleme tekniklerindeki gelişmeleri ilk önce nefret ettikleri düşmanlarından öğrenmeye başladılar. Bütün bunlar kaçınılmaz olarak mobilyacı ta-

rafından yansıtıldı; Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden beri adeta sürgünde olan döşemecilik ve yastıklılık Avrupa'ya geri döndü.

Haçlı Seferleri'nden Birinci, İkinci, Üçüncü ve benzeri diye söz etmek âdet olmasına karşın, işin gerçeği bu tanımlamalar sadece Avrupalıların Yakınoğlu'ya büyük hareketleri için geçerlidir. Haçlı Seferleri, yüzyıllarca devam, eden sürekli bir süreçti. Büyük başarılarla ya da büyük başarısızlıklarla damgalananlar, tarihçiler tarafından sayısal unvanlarla onurlandırıldılar. Fakat 1097'deki Birinci Haçlı Seferi'nden 1464'teki son Haçlı Seferi'ne kadar bütün dönemi, orduların, özel militan çetelerin, bireysel baronların ve şövalyelerin Müslüman emirler ve yöneticilere karşı savaşmak üzere Avrupa'dan kalkıp Yakınoğlu'ya hücum ettikleri bir dönem olarak tasarlamak en iyisidir. Bazı bireyler kendilerine krallıklar ve prenslikler kurarken -örneğin Antakya ve Kudüs krallıkları- bazıları eski Suriye limanlarında küçük feodal saraylar kurdular. Haçlıların Doğu Akdeniz topraklarını hâlâ süsleyen gerçek anıtları, Kutsal Diyar'ın tepeleri üzerinde yükselen ve vadilerine tepeden bakan süper kalelerinin yıkıntılarıdır. Quentin Hughes, *Fortress*'te şunları yazar: "İnsan gücü yetersizliğinden ötürü, ele geçirilemez alanlar seçilmeli ve kullanılmalıydı. Fransız şatoların tarzına uygun inşa edilen güçlü burçlar bu kalelerin bir özelliği haline geldi ve dış duvarları savunanlar arkadaşları ve yukarıdaki mevzilerden ateşle korunabilirdi diye, iç içe örülen ve gittikçe yükselen ortak merkezli savunma halkaları inşa edildi."

Kale mimarisi Haçlıların Akdeniz sahnesinde bıraktığı temel miras olmasına karşın, Haçlı Seferleri -Kutsal mabetlere yapılan yıllık hac ziyaretleriyle birlikte- gemi yapımında muazzam bir genişlemeye de yol açtı. İtalya'nın büyük limanları, Roma İmparatorluğu'nun görkemli yıllarından beri olmadığı kadar gelişti. Venedik, Levant'ın birçok kentinde ticari haklar, kendine ait mahalleler, kiliseler ve pazarlar edindi. Büyüklüğünün temel taşı Haçlı Seferleri'yle atıldı. Haçlı yüzyıllarında Doğu ile Batı arasında gerçekleşen tuhaf evlilikten bütün Akdeniz yararlanacaktı. Yüzyıllardır kesik olan eski denizyolları tekrar canlandı. Gemi tasarımı gelişti ve on yedinci yüzyıla kadar denize egemen olacak tipik Akdeniz kadırgası son ve kusursuz biçimini aldı.

DOKUZ

St. Jean Şövalyeleri

Yedinci yüzyılda Mısır'ı fetheden büyük Arap general Amr bin As'a, ölüm döşeğindeyken bir dostu, "Ölümün eşiğinde olan zeki bir adam bulup o andaki duygularını öğrenmek isterdim derdiniz. Şimdi ben size aynı soruyu soruyorum," diye sordu. Amr, "Sanki yer ile gök birleşmiş ve ben ikisinin arasında bir iğne deliğinden nefes alıyormuşum gibi hissediyorum," yanıtını verdi.

Onun sözleri, büyük Arap fetihleri dönemi ile Avrupa'daki Rönesans arası Akdeniz tarihini özetler gibi görünüyor. Peygamber'in 622'deki Hicreti ile on beşinci yüzyıl ortası arasında Akdeniz dünyası dinsel bir ateşin pençesindeydi. Tuhaftır, bu havzayı çevreleyen topraklar iki büyük dünya dinini doğurmuş olmasına karşın, Akdeniz mizacının kendi başına mistik bir eğilimi yoktu. Bol tanrılı ve tanrıçalı eski dünyada ritüele uyma, dinsel tapınmada ana faktör sayılmıştı. Zeus'un Ammon'dan üstün olduğunu, Herakles'in Melkarth'tan daha güçlü olduğunu ya da Aphrodite'in İştâr'dan daha güzel olduğunu savundukları için insanlar başkalarına karşı silah kuşanmazlardı. Değişik tanrı ve tanrıçalarını eşit tutar ve deyim uygunsuzsa omuz silkerek, "Fazla ya da hiç önemli değil. Atina'daysam Herakles'e, Sur'daysam Melkarth'a saygılarımı sunarım," derlerdi. Romalılar Kartacalıların dinsel uygulamalarını küçümsedi; fakat Baal'a tapınmayı çirkin ya da Jüpiter'e tapınmaktan daha az etkili buldıkları için onlara savaş açmadılar. Dinsel hoşgörüsüzlük Doğu'dan, Musevilik ve Hristiyanlığın bir yan ürünü olarak geldi. Öbür dinlere karşı bu hoşgörüsüzlüğü Avrupalı Hristiyanlar Musevilikten miras aldılar; fakat dinsel hoşgörüsüzlüğü en aktif biçimde geliştirenler Doğu Avrupalı Hristiyanlardı. Bizans devleti Müslümanlarla ve barbarlarla sürekli çatışma içinde olmasına karşın, Bizans'ın Ortodoks Doğu Kilisesi, dinsel sorunu bu çatışmanın itici gücü haline getirmedi. "Haç fethetti!" savaş naralarıydı; fakat düşmanla uzlaşmaya her zaman hazır ve istekliydiler. Daha sonraki bir

tarihte Konstantinopolis, Müslüman kolonisiyle dikkat çekmekteydi. Roma Kilisesi'nden ziyarete gelen Hristiyanları kızdıran birçok şeyden biri de, Bizanslıların kentte cami olmasını bile hoşgörmeleri idi.

Yakındoğu'daki bu dinsel savaş yüzyıllarının neden olduğu en ilginç gelişmelerden biri de özel birliklerin, Haçlı Tarikatlarının oluşumuydu. Bazı mikrokozmos adalarda olduğu gibi, bu tarikatlarda da dönemin temel bileşenleri o kadar sağlam kazanmıştır ki, bütün bir çağı özetlemeye hizmet ederler. Tapınak Şövalyeleri ya da "Mesihin ve Süleyman Tapınağının Yoksul Şövalyeleri," Töton Şövalyeleri; ve Kudüslü St. Jean Tarikatının Şövalyeleri; bunlar, Haçlı Seferleri'nde ortaya çıkan ve adları tarihin bu dönemiyle kopmaz bir biçimde bağlantılı olan üç büyük tarikatı. Bununla birlikte Akdeniz bağlamında en derin ve en uzun bağlantıyı taşıyanı, St. Jean Tarikatı'dır. Tarikatın şövalyeleri sonunda kendi zamanlarının en iyi deniz savaşçıları haline geldikleri için özellikle önemlidir. Süper gemi inşa teknikleri ile ileri deniz seyir becerileri geliştirdiler ve Akdeniz'in iki bölgesinde ada-yurtlar meydana getirerek sayıları ile orantısız bir etki yarattılar.

St. Jean Şövalyeleri'nin tarihinde, sonraki dört yüz yılın özsel tarihi, en azından Doğu ile Batı arasındaki çatışma bağlamında izlenebilir. Doğu ile ilişkilerinde aldıkları ve verdikleri de bu dönemin karşılıklı etkileşimlerinden bir şeyleri açığa vurur. Sadece askeri bir tarikat olan (ve on dördüncü yüzyılın başında papalıkla ilgili ve siyasal nedenlerle bastırılan) Tapınak Şövalyeleri'nden ve on üçüncü yüzyıldan itibaren Akdeniz'den çok Prusya'nın fethiyle meşgul olan Töton Şövalyeler'den farklıydılar. St. Jean Tarikatı, öbür Akdeniz tarikatları gibi Birinci Haçlı Seferi sırasında oluştu; fakat yedi yüz yıldan fazla bir süre bu denizin bir parçası olarak kaldı. Napoleon Savaşları sırasında neredeyse tamamen yok oldu. Birinci Haçlı Seferi döneminden itibaren olayların seyrini anlamak için, bu dikkate değer savaşçılar, Hristiyanlar, hastabakıcılar ve soylular "kulübü"nün tarihinin ana hatları çizilmelidir.

Her şeyden önce ve en önemlisi hastaneciydiler. Bu, Kudüs'te hasta hacılara bakmak için kurulan bir hastaneden kaynaklanmıştı. Birinci Haçlı Seferi sırasında bu hastanenin başında, kuşatma sırasındaki yardımlarından ötürü Haçlıların minnettarlığını kazanan Peter

Gerard vardı. Kent ele geçirildikten sonra (hiç Hıristiyanca olmayan şehvet ve şiddet sahneleri arasında) hastane bağışlarla ve ayrıcalıklarla donatıldı. Vaftizci Aziz Yahya'ya adanan ve ilkönce Benediktenler, daha sonra Augustinusçular tarafından yönetilen bu hastane, büyük, gururlu ve askeri St. Jean Şövalyeleri tarikatının tohumu oldu.

Gerard, kurumun resmen tanınan dinsel bir kuruluş olması için Papa'ya başvurdu. Yaraları orada iyileştirilen ve başka türlü cemaate katılan çok sayıda şövalye başvurudan yana ağırlık koydu ve 1113'de Papa II. Paschalis, tarikatı ve mülkiyetlerini kendi koruması altına aldı. Hareketi, sonraki papalar tarafından da onaylandı. Kudüs'teki hastane artık papalık teveccühünün tüm asaletini kazanmıştı - Kutsal Kent'in Haçlılar tarafından fethinin, bu dinsel savaşı telkin eden papalara Tanrı'nın şefkati mührünü basmış gibi görüldüğü bir zamanda hiç de önemsiz olmayan bir durum.

Tarikatın kurucusu sayılması gereken Gerard 1120'de öldü ve yerine, bir din adamı kadar bir devlet adamı gibi de davranan Raymond du Puy geçti. Bu yeni ve görece önemsiz tarikatı sağlam bir mali temele oturtan ve tarikatı yüzyıllarca sürecek bir rotaya sokan Raymond du Puy'dü. Yeni üyelerin birçoğu "hastabakıcı birader"den çok asker nitelikli olduğu için ve yeni Hıristiyan kalelere ve Kutsal Diyar'daki yollara Saracen saldırılarının güç kazanması karşısında, Raymond du Puy, hizmet sunan biraderlerden bazılarının hastane hizmetkârından fazla bir şey olması gerektiğini Papa'ya önerdi. Hac yolları savunulmalıydı ve bu göreve uygun olduğunu düşündüğü bir sürü adamı vardı. Tarikatın askeri yanı böyle başladı ve sonunda ağırlık kazanacak olan da bu askeri yandı. Yine de Hospitalerler, tarihleri boyunca bir hastabakıcı biraderlik örgütü olarak kaldı -askeri kolları en güçlü olduğu yıllarda bile- ve gelirlerinin büyük bir kısmı, hastalara ve genel olarak cerrahi ve tıbbi ilerlemelere harcandı.

On ikinci yüzyılın ortasına gelindiğinde, St. Jean Tarikatı işlevlerini birleştirmiş ve hastaneciler ile savaşçılardan oluşan tuhaf bir karışım haline gelmişti. Roderick Cavaliero, *The Last of the Crusaders*'ta şöyle yazar: "Üzerlerini süsleyen sekiz uçlu haçı, Hıristiyan basiret, adalet, dayanıklılık ve ölçülülük erdemlerini gösteren dört silahı, bu

erdemlerin bahşettiği kutsamaları gösteren sekiz noktayı ve şövalye arınmışlığının akkor beyazlığını gösteren rengi taşımaya hak kazanan Hospitaler Şövalyeleri kimdi? Genç biraderler ve ikinci oğullardı; çünkü, Papa bir bağışta bulunmadıkça, bunları taşıyan bir keşişti. Fakat farklı bir keşişti. Dünyadan feragat etmemişti; bir rahip değil, din adamları sınıfından olmayan bir biraderdi. Haç dışında ayırt edici bir giysi giymezdi. Dünyayı dolaşma özgürlüğü vardı; fakat aynı zamanda yoksulluk, iffetlilik ve itaat yemini de etmişti. Tuhaf ve zor bir uğraştı.” İlk zamanlarda şövalyelerin uğraşlarındaki çelişkileri uzlaştırmayı bir ölçüde başardıklarından kuşku yok gibi görünüyor. Daha sonraki yüzyıllarda iffetlilik ve yoksulluk yeminleri çoğunlukla unutuldu.

St. Jean Şövalyeleri, Şam’ın surları önünde feci bir başarısızlığa uğrayan 1148 ikinci Haçlı Seferi’nde büyük bir rol oynadılar. Bu yenilgi, 1153’te Aşkelon’un alınmasıyla bir ölçüde hafifletilecekti; burada Büyük Üstat ve şövalyeleri bariz bir rol oynadılar. Yüzyıl ilerledikçe tarikat daha da zenginleşti. Çeşitli gelir kaynakları vardı; yeni girenlerin ödediği ücretler, şövalyelerin veraset ve intikal vergileri (tüm mallarının beşte dördünün tarikatın malı olmasını gerektiriyordu) bu kaynaklar arasındaydı. Ayrıca bir kent ele geçirildiğinde ya da bir Müslüman kervanı pusuya düşürüldüğünde elde edilen savaş ganimetleri tarikatın hâzinesine aktarılırdı. Kudüs’te basit bir hastane olarak başlayan şey, Avrupa’nın hac yolları boyunca yayılan hastaneleri ve çeşitli Avrupa ülkelerinde büyük yurtlukları bulunan çok zengin ve güçlü bir uluslararası örgütlenme olmuştu. Tarikatı oluşturanlar hâlâ büyük ölçüde Fransızlardı; fakat tarikat, Haçlı faaliyetlerinde önemli rol oynayan Avrupa ülkelerini kapsayan sekiz dille uluslararası bir hal aldı. Bu diller, Auvergne, Fransa, Provence, Aragon, Castile, İngiltere, Almanya ve İtalya’nın dilleriydi. Şövalyeler böylece uluslararası bir ordunun ilk örneklerinden biri oldu; kendi ülkelerine değil, Büyük Üstat’a ve tarikata bağlılıkları sayesinde (bu bakımdan, şimdi Avrupa’yı ve Akdeniz’i koruyan NATO’ya bir ölçüde benziyordu). Dillere bölünme, sağlıklı bir rekabet ruhunu teşvik etmeye ve savaşta her Dil’in öbürlerinden daha iyi savaşmaya çalışmasını sağlamaya da yaradı.

On ikinci ve on üçüncü yüzyıllardaki tarihleri, Doğu'daki Haçlıların tarihini yansıtır. 1162 ile 1169 arasında, Mısır'ı Müslümanlardan almaya kalkışan bir dizi başarısız seferde yer aldılar. Latin Kudüs krallığında egemen olan karışıklık, Tapınak Şövalyeleri ile Hospitalerler arasında ortak düşmana karşı eşgüdümlü ciddi eylemi önleyen bir dizi rezil tartışmayla giderilemedi. Hristiyanların ilk başarılarını, hiçbiri tek başına güçlü olmayan ve birbirleriyle dalaşan bir sürü emire karşı savaşmaları olanaklı kılmıştı. Fakat eşgüdüm sağlayan büyük bir şahsiyet sahneye çıkınca, Avrupallıların Kutsal Diyar'daki konumunun sallantılı olduğu anlaşıldı. Haçlılar insan ve malzeme takviyesi bakımından Venedik ve Ceneviz'den gelen gemilere bağımlı oldukları için, iletişim hatları çok uzundu. İletişimin kötü olduğu o günlerde; yardıma gerek duyulduğuna dair haberlerin Kuzey Avrupa'ya ulaşması haftaları alabilirdi.

1186'da ünlü Mısır Sultanı Salaheddin, Frenk krallığını sistematik bir biçimde yeniden fethetmeye başladı. Hospitalerler savaşın ön saflarındaydılar; fakat 1187'de Taberiye'de Büyük Üstat Gilbert des Moulins'in de ok yağmuru altında can verdiği feci bir yenilgiye maruz kaldılar. Daha kötüsü aynı yılın temmuzunda gelecekti. Hittin Savaşı'nda Salaheddin Haçlıları darmadağın etti; ordularının büyük bir bölümünü öldürdü ya da esir aldı. Sultan'ın Tapınakçıların ve Hospitalerlerin savaşçı niteliklerinden duyduğu korku o kadar büyüktü ki, onlardan hiçbirinin esir alınmamasını, esir alınanların da idam edilmelerini emretti. Sonra Ekim 1187'de en büyük darbe geldi. Salaheddin Kudüs'ü yeniden ele geçirdi.

Sultan'ın başarısı, Avrupa'da Haçlı ruhunun yeniden canlanmasına yol açtı. Takip eden muharebelerde (Aslan Yürekli Richard'ın bariz bir rol oynadığı) Hospitalerler hep ön saflardaydı. Önemli Akka kenti, sonraki birkaç yılda kıyı bölgesinin neredeyse tamamı yeniden ele geçirildi. Fakat sonraki on yıllarda Hospitalerler Kutsal Diyar'daki Avrupa davasına musallat olan tüm kusurları gösterdiler. Tapınakçılarla sürekli kavgalıydılar ve Doğu'nun gevşetici iklimi, tarzları ve ahlak kuralları, dokularını zayıflattı. Kutsal Diyar'a yeni gelen şövalyeler ve öbürleri, oraya yerleşmiş şövalyelerin ve şövalye tarikatlarının lüks ve sefih bir yaşamın çekiciliklerine teslim

olmalarından yakınmaktaydılar. Eski iffetlilik ve yoksulluk yükümlülükleri büyük ölçüde unutulmuştu ve Doğu'da uzun süre kalan şövalyeler birçok Müslüman alışkanlığını ve düşünce tarzını benimsemişti. Avrupa'dan yeni gelen savaşçının, sadece yaşam tarzlarına değil, Müslüman komşularla yakın ilişki içinde olmaları ve birbirlerini ziyaret etmelerine de şaşkınlıkları olasıydı. Kutsal Yerler Hristiyanlığın eline geçmiş olsaydı, böyle olmazdı, diye düşünürdü yeni gelen. "Eski Hindistan Tayfası" (kaçınılmaz olarak yüzyıllar sonrasının İngiliz Hindistanı'yla karşılaştırmayı akla getirir), "Avrupa'dan yeni gelen" tugayın acemi çaylaklarını küçümsediler ve onlara tepeden baktılar: "Yerlileri anlamıyorlar ve alanı tanımıyorlar."

Tatar Moğolların istilasını bölünmüş Hristiyanları apansız yakaladı. Kudüs bir kez daha düştü, Gaza ezildi ve 1274'te büyük Haçlı kalesi Aşkelon teslim alındı. İki yıl sonra Hospitalerler, Fransalı Aziz Louis'nin Mısır'da Mansure Savaşı'yla sonuçlanan feci seferine katıldılar. Tatar dalgası Kutsal Diyar'dan çekilmiş olmasına karşın, Hristiyanlar iç farklılıklarını hâlâ giderememişlerdi ve Hospitalerler ile Tapınakçılar arasında yeni bir kavga, civar Müslüman güçlerle bir ateşkes sağlandığı anda tüm konumlarını tehlikeye soktu.

1260'ta Mısır Sultanı Baybars, Salaheddin'in bile başaramadığını başaran bir dizi muharebeye girişti. Tatarları krallığından kovan Baybars, Frenkleri de kovmaya girişti. 1268'de Antakya, 1271'de süper Haçlı kalesi Krak des Chevaliers (Kalat el-Hisn) düştü. Eski Kudüs krallığının kuzeyinde, Trablusşam'da bir dağın tepesine St. Jean Tarikatı tarafından on üçüncü yüzyılın başında inşa edilen kalenin yıkıntıları, Akdeniz tarihinde bu dönemin en canlı anıtlarından biridir.

Kutsal Diyar'daki durumu düzeltmeye yönelik öbür girişimler, özellikle de İngiltereli Prens Edward'ın girişimi, Latin krallığının ve onunla birlikte St. Jean Tarikatı'nın kaderini değiştiremedi. 1291'de son Hristiyan kale Akka Müslümanların eline geçince, her şey kaybedildi ve tarikat, Kutsal Diyar'ı ebediyen terk etti. Mensupları önce Kıbrıs'a gittiler. Sonra 1309'da, Papa'nın ve Cenevizlilerin kışkırtmasıyla Rodos adasını Bizans İmparatorluğu'nun Latin amiralinden aldılar. (Bizans İmparatorluğu'nun Latinler tarafından nasıl büyük

ölçüde ele geçirildiği, yeri geldiğinde anlatılacak bir öyküdür.)

Şövalyeler Rodos'ta tarikatlarına son biçimini verdiler: Daha sonra, on sekizinci yüzyılın sonuna kadar varlığını sürdüreceği Malta'ya da taşınan bir biçim. Ne var ki, bu Haçlı savaşçıları çetesi-nin Akdeniz'in tarihi üzerinde kalıcı bir iz bırakmasına neden olan önemli faktör, Rodos'a taşınmalarıyla birlikte statülerinde meydana gelen değişimdi. Yaklaşık iki yüzyıl boyunca Kutsal Diyar'da hastaneci, hac yollarının ve orada kurulan Latin krallığın militan muhafızı olmuşlardı. Rodos'ta rolleri büyük bir değişime uğrayacaktı. Öncelikle hastaneci sonra asker olmaktan çıkıp, öncelikle gemici sonra hastaneci haline geldiler. Müslümanlara karşı karada savaş yürütemez duruma düşen şövalyeler, düşmanın gemi yollarına baskın düzenleyen ve adanın etrafındaki sulara girme cüretinde bulunan Müslümanlarla savaşan Hristiyan korsanlara dönüştüler. Doğu'ya karşı Hristiyan Avrupa'nın ileri karakoluydular ve Papa, Küçük Asya kıyısı açıklarında bulunan Rodos'un, düşman trafiğini bozmak için ideal bir konumda olduğunu görmüştü. Avrupa'ya karşı tehdit giderek daha çok istilacı Türk ordularından gelmeye başlayınca, Rodos'un önemi de arttı. Osmanlı Türkleri tüm eski İonia'yı kendi krallıkları haline getirdikten sonra da uzun bir süre Türk sultanların baş belası oldu.

Güzel ve şirin Rodos adası, klasik dönemin büyük günlerinden beri tarihin sayfaları arasında bir bakıma kaybolmuştu; o dönemde Rodoslular Ege'deki önde gelen denizci devletlerden biriydi. Daha sonra emperyal Roma'nın donanmasında büyük bir rol oynamış ve Bizanslılar da onların gemicilerinden, gemi inşa ve deniz seyir deneyimlerinden epeyce yararlanmışlardı. Rodos'un en geniş noktasında yirmi millik bir eni ve yaklaşık kırk beş millik bir uzunluğu vardır. Dolayısıyla, St. Jean Şövalyeleri'nin pek çok gereksinmesini karşılayacak kadar büyüktü. Adanın kusursuz bir limanı vardı.

Şövalyeler klasik kentin alanı üzerinde yeni kalelerini ve yurtlarını inşa etmeye başladılar; oradan iki yüzyıl boyunca Müslüman gemileri taciz edecek ve Türkler için başa çıkılmaz bir düşman olduklarını kanıtlayacaklardı. Adanın ortasında yer alan Ataviros Dağı'nda en yüksek noktasına ulaşan bir sıradağ Rodos'u kuzeydoğu ve gü-

neybatı doğrultusunda keser. Bu sırtın her iki yarımında, adanın ekonomisinde büyük bir rol oynayan verimli ovalar ve vadiler yer alır. Hem Bizanslılar, hem Saracener, adayı işgal ettikleri dönemlerde tarımı geliştirmişlerdi; Saracener etkili sulama yöntemlerini ve narenciyeyi getirmişti. Adada zeytin boldu ve etrafındaki denizde bol balık vardı.

St. Jean Şövalyeleri'nin Rodos'ta inşa ettikleri hisarlar, Doğu Akdeniz'in görkemlerinden biri olarak duruyor. Şövalyeler kentin kuzey kısmında, Collachium olarak bilinen alanda yaşırdı. Dillerin hanları, büyük hastane, cephanelik ve Büyük Üstat'ın sarayı buradaydı. Hemen yanı başında küçük liman, Mandrakion vardı; Akdeniz'in simgesi haline getirdikleri kadirgalar kışın orada kıyıya çekilir ya da yazın yan yana dizilirdi. Doğuştan denize yatkınlıklarıyla Rodoslular, yeni yöneticilerine iyi gemi ve gemici sağlarken, o zamana kadar kıyılara üslenmiş olan şövalyeler askeri yeteneklerinin başka bir ögeye hızla uyum sağlayabileceğini kanıtladılar. Akdeniz'in o zamana kadar gördüğü en iyi savaşı gemiciler arasında olduklarını göstereceklerdi. Rodos görece küçük olmasına ve şövalyelerin sayısı Türk düşmanlarına oranla az olmasına karşın, on altıncı yüzyılda adadan kovuluncaya kadar Müslüman dünyası için iyileşmeyen bir yara olarak kalacaklardı.

Deniz savaşlarında kullandıkları kadirgalar, tek sıra kürekli Bizans kadirgalarından uyarlanmıştı. Yunanistan'ın ve Roma'nın birerlilerinden itibaren yüzyıllarca süren gelişmenin ürünüydüler; toparla silahlanmış yelkenli kalyonlar denizdeki güç dengesini bir kez daha değiştirene kadar bilinen en etkili savaş gemisine dönüştüler. Dar ve uzun, net borda yüksekliği fazla olmayan ve sığ bir su çekimi olan bu kadirgalar, yaz denizi için tasarlanan, faaliyet dönemi mayıstan eylüle kadar uzanan özel avcı gemilerdi. Dönemin pek çok ticaret gemisinin (latin donanımı Arap ticaret gemilerinin bile) faaliyetleri yazla sınırlı olduğu için, kış koşullarında kullanıma uygunlukları fazla önemli değildi.

Rodos kadirgaları, on altıncı yüzyılda, şövalyeler üslerini Malta'ya taşıdıktan sonra yapılanlardan biraz daha küçüktü; fakat özünde fazla farklı değillerdi. Uçtan uca uzunlukları 45 metreye

ulaşabilirdi; fakat dikey uzunlukları 36 metreden fazla değildi. Tüm kadirgalar gibi, insan kasları ve kollarıyla çalıştırılıyorlardı. Başlangıçta Rodos dışındaki operasyonlarında kürekçiler yerli Yunanlılardı. Daha sonraki bir tarihte, Türk köleler bollaşınca, küreklerde ele geçirilen düşmanı kullanma uygulamasına geçildi (çok geçmeden bütün Akdeniz’de yaygınlaşacaktı). Bu da, kış aylarında ve öbür boş dönemlerde kürekçileri barındırmak için köle yerlerinin yapılmasını zorunlu kıldı. Kadirgalarda köle kullanımı eski Akdeniz uygulamasında köklü bir sapmaydı; eskiden bir devletin özgür insanları kendi gemilerinin insan gücünü oluşturlardı. Vandallar, Vikingler ve Akdeniz’e alçın eden öbürleri, kendi gemilerinin kürekçileri ve savaşçılarıydılar. Hristiyan ile Müslüman arasındaki çekişme, bu modeli giderek değıştirdi. Türkler denize açıldıktan kısa süre sonra, hem onlar, hem Avrupalı düşmanları teknelerinde büyük ölçüde esirleri kullandılar.

Kadirga kesinlikle etkiliydi, fakat güvertedeki yaşam subaylar için bile hoş değildi. Çok daha sonraki bir tarihte, Fransız deniz subayı Barras de la Penne kadirga yaşamının ilk elden bir betimlemesini yazdı. Rodos’taki son yıllarında St. Jean Şövalyeleri’nin bir kadirgasının güvertesindeki koşulları oldukça doğru bir biçimde yansıtır. “Birçok kadirga kölesinin uzanıp uyuyacak yeri yoktu, çünkü bir tek banka, yani 3 metre uzunluğunda 1,2 metre genişliğinde bir alana yedi kişi koyuyorlardı; baş tarafta, 3 metre uzunluğunda ve 2,5 metre genişliğinde dörtgen bir alandan ibaret olan *rambades*’te [pruvadaki platform] kalan otuz kadar gemici görülür. Kış güvertede kalan kaptanın ve subayların durumu da çok iyi değildir... Makaraların ve savloların gıcirtısı, gemicilerin yüksek sesli çığlıkları, kadirga kölelerinin korkunç bedduaları ve gemi kaburgalarının iniltisi zincir şarkırtılarına karışır. Kadirgadan çıkan kötü kokular [nedeniyle] sakin hava da sıkıntı verir. ...”

Koçbaşı hâlâ başlıca silahtı. Yunan Ateşi’nin sırrı Bizanslı Yunanlılardan ele geçirilmiş olmasına ve o sırada hem şövalyeler, hem Türkler tarafından bilinmesine karşın, öyle görünüyor ki, Rodos kadirgaları hâlâ eski koçbaşı vurma tekniğine dayanıyorlardı. On dördüncü yüzyılda barut ve ateşli silahlar kullanımının yaygınlaşmasın-

dan sonra, kadirgalara bir pruva topu ile metal parçalar ve taş yağdırılarak küçük, insanlara zarar veren silahlar monte edildi. Rodos'taki ilk günlerde düşmana hızla yaklaşma ok yağmuruyla desteklenirdi ve bunu, hasım gemiler birbirine kilitlenince göğüs göğüse çarpışma izlerdi. Şövalyelerin savaş şevki ile Rodosluların gemici becerileri birleşince küçük filoları, düşman filosundan çok daha etkili oluyordu.

Gibbon iğneleyici, fakat biraz da doğru bir biçimde, "Şövalyeler yaşama önem vermez, Mesih'in hizmetinde ölmeye hazırdılar," der. Yine de Avrupa, önce Rodos'ta, ardından Malta'da geçirdikleri yüz-yıllar süresince onlara minnet borçludur. Şövalyeler bu iki adanın çehresini tamamen değiştirdiler; bugün bu iki ada ziyaret edildiğinde, St. Jean Tarikatı'nın süren gölgesini fark etmemek olanaksızdır. Tarihlerinin başlangıcında, Kutsal Diyar ve Yakındoğu'da geçirdikleri iki yüzyılda, şato harabeleri dışında bu Müslüman ülkelerle kalıcı bir Fransız bağı bırakan o çağın haçlı ruhunu yansıtmışlardı. Oraları ziyaret eden Avrupalıya hâlâ "Frenk" denir; Fransız dili ve kültürü, büyük ölçüde sonraki yüzyıllarda yaygımlaşsa da, Levant'ta hâlâ güçlü bir etkiye sahiptir. Rodos ada-kalelerindeki St. Jean Tarikatı, şimdi de Yunan Ege'de kalıcı mimari anıt bırakmaya başlıyordu.

Klasik dünyanın harikalarından biri olan Rodos Heykeli kadar olağanüstü bir tekne olan Büyük Rodos Karakı'ndan söz etmeden tarikat ve onun Rodos adasındaki günleri konusunu bitirmek zordur. Büyük Karak, şövalyeler 1522'de Türkler tarafından adadan kovulmadan kısa süre önce inşa edildi. Ortaçağın en olağanüstü teknelelerinden biri olarak tarikatın bayrak gemisiydi ve son Rodoslu Büyük Üstat Villiers de l'Isle Adam, adayı muzaffer Sultan Süleyman'a teslim ettikten sonra şövalyeleriyle birlikte bu tekneye bindi. Kadirga düşmanlarına karşı savaşta uzun yıllar şövalyelerin başlıca silahıydı; fakat Büyük Karak, bu denizde kadirganın egemenliğine son veren Yelken Çağı'nın habercisiydi.

History of the Order of Saint John of Jerusalem'de. Taafe, bu tekneyi şöyle betimler: "Bu konuda bizim cankurtaran sandallarıyla boy ölçüşürdü; ne kadar çok delik açılırsa açılsın, batmazdı. Veba Nice'e geldiğinde [Büyük Karak, Nice'te yapıldı], ölü sayısı o kadar çoktu ki, pis kokan hava nedeniyle gökteki kuşlar ölüp yere düşerdi; fakat

onun güvertesinde hiç kimse hasta bile olmadı ve bu durum, işçilerin gerekli vidaları, çivileri ve öbür demirleri yapmak için yakttıkları büyük ateşe bağlandı... Yedi katlıydı; öyle ambarları vardı ki, herhangi bir erzak için karaya ayak basmadan altı ay denizde kalabilirdi, hatta su için bile; çünkü bu süre boyunca en taze ve en berrak suyu sağlayabiliyordu; tayfa peksimet değil, her gün pişirilen beyaz ekmek yerdı, tahıl el değirmenleriyle öğütülürdü ve bir seferde iki bin somun pişiren bir fırını vardı. Gemi altı kat metal kaplamayla kaplıydı; suyun altındaki iki kat, bronz vidalarla (demir vidalar gibi aşınmayan) perçinliydi ve öyle ustaca inşa edilmişti ki, asla batmazdı, hiçbir insan gücü onu batıramazdı. Muhteşem odalar, beş yüz kişi için bir silah deposu; fakat öbür şeylerden söz etmek bir yana, bir sürü toptan elli tanesi olağanüstü boyutlardaydı; bütün bunları taçlandıran ise, bu muazzam teknenin inanılmaz hızlı olması ve yelkenlerini idare etmenin şaşırtıcı ölçüde kolay olmasıydı; camadan vurmamak ya da yön değiştirmek için fazla çaba gerekmiyordu; savaşçılar bir yana, sadece denizciler üç yüz kişiye ulaşıyordu; aynı şekilde her biri on beş sıralı iki kadırga, biri kıçta yedekte, öbürü güverteye çekilmiş; yine bordaya çekilmiş değişik büyüklükte çeşitli sandallar da cabası...”

Uzun bir yoldan, Fransa, Almanya, İspanya, İtalya ve İngiltere’deki topraklarından Kutsal Diyar’daki sıcak göklere, Mısır’da, Suriye’de ve Küçük Asya’daki savaşlara, benzersiz sicillerini Ege adası Rodos’ta noktalamaya -o sırada öyle görünmüştü- gelmişlerdi. Bir anlamda, “sonları başlangıçlarıydı.” Adları bir sonraki ada yurtlarıyla o kadar kopmaz bir biçimde bağlantılı olacaktı ki, ondan sonra “Malta Şövalyeleri” olarak anılacaklardı. Ne var ki, şimdi Ege’de Bizans İmparatorluğu’na ait bir adayı nasıl işgal etmek durumunda kaldıklarını ele almanın zamanıdır.

ON

Bizans'ın Düşüşü

Rodos adasının 1309'da Papa'nın göz yumması ve Cenevizlilerin yardımıyla St. Jean Şövalyeleri tarafından ele geçirilmesinin nedeni, eski Bizans imparatorluğu'nun varlığının artık sona ermiş olmasıydı. Avrupa'nın doğu ve kuzey sınırlarını yaklaşık dokuz yüz yıl boyunca tutan Konstantinopolis, Yeni Roma, teorik olarak Mısır'a ve Kutsal Diyar'a gitmek üzere yola çıkan bir Haçlı ordusu tarafından 1204'te ele geçirilmişti. Akdeniz tarihinde önemli bir yer tutan bu olay, Batı Avrupa'nın vicdanındaki'en kara lekelerden biridir.

Dördüncü Haçlı Seferi gezici bir vaizin teşvikiyle bir grup şövalyenin "Haç kuşanıp" Kutsal Diyar'ın yolunu tutmaya karar verdiği 1199'da Fransa'da başladı. Niyetlerini hemen Papa III. Innocentius'a bildirdiler. Innocentius bir yıl önce papa olmuş ve papalık tahtına çıkar çıkmaz yeni bir Haçlı seferi arzusunu ilan etmişti. Tarihin bu döneminde eski Haçlı ruhu büyük ölçüde sönmüştü; fakat Innocentius'un yaşamı boyunca ana amacı bu ruhu canlandırmak oldu. Aynı zamanda, son yıllarda büyük ölçüde laikleşmiş olan Haçlılar üzerinde papalık denetimini yeniden kurmak da istiyordu. Dördüncü Haçlı Seferi'nde bu amacına ulaşamadı; çünkü Fransız şövalyelerin ve baronların işleri kendi başlarına düzenleme -hedef seçiminde bile- niyetinde oldukları çok geçmeden anlaşıldı. Niyetleri, Arap servetinin ve gücünün ana direği olan, fakat Nil son beş yıldır deltayı sulamadığı için kuraklık ve iç savaş nedeniyle zayıflayan Mısır'ı istila etmekte.

Seçilen liderinin ani ölümü nedeniyle, Haçlı Seferi'nin ivme kazanması biraz zaman aldı; fakat 1202'de bütün Avrupa'da hatırı sayılır bir hareketlenme oldu. Ordunun taşınması için büyük deniz cumhuriyeti Venedik'le sürdürülen görüşmeler sonuçlanmıştı. Konstantinopolis üzerinden Boğaz'dan geçip Küçük Asya'dan Suriye'ye inen eski Haçlı yolu, Üçüncü Haçlı Seferi'nde Batı'nın imparatoru I. Frederick'in komutasındaki büyük bir Alman ordusunu

neredeyse tamamen yok eden Türklerin artan faaliyetleri nedeniyle giderek daha fazla tehlikeli olmuştu. Özellikle amaç Mısır ve ilk hedef İskenderiye olduğu için, denizyolu daha pratikti. Haçlı liderleri, İskenderiye'nin ele geçirilmesiyle birlikte, güneyde Sultan'ın topraklarına hücum ederken insan ve malzeme takviyesi için kusursuz bir üsse sahip olacaklarından emindiler. Taşıma işi için Venedik'i tercih ettiler; çünkü Venedikliler gemi yapımında çok iyidiler ve o sırada kabul edilebilir gibi görünen koşullar sunuyorlardı.

Venedik Docası, kurnaz ve ahlaksız bir soylu olan Enrico Dandolo'ydu. Haçlı Seferi'nden çok kendi kentiyle ilgileniyordu ve Cumhuriyet'in ticaretini ve ihtişamını artırması durumunda aynı şevkle Müslümanları da taşıyabilirdi. Papa III. Innocentius bunun farkındaydı ve başından itibaren Venedik'in seçilmesine ciddi bir kuşkuyla baktı. Venediklilerin, Haçlıları bir şekilde kendi amaçları için kullanmaya çalışmalarından korkuyordu. Haçlılar filoya katılmak üzere Venedik'te toplanmadan önce bile Venediklilerin Mısır Sultanı'yla ticaret görüşmeleri yürüttüğünü biliyor olsaydı, korkularını için bol gerekçesi olurdu. Sultan, Haçlıları ülkesinden uzak tutmanın bir yolunu bulmaları durumunda Venediklilere büyük bir para teklif etmiş ve onlara İskenderiye'de değerli ticari imtiyazlar vaat etmişti. Sonraki olaylar dikkate alındığında (herhangi bir anlaşmanın imzalandığına dair hiçbir belge bulunmamasına karşın), Doca ile Könsey'in Haçlılar kendi topraklarından toplanmadan önce onları oyalamaya karar verdikleri neredeyse kesin gibi görünüyor.

1202 ve 1203 yıllarında büyük bir Haçlı ordusu Avrupa'dan yola çıkıp Alpler'den güneye, Lombardiya üzerinden Venedik'e doğru ilerledi. Venedik Cumhuriyeti'yle yapılan anlaşmaya göre Venedikliler 86.000 mark karşılığında 4.000 atlı şövalyeyi, 9.000 zırhlı ve 20.000 piyadeyi taşıyacak, ayrıca bir yıl süreyle erzak temin edeceklerdi. Fakat öbürlerini beklemek istemeyen birçok Haçlı kendileri için ayrı bir ulaşım ayarlamış ve bağımsız bir biçimde Akka'ya yelken açmıştı. Sayıdaki bu azalma, liderlerin azalan topluluktan çıkarmayı umduklarından çok daha fazla bir meblağla karşı karşıya kalmaları demekti. Venedikliler üzerinde anlaşılan miktarın ödenmesi konusunda ısrarlıydılar. İleri sürdükleri gibi, üzerinde anlaşmaya varılan sayıda ka-

dırğa ve ticaret gemisi, atlar için özel yük gemileri inşa etmişlerdi ve şimdi Haçlı ordusu bu kadar büyük bir filoya gerek duymuyorsa, bu onların suçu değildi. Haçlı liderleri, Montferrat Markisi, Comte de Villehardouin, Saint Paul Kontu ve Flanders Kontu, bir açmaz içindeydiler. Birçok Haçlı'nın elindeki para bitmişti, liderler Venedikli bankerlerden zaten 5.000 mark borç almıştı ve özel takımlarını ve değer- li eşyalarını para yerine Doca'ya göndermelerine karşın, hâlâ 34.000 mark açıkları vardı.

Venedikliler bu hırgürcü Frenkleri kentlerinde istemiyorlardı ve yeterince yer de yoktu; bu yüzden şövalyelerin ve silahlı adamların büyük bir kısmı, Venedik'in üç mil açığında bulunan Saint Nicholas adasında kamp kurdu. Bu durum Doca'ya çok uygundu. Adada oldukları sürece gereksinimleri ancak teknelerle karşılanabiliyordu - ve tekneler sadece onun emriyle harekete geçebiliyordu. Haçlıları avcunun içine almıştı; çünkü bu kadar yol gelmişken evlerine geri dönemezlerdi. Aslında birçoğunun tercih yapma olanağı da yoktu; çünkü paraları kalmamıştı ve sadece İskenderiye'yi talan etme beklentisiyle ileri gidebiliyorlardı. Dandolo bir Konsey toplantısı yaptı. Venedik'in sözleşmenin gereklerini yerine getirdiğine, Haçlılar anlaşmaya uymazlarsa kentin ödenmiş olan parayı alıkoyma hakkı olduğuna işaret etti. Onlara koşul önermenin daha kârlı olacağını öne sürdü: Borcun geri kalan kısmı karşılığında çalıştırılmalıydılar. Daha sonra Haçlı liderleriyle yapılan bir toplantıda oldukça açık konuştu: "Elçileriniz filoyla ilgili bu öneride bulundukları andan itibaren, top- raklarındaki tüm çalışmaların Haçlı seferinizi donatma amacına yönelmesini sağladım. ... Fakat halkım şu anda çok şey kaybetmiş bulunuyor - ve borcunuzu ödemenizde ısrar etmemizin nedeni budur. Ödemezseniz, borcunuzu ödeyene kadar adadan dışarıya bir adım bile atamazsınız. Bunun dışında, size yiyecek ve içecek getirecek bir tek kişi bulamazsınız."

Kısa süre sonra Doca niyetini açığa vurdu. Haçlılar büyük Adriyatik limanı ve kenti Zadar'ı (Macaristan Kralı'nın kendisinden aldığı ve Adriyatik'teki Venedik ticaretini ciddi bir biçimde tehdit eden) zapt etmede kendisine yardım ederlerse, borçlarını ödemeye yetecek kadar baharat, altın ve gümüş sofra takımlarına ve öbür değerli eş-

yalara el koyacaklardı. O zaman o da anlaşmaya uyup onları Mısır'a taşıyacaktı.

Birçok Haçlı, Hıristiyan Macaristan Kralı'nın kentine saldırma düşüncesinden tiksınmesine karşın (hatta bazıları bu noktada seferden caydı), liderleri ve ordunun büyük bir bölümü bu isteğe razı olmaktan başka bir seçeneklerinin olmadığını düşündü. Böylece, 1202'nin sonbaharında, 480 gemi, güvertelerinde Dördüncü Haçlı ordusuyla Zadar'ı zapt etmek üzere Venedik'ten ayrıldı. Böylesine büyük bir ordu ve filo karşısında kent cinayet, tecavüz ve yağma sahneleri arasında kaçınılmaz olarak düştü; dindaşları Hıristiyanların kiliseleri bile nasibini aldı. Haberi duyan Papa'nın ilk tepkisi, Venediklileri ve Haçlıları aforoz etmek oldu.

Aforoz edilen, Adriyatik kıyısında uzun bir sert kış geçirmek zorunda kalan ve kent beklenenin yarısı kadar bile kazanç getirmediği için düş kırıklığına uğrayan ordunun morali daha da bozuldu. Ayrılmalar oldu; bazı şövalyeler ve adamlar, Kuzey'deki yuvalarına geri dönmeye çalıştı; kalanlar ise, geçim maliyetlerinin çaldıkları paraları ve değerli eşyaları hızla kemirdiğini çok geçmeden anladılar. Sonuçta, 1203 baharına gelindiğinde her bakımdan -daha kötü değilse- Venedik'teki kadar çaresiz durumdaydılar. Venediklilere ödeyecek paraları da hâlâ yoktu; düşman bir ülkede yalnızdılar ve Venedik filosunun yardımını olmadan bir tarafa da gidemiyorlardı. Doca'nın beklediği an buydu ve Haçlı liderlerinden biri, Montferrat Markisi dalaverelerinde ona yardım etti.

Bizans'ın entrika labirentinde her zaman olduğu gibi, yakın zamanda bir yönetici değişikliği olmuştu: Son İmparator İsaakios, III. Aleksios tarafından tahttan indirilmişti. Ne var ki, Aleksios, İsaakios'un oğlunun kaçmasını önleyecek kadar etkili olmamıştı. İsaakios'un oğlu Almanya'nın yolunu tutmuş ve orada Montferrat Markisi'ne Haçlıların kendisini babasının tahtına çıkarmalarını önermişti. Bu iyiliğin karşılığında büyük miktarda para ile Haçlı Seferi'nde Bizans filosunun ve ordusunun yardımını vaat etmişti. Bu genç adam, Dördüncü Haçlı Seferi'nin Mısır yolundan cayması için gerekli bahaneyi ve aracı sağlayacaktı.

O zamanın bir anlatımına göre, Haçlıların "zor durumlarından

rahatsız olduklarını gören" Doca Dandolo, "bir toplantı yapıp onlara şöyle dedi: 'Lordlarım, Yunanistan'da zengin ve gerek duyduğunuz her şeyi size sağlayacak bir ülke vardır. Oraya gitmek ve yolumuza devam etmek için gereksinim duyduğlarımızı almak için makul bir bahane bulabilseydik, bu bana ideal bir çözüm gibi görünürdü. Bu yolla deniz ötesi topraklara kolayca ulaşabilirdik.'"

Komplocular rollerini iyi ezberlemişti. O anda Montferrat Markisi ayağa kalktı. "Lordlarım, Noel'de Almanya'daydım, İmparator'un sarayında. İmparator'un karısının kardeşi olan genç bir adamla tesadüfen tanıştım. Bu genç adam, bir kardeşinin ihanetiyle tahttan uzaklaştırılan Konstantinopolisli İmparator İsaakios'un oğludur. Bu genç adanı yanımıza alırsak, haklı bir gerekçeyle Konstantinopolis topraklarına girebilir, orada gerekli askeri araç gereç ve levazımı sağlayabiliriz; çünkü meşru İmparator odur."

Tarihin en rezil hareketlerinden biri için sahne artık hazır-
dı: Dördüncü Haçlı Seferi'nin meşru hedefi Mısır'dan sapıp, Konstantinopolis'i ve Bizans İmparatorluğu'nu fethetmeye ve boyun eğdirmeye yönelmesi. Müslümanlarla savaşmak ve Kutsal Yerler'in güvenliğini sağlamak için "Haç kuşanan" Hristiyanlar, Doğu Hristiyanlığının kalesini ele geçirecek ve Bizans siperini -Avrupa ülkelerinin hayatta kalıp gelişmelerini olanaklı kılan kalkanı- yıkacaklardı.

Bizans ile Batı arasındaki ilişki nadiren dostane olmuştu. Normanlar Güney İtalya'da ve Sicilya'da Doğu imparatorluğunun eski topraklarına girmeye başladığından beri birçok çatışma olmuştu. On birinci yüzyılın sonunda Aleksios Komnenos Kutsal Yerler'i geri almada bu Kuzeylileri yardıma çağırdığında, onların ham savaş yeteneklerini kendi tutkuları uğruna kullanmanın güvenilir bir yolunu bulduğunu sandı. Bir yüzyıldan daha az bir zaman sonra, Bizans İmparatorluğu'nun büyük bir bölümünü kurtarmasına bir süre yardım etmiş olmasına karşın, sonuçta hırsıza dönüşecek bir konuk davet ettiği görülecekti. Birçok Norman Müslümandan daha çok Bizanslıdan hoşlanmıyordu; Müslümanın hiç olmazsa iyi bir savaşçı olduğunu kabul ediyordu. (Sonraki yüzyıllarda da müttefikler sonuçta ortak düşmandan çok birbirlerinden hoşlanmamaya başladılar.)

Doca Dandolo ile Montferrat Markisi'nin, Haçlıların yollarına devam etmeye yetecek erzak, mal ve para elde etmek için Bizans topraklarını istila etme önerisi, birçok şövalyeye kötü gelmedi. Kuşkusuz sıradan silahlı adamların büyük bir bölümünün kime karşı savaşıldığına aldıracağı yoktu; yeter ki geçimlerini sağlayabilsin ve yağmadan küçük bir pay kapabilsinler. Karşı çıkanlar olmakla birlikte, Haçlı Seferi Bizans topraklarına yöneldi. Venedik filoyu sağladı ve Doca Dandolo da, seksen yaşından büyük olmasına rağmen, sefere katıldı. Yaşına karşın, Haçlılar Venedik'ten ayrılmadan önce o da "Haç kuşanmış"tı. Zadar'ın ele geçirilmesinden sonra Haçlılar gibi o da aforoz edilmişti. Fakat Haçlılar Papa (nasıl bir şantajla saldırıya sokulduklarını öğrenen) tarafından affedildikleri halde, Doca ve Venedikliler cezalı kaldılar. Enrico Dandolo'nun bundan aşırı rahatsızlık duymuş olması mümkün değil.

Ordu 1203 baharında Zadar'dan yola çıktı. Bir zamanlar Peloponez Savaşı'na yol açan anlaşmazlığa konu olmuş ve şimdi açgözlülükten kaynaklanan büyük bir gemi ve insan hareketine bir kez daha tanık olan yeşil Korfu adasında bir süre durdu. Venedik filosu 450'den fazla savaş gemisi, ticaret gemisi ve yük gemisinden ibaretti ve 5 Temmuz'da Boğaz'ın açıklarında demir attığında, Konstantinopolis surları üzerindeki vatandaşlar üzerinde ürkütücü bir etki yaratmış olmalı. Comte de Villehardouin anılarında şunları yazıyordu: "Doğuda Boğaz, süslü savaş gemileri, kadirgalar ve ticaret gemileriyle canlanmış gibiydi. Yaşam boyu anımsanacak kadar güzel bir şeydi. "

Peş peşe gelen zayıf ve yoz İmparatorlar döneminde Konstantinopolis'in ve imparatorluğun güvenliğini sağlayan Bizans filusunun çökmesine göz yumulmuştu; öyle ki, o sırada filo yok gibi bir şeydi. Dördüncü Haçlı Seferi'nin Yunanlı tarihçisi Niketas, Bizanslı amirali anlatır: "Çapaları, yelkenleri ve Bizans donanmasına ait, paraya dönüştürülebilir her şeyi satmıştı." Kuşkusuz Doca Dandolo, filonun durumunun farkındaydı; çünkü Venedikli tüccarlar aracılığıyla kusursuz bir istihbarat servisine sahiptiler ve Konstantinopolis'te bir Venedik kolonisi vardı. Güçlü bir donanma muhalefetiyle karşılaşmasının mümkün olmadığını kesinlikle biliyordu ve bu, onu

planlarında cesaretlendirmiş olmalı. Muhteşem surlarının arkasında güven içinde olan kentin kendisi, daha önce daha güçlü birçok orduya dayandığı gibi, Haçlılara da dayanabilirdi. Fakat denizin kontrolü kaybedildikten sonra, Konstantinopolis'in düşmesi kaçınılmazdı.

Kuşatma sırasında Halic'in girişi hâlâ büyük bir zincirle korunuyordu; zincirin bir ucu güney tarafta kentin surlarına, öbür ucu kuzey tarafta bir bocurgatla, Galata Kulesi'ne bağlıydı. Normal zamanlarda zincir gevşetilirdi ve teknelerin giriş çıkışına engel olmayacak şekilde suyun altına inerdi. Fakat kent tehdit altında olduğunda zincir gerilir ve herhangi bir savaş gemisinin aşamayacağı bir engel haline gelirdi. Bu koruma biçimi yüzyıllarca işe yaramış ve Arapları ve öbür istilacı filoları uzak tutmuştu. Fakat kuleyi ve surları tasarlayanlar, Bizans filosunun bir çıkarmaya karşı koyamayacak kadar zayıf düşeceğini hesaba katmamışlardı. Dolayısıyla Galata Kulesi bir kuşatmaya dayanacak şekilde inşa edilmemişti ve Haliç'e bakan surlar Marmara'ya bakan surlar kadar güçlü değildi; çünkü hiçbir düşman gemisinin zinciri geçebileceği düşünülmemiştir.

Dördüncü Haçlı ordusu Venedik filosu tarafından Boğaz'ın karşı tarafına geçirildi; 6 Temmuz 1203'te Galata Kulesi'nin yakınında hiçbir direnişle karşılaşmadan karaya çıktı. Ertesi gün etkisiz bir Bizans süvari birliği, eğitimleri, zırhları ve silahları bu tür savaş için tasarlanmış zırhlı şövalyeler tarafından darmadağın edildi. Kısa süreli bir mücadele oldu ve ardından çok önemli olan kule Venediklilerin ve Haçlıların eline geçti. Zincir ve bocurgat gibi liman savunmalarına aşına olan Venedikliler birkaç dakika içinde büyük halatı çözdüler. Halat kuleden kopup Halic'in sularına gömülünce, o anı bekleyen Venedik kadirgaları daha önce hiçbir düşman filosunun girmedığı sulara hücum ettiler. Can çekişen Bizans gemileri hiçbir direniş göstermedi. "Bu yüzden Yunanlıların kadirgalarını ve limanda bekleyen tüm tekneleri ele geçirdiler."

Bu, sonun başlangıcıydı. Kentin içinde ve dışında komplolar ve karşı komplolar dokuz ay daha devam etmesine karşın, Venedikliler Halic'in girişini yardıkları anda Konstantinopolis'in ve imparatorluğun kaderi belirlenmişti. 12 Nisan 1204'te Constantine'in büyük kenti, daha önce Kudüs'ü ele geçiren Haçlıların davranışını aratmayan

tecavüz ve yağma sahneleri arasında Dördüncü Haçlı ordusunun eline geçti. Surlar yarılıp istilacılar kapılardan içeri girince, Bizanslılar, normal savaş kuralları uygulanacağı ve teslim oldukları için kurtulacakları umuduyla silahlarını bıraktılar. Ele geçirilen bir kentte başıboş bırakılınca Batılı bir ordunun ne kadar çılgınca bir öfke sergileyebileceğini daha önce hiç görmemişler. Haçlılar daha önce hiçbir kenti böyle yağmalamamışlardı. Konstantinopolis'e girişini anlatan birinin yazdığı gibi: "Orada büyük bir servetle karşılaşıldı; çünkü daha önceki imparatorlara ait değerli taşlar, altın mücevherler, altın işlemeli ipek giysiler, değerli imparatorluk kaftanları ve zengin değerli taşlar vardı. Aslında o kadar çok değerli şey vardı ki, saraylarda ve kentin öbür yerlerinde bulunan altın ve gümüş hâzineleri saymakla bitmez." Sonunda Venediklilerin borcu ödenecekti.

Yağmadan hiçbir şey kurtulamadı, Hristiyanlığın büyük kilisesi Ayasofya bile. Altınları ve gümüşleri için akarlar bile parçalandı ve değerli taşlarıyla paha biçilmez olan ikonlar çerçevelerinden ayrıldı. Baü Avrupa Konstantinopolis'te yağmalanan ganimetlerle yıllarca dolup taşacaktı. Kiliseler ve özel konutlar, Boğaz'daki büyük kentten gelen mücevherlerle, minelerle ve sanat eserleriyle zenginleşecekti. Konstantinopolis'in düşüşünden sonra sürgünden yazan Niketas, Haçlıların suçlarını açıkça ifade eder: "Haç kuşanmışlardı ve Hristiyanların topraklarından kan dökmeden ve sağa sola sapmadan geçeceklerine Haç ve İncil üzerine yemin etmişlerdi. Bize sadece Saracnelere karşı silah kuşandıklarını ve yalnızca onları kanlarında boğacaklarını söylemişlerdi. Haç taşırken Mesih'in askerlerine yakışır şekilde iffetli kalacaklarına söz vermişlerdi. Fakat Mesih'in kabrini savunmak yerine, O'na mensup olan müminlere öfke kustular. Arapların Latinlere yaptığından daha kötüsünü Hristiyanlara yaptılar; çünkü Araplar hiç değilse kadınlara saygı gösterdiler."

Konstantinopolis ve imparatorluk onların olunca, Haçlı Seferi'nin esas amacından söz eden olmadı. Mısır, Suriye ve Kutsal Diyar unutuldu; muzaffer soylular ve ortakları Venedikliler telaşla Bizans topraklarını paylaşmaya koyuldular. Papa III. Innocentius'un Doğu'yu yeniden ele geçirmek için büyük bir Haçlı Seferi düşü, Batılı Hristiyanların kılıçları Ortodoks Kilise'nin Hristiyanlarını doğrarken bir

çığlıkla dolu kâbus içinde paramparça olmuştu. Papa'nın Konstantinopolis yağması dehşetini iki kiliseyi birleştirerek telafi etme umudu da eşit ölçüde boşa çıkacaktı. Konstantinopolis'in alınma şekli ve kenti ele geçiren insanların Bizans İmparatorluğu'nu paylaşma tarzı Yunanlılar arasında Batı kilisesine yönelik öyle bir tiksinti yarattı ki, Roma'dan nefretleri yirminci yüzyıla kadar sürdü.

Taht iddiasında bulunan Bizanslı; Haçlı Seferi'nin yön değiştirmesine bahane sağlayan genç Aleksios, kısa hükümdarlık döneminde bir karşı komployla Bizanslılar tarafından öldürülmüştü. Halefi Haçlılar tarafından öldürüldü. Bu nedenle bir sonraki Doğu Roma İmparatoru'nun bir Latin olması kaçınılmazdı ve dolayısıyla Flanders Kontu Baldwin İmparator seçildi. Seferin öbür lideri Montferrat Markisi kendisine Selanik'te büyük bir toprak ayırdı. Bu arada Yunanistan'ın her tarafında küçük feodal Latin prenslikler kuruldu. Şimdi oralarda bir zamanlar var olduklarını gösteren tek şey, Yunanistan'ın birçok yerinde, sessiz bir vadide ya da yüksek bir çıkıntının üzerinde rastlanan Haçlı şatolarıdır.

Dördüncü Haçlı Seferi'nden en çok kârlı çıkan Venedik'ti . Doca Dandolo'nun hep beklediği gibi. Kendi ifadesiyle, "tüm Roma İmparatorluğu'nun dörtte bir buçuğunu" Haçlılardan istedi ve aldı. Aslında, Baldwin ile Montferrat Markisi anakarada büyük bir toprak parçası edindikleri halde, gerçekten yararlı ganimeti alan Venedik'ti - Doğu'ya atlama taşlarını döşeyen tüm ana limanlar ve adalar. Bu şekilde Venedik İon Adaları'yla birlikte Yunanistan'ın İonia kıyılarını, Marmara Denizi'nin kuzey kıyısındaki limanları, Eğriboz, Nakсос ve Andros adalarını, Gelibolu ve büyük iç-kara ticaret merkezi Edirne'yi aldı. Venedik, Doğu ticaretindeki en büyük rakibi Bizans'ı bir darbeyle yok etmiş ve Ceneviz gibi öbür rakiplerine üstünlük sağlamasına olanak veren paha biçilmez bir can damarına kavuşmuştu.

Venedik servetinin gerçek temelini Doca Dandolo attı. Sonraki yüzyıllarda yurttaşları onu en büyük kahramanlarından biri ilan ettiler. Ne var ki, Akdeniz tarihçisi onu Venedik gücünün büyük bir mimarı olarak değil, daha çok Avrupa'nın ve Hristiyanlığın bütün yapısına büyük bir zarar veren bir vandal olarak görmelidir. Latin Konstantinopolis krallığı fazla sürmedi. İç anlaşmazlıklarla boğuşan

ve düşman bir ahaliyle kuşatılan krallığın ilk birleşik darbede çökmesi kaçınılmazdı. Tarihçi Gregoras, mezar taşı yazıtını en iyi biçimde dillendirdi: “Batı Avrupalı Haçlı şövalyelerinin, Venediklilerin bencil ticaret politikasının ve papalığın hiyerarşik düşüncesinin bir yarattığı, sefil bir varoluştan sonra ... arkasında yıkım ve anarşiden başka bir şey bırakmayarak çöktü. Latinlerin bu çirkin şövalye devleti, tarihin en değersiz görüngüleri arasındadır.”

Haçlılar tarafından fethedildikten elli yedi yıl sonra Konstantinopolis, İznik’in Yunan yöneticisi Mikhail Palaiologos tarafından geri alındı. Yeniden Yunan bir hanedanlık kuruldu, Roma Kilisesi’nin ayini ibadetten çıkarıldı ve Ayasofya’ya tekrar Yunan bir Patrik geldi. Neredeyse iki yüz yıldan fazla bir süre Doğu Roma İmparatorluğu’nun gölgeli hatırası, hep tehdit altında olmasına karşın sanat ve kültür bakımından dikkate değer bir canlılık gösteren bir varoluşu sürdürecekti. Fakat o kadar çok toprak kaybetmişti ki -Haçlılar ve Venedikliler işlerini çok iyi yapmıştı- düşman bir gücün ilk büyük saldırısıyla tekrar düşmesi kaçınılmazdı. 1453’te 57 maaşlı Türkleri kente saldırdılar ve Avrupa’ya kalıcı olarak yerleştiler. Kendilerini koruyan Bizans İmparatorluğu’nun artık var olmadığını Batı’nın krallıklarına acı bir biçimde anımsatacaklardı.

Dördüncü Haçlı Seferi’nin bir bütün olarak Avrupa’nın yararına olduğu söylenebilecek bir yan ürünü vardysa, o da İtalya’ya, Sicilya’ya ve Akdeniz’in öbür kesimlerine bir sanat eserleri ve göçmen sanatçılar akışının önünü açmasıydı. Bir zamanlar âdet olduğu üzere kentin 1453’de Türkler tarafından alınmasından hemen sonra başlangıcı tarihlenen Rönesans, bundan çok önce başlamıştı. *Art of the Byzantine Era*’da D. Talbot Rice’in belirttiği gibi: “Aslında Bizans nesnelerinin taklitlerini yapmanın gerçekten yaygın bir ölçekte başlaması, 1204’ten sonra Dördüncü Haçlı Seferi’yle ganimet olarak getirilen Bizans sanat eserlerinin bir sonucuydu ve ondan sonra Venedik, temelde Bizans üslubuyla metal, mine, hatta taş eserler üretiminin merkezi olarak canlanmaya başladı. ...”

St. Jean Şövalyeleri’nin Rodos’taki varlığı, şimdi görülebildiği gibi, Bizans İmparatorluğu’nun düşüşüne sadece bir dipnottur. Venedikliler ve Dördüncü Haçlı Seferi’nin askerleri 1204’te davaları-

na ve inançlarına ihanet etmeselerdi, eskiden Bizans'ın olan Rodos adasında Latin bir Haçlı tarikatı olmazdı. Fakat eklemek gerekir ki, Bizanslılar birinci savunma hatlarını -filolarını- doğru dürüst korumuş olsalardı, Latinler kentlerini fethedemezdi. 1309'da Rodos'u fethetmelerinde St. Jean Tarikatı'na Papa'nın ve Cenevizlilerin yardım etmesi de, 1204 olaylarından kaynaklanır. O tarihten sonra hiçbir Papa, Venedik'e güvenileceğini düşünmedi ve o tarihten sonra, Venedik'in büyük ticari rakibi Ceneviz, Venediklilerin Ege'de başka ada ya da ticaret merkezi elde etmemelerini sağlamak için elinden geleni yapacaktı. Akdeniz tarihinin bu döneminde dinsel farklılıklar yaygın bir biçimde sömürülmüş olabilir; fakat sonuçta açgözlülük her şeye hâkim oldu.

ON BİR

Deniz Cumhuriyetleri

Dördüncü Haçlı Seferi'nin başlıca sonuçlarından biri, Venedik'i Doğu Akdeniz'de egemen deniz gücü yapmak oldu. Venedik, Montferrat Markisi'nden Girit'i satın alarak kazançlarını pekiştirdi - Edirne'den bu kadar uzak bir ada Marki'nin işine pek yaramıyordu. Girit, Venediklileri ilgilendirdiği kadarıyla, onlara tüm Ege üzerinde bir denetim kurmalarına olanak veriyordu. Onlardan önce Müslümanlar, bu adanın denizin kuzey kesiminin boğazına saplanmış bir hançer işlevi görebileceğini fark etmişlerdi. Kuzey'de Hanya ve Kandiye'deki kusursuz limanları ve güneyde Mesara Koyu bulunan Girit, Mısır ve Levant'la ticaret bakımından da çok değerliydi.

Venedik Doğu ticaretinin tüm anayollarına artık egemendi; 1208'de (Dandolo'nun Dördüncü Haçlı Seferi'ne ihanetinden dört yıl sonra) Mısır Sultanı'yla da çok elverişli bir anlaşma imzalamıştı. Bu anlaşma Venedik'e İskenderiye'de pazar ve ticari ayrıcalıklar kazandırdı. Venedik Adriyatik'te, İon Denizi'nde, Yunan takımadalarında, Marmara Denizi'nde, Karadeniz'de ve Konstantinopolis ile Avrupa arasındaki ticaret yolunda egemen güç haline gelmişti. Şimdi de İskenderiye ve Suriye'ye yerleşince, Yakındoğu ile Avrupa arasındaki ticaretin büyük bir bölümünü kontrol etmekteydi. *Spoializio del mar* (denizle evliliği) on birinci yüzyıldan itibaren süren "Lagünler Kenti" gerçekten de Doğu Akdeniz'in hammefendisiydi. *Encyclopaedia Britannica*'da H.R. Forbes'nin yazdığı gibi: "Derhal bir Avrupa gücü konumuna yükseldi. Bu mülkiyetlerini elinde tutmak için Franklardan feodal sistemi ödünç aldı ve en güçlü ailelere, ticaret yolunu açık tutmaları koşuluyla Yunan adalarında fiefler verdi. Dördüncü Haçlı Seferi'nin sonucunda ortaya çıkan ticari genişleme kentte mimaride hızlı bir gelişmeyle ve sonunda büyük bir anayasal reforma yol açan (1296'da Maggior Consiglio'nun kapanmasıyla Venedik katı bir oligarşi oldu) ticari bir aristokrasinin güçlenmesiyle kendini belli etti. Bu hızlı başarı Ceneviz'in dinmeyen nefretini uyandırıp, uzun ve yıkıcı Ceneviz savaşlarına yol açtı. ..."

Venedik birkaç yüzyıl boyunca ilk büyük Akdeniz oligarşisiydi. Modern gezginin hâlâ karşılaştığı güzellik, kültürlü adamların elindeki bir oligarşinin, herkese özgürlük demokrasisinden daha başarılı olabileceğinin bir tanığıdır. Perikles Atinası'nın görkemi karşı bir savı olarak öne sürülebilir; fakat MÖ. beşinci yüzyılda Atina büyük ölçüde aristokratik bir diktatörlüğün ürünüydü - sıradan vatandaşın, bir demokraside yaşadığını sadece hissetmeye teşvik edildiği bir diktatörlük.

Venedik büyük olduğu yüzyıllarda eski Kartaca'ya öbür Akdeniz kentlerinden daha fazla yaklaştı. Savaşlara gönülsüzce ve sadece ticaret yolları zarar gördüğünde girdi. Anayasası büyük ve güçlü tüccar adelerce yürütüldü ve birkaç başarısız devrim girişimine karşın, vatandaşlarının çoğu daha "popüler" herhangi bir yönetim biçiminden çok böyle bir yönetim altında rahat olduklarını kavramaya başladı. Venedik'in ilgilendiği esas konu ticaretti imparatorluk, siyaset ya da din değil. İlk evrelerindeki Kartaca gibi, Venedik de kolonilerle değil, gemilerini dinlendirip onaracağı ve tüccarlarının alışveriş yapabileceği uygun demirleme alanlarıyla ve pazarlarla ilgilendi. Doğrusu Venedik anakara Yunanistan'ın büyük bir bölümüne ve Girit gibi büyük bir adaya sahipti; fakat iç bölgelerle fazla ilgilenmedi. Venedikli vatandaşlara, giderek artan doğum oranlarından kaynaklanan göçmen nüfusa, iç-kara çiftçileri olarak değil, Adriyatik'ten Levant'a kadar uzanan limanlarda dükkâncı, tüccar ve zanaatçı olarak rastlanır.

On üçüncü yüzyılın sonlarında bir deniz gücü olarak Venedik'in başarısının büyük bir bölümü, Akdeniz kadirgasının temel biçiminde yaptığı iyileştirmelere dayanmaktaydı. Venedik, daha çok modern ulusal sanayi çizgisine uygun bir devlet kadirga sistemi de yarattı. Bununla birlikte, bir devlet kadirgaları tekeli yaratma ya da özel sanayiye yasaklama yanlışını yapmadı; sadece kentin ticaretini yürütmek ve dışarıdaki ününü daha da pekiştirmek için devlet kadirgalarını kullandı. Devlet kadirgaları aslında özel girişimcilik için bir kamçıydı. Bazen bu kadirgalar devlet kontrolündeymiş gibi görünürken, bazen de özel müteahhitlere kiraya veriliirdi. Devlet kesesinin sermaye kaynaklarını kullanarak, o sırada Akdeniz'de faaliyet

yürüten ticaret kadirgalarından daha büyük, daha sağlam ve daha iyi donanımlı kadirgalar yapmak olanaklıydı.

O zamanki adlarıyla “Büyük Kadirgalar”ın esas olarak ticaret gemileri olduğu vurgulanmalıdır. Gerektiğinde savaşabilirlerdi; fakat St. Jean Şövalyeleri’nin savaş kadirgalarından farklı olarak, Venedik’in devlet kadirgaları daha çok silahlı ticaret gemilerine benziyorlardı. Cumhuriyet’in ticaretinin büyük bir bölümünü Doğu’nun baharatı (hızlı taşınması gereken yükte hafif pahada ağır bir kargo) oluşturduğu için, Venedik büyük yelkenli Karak yerine Büyük Kadirga’yı geliştirdi. Yelkenli Karak, Ceneviz deniz ticaretinin ana direğiydi. Ceneviz ticareti esas olarak yün ve tahıl gibi büyük kargolardan oluşmaktaydı; bu yüzden daha yavaş, fakat daha büyük yelkenli gemilere yaslanması doğaldı.

On üçüncü yüzyılın son on yılından on altıncı yüzyıla kadar Büyük Kadirga, Akdeniz’de görülen en etkileyici tekneydi. Karaklar daha büyük olabilir ve daha fazla yük taşıyabilirlerdi; fakat görkem bakımından Büyük Kadirga üstündü. Kemerede uzun kadirgadan ya da savaş gemisinden daha geniş inşa edilen Büyük Kadirga’nın 6 metrelik ya da daha kısa bir kemere kirişi üzerinde yaklaşık 42 metrelik ortalama bir uzunluğu vardı; gemi ortası derinliği ise 27 metre kadardı. Baştan kıça bir savaş kadirgası kadar güzel değildi, fakat daha yumuşak ve daha yuvarlak bir profili vardı. Çıkmaları o kadar aşını değildi, bunun sonucunda daha fazla taşıma kapasitesine sahipti. Tüm kadirgalar gibi kürekli bir tekne olmasına karşın Büyük Kadirga öncelikle yelkenli bir gemiydi. Kürekleri esas olarak limana girip çıkarken, sakın havalarda ya da rüzgâr ters estiğinde kullanılırdı. Üç direkliere de rastlanmasına ve kadirga inşası üzerine bir yazıda yer alan bir çizim, latin yelkenli üç direği olan bir Venedik Büyük Kadirgası göstermesine karşın, genellikle latin yelkenli iki direği vardı. Geç Ortaçağ ve Rönesans dönemi kadirgalarının klasik ataları karşısında büyük bir avantajı vardı: On dördüncü yüzyılda merkez eksenli, akslı, mafsallı dümen eski kumanda paletinin yerini almıştı. Bir kuzey icadı olan dümen ilkönce yelkenli Karaklarla Akdeniz’e girmişti, fakat hızla kadirgalara uyarlandı.

The Florentine Galleys’te M.E. Mallett, savaş kadirgaları ile Bü-

yük Kadirgaları karşılaştırır: “İki tip kadirgadaki tayfa büyüklüğü aslında çok benzerdi. Büyük kadirga daha büyük yelken alanını idare etmek için biraz daha fazla gemici gerektirebilirdi; uzun kadirga ise normalde daha fazla savaşçı taşırdı. Floransa büyük kadirgaları 200 ila 220 adam taşırdı; bunların yaklaşık 150’si kürekçi ve sıradan gemiciydi, geriye kalan 50-70 kişi ise seyir subaylarından, usta gemicilerden ve denizcilerden oluşuyordu. Aynı dönemin Venedik kadirgaları da yaklaşık 210 kişilik, Ceneviz uzun kadirgaları 176 kişilik bir tayfa taşırdı. Bir kadirganın savaş gücü büyük ölçüde tayfasının büyüklüğüne bağlıydı; çünkü doğal olarak silahlı olan seyir subayları ve denizciler dışında, yelkencilere ve kürekçilere de silah vermek olağandı.”

St. Jean Şövalyeleri’nin ve onların Türk düşmanlarının teknelelerinden farklı olarak, denizci İtalyan devletlerinin teknelerinde -en azından tarihlerinin bu döneminde- hâlâ özgür insanlar çalıştırılmaktaydı: Büyük limanlardan ve balıkçı köylerden gelen profesyonel yelkenciler ve kürekçiler. Daha sonraki bir tarihte bütün Akdeniz, Osmanlı Türkleri ile Avrupalı güçler arasındaki savaşlarla çalkalanınca, kürek sıralarını köleleştirilen Müslümanlarla, sivil suçlular ve borçlularla doldurmak giderek yaygınlaştı. Fakat bir Büyük Kadirga’da özgür vatandaşları çalıştırmak olanaklı olduğu sürece, denizci İtalyan cumhuriyetlerinin gemileri düşmanlarınkinden daha etkiliydi.

Denizseyir yöntemleri fazla değişmedi. Genel olarak Akdeniz’de, “limanları seke seke gitmek,” kıyı boyunca bir liman ya da demirleme yeri ile öbürü arasında belirli bir hızla seyretmek âdetti. Seyir güvenliğinin dışında, kalabalık tayfanın büyük miktarda erzaka gereksinimi vardı ve kadirga tam yüklü olduğunda erzaka yeterince yer de olmazdı. Tayfanın standart yiyeceği ekmek, tuzlanmış et ve balık dışında, her limanda taze erzak almak da âdettendi.

Büyük Kadirgalar savaş kadirgalarından çok daha az kıyıya bağlıydılar ve büyük ölçüde küreklerden çok rüzgâra bel bağladıkları için, çoğunlukla doğrudan açık deniz geçişleri yaparlardı. Yine, Akdeniz tarihinde daha önceki tüm savaş gemileriyle aynı rutini (sonbahardan bahara kadar limanda kalma) izleyen savaş kadir-

galarından farklı olarak, bu büyük ticaret kadirgaları gece gündüz denizdeydiler. Daha sonra Floransa tarafından İngiltere'yle yün ticaretinde (neredeyse yılın her mevsiminde tehlikeli Biscay Körfezi'ni geçmeyi zorunlu kılan) düzenli olarak kullanıldıklarına göre, İtalyan deniz cumhuriyetlerinin kadirgalarının, bu denizin daha önce gör-düklerinden daha etkili oldukları açıktır.

1204 sonrasında Doğu'yla ticaretleri büyük bir gelişme gösterdikten sonra ilk kez Venedikliler çok sayıda Büyük Kadirga kullandılar. Yüzyılın sonuna gelindiğinde Venedik, Girit, İskenderiye ve Suriye arasında, ayrıca kuzeyde Konstantinopolis'e ve Karadeniz'e düzenli olarak gidip gelen yaklaşık bir düzine filooya sahiptiler. Venedik yünü ve ipek kumaş, yanı sıra hızla büyüyen cam ve metal eşya sanayii ürünleri ihraç ediyordu. Bunun karşılığında, Avrupa'nın yiyeceklerini saklamak ve damak zevkini karşılamak için gerekli baharatları (bazıları ilaç olarak kullanılıyordu), yanı sıra Doğu'dan ipek ve pamuk, Konstantinopolis'ten ve Karadeniz'den kürk ve başka hammaddeler ithal ediyordu. Köleler daha sonra, Doğu'dan dönen teknelerin kargo listesinde değişmez bir kalem sayılacak ve siyah köleler, Venedikli soylunun evinin demirbaşı olacaktı.

Deniz cumhuriyetleri arasında, özellikle de Venedik ile Ceneviz arasında doğacak çatışmada, her zamanki uzun savaş kadirgası başrolü oynayacaktı. Bunlar St. Jean Şövalyeleri'nin kadirgalarına benziyorlardı; 4,5 metrelik bir giriş üzerinde 40 metreden fazla bir uzunlukları ve en fazla 2 metrelik bir gemi ortası derinlikleri vardı. Kürekle dört buçuk knottan fazla bir hız yayıp yapmadıkları kuşkuludur. Fakat daha fazla su hizası uzunluklarıyla, uygun bir rüzgârda yelkenle bu hızın iki ya da üç katını yapabiliyorlardı.

Piza, Ceneviz, Venedik ve Floransa arasındaki savaşlar nedenleri, sonuçları ve yöntemleri bakımından, yüzyıllar önce Yunanistan'ın şehir devletlerinin başına bela olan savaşlara benziyordu. Atina, Korinthos, Kerkyra ve Sirakusa adları değiştirilse, H.A.L. Fisher MÖ. dördüncü yüzyılın olayları ile ilgili şunları yazabilirdi: İtalya "zanaatçılıkta ve uluslararası ticarete dünyanın öncülüğünü elde etmiş olmasına karşın neredeyse sürekli olarak bir kent diğeriyle savaşıyordu. Diyakozluk sınırları ve feodal haklar için, gümrük harçları ve

pazar uğruna, güçlerini *contado*'ya ya da civar ülkelere yaymak için ya da süregelen kan davaları nedeniyle savaşıacaklardı.

“Sırf bitişik olmaları, öfkenin ve sürekli nefretin güçlü bir nedeniydi. Floransa'nın bir kavgada bir tarafı tutması, Piza, Siena ve Ceneviz'in öbür tarafı tutması için yeterliydi; Milano öbür kentlerle bir ittifak kurduğunda, en azından Cremona ve Pavia ile bu olmazdı; ve Korsika ile Sardinya'nın sömürülmesi aralarında tartışmalı bir sorun olduğu sürece, Ceneviz ile Piza süregiden çekişme içinde olurlardı.”

On dördüncü yüzyılda Floransa'ya tabi olan Piza'nın gerilemesinden sonra, denizi birbirine katan büyük mücadele Venedik ile Ceneviz arasında geçti. Fiaçlı Seferleri döneminden beri Doğu ticareti için çekişmekteydiler; Venedik, Dördüncü Haçlı Seferi'nin yönünü değiştirerek rakibine üstünlük sağlamıştı. Cenevizliler Venedik zenginliğinin büyük çoğunluğunun Bizans başarısından kaynaklandığını görmüş ve 1261'de Yunan İmparator Mihail Palaiologos'un yeniden tahta geçmesine yardım ederek Doca Dandolo'nun başarısını bir ölçüde tersine çevirmişti. Bu durum, yeniden canlanan Bizans kentinde onlara “en fazla kayırılan ulus” statüsünü kazandırdı. Cenevizliler hizmetlerinin karşılığında Halic'in kuzey yakasındaki Pera'nın tümünü -Galata Kulesi'nin bulunduğu alanı- aldılar. Ceneviz, Venedik'i yaşamsal Karadeniz ticaretinden neredeyse bütünüyle silmeyi artık başarmıştı.

Venedik, Mısır ve Levant'la ticaretini keyifle sürdürdüğü ve Cenevizliler de Kuzey'in tekeli edinde bulundurdıkları sürece, çatışma için fazla neden yoktu. Tam bir yüzyıl boyunca iki kent, İtalya ile Doğu Akdeniz arasındaki deniz yollarında barışı andıran benzer bir görüntüyü korumayı becerdi. Donanma ve ticaret filoları, çapları biraz farklı da olsa, neredeyse eşitti ve her iki kent de geliyor ve zenginleşiyordu. Şahane Cumhuriyet Ceneviz ve Dingin Cumhuriyet Venedik yüzyılların eskitmesine karşın bugün de varlığını sürdüren aristokratik asalet ve kendinden emin ihtişam atmosferini o yıdarda kazandı. Her iki kent eski Latin atasözünü de isteyerek yansıtmış olabilirler: “İsterse bana en kötü insan desinler, yeter ki zengin desinler.”

İki cumhuriyet arasında gelişen çatışma, kaçınılmaz olarak Doğu ticaret yollarına odaklandı. Geç on üçüncü ve on dördüncü yüzyıllarda Kıbrıs anlaşmazlığın merkezi haline geldi - daha önceki yüzyıllardaki Sicilya gibi. Akka'nın düşüşünden ve Latin Krallığı'nın çöküşünden sonra, Kıbrıs Latinlerin gözünde otomatik olarak önem kazandı. Venedik ve Ceneviz gemileri ile orduları, Kıbrıs'ın güzel toprakları ve eski kentleri için savaşa tutuştular.

1373'te Cenevizliler muhteşem eski Famagosta (bugünkü Gazimagosa) limanını ele geçirdiler. Famagosta'nın ele geçirilmesi, sakız ticaretinin merkezi, Doğu Ege'nin önemli adası Sakız'ın işgal edilmesiyle birlikte, Cenevizlilerin Doğu'daki konumlarını büyük ölçüde iyileştirdi. Fakat en güçlü oldukları yer Batı Akdeniz'di; çünkü Korsika'yı işgal etmiş ve Sardinya'ya da göz dikmişlerdi. (Sardinya'ya gösterdikleri ilgi, daha sonra, Akdeniz'de Venedik ve Ceneviz'den sonra üçüncü donanma gücü haline gelecek Aragonlu Katalanlarla çatışmaya girmelerine neden olacaktı.)

Yine, bu kez on üçüncü yüzyılda Egadi Adaları ve aralarındaki boğaz ile Batı Sicilya'daki Trapani, en azından bir süre deniz gücü dengesini belirleyen bir deniz savaşına tanık olacaktı. Venedik filosu Cenevizlileri Erice Dağı'nın gölgesinde ve Keçi Adaları'nın dar sularında yakalayıp öylesine ağır bir yenilgiye uğrattı ki, Bizans İmparatoru (tahtını Ceneviz'e borçlu olan) katı yüreklilikle onları yüzüstü bırakıp, tekrar Venediklileri yanına aldı.

Venediklilerin nihai zaferinin ana nedeni, belki de, oligarşik Onlar Konseyi tarafından korunan cumhuriyetlerinin, hasımlarının yoksun olduğu bir siyasal istikrara sahip olmasıydı. Venedik'in coğrafi konumu, Ceneviz'inki (denize bakan ve arkada bir dağ çemberiyle korunan) kadar güvenli olmadığı halde, Venedikliler bir zamanlar Roma'nın rakipleri arasında öne çıkmasına yardım eden tipte bağlayıcı kesinliğe bir ölçüde sahipti. Venedik anayasası dar ve diktatörce olmasına karşın, sıkıntılı günlere dayanacak kadar güçlüydü - bir hızlı harekete geçme garantisi olacak kadar küçüktü. Onlar Konseyi, bazı bakımlardan Kartaca'daki Yaşlılar Konseyi'ni andırıyordu: Devlete en büyük yatırımı yaptıkları için devlet iktidarını kullanmaya en uygun sayılan zengin tüccar sınıfın üst düzey mensupları.

Venedik'in gücüne ve istikrarına karşı Ceneviz çok farklı bir manzara sunuyordu. Dört soylu aile, Doria, Grimaldi, Fieschi ve Spinola aileleri arasında bölünmüştü; bu ailelerin keskin kan davaları ve iç savaşları birkaç kez şehir devletin tüm yapısını yıkımın eşiğine getirdi.

1339'da Venedik'e öykünme girişimiyle Cenevizliler bir "Doca," baş yargıç seçtiler ve soyluların herhangi bir siyasal görev üstlenmesine son verdiler. Fakat soylular bundan yılmayacak kadar zengin ve güçlüydüler. Olan tek şey, farklı plebiyen ailelerin çıkarlarını satın almaları oldu ve bunun sonucunda, Ceneviz'deki Doca makamı, bir kaba güldürü sahnesine dönüştü - baş yargıç, kendisini destekleyen soylu ailenin ateşli taraftarı haline geldi. Dahası, Ceneviz'in kara ve deniz kuvvetlerine soyluların komuta etmesi, sivil siyaset dışında gerçek devlet iktidarına da komuta etmeleri demekti. Ceneviz vatandaşları zaman zaman kargaşaya gömülen kentlerine biraz istikrar getirmek kaygısıyla büyük güçlerden birini -örneğin Fransa'yı ya da Milano'yu- kendilerini koruma altına almaya davet edeceklerdi. Özgürlüklerinden yaptıkları bu gönüllü fedakârlık bile zengin kentlerine gerekli iç huzuru getirmedi. Ceneviz'in siyasal zayıflığı, gerilemesinin baş nedeniydi.

İki devlet arasındaki son çatışmanın kıvılcımını Konstantinopolis'teki bir saray devrimi çaktı; bu saray devriminde Venedikliler İmparator Ioannes Palaiologos'u, Cenevizliler ise oğlunu desteklediler. Venedik ile Ceneviz arasında yine savaş çıktı; Ceneviz filosunu Adriyatik'te Antium Burnu açıklarında yenilgiye uğratan Venedikliler başlangıçta üstündü. Fakat ertesi yıl, 1379'da Luciano Doria, Venedikli Amiral Vettor Pisani'yi hezimete uğrattı ve Ceneviz filosu, Venedik lagünlerine ani girişlerden birinin başında yer alan Chioggia kasabasını ele geçirdi. Derhal Venedik'i ablukaya almaya koyuldular ve bir süre, eski düşmanlarının nihai yenilgisi artık geliyormuş gibi göründü. Ne var ki, abluka yanlış bir politikaydı (hemen saldırılsaydı Venedik düşebilirdi) ve Amiral Pisani yeni bir filonun komutasını devraldı.

Bu arada Levant'taki Venedik filosu derhal Cumhuriyet'i savunmaya çağrıldı. Kuşatanlar kuşatılan duruma, düştü ve Pisani, Cenevizlileri tekrar Chioggia'ya sürdü ve orada ablukaya aldı. Levant

gemilerinin gelişi Cenevizlilerin tüm umutlarını yok etti ve tüm kuvvetleri, Haziran 1379'da teslim olmak zorunda kaldı. Gururlu kent, aldığı bu darbeden sonra bir daha tam olarak kendine gelemedi. Ceneviz deniz ticareti, kadirğaları ve karakları Batı Akdeniz ticaretinde önemli bir rol oynamaya uzun bir süre devam etmesine karşın, Doğu Akdeniz'deki çıkarlarının ve nüfuzunun büyük bir bölümünü artık kaybetmişti. Sonraki yüzyılda bağımsızlığını kaybeden Ceneviz, en azından siyasal olarak Fransa ile Milano arasında bir anlaşmazlık konusu olmaktan öteye gitmedi. En büyük günleri sona ermişti.

Venedik'in zaferi, o sırada eksiksiz gibi görünmesine karşın, yarım yüzyıldan fazla sürmeyecekti. Bu refah dönemi bile, Doğu'da Türklerin giderek artan gücüyle sürekli tehdit edilecekti. İki büyük deniz cumhuriyetinin deniz üstünlüğü için sert bir düelloya giriştikleri dönemde, tam da iki devletin egemen olmak istediğı alanda Osmanlıların güçlenmesine izin verilmişti. Doğu imparatorluğundan geriye kalanları savunmak her ikisinin de çıkarına olacaktı, fakat aralarındaki yıkıcı çekişme Dördüncü Haçlı Seferi'nin başlattığı şeyi hızlandırdı. Venedik ile Ceneviz arasındaki savaş Doğu'daki Avrupa gücünün tamamen dağılmasıyla sonuçlandı ve sonunda Konstantinopolis ile topraklarının Osmanlı Türkleri tarafından fethedilmesine yol açtı.

ON İKİ

Doğu'da ve Batı'da Zaferler

On dördüncü yüzyıla gelindiğinde Arap coğrafyacı Ebu'l-Fida, Konstantinopolis'in -yüzyıllarca Avrupa'daki en büyük başkent ve Ortaçağ boyunca neredeyse mitik "Micklegarth," Kudretli Kent olarak ünlü- ölmekte olduğundan söz edebiliyordu. "Surları içinde ekili tarlalar ve çok sayıda yıkılmış ev vardır" diyordu. Türklerin fethinden elli yıl önce başka bir gezgin, Gonzales de Clavijo, neredeyse tüm büyük sarayları ve kiliseleri ıssızdı, diye yazıyor ve ekliyordu: "Ne var ki, Konstantinopolis'in bir zamanlar dünyanın en asil kentleri arasında olduğu açıktır." Haçlı fethi, Bizanslı tarihçi Dukas'ın "dünyanın dört bucağının kalbi, Batı'daki Cennet" dediği kenti bu duruma sokmuştu.

1453'de son darbe indirildi. Bu tarihten sonra tüm Avrupa'da Fatih olarak anılan II. Mehmet, eski Bizans başkentini almayı çoktan planlamıştı. Babası Et. Murat Korinthos'u, Patras'ı ve Mora'nın kuzeyini Türk topraklarına zaten eklemişti ve Kuzey Yunanistan'ın tamamını ele geçirerek babasının işini tamamlamak Mehmet'in en büyük tutkusuydu. Etkileyici bir Osmanlı filosu için planları vardı ve doğal olarak büyük Haliç limanını karargâhı olarak tasarlamıştı. Türkler Mora'da Venediklilerle zaten çatışmaya girmişlerdi ve Mehmet, bu düşmanı Ege'den ve doğu denizlerinden temizlemek için donanmaya yoğunlaşması gerektiğini biliyordu. Kısım bu kadar önemli bir kenti topraklarına katma arzusu, kısmen uzun erimli stratejik değerlendirmeler Konstantinopolis'in fethini teşvik etti.

Aylarca süren hazırlıklardan sonra Konstantinopolis'in kuşatılması 1453 baharında başladı. Başlangıçta Türk saldırısı püskürtüldü ve hatta bir Ceneviz filosu, Osmanlı filosunu yarıp erzak ve takviye getirmeyi bile becerdi. Fakat kenti savunanların uzun surları savunacak kadar adamı yoktu ve surlar, önceki yüzyıllarda onarılmadığı için harap olmuştu. Dahası, savunma hatları top ateşine dayanacak şekilde tasarlanmamıştı ve Sultan'ın özel olarak kuşatma için yapıl-

muş birkaç parça ağır topu vardı. Bir Avrupa kentine saldırıda topun ilk kez kullanıldığı durumlardan biriydi. Bu, savaşta yeni bir çağın, tüm kalelerin ve surlu kentlerin askeri mimarlar tarafından yeniden değerlendirilmesini gerektiren bir çağın habercisiydi.

Son saldırı 29 Mayıs'ta başladı; o gün Osmanlı İmparatorluğu'nun birinci sınıf birlikleri heybetli Yeniçeriler, top atışlarıyla surlarda açılan bir gedikten içeriye hücum ettiler. Kaderin bir cilvesiyle kentin kurucusuyla aynı adı taşıyan son Bizans imparatoru Constantine, gedikteki çatışmada öldü. Bizans imparatorluğu bin iki yüz yıllık şaşırtıcı bir tarihten ve kültürel başarıdan sonra, sonunda yıkıldı. Dördüncü Haçlı Seferi'nden beri eski benliğinin sadece bir gölgesi olmuştu; fakat son iki yüz yılında bile Avrupa'yı Türklerden korumaya yardım etmiş ve dikkate değer birçok sanat ve edebiyat eseri üretmişti.

Yunanlılar Akdeniz'e, Avrupa'ya ve dünyaya üç uygarlık vermişti: Klasik Yunanistan; Hellenist Yunanistan ve Bizans Yunanistan. En son başarıları hiçbir şekilde en küçük başarıları değildi. Avrupa, Bizans imparatorluğu'nun koruyucu kollarının arkasında Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşü felaketinden bir ölçüde kurtulabilmişti. Bizans yıkıldı ama Akdeniz sanatı ve mimarisi üzerindeki etkisi son bulmadı. Sayısız sanatçı ve zanaatkar geçen iki yüzyılda onlardan önce gelenlere katılıp Rönesans İtalyası'nın büyüyen kentlerine yaşam verdiler. Geride kalanlar, Türk sanatının ve zanaatçılığının gelişmesinde önemli bir rol oynadılar. Ayasofya, kentin birçok camisinde ve Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş topraklarında kopya edilecekti.

Bu arada, *The Fall of Constantinople*'de, 2453'te Steven Runciman'ın yazdığı gibi, "Sultan öğleden sonra kente girdi. En iyi Yeniçeri Muhafızlar'ın korumasında ve vezirlerinin eşliğinde sokaklardan geçip Kutsal Bilgelik Kilisesi'ne gitti. Kilisenin kapısı önünde attan indi ve Tanrı'sına karşı tevazu- sunun bir işareti olarak yere eğildi ve bir avuç toprak alıp kaftanına serpti. Kiliseye girip bir süre sessiz durdu. Sonra, altara doğru yürürken, Türk bir askerin bir mermer parçasını sökmeye çalıştığını fark etti. Öfkeyle askere dönüp, yağma izninin binaların yıkılmasını kapsamadığını söyledi. Binaları kendi-

sine ayırdı. Türklerin henüz bulup götürmediği, köşelere sinmiş birkaç Yunanlı hâlâ vardı. Huzur içinde evlerine gitmelerine izin verilmesini emretti. Sonra, altarın arkasındaki gizli geçitten birkaç rahip çıkıp merhamet diledi. Onları da kendi koruması altında gönderdi. Fakat kilisenin derhal camiye dönüştürülmesinde ısrar etti. Ulema-larından biri minbere çıkıp, la ilahe illallah dedi. Sonra kendisi çıkıp, muzaffer Allah'ına şükretti."

Kentte son iki yüzyılda gerçekleşen gerileme, birçok binanın harap durumundan da belliydi. Çatısız kocaman sütunlar gök kubbe-nin altında yalnız duruyorlardı ve eski mermer döşemelerin çatlakla-rı arasından yabani otlar çıkmıştı. Başkenti dolaşan fatih'in, İranlı şair Sadi'den bir dize okuduğu söylenir:

Caesar'ların sarayında örümcekler ağ örüyor
Afrasiab Burçlarında baykuşlar ötüyor.

Konstantinopolis'in düşüşü bütün Avrupa'ya bir dehşet dalga-sı yaydı. İmparator, Sultan'ın saldırısından çok önce yardım baş-vurusunda bulunmuştu; fakat kıtanın yeni göçmen ulusları, kendi çekişmeleriyle, kan davalarıyla ve savaşlarıyla meşgul oldukla-rından, yardım için çok az şey yapmış, hatta hiçbir şey yapmamış-tı. Sadece Doğu'yla ticaretleri eski krallığın güvenliğine bağlı olan Katalanlar, Cenevizliler ve Venedikliler, Türk saldırısını savuş-turmak için gemi ve insan bakımından ellerinden geleni yapmış-lardı. Konstantinopolis'in düşüşünden herkes zararlı çıktı - bizzat kentin kendisi hariç herkes. II. Mehmet akıllı ve uzak görüşlü bir devlet adamı ve büyük bir askeri liderdi ve yeni başkentinin adil ve etkili bir biçimde yönetilmesi konusunda kararlıydı. Hristiyan-ları inançlarından ötürü cezalandırmak bir yana, kendisini Yunan Kilisesi'nin koruyucusu ilan etti ve yeni bir Patrik'in atanmasını sağladı. Ayasofya'nın cami yapılmasına karşın, öbür birçok kilisenin Hristiyan ibadet merkezleri olmaya devam etmelerine izin verildi. Bu şekilde liberal duygularını göstermek ve Ortodoks Kilise'ye itibar kazandırmakla Mehmet, Yunanlıların Latin Kilise'ye ve onun taraf-tarlarına duydukları nefretten yararlandı.

Bu arada, her şeyi bir yana bırakıp ticari çekişmelere dalan Ceneviz . ile Venedik, fatihle anlaşmakta gecikmediler. Her iki kent, daha önceki ticari ayrıcalıklarının sürdürmelerine ve ellerinde bulunan toprakları kontrol etmelerine izin verilmesi karşılığında haraç ödemeye razı oldu. Zaten Mehmet de onlara ayrıcalık tanımaya istekliydi - en azından geçici olarak. Onun tasarıları daha kapsamlıydı, sadece tüm Yunanistan'ı ilhak etmeye değil, sonunda Doğu Avrupa'yı fethetmeyi de hedefliyordu.

Konstantinopolis'in düşüşüyle Osmanlı Türkü Akdeniz'in denizyollarına tam egemen hale geldi; çünkü başka bir atçı ırk kendisini büyük bir deniz gücüne dönüştürdü. Uzun süredir ölüm uyku-sunda olan Konstantinopolis, Sultanların başkenti olmakla yeni bir yaşam buldu. Ticaret canlandı; sanat ve sanayi gelişti ve muzaffer Türkler eski başkenti çok sayıda muhteşem camiyle, güzel konutlarla, dükkânlarla, atölyelerle, saraylarla ve çarşılarla onurlandırdılar. Artık Bab-ı Ali (Avrupalı kuşakların bildiği adıyla) Doğu'nun en büyük kentiydi - fakat Avrupa'daydı ve tasarımlarını bir hançer gibi Avrupai Akdeniz'in kalbine yönlendirdi.

Etki tepkiyi kıskırtır. Türklerin Konstantinopolis'i fethinden çok önce uzak Batı'da, Hercules Sütunları'nın ötesinde Portekizli dahi bir prens, dünya tarihini değiştirecek bir dizi olayı harekete geçirmişti. Denizci Henrique olarak bilinen Portekizli Henrique, 1394'te doğdu; Portekiz'de Aviz hanedanlığının kurucusu I. Joao ile İngiltereli John of Gaunt'un kızı Philippa'nın hayatta kalan üçüncü oğluydu. Bir bakıma St. Jean Şövalyeleri'yle aynı dokuda, fakat gerçek bir bekâr ve çileci, sadık bir Hristiyan olan Henrique yaşamının erken bir döneminde "Haç kuşanmış" ve olanaklı olduğu her yerde Müslümanlara karşı savaşmaya karar vermişti. Akdeniz havzasının öbür ucundaki Türk başarısıyla ilgili haberler, Henrique'in Mağriplilerin Portekiz'i bir daha ele geçirmemelerinin icabına bakma ve ülkesine yakın kıyı bölgelerinde onların gücünü kırma kararlılığını güçlendirdi. Babası İspanyol Castile'e karşı savaşta galip gelmiş ve Mağriplilerin on ikinci yüzyılda kovuldukları Portekiz krallığına geri dönme girişimleriyle başarılı bir biçimde savaşmıştı.

Denizci Henrique'in düşü, Doğu'yla ticareti sürdürebilmek için,

Cenevizlilerin ve Venediklilerin kontrol ettiği dolaylı yollara bağımlı olmadan Afrika'yı dolanan bir yol bulmaktı. Fakat Prens Henrique'in yaşamının daha sonraki döneminde gerçekleşen büyük Türk ilerlemesi, ülkesinin yararı için akıllıca bir girişim olarak başlayan şeyi değiştirdi. Haçlı olarak kapasitesiyle ve denizcilik bilimine ve araştırmaya alışılmamış (o sırada bir prens için) adanmışlığıyla, Akdeniz'in tarihi üzerinde muazzam bir etki yaratacaktı. Deniz kaptanlarının keşifleri Doğu'yla doğrudan ticaret yollarını açacak ve eski denizin Kuzey Avrupalılar için önemünün epeyce azalmasıyla sonuçlanacaktı. (Gelecekte Yeni Dünya'ya, Hindistan'a ve Uzakdoğu'ya gitmek için güneyde Atlantik yollarına yelken açmca, Akdeniz'i büyük ölçüde es geçeceklerdi.) Fakat bütün bunlar, Portekiz Prensi Henrique'in babasıyla birlikte, Kuzey Afrika'daki ticaret merkezi Septe'yi almaya hazırlandığı bir sırada öngörülme-yen gelecekte olacak şeylerdi.

Portekiz filosunun ve ordusunun 1425'te Septe'yi alması, Akdeniz tarihinde alışılmadık bir olaydı. İspanya'dan ayrı bir ülke olarak Portekiz ilk kez yüzyıllardır Müslümanların yönettiği topraklara girmişti. Septe, Hercules Sütunları'nın ikincisiydi - eski Abyla'ydı ve on dört mil öteden boğazda beliriveren Cebelitarık Kayası'nın parçasıydı. Cebelitarık hâlâ Mağripîlilerin elinde olmasına karşın, Septe daha önemliydi; çünkü Araplar İspanya yarımadasına saldırılarına her zaman bu çıplak Afrika burnundan başlamışlardı. Görece küçük Avrupalı bir gücün bir orduyu Arap topraklarında karaya çıkarıp önemli kentlerinden birini ele geçirebilmiş olması, Arap gücünün gerilemekte olduğunu açıkça göstermekteydi. Arap kadir-gaları Septe'den çıkıp boğazdan geçen ticaret gemilerini avlamak-taydılar ve Arap baskın grupları İspanya'ya ve Balear Adaları'na, Sardinya'ya, hatta Sicilya'ya buradan gönderilmekteydi. İki bin yıl önce Fenikeliler Septe'de bir ticaret noktası kurmuştu. Kuzey Afrika'nın bu kaya çıkıntısını ve tepeden bakan Cebelitarık dağım, dünyanın iki büyük sütunuyla özdeşleştirmişlerdi. Septe ve Cebelitarık onlara, Sur'daki Melkarth tapmağının sütunlarını hatırlatmıştı. Bu iki kara çıkıntısı, eski tarihin büyük bir bölümünde denizcinin sınırlarına işaret etmişti. Euripides şöyle yazmıştı: "Sütunların öte-sindeki geçilmeyen deniz, yolculuğun sonu, Okyanus Hâkimi'nin

denizcilerin mor denizde daha ileri gitmelerine izin vermediği yer burada başlar.”

Septe'nin alınmasıyla birlikte Portekizliler, Akdeniz'in en batı ucunda Kuzey Afrika kıyısına yerleştiler. Kuzey Afrika'da bir imparatorluk kurmaları beklenebilirdi (ve gerçekten de, çevredeki düşmanlarıyla kapışmaya yetecek insan gücüne sahip olsalardı, memnuniyetle kurabilirdi). Sonraki hareketleri, büyük ölçüde bir tek adamın dehası sayesinde, onları Akdeniz havzasından çıkarıp, dünyanın okyanus yollarını açmaya götürdü. Denizin uzak kuzeydoğusunda bütün bir uygarlık çöktüğünde ve Doğu'nun kapısı Avrupa'ya kapandığında, denizin batı ağzında başka bir kapı açılıyordu.

Çağdaş tarihçi Azurara, Prens Henrique hakkında şunları yazıyordu: “Prens Septe'yi aldıktan sonra, denizde kâfirlerle savaşacak gemileri bulundurdu. ... Kanarya Adaları'nın ve Bojador denen burnun ötesinde bulunan toprakları tanımak da istiyordu. Çünkü o sırada bu burnun ötesinde bulunanlarla ilgili ne yazılı, ne sözlü hiçbir bilgi yoktu.” Afrika'nın batı kıyısında Kanarya Adaları'nın biraz güneyinde yer alan Bojador Burnu, eskiden beri dönüşü olmayan nokta sayılmaktaydı. Fenikelilerin yüzyıllar önce bütün kıtanın etrafını dolaştıkları doğrudur, fakat bu bilgi kaybolmuştu. Her neyse, Osmanlı Türkleri Ortaçağ Avrupası'nın doğuyla ticaretini ve bağlantısını koparmakla tehdit edene kadar, insanları güneyde, büyük Atlantik Okyanusu'nun tehlikeli sularında ne bulunduğunu anlamaya zorlayan hiçbir itici güç olmamıştı. Atlantik'le ilgili çalışmalarını sürdürmek için Prens Henrique, danışmanları ve denizci çevresiyle birlikte Portekiz'in en güney noktasında bulunan Sagres Burnu'na taşındı. Yaşamının büyük bir bölümünü orada geçirdi.

Tarihin bu döneminde Arapların coğrafya ve astronomi bilgisi, Avrupalı düşmanlarınkinden üstündü. Daha on ikinci yüzyılın başında Sicilya Kralı Roger, Arap coğrafyacı İdrisi'nin eserini, Avrupalı benzerlerinin çok ilerisinde diye önermişti. İdrisi, örneğin, görünürde sınırsız Sahra'nın ötesinde, Senegal Irmağı'nda başlayan verimli bir toprağın bulunduğunu biliyordu. Buraya Bilad Ghana, “Servet Diyarı” deniyordu ve 1150 civarında Kral Roger için çizilen bir haritada gösteriliyordu. Araplar kara ticaret yollarıyla, Afrika'nın iç ke-

simiyle de ilişki içindeydiler ve karanlık kıtanın aniden son bulduğu ve insanların dünyanın kenarında uçuruma düştükleri yanılsaması içinde değillerdi. Öte yanda, Afrika'nın Atlantik kıyıları hakkında fazla bilgileri yoktu ve Prens Henrique'in ilgilendiği de bu alandı. Henrique gezgin İbn Said'in dünyarın Karanlık Deniz'de Bojador Burnu'nun hemen güneyinde sona erdiğine dair görüşünü kabul etmiyordu. Biyograficisi Azurara, Prens Henrique'in araştırma projelerine büyük bir servet harcadığını söyler; çünkü "hiçbir gemici ya da tüccar bu işi üstlenmezdi, çünkü o tür insanların kazançlı çıkabileceklerini bildikleri yerlerin dışına yelken açmayı düşlemedikleri kesindir."

Kırk yıl boyunca Prens Henrique, Yahudi ve Arap coğrafyacıların ve haritacıların yardımıyla Portekiz'den araştırma ekipleri gönderdi ve giderek eski dünyanın sınırlarını zorlamaya başladı. Yaşadığı sürece düşünün gerçekleşmediği doğrudur, fakat sonraki birçok araştırma gezisinin temellerini attı. 1419'da, Madeira Adaları'nın iki önemli adasından küçüğü, Porto Santo, ertesi yıl Madeira'nın kendisi keşfedildi. Avrupalı denizciler Kanarya Adaları'nı uzun süreden beri biliyorlardı; ancak Prens Henrique'in gemilerinin düzenli ziyaretinden sonra adamakıllı araştırıldı. 1431 ile 1444 arasında Azor Adaları keşfedildi ve haritalandı - ya da belki de yeniden keşfedildi, çünkü öyle görünüyor ki, Fenikeliler bir zamanlar oralara uğramıştı. 1441'de Arguim Koyu'na açılan Capo Blanco, "Beyaz Burun," dolanıldı ve 1446'da Portekizliler, yalnız ve insansız Cape Verde Adaları'nı narastladılar. O tarihten sonra Prens Henrique, öbür Portekizlileri kendi gemilerinin peşine takmakta güçlük çekmedi: Afrika'nın batı kıyısında, Capo Blanco'nun güneyinde iki kârlı meta bulunmuştu - altın ve köle. 1460'ta ölmeden önce kendi ülkesinin, daha sonra İspanya, Fransa, İngiltere ve Hollanda'nın meyvelerini devşireceği büyük keşifler çağını başlatmıştı. Hindistan'a ve Doğu'ya giden bir denizyolu ararken, araştırmaların umulmadık iki yan ürününü farkında olmadan harekete geçirmişti: Köle ticareti ve uzak ülkelerin Avrupalılar tarafından sömürgeleştirilmesi.

Henrique'in kaptanlarının ilk yolculuklarında kullandıkları tekneler iki tipti. İkisi de Akdeniz kaynaklıydı: Barkalar ya da karaklar;

ve Venedik kadirgasının Portekiz uyarlaması *barinal*'ler. Bu teknelerden hiçbirisi Batı Afrika açıklarında çalışmaya uygun değildi; çünkü *bar inal*, kadirgarın tüm dezavantajlarına sahipti; dört köşe yelkenli barkanın ise Akdeniz'e geri dönmesi zordu. Kuzeyden esen "alize rüzgârları"ndan duyulan korku, öteden beri insanların Afrika'yı ve Atlantik'i araştırmalarını önlemişti. Denizciler, dört köşe yelkenli bir gemiyle bu rüzgâra yakalandıklarında bir daha geri dönemeyeceklerinden ve bir gün dünyanın sonuna ulaşıp Karanlık Deniz'e düşene kadar sürükleneceklerinden emindiler. Atlantik'i ve özellikle Batı Afrika'yı başarıyla araştırmak için gerekli olan, rüzgârüstü çalışabilen -geri dönüş için önemliydi- hafif, sık su çekimli bir tekneydi. Portekiz karavelasını doğuran, bu gereksinimlerdi.

Karavela latin armasını Araplara, genel hatlarını ise, Portekizli balıkçıların eskiden beri Atlantik kıyısında kullanmakta oldukları küçük açık kıyı teknelerine borçluydu. Erken on altıncı yüzyıla ait bir Portekiz tablosu, Henrique'in denizcilerinin keşif gezilerinde kullandıkları teknelere olasılıkla çok benzeyen bir tekneyi betimler. Epeyce çıkmalı zarif bir talımanı vardır; pupası, bir mizana direğinin oturtulduğu bir kış güverteye doğru yükselir. Ana direk teknenin ortasının biraz kış tarafındadır ve tekne iki latin yelken takar. Karavelalar genellikle oldukça küçüktü, sık bir su çekmesi vardı -Afrika kıyısının değişen kumlu sığlıklarında çok önemli- ve "karavela" terimi, genel olarak yüz tonun altındaki tekneler için kullanılırdı. Daha sonraki bir tarihte bu terimi Kolomb, sadece kırk tonluk tekneler için kullandı. Meşe kaburgalar ve omurga üzerine çam kalaslarla inşa edilen karavelalar daha sonra Akdeniz'de, özellikle de Kuzey Afrika kıyısında yaygın bir biçimde kullanılacaktı.

İlk karavelalar nadiren yüz tonu aşmalarına karşın, hızla geliştirildi ve giderek büyüdüler. On beşinci yüzyıl ortasının tipik bir karavelasının on sekiz ila yirmi yedi metrelik uzunluğu, altı ila dokuz metrelik kemeresi ve bazen üç, hatta dört direği olabilirdi. Bu durumda ön direğe dört köşe bir yelken, öbür direklere latin arma çekilirdi. Geniş latin yelkenin idaresinin zor olduğu kısa sürede anlaşıldı -özellikle uzun Atlantik yolculuklarında- ve dört köşe ana yelken onun yerini aldı. Mizana direğiyle birlikte ön direğe latin yelken çe-

kildi. Karavelanın bu tipi Batı Akdeniz'de özellikle popüler olacak ve en az iki yüzyıl boyunca kullanımda kalacaktı. Madrid'de, İmparator V. Charles'ın 1535'te Tunus'u alışıını gösteren bir ön altıncı yüzyıl gobleni, yaklaşık dört yüz tonluk bir yük taşıdığı hesaplanan büyük bir karavelayı betimler. Dört ana direği köşe armalı ve ön direği latin armalı karavelalar Akdeniz'de genellikle *xebec* olarak (İspanyolca *xebec*) bilinirdi ve hızlı kargo gemisinin yanı sıra savaş gemisi olarak da kullanılırdı.

Fakat Denizci Henrique'in en büyük başarısı, Akdeniz'in öbür ucundaki Türk başarılarının Avrupa'yı geleneksel ticaret yollarından yoksun bırakmaya başladığı bir anda Doğu'ya yeni bir kapı açmaktı. 1486'da, Henrique'in ölümünden yirmi altı yıl sonra Bartholomew Diaz, Ümit Burnu'nu dolaştı ve 1498'de Vasco Da Gama, Lizbon'dan Kalküta'ya kesintisiz bir deniz yolculuğu yaptı. O tarihten önce, 1492'de aynı arayışla yola çıkan Kristof Kolomb, "Batı Hint Adaları" olduğunu sandığı yere yelken açtı, fakat aslında Amerika kıtasını keşfetti. Yeri gelmişken, Kolomb'un Henrique'in kaptanlarından birinin kızıyla evli ve tüm haritalarını, aletlerini ve seyir defterlerini kayınbabasından miras almış olması anlamlıdır. *History of the Indies* adlı kitabında İspanyol piskopos Bartolomé de Las Casas, Kolomb'un deniz seyir yöntemlerini öğrenmek için Portekizlilerle birlikte, "sanki onlardan biriymiş gibi" denize açıldığını kaydeder. Demek ki, merhum Prens'in eli Amerika'nın keşfine de yardımcı oldu.

Prens Denizci Henrique Konstantinopolis'in düşüşünden yedi yıl sonra öldü. O Hristiyan felaket onda derin üzüntülere neden olmuştu ve hatta Osmanlı düşmana karşı büyük bir Haçlı Seferi'nin başını çekmeyi bile düşünmüştü. Fakat Portekiz Prensi, Osmanlıların zaferlerini kat kat aşan bir olaylar dizisini zaten harekete geçirmişti. Azurara onun karakterini en iyi biçimde özetlemiştir: "Doğan güneş kaç kez onu bir gün önce bıraktığı yerde, bir an bile dinlenmeden, bütün gece boyunca uyanık oturmuş, etrafı çeşitli milletlerden insanlarla çevrili buldu. ... Onunki kadar yorgunluk bilmeyen bir insan vücudu nerede bulunabilir! Eğer güçlülük tasvir edilebilseydi, inanıyorum ki, biçimi bu prensin simasında ve bünyesinde bulunurdu. Sadece belli şeylerde değil, her şeyde güçlü olduğunu

gösterdi. Kendini fetheden bir adamın gücünden daha büyük bir güç var mı?"

Onsekizinci yüzyıl İskoçşairi William Mickle, Denizci Henrique'i daha ünlü başka bir fatihle karşılaştırdı: "Sagres kayalığındaki pen-
ceresinden okyanusu seyreden Henrique'le karşılaştırıldığında, or-
dusunun başında madalyalarla taçlı İskender ne ki?" Henrique dün-
yanın deniz yollarını açmıştı. Akdeniz'in yüzyıllardan beri süregelen
gemi irişa deneyimini Arapların latin armasıyla birleştiren karavela-
ları, tarihte yeni bir çağ açmıştı.

ON ÜÇ

Türk Denizi

Avrupalı ulusların ilgileri ve faaliyetleri giderek daha fazla Amerika'ya, Hindistan'a ve Uzakdoğu'ya yoğunlaştınca, Akdeniz bir durgun su haline geldi. Önemindeki bu değişim kalıcı olacaktı. İtalya'daki Rönesans bile, daha sonra üzerinde yürütölen savaşlar bile Avrupa'nın Doğu'ya giden Atlantik yollarını keşfetmesinin etkisini tamamen silmedi. On dokuzuncu yüzyılda Süveyş Kanalı açılana kadar, deniz eski dinçliğine kavuşamadı. Denizcinin sanatı, gemi yapımcısının zanaatı, halat yapımcılığı, demir dökümcülüğü, bez yapımcılığı, erzak depoculuğu, deniz sigortacılığı, liman ve tersane inşaatçılığı meslekleri (büyük ölçüde kaynağı bu deniz olan) bütün su dünyasına yayılacaktı.

Portekizlilerin başlattığı deniz keşiflerinin yarattığı sonuçların tamamen dışında, Türklerin faaliyetleri nedeniyle Akdeniz büyük bir değişime uğramak üzereydi. On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Akdeniz'e "Terk edilmiş Okyanus" denmesine karşın, bu yalnızca Avrupalı bir bakışı temsil eder. Asla "terk edilmedi;" hâlâ muazzam bir trafiğı vardı - fakat bu trafiğin büyük bir bölümü Osmanlı İmparatorluğu'na aitti. Avrupalılar dayanıklı Türkler tarafından uygarlıklarının beşğinden kısmen süröldükleri zamanı unutmayı tercih edebilirler; fakat bu denizin tarihinde Türkler, neredeyse onlardan önceki Araplar kadar önemli bir rol oynadılar.

Osmanlı Türklerinin imparatorluğu ile Arapların imparatorluğu arasındaki büyük fark, iki ulusun karakterlerinde yatar. Arap kendi uygarlığının çoğunu Persis'ten öğrenmiş olduğı ve daha sonra ona kendi katkısını -özellikle matematik biliminde- eklemiş olduğı halde, Türk sadece kendisine uygun olduğı kadarını özömsedi ve çok az katkıda bulundu. Özünde, Avrupa'ya tamamen yabancı bir göçer olarak kaldı. İmparatorluğu bile kavrayış olarak ilkeldi. "Sürekli genişleyen fetihler üzerine kurulu... Dört başı mamur askeri devlet"

olarak tarif edildi. En büyük Sultanların ve onların en ünlü vezirlerinin bile herhangi bir yönetim biçimi konusunda bir fikirleri yokmuş gibi görünüyor. Türkleri, askeri, köle sahibi bir oligarşi olarak görüyorlardı; Akdeniz'deki öbür ülkeler gerekli köle tedarikçileri olarak görülürdü. Kuşkusuz Türkler, onların yönetiminde en çok acı çeken Avrupalıların bile saygı duyabilecekleri niteliklere sahiptiler. Dünyadaki herhangi bir savaşçı kadar iyi -hatta birçoğundan daha iyi- ve cesur savaşçıydılar; bir mizah duygusuyla birleşen hatırı sayılır bir asaletleri vardı; disiplinli, sadık ve dayanıklıydılar. Fakat aslında, emperyal bir güç olarak son günlerine kadar, Avrupa'ya ve Doğu'ya fırtına gibi dalan ve her an tekrar çekip gitmeleri olası Asyalı göçer bir ırk olarak kaldılar.

On dokuzuncu yüzyılın sonunda yazan Sir Charles Eliot, *Turkey in Europe'ta* bir Türk beyefendinin -bir köylünün değil- evini şöyle betimler: "Bir Türk evinin her yanı, sanki kalıcı bir ikametgâh olarak düşünülmediğini gösterir. Alt katta genellikle ahırlar ve ambarlar bulunur. Buradan bir merdivenle üst kata çıkılır; bu üst kat genellikle birkaç odaya açılan uzun bir geçitten ibarettir; girişler kapılarla değil, perdelerle kapatılır. Olasılıkla geçitlerin kalaslarında delikler, çatı kirişlerinde örümcek ağları ve kırlangıç yuvaları vardır. Bununla birlikte odalar son derece temizdir, fakat çıplak ve möblesizdir... Bir Avrupalının üzerinde bıraktığı genel izlenim şöyledir: Bir grup gezgin eski bir samanlığı işgal etmiş ve 'Burayı içinde yaşanacak kadar temizleyelim, daha fazla zahmete katlanmaya değmez; belki de bir hafta sonra ayrılacağız,' demiş." Bu betimleme, biraz değiştirilerek, oldukça zengin birçok Türk'ün evi için de kullanılabilir; zenginliğin ya da estetik ilginin kanıtlarını, sadece duvarlara asılan ya da yere serilen birkaç güzel halıda bulmak olasıdır. Bunlar da, sahibi atna binip yeni topraklara doğru yol alırken sarılıp bir atın sırtına yüklenbilirdi.

Göçer atlıların, daha önce Vandalların ve Arapların da göstermiş olduğu gibi, denize bir yatkınlıkları varmış gibi görünüyor. Bir atı bir kayıkla değiştirmek, herhalde yaşam kalitesinde o kadar da büyük bir fark değildir. Her ikisi de dayanıklılığı ve sağlamlığı gerektirir ve her ikisi de, belli bir yolculuk tutkusuna seslenir. Kuşkusuz Türkler

Konstantinopolis'i elde ettikten sonra, denizin efendisi olma niyetinde olduklarını hemen göstermeye başladılar. Konstantinopolis'in ve eski Bizans krallığının büyük bir bölümünün hükümdarı olarak Sultan'ın, takımadada bu kadar çok İtalyan topluluğun varlığına uzun süre katlanması pek olası değildi. Dahası Cenevizliler ve Venedikliler, 1453'te Türklere karşı direnişin belkemiği olmuşlardı. Geçici olarak onlara ticari ayrıcalıklar tanınmasına ve Ege'de sahip oldukları adaları ederinden almamasına karşın, kendisinin ya da ardıllarının bu politikayı sonsuza kadar sürdürmeleri beklenemezdi.

Sultan'ın fetihden birkaç yıl sonra Ege adalarını işgal etmeye başlamasının bir nedeni daha vardı. Geçen on yıllarda filosu neredeyse tamamen dağılmış olan Bizans İmparatorluğu'nun çöküşü korsanların çoğalmasına yol açmıştı. "İnsanların Boyunlarının Sahibi" Osmanlı Sultanı'nın Katalan, Sicilyalı ve İtalyan korsanların kendi topraklarına düzenledikleri baskınlara katlanması beklenemezdi. Üstelik bu terbiyesiz Latinlerin Türk vatandaşları kaçırıp köleleştirme ve onları Ceneviz ve Venedik pazarlarında satma yüzüzlüğü de vardı.

Sultan'ın kılıcının rüzgârını ilk hisseden adalardan biri, başkenti Mytilene ve öbür limanları ve barınakları (Kalloni Körfezi gibi) Avrupalı deniz-haydutlarıyla kaynayan zengin Midilli'ydi. Ada 1462'de Türklerin eline geçti ve Sultan, hak eden askerlere fethine yardımcı oldukları toprakları ödül olarak verme politikasına uygun olarak, adaya çok sayıda yeniçeri ve sivil yerleştirdi. Ertesi yıl Sırbistan'ı zaten istila etmiş olan Türkler Bosna'ya saldırdılar. Venedik Osmanlılara savaş açtı. Geriye dönülüp bakıldığında, Cumhuriyet'in bu başa çıkılmaz düşmanı kavgaya davet etmesi cesur ve soylu bir hareket gibi görünebilir. Bir noktaya kadar öyleydi de; fakat Venedik'in fazla seçeneği de yoktu. Hayatta kalmak için savaşıyordu. Öbür Avrupalı güçlere yardım başvurusunda bulunmasına karşın, hiçbiri bulaşmak istemedi. Üstelik Venedikliler Doğu ticaretinde öylesine katı bir tekel kurmuşlardı ki, Avrupa'nın büyük bir bölümünün düşmanlığını kazanmışlardı.

Bu ilk Türk-Venedik Savaşı on beş yıl sürdü ve Venedik'in Eğriboz'u ve Mora'daki birçok ticaret noktasını Türklere bırakmasıyla sonuçlandı. Doğu'daki ticari haklarının karşılığında Türklere yıllık

haraç ödemeye razı olmak zorunda da kaldı. Güçlü bir denizci devletle savaşa tutuşan Türkler bu dönemde donanmalarını büyütme, Ege'yle ve adalarıyla daha fazla ilgilenmeye başladılar. Eski takımadalarda Türkler, yüzyıllar önce Yunanlıların yaptığı gibi, denizcilik ve deniz seyir sanatlarını öğrenmeye başladılar. Sonunda buradan kalkıp Akdeniz'in her tarafına yayılacaklardı. Papa'nın bir gün uyanıp Roma sokaklarında fırtına gibi esen çapulcu bir Türk askerler ve gemiciler çetesiyle karşılaşacağı korkusunu duymadan uyuyamadığı zaman bile gelecekti.

Midilli'nin Türk deniz gücünün genişlemesinde önemli bir rol (dolaylı da olsa) oynaması kaçınılmazdı. Sultan'ın oraya yerleştirdiği Yeniçerilerden Yakup orada Yunan bir rahibin dul kızıyla evlendi ve dördü oğlan, ikisi kız altı çocuğu oldu. Oğlanların ikisi, Oruç ile Hızır, Türk gücünün Akdeniz'de yayılmasından büyük ölçüde sorumlu olacaklardı: Birisi Cezayir krallığının temelini atacak, öbürü Osmanlı donanmasının Kaptan-ı Derya'sı olacaktı.

Meslek yaşamlarına, o zamanın birçok adalısı gibi, korsanlığa fazla bulaşmayan kıyı tüccarları olarak başladılar. Sultan, uygun bulur bulmaz işgal etmeyi zaten kafasına koyduğu Venedik ve Ceneviz adalarının ticaretini taciz edip etmediklerine aldırmıyordu. Büyük kardeş Oruç, bu maceraların birinde, ada-kaleleri Rodos'tan tüm Müslümanlara karşı hâlâ amansız bir savaş yürüten St. Jeari Şövalyeleri'ne ait büyük bir kadirgaya toslayacak kadar bahtsızdı. Yakalandı, köleleştirildi ve küreğe zincirlendi, daha sonra fidyesi ödenerek kurtarıldı - olasılıkla zaman zaman gerçekleşen bir esir alışverişi sırasında. Bu deneyim hiçbir şekilde maneviyatını bozmadı; aksine tüm Hristiyanlardan nefret etmesine neden oldu. Sonraki birkaç yılda kardeşi Hızır'la birlikte, Latin işgalindeki Ege adaları arasında gözü doymaz korsan ve iyi denizci olarak ün kazandı. 1500 ile 1504 yılları arasında bir tarihte iki kardeş iki küçük kadirgaya Kuzey Afrika'ya yelken açtı. Tunus Sultanı'yla limanlarını kullanabilecekleri bir anlaşma yaptılar - Orta Akdeniz'de Hristiyan gemilerden ele geçirdikleri kölelerden ve ganimetten bir pay karşılığında.

Arap fetihlerinden beri sultanlıklarla şeyhliklerin heterojen bir karışımı olan Kuzey Afrika krallıklarındaki koşullar, o sırada Türk-

lerin savaşçı faaliyetlerine özellikle uygundu. 1492’de, -İspanya yarımadasında hayatta kalan son Müslüman devlet- Granada’yı fetheden İspanya hükümdarları, Hristiyanlar için zafer olarak selamlanan bir başarı kazanmışlardı. Ne var ki bu fethin, gelecek yüzyıllarda Batı Akdeniz’in sularını ısıtan yankıları vardı.

Tha Barbary Gorsairs’te Stanley Lane-Poole şu yorumu yapar: “Ferdinand ile İsabella’nın birleşik bilgeliği İspanya Mağriplilerini sürmeye karar verdiklerinde, böyle bir sürgünün intikam riskini hesaba katmadılar. Granada düşer düşmez, binlerce çaresiz Mağripli yedi yüzyıldır yurtları olan toprağı terk etti ve İspanyol boyunduruğu altında yaşamayı kendilerine yediremeyip, boğazdan Afrika’ya geçtiler; orada Şeşaven, Oran ve özellikle o zamana kadar pek adı duyulmayan Cezayir gibi güçlü noktalara yerleştiler. Kovulan Mağripliler yeni yerlerine iyice yerleşir yerleşmez, onların yerinde olan herkesin yapacağını yaptılar: Savaşı kendilerini ezenlerin ülkesine taşıdılar.”

Bu Mağripli sürgünler Kuzey Afrika’ya gelmeden önce, kıyı boyundaki çeşitli Müslüman devletler ile Avrupalı güçler arasındaki ilişkiler genellikle iyiydi. Anlaşmalar imzalandı ve anlaşmalara uyuldu; İspanya, Fransa ve İtalyan devletler ile Müslüman dünya arasında hatırı sayılır bir karşılıklı ticaret hacmi vardı. İntikam almaya ve eğer olanaklıysa, Granada krallığındaki eski yurtlarına geri dönmeye can atan acılı bir Mağripli nüfusun bu kıyılara gelmesiyle birlikte her şey değişecekti. Aynı anda, denizin doğu ucunda yayılan Türk gücü, Oruç ve Hızır gibi genç Türkleri talihlerini Afrika’da aramaya gönderdi. Kuzey Afrika’daki Müslümanların duygularından yararlanacak ve bütün orta ve batı havzasını bir savaş alanına çevireceklerdi. Avrupalı tüccarların, kaptanların, kıyı sakinlerinin, balıkçıların, hatta prenslerin yakasını bırakmayacak coğrafi ad bundan sonra doğdu - Berberi Sahili.

İki Türk kardeşin güçlerini ve nüfuzlarını Tunus’tan Cezayir’e kadar kıyı boyunca genişlettikleri yıllarda, Avrupa gemilerine saldırılan görmezden gelinemezdi. 1504 yılında, iki küçük Türk kalyonuyla biri papalığın bayrak gemisi -Akdeniz’de çalışan en büyük ve en güçlü tekne- olmak üzere iki büyük İtalyan kadırgasını ele geçi-

rince, ilk ve en dikkate değer başarılarından birine ulaştılar. Fakat bu sadece başlangıçtı. Çok geçmeden, öbür Türklerin, Granada'dan kovulan Mağriplilerin ve Hristiyan dönmelerin yardımıyla, daha önce sakin olan bütün Kuzey Afrika kıyısını Vandallardan bu yana denizin bu kısmındaki ticareti için en büyük tehdide dönüştürmüşlerdi. Denizin sadece iç ticareti güvenliksizleşmedi, dış ticaret de -daha yakın zamanda açılan Amerika ile İspanya arasındaki can damarı- kesintiye uğradı.

On altıncı yüzyılın başında İspanya'nın büyük kalyonları yeni Amerika kıtası ile yarımadanın Atlantik ve Akdeniz kıyılarındaki limanları arasında düzenli sefer yapmaktaydılar. O zamana kadar sömürülmemiş dünyanın servetiyle yüklü "heybetli İspanyol kalyonu," Fas'tan yola çıkan intikamcı Mağriplilere yağlı ve doğal bir av gibi görünüyordu. Bu arada daha doğuda, Balear Adaları'nın, Sardinya'nın ve Sicilya'nın güneyinde Oruç ve Hızır'ın başını çektiği Kuzey Afrikalı korsanlar, İtalyan deniz cumhuriyetlerinde paniğe neden oluyordu. Napoli ve Sicilya krallıklarındaki İspanyol kuvvetlerle aralarındaki uzun iletişim yoluyla İspanya da ciddi bir biçimde etkilenmekteydi.

Daha sonraki bir tarihte yazmasına karşın, İspanyol Baş Rahip Diego de Haedo'nun *History of Algiers*'inden bir alıntıdan Berberi korsanların yol açtığı hasar hakkında bir fikir edinilebilir: "Hristiyanlar boş yatan kadirgalarıyla limanlarda böbürlenirken, keyiflerince eğlenirken, günlerini ve gecelerini ziyafetlere katılarak, kâğıt oynayarak ve zar atarak geçirirken, Kuzey Afrikalı korsanlar hiçbir korku ve kaygı duymadan, özgür ve mutlak hükümran gibi doğu ve batı denizlerini geçiriyorlar. Hatta, keyif için tavşan avına çıkmış gibi rahatça dolaşıyorlar. Kâh Hindistan'dan gelen altın ve gümüş yüklü bir gemiyi, kâh Flanders'den gelen zengin bir gemiyi kapıyorlar; kâh İngiltere'den, kâh Portekiz'den gelen bir gemiyi avlıyorlar. Kâh Venedik'ten, kâh Sicilya'dan bir gemiye yanaşıp götürüyorlar ve biraz daha ilerde Napoli, Livorno ya da Ceneviz'den gelenlere üşüşüyorlar; hepsi de büyük ve harika zenginliklerle dolu. Bazı ke-reler de, yanlarına rehber olarak dönekleri de (Cezayir'de tüm Hristiyan uluslardan çok sayıda dönek vardır, üstelik korsanların geneli

döneklerden başkası değildi ve hepsi Hıristiyan dünyanın kıyılarını, hatta karayı iyi tanırdı) alarak, kasten öğlen vakti ya da canları istediği zaman sahile fırlıyor, hiçbir şeyden çekinmeden yürüyor, on, on iki, on beş fersah ülkenin içine giriyorlar; ve güvende olduklarını sanan zavallı Hıristiyanlar gafil avlanıyorlar; kasabalar, köyler ve çiftlikler yağmalanıyor; sonsuz sayıda ruh, erkekler, kadınlar, çocuklar ve memedeki bebekler berbat bir esarete sürükleniyorlar. Değerli eşyalarını gasp ettikleri bu zavallı insanlarla birlikte, ellerini ve kollarını sallayarak, gülen gözlerle teknelerine geri dönüyorlar. Çok iyi bilindiği gibi bu yaz Sardinya, Korsika, Sicilya, Calabria'yı, Napoli, Roma ve Cenova civarını, tüm Balear Adaları'nı ve tüm İspanya kıyısını yakıp yıktılar; İspanya'da, orada yaşayan Faslılardan ötürü istedikleri gibi yiyip içiyorlar; Berberi'de doğan Mağriplilerden daha ateşli Muhammedi yoktur, korsanları barındırıp bakarlar, onlara öğrenmek istedikleri her konuda bilgi verirler. Bu korsanlar evlerinden yirmi ila otuz günden fazla uzakta kaldıktan sonra, yuvalarına zengin, tekneleri esirlerle ve servetle dolu dönerler; bir kerede ve pek zahmet çekmeden, tamahkâr Meksikalının ve aç gözlü Perulunun zahmetle ve terle topraktan kazarak çıkarttığı ve susuz tüccarın bin bir tehlikeyi göze alarak bir araya topladığı, doğudan ya da batıdan getirdiği tüm meyveleri devşirerek. Böylece bu Hırsız Yatağı'nın evlerini, çarşılarını ve dükkânlarını altın, gümüş, inci, amber, baharat, ilaç, ipek, kumaş ve kadifelerle süslediler; bu yolla o kenti (Cezayir) dünyanın en zengin kenti yaptılar: Öyle ki, nedensiz değil, Türkler ona kendi Hindistanları, Meksikaları, Peruları der."

Fakat bu daha sonra olacaktı Oruç'un, Hızır'ın ve onların Türk takipçilerinin yaşamlarının son ürünüydü. Kıyıyı korsan belasından temizlemeye kararlı İspanyollar Cezayir'e bir ordu gönderip Türk birliklerinin büyük bir bölümünü yok ettikleri 1518'de Oruç öldürüldü. Ne var ki, zaferlerinden gereğince yararlanıp tüm kıyı boyunca İspanyol garnizonlar kuramadılar. Küçük kardeş Hızır, kısa zamanda neredeyse tüm kıyı üzerinde Türk kontrolünü yeniden sağladı.

Tüm Akdeniz'de Müslümanlar için Hayreddin (Dinin Koruyucusu) olarak, Hıristiyan düşmanları için Barbaros (Kızıl Sakal) olarak ünlenecek Hızır, önemli bir adamdı. Yedi dil bilen Hayreddin cahil

bir korsan değildi. Kardeşi kadar cesur ve dayanıklıydı, aynı zamanda mükemmel bir yönetici, olağanüstü bir taktikçi ve kendi döneminin herhangi bir yöneticisi kadar yetenekli bir devlet adamıydı.

Barbaros 1520 ile 1529 yılları arasında, Cebelitarık Boğazı'ndan Kabis Körfezi'ne kadar neredeyse tüm Kuzey Afrika kıyısının efendisi olmayı başardı. 1529'da yardımcısı Aydın Reis, İspanyol kuvvetleri karşısında önemli bir zafer kazandı. Balear Adaları açıklarındaki bir savaşta, hafif kalyonlardan oluşan görece küçük bir kuvvetle, İspanya'nın en büyük savaş kadırgalarından sekizini -İspanya'nın Akdeniz filosunun bayrak gemisi de aralarında olmak üzere- hezimete uğrattı. Ele geçirdiği ödüllerinden yedisini yedeğine alarak zaferle Cezayir'e döndü. Akdeniz, gelecek yıllarda rakip İspanya ve Türkiye imparatorlukları arasında bir savaş alanı olacaktı; fakat o anda Türklerin üstünlüğü ele geçirdiği açıktı.

Sultan I. Süleyman'ın İstanbul tersanelerini yeniden inşa ederken ve Osmanlı donanmasının yönetimini iyileştirirken, tebaasından dikkat çeken başarıları olanları hizmetinde kullanmak istemesi pek şaşırtıcı değildi. Yaşadığı sırada Avrupalıların "Muhteşem," Osmanlıların "Kanunî" dediği Süleyman, ülkesinin o zamana kadar çıkardığı en seçkin hükümdarlardan biriydi. Osmanlı imparatorluğu onun zamanında gücünün doruğuna ulaştı. Babasından etkili bir ordu, iyi örgütlenmiş bir ülke ve dolu bir hazine miras almıştı ve o, o sırada Bab-ı Ali'de bulunan yetenekli insanlardan yararlanarak yoluna devam etti. Yönetici seçimi, bazen meşum harem entrikalarıyla engellense de, genelde kusursuzdu. Sultanlığı sırasında Aden'i, Cezayir'i (Barbaros sayesinde), Bağdat'ı, Belgrat'ı, Budapeşte'yi, Nahçıvan'ı, Rodos'u, Erivan'ı ve Temeşvar'ı Osmanlı topraklarına katmıştı. Yaşamının bu döneminde, orduları Doğu'daki ve Avrupa'daki savaş alanlarında galip gelmesine karşın, donanmanın durumundan memnun değildi.

Ünlü Cenevizli amiral Andrea Doria, yakın zamanda imparator V. Charles'la güçlerini birleştirmişti. Bu, İspanya donanmasının Doria'ya ait on iki kadırgayla büyümesi ve Doria'nın yeteneklerine sahip olması demekti. Örneğin, 1532'de Doria, Sultan'ın Yunanistan'daki ileri karakollarına karşı oldukça başarılı bir muharebe

yürütmüştü. Önemli liman ve ticaret merkezi Patras'ı almış ve Korinthos Körfezi'nin girişine hâkim iki kaleyi ele geçirmişti. Güney Peloponez'de Messina Körfezi'ne hâkim Koron kalesini ele geçirip Ceneviz ve İspanyol birlikler yerleştirmişti.

Süleyman'ın Sadrazamı İbrahim, kendisini Cezayir'in hükümdarı yapan ve denizin batı havzasını kendi yurdu haline getirmiş gibi görünen Barbaros'a çoktandır göz dikmişti. Onda Doria'nın panzehirini gördü. Onun önerisi üzerine 1533 baharında Barbaros, Sultan'ın huzuruna çıkmak üzere İstanbul'a çağrıldı...

Ertesi yıl, Barbaros'un, Cezayir'den birlikte getirdiği yardımcıları ve danışmanları İstanbul tersanelerini baştan sona yeniden düzenlediler. Gemi tasarımı, personel, eğitim ve yönetim bakımından Türk filosunun kalitesini iyileştirdiler ve gelecek yıllarda Bab-ı Ali'ye yararlı olacak bir model kurdular. Sadrazam bu Cezayirli Türklerle ilk karşılaşmasından sonra Sultan'a şunları yazdığında yanılmamıştı: "Gerçek bir deniz adamı bulduk. Onu Paşa, Divan Üyesi ve Kaptan-ı Derya yapmakta hiçbir mahsur yoktur." Bu dönemde İstanbul'da Fransa Kâtibi olan Jean Chesneau efendisi I. François'ya raporunda, Barbaros "görevi almadan önce Türkler, bazı korsanlar hariç, denizcilik sanatı hakkında hiçbir şey bilmiyorlardı. Bir filoya tayfa bulmak istediklerinde, Yunanistan ve Anadolu dağlarına gidip çobanları getirir... Onları kadirgelerde küreklerin başına oturtur ve öbür gemilerin güvertelerinde çalıştırırlardı. Bu çok yetersizdi; çünkü ne kürek çekmeyi, ne gemici olmayı biliyorlardı, hatta denizde ayakta bile duramıyorlardı. Fakat Barbaros, derhal bütün sistemi değiştirdi" diyordu. Amiral Jurien de la Graviere daha sonra şu yorumu yapar: Sistemi "öyle değiştirdi ki, birkaç yıl içinde yenilmez unvanını kazandılar."

Olasılıkla yeni Osmanlı donanmasının inşa sürecinde olduğu bu dönemde, imparator V. Charles'la çatışma içinde olan I. François, Katolik ülkesini Müslüman Osmanlıların müttefiki yapacak o ünlü politika değişikliğine karar verdi. Eğer İmparator'un Fransa'ya karşı, kendisine yardım edecek Andrea Doria'nın gemileri ve becerileri varsa, onun yanında da Sultan'ın gemileri ve amirali olacaktı. Barbaros'un kendisi bu düşünceyi Süleyman'a ısrarla önermişti.

Müslümanların -ister Mağripli, ister Arap, ister Berberi, ister Türk olsun- en büyük düşmanının V. Charles olduğuna işaret etmişti. 1533 kışında Barbaros, "Adamlarına kendi harika enerjisini aşıl原因an altmış bir parça kadirayı donattı ve baharda seksen dört teknelik bir filoyla denize açılabilirdi... Zaman kaybetmemek için sürekli cephanelikte kaldı, orada yedi ve içti."

Güney İtalya'daki İspanyol topraklarına büyük bir saldırı, Barbaros'un İmparator V. Charles'a ilk büyük darbesiydi. Sık sık çatışmaya sahne olan (fakat büyük Hannibal'ın bile ele geçiremediği kent) Reggio, kolayca Türk filosunun eline geçti. Bu, İtalya'nın batı kıyısına kadar uzanan yıkıcı bir akının başlangıcıydı; bu akında kentler ve limanlar yerle bir edildi ve yığınlarca esir, İstanbul'un köle pazarına gönderildi. Yazın sonunda Tunus'a inen Barbaros, bağımsız bir Arap Sultan'ın krallığı Tunus'u istila edip Osmanlı Sultanı için ele geçirdi. Niyeti, Tunus ile Cezayir'i Türk İmparatorluğu'nun uzantıları olarak Süleyman'a vermektir.

Türk donanmasının Orta Akdeniz'de üstünlüğünü kanıtladığı 1534 yılının etkisi uzun bir süre hissedildi. Tunus ertesi yıl V. Charles'ın kuvvetlerince geri alınmasına karşın, Akdeniz'de gerçek ağırlığı olan sadece iki güç bulunduğuna artık açıktı: İspanyollar ve Osmanlılar. Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden beri Akdeniz'in bu kadar az sahibi olmamıştı; çünkü, Venedik ve Ceneviz (ikisi de büyük ölçüde gerilemişti), Fransa'nın güney kıyısı ve birkaç küçük İtalyan devleti dışında, on altıncı yüzyılın sonuna gelindiğinde bütün deniz bu iki düşman güç arasında neredeyse eşit bir biçimde paylaşılmıştı. Türk filosunun büyük bir dalga gibi İtalya kıyılarına sökün ettiği 1534 yazı, bu yeni dönemin başlangıcıydı.

Türk başarılarıyla ilgili haberler, Avrupa'nın tüm saraylarında ve bakanlıklarında bir ürperti yarattı. Türk tehdidi artık kendisini sadece karadan hissettirmiyordu. Barbaros'un hareketleri, güneyde deniz üzerinden bir kısıkaç hareketinin gelişmekte olduğunu çok açık bir biçimde gösteriyordu. Son yıllarda Müslüman korsanların faaliyetleri ticari sigorta primlerini feda edici bir düzeye çıkarmıştı ve şimdi tekrar yükseliyordu. Daha önceki varlığının bir gölgesi olan Venedik (Mısır ve Suriye artık Sultan'ın topraklarıydı ve Doğu'yla

ticareti büyük ölçüde durmuştu), kadirga filosunu canlandırmak için ek vergiler koymak zorunda kaldı. O zamana kadar batı ticaret yolları fazla etkilenmeyen Ceneviz, kapıdaki tehlikeyi gördü. Onlar da büyük ticaret kararlarını korumak için daha fazla savaş kadirgası inşa etmek amacıyla vergileri artırmak; Türk saldırıları olasılığına karşı izleme kuleleri ve kıyı savunma hatlarını inşa etmek zorunda kaldılar.

Deniz kıyılarını süsleyen kalelerin ve kulelerin çoğu, on altıncı yüzyılın bu dönemine aittir. Güçlü savunma noktaları ve sığınma merkezleri Maltız takımadasına, Sicilya'nın etrafına, İtalya, Sardinya, Korsika ve Balear Adaları kıyılarına, İspanya'nın Akdeniz kıyısına saçılmıştır. *Old Calabria'da* Norman Douglas şöyle yazar: "Uğursuz 'Torre di Guardia' (gözetleme kulesi) -Türk teknelerin geldiğini görmek için denizin tarandığı sarp bir kayalık- adı, tüm güneyde varlığını sürdürür. Barbaros da izini bırakmış; birçok tepe, çeşme ya da şato onun adını taşır. ..." Birçok kıyı kasabası ve balıkçı köyü bu dönemde ıssızlaşmaya başladı; sakinleri daha içerideki köylere, dağların doruklarına taşındılar. Tehdit altında olan kıyı bölgesinin büyük bir bölümü insansızlaştı ve tarım geriledi. Kıyı balıkçılığının her zaman ekonomide önemli bir rol oynadığı Sicilya gibi adalar ciddi bir biçimde etkilendiler; çünkü balıkçılar, kendilerini bir Türk teknesinin küreklerinde bulmaları olası sularda tehlikeye girmek istemiyorlardı.

Korsanlar çağı başlamıştı ve neredeyse iki yüzyıl boyunca Akdeniz bir korsan yuvası oldu. Deniz ticaret yollarının kesilmesine neden olanlar sadece Türkler ve Mağripliler değildi; saflarında birçok Avrupalı da vardı. Bunlardan bazıları kendi ülkelerinin adaletinden kaçmak için gönüllü sürgüne çıkanlardı; bazıları ise "Türkleşmiş" ve köle kalmaktansa Müslümanlığa sarılmıştı. Baş Rahip Diego de Hae-do, Fas, Cezayir ve Tunus'tan çıkıp gelen kadirgaların komutasında bulunan kaptanlardan birçoğunun Hristiyan dönemler olduğunu söylüyordu. Barbaros'un sağ kolu olan ve daha sonra kendi zamanının en büyük Müslüman denizcisi olarak onun yerine geçen Turgut, Anadolu'da Hristiyan bir ailenin oğluydu. "İzmirli Yahudi" lakaplı, dönme Yahudi Sinan, başka bir ünlü korsandı; son derece yetenekli

bir kaptan olan Uluç Ali, Calabrialı bir İtalyandı. Kuzey Afrika kıyılarında faaliyet yürüten ünlü korsanlar arasında Fransızlar, Venedikliler, Cenevizliler, Sicilyalılar, Napolililer, İspanyollar, Yunanlılar, Korsikalılar, Arnavutlar ve Macarlar vardı - aslında, Akdeniz'e sınır tüm uluslardan insanlar.

Denizin güvensiz durumu, yeni Atlantik yollarının açılmasıyla birlikte, neredeyse tüm eski limanlarda bir gerilemeye yol açtı. Sadece batıda Cezayir ve uzak kuzeydoğuda İstanbul, hatırı sayılır bir zenginliğe sahipti. Bu arada, Akdeniz'in yanı sıra Atlantik'te de limanları bulunan Portekiz, İspanya ve Fransa ticaret filolarının ve donanmalarının büyük bir bölümünü Atlantik kıyısına üslendirme eğilimindeydi. İç denizi binlerce yıldır kasan bu güç ve ticari üstünlük savaşları, dünyanın büyük okyanuslarına taşındı - en azından büyük evrelerinde.

ON DÖRT

Preveze - Malta - İnebahtı

Osmanlı İmparatorluğu'nun donanma gücü, 1538 baharında Avrupa ulusları için alenileşti. Barbaros yüzden fazla kadırgadan oluşan bir filoyu İstanbul'dan yola çıkarıp Ege'den güneye hareket etti. Venedik artık Türklerle savaş halinde olduğu için, Sultan'ın amiralinin Venedik denetiminde ya da iyeliğinde olan adaları bağışlaması beklenemezdi. Yeni Osmanlı filosunun gücünü ilk hisseden, Eğriboz'un kuzey ucu açıklarında bulunan ve Volos Körfezi'nin girişme hâkim Skiathos oldu. Küçük tahkimli kasabanın bu kadar çok gemiye ve adama karşı durma şansı yoktu ve bir haftadan az bir süre içinde düştü. Geride bir garnizon bırakıldı ve Türkler, bulabildikleri ganimeti ve köleleri yanlarına alarak yollarına devam ettiler. Skiat-hos'taki olaylar gelecekte de, hem Ege'ye yapılan bu bahar harekâtı sırasında, hem daha sonra bütün Akdeniz'de tekrarlanacaktı. Doca Dandolo'nun Dördüncü Haçlı Seferi'nin yönünü değiştirerek Venedik'e kazandırdığı can damarı adaların çökmesi kaçınılmazdı. Doğrudan stratejik öneme sahip olmayanlar, Sultan'a haraç ödeme karşılığında İtalyan yöneticilerine bırakıldı. Böylece, bu ilk büyük bahar saldırısı sırasında Barbaros Skyros'u aldı, fakat güneyindeki Andros'u, yönetici ailelerden haraç almakla yetinerek İtalyanlara bıraktı. Sonra Girit'e saldırdı; fakat Kandiye surlarının çok güçlü olduğunu görünce, kıyıdaki balıkçı köylerini ve mezraları talan etmeye yöneldi. Bu harekâta seksenden fazla köy ıssızlaştı ve gençleri köleleştirilip, küreklere mahkûm edildi.

Bir yönetici, amiral ve savaşçı olarak Barbaros'a hayran olmak olanaklıdır; yine de, Osmanlı İmparatorluğu'nu insanın bildiği en verimsiz yapılardan biri haline getiren yanını temsil eder. Ege'de, Batı İtalya'da ve öbür yerlerdeki muharebeler, amansız bir etkinlik ve hatırı sayılır bir stratejik yetenekle yürütülse de, temel de yıkıcıydı. Ne o, ne ardılları yerine koymak üzere yıkmadılar; Türkler, Vandallara benzeyen fatihlerdi. Bir ülkeyi talan eder, insanlarını kö-

leleştirebilir ve geride sadece harabe ve ıssızlık bırakarak çekip giderlerdi. Yöneticileri sorumlulukları altına giren topraklara fazla ya da hiç aldırmadılar; yeter ki vergiler ödensin ve köleler (gerek duyulduğunda) gelsin. Araplar aldıkları toprakların tarımını geliştirmiş, Doğu'dan öğrenilen ileri ekim ve sulama yöntemlerini tanıtmışlardı. Ne var ki, Türkler çiftçi değildi; Yunanistan'a ve Ege adalarına tek katkıları, oralara çok sayıda fidan katili keçi sokmak oldu.

Ege adalarının gerilemesi, ağacın doğadaki işlevinden habersiz insanın, yerine yenisini koymadan ormanları yere serdiği klasik dönemde başlamıştı. Fakat adalar bugünkü çıplak ve çorak durumuna yüzyıllarca süren Türk yönetimi altında ulaştı. Keçi adalara girdikten sonra, arkasında bir çöl bıraktı ve bunu yapmakla, adalıları neredeyse tamamen kendisine bağımlı hale getirdi. Bugün de hâlâ devam eden kısır döngü böyle başladı. Keçi bir adanın ekonomisinin temeli haline geldikten sonra, geriye kalan toprağı korumak için yeniden ormanlaştırma umudu kalmaz. Hayvanın etine, sütüne ve kılına bağımlı olan adalılar, ağaçların büyümesi, toprağın gelişmesi ve sınırlı tarım koşullarının yeniden oluşması için on yıllarca bekleyemezler. Birçok Ege adasının -insan bilgisizliğinin ve aptallığının kurbanları- rüzgârla oyulmuş iskelet benzeri görüntüsü, Barbaros'un zaferlerinin simgesidir.

Barbaros, 1538 baharında Girit'i harabeye çevirdikten sonra, büyük bir düşman filosunun Adriyatik'te görüldüğünü, güneyde İon Adaları'na doğru yol aldığını öğrendi. Korfu, İthaka, Zakynthos ve bu gruptaki öbür adalar, doğu ticaretinin atlama taşları olarak Venedik ekonomisinde önemli bir rol oynamıştı. Barbaros bunları Sultan'a mutlaka kazandırmayı istiyordu, ona doğru gelen filonun çok büyük olduğuna dair haberler onu caydırmadı. Herhalde faaliyetlerinin böyle bir tepkiye neden olacağını beklemişti; çünkü gemilerine takviye olsun diye Mısır'dan yirmi kadırgalık bir filoyu çağır-mıştı. Kuşkusuz, Barbaros'un Batı Akdeniz'deki başarıları ve doğu havzasında yaptıklarıyla ilgili haberler, savaşı Avrupalı devletleri bir kereliğine güçlerini birleştirmeye teşvik etmişti.

Dördüncü Haçlı Seferi Korfu'da toplandığından beri -ya da Antonius ile Kleopatra'nın MÖ. 31'de Octavius'un kuvvetlerinden kaç-

tığından beri- dünyanın bu bölgesinin gördüğü en büyük filolardan biri, İon Adaları arasında Barbaros'u karşılamak için bekliyordu. Venedik'ten seksen bir parça kadirga ve yelkenli gemi, otuz altı kadirgalık bir papalık filosu ve İspanya'dan otuz kadirgadan oluşuyordu. Yalnızca bu filo bile, Barbaros'un komutasındaki filodan büyüktü; buna, Andrea Doria'nın komutasında kırk dokuz kadirga ve en az elli büyük yelkenli kalyon daha katılacaktı. İmparator V. Charles, Türk belasını Akdeniz'den bir defada sürmeye ve bütün alanı tekrar Avrupa yönetimine sokmaya kararlıydı. Yapsaydı, denizin tarihi dikkate değer biçimde daha sakin ve müreffeh olurdu.

İzleyen Preveze Savaşı, iki nedenden ötürü ilginçti. Birincisi, alanın kendisi Octavius'un filosu ile Antonius ve Kleopatra'nın filosu arasındaki savaşın geçtiği yeri. Preveze, Aktium Burnu'nun karşısında bir Türk köyüydü, klasik dönemde Ambrakia Körfezi olarak bilinen Arta Körfezi'ne açılan kanalın ağzında yer alıyordu. Burası İon adası Lefke'nin birkaç mil kuzeyinde, İon Denizi'nin dev bir koyudur. Arta Körfezi doğudan batıya yirmi beş mil genişliğinde ve kuzeyden güneye on mil uzunluğundadır. Muazzam bir filoyu barındırabilir ve körfeze yerleşen amiral, dar ve rüzgârlı girişe tamamen hâkim olur. Barbaros, birleşik filonun İon Denizi'ne doğru yol aldığını haber alınca hızla kuzeye yönelmiş ve Doria ile öbür komutanlar Korfu'da toplanmadan önce körfeze yerleşmişti. Bir ahtapot gibi kayalık bir çatlağın içinde, güvenle gizlenmiş olan Barbaros, istediğini kapabilirdi; sadece kovuğunun girişine sarkıtılan aleni bir "yeme" kanmaması gerektiğinin farkında olmalıydı.

Doria tam da böyle bir hileyi denedi ve Preveze'nin girişinin karşısına kadirgaları dizdi. Barbaros oyuna gelmedi ve Doria, kumaz hasmını yerinden çıkarmak için güneye açılmak zorunda kaldı. Barbaros, bu kadar büyük bir düşman kuvvetinin efendisinin Yunanistan topraklarına doğru yelken açmasına izin veremezdi ve gemilerine demir alıp kovalama emri verdi. Octavius'un kendisini dünyanın efendisi yaptığı Aktium Burnu'nun ötesindeki kanaldan aşağı doğru rüzgâr gibi inen bu büyük Osmanlı filosunun görüntüsü, daha önceki olayların o kadar canlı bir tekrarıydı ki, kader eski bir dramayı canlandırmaya karar vermiş gibiydi.

İzleyen savaş, Octavius'un zaferinden daha az kesin olmasına karşın, gelecek birkaç on yıl boyunca bu denizdeki olayların seyrini belirledi. Doria, büyük sayı üstünlüğüne karşın, daha ağır (ve daha ağır silahlı) yelkenli kalyonlarla genel bir çarpışmaya girmeyen Barbaros tarafından saf dışı bırakıldı. Barbaros olanaklı olduğu yerde sürüden ayrı düşenleri kapmakla yetindi; günün sonunda ele geçirdiği yedi teknesi vardı. Çok üstün bir filoya karşı kadirgalarını yönetirken Türk kendisini İtalya'nın mağruruna göstermişti ve harekâtın özel bir evresi olmasaydı, Hayreddin bir tek gemi bile kaybetmeden zafere ulaşmış olacaktı.

Osmanlı amiralini şaşkınlığa düşüren tek hareket, kocaman "Venedik Kalyonu"nun işin içine katılmasıydı. Bu, St. Jean Şövalyeleri'nin ünlü Büyük Karak'ına bir bakıma benzeyen yelkenli bir savaş gemisiydi; fakat bir tabur ya da daha fazla kadirganın taşıdığından çok daha ağır bir topla silahlıydı. O zamanın en büyük Venedik denizcilerinden biri olan Aleksandro Condalmiero'nun komuta ettiği bu büyük kalyon, Doria telaşa güneye doğru ilerlerken, rüzgârsızlıktan filonun epeyce gerisinde kaldı. Bu nedenle, Türkler düşmanın peşinde kürek çekerken karşılaştıkları ilk teknenin bu olması kaçınılmazdı. Ağır yapılı, ağır toplu kalyon, manevra yeteneği ne olursa olsun, hiçbir kadirganın bu yeni yelkenli teknenin yarıdabileceği metalin ağırlığıyla boy ölçüşemeyeceğini gösterdi.

"Ellerinde ağır ağır yanan kibritleriyle tetikte bekleyen topçuları ve küpeştenin altına sinen üst güverte tayfasıyla büyük kara Venedik Kalyonu, suda öylesine duruyor. Condalmiero topçularına tek tek hedefleri vurmaya çalışarak atışlarını boşa harcamamalarını, topalarını yaklaşan teknelerin safına yöneltmelerini ve kadirgalara karşı sekme etkisinden yararlanmalarını -su üstünde taş kaydıran bir çocuk gibi- emretmişti. Tek tek top mermilerini tek tek gemilere düşürmeye çalışmak yerine bu yöntemle başarılı olmasının daha fazla olası olduğuna karar vermişti. Yargısının sağlam olduğu anlaşıldı. Barbaros'un kadirgalarının ilk dalgası hareketsiz kalyona birkaç yüz metre yaklaşınca, her top mazgalı bir ateş ve ölüm yağmuru boşalttı. Yeni donanma-buharlı gelene kadar tüm dünyada zafer kazanacak donanma, yelkenli donanma- Preveze Savaşı'nın bu ilk muharebe-

sinde, artık savaşta önemli olanın sağlam top atışı yapan borda olduğunu gösterdi. Bundan önce taraflardan birine zafer kazandıran, manevra yeteneği ve teknedekilerin nihai darbesi olmuştu. Bu klasik dönemden beri böyle olmuştu. Fakat yelkenli gemilerin bir kıyı kalesinin ölçüde ağır bir cephane taşıyabilecek ölçüde büyük inşa edilebilir olması, deniz savaşının tüm çehresini değiştirecekti.” (Ernle Bradford, *The Sultan's Admiral*’den alıntı.)

Venedik kalyonuna karşı bu ilk çarpışmada verilen kayıplara karşın, Preveze Savaşı’nın genel sonucu Barbaros için kesin bir zaferdi. Andrea Doria’ya hoşgörülü davranmak gerekirse, kürekle çalışan kadırgalar ile rüzgâra bağımlı kalyonlardan oluşan karma bir filoya komuta etmenin zorluğundan söz edilebilir. Bu yüzden, rüzgâr hafiflediğinde kalyonları geride kalıp bir yük haline geliyordu; rüzgâr esmeye başlayınca da kadırgalar yelkenlilere ayak uyduramıyordu.

1538’de 29 Eylül gecesi Andrea Doria filosunu geri çekti ve “Korfu’ya” emrini verdi. Ertesi gün şafak söktüğünde, Türkler bu hatırı sayılır ölçüde büyük ve teorik olarak üstün filonun gün ışığıyla parlayan savaş alanında onları bir başlarına bıraktığını görünce şaşkınlılar. Bir yorumcunun anlattığına göre, Barbaros sonraki yıllarda Preveze’nin öyküsünü kahkahalarla anlatırmış ve Andrea Doria’nın gecenin karanlığında sıvışırken görülmesin diye kış güvertesindeki lambayı bile söndürdüğünü söylemiş.

Osmanlı filosu sakın bir biçimde tekrar Preveze’ye dönüp, Doria’nın geri çekilişinin bir hile olduğu anlaşılırsa tekrar huruç etmeye hazırlandı. Birleşik müttefik kuvvetin Korfu’dan ayrılıp herkesin ülkesine doğru yola koyulduğu anlaşılır anlaşılmaz, Barbaros o sırada Bulgaristan’da bulunan Sultan’a savaşı anlatan bir ulak gönderdi. Atlı ulaklar Osmanlı İmparatorluğu’nun Yunan topraklarından geçip Bulgar kasabası Yanbolu’ya ulaştılar. Muhteşem Süleyman zaferin bir işareti olarak kasabanın aydınlatılmasını emretti ve İstanbul’a özel bir ulak gönderdi. Böylesine büyük bir zaferden dolayı Allah’a şükretmek için Ayasofya’da ve kentin tüm camilerinde özel bir tören düzenlenmesini emretti.

Barbaros bir unvan daha kazandı. Bundan sonra Sultan’ın top-raklarında “Denizin Padişahı” olarak anılacaktı. Türkleri Kuzey

Afrika'nın büyük bir bölümünün efendisi yapmış; Orta ve Batı Akdeniz'de egemenliğini kurmuş ve şimdi de, birleşik bir Avrupa donanmasını yenilgiye uğratarak, Süleyman'ın Yunanistan ve Levant'taki konumunu güvenceye almıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun doruk yılları 1538 ile Süleyman'ın 1566'da ölümü arasında geçen yıllar olduğu söylenebilirse, bu itibarın büyük bir bölümü, amirale dönüşen ve yeni lakabını gerçekten de hak eden bu Türk korsana verilmelidir. Preveze zaferinden sekiz yıl sonra İstanbul'daki yalısında öldü. 1546 yılına ait Türk salnameleri yalın bir biçimde kayda geçirir: "Denizin Padişahı öldü."

Barbaros'un kayan bir yıldızı anımsatan kariyeri, Akdeniz'de Türk egemenliğinin başlangıcına işaret eder. Elbette İspanyollar buna sürekli meydan okudu; fakat Preveze sonrası yıllarda Türkleri Kuzey Afrika'dan sürme girişimlerinde iki filo kaybetmeleri kaçınılmaz oldu. Preveze'ye denizde Osmanlı genişlemesinin kabarması denilebilirse, bu denizin tarihinde bir sonraki büyük olayın da azami su yüksekliği olduğu anlaşılacaktır.

Barbaros'un büyük zaferinden on altı yıl önce, Sultan Süleyman Rodos adasında ses getiren bir zafer kazanmıştı. St. Jean Şövalyeleri'nin takımadadaki küstahlıklarına daha fazla katlanmaya kararlıydı. Önceki Sultan Fatih Mehmet "önce İstanbul'u, sonra Rodos'u" alacağını açıkça ilan etmişti. İlk amacına ulaşmıştı ama; fakat Rodos elinden kaçmış ve stratejik bakımdan daha az önemli, fakat çok daha büyük Eğriboz adaşını almakla yetinmek zorunda kalmıştı. Son Haçlıları doğu denizlerinden kovmak Muhteşem Süleyman'a kaldı. 26 Haziran 1522'de, tahkimli surlarla çevrili Rodos kentindeki 5.000 kişiye saldırmak üzere 140.000 ila 200.000 kişiyi adaya çıkardı. Sayı eşitsizliğine karşın kuşatma neredeyse başarısızlığa uğrayacaktı - yüzyıllardır Kutsal Diyar'da, Kıbrıs'ta ve Rodos'ta bulunan şövalyelerin savunma tahkimatı sanatını kusursuzlaştırmaları boşuna değildi. Ne var ki, sonunda, yaklaşık altı ay süren bir kuşatmadan sonra, yetmiş yaşındaki Büyük Üstat Villiers de l'Isle Adam onurlu bir teslim talebinde bulundu ve talebi kabul edildi. Sultan adamlarının yaklaşık yarısını kaybetmişti ve Türklerin geri çekilmek zorunda kaldıkları durumlar olmuştu. Bu nedenle şöval-

yelerin ve onlarla birlikte gitmek isteyen Rodosluların, kadirgalarına binip adadan ayrılmasına izin verdi. 1 Ocak 1523'te Büyük Üstat ve şövalyeleri iki yüzyıldır yurtları, olan güzel ve bereketli adadan bir daha dönmek üzere ayrıldılar. Yunan Karak'ının güvertesinde De l'Isle Adam'ı gören Sultan'ın, "Bu Hristiyanı bu yaşta yurdundan ayrılmaya mecbur ettiğime üzülüyorum," dediği söylenir.

Sekiz yıl boyunca St. Jean Tarikatı'nın kalıcı bir üssü olmadı; Büyük Üstat ve Konsey'in öbür üyeleri Avrupa saraylarını aşındırıp yöneticilerinden, bir anakara kıyısında Müslümanlara karşı ebedi savaş görevlerini yürütebilecekleri başka bir ada ya da savunulabilir bir burun vermelerini istediler. Ne var ki, Avrupa'nın yeni gelişen milliyetçiliğin giderek daha fazla bilincine vardığı bir zamanda, bu uluslar üstü -Papa'dan başka hiç kimseye bağlılığı olmadığı için- yapıya biraz kuşkuyla bakılıyordu. Haçlı günleri sona ermişti ve Avrupa'nın hükümdarları, bu bağımsız ve militan soylular çetesiyle ilgilenmekten çok kendi ülkelerini büyütmeyle ilgileniyorlardı. Sonunda, Türklerin artan gücünden öbür hükümdarlardan daha fazla kaygılanan V. Charles, yılda bir şahin karşılığında Maltız takımadasını ve Kuzey Afrika kenti Trablusgarp'ı tarikata bıraktı. Charles, Malta'da şövalyelerin varlığının Sicilya ve Güney İtalya'daki iyelikleri için yararlı bir savunma hattı olacağını açıkça görüyordu.

St. Jean Şövalyeleri 1530 sonbaharında Malta'ya ulaştılar. Hemen savunma surları ve kuleleri inşa etmeye ve yaşamlarını Rodos'ta geliştirdikleri modele uygun düzenlemeye başladılar. Charles'ın hediyesinden pek de memnun değillerdi; sadece başka seçenekleri olmadığı için kabul etmişlerdi. Bir kere, Malta'da fiilen hiçbir savunma önlemi yoktu; bu yüzden, hâzinelerinin iyice yoksullaştığı bir zamanda pahalı bir inşaata başlamak zorundaydılar. İkincisi, Rodos'tan sonra bu adaları çorak ve çirkin buldular. Son olarak, bu yeni ada yurdu elde etmek için kabul etmek zorunda kaldıkları Charles'ın Trablusgarp hediyesinden memnun değildiler. Çünkü Trablusgarp, Müslüman Berberi Kıyısı'nın kalbinde Hristiyan bir kuşatık bölgeydi ve orayı başarılı bir biçimde savunma yeteneklerinden kuşkuluydular. Daha sonra 1551'de heybetli Turgut'un komutasında bir Türk kuvveti Trablusgarp'ı alınca biraz rahatlama oldu.

Şövalyelerin tüm paraları ve askeri yetenekleri, Malta'yı bir zamanların Rodos'u kadar güçlü ve güvenli yapmaya adandı. Bu arada, Orta ve Doğu Akdeniz'in deniz yollarında kol gezen kadirgaları, Müslüman gemi sahiplerine varlıklarını hissettirmeye başladı. Malta'nın düşmanı taciz etmek için stratejik olarak çok daha iyi bir üs olduğu anlaşıldı. Rodos'taki son on yıllarında, Rodos'un Türk egemen adalarla neredeyse kuşatılmış olması ve Türk gemilerinin Rodos bölgesinden uzak durmayı öğrenmiş olmaları işlerini zorlaştırmıştı. Ne var ki, Malta, Barbaros zamanından beri büyük ölçüde Türk denetiminde olan Kuzey Afrika topraklarına baskın yapmak için ideal bir yerdi. Ada, V. Charles'ın düşündüğü gibi, Sicilya'nın ve İtalya'nın korunması bakımından da kusursuz bir ileri karakoldu. Şövalyeler çok geçmeden çapulcu korsanları yakalayıp, çoktandır Hristiyanlara yaşattıkları şeyi onlara da tattırmaya başladılar.

St. Jean Tarikatı'nı Rodos'tan sürdükten kırk iki yıl sonra, yetmiş yaşına gelen Süleyman, onları Malta'dan da kovmanın zamanı geldiğine karar verdi. Son zamanlarda Şövalyeler'in faaliyetleri imparatorluğun ticaretine o kadar zarar vermişti ki, Turgut da dahil olmak üzere, danışmanları bu Hristiyan düşmanlara karşı harekete geçmesi için sürekli yalvarmaktaydılar. Turgut şöyle diyordu: "Bu engerek yuvasını dumana boğup onları dışarı çıkarana kadaç başka bir yerde iyilik yapamazsınız." Ulu Cami'nin İmamı, Malta zindanlarının Türk esirlerle dolu olduğunu ve Peygamber'in gerçek evlatlarının, imparatorluğun denizyollarına saldıran kadirgaların küreklerinde kırbaçlandıklarını Sultan'a hatırlatmıştı, imam, "Çıgıllıkları arşa yükselen ve Resülullah'ın kulaklarını tırmalayan bu talihsizlerin zincirini ancak yenilmez kılıcınız parçalayabilir. ..." diye haykırdı.

Hristiyanlara karşı savaşı geçen bir ömür süresince beceri kazanmış olan Süleyman, Maltız takımadasının coğrafi ve stratejik önemini erkenden kavramıştı. Bazı danışmanları İspanya'ya ya da Sicilya'ya büyük bir saldırı önerisinde bulunmalarına karşın; Süleyman, filosunu Malta'ya konuşlandırdıktan sonra orduları doğudan Macaristan içlerine yürürken, Avrupa'ya güneyden hücum edebileceğini öne sürdü. Kara savaşı kadar deniz gücünden de anlıyordu ve kendisinin de belirttiği gibi, "Beylerbeyinin ya da tüm Akdeniz'in

efendisi vekilinin, âlemin efendisi olarak o güzel kayalıktan kanunlar dikte edebileceği ve kusursuz limanda demirleyen gemilerine tepeden bakabileceği,” günü düşünüyordu.

Malta kuşatması 1565’te gerçekleşti, iki yüzden fazla gemiyle İon Denizi’nden taşınan kırk bin kişilik bir ordu. Bu filo, erzak ve mühimmat taşıyan çok sayıda yelkenli gemi ve aslanlar leşi terk ettikten sonra geriye kalanları toplamak için gelen sayısız özel tekne ile birlikte, imparatorluk donanmasından yüz otuz kadirgadan oluşuyordu. Bu ordu ve filo daha sonra, Trablusgarp Sultanı Turgut’un komutasında güçlü bir tabur kadirga ve savaşçıyla takviye edilecekti. Turgut, Sultan’ın gözüne o kadar girmişti ki, generali Mustafa ve amirali Piyale’ye Turgut’un kuşatmayla ilgili öğütlerini dinlemelerini emretmişti. St. Jean Şövalyeleri’nin ve Malta sakinlerinin şansına, Turgut gecikti ve ancak kuşatma başladıktan sonra gelebildi. Komutanların benimsedikleri taktikler, şövalyelerin Büyük Üstatları Jean Parisot de la Valette’nin yönetiminde, Büyük Liman’ın girişine hâkim bir tek kaleden Türklere kan kaybettirmelerine olanak verdi.

Akdenizli gemicilerin koruyucu azizi Aziz Elmo’nun adını taşıyan bu kale, şimdi Malta’nın başkenti Valletta’nın bulunduğu yarımadanın uçundaydı. Kalenin kahramanca savunması şövalyelere, V. Charles’ın takviye için gönderdiği İspanyol askerlere ve Maltızlı yedek kuvvetlere, Büyük Liman’daki öbür iki ana yarımada da konumlarını iyileştirmeleri için ek zaman kazandırdı. Sonunda Aziz Elmo düşünce ve Osmanlı birlikleri, tarikatın bu iki noktadaki -Senglea ve Birgu (La Valette’nin kale karargâhı Saint Angelo’nun bulunduğu yer)- gerçek savunma hatlarına yönelince, yazın sonuna gelinmişti. Kuşatma baharda başlamıştı ve Türkler, Malta’nın Rodos’tan farklı olarak birliklerine çok az yiyecek sağlamasından ve ana takviye kaynaklarından uzak olmalarından ötürü sıkıntı çekmekteydiler. Malta’ya saldırılarını sıkıntıya sokan ve adanın ellerine geçmesini engelleyen şey, kısmen uzun iletişim hatlarıydı.

Saint Elmo Kalesi kuşatması sırasında Turgut bir top güllesiyle öldürülünce, Türklerin. başına bir talihsizlik daha geldi. Şövalyeleri Trablusgarp’tan sürmüş olan Turgut yaşasaydı, Malta’da da benzer bir başarı elde edebilirdi. Geldiği andan itibaren, başa çıkılmaz yete-

nekleriyle kuşatmanın şeklini bütünüyle değiştirmişti. Büyük ölçüde onun birlikleri ve topçuları dizişi sayesinde, Saint Elmo sonunda düşmüştü. *Doria et Barberousse*'da Amiral Jurien de la Graviere onun hakkında şöyle yazmıştı: "Turgut, Barbaros'tan üstündü. Canlı bir deniz haritası olan Turgut, bilimi cesaretle birleştirdi. Onun bilmediği hiçbir koy, yelken açmadığı hiçbir kanal yoktu. Etrafındaki herkes çaresizken araç ve çare bulmada dâhiydi, büyük tehlikelerden beklenmedik yöntemlerle kurtulmada üzerine yoktu. Eşi bulunmaz bir kaptandı; Şövalye Romegas (Malta kuşatması sırasında orda olan ve St. Jean Tarikatı'nın en büyük denizcilerinden biri) dışında, deniz savaşında bir eşi yoktu. Karada, V. Charles ile II. Philippe'nin en iyi generalleriyle karşılaştırılacak kadar becerikliydi. Esirliğin güçlüklerini biliyordu ve kendi esirlerine insanca davranırdı. Her bakımdan bir karakterdi. Hiç kimse ondan daha fazla 'Kral' unvanını taşımaya layık değildi.. .." Onunla ilgili anlatılan bir öyküye göre, birkaç yıl önce Maltız adalarında öleceği Turgut'un içine doğmuştu. Kardeşinin öldürüldüğü küçük Gozo adasına baskındaydı ve şöyle dediği anlatılır: "Bu adada ölümün gölgesini hissettim! Benim de şövalyelerin toprağında öleceğim yazılmış."

Turgut'un ölümü, bölgenin düşmanlığı, adayı savunanların inanılmaz yiğitliği, orduda hastalık bunlar, muazzam Osmanlı ordusunu ve donanmasını yenilgiye uğratan faktörler arasındaydı. Büyük Üstat La Valette'nin esin verici liderliği ve akıllı stratejisi de kuşatmanın sonucunu etkilemiş; yaklaşık dört aylık bir kuşatmadan sonra Sicilya'dan bir yardım kuvveti gelene kadar dayanmalarını olanaklı kılmıştı. *History of the Reign of Philip IF*da W.H. Prescott şöyle yazar: "Birinci Süleyman'ın orduları, uzun ve şanlı hükümdarlığı süresince, Malta kuşatmasındaki başarısızlık kadar alçaltıcı bir terslikle karşılaşmadı. Yapılan hazırlıkların maliyeti bir yana, insan kaybı fevkaladeydi...." Anlatımların çoğu, Türklerin yirmi bin ila otuz bin arasında adam kaybettiği konusunda hemfikir gibi görünüyor - o dönem için büyük ve Berberi Kıyısı'ndan gelen korsanların kayıplarını kapsamayan bir rakam. Osmanlı, tarihinin en görkemli dönemlerinden biri olan Süleyman'ın padişahlığı döneminde sadece iki büyük terslikle karşılaştı. Biri, 1529'da Viyana kapıları önündeki

başarısızlığıydı, öbürü -ve çok daha büyüğü- 1565'te Malta'da. Malta kuşatması, Osmanlı İmparatorluğu'nun genişlemesinin son noktasıydı. Bu tarihten sonra Türklerin Batı Akdeniz'e zorla girmek için hiçbir gerçek girişimde bulunmamaları anlamlıdır.

Katolikleri ve İspanyolları fazla sevmeyen İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth, kuşatma sırasında şunları söylüyordu: "Türkler Malta adasına karşı üstün gelse, Hristiyan dünyanın geri kalan kısmı için peşinden hangi tehlikenin geleceği belli değil." Kuşatmanın ana sonuçlarından biri, Avrupalı güçlerin gözünü Maltız takımadasının eşsiz stratejik konumuna odaklamak oldu. Yüzyıllar öncesinin Romalıları ve Kartacalıları gibi, alçak kireçtaşı Malta adasının, muhteşem limanları nedeniyle, Akdeniz'e hâkim olmaya niyetli her güç için önemli bir kazanç olduğunu fark ettiler. Adanın kahramanca savunulması Hristiyan güçlerin hayranlığını uyandırmıştı ve tarihin mali kaynakları kısa süre içinde önemli ölçüde iyileşti. İhmal yılları geride kalmıştı ve St. Jean Şövalyeleri'nin imajı adayla o kadar bütünleşti ki, tüm dünyada "Malta Şövalyeleri" olarak ünlendiler. Büyük Üstat La Valette sağken, onun adını taşıyan yeni tahkimli kent, Saint Elmo Kalesi'nde biten ve adanın iki ana limanına hâkim çıkıntının üzerinde yükselmeye başladı. Malta'nın kendisi, daha sonra peşinden ayrılmayan ve ikinci Dünya Savaşı'nda daha da uzun bir kuşatmayla daha da kuvvetlenen bir ün ve efsaneye konu oldu. Doğu Akdeniz'in her tarafında söylenen bir Yunan halk şarkısı Türklerle her zaman yenilmez olmadıklarını anımsatmaktaydı:

Altın Malta, gümüş Malta, değerli Malta
Seni asla almayacağız!
Sukabağı kadar yumuşak olsan da,
Bir soğan zarıyla korunsan da!
Ve siperlerinden bir ses yanıt verdi:
"Ben yok ettim Türk kadırgalarını -
İstanbul'un ve Galata'nın tüm savaşçılarını!"

1565'teki Malta kuşatması, görünüşte karşı konulmaz Osmanlı yükselişinin durdurulduğu anın işaretiydi. Türkler ve Kuzey Afrika

kıyısından öbür Müslümanlar sonraki yüzyıllarda da Batı Akdeniz havzasının deniz yollarında avlanmaya devam edeceklerdi; fakat ana dalga dinmişti. Avrupa'nın pek çok tarihinde fazla kabul edilmese de, Sultan Süleyman'ın din adamları sınıfını yeniden örgütlemeye, ülkesinin yönetimini yeniden biçimlendirip iyileştirmede ve büyük imparatorluğundaki Hristiyan tebaanın koşullarını düzeltmedeki başarılarıyla Iustinianos'un Türk eşdeğeri sayılmayı hak ettiği söylenebilir. Süleyman, -özellikle dinsel konularda- Mağriplilere ve Luteranlara eziyet eden büyük hasmı V. Charles'tan çok daha hoşgörülü ve geniş fikirli bir hükümdar olmasına karşın, her ikisi de benzer çapta adamlardı. V. Charles'ın ölümünden bir kuşak sonra dağılan imparatorluğundan farklı olarak, Süleyman'ın imparatorluğu yaklaşık üç yüzyıl daha devam edecekti. Malta'daki püskürtme ve bu dönemin üçüncü büyük deniz olayı İnebahtı Savaşı, Doğu Akdeniz ve adaları üzerindeki Türk pençesini sökmeye yetmedi.

V. Charles'ın doğul oğlu Avusturyalı Don Juan'ın başkomutanlığında İnebahtı'da birleşen Avrupa kuvvetleri, bir Ceneviz ve Venedik filosu, İspanya'nın tüm Akdeniz filosu ve Papalık Devletleri'nden bir filodan oluşuyordu. Malta Şövalyeleri de bütün kadirgalarını gönderdiler. Türklerin yarattığı sonu gelmez hasarlara karşı Venediklilerin yardım talepleri üzerine, 1570'te ittifakın oluşmasından büyük ölçüde sorumlu olan bizzat Papa V. Pius'tu. Türkler Piyale Paşa'nın (Malta'da başarısız olmuştu) komutasında, Levant'taki son önemli Venedik iyeliği Kıbrıs'ı fethedip işgal etmeye başlayınca, son darbe indirilmişti. Hristiyanlığın bu azılı düşmanlarına büyük bir darbe indirmeye ve aynı zamanda Avrupalı güçler üzerindeki otoritesini yeniden hissettirmeye can atan Papa, Türklere büyük bir karşı saldırı konusunda anlaşmalarını sağlamak için tüm nüfuzunu kullandı ve 1571'de amacına ulaştı. Böylece o yılın yaz sonunda müttefik donanma çağlar boyunca filoların ebedi randevu yeri olan eski Messina kentinde toplandı ve İon Denizi'nin yolunu tuttu. Filo iki yüzden fazla kadirgadan, yanı sıra sekiz büyük çektiri (kürekli ve yelkenli) ve çok sayıda küçük tekneden oluşmaktaydı - toplam iki yüz elli kadar gemi. Bu arada Türkler iki yüz elli kadirga ve çok sayıda küçük tekneyle onları bekliyordu. Patras Körfezi'nin dar yerine, tahkimli

küçük İnebahtı kasabasının boğazın kuzey sahiline hâkim olduğu noktaya üslenmişlerdi.

7 Ekim 1571’de müttefik kuvvetler ile Osmanlı donanması arasında gerçekleşen savaş, Akdeniz’in tarihinde çok anlamlıydı. Binlerce yıldır denizin efendisi olan kürekli kadirganın ağırlıklı rol oynadığı son muharebeydi. Bundan böyle, Condalmiero’nun Venedik Kalyonu’nun Preveze’de göstermiş olduğu gibi, deniz savaşlarının sonucunu belirleyen ağır silahlı yelkenli gemiydi.

Türkler, gemi üstünlüğüne sahip olmaları ve iyi bir savunma pozisyonu alabilmiş olmaları (müttefikleri dar geçitin ağzındaki kuzey çıkıntısının etrafına dizilmek zorunda bırakan) gerçeğine karşın, avantajlarından yararlanamadılar. Yine Malta kuşatmasından hayatta kalanlardan biri olan Uluç Ali Paşa, Giovanni Andrea Doria’yı (Andrea’nın büyük yeğeni) saf dışı bırakmasına karşın, ana muharebe sonuç alıcı oldu. Türk filosu ortasından yarıldı ve Osmanlıların komutanı Ali Paşa’nın büyük kadirgası ele geçirildi. Avusturyalı Don Juan muharebe kayıtlarında şunları anlatır: “Kadirga [Ali Paşa’nın] üzerindeki çarpışma tam bir saat sürdü. İki kez birliklerimiz Türk gemisinin ana direğine ulaştı, fakat adamlarımızı teknemizin ön kısmına süren Müslümanlar tarafından geri çekilmek zorunda bırakıldı. ... Fakat bir buçuk saat sonra Tanrı bize zaferi bahşetti ve Paşa, beş yüz Türkle birlikte ele geçirildi. Bayrakları ve sancakları indirildi ve ana direğe Haç çekildi. Don Juan, zafer çılgınlığının yükselmesine neden oldu.” *Don Quijote*,un yazarı Miguel de Çervantes, bu savaşta İspanyol teknesi *Marquesa*’nın güvertesinde çarpıştı. Kendisinin de daha sonra söylediği gibi, “haklının büyük zaferi uğruna” göğsünden iki mermi yarası alması dışında sol kolunu da kaybetti.

İnebahtı Savaşı’nda elli Türk gemisi ya battı ya da yakıldı; insan gücü kayıpları ise korkunçtu - yirmi bin kişi öldürüldü ya da ele geçirildi. Müttefikler sekiz bin ölü ve bunun iki katı yaralı verdi. Savaşın bir sonucu da, yenilen Osmanlı filosunun kürek sıralarından on binlerce Hristiyanın kurtarılmasıydı. Olağanüstü bir zaferdi, o zamana kadar Osmanlılar karşısında kazanılan en büyük zaferdi. Avrupa’nın her tarafında büyük sevinç vardı; çünkü en başa çıkılmaz düşmanın gücü aniden kırılmış gibi görünüyordu. Gerçekten de Türkler

için büyük bir yenilgiydi ve doğrusu, İnebahtı Savaşı'ndan ve Malta kuşatmasından sonra, Avrupa'yı istila için donanmayı kullanma düşüncesini terk etmiş gibi görünüyorlardı. Öbür yanda, *The Cambridge Modern History*'de Moritz Brosch'un işaret ettiği gibi, "İnebahtı Savaşı Hristiyan orduların üstünlüğünü, sonuçları Türk diplomasisinin üstünlüğünü kanıtladı. ... Sadece üç müttefik arasında değil, zafer kazanmak için birleşen, fakat ganimeti paylaşma konusunda birbirlerine düşen farklı uluslardan tayfalar arasında da meydana gelen bölünmeler, hatta düşmanlıklar Türklerin işini kolaylaştırdı."

Türk filosunun önlerinde parçalanmış yattığı bu anda bile Avrupalılar aralarındaki kan davalarını ve nefretleri unutamadılar. Papalık filosunun komutanı Marcantonio Colonna şunu yazacak kadar ileri gitti: "Ancak bir mucize eseri ve Tanrı'nın büyük iyiliği sayesinde böyle bir savaşı yürütmemiz mümkün oldu. Fakat hüküm süren tamah ve hırsın bizi ikinci bir savaşta birbirimize düşürmemiş olması da bir o kadar büyük bir mucizedir." İnebahtı Savaşı, Avusturyalı Don Juan'ın zaferi, Hristiyan orduların büyük başarısı - bunlar, Avrupa tarihinde ve şiirinde yeterince övülmüştür. Fakat zaferin peşinin gelmediği gerçeği yerli yerinde duruyor ve Türklerin aşağılanmasından yararlanılmadı. Sadece geçici bir aşağılanmaydı ve bir yıl içinde İstanbul'daki Sadrazam yüz elli kadırgalık yeni bir filo inşa ettirmişti. İnebahtı'dan üç yıl sonra, 1574'te, daha önce İspanyolların eline geçmiş olan Tunus, Türkler tarafından geri alındı. İnebahtı'da emrindeki filoyu başarıyla kurtarmış olan Uluç Ali Paşa komutasında iki yüz elli yeni gemiden oluşan bir filoyla Barbaros'un eski deniz üssüne doğru hiçbir muhalefetle karşılaşmadan yol aldılar. Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlerini yeniden toparlaması, tüm Avrupa'yı şaşırttı. İstanbul'daki Fransız büyükelçinin bir mesajda yazdığı gibi: "Kendi gözlerimle görmeseydim, bu monarşinin bu kadar büyük olduğuna asla inanmazdım." İnebahtı zaferinin Venedik için boş bir zafer olduğu anlaşıldı: Kıbrıs'ı geri alamadı ve adanın tamamı Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası oldu.

Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşü ile 1453'te Konstantinopolis'in Türklerin eline geçişi arasında geçen bin yıl, tarihin en çalkantılı bin yılıydı. "Ulusların başıbozukluğu"nun tüm Batı Avrupa'yı

kasıp kavurduğu yoksul yüzyıllar, birçok ulusun kanun birbirine karıştırmak dışında fazla ya da hiç katkıda bulunmadı. Doğu kesiminde uygarlaştırıcı etkisini kullanan, kuzeyden ve doğudan gelen istilacı akınlarını durduran Bizans İmparatorluğu olmasaydı, tüm dönem barbarlığa gömülmüş olabilirdi. Yine büyük Arap fetihleri, Avrupa'da çokça hayıflanılmasına karşın, canlandırıcı bir sürecin parçasıydı. Doğu'dan epeyce yeni ya da unutulmuş bilgiyi (bir kısmı Yunan mirası), Sicilya'yı ve İspanya'yı, sonunda bu denize sınır tüm ülkeleri zenginleştiren bilgiyi getirdiler.

İrk karışımı her zaman Akdeniz mirasının bir parçası olmuştur ve havzanın binlerce yıllık olağanüstü canlılığı, büyük ölçüde bir ırk karışımına bağlanabilir. Avrupalılar, Afrikalılar, Asyalılar, Persler ve Araplar, Akdeniz uygarlığını oluşturan büyük insan bilgisi havuzuna kültürel miraslarının yanı sıra, genetik yapılarını da kattılar. Tüm bu kültürlerin ve karışımların yirminci yüzyıl ürününe, bazen yapıldığı gibi "Batı Avrupalı" demek, Doğu'nun muazzam katkısına hakaret etmektir. Portekizlilerin Atlantik denizyollarını açmasından sonra, -peşinden, gerçekten de Batı Avrupa'ya ait olan büyük keşifler çağı geldi- yeni kâşiflerin ve yerleşimcilerin birlikte götürdükleri bilginin kökenini görmezlikten gelmek yaygınlaştı. Avrupalıların binlerce yıl Perslere, Kartacalılara, Araplara ve Türklere karşı yürüttükleri savaşlar, Avrupalı tarihçiler arasında Doğu'ya karşı anlaşılabilir bir önyargı üretmişti. Fakat tüm Akdeniz'in -sadece bir parçasının değilbirikmiş bilgeliği bütün dünyaya nüfuz edecekti.

KİTAP IV

Dorthin - *will* ich; und ich traue
Mir fortan und meinem Griff.
Offen leigt des Meer, ins Blaue
Treibt mein Genueser Schiff.

Alles glantz mir neu und neuer,
Mittag schlaft auf Raum und Zeit -;
Nur *dein* Auge - ungeheuer
Blick michs an, Unendlichkeit!

Oraya - *istiyorum*; güveniyorum hele
Kendime ve tuttuğum sağlam yola: Bu benim.
Önümde açık deniz, engin maviliklere
Açıyor yelkenini bu Cenovalı Gemim.

Her şey yeniye daha da yeniye ışıyor,
Öğle vakit dinleniyor mekân ve zamanda -;
Yalnızca *senin* gözün böyle - müthiş bakıyor,
Ey sonrasızlık! Bana böyle müthiş bir anda!

- Friedrich Nietzsche, *Şen Bilim*,
Çeviren Ahmet İnam,
Say Yayınları, 2002, s. 189

BİR

Güneşin Altındaki Adalar

On altıncı yüzyılın bitişinden itibaren yaklaşık iki yüzyıl boyunca denizi uyku gibi bir şey bastı. Akdeniz dünya ekonomisinde ikinci derecede önemli hale gelmişti. Yayılma başka yerdeydi ve İspanya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında güçlükle bölüşülmüş olan tüm havza tarihinde ilk kez insanlık hallerinin merkezi sahnesinden uzaklaştı. Sanki, geçen üç bin yılın olayları tarafından bitkin düşürülen denizin, aşırı işlenmiş bir tarla gibi, nadasa yatması gerekiyordu.

Tarihlere şöyle bir bakış, içdenizdeki olaylar ile Atlantik'in ötesinde yeni bulunan dünyalar arasındaki eşitsizliği gösterir. Örneğin 1512'de isveçliler Fransızları Milano'dan kovdu; aynı yıl, Malakka'ya ve Baharat Adaları'na ulaşmış olan Portekizli tüccarlar okyanus yoluyla Avrupa'ya ilk baharat sevkıyatını gerçekleştirdiler. 1524'te Marsilya, Fransızlar ve Almanlar tarafından kuşatıldı; aynı yıl Pizarro, Panama'dan denize açıldı, Güney Amerika kıyısını araştırdı ve bugünkü Ekvator'da karaya çıktı. 1612'de Türkler, Moldavya'yı Polonya'dan geri aldılar; aynı sırada Doğu Hindistan Kumpanyası bir dizi yolculuk için Hisseli Ortaklık ilkesini uygulamaya koydu. 1624'te İspanyollar, Breda'yı Hollandalılardan aldı; o yıl Virginia bir İngiliz kraliyet sömürgesi oldu ve ülkelerinde süren İspanyollarla çatışmadan çok uzak olan Hollandalılar, Formosa'yı sömürgeleştirmeye başladılar. Öte yanda, edebiyatta, resim sanatlarında, mimarlıkta ve matematikte İtalyan Rönesansı'nın zengin mirası bütün Avrupa'ya yayılıyordu. İspanya, Fransa ve İtalya dünya uygarlığına, Hollanda, Büyük Britanya ve öbür Kuzeyli ülkelerin benimsemekte gecikmedikleri katkılarda bulunuyordu. Fakat gerçek şu ki, insani işlerdeki gerçek güç ve çıkar dengesi ana denizden okyanuslara ve dünyanın uzak kıtalarına geçmişti.

"Tarihi olmayan ülke mutludur" denmiştir; ve eğer tarih Akdeniz'i en azından bir ölçüde çölleştirmişse, benzer sözlerin bu dönemde onun etrafındaki ülkeler için de geçerli olması beklenebilir.

Ne yazık ki, olup biten büyük ölçüde bir durgunluk ve aşınma; bir zamanlar büyük ve ünlü ülkelerin sakinleri için düşük köylü yaşamı düzeylerine gömülme öyküsüydü. İtalyan kentleri, Ceneviz ve Venedik gibi gerilemekte olanlar bile, canlı bir yüzey resmi sunmaya devam ettiler; fakat pek çok Akdenizlinin yaşamı, aşırı budanmış ya da soğuktan kavrulmuş bir ağaç gibi, durmuştu.

Batı'da İspanya esas olarak dışarıya, Fransa, Hollanda ve İngiltere'den yeni gelenlerle aralıksız bir savaş yürüttüğü imparatorluğuna bakmaktaydı. Denizin güney sınırında büyük ölçüde Türklerin egemen olduğu Müslüman krallıklar, Atlantik ve Batı Akdeniz trafiğine açgözlü saldırılarını sürdürüyorlardı. Doğu'nun tamamında Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük gölgesi, suyu zehirli upas ağacı gibi yaşamı boğuyordu. Örneğin büyük İskenderiye kenti (Türkler 1517'de Mısır'ın fethi sırasında ele geçirdiler), 1610'da yazan İngiliz gezgin John Sandys tarafından şu terimlerle betimlenir: "Kentlerin Kraliçesi ve Afrika'nın Metropolü şöyleydi: Harabelerden ve yok olan güzelliklerinin hasta tanıklarından başka bir şey kalmamış: Daha çok, insanlar gibi kentlerin de yaşlandığını ve öldüğünü ilan eden tanıklar. ..."

Havzada yer alan birkaç önemli adaya kısaca bakılarak denizin durumu kestirilebilir. Batıda, Fenikelilerden beri tüccar denizcilerin uğrak yeri olan Balear Adaları, biraz refaha sahip olduğu halde (Berberi Kıyısı'ndan korsanların baskınlarına maruz kalmadığında), entelektüel bir uykudaydı. Yine de, on üçüncü yüzyılda mistik, filozof ve şair Ramòn Lull, düzyazı eseri *Blanquerna*'yla Platonik geleneği orada canlandırmış ve *El Desconort* gibi şiirlerinde içtenlik ile bahar güzelliğini birleştirmişti. Lull Avrupa'nın ilk Doğu dilleri okulunu da on üçüncü yüzyılda Valldemosa'da kurmuştu. On dördüncü yüzyılda Mallorcalı Katalan Yahudiler bilimsel bilgileri ve haritacılık yetenekleriyle ünlenmişlerdi ve Denizci Henrique, Sagres'teki saraymda çalışan uzmanların ve danışmanların birçoğunu onların arasından seçmişti. Bu matematikçiler ve haritacılar arasında yine Mallorcalı Abraham Cresques ile oğlu Jaime ünlüydü. Güneş ve yıldız yüksekliklerini belirlemede kullanılan usturlap, çok büyük olasılıkla Mallorca'dan Portekizli denizcilere ulaştı. Arap fethi sırasında

ve Aragonlular yönetiminin birinci yüzyılında gelişen bu zengin ada kültürü şimdi kısırlaşmıştı. Ancak on sekizinci yüzyılda, İngilizler ve Fransızlar adaların sahipliği konusunda anlaşmazlığa düşünce, yarı-karanlıktan yeniden kurtuldu.

Balea Adaları'nın iki yüz mil kadar doğusunda Korsika ve Sardinia, Cenoya Körfezi'nin altında bir küpe gibi sallanır. Doğuda, Etrüsklerin eski alanı Tiren Denizi vardır. Her iki adanın durumu son derece sefilceydi, onları işgal eden güçlerce sömürülmüş, vergiler ve baskılar yüzünden haydutluk ve kan davaları salgın hale gelmişti. Tarihleri boyunca, klasik, Ortaçağ ve şimdi Rönesans döneminde, yönetenler tarafından ihmal edilmişlerdi; işgalciler sadece insan güçlerinden, ormanlarından ve madenlerinden yararlanmıştı.

Korsika, en azından teoride Ceneviz Cumhuriyeti, fakat pratikte Banco de San Giorgio adlı güçlü bir ticari şirket tarafından yönetilmekteydi.

Banka, iktidarını aşırı bir gaddarlıkla sürdürüyordu ve iktidarını o kadar dar görüşlü bir bencillikle kullanıyordu ki -daha fazla gaddarlıkla bastırılmak zorunda kalman- sürekli başkaldırlara neden olmaktaydı. Kıyı savunmaları bile o kadar ihmal edilmişti ki Berberi korsanlar adayı serbestçe girebilecekleri ve istedikleri gibi yağmalayabilecekleri özel bir av alanı olarak görüyorlardı. Köyler ve kıyıda-ki kasabalar terk edildi, sakinleri dağlık iç kesimlere çekildi; bunun sonucunda kıyı kuşağının en verimli kesimleri, sıtmalı boş alanlara dönüştü. İtalyan deniz cumhuriyetlerinin tarihinde Ceneviz öylesine bir açgözlülük ve dar görüşlülük sergiledi ki, onların iyeliğinde bulunan adaların Venediklileri velinimet gibi görmelerini sağladı. Korsikalıların durumu on sekizinci yüzyılın ortasına kadar çaresiz ve neredeyse hiç değişmeden kaldı; Samuel Johnson'ın biyograficisi James Boswell, yurtsever Pasquale de Paoli'nin önderliğindeki ayaklanmalardan o kadar etkilendi ki, İngiliz Başbakan William Pitt'i Ceneviz'e karşı onlardan yana müdahale etmeye ikna etmeye çalıştı. (Bu, Lord Holland'ın, "Bay Boswell Korsika'da bulunduğu için savaşa gidecek kadar aptal olamayız," demesine yol açtı.) 1769'da mutsuz ada Fransa'ya geçti ve aynı yıl Napoleon Bonaparte, kıyı kasabası Ajaccio'da doğdu.

Denizdeki ikinci en büyük ada Sardinya, karanlık sefale-tiyle Korsika'yla boy ölçüştü. Ana akım tarihi dışında Sardinya Rönesans'tan fiilen etkilenmemiştir. Aslında Sardinya, yüzyılların büyük kültürel değişimlerinden hiçbir zaman pek fazla yararlanmamıştır. Fenikeliler kıyı şeridinin gerek duydukları alanlarını ilhak etmiş, yerli Sardlar dağlara sürmüşlerdi. Roma işgali de aynı şekilde olmuştu. T. ve B. Holme ile B. Ghirardelli'nin *Sardiniâ'da* yazdıkları gibi: Roma "işgali, acımasız bir işgaldi ve yaklaşık yedi yüzyıl sürdü - zorbalık ve zulümle, Sardların dağlarda yürüttükleri gerilla savaşıyla geçen yüzyıllar. " Bu yüzden Sardinyalıların yaşam şekli erkenden belirlendi ve on altıncı, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllar boyunca öyle kaldı. Ada artık İspanya'ya bağlı bir devletti ve adaya atanan İspanyol genel valiler görevlerinden memnun olmamakta, memnuniyetsizliklerini üç yıllık görevleri süresince adayı ellerinden geldiğince sömürerek bastırmaktaydılar. Korsika'da olduğu gibi, kıyı her zaman Berberi korsanların baskınlarına maruz kalmaktaydı ve bunun sonucunda Sardlar daha fazla dağlara çekildiler - sadece korsanlardan değil, İspanyol vergi tahsildarlarından da kaçmak için. Potansiyel olarak tarıma uygun geniş topraklar bataklığa dönüştü ve sıtma adada sürekli kol geziyordu, ta ki yirminci yüzyılda, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra DDT'yle kökü kurutulana kadar.

Gümüş rengi dağları, sık makileri ve tuhaf faunasıyla bu güzel ada, Akdeniz'in en kadersiz adaşydı. Sicilya bile, savaşan uluslar tarafından sürekli parçalanmasına karşın, Sardinya'nın acısını tatmadı. Sicilya, hiç olmazsa onu işgal eden ulusların kültürlerinden yararlandı. Öte yanda Sardinya'nın sadece rastık taşı, kömür, kurşun, gümüş ve çinko madenleri (İspanya'yı, adanın daha önceki sahipleri kadar zenginleştiren) işletildi, madencilere de köle gibi davranıldı. Burada gerilla savaşı taktiklerinin Korsika'daki kadar bilinir olması, kan davalarının daha şiddetli ve daha uzun süreli olması fazla şaşırtıcı değildi.

1950'lerde Barbagia'nın dağlık alanlarındaki haydutluğun ve kan. davasının sürekliliğini araştıran İtalyan etnologlar, Sardinyalıların iki bin yıldan fazla bir süre boyunca devlete sürekli ayaklanma halinde olduklarını keşfettiler. Tüm çabalara karşın, Romalılar bile

Barbagialıları devletin çerçevesi içine sokmayı hiçbir zaman başaramamıştı. Sonraki yüzyıllarda adayı işgal eden hiçbir güç, onları ehlileştirilmiş, vergisini ödeyen vatandaş yapamadı, (ikinci Dünya Savaşı'ndan sonra, İtalya Cumhuriyeti Barbagialıları disiplini altına alma girişimlerinde on yıl içinde otuz iki *carabinieri** kaybetti.) Bu uzak dağlık bölgenin sakinleri, Sardinya ulusal karakterinin uç örneklerinden başka bir şey değillerdi. Cesur, onurlu ve bağımsız olan bu insanlar İspanya yönetimine itiraz ettiler, sinirlendiler ve ona karşı savaştılar, tüm ötekilere karşı olduğu gibi.

Sicilya da, doğal kaynakları ve tarımı nedeniyle kimsesiz Sardinya'dan daha mutlu bir durumda olduğu halde, aynı İspanyol boyunduruğu altındaydı. Başlıca farklılık, Sicilya genel valilerinin başkent Palermo'da ve adanın kültürlü çevrelerinde İspanya'daki kadar hoş bir dünya bulmalarıydı. Bu nedenle yönetimlerinin daha hoşgörülü olduğu söylenebilir - bu durum, binlerce yıldır yük hayvanlarından farksız kalan köylülüğün durumu için geçerli değildi. Düzensizlik ve iç kargaşa yaygındı; çünkü Sicilyalılar, Bizanslılara olduğu kadar, İspanyollara da vergi ödemekten nefret ediyorlardı.

Bununla birlikte, Sicilyalılar ile Sardinyalılar arasında bir fark vardı. Sardinyalılar dayanıklı ve bağımsız oldukları halde, ilkel ve büyük ölçüde uygarlaşmamış bir halktı. Öte yanda şaşırtıcı bir kan ve kültür karışımına sahip olan Sicilyalılar, gelişmiş ve "eski" bir halktı. Fetihle karşılaşmışlar, fakat içlerine çekip eritmişlerdi; oysa Sardinyalılar sadece dağlara çekilmişlerdi. Sicilya'nın köylü sakinleri o kadar çok yabancı efendi ve fetihçi ırk tanımışlardı ki, hepsine karşı kinik bir tutum ve sözsüz bir direniş geliştirmişlerdi.

Bu tutum, Mafya olarak bilinen örgütlenmede son biçimini buldu. Daha sonraki yüzyıllarda hangi biçimi almış olursa olsun, Mafya başlangıçta yabancı yöneticilere, yozlaşmış polise ve ortalıkta görünmeyen büyük toprak sahiplerinin kaşarlanmış tutumuna karşı Sicilyalıları korumak için tasarlanan bir kendi kendine yardım örgütü olarak ortaya çıktı. *Omiertâ* (Sicilya dilinde *omu*, erkek), "Erkekliğin Yasası," adalet için yasal yetkililere asla başvurmama yükümlülüğünü cisimleştirmekteydi. Kuşkusuz bu, Mafya ortaya çıkmadan

* İtalya'nın iç güvenlikten sorumlu silahlı birliklerine verilen ad. - ç.n.

çok önce vardı. Hırsız İspanyol valilerin ve yöneticilerin yönetimi altında Sicilyalılar kendi “özel” adaletlerini uygulamayı öğrendiler. Sardinya’da olduğu gibi, haydutluk ve kan davası geleneği eskiden beri yerleşmişti; Madonie sıradağlarının yüksek dorukları, İspanyol yasalarından kaçanlarla ve örgütlü soygun çeteleriyle kaynıyordu. Hem Sicilya’da, hem Sardinya’da haydut, pek çok yerli tarafından suçlu sayılmıyordu; çünkü çoğunlukla, yabancı işgalci gücün adaletsizliğinin bir kurbanıydı. Hem Yeni Dünya’da, hem Eski Dünya’da İspanyol kolonileri acımasızlıkları ve yolsuzluklarıyla ünlüydü. Sicilya istisna değildi.

Sicilya’nın güneyinde, Akdeniz’in iki yarısını ayıran çizginin üzerinde bulunan Maltız takımadaları, denizdeki pek çok adayla belirgin bir karışıklık içindeydi. Batıda İspanya’ya bağlılık göstermekle yükümlü, ilgisiz ya da kötü yönetilen adalar; doğuda, İspanyol sömürgeciliğinden de karanlık Osmanlıların ıssızlıktan ve çaresizlikten başka bir şey getirmediği Ege adaları vardı. Ne var ki, Malta’da St. Jean Tarikatı’nın yönetimi, 1565 kuşatmasından sonra neredeyse eşi görülmemiş refah koşulları yarattı. *The Story of Malta*.’âz Robin Blouet şöyle yazar: “Sonraki iki yüz elli yıl boyunca St. Jean şövalyeleri tahkimatlara, askeri gereçlere, yeni kasabalara, saraylara ve villalara bol para harcadılar. Bu harcamalarla ve şövalyelerin yüksek yaşam standartlarını sürdürmek için gerekli harcamalarla Maltız takımadaları zenginleşti. Tarikat’ın yönetimi süresince Maltız nüfusu beş kat arttı, yeni zanaatlar ve sanayiler gelişti ve adalar, Avrupa’daki en zengin topluluklardan birinin yuvası haline geldi.” Tarikatın kadırgaları her yıl düzenli olarak Müslüman bölgelere seferler düzenliyorlardı; karşılaştıkları korsanları yok ediyor, ele geçirilen Türk ticaret gemilerini yedeklerine alarak ganimetle yüklü geri dönüyorlardı. Bu yüzyıllarda Büyük Liman’ın etrafına ve adanın yüksek noktalarına dikilen savunmalar ölçek olarak o kadar büyük ve görünüş olarak o kadar korkutucuydu ki, Türkler bir daha Malta’yı kuşatmaya kalkışmadılar. Büyük Üstat La Valette’nin adına izafeten *Humillima Givillitas Valette* (Valette’nin En Mütevazı Kenti) denen tahkimli başkent Valletta, bütün Avrupa’da *Superbissima*, “En Gururlu” kent olarak aristokratik asaleti ve zenginliğiyle ünlendi.

Son Haçlılar, St. Jean'ın militan ve hastabakıcı kardeşlik örgütü, denizcilik ve gemi yapım becerileriyle, tıp biliminde ve cerrahide kaydettikleri ilerlemelerle de bütün Avrupa'da ünlüydü. Arapların adaya getirmiş olduğu pamuktan kusursuz yelken bezi yapıldı ve Maltız yelkeni, Akdeniz'in en iyi yelkeni olmasıyla ünlüydü. Adanın başlıca zenginlik kaynaklarından biri de köle pazarıydı; çünkü şövalyeler Müslüman düşmanla bitmeyen savaşlarında Cezayirli-lerin ve Türklerin taktiklerini benimsemişlerdi. Köleler Ceneviz ve Venedik'ten gelen tüccarlara satılırdı ve adanın zenginliğinin çoğu köle emeğine dayanmaktaydı. On sekizinci yüzyılın sonuna kadar Malta'da yaklaşık iki bin köle çalıştırıldığı hesaplanmıştır. Bütün bunlar deniz gücünün kullanılmasıyla olanaklıydı ve on yedinci yüzyılın Maltız kadirgamları ile yelkenli gemileri, olasılıkla denizdeki en etkin teknelerdi. Şövalyelerin kadirgamları ve savaşma yetenekle-riyle ilgili bir rapor, Türk Sultanlardan birinin şu sonuca varmasına neden oldu: "Onların tekneleri başkalarınınkine benzemez. Güverte-lerinde her zaman çok sayıda topçu ve ölümüne savaşmaya kararlı şövalyeler vardır. Gemilerimizden birine saldırdıklarında hep ya batırmış ya ele geçirmişlerdir."

Tarikat Valletta'da büyük hastanedeki yönetimiyle, hijyene yak-laşımlarıyla, cerrahi yöntemleriyle ve genel hasta tedavileriyle de Akdeniz tarihine anlamlı bir katkıda bulundu. Sadece denizciler ve kaptanlar haritacılık, denizcilik sanatları ve deniz savaşı taktikleri eğitimi almak için adaya gelmediler; hastane de, tüm Avrupa'daki doktorlar ve doktor adayları için bir ilgi kaynağıydı. Bütün bunlar filoya bağlıydı ve Paul Cassar'ın *Medical History of Malta*'da. dediği gibi, "Sadece çok ender durumlarda donanma savaşa ara verirdi. Bu-nunla birlikte bu kısa ve ender molalar, donanmanın tıp ve cerrahi personeli için boş dinlenme dönemleri değildi; çünkü bu tür zaman-larda donanma, ani bir belayla karşılaşan komşu ülkelere yardıma çağrılabilirdi. Ocak 1693'te bir deprem Sicilya'daki Augusta kentini yılanca, bu tür yardım misyonlarından biri gerçekleştirildi. Deprem Malta'da önemli hasara neden olmasına karşın, Tarikat'ın yönetimi, Sicilya kentinin sakinlerinin imdadına hemen beş kadirga gönderdi. 1783'te Messina ve Reggio, Calabria'nın bütün kıyı boyu aynı kaderle

karşılaştınca, Tarikat'ın kadırgaları, hayatta kalanları kurtarmak için gerekli her türlü malzemeye yüklü olarak anında olay yerine ulaştılar. Kutsal Hastane'nin en iyi cerrahları yanlarına ilaçla dolu yirmi sandık, iki yüz yatak ve çok sayıda çadır alarak kadırgalara bindi. Şövalyeler açlık sınırındaki 1.200 ila 1.500 kişiye yiyecek dağıtırken, tıp ekipleri hastalarla ve yaralılarla uğraştı." Bu tür olayları kaydetmeye değer; çünkü Avrupa tarihinde en çok Türklere karşı bitmez tükenmez savaşlarıyla hatırlanmalarına karşın, şövalyeler başlangıçtaki görevlerini hiçbir zaman unutmadılar. Bu küçük takımadanın çok daha büyük komşuları Sicilya ve İtalya'ya yardım gemileri, erzak ve ilaç gönderebilmesi, zenginliğinin de bir kanıtıdır.

Beş yüz mil doğuda, Akdeniz'in en ıssız ve en tehlikeli uzantılarının birinde Girit adası bir yunus balığı gibi dalgaları yarıp ortaya çıkar. Balık biçimli bu uzun ada Sicilya, Sardinya ve Kıbrıs'tan sonra en büyük adadır ve kültürel katkısı Sicilya'nın ardından ikinci sıradadır. Minos ya da Girit uygarlığı, gerçek bir deniz yönetimi uygulayan ilk uygarlıktı. Fenikeliler denizin batı ucuna uzun yolculuklarına başlamadan önce bile, Giritliler, Balear Adaları ve İspanya gibi uzak alanlarda ticaret yapmaktaydılar. Yüzyıllarca (Sir Arthur Evans 1893'te kazılarına başlayana kadar) bilinmeyen, unutulmuş kültürleri tüm Ege'yi etkilemiş ve daha sonra Yunanlıların üzerinde yükselcekleri zemini hazırlamıştı. Klasik dönemdeki rolleri önemsiz olmuştu. On altıncı yüzyılda Girit, denizin doğu kısmındaki birkaç Venedik mülkünden biriydi ve Kıbrıs'ın Türkler tarafından alınmasından sonra, Venedik ekonomisi için çok daha önemli oldu.

Başlangıçta adanın Saracen işgalcileri tarafından inşa edilen bir kale olan Kandiye, adanın yönetim merkezi ve başkenti olmuştu. Venediklilerin yönetiminde Girit, kayıtlı tarihinin belki de en zengin dönemini yaşadı. Girit'te ve İon adaları Korfu, Kefalonya ve Zakynthos'ta Venedikliler tarımı teşvik etmişti; ada sakinleri, Venedik tüccarlarının ve gemilerinin faaliyetleri sonucunda zenginleşmişti. Venedikliler makul ölçüde etkili yönetici olmuşlardı ve kentlerinin büyük geleneğine uygun özel evlerin ve kamu binalarının yanı sıra, güçlü savunmalar inşa etmişlerdi. Girit'in bu dönemdeki trajedisi, Türk ve İspanyol nüfuz alanlarını ayıran çizginin doğusunda olma-

sıydı. Türkler, Malta'nın saldırılamaz olmazı gerçeğini kabul etmiş olabilirler, fakat Girit için de aynısını kabul etmeye hiç razı olmadılar.

Giritliler, öbür Ege adalarından daha yüksek bir zenginlik düzeyine sahip olmalarına karşın, Venedikli efendilere kolayca ısınmadılar. Giritliler her zaman yönetilmesi zor bir halk olmuştur. Sardinyalılar gibi sert bir dağlı ırktı ve tutkulu bir özgürlük aşkı vardı. Belki de bu uyumsuzluktan ötürü klasik dönemde o kadar kötü bir şöhet kazanmışlardı. Onları pohpohlayan bir tek göndermeye rastlamak zordur. Pavlus'un Titus'a Mektubu'nda "daima yalancı, kötü canavarlar, tembel oburlar" olarak tarif edilirler."^{*} Suidas "Üç lanetli K, Kritliler, Kapadokyalılar, Kilikyalılar" derken; hem Horace, hem Plutarkhos aynı Yunan atasözünü aktarır: "Giritlilerle alışveriş yaparken Giritli olmalısınız" (yani, yalancı). Öbür büyük Akdeniz adalarının sakinleri gibi yabancı güçler tarafından sık sık işgal edilen Giritliler kuşkusuz riyakârlığın ustaları olmuşlardı. Onları yöneticilerin baş belası yapan şey, ateşli ve bastırılmaz mizaçlarıydı. Sicilyalılar gibi onlar da yabancı bir güce vergi ödemekten nefret ediyorlardı.

Ayakanmalar sıkçaydı ve dağlık iç kesimler iflah olmaz soygun çeteleriyle kaynıyordu. Bir otorite, 1207 ile 1365 yılları arasında on dört büyük ayaklanma olduğunu kaydeder. Bunlardan sonuncusu, birçok Venedikli kolonicinin de Cumhuriyet'e başkaldırdığı, üç yıl süren büyük ölçekli bir ayaklanmaydı. Giritliler, rakiplerine karşı Ceneviz'den yardım almaya çalıştılar. Sonunda yöneticilerine karşı Türklerin yardımını bile almaya çalıştılar - Venedik'ten duyulan nefretin bir göstergesi.

Fakat Türkler 1645'te Girit'e ciddi bir biçimde yöneldiler; dört bin kişilik bir orduyu karaya çıkarıp hızk adanın kuzeybatı köşesindeki Kandiye'ye yürüdüler. Başkent Kandiye'yi kuşatmaları başarısız oldu; Venediklilerin inşa ettiği sağlam surlar, Türklerin getirdikleri silahların ağırlığına dayanacak kadar güçlüydü. Kent, Türkler tarafından yirmi yıldan fazla bir süre aralıklarla kuşatıldı - tarihte kaydedilmiş en uzun kuşatma. Sonunda, Venediklilerin otuz bin kadar insan kaybettikleri kahramanca savunmaya karşın, kent 1669'da Türk Vezir Ahmet'in eline geçti. Venedik'in, adanın kuzey kıyısında

* *Yeni Ahit*, Pavlus'un Titus'a Mektubu. 1:12 - ç.n.

görece önemsiz üç ticaret istasyonunu elinde tutmasına izin verildi. Birkaç yıl sonra bunlar da alındı ve Girit'in tamamı bir Türk vilayeti oldu. Venediklilerden kurtulmak için Osmanlılara başvuran Giritliler, şimdi de Bab-ı Ali'nin duygusuz yönetsel ağırlığını ve acımasız askeri gücünü omuzladılar. Çok sayıda Giritli "Türkleşmesine" ve Müslümanlığı benimsemesine karşın, nüfusun büyük bir çoğunluğunun daha mutlu olduğu söylenemez. Giritliler yabancıları küçümsemek, savaşmak ve Homeros dönemi Yunanistan'ını anımsatan bir varoluş sürdürmek için doğmuşlardı.

Çevrenin insan üzerindeki etkisi hiçbir yerde bu Akdeniz adalarının tarihinde olduğundan daha açık bir şekilde sergilenmez; çünkü Korsika'nın, Sardinya'nın, Sicilya'nın dağlık bölgelerinin ve Girit'in sakinleri çok benzer özellikler gösterirler. Kyros'un yüzyıllar önce söylenen sözlerini doğruluyorlar: "Bir toprakta hem güzel ürün, hem iyi asker yetişmez." Dağlık bölgeler büyük savaşçılar üretti; fakat adaların derebeylerini, her zaman denize hâkim olan kıyıya da hâkim olur gerçeği belirledi. Kireçtaşı dağlı Akdeniz adalarında en verimli toprak genellikle kıyı ovalarında bulunduğu için, egemen bir deniz gücü sadece gerek' duyduğu limanlara ve barınaklara değil, en iyi tarımsal alanlara da sahip olur.

Akdeniz'in doğu ucunda, Venediklilerin kaybettiği (ve İnebahtı Savaşı'na neden olan) Kıbrıs, Türklerin sıkı denetimi altında kaldı. *The Golden Bough'ta* Sir James Frazer aşk tanrıçasının, büyük Toprak Ana'nın torununun yurdunu şöyle betimler: "Eski Paphos'taki (bugünkü Kouklia) Aphrodite tapmağı, eski dünyanın en ünlü mabetlerinden biriydi. Herodotos'a göre, Aşkelon'dan gelen Fenikeli koloniler tarafından kuruldu; fakat olasılıkla Fenikeliler oraya gelmeden önce yerli bir bereket tanrıçasına tapılmaktaydı ve yeni gelenler, ona çok benzeyen kendi Baalath'ları ya da Astarde'leriyle özdeşleştirdiler. Eğer iki ilah bu şekilde kaynaşıp tekleştirse, her ikisinin, çok erken bir zamandan beri tüm Batı Asya'da tapılan annelik ve bereket tanrıçasının değişik biçimleri olduklarını varsayabiliriz. Bu varsayımı, ayınların müstehcen niteliğinin yanı sıra arkaik tasvir şekli de doğrular; çünkü hem bu tasvir şeklini, hem ayınleri öbür Asyalı ilahlarla paylaşıyor. ..."

Bu tanrıça adanın tapınaklarından çoktan silinmişti. Onun ve âşığı Temmuz'un yerini, Bakire Meryem ve onun İlahi Oğlu'yla Ortodoks Kilise almıştı. Şimdi de Osmanlılar, bereketli adaya tamamen erkek bir din kavrayışını dayatmıştı. Paphos'un, Famagusta'nın ve adanın öbür yaşam merkezlerinin reçine kokulu havasında Allah'ın ve Muhammed'in adları yankılanmaktaydı. Bir zamanlar kadınların Ana Tanrıça'nın mabedinde yabancılara fahişelik ettikleri ve daha sonra Rum Kilisesi törenlerinin kutlandığı yerlerde, şimdi fallik minarelerden yükselen imamın sesi müminlere "lâ-ilahe illallah Muhammedün resûlullah" diye buymuyordu.

İKİ

Hollandalılar, İngilizler ve Kuzey Afrikalı Korsanlar

Venedik Kalyonu ve Rodos'un Büyük Karak'ı gibi teknelerin açtığı yoldan denize, giderek daha fazla ağır silahlı ve ağır donanımlı yelkenli gemiler egemen oldu. Kadirga ve xebec, belli amaçlar için yerlerini tamamen kaybetmediler; on dokuzuncu yüzyılda kadirga sınırlı ölçüde hâlâ kullanılmaktaydı ve xebec, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllar boyunca Berberi korsanların gözde teknesi olarak kaldı. Biçimi kadirgaya benzeyen ve latin yelkenli üç direği bulunan xebec'in sadece dokuz kürek mazgalı vardı. Durgun havalarda kürekle çalıştırılabilen hızlı bir yelkenli tekneydi. Bu tipte bir tekne için oldukça ağır bir silah donanımı vardı: Çoğunlukla dört tane 12 librelik, on altı tane 6 librelik ve sekiz tane 3 librelik top. Hem İspanyollar, hem Fransızlar xebec'leri Akdeniz'de devriye ve keşif gemisi olarak -yirminci yüzyılın firkateynlerine ya da hafif destroyerlerine benzerkullandılar.

Sir Francis Drake'ın yelken açıp Cadiz limanına girdiği, otuz altı saat içinde binlerce tonluk düşman gemilerini yok edip altı büyük ticaret gemisini ele geçirdiği ve hiçbir kayıp vermeden tekrar yelken açıp limandan ayrıldığı 1587'de kadirganın ölümü hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak biçimde ilan edildi. Bütün bunları, daha önceki teoriye göre, bir limanın sınırlı suları içinde yelkenli bir tekneyi paramparça etmesi gereken kadirgalardan oluşan koruyucu bir kuvvet karşısında yapmıştı. Drake, Preveze'de ima edileni sonunda kanıtladı: Ağır silahlı yelkenli bir gemi, birkaç kadirgaya bedeldi. İspanya'nın kadirgaları Drake'in teknelerinin karşısına çıktıkları her seferinde, koçbaşı vuracak ya da yanaşacak kadar bile yaklaşmadan geri püskürtüldü ya da suyun dibini boyladılar. Drake'in gülerek "İspanya Kralı'nın sakalını ütölemek" dediği bu ünlü olay, deniz savaşı kalıbının ebediyen değiştiği andı.

Ertesi yıl, 1588'de, Armada'nın* İngiltere'ye karşı başarısızlığının, İspanyol deniz gücü için muazzam bir kıstas olduğu anlaşıldı. İspanya'nın fark edilir ölçüde burnunu sürtmesi uzun bir zaman alacak olmasına karşın, İngiliz başarılarının tamamen yelkenli gemi kullanımına dayanmış olması yine anlamlıydı. Armada'nın saflarında Akdeniz kadirgaları bulunmamasına karşın, yelkenli kalyonlara ek olarak çok sayıda çektiri vardı. Filosunun karma niteliği Medina-Sidonia Dükü'nün işini kuşkusuz güçleştirdi; tıpkı elli yıl önce Preveze'de Andrea Doria'nın başına geldiği gibi. Hem Hollandalıların, hem İngilizlerin gemi tasarımı ve deniz savaşı taktikleri bakımından İspanyolları geride bırakmalarının tek suçlusu İspanyol muhafazakârlığı değildi. İşin gerçeği, iki Kuzeyli ulus çabalarını Atlantik ve Kuzey Denizi'ne uygun gemiler yapmaya yoğunlaştırabildikleri halde, İspanya iki cephede birden savaşmak durumundaydı. Hollandalıların, Fransızların ve İngilizlerin sürekli tacizlerine karşı büyük denizaşırı imparatorluğunu korumak zorunda olmasının yanı sıra, bir Akdeniz gücü olduğu için Akdeniz'de kullanılmak üzere özel gemiler de inşa etmesi gerekiyordu. Hasımları sadece bir tek amacı düşündükleri halde, İspanya Berberi korsanları ve Osmanlıları da hesaba katmak zorundaydı.

Bir Floransak olarak deniz gücünün önemini kolayca kavrayabilen tarihçi Pietro Ubaldini, Armada muharebesiyle ilgili tarihinde şu yorumu yapıyordu: "İngiltere kıyısını düşman istilasına karşı savunmanın tüm ağırlığı; İspanyol Armadası'nı Parma Dükü'yle işbirliği yapmakla suçlama ve bu denizlerde bir an bile demir atıp dinlenmesine izin vermeme görevi; Kraliyet Donanması'nda rütbelerine göre komuta görevi yürüten İngiliz subayların ve onların komutası altında kendi özel teknelerine komuta edenlerin donanma sanatı konusunda sahip oldukları bilgi ve kavrayışa dayanmaktaydı. Yararsız askerlerle doldurulup kösteklenmeyen ve toplara olanak tanıyan kusursuz ve hızlı yelkenli teknelerinin güven verici kalitesinden yararlanan bu insanlar, an be an yapılması gereken en iyi şeyin

* Hollanda'daki bir İspanyol ordusunun İngiltere'ye karşı girişeceği bir istila hareketine yardımcı olmak üzere İspanya kralı E. Philippe'nin 1588'de bölgeye gönderdiği donanmanın adı. - ç.n.

ne olduğunu biliyorlardı.”

Buradaki anahtar, “kusursuz ve hızlı yelkenli tekneler” ve “yarsız askerlerle doldurulup kösteklenmeyen ve toplara olanak tanıyan” ifadeleridir. İspanyollar ve öbür Akdenizli deniz güçleri, ilk kez Romalılar tarafından formüle edilen deniz savaşı anlayışını on altıncı yüzyılın sonuna kadar taşıdılar. Yani, denizde adeta bir kara savaşı yürütmek amacıyla çok sayıda asker alan teknelere yoğunlaştılar. Romalılar kuzgun-köprü kullanarak Kartacalılar karşısında zafer elde etmişlerdi. İspanyollar da teknelerini düşman teknelerine yanaştırmaya, askerleri güverteye hücum ederken gemileri kanca- larla bitişik tutmaya gayret ediyorlardı. Hem Roma, hem İspanya imparatorluklarının her şeyden önce kara imparatorlukları olmaları ve İspanyolların iyi savaşçı olmalarına karşın, denize gerçekten de eğilimli olmamaları anlamlıdır. Denizciyi ve iyi idare edilen gemiyi asker karşısında tekrar üstün duruma getirmek, İngilizlere ve Hollandalılara kaldı.

Bu kadar kısa sürede içdenizdeki ticarete damga vuran İngilizlerin “yuvarlak gemi” ya da yelkenli tekneye yoğunlaşmalarının nedenlerinden biri, elbette iklimle ilgiliydi. Bir kadirga Akdeniz’in kısa denizlerinde dayanıklı olsa da, Atlantik’in uzun okyanus dalgaları için uygun bir gövdeye sahip değildi. Akdeniz’de -büyük ölçüde durgun geçen yaz nedeniyle- Venedik tipi büyük bir ticaret kadirgası ekonomik bir seçenektir. Kuzey Denizi’nde, Manş Denizi’nde ya da Kuzey Atlantik’te havanın kadirgaya uygun olduğu günlerin sayısının azlığı nedeniyle kadirga ekonomik olarak uygun değildi. Kuzey denizlerinde bir kadirgaya insan gücü bulmanın güçlüğü, İngilizlerin, Hollandalıların ve İskandinavların yelkenli gemiyi tercih etmeleri için başka bir faktördü. Akdenizli güçlerden farklı olarak, kadirgalarını çalıştırmak için köle emeği kullanan -ve aynı zamanda köle kaynağı olan- Müslümanlarla sürekli çatışma halinde değillerdi. Akdeniz’e sınır bütün ülkeler köle emeği kullanmaya alıştı; fakat Kuzey için bu geçerli değildi. İngilizlerin çeşitli zamanlarda kullandıkları birkaç kadirgada özgür erkekler ve suçlular çalıştırılmaktaydı. Öyle de olsa, Kuzeyli ülkelerin Akdenizliler gibi büyük kadirga filoları kurmaları için yeterli gönüllü ya da suçlu arzı yoktu.

The Navy of Britain'de Michael Lewis, kadirga yerine "yuvarlak gemi"nin Kuzey'in savaş ve kargo gemisi olmasının nedeni konusunda bir noktaya daha değinir: "Kadirga ekonomik olarak verimli değildi. Savaş için gerekli olmadığı ara dönemlerde bir kargo gemisi kadar getirisi yoktu. Kraliyetin bilançosunda her zaman borçlar hanesinde olması kaçınılmazdı: Özünde gelir eriten bir şeydi. İngiltere'nin tüm krallarından, "kendi yağlarında kavrulma"lan; yani normal zamanlarda kendi gelirleriyle yönetimi sürdürmeleri (Akdenizli yöneticilerden tamamen farklı olarak) beklenirdi. Normalde sadece kriz zamanlarında uyruklarını yardıma çağırabiliyorlardı ve gelen yardım da, genellikle nakit değil, aynı yardımdı. ... Bu anlamlıdır; çünkü gerçekten de gemilere gerek duyulduğunda, bunu sadece bir kaynaktan -geçimlerini sağlamak için gemi inşa eden ya da gemi sahibi olan uyruklarından, yani tüccarlardan- edinebiliyorlardı. Ve bu tüccarların gemileri doğal olarak Kadirga değil, Yuvarlak Gemi'ydi; çünkü akli başında hiçbir tüccar, ticaret amacıyla kullanmak için bir kadirga inşa etmezdi."

Bu değışik nedenlerle yelkenli gemi Kuzey'de önemli gelişme kaydetti ve Avrupalıların barutu keşfi ve yeni top döküm becerileriyle, yelkenli geminin kendi zamanının en etkili savaş gemisine dönüşmesi olanaklı oldu. Yelkenli "muharip gemi," hükmü ancak üç yüz yıl sürecek olsa da -kadirganın iki bin yıl- on dokuzuncu yüzyılda buharlı geminin gelişine kadar Akdeniz'deki egemen tekneydi. Hızlı Kuzey Afrika *xebec*'leri bile, Kuzey'den gelen bu yeni tüccarların, Hollandalılar, İskandinavlar ve İngilizlerin daha üstün olduklarını kısa sürede öğrendiler. Drake'in Cadiz limarunda göstermiş olduğu gibi, rüzgârsız olduklarında ve dolayısıyla eski kavrayışlara göre teorik olarak kolay bir av olduklarında bile yelkenliler, hiçbir *xebec*'in ya da kadirganın dayanamayacağı kadar çok cephane taşıyorlardı. Akdeniz teknesi, ister yelkenli ister kürekli olsun, oldukça hafif inşa edilmeliydi. İster yaz ortasının melteminde yelkenle, ister küreklerle hareket ettirilsin, ağır denizlere ve Kuzey'in sert rüzgârlarına göre tasarlanmış yelkenli gemilerden daha hafif olmak zorundaydılar. Meşe ağacından yapılan bir İngiliz savaş gemisinin hareket etmesi için hafif bir fırtına gerekli olabilirdi, fakat o kadar güçlüydü ki, hatırı

sayılır miktarda mermiye ve şarapnele dayanabilirdi.

Büyük yelkenli geminin Akdeniz sularına gelişiyle birlikte, çok eski bir sorun derhal kendisini gösterdi. Kuzey'in soğuk sularında bir geminin gövdesine yapışan kabuklu deniz hayvanları ve yosunlar çok ciddi bir tehdit oluşturmuyordu; sadece yılda bir kez kızağa alınıp kıyıya çekilmesi yetiyordu. Fakat Akdeniz'in sıcak sularında ahşap düşmanı, öldürtücü teredo kurtçukları ürüyordu. Homeros'un zamanından beri, bu kurtçuklardan korunmak için geminin su altında kalan kısımları ziftle boyanmaktaydı. Fakat zift sadece geçici bir korumaydı - teknelerin hafif ve kıyıya çekilip temizlenmelerinin kolay olduğu zamanlarda yeterince iyi bir koruma. St. Jean Şövalyeleri, Büyük Rodos Karakı'nı kurşunla kaplayarak korumuştur. Bu, İspanyolların önemli tekneleri için benimsedikleri bur yöntemdi. Ne var ki, kurşun çok pahalıydı ve böyle bir kaplama, ticaret tekneleri bir yana sıradan savaş gemileri için bile düşünülemezdi.

Karayib Denizi'nin sıcak sularına ilk gidenler de teredo kurtçuğu sorunuyla karşılaştılar, buna çözüm önerenlerden biri, Elizabeth döneminin büyük denizcisi, kâşif ve Kraliyet Donanması'nın Hazinedarı Sir John Hawkins'ti. Obur kurtçuğun karaağaçtan pek hoşlanmadığını bilen Hawkins, Kraliçe'nin gemilerinin su altında kalan borda tirizlerini iç tarafı keçe ve katranla kaplı karaağaç tahtalarla örttü. Deniz kabukluları ve yosun sorunu uzun bir süre çözülememesine karşın, yöntem teredoya karşı başarılı oldu.

On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında, Hawkins'in tekniğini geliştiren İngilizler, gemileri keçe üzerine ince bakır levhalarla kaplamaya başladılar. Bakır sadece kurtçuklara geçit vermemekle kalmıyor, deniz kabuklularının ve yosunların yapışmasını da güçleştiriyordu. Yirminci yüzyılda kimyasal boyalar (kurtçukları, yosunları ve deniz kabuklularını zehirleyen) gelene kadar, bakır kaplama, uzun süre su altında kalan kereste sorunlarına yanıt oldu. Ahşap bir tekneyi korumada kaydedilen bu ilerlemeler, daha sonra Akdeniz'i harap eden savaşlarda ve kısa sürede bu denizdeki ticaretin büyük bir bölümünü ele geçiren İngiliz, İskandinav ve Hollanda ticaret gemilerinin daha iyi korunmasında çok önemliydi.

Origins of the Modern Navy'de Amiral Jurien de la Graviere, mo-

dermdonanmanın tarihinde üç ayrı evrenin bulunduğunu yazar: “Bu dönemlerin ilki, İspanya’nın Hollanda’ya, İngiltere’ye ve sonunda Fransa’ya karşı yürüttüğü ardışık savaşlardan oluşuyordu. Bu savaşlara katılan filoların büyük bir çoğunluğu yaklaşık yüz tonluk ya da üç ila dört yüz tonluk gemilerden ibaretti. ... İkinci dönemde, denizlerde üstünlük için mücadele eden İngiltere ve Hollanda’ydı. ... Üçüncü dönem, XIV. Louis’nin donanmasının ortaya çıkışıyla başlar. Taktikler daha düzenli ve disiplinli olur. Toplar çok daha fazla etkilidir. Günümüzde de (1789) hâlâ aşına olduğumuz tipte donanma topçuluğu başlar. Deyim uygunsu Yelkenli Donanma artık kendini bulmuştur. Bundan sonra, önemsiz ayrıntılar hariç pek fazla değişmeyecek.” Yelkenli gemi, ana sorunları çözüldükten sonra, on yedinci yüzyıl ile on dokuzuncu yüzyıl arasında fazla değişmedi. Tekneler, dolayısıyla topalar daha da büyüdü ve deniz seyir yöntemleri gelişti. Bunun dışında, Drake’in döneminin bir kaptanı Nelson’ın bayrak gemisi Victory’nin güvertesinde kendisini şaşırtan fazla bir şey bulmazdı.

Akdeniz’le İngiliz bağlantısı Haçlı Seferleri sırasında başlamıştı; fakat bu en son modern ulusu karayla çevrili bu denize çeken şey, her şeyden çok ticaretti. Vandallar barbar bir göçer kabile olarak, Vikingler örgütlü deniz haydutları olarak, Normanlar yerleşecek yeni topraklar arayan yayılmacı bir ulus olarak gelmişti. İngilizleri ve onların rakibi Hollandalıları iten nedenler tamamen farklıydı. Onlar koloni arayışıyla değil -en azından Akdeniz’de- mamul mallarını öbür ulusların mallarıyla ve hammaddeleriyle mübadele etmek için yayılmaları anlamında Fenikelileri ve Kartacalıları andırıyorlardı.

Bu tüccarların çoğu silahsız olduğu ya da sadece birkaç hafif top taşıdığı için, xebec’li ve kadirgalı Cezayirli korsanların kararlı saldırılarına direnmekte güçlük çekmekteydiler. Gemilerini “silahlı ticaret gemileri”ne dönüştürme yoluna gitmek yerine (bu, yük kapasitelerini büyük ölçüde azaltırdı), baskıncılara haraç ödeme normal bir uygulama haline geldi. Bu uygulama on dokuzuncu yüzyıla kadar sürdü ve Cezayir kenti, gelirinin büyük bir bölümünü bu yoldan elde etti. Gemicilik şirketleri korsanlarla özel anlaşmalar yapmakta ve haraç ödediklerini gösteren özel işaretler taşımaktaydılar.

Akdeniz’de ticaret yapıp, Barbaros’un ve Turgut’un torunlarına bir biçimde koruma parası vermeyen bir ulus pek yoktu. Yeterli para bulunmadığı durumlarda, savaş malzemeleri de dahil çeşitli hediyeler kabul edilirdi. Bu durum Amerikalı bir konsolosun, iki büyük deniz gücü olan Britanya ve Fransa’nın, ticaret şirketlerinin Sultan’a ödedikleri paraya göz yumarak bu musibeti teşvik ettikleri sürece, belanın kökünü kazımanın olanaksız olduğunu yazmasına neden oldu. Augustin Bernard’ın *Encyclopaedia Britannica*’da yazdığı gibi: “300 yıl boyunca Cezayir, korsanların karargâhıydı, deniz haydutlarının buluşma yeri, uzun süre cezasız kalmanın verdiği acımasızlıkla meydan okudukları tüm uygar ulusların baş belasıydı. Avrupalı güçlerin Cezayirliye karşı cezalandırma seferleri genellikle yeterli hazırlık yapılmayan üstünkörü seferlerdi. Bombardımanlar ve ablukalar kalıcı bir sonuç yaratmadı.”

Ticaret gemilerine savaşçıların eşlik ettiği konvoy sistemi, Akdeniz’de korsanlara karşı bir koruma olarak gelişti ve bir yüzyıldan fazla bir süre kullanımda kaldı. Napoleon Savaşları sırasında İngilizler, gemilerini Fransızlara karşı korumak için tüm ticaret yollarında sistemi benimsediler. Akdeniz’de Kraliyet Donanması’nın üstünlüğü yeni bir çağın habercisiydi ve yirminci yüzyılın başında korsanların iki ana üssü Cezayir ve Trablusgarp’a karşı İngiliz ve Amerikan başarıları, Fransızların bütün alanı fethetmelerini kolaylaştırdı. *Old Calabria*’da Norman Douglas, alaycı fakat doğru bir biçimde şu yorumu yapar: “Amiral de la Graviere’e ‘Galya Fatih’ demek çok uygundur - Amerikalıların da bu konuda söyleyecek sözleri olabilir. Gerçek şu ki, ne Avrupa, ne Amerikan silahları haşşereyi ezebildi. Buharlı gemi icat edilmeseydi, Berberi korsanlar hâlâ bizimle birlikte olabilirlerdi.”

Ölümünden sonra üç yüzyıl boyunca Kuzey Afrika kıyısından ayrılmayan Barbaros’un gölgesi, Akdeniz’in gerileme durumunda kalmasının nedenlerinden biriydi. Öbür neden, dünyanın büyük ticaret yollarının, yeni kıtaların zenginliklerinin ve muazzam deniz aşırı toprakların, kralların ve tüccarların dikkatini çekmesiydi. Uzun bir süreden beri Akdeniz havzasında şekillenen tarihin seyri, artık Fransa’nın ve Almanya’nın savaş alanlarında ya da uzak

okyanuslarda ve denizlerde belirlenmekteydi. Akdeniz ile Kuzey Avrupa arasında şarap, şeker, ipek ve baharat ticareti hâlâ devam etmesine karşın, Atlantik'in "alîze rûzgârı" yollarında taşınan zenginliklerle karşılaştırıldığında, sadece denizde bir damlaydı. Bir ucu kısmen Cezayirliler tarafından mühürlenene ve öbür ucu Osmanlı İmparatorluğu'nun ağırlığı altında atıl kalan Akdeniz, tarihin kör bağırsağı haline gelmiş gibiydi.

ÜÇ

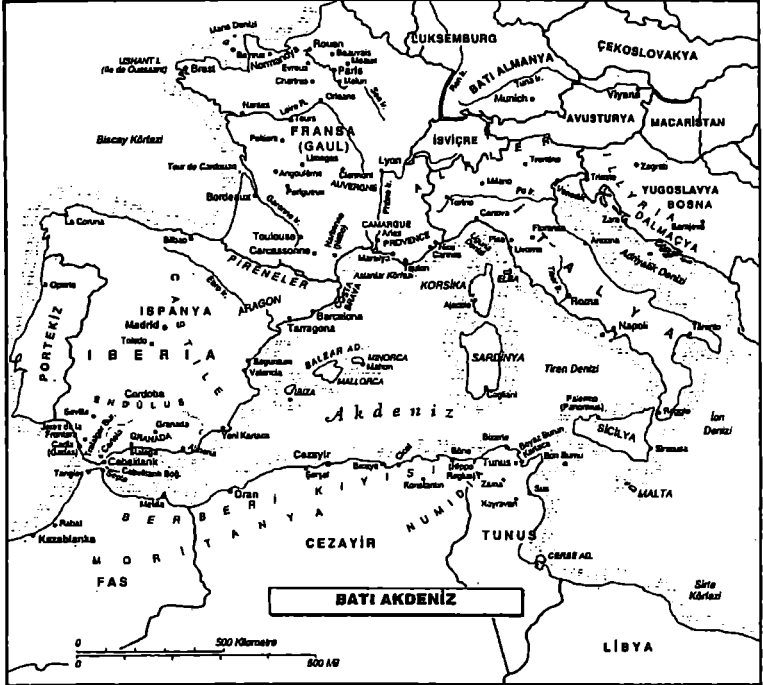
Cebelitarık

Akdeniz'in girişine hâkim Calpe'nin, Cebelitarık Kayası'nın çıplak kireçtaşı başı, denizin kapısındaki nöbetçi gibi durur. Eşi, Afrika kıyısında sekiz buçuk mil uzakta, eskilerin Abyla olarak bildikleri Septe'ye yakın çıkıntı, Hercules Sütunları'nın ikincisini oluşturur. Calpe ve Abyla adları, olasılıkla, kökeni bilinmeyen Fenikece sözcüklerin bozulmuş halleriydi. On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Septe ve Cebelitarık İspanya tahtına aitti; yani, İspanyol donanması Atlantik'ten girmeye kalkışan herhangi bir düşman güce denizi en azından teoride kapatabilecekti. 1415'te Denizci Henrique'in ele geçirdiği Septe, 1580'de II. Philippe'in Portekiz'e boyun eğdirmesinden sonra İspanyol tahtının bir parçası olmuştu. Cebelitarık 1502'de resmen İspanya krallığıyla birleşti ve on altıncı yüzyılda aşılmaz bir kaleye dönüştü.

Denizden bakıldığında Kaya, bir aslanın başı gibi yaklaşık 425 metrelik bir yüksekliğe ulaşır; dünyadan bıkmış bir gezgin bile unutmaz. Gri şeffaf zirvesinde genellikle uzun bir "Levanter" bulut bulunur; rüzgâr Levant'tan estiğinde, dik yükselen yüzeye çarpıp gri, nemli bir hava durumu yarattığı için "Levant" bulutu denilir. Daha sonraki yüzyıllarda -İngilizler Kaya'ya sahip olunca- bu durum, İspanyolların, "kendileriyle birlikte havalarını bile getiriyorlar" demelerine neden olmuştu.

Boğazda rüzgârlar esas olarak günbatısından ve gündoğusundan eser. Atlantik'ten gelen alçak basınçlar kışın içeri girer ve ağır, gri bir havayı birlikte getirir; öbür yanda yazın, rüzgârlar genellikle gündoğusundan eser ve Akdeniz'den sıcak bir hava akımı gelir.

The Admiralty Pilot hava durumunu betimler: "Boğazda gündoğusundan esen rüzgâr 'Levanter' olarak bilinir. Boğazın dışında keşilleme ile poyraz eser; fakat içeride gündoğusundan eser ve boğazın en dar kısmına doğru iyice şiddetlenir. Aşırı nem, ağır çiy, bölgeye özgü bulutlar; kaim bir puslu ya da sisli atmosfer ve bazen yağmur

getiren gündoğusu rüzgârının tüm bariz- karakteristiklerine sahiptir. ... Rüzgâr serin ya da güçlü olduğunda, kayanın rüzgârtında şiddetli girdaplar oluşur; sadece 50 metre birbirinden uzak yerlerde karşı yönlerden şiddetli rüzgârlar eser. Çâpraz akıntıları, inişleri ve çıkışlarıyla bu girdaplar yelkenli tekneler için tehlikelidir. Yaklaşık 3 ila 4 kuvvetinde esen rüzgârlarda, bu bölgede 'Levanter bulut' ya da 'Levante' olarak bilinen bir sancak bulut kayanın zirvesinden rüzgârtına doğru bir mil uzanır." Kibleden esen siroko Maltızlılar ve Sicilyalılar için ne kadar bunaltıcıysa, gündoğusu rüzgârı da aşırı nemiyle Cebelitarık sakinleri için o kadar bunaltıcıdır.

Kaya'nın adı Cebelitarık, sekizinci yüzyılın başında küçük bir kuvvetle boğazı geçip Endülüs'te Jerez de la Frontera kasabasının (sonraki yüzyıllarda İspanyol şarabı sherry'nin yurdu olarak ünlenen) yakınlarında üç günlük bir savaşla Gotları yenilgiye uğratan Arap fatih Tarık bin Ziyad'ın adından kaynaklanır. *Cebel*, Arapça dağ demektir, Cebelitarık ise, Tarık'ın Dağı anlamına gelir. Bu alanın önemini kavrayan Tarık bin Ziyad orada kendisine bir kale inşa etti. Kalıntıları hâlâ duran eserin tamamlanması otuz üç yıl aldı. Şatonun burcu, büyük bir kare kule, "Mağrip şatosu" olarak bilinir.

Altı yüz yıl kadar sonra İspanya'nın ele geçirdiği ve daha sonra Mağriplilerin tekrar aldığı Cebelitarık, sonunda on beşinci yüzyılda İspanyolların eline geçti. Tarık'ın kulesi dışında, yüzyıllarca süren Mağripli işgalini gösteren hiçbir kalıntı yoktur. Uzun yüzyıllar boyunca Cornwall'un kalay madencileriyle ticaret için Atlantik'e giderken Kaya'da toplanan Fenikelilerden de hiçbir şey kalmamış. Buralara yakın bir yerde "Okeanos Irmağı'nın kıyıları'nda Odysseus bir siper kazdı, tanrılara içki sundu ve kapkara bir koyun kurban etti - ölümlerin ruhları Erebos'dan tırmanarak yukarı çıkıp etrafını sardı."

Bu tuhaf doğal kalenin coğrafyası 1878'de A.C. Ramsay ve Archibald Geikie tarafından *Quarterly Journal of the Geological Society* de betimlenir: "Europa Noktası'nın kuzey cephesinde Kaya'nın tabandan uç uzunluğu sadece 2,5 metreden biraz fazladır ve çıkıntı gidererek, Cebelitarık ile Katalan Koyu arasında yaklaşık 1.500 metrelik bir genişlikten Europa'da 500 metrelik bir genişliğe kadar inceler. Kaya, kuzey cephesinde alçak düz zeminden bazalt kısmı eğimli bir çakıl

ve breş örtüsüyle gizlenen duvar gibi bir uçurum biçiminde aniden yükselir. Bu duvar gibi uçurum ... Rock Gun'da (421 metre) biter; bu noktadan ayrılan sırt ya da çıkıntının belkemiği keskin çıkıntılı bir yay biçiminde güneye uzanır; bu yayın hâkim noktaları Orta tepe (350 metre), Sinyal istasyonu (390 metre) ve O'Hara kulesidir (411 metre). O'Hara kulesinde sırt keskin bir biçimde kesilir ve yerini güneyde, Europa ve Windmill düzlüğüne bırakır. Rock Gun'dan O'Hara kulesine uzanan sırt doğuya büyük bölümü ulaşılmaz, bazı yerlerde neredeyse doksan derece dik çıplak bir yar takdim eder. ... Denizden ortalama yüksekliği 30 metreyi geçmeyen alçak bir kumlu düzlük Kaya'yı anakaraya bağlar." Kaya'yı ele geçiren İspanyolların, Tarık'ın kalesiyle daha zenginleşen bu kadar aşılmaz doğal bir engeli krallıklarının önemli bir noktasına dönüştürmeleri pek şaşırtıcı değildi. Kuşkusuz, on altıncı yüzyılda askeri mühendis Daniel Speckle'nin tasarımını yaptığı tahkimat da eklendikten sonra, Kaya pek çok düşman saldırısına direnebildi.

1704'te Amiral Sir George Rook İspanya Veraset Savaşı sırasında denizden bir saldırıyla Cebelitarık'ı ele geçirince Kaya İngilizlerin eline geçti. Rook en azından teoride Avusturya Arşidükü adına hareket ettiği için, fethedilen kaleye Habsburg bayrağı dilemeliydi. Fakat hayranlık verici bir önsezi ve inisiyatifle göndere İngiliz bayrağı çekti ve Kaya'yı hükümdarı Kraliçe Anne'e sundu ve Kraliçe'nin hükümeti de beklenmedik hediyeği aynı uyanıklığı göstererek kabul etti. Cebelitarık o zamandan beri İngilizlerin elindedir.

Büyük kaleyi kaybettikten bir yıl sonra İspanyollar Fransızlarla ittifak yapıp yeniden ele geçirmeye kalkıştılar. Akdeniz tarihi boyunca birçok kuşatmada olduğu gibi, kuşatılanların denizde üstünlüklerini korudukları sürece sonsuza kadar dayanabilecekleri anlaşıldı. İspanya inisiyatifi kaybettiğinden beri, İngiltere en başa çıkılmaz deniz gücüydü ve Kaya'nın elde tutulması, bundan böyle bu denizde tarihin seyrini büyük ölçüde belirleyeceğini doğruladı. Cebelitarık'ı İngiliz denetiminden kurtarmaya yönelik sayısız girişime karşın, İspanyollar yarımadalarının güney ucunda bu Kuzeylilerin varlığını kabul etmek zorunda kaldılar.

En büyük ve en uzun Cebelitarık kuşatması -Türklerin Mal-

ta kuşatmasına denk bir kuşatma- 1779'da gerçekleşti ve üç yıldan fazla sürdü. Bu kuşatmanın savaş tarihini araştıranlar için ilginçliği, her iki tarafın modern topçuluk ve balistik incelemeler çağını haber veren deneylere başvurmasıydı. İngiltere'nin o şurada Amerikan Devrimi'yle uğraşmasını fırsat bilen İspanyollar kaleye saldırdılar. İngiltere'nin garnizonu sürekli takviye için gerekli gemi ya da insan gücünü sağlaması olası görünmüyordu. Fakat, kuşatılanların cesaret, yüksek moral ve yaratıcı dehayla teorik olarak çok üstün bir düşmana karşı dayanabildikleri klasik kuşatmalardan biri olduğu anlaşıldı. Kuşatmanın seyrinde bazı dramatik olaylar başrol oynadı: Kaptan Fagg'ın komutasında hükümetten izinli korsan gemisi *Buck*, İspanyol savaş gemilerini yarararak limana girdi; Amiral Sir George Rodney, her şeyin kaybedilmiş gibi görüldüğü bir anda İspanyol filosunu yenilgiye uğratıp, limana yardım ve erzak getirdi. (İngiltere'nin gelecekteki kralı Prens William, Rodney'in bahriye öğrencileri arasındaydı.) İspanyol gemilerinin saldırılarıyla, denizde sayısız çarpışmayla, başka bir İngiliz yardım filosunun gelişiyile ve Kaya'nın kara tarafında bulunan İspanyol kuşatmacıların büyük bir bölümünün yok edildiği başarılı bir hücumla kuşatma 1780'de de devam etti.

Kuşatmanın ilginç ve modern "topyekûn" savaş çağının hâlâ çok uzakta olduğunu gösteren bir özelliği, İngiliz Vali General Sir George Eliott ile hasmı Duke de Crillon arasındaki düzenli yazışmadır. Kuşatmanın üçüncü yılında De Crillon, Eliott'a şunları yazmış: "Ekselansları yemek masanıza kaymaklı meyve tatlıları göndermeme izin verin; kuşkusuz ihtiyacınız vardır, çünkü sadece sebze yediğinizi biliyorum. Tercihinizi bana bildirirseniz sevinirim; maiyetinizdeki beyefendilere birkaç keklik ve biraz buz da eklemek isterim.."

Buna yanıt olarak -ve yüzyıllar önce Salaheddin ile Avrupalı düşmanları arasında geçen yazışmayı biraz andıran bir tonda- General Eliott şunları yazmış: "Yakışıklı meyve ve kuş hediyesi için Ekselanslarına binlerce teşekkür, itiraf etmeliyim ki, savaşın başlangıcında alınan bir kararı, yani yoldaşlarımdan farklı bir şey yememe kararımı bozmama yol açtı. Burada her şey açıkça satılıyor. Parası olan istediğini alabiliyor. Bu nedenle, keyfini çıkaramayacağım ih-sanlarla beni boğmamanızı rica ederim. Yeterince sebzemiz var. İngi-

lizler tarıma alışıktır; burada bile boş zamanlarını tarımla uğraşarak geçiriyorlar.”

Bu eski moda nezaket gösterilerine karşın, kuşatma kasvet vericiydi; garnizonda iskorbüt hastalığı yaygındı ve her iki tarafın kayıpları ağırdı, ingilizler iki büyük teknik ilerleme kaydetmişti. Biri, geniş bir basınç açısına olanak veren bir top kundağının icat edilmesi. Bu, anlatılanlara göre topçuların 1.400 metrelik bir mesafeden düşman gemilerine yüzde 93'lük bir isabetle ateş etmelerine olanak sağlıyordu. İkincisi, top mermisini demir ızgaralar üzerinde ısıtma ve zamanından önce patlamayacak şekilde doldurmayla ilgili gelişmiş bir yöntemdi. Ahşap gemilere karşı ısıtılmış top mermisi kullanma düşüncesi yeni değildi, fakat daha önce bu kadar etkili kullanılmamıştı. Bu yöntem Cebelitarık kuşatmasında önemli bir rol oynadı; 1782'de garnizona denizden yapılan büyük bir saldırı böyle püskürtüldü.

Duke de Crillon, kurmaylarıyla birlikte kuşatmada son hamle olacağını düşündüğü saldırı için tüm hazırlıklarını yapmıştı. Pratik olarak batırılamaz sayılan on özel gemi inşa etmiş ve hazırlamıştı; niyeti, kalekayanın açığından demir almak ve savunma hatlarına darbe indirip paramparça etmektir. *History of the Late Siege of Cibraltar*'da John Drinkwater, gemileri şöyle betimler: "Ağır topları taşıyacak ve yukarıdan gelen top mermilerini sektirecek şekilde ... iki metre kadar kalınlıkta ... demir, mantar ve ham deri kaplı yeşil keresteyle sağlamlaştırılmış." "Top menzilinın yarısı kadar mesafede" demirleyeceklerdi. Elbette, daha sonraki bir tarihte, bu tür tekneler patlamalı top mermileri karşısında tamamen işe yaramaz olacak, kolay hedef haline geleceklerdi; fakat o sırada her iki tarafın da patlayıcı olmayan gülle kullandığı unutulmamalıdır. Bombardıman gemilerinin, Kaya'dan ateşlenen top mermileriyle parçalanmayacak kadar güçlü oldukları tahmin edilmekteydi. Saldırı 13 Eylül'de başladı ve başlangıçta, yüzer top platformları, geçen üç yılda bütün saldırıların püskürtüldüğü bu yerde başarılı olacaklarını gibi göründü. Fakat sonra Kaya'daki toplar ısıtılıp akkorlaştırılmış mermilerle dikkatli, yavaş bir ateş açmaya başladı. Bombardıman gemileri, sıcak top mermileri koruyucu kaplamaların alev almasına neden olduğu için, ağır

hasar görmeye başladılar. Düello gece boyunca da devam etti; ertesi gün öğle vakti bombardıman filosunun tamamı ya batmış, ya da su seviyesine kadar yanmıştı. Kayıtlar, bu muharebe sırasında Kaya'da bulunan yüz topun 8.300'den fazla atış yaptığını gösteriyor.

Kuşatma birkaç ay daha sürdü; fakat saldıranların cesareti kırılmıştı ve ertesi yılın şubatında barış imzalandı, Duke de Crillon, hasmının kendisinden çok üstün olduğunu itiraf etti. On beşinci Cebelitarık kuşatması böylece sona erdi. Kaya'nın daha sonraki tarihi olaysız geçti. Çeşitli zamanlarda İspanyol ve Fransız saldırılarının gelmekte olduğuna dan boş söylentiler çıktı. İngilizler Hercules Sütunları'na yerleşmişti ve Akdeniz'in girişine hâkim olmaları, filolarının denizin hâkimi olduğunun da kanıtıydı. Tarihinde ilk kez Akdeniz'in kaderini büyük bir deniz savaşı değil, büyük ölçüde bir kuşatma belirlemişti.

Napoleon Savaşları sırasında; Akdeniz'in gemi gemiye çatışmalara, büyük filoların kapışmasına ve büyük bir armadanın yok oluşuna bir kez daha tanık olacağı bu dönemde, İngiliz üstünlüğüne kısa bir süre meydan okunacaktı. Fransa ile İngiltere ve müttefikleri arasındaki devasa mücadele sırasında Cebelitarık'ın önemi daha fazla alenileşti. İngiltere Sir George Rooke'a minnettardı; çünkü Kaya'nın Napoleon Savaşlarındaki rolü her şeyden önemliydi. Kraliyet Donanması bu üsse sahip olduğu için Akdeniz'in ağzını mühürleyebildi.

On sekizinci, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda Cebelitarık'ın istihkâmı ve tünelleri çok büyük ölçüde genişletildi; öyle ki, sonunda Kaya girilmesi neredeyse olanaksız bir kale haline geldi. On dokuzuncu yüzyılda bölgeyi ziyaret eden Amerikalı H.M. Field'in *Gibraltar*'da betimlediği gibi: "Olanaklı her noktaya, en ücra köşelere, sardunyalar ve çiçekli otlar arasına dışarıyı gözetleyen topraklar yerleştirilmiş; güvenilir yerlere, düşman ateşine karşı gizlenmiş, fakat her an kullanıma hazır top mermileri ve şarapneller yığılmış."

Cebelitarık'ın Berberi Maymunları, bir zamanlar sanıldığı gibi, denizin kapılan parçalamp okyanus Akdeniz havzasına aktığı zaman Avrupa'da kalan maymunların torunları değildir. Kaya'nın hiçbir yerinde maymun fosiline rastlanmamıştır; şimdi Romalılar ya da Mağripliler tarafından getirildikleri sanılıyor. Ne var ki, Kaya'nın

kuzey ucuna yakın bir mağarada iki Afrika memelisinin, fil ve gergedanın kalıntılarına rastlanmıştır. İthal flora hariç -İngilizler, General Eliott'tan beri bahçecilik aşklarını sürdürüyorlar- bu ıssız ve çıplak dağda kaya çamı ve yabani zeytin dışında bir şey bitmez. Bunlar da, olasılıkla, ilk denizciler Kaya'da dinlenip, dünyanın sonuna doğru akan muazzam "Okyanus Akıntısı"nı takdirle izledikleri zamandan beri burada yetişmektedir.

DÖRT

Yelkenli Büyük Savaş Gemisi

Denizin uzun cansızlık dönemi bitiyordu. Avrupa'da kopan fırtına Akdeniz'in sularını sakın bırakmadı. Dünyanın geleceği bir kez daha büyük ölçüde bu eski uluslar kokpitinde belirlendi. "Kokpit" sözcüğü denizcilik terminolojisinde, bir savaş gemisinin alt güvertesinin arka tarafında yaralıları ayıran bölüm demektir. Şimdi Cebe-litarık Boğazı'ndan Mısır ve Levant'a kadar Akdeniz'e hâkim olan gemi, yelkenli büyük savaş gemisiydi.

1792'den 1815'e kadar süren Fransız Devrimi ve Napoleon Savaş-ları, Avrupa'nın savaş alanlarında, dünyanın büyük okyanuslarında ve sonunda Akdeniz'de yürütüldü. Nil Savaşı'nda bütün filosunu kaybetmesiyle Mısır seferi hüsrarla sonuçlanan büyük Korsikalı, bu-rada felaketle karşılaştı. Fransızların devrimci ateşi karada şu ya da bu zamanda Avrupa'da neredeyse her ulusa karşı yöneldiği halde, denizdeki çatışma büyük ölçüde İngilizlerle Fransızlar arasındaydı. Napoleon'un tutkuları Waterloo meydanında son bulmasına karşın, sonuçta iki ulusun denizdeki mücadelesi soruna son noktayı koydu ve yüzyılın sonraki seyrini belirledi. Roma ile Kartaca arasında sürüp giden mücadelede olduğu gibi, yine söz konusu olan Leviathan ile Behemoth arasında bir savaştı; bir deniz imparatorluğu ile bir kara imparatorluğunun kışmasıydı; tüccar ve tacir bir ulus, sert köylü bir ulusla savaşıyordu. Bu kez -Kartacalılardan farklı olarak İngilizler, varlıklarının denizde hâkimiyete bağlı olduğunu unutmadıkları için- sorun farklı bir biçimde çözüldü. Savaş beyi, yasa koyucu ve devlet adamı Napoleon, herhangi bir eski Romalı kadar denizden hoşlanmıyordu. Öte yanda Nelson, kıyıya adım attığında sendeli-yordu.

Gemi Biscay Koyu'ndaki huzursuz dalgalar üzerinde süzülür, yükselir ve yalpalarken, gururla ileri doğru kaykılarak gelir. Akde-niz savaş alanına gitmek üzere yola çıkan gemi, herhangi bir deniz kuşu kadar güzel ve kendinden emin görünür. İster Fransız, ister

İngiliz olsun, kompozisyon sadece önemsiz ayrıntılarda farklıydı - çoğunlukla da tasarım ve insan donanımı bakımından Fransızların lehine olmak üzere. İngiliz donanma mimarları iyi olsalar da, Fransızlar genellikle daha üstündü; iş teknelerin insan donanımına gelince, Fransızlar kesinlikle daha zekiydi. Fransızlar balıkçıları bir "yedek donanma kuvveti"ne eşdeğer eğitime teşvik etmek için onlara özel ücret ödüyorlardı. Öte yanda İngilizler, Amiral Mahan'ın, "Büyük Ordu'nun yüzüne bakmadığı, fakat ebediyen ordu ile Dünya egemenliği arasında duran o çok uzak, fırtınaya tutulmuş" dediği gemileri insanla donatmak için hâlâ büyük ölçüde zorunlu askerlere bağımlıydı.

Akdeniz'le bağlantılı olarak Cebelitarık'ın kurtarılmasında ve Korsika'da Bastia ile Calvi kuşatmalarında etkili olan gemi, tarihteki en ünlü savaş gemisi *Victory*'di. Buharlı geminin gelişine kadar denize egemen olan büyük savaş gemilerinin birçok bakımdan tipik örneği olduğu için, bu gemi ve onun güvertesindeki yaşamla ilgili bir betimleme, geç on sekizinci ve erken on dokuzuncu yüzyılın tarihsel olaylarının bir fotoğrafını vermeye yardımcı olabilir. 1765'te Kent'te, Chatham'da eski Single Dock'ta suya indirilen *Victory*, Kraliyet Donanması'nın bu adı taşıyan ellinci gemisiydi. Birincisi, Britanya Adaları'nın etrafındaki soğuk sularda İspanyol umutlarının yok oluşuna tanık olan 1588 Armada muharebesi sırasında Sir John Hawkins'in bayrak gemisiydi. Elizabeth döneminin kalyonu sadece sekiz yüz tondur; fakat öbür büyük savaş gemilerinin tipik örneği olan yeni *Victory*, iki bin ton olarak tasarlandı - üç bin beş yüz tonluk bir deplasmana yaklaştığı tahmin edilmesine karşın.

Thackeray'ın daha sonra, "*Victory*'nin kemikleri, İngilizlerin ibadet edecekleri kutsal emanet olmalıdır" diye yazdığı bu gemi, İngiliz meşesinden ve karaağaçtan yapıldı. Meşe gövdesinin kalınlığı altmış santimetreden fazlaydı; kış bodoslaması bir tek büyük meşe ağacından yapılmıştı ve yapımında kullanılan meşenin çoğu, yüz yıldan daha yaşlı ağaçlardan alınmıştı. Omurgası -uzunluğu 45 metreden fazla- dünyanın en sert ve kurtlanmaya en fazla direnç gösteren ağaçlarından biri olan tik ağacından yapılmıştı ve karaağaçtan bir kontra omurgayla korunmaktaydı. Bağlantı parçaları yatak pimi

olarak bilinen meşe pimlerden ve 180 santimetre uzunluğunda, 5 santimetre çapında bakır cıvatalardan oluşuyordu. Hem malzeme-leri, hem yapı ağırlığı bakımından, geçmişte hiçbir Akdenizli gemi yapımıcısının hayal bile edemeyeceği bir tekneydi.

Kadrosu 850 kişiden fazlaydı. Denizde dört ay kalmaya yetecek su ve erzak, üç yıl idare edecek -birkaç büyük muharebe olmadıkça- barut ve cephane taşımaktaydı. Büyük Rodos Karakı bile, Yelkenli Çağı'nın bu devleriyle karşılaştırıldığında önemsiz kalır. En dikkate değer özellikleri taşıdıkları muazzam metal ağırlığıydı; çünkü daha önceki top savaşlarının dersleri artık özümsemiş ve muharebele-rin sonucunu ve dolayısıyla imparatorlukların kaderini belirleyenin borda olduğu anlaşılmıştı. Bu tür bir teknede aslında yedi farklı kat bulunmasına karşın, *Victory* gibi bir gemi üç top güvertesinden ötürü "üç katlı" olarak bilinirdi. Alt top güvertesi 32 librelik en ağır topları, orta güverte 24 librelik ve üst güverte 12 librelik topları taşırdı. Bu tür gemiler, sadece kendi çapında gemilerle çarpışmakla kalmayıp ka-radaki kaleleri de paramparça edebilen, yüzen top platformlarıydı.

Hem tarihte, hem edebiyatta hakkında çok şey yazılan ünlü bor-da ateşi, bir yandaki tüm topların aynı anda ateşlenmesi anlamına gelmiyordu. Bu gemiler ne kadar güçlü olurlarsa olsunlar, böyle bir sarsıntıya dayanamazlardı. Bir borda muharebesinde gerçekleşen "dalgalı ateş"ti; toplar önden arkaya doğru art arda ateşlenirdi. Bu teknikle kış taraftaki toplar ateşlenirken, öndekiler yeniden dolduru-lup ateşe hazır duruma getirilirdi. Üst top güvertesi düşman gemi-sinin direklerini ve armasını hedeflerken, iki alt güverte düşmanın bordasını parçalamaya çalışırdı. Bazen birkaç saat süren (Nil Savaşı gibi) bu tür muharebeler, deniz savaşı tarihindeki en kanlı ve en öl-dürücü muharebelerdi.

Victory 1765'te suya indirilmesine karşın, yedekte tutuldu ve 1778'e kadar tamamlanmadı; o tarihte Fransa'yla savaşın kıvılcımı-nı çakan Ushant yakınlarındaki savaşta Amiral Augustus Keppel'in bayrak gemisi oldu. 1771'de yirmi yaşında olan Horatio Nelson, Chatham'da amcasının gemisi *Raisonnable*'a katılmıştı; o sırada, kış tarafına sarı harflerle *Victory* adı yazılı tamamlanmamış birinci sınıf gemiyi olasılıkla gördü. Otuz dört yıl sonra, 21 Ekim 1805'te Trafal-

gar Burnu'nda birleşik İspanya ve Fransa filolarını yok edişi, bu gemiyi ebedi ün limanına sokacaktı. Bu savaş Akdeniz'in hemen dışında gerçekleşmesine karşın, bütün bölgenin tarihini belirledi ve *Pax Romana*'dan beri ilk gerçek barışı bir yüzyıldan fazla bir süre bölgeye dayattı.

Bu ve daha önceki dönemlerde Akdeniz kadirgalarında çalışan insanların durumu hakkında çok şey söylenmiştir. "Bir kadirga kölesi gibi" ifadesi, neredeyse katlanılmaz bir insan varoluşunu anlatmak üzere İngilizceye girmiştir; fakat bu büyük savaş gemilerinin güvertesindeki gemicilerin yaşamı da, neredeyse eşit ölçüde bir dayanıklılığı gerektirmekteydi. "Ahşap gemilerin demir insanlara ihtiyacı vardır" ya da eski bir gemicinin "Her parmağı bir kavilya ve saç ısparçenadır" ifadeleri hiç de abartı değildi.

Victory'de ve Kraliyet Donanması'nın öbür kardeş gemilerinde çalışan ve savaşanların büyük bir çoğunluğu, "zorla" donanmaya sokulan insanlardı. Serserilik Yasası'na göre tüm "itibarsız kişiler" (ki bu, bir fuhuş evinde bulunmak bir yana, bir tavernada bulunmak, hatta bir balıkçı limanının sokaklarında sessizce yürümek anlamına gelebiliyordu) zorla bahriyeli olmakla yükümlüydü. Bahriyeye adam kaçırma çetesine yakalanacak kadar talihsiz olan balıkçılar, tüccar denizciler ya da kanal işçileri, derhal yasaya tabi tutuluyorlardı. Bir gemi personelinin bu kadar büyük bir oranının zorla toplanmış olması, güverte disiplininin kaçınılmaz olarak acımasız bir demir disiplin olması demekti. Salamis'in kürekçileri, zırhlı şövalyelerden daha yoksul olmalarına karşın yine de gönüllü olan özgür Yunan vatandaşlarıydı. Ama Napoleon Savaşları sırasında İngiltere'nin gemilerinde çalışan vatandaşları, genellikle kötü giyimli, hor kullanılan ve büyük ölçüde gönülsüz denizcilerdi. "Zorla bahriyeli yapılan bu insanlar"ın Akdeniz'in savaşla yaralanmış sularında savaşan en dayanıldı askerler arasında olduklarını kanıtlamaları, İngilizlerin karmaşık genetik yapışma katkıda bulunan Kuzeyli denizci ırkların dayanaklılığının sonucudur.

Bu dönemde yayımlanan *Nautical Economy, or Forecastle Recollections of Events during the last War. Dedicated to the Tars of old England by a Sailor, politely called by the officers of the Navy Jack Nasty-Face* adlı

bir kitaba bakarak, gemicinin kısmeti hakkında bir fikir edinilebilir. "Jack"ın yüreği acı dolu bir adam olduğu hesaba katılsa bile, onunla ilgili anlatımın doğruluğu yadsınamaz; çünkü başka anlatımlarla da doğrulanmaktadır. "Bulunduğum saftaki dokuz yelkenliden, sadece ikisinin [insanlıklarıyla] ünlü kaptanları vardı. Öbür yedisinin yaptığı gibi, *Lostromo*'ya ve kurbacına sıkça ve gereksiz yere başvurmadan güvertede düzeni sağlıyorlardı: Sonuçları ne oldu? Bu iki gemi camadan vurmada ve saravele yapmada bizden üstündü; çünkü korku ve dehşet içinde değillerdi, gerçek ve adil bir neden olmadan cezalandırılmayacaklarını çok iyi biliyorlardı. ..."

"Jack," bu "fırtınaya tutulmuş gemiler"ın güvertesinde egemen olan disiplini betimlemeye devam eder: "Dokuz düğümlü kırbaç çıplak sırta vurulur ve mahkûm 25 kırbaç yiyene kadar, her altı vuruşta bir *Lostromo*'nun yeni bir arkadaşı görevi devralır.. . . [Sonra] cezasını tamamlayana kadar gemiden gemiye dolaştırılır ve her gemide aynı sayıda kırbaç yer. ... Sırtı çürümüş ciğere benzer ve her kırbaç darbesiyle sırtından pıhtılaşmış kan çıkar; ve *lostromolara* görevini yerine getiren şahin gözüyle bakılır; her darbeden sonra kurbacın ucunu ve parmakları arasında, sızan kanı temizlerler: Donanma'da insanlar farklı suçlardan ötürü, özellikle de kaçmaya çalışanlar bu şekilde cezalandırılır." Bir fırtınada *Victory'rim* yelkenleriyle boğuşan ya da bir muharebede toplarını ateşleyen insan makinesi dünyası buydu.

Nelson için, kendi gemicilerinin koşullarını iyileştirmeye çalışan başlıca komutanlardan biri olduğu söylenmelidir. "Jack"ın "*Lostromo*'ya ve kurbacına başvurmadan" güvertede düzeni sağlayan diye tarif ettiği iki kaptandan biri de olabilir. Nelson, denizci olarak bir dâhi olmanın dışında duyarlı bir adamdı da. Kendinden önce Drake'in de bildiği gibi, denizcinin herhangi bir insan kadar adil ve makul koşullara hakkı olduğunu biliyordu. "Kardeşler Takımı" dediği kaptanları her zaman onu taklit etmeye çalıştıkları için, İngiliz denizcilerinin kaderinin iyileşmesinde büyük bir rol oynadığını söylemek yanlış olmaz.

Bu insanların yiyeceği yeterince basitti: "Kahvaltı genellikle yulaf unu ve suyla yapılan *burgoo*'dan ibarettir; bazıları, biraz suyla

haşlanan ve şekerle tatlandırılan kuru ekmekten ibaret olan Iskoç kahvesi içer.” Öğle vakti, “günün en güzel kısmı.. . herkese yarım litre kadar sıvı, yani limon suyu eklenen ve şekerle tatlandırılan çeyrek litre kadar rom ve su verilir.” Ana tabak, bezelye püresi ile tuzlu sığır ya da domuz etinden ibarettir ve akşam yemeği için “kişi başına bisküvi ve peynir ya da yağla birlikte çeyrek litre şarap ya da yarım litre sulu rom” verilir. Güverte yaşamı zor, disiplin sert olmuş olabilir; fakat yiyecek genel olarak, o zamanki kır emekçisinininkine denkti. Ayrıca gemicinin her zaman para ödülü kazanıma şansı da vardı.

Tüm gemi toplara hizmet için vardı. Gemiciler gemide yaşar ve ölürdü. *Victory*’nin gerçek yüzü, yapımından sonra suya indirilirken üstü görev için açılır açılmaz ortaya çıktı. Amiralin görece şık makamı bile, su seviyesinin altındaki ana ambara gönderilen döşeme ve donanımdan yoksundu. Pek çok denizcinin uyuduğu ve yemek yediği alt güverteden hamaklar alınır ve düşman nişancılarının mermilerine ve havada uçuşan kıymıklara karşı korusun diye küpeştelere bağlanırdı. (Muharebe sırasında yaşanan kayıpların çoğuna, isabet eden top mermileriyle geminin güvertelerinden ve bordalarından fırlayan ağaç kıymıklar neden olurdu.)

İnsanlar, bellerine kadar soyunmuş, ter gözlerine akmasın diye ve sağır edici gürültüye karşı korumak için kulakları kapatacak şekilde başa sarılan mendillerle top savaşı yürütürlerdi. Çıplak ayakla çakşırlardı ve yangın riskini azaltmak için deniz suyuyla yıkanırlandı; gemicilerin kaymasını önlemek için güverteye kum serpilirdi. Ağır yaralar ve ölümler törensiz denize atılırdı. Cerrahların sınırlı müdahalesiyle düzelebilecek şekilde yaralananlar, kokpite götürülürdü. Yaralıları kırmızının ne kadarının kendi kanları olduğunu fark etmesinler diye, kokpit kırmızıya boyanırdı. Anestezi yoktu ve büyük ameliyatlar ya hastanın başına vurulup sersemletilerek ya da eğer yeterli zaman varsa brendi ya da rom içirilip körkütük sarhoş edilerek yapılırdı. Çoğunlukla hastaları tutmak için, cerrahın yardımcılarının güçlü kolları devreye girerdi. Gemi dikişlerini kalafatlamak için kullanılan sıcak zift, kesilen kol ve bacakları kapatmak için de kullanılırdı; barut, deniz tuzu, brendi ya da rom da ilkel antiseptik olarak iş görürdü.

Yaralanan subayların durumu öbürlerinden daha iyi değildi. Muharebelerde hem bir kolunu, hem bir gözünü kaybeden Nelson, en sıradan denizciye gösterilenden farklı bir tıbbi ilgi görmedi. Sert bir yaşamdı ve sert adamlar yetiştiriyordu; fakat duyarsız olmalarının zorunlu olmadığı, Nelson ve öbürleri tarafından kanıtlanmıştır. Deniz yaşamının bedelleri hep olmuştur ve birçok gemicide, kaba dış görünüşün yalanlar gibi görüldüğü bir şiirsellik damarı vardı. Amiral Edward Boscawen'in eşine yazdığı bir mektupta dediği gibi: "Kuşkusuz toprağın meyvelerini kaybediyorum, fakat denizin çiçeklerini topluyorum."

BEŞ

Fransız ve İngiliz

Fransız Devrimi'nin yarattığı dinamizmin -Fransa'nın gücünü, en hırslı krallarının bile düşlediğinin çok ötesine genişleten o olağanüstü itici gücün- Akdeniz havzasının neredeyse tüm ülkelerinde kendisini hissettirmesi kaçınılmazdı. Fransa'nın kendisi, coğrafi konumundan ötürü bir Ianus ülkeydi: Bir yüzü kuzeye ve batıya dönüktü; öbürü uzun Akdeniz kıyısından güneye ve doğuya bakıyordu. İngiltere ile Fransa arasında gerçekleşen mücadele, daha önce İngiltere ile İspanya arasında geçen mücadeleyle bazı bakımlardan karşılaştırılabilir. Fransa'nın ve İspanya'nın iki denize kıyısı vardı. İngiltere esas olarak kuzey sularına ve Atlantik'in uzun alanlarına yoğunlaşabildiği halde, Fransa'nın ve İspanya'nın her zaman bir Akdeniz filosu ve Akdeniz meşguliyetleri vardı. Bu Anglo-Fransız çatışmasındaki büyük farklılık, Akdeniz'in her tarafında yürütülen deniz savaşının başka bir Akdenizli güç tarafından değil -daha önceki yüzyıllarda Osmanlı Türkleri İspanya'yla kapıştıklarında olduğu gibi- İngilizler tarafından yürütülmesiydi. Bu nedenle İngilizleş kendilerini düşmanlarıyla aynı konumda buldular: Bu güney cephesinde Fransızlara saldırmak ve onları frenlemek için bir Akdeniz filosu bulundurmamak zorundaydılar. Daha sonraki bir tarihte, savaş Britanya'nın lehine sona erdikten sonra, bu uzak Kuzeyli ada kendisini bir Akdeniz gücü olma tuhaf konumunda buldu.

Devrimci Fransa'yla savaş, Britanya denizde güçlü, fakat askeri olarak zayıf olduğu için yıllarca sürdü. 1793'te, savaşın ikinci -yılında, beş yıldır "sahilde beklemekte" olan genç bir İngiliz donanma kaptanı, Horatio Nelson, yeni bir göreve atanınca, Akdeniz tiyatrosu ilgi odağı oldu. Nelson'un eşine yazdığı gibi: "Donanma Bakanlığı bana o kadar gülyüz gösterdi ki, gerçekten de bana kaş çattıklarında olduğu kadar şaşırdım. Lord Chatham dün daha önce bana bir gemi vermediği için bir sürü özür diledi ve bir Altmışdörtlük'le başlamayı tercih edersem, hazır olur olmaz atanacağımı ve olanak

bulduğunda, bir Yetmişdörtlük'e kaydırılacağımı söyledi. Her şey savaşı gösteriyor. Brest'i araştıran bir gemimize ateş açıldı. . . ."

Nelson'un kaptan olarak atandığı altmış dört topluk savaş gemisi *Agamemnon*'du - Lord Hood'un komutasında gönderildiği Akdeniz'e yeterince uygun bir ad. İngiliz filosu Fransız kralcılarının yardımıyla büyük liman ve donanma üssü Toulon'u ele geçirerek çabuk bir başarı elde etti. Ne var ki, İngilizler ve müttefikleri Toulon'u elde tutmanın olanaksız olduğunu çok geçmeden gördüler; Toulon, Fransız devrim güçleri tarafından geri alındı - genç topçu komutanı Napoleon Bonaparte, bu kuvvetlerin önde gelen subaylarından biriydi. Aynı yıl, Korsika'da Calvi kuşatması sırasında Nelson, Fransız garnizonundan atılan bir top mermisi yakınma düşünce sağ gözünü kaybetti. Hasarlı gözünü bir bantla kapattığına dair yanlış bir inanç vardır; aslında gözü normal görünüyordu. Gerçekten de Nelson, özel olarak onun için yapılmış yeşil bir gözlüğü bazen takardı - fakat bu sağlam sol gözünü Akdeniz'in parlak ışığına karşı korumak içindi.

Kendisinin de daha sonra ifade ettiği gibi, "eski bir Akdenizli" olmayı öğrendiği bu yıllarda, Fransa kıyılarında ya da Korsika ve Sardinya açıklarında ya da Sicilya'nın batısındaki sularda dolaşan düzinelerce kaptanla benzer görevleri vardı. İngiliz konvoyları korunmalı, kaçak geçişler önlenmeliydi; bazen düşmanla sürtüşmeler de olurdu. Fakat gemicinin zamanı esas olarak denizde, sıcak suda kirlenen gemi dipleriyle ve durgun havalarda kuruyup aşman ya da bölgeye özgü ani ve şiddetli fırtınaların birinde rüzgârda uçuşan güneş kavruğu iplerle ve yelkenlerle geçerdi. Nelson, altmış dört topluk *Agamemnorf* uyla seksen dört topluk Fransız gemisi *Ça Ira'yı* ele geçirerek kendisini gösterdiği bir çarpışmadan sonra, eşine yazdığı bir mektupta şunları itiraf etti: "Bir amiral olmak ve İngiliz filosuna komuta etmek istiyorum; çok kısa sürede ya çok şey yapacağım, ya mahvolacağım: Yaratılışını ruhsuz ve yavaş önlemlere katlanamaz." Son muharebeye işaret ederek şöyle der: "Eminim, ben komuta etmiş olsaydım, ya bütün Fransız filosu benim zaferimi süslerdi ya da ben belada olurum."

Yaratılışı "ruhsuz ve yavaş önlemler"e katlanamayan biri de, Fransız Devrimi'nin silahlarını ve amaçlarını tüm Avrupa'ya ve

Doğu'ya kısa sürede taşıyan büyük Korsikalıydı. Artık bir general olan yirmi yedi yaşındaki Bonaparte, devrimci hararetin içlerinde yaktığı ateş ve ruh dışında her şeye muhtaç otuz bin yarı aç askerden oluşan bir orduyla İtalya'ya girdi. Napoleon, yüzyıllar önce Hannibal'ın söylemiş olabileceği sözlerle birliklerine sesleniyordu: "Kötü besleniyorsunuz ve neredeyse çıplaksınız. ... Sizi dünyanın en verimli ovalarına götürmek üzereyim. Önünüzde büyük kentler ve zengin iller var; orada onur, şan ve zenginlik bulacağız." Vaatleri kısa sürede yerine getirildi ve İtalyan halkı, onu Avusturyalı efendilerden kendilerini kurtaran kişi olarak selamladı.

Tüm Avrupa'da uluslar, Devrimci Fransa'nın yeni düşüncelerine kucak açıyordu. Çarcı Rusya bilinen nedenlerle düşmandı; İngiltere ise, sadece birleşik bir Avrupa'nın, güvenliği için yaratabileceği tehditten değil, denizasıırı imparatorluğuna tehditten de endişeliydi. Amerika'daki sömürgelerini kaybettikten sonra İngiltere'nin büyük kaygısı Hindistan'dı ve Napoleon da o yöne bakıyordu. İtalya'nın ötesinde Akdeniz, Mısır'a giden yol vardı ve Mısır'ın ötesinde ise Doğu'nun tüm zenginliği yatıyordu.

Napoleon misyonuyla, büyük atalarının tüm düşlerini temsil ediyordu. Her şeyden önce eski Roma İmparatorluğu'nu geri getirme vizyonu vardı. Akdeniz'in tümü, İtalya, İspanya, Mısır ve Levant'a bitişik ülkeler Fransa'nın egemenliği altında olacak bir tek çerçeve içinde birleşmeliydi. Utanılacak ya da gerçekleşmesi olanaksız bir düş değildi. Bu düşün gerçekleşmesini herkesten çok önleyen İngilizler, Roma'nın çöküşünden beri Akdeniz'in sahip olabileceği ilk birliği de önledi. Fakat Napoleon deniz havzasının ötesine de bakıyordu. Kendisini bu yeni imparatorluğun Caesar'ı olarak görüyordu, fakat bir İskender olmayı da düşlüyordu. Büyük Makedonyalı'nın yaptığı gibi, birleşik bir Akdeniz'in ötesindeki doğuya bakıyordu; ve İngilizleri tedirgin eden her şeyden çok buydu. Napoleon hareketlerini Avrupa'yla sınırlamış olsaydı, İngilizler emperyal olubittiyi istemeden de olsa kabul edebilirlerdi. Fakat büyük Doğu imparatorluklarına yönelik tehdit hoşgörülemezdi.

İtalya, Fransa'yı model alan bir cumhuriyetler blokuna dönüşürken -Papa bile Papalık Devletleri'nden vazgeçip, Roma'da bir

cumhuriyetin kurulmasına izin vermek zorunda kaldı- Napoleon gözünü güneydeki adalara dikti. Bu adaları (eski Roma günlerinde oldukları gibi) Doğu yolunda adama taşları olarak görüyordu. *Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire*'de A.T. Mahan, Akdeniz adalarının bu dönemdeki siyasal dağılımını gösterir: "En doğuda, Adriyatik'in girişinden Yunanistan kıyısı boyunca güneye, Korfu'dan Cerigo'ya kadar uzanan İon Adaları, Venedik'in iyeliğindeydi. Eski cumhuriyet 1797'de Bonaparte'ın politikasına boyun eğince, adalar Fransa'ya geçti ve 1863'de Yunanistan'la birleşene kadar sürekli el değiştirdiler. Sicilya, iki Sicilya krallığının bir parçasını oluştuyordu. Fransa'nın silahlarına karşı bu monarşinin sığınağı oldu; verimliliği ve kullanışlı limanlarıyla Napoleon dönemi boyunca Büyük Britanya için bir kaynaktı. Malta hâlâ St. Jean Şövalyeleri'nin elindeydi. ... Sardinya, Fransa'nın İtalya sınırını oluşturan Piedmont'un fiili yönetim merkezi ve Torino'nun başkent olduğu krallığa adını verdi. Dönemin kasılmaları arasında anakaradan sürülen kraliyet ailesi, bu büyük fakat geri adada karanlık bir sığınak buldu.... Balear Adaları İspanya'nın elindeydi. ... Korsika, Fransa'nın yeni bir kazancıydı, 1769'da bağımsızlığı tercih eden halkın isteğine rağmen Ceneviz'den alındı."

Bu dönem boyunca Sicilya'nın Fransa'dan uzak ve Bourbon denetiminde kalmasını sağlamak, İngiliz politikasının aleni bir parçası oldu. Ada sadece Kraliyet Donanması'na çok sayıda mükemmel liman sağlamakla kalmıyordu, aynı zamanda önemli bir meyve ve tahıl kaynağıydı da. İngilizlerin her şeyden önce, düşman bir denizde donanmalarına erzak temin etmek için adaya ihtiyaçları vardı. Bu dönemde İngiliz-Sicilya bağlantısının iki küçük, fakat önemli sonucu yeni bir şarabın gelişmesi ve gemicilerin önemli bir anti-iskorbüt içkiyle tanışmalarıydı. En çok bu yıllarda kıtadaki şarap tedarikçilerinden ve -porto içen İngilizler için en kötüsü- Porto'dan gelen gözde şaraplarından uzak kalan çok sayıda uyanık şarap tüccarı Sicilya'nın batı kesimlerine yerleşti. Portoya pek benzemese de İngilizlerin yemek sonrası damak zevklerini tatmin eden kusursuz bir içki yapmak için Marsala bölgesinin yerel üzümleri bulundu. (Bu ailelerin çoğu tamamen asimile oldu ve hâlâ bu bölgede duruyorlar.) Eski Lilybae-

um ve Kartacalıların başlıca limanı Marsala, MÖ. üçüncü yüzyıldan beri en büyük savaş ve ticaret gemisi akınına tanık oluyordu.

Sebze ve meyvelerden yeterince c vitamini alamayan gemiciler arasında yaygın olan iskorbüt hastalığı geçmişte Akdeniz’de fazla bilinmiyordu. Bunun nedeni, kadirgaların ve öbür yerel teknelerin uzun yolculuklara ender çıkmaları ve limanlarda durup ekmek, meyve, şarap ve taze erzak almaya alışık olmalarıydı. Büyük savaş gemilerinde uzun süre denizlerde kalma zorunluluğu (bazen birkaç ay), iskorbütün önemli bir sorun haline gelmesi demekti. Meyve ve sebze yoksunluğunun hastalığa neden olduğu biliniyordu ve İngilizler, Sicilya limonunun hastalığı önlemek için gerekli tüm nitelikleri barındırdığını kısa sürede öğrendiler. Kalın kabuklu Sicilya limonu *spadeforese* ve daha küçük ince kabuklu çeşitleri sıkılıp suyuna yüzde 10 alkol katıldı (bozulmadan korumak için). Daha sonra 1867’de İngiliz Ticari Gemi Taşımacılığı Yasası, her tayfaya denizde ya da meyve ve sebze bulunmayan ülkelerde bulunduklarında bu içecekten günde bir ons verilmesini kararlaştırdı. Ne var ki, o sırada limon suyunun büyük bir bölümü Batı Hint Adaları’nın misket limonundan (lime) sağlanıyordu - Birleşik Devletler denizcilerinin misket limonu suyu için İngilizlere “Limeys” (Misketçiler) demelerine yol açan bir olgu. Fakat Napoleon Savaşları döneminde, haftalarca ya da aylarca denizde kalan İngiliz denizcilerin sağlığı, büyük ölçüde Sicilya limonuyla korundu. Arap işgalinin bu güzel mirası, Fransa halkına karşı savaşlarında İngilizleri korumaya yaradı.

Kraliyet Donanması’nın güneşte ağarmış yelkenleri, meşe gövdeleri ve 32 librelik topları bereketli ve meyve dolu Sicilya’yı Napoleon’a kapatsaydı, daha güneye bakar ve ondan önce birçok kişinin yaptığı gibi, Malta’da Akdeniz’e hâkim kusursuz limanı görürdü. Ne var ki, bu yöne hareket etmesine birkaç yıl vardı - Fransızların her yerde karada başarılı oldukları ve İngilizlerin onları ellerinden geldiğince denizle sınırlamaya çalıştıkları yıllar. 1797’e gelindiğinde Akdeniz’deki İngiliz konumunun savunulamaz hale geldiği açıktı. Üç filoyu -biri Akdeniz’de, ikincisi Cebelitark’ta ve Portekiz’de (o sırada İngiltere’nin tek müttefiki) üslenmiş, üçüncüsü Kanal’ın batı ucunda- ayakta tutmanın, adanın insan, para ve malzeme kaynakla-

rını aştığı anlaşıyordu.

Amiral John Jervis (daha sonra St. Vincentli Earl), Britanya'nın güvenli kalesi ve denizin kapılarını kontrol etmek için elde tutulması gereken Cebelitarık'a geriçekilmeyi başlattı. Bu geriçekilmeden kısa süre sonra, Kanarya Adaları'nda Teneriffe'e başarısız bir saldırıda Nelson (o sırada artık bir amiraldi) sağ kolunu kaybetti, bir misket topu mermisi kolunu dirseğinden kopardı. Meslek yaşamının sona erdiğini, emekliliğin kapıda olduğunu ve nefret ettiği Fransızlara karşı İngiltere'nin gemilerine bir daha komuta edemeyeceğini düşündü. Tuhaftır, İspanyol hasımlarından nefret etmemiş gibi görünüyor; onlara duyduğu hayranlığı sık sık ifade etmiştir. Fakat Fransızlardan ve onların temsil ettiği her şeyden -hukukun, düzenin ve terbiyenin yıkımı olarak gördüğü- nefret ediyordu.

Başkomutanı Earl St. Vincent'e şunları yazdı: "Arkadaşlarıma bir yük haline geldim ve ülkem için yararsızlaştım... Sizin komutanızdan ayrılınca, Dünya için ölü oldum; buradan gidiyorum ..." St. Vincent buna şu yanıtı verdi: "Ölümlüler başarıya hükmedemez ama siz ve arkadaşlarınız, eşi görülmemiş derecede bir kahramanlık ve dirençle bunu kesinlikle hak ettiniz." O sırada, Nelson'un bir yıl içinde bu denizde o zamana kadar gerçekleşen en büyük zaferlerden birini kazanacağı bir yana, İngilizlerin bir yıl içinde tam güçle tekrar Akdeniz'de olacaklarını bile hiç kimse aklına getiremezdi.

Bu arada Napoleon, Fransız donanmasının planlanan İngiltere istilasını gerçekleştirebilecek durumda olmadığını anlamıştı. Bu ki-birli adanın büyük ölçekli istilasını, Fransız Cumhuriyeti'nin hâlâ düşüydü; fakat Napoleon, bunun ertelenmesi gerektiğini görecektikadar akıllıydı. İlk amaç Doğu'da vurmak ve Hindistan'ı tehdit etmek olmalıydı. Bu amaca ulaşmak için, Akdeniz'de olabildiğince çabuk büyük bir filo ve ordu toplanmalıydı. Paris'teki Direktuvar'a şunları açıklıyordu: Amacım "Mısır'a gitmek, oraya yerleşmek ve bir Fransız sömürgesi kurmaktır, ki bu birkaç ay alacak. Sonra, Hindistan'ın güvenliği konusunda İngiltere'nin yüreğine korku salar salmaz Paris'e geri dönüp düşmana öldürücü darbeyi indireceğim. Bu arada korkulacak bir şey yok. Avrupa sakindir. Avusturya saldıramaz. İngiltere istilaya karşı savunmaya hazırlanmakla meşguldür ve Tür-

kiye, Memlûklerin kovulmasından memnun olacak. ...”

O sırada Napoleon’un iyimserliği için iyi gerekçeler var gibi görünüyordu. İngilizler Akdeniz tiyatrosundan zaten geri çekilmişti ve ayrıldıklarından daha hızlı bir biçimde geri dönebileceklerini düşünmüyordu. Fakat Napoleon tarihin en büyük komutanlarından biri olmasına karşın, deniz gücünü kullanmayı bilmediğini defalarca gösterdi. Doğuştan bir adalı olmasına karşın, her zaman bir kara adamı ve asker oldu. Doğum yeri Avjaccio’nun bile denize sırt çevirip, içkaradaki makilere ve dağlara bakması anlamlıdır.

1798 seferinin amaçları heybetliydi. Hükümeti Napoleon’a Mısır’ı işgal etme, İngilizleri Doğu’daki mülklerinden kovma ve Akdeniz’den geçerken Malta’yı alma yetkisi verdi. Son olarak, Fransa’nın Kızıldeniz’e ve elbette ötesindeki Hindistan’a ulaşması için Süveyş kıstağında bir kanal kazacaktı. Napoleon’un tutkuları bunun da ötesindeydi. Bütün Doğu’yu fethettikten sonra Türkiye üzerinden geri döneceği (Türkiye’nin Hristiyan uyruklarını kendisiyle birlikte başkaldırmaya çağırarak), Osmanlı İmparatorluğu’nu ezeceği ve Avrupa kuşatmasını tamamlayacağı günü bekliyordu. Dirilen büyük “Roma imparatorluğu,” Fransa’nın yönetiminde, sadece bir zamanlar eski Roma’ya ait olan tüm Akdeniz’i değil, Büyük İskender’in önünde boyun eğen toprakları ve büyük İngiliz Hint İmparatorluğu’nu da kapsayacaktı. Napoleon hakkında ne söylenirse söylensin, kesinlikle tutkudan yoksun değildi; geçmişin dünya fatihlerinin düşleri bile, onunkinin yanında önemsiz kalır.

Filo ve insanlar Marsilya ve Toulon’da, Cenova, Civita Vecchia ve doğum yeri Korsika’nın limanlarında yavaş yavaş toplandı. Büyük maceraya otuz bin piyade, yanı sıra uzman istihkâmcı bölükleri ve yüzden fazla sahra ve kuşatma topu katılacaktı. Bu başa çıkılmaz bir armada olmasına karşın, nakliye gemilerinin sayısı onları korumaları düşünülen savaş gemileriyle orantılı değildi. Denizde Nelson’la ya da başka bir İngiliz amiralle karşılaşsaydı, yok edilmesi kaçınılmazdı. Bu filoyu daha önce Akdeniz’i geçen filolardan ayırt eden şey, güvertesinde sadece istilacının planlarını gerçekleştirecek askerleri değil, bir bilginler ekibini de taşımasıydı - kitapları ve bilimsel aletleriyle birlikte yaklaşık iki bin birinci sınıf zekâ. Amaçları

Doğu'ya Fransız kültürünü götürmek ve Nil vadisinde kilitli yatan, fakat Avrupa'da bilinmeyen bilgilerle geri dönmekti. İskender bile Akdeniz havzasını bilinçli olarak çapraz döleme niyetiyle yola çıkmamıştı. Tarihte, bir bahçede bitkilere yapılan şeyin, insan kültürlerine de yapılabileceğini düşünen ilk kişi olma itibarı Napoleon'a verilmelidir.

Sefer sonunda 19 Mayıs günü Toulon'dan yola çıktı, açığöz İngilizden şans eseri kurtularak. Nelson'un dediği gibi, "Bu şeytanın şeytan şansı var" dı. 9 Haziran'da Malta göründü ve Napoleon, filosuna Büyük Liman'a girme izni isteyen bir mesajı derhal kıyıya gönderdi. St. Jean Tarikatı çoktandır gerileme halindeydi ve Fransız şövalyelerin çoğunluğu Fransa'yla aktif bir biçimde işbirliği yapmaktaydı. Malta'nın kusursuz savunmaları herhangi bir kuşatmaya sonsuza kadar direnebilir durumda olmasına karşın, ada üç günde teslim oldu. Tümü Osmanlı imparatorluğu'nun ağırlığını püskürtmek için tasarlanmış perde surları, burçları, yarım ayları, şövalyeleri, siperleri, parapetleri, şevleri ve karşı şevleri, hendekleri, sahra şevleri ve çıkmalarıyla "altın Malta," her şeyi fetheden Fransızların eline mücadelesiz geçti. Rodos'tan onurlu bir biçimde ayrılan ve iki buçuk yüzyıl boyunca Avrupa'nın güney kanadını koruyan tarikat, eski yurdundan törensiz sepetlendi.

Napoleon Malta'da bir hafta kalıp adakların yaşamını Devrim'in kavramlarına uygun biçimde yeniden düzenlemekle meşgul oldu. (Daha sonraki olayların da göstereceği gibi, bunlar yerel zevke uygun değildi.) 19 Haziran'da Mısır'a gitmek üzere yola çıktığında Napoleon, bayrak gemisi *L'Orient* in güvertesinde yaklaşık bir milyon pound değerinde bir ganimeti yanına aldı - Malta saraylarında ve kiliselerinde yüzyıllardır biriken hâzineyi. *A Journey from Comhill to Cairo'da* Thackeray'ın yazdığı gibi, Fransızlar karakteristik devrimci hararetle "armaları da kazıdılar ... Soyluların armalarını parçaladıktan birkaç yıl sonra, Malta ve Mısır kahramanları kendilerine arma tasarlamakla meşguldüler ve İmparatorluğun baronları ve kontları olmaya can atıyorlardı. "

Napoleon kamarasına oturup öbür şeylerin yanı sıra Kuran'ı ve Kaptan Cook'un seyahatlerini okurken, seferinin seyrinden mem-

nun olmaması için hiçbir neden yoktu. Bu arada Nelson Napoli'ye varmış ve Fransızların Malta'da karaya çıktığını öğrenmişti. Öfkeli bir takiple, o ve savaş gemileri Sicilya'nın doğu kıyısına hışımla indi; fakat oradan geçen bir ticaret gemisinden, Napoleon'un adadan ayrılıp bilinmeyen bir yöne gittiğini öğrendi. Armadanın hedefinin ancak Mısır olabileceğini doğru bir biçimde tahmin eden Nelson, rotasını İskenderiye'ye çevirdi. Gemilerini güneye doğru sürerken, Akdeniz'in bu kesiminde yaz ortalarında düzenli esen karayel işini epeyce kolaylaştırdı. Sicilya'dan ayrıldıktan altı gün sonra, 28 Haziran'da limana ulaştı. Orada hiçbir Fransız gemisinin görülmediğini şaşkınlıkla öğrendi. *Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire*'da A.T. Mahan'ın yazdığı gibi, "Böyle bir enerjiye ve sezgiye sahip bir adamın başına gelen bu dikkate değer yanılmanın nedeni öncelikle küçük gözetleme gemilerinden yoksun oluşuydu; ikincisi Bonaparte'in basit, fakat denizde yeterli bir hileye başvurması, hedefine doğrudan gitmek yerine dolaylı bir yol seçmesiydi."

Gerçekten de Fransız filosu dolambaçlı bir yol izlemiş ve Malta'dan doğuya, Girit'e yönelmişti; bunun sonucunda tam da Nelson İskenderiye'den geri dönerken, Napoleon Girit açıklarında Nelson'un yaklaşık üç yüz mil kuzeybatısında idi. Öldüğünde kalbinin üzerinde "firkateynden yoksun" yazısının bulunacağını söyleyen Nelson, bir hata yaptı. Düşmanın Mısır'a yöneldiğiyle ilgili yargısı doğrudu; fakat Küçük Asya kıyısına, tekrar Girit'in güneyine ve yine Sicilya'ya yelken açtı. Bir ıgırıp balıkçısı gibi ağını Akdeniz'in doğu havzasına sermişti; fakat o sırada düşmanın önünden geçip gitmesine olanak vermişti. Napoleon kuzeyden aşağıya inmişti ve İskenderiye'deydi.

İngilizlerin kendisinden önce geldiğini duyar duymaz ordusunu kıyıda bırakarak girdiği kentin Antonius ile Kleopatra'nın seviştikleri ve öldükleri o gururlu başkentle pek alakası yoktu. *Nelson's Battles*'ta Oliver Warner'ın yazdığı gibi: "Bonaparte'in bu kadar tek-lifsiz girdiği ülke, Şövalyelerin Maltası'nı geride bırakan bir çöküş manzarası sunuyordu. Bu durumun başlıca nedeni, Venedik'in gerilemesine yol açan nedenle aynıydı. Uzakdoğu'dan ticaret akışı Mısır ve Akdeniz üzerinden Adriyatik'e ve oradan da Avrupa'nın kalbine

geçmeyi çoktan bırakmıştı. On beşinci yüzyılın sonunda Portekizlilerin Ümit Burnu üzerinden Hindistan'a ve Çin'e giden denizyolunu bulmalarıyla başlayan gerileme tedrici olmuştu. Ülkeyi yönetenlerin açgözlülüğü olmasaydı, belki durdurulabilirdi. Mal geçişlerine o kadar ağır vergiler koydular ki (alternatif bir yolun pratik olacağı görüldükten sonra bile), hiçbir tüccar bunu göze almak istemezdi.

"İsmen Türkiye Sultanı'na bağlı olan Mısır, aslında, Malta Şövalyeleri kadar Haçlılar zamanından kalma tuhaf bir askeri tarikat olan Memlûkler tarafından yönetilmekteydi. Memlûk sözcüğü Arapçada mal ya da erkek köle demekti ve Memlûkler gerçekten de Kafkasya'daki yurtlarından köle olarak devşirildiler. Mısırlılarla evlenmediler ya da onlarla karışmadılar; ülkenin gerçek köleleri sabırlı fellahlardı, sömürülen ve ekonominin dayanağı olan yoksul köylülerdi. ..."

Napoleon İskenderiye'ye geldikten sonraki üç hafta içinde Memlûklerle karşılaşmış ve ünlü Piramitler Savaşı'nda onları yenmişti. Adamlarına, "Askerler, bu piramitlerin tepesinden kırk yüzyıl size bakıyor," diye hatırlattı. İfade ünlüdür, zaferi de: İkisinin de içi boştu. Geçmişte sıkça kanıtlandığı gibi, Akdeniz'i çevreleyen ülkelerde savaş yürütürken denize hâkim olmak önemlidir.

Nelson Sicilya'ya varınca, ilk tahmininin doğru çıktığını, Napoleon'un gerçekten de Mısır'da olduğunu ve onun orada bulunmasının "Hindistan'daki mülklerimizi çok tehlikeli bir duruma sokacağı"nı anladı. Filo, çağlar boyunca sayısız filoyu ve sayısız umutsuz çatışmayı tanıyan Sirakusa'nın ünlü eski limanında üç gün kaldı. Nelson ayrılmadan hemen önce Napoli'deki İngiliz Elçi Sir William Hamilton'a şunları yazdı: "Gayretleriniz için teşekkürler, yedik ve içtik; kuşkusuz, Arethusa Çeşmesi'nden içtiğimiz için, zafer bizim olmalı. İlk meltemle yola çıkacağız ve emin olun, ya defne tacı takmış olarak ya servi yapraklarıyla örtülü olarak geri döneceğim."

1 Ağustos'ta İngiliz filosu bir kez daha İskenderiye açıklarındaydı. Hiçbir büyük savaş gemisi görülmemesine karşın, ortalığın Fransız nakliye gemileriyle dolu olduğunu gördüler. Amiral Brueys limanın girişine güvenmemiş ve kıyı boyunca on iki mil daha gidip Ebu-Kir Koyu'na demir atmıştı. Burası, batıda Ebu-Kir Burnu'ndan batıda Nil'in ağzı Reşid'e kadar büyük, kumlu bir koydu. Fransız sa-

vaş gemileri koyun batı ucunda, burunun hemen açığındaki Ebu-Kir adasının rüzgâraltında büyük bir v şeklinde demirlemişti. Kuşkusuz Amiral Brueys dizilişi çok ustaca yaptığını düşünüyordu, fakat gemilerin arasındaki mesafe çok fazlaydı -yaklaşık 150 metre- ve gemiler sadece baş taraflarında demirlenmişti. Rüzgâra dönük olmaları, v şeklinde dizilişin etkinliğinin, rüzgâr sürekli batı lodostan esmediği sürece azalmasına neden oluyordu. Nelson olay yerine geldiğinde rüzgâr yıldız karayelden esiyordu ve rüzgâra kapılan gemilerin safaları arasında büyük aralıklar oluşmuştu. Herhalde Brueys'in gemilerini gelişigüzel yerleştirmesine, iki gün önce Napoleon'a aşağıdaki sözleri yazdırtan aşırı özgüven neden olmuştu: "İngilizlerin davranışları sayı olarak az olduklarını ve Malta'yı ablukaya almakla yetindiklerini gösteriyor."

1798'de 1 Ağustos günü öğleden sonra saat iki sularında İngilizler, Ebu Kir Koyu'ndaki kovuğunda rahat uyuyan Fransız filosunu gördüler. Nelson'un beklediği an buydu ve derhal onlara yanaşmak üzere dümen kırdı. Brueys İngilizlerin o gün saldıracağına inanmazdı; çünkü Fransız pratiği dikkatli bir keşif yapmak, bir eylem planında karar kılmak ve ertesi günü beklemek olurdu. Nelson'un tarzı bu değildi; çünkü "Kardeşler Takımı"nın Fransızların dizilişini incelemek ve saldırıya geçerken eylem planlarını hazırlamak için bol zamanları olacağını hesapladı. Doğu Akdeniz'deki kovalamaca sırasında o kadar kaygılanmıştı ki, hemen hiç uyumamış, ayaküstü atıştırmak dışında bir şey yememişti. Şimdi hedefinin kendisini sakin bir biçimde beklediğini gördüğü ve burunu dönüp muharebeye başlamaya birkaç saat kaldığını bildiği için, kendisine yemek servisi yapılmasını emretti.

Muharebe akşam saat altıdan hemen sonra başladı. Öncü İngiliz gemisi *Goliath*'ta Kaptan Thomas Foley dolamp körfeze girdi ve Fransız hattının ilk gemisinin açığına ulaştı. Foley'in eğitimli gözü, hem kış, hem baş tarafta demir atmayan gemilerin rüzgâra açık olduklarını hemen fark etti. Bu durum gemiler ile kara arasından geçmesine olanak sağladı; Brueys dizilişlerini doğru yapsaydı, bu manevra olanaklı olmazdı. Dört gemi daha Fransızların kara tarafına geçti; Fransız gemilerinden bazıları bu beklenmedik hareket karşı-

sında o kadar şaşırıldı ki, borda topraklarını o tarafa boşaltamadılar bile. *Vanguard*'da bulunan Nelson tam karanlık çökerken geldi ve deniz tarafından bir saldırı başlattı; hemen ardından iki gemisi daha saldırıya katıldı. Bunun sonucunda Fransız keşif kolundaki gemiler kendilerini her iki taraftan sarılmış buldular.

Fransız *Le Geurrief* le çarpışmasını anlatan, *Zealous*'un kaptanı Samuel Hood, giderek daha fazla İngiliz gemisinin gelip hasımlarıyla kapışması esnasında olup bitenler hakkında bir fikir verir: "Tam güneş ufka yaklaşırken, tabanca mesafesinde baş tarafına öyle iyi bir atış yaptım ki, ön direği yedi dakika içinde ıskartaya çıktı; bu, hemen arkamdaki gemi bir atış yapmadan oldu ve sadece *Goliath* ile *Zealous* çarpışmaktaydı. On dakika içinde ana direği ile mizan direği gitti; bu sırada *Goliath* ile *Audacioms'un* yakın çatışma içine girdiği ikinci bir geminin de ana direği gitti, fakat yirmi kez seslendiğim, paramparça olduğunu ve sadece bir kış topuyla ara sıra *Goliath* ile *Audacious'a* ateş edebildiğini gördüğüm halde, *Le Guerrief* in komutanına üç saat boyunca bayrak indirtmedim.

"Sonunda bu şekilde ateş edip adam öldürmekten bıkınca filikamı gönderdim ve yüzbaşıya ... teslim olduğunu göstermesi için bir fener yakıp söndürme fırsatı verildi."

Savaş gece boyunca sürdü. Gece muharebesine hazır gelen Nelson gemilerine, birbirlerini kolayca tanıyabilsinler diye sıra halinde fenerler yakmalarını emretmişti. Ne var ki, karanlık çöktükten sonra bir çarpışma beklemeyen Fransız amiral böyle bir hazırlık yapmamıştı, İngilizler yavaşça ve yöntemli bir biçimde Fransızlara iki taraftan yaklaşp onları yoğun bir ateşle yok ederken, amiralin tam olarak olup bitenler hakkında fazla bilgisi yokmuş gibi görünüyor. Brueys bir top mermisiyle her iki bacağını kaybetmesine karşın, kopan bacaklarına turnike uyguladı ve ikinci bir top mermisi vücudunu ikiye ayırıncaya kadar bayrak gemisi *L'Orient*ten ateşi yönetmeye devam etti. Bu arada, bayrak gemisinin güvertesinde çıkan bir yangın yayılmaya başladı ve tayfaların çoğu canını kurtarmak için denize atladı. *L'Orient* in kaptanı Louis de Casabianca'nın, yaralanan oğlunu almadan gemiyi terk etmediği söylenir. Yıllar sonra çarpışmayla ilgili anılarını yazan İngiliz asteğmen John Lee şunları kaydetmişti:

“Casabianca’nın oğlu bir bacağını kaybetmişti ve aşağıda cerrahların yarımdaydı; fakat kendi hayatını kurtarmak için bile olsa gemiyi terk etmeye babanın gönlü razı olmadı, oğlunu yaralı bırakmak yerine onun yanı başında ölmeyi tercih etti. ...”

Saat ondan hemen sonra yangın Fransız bayrak gemisinin ana cephaneliğine ulaştı ve *L’Orient*, İskenderiye’den bile duyulan bir gürültüyle parçalandı. Gürültü o kadar şiddetliydi ki, adeta söz birliği etmişçesine tüm gemiler ateşi kesti; kısa bir süre çarpışmaya ara verildi. Savaş yeniden başladığında, artık meselenin son bir çekidüzen verme işinden başka bir şey olmadığı anlaşıldı. Fransız filosu hemen hemen tamamen yok olmuştu.

2 Ağustos günü gün ışıdığında, karanlıktan yararlanıp kaçan birkaç küçük tekne dışında sadece üç Fransız savaş gemisi yüzer durumda kalmıştı. Bunlardan biri karaya oturdu ve kendi tayfası tarafından yakıldı; öbür ikisi kaçmayı başardı - iki gün sonra yakalanmak üzere. Yıllar sonra Napoleon, Bellerophon’un güvertesinde bir mahkûm olarak nihai ada-hapishanesi Saint Hellena’ya doğru yol alırken kaptana, “Planlarımı her zaman İngiliz Filosu bozmuştur,” diyordu.

Nil Savaşı, bir anlamda Trafalgar’dan bile daha önemliydi. Napoleon’un ilk büyük yenilgisiydi ve tüm Avrupa’ya yeniden cesa-ret verdi. Bir bakıma ikinci Dünya Savaşı’ndaki El Alamein Savaşı’na benziyordu. Görünüşte yenilmez fatihlerin, öbür ölümlüler gibi yenildiklerini gösterdi.

Nelson, St. Vincentli Earl’e şunları yazdı: “Lordum, Yüce Tanrı son savaşta Majestelerinin ordularını, 1 Ağustos günü gün batarken saldırdığım düşman filosu karşısında büyük bir zaferle kutsadı. Düşman, Koy’un (Shoals) girişini savunmak için güçlü bir savaş düzeniyle demirlemişti, kanatlarında sayısız gambot, dört firkateyn ve bir top bataryası vardı; fakat bana komuta etme onurunu bahsettiğiniz filoya hiçbir şey dayanamazdı. Malumunuz olan yüksek disiplini, kaptanların, subayların ve öbürlerinin yargı gücü ve yiğitliğiyle filo kesinlikle karşı konulmazdı.”

Zafer haberi bir orman yangını gibi tüm Avrupa’ya yayıldı. Duyguların şimdikinden daha az bastırıldığı bir çağda bireyler

üzerindeki etkisi, neredeyse kendini kaybetmek oldu. Sir William Hamilton'ın eşi Emma (kısa sürede Nelson'la içli dışlı olan) kendinden geçip öylesine yere düştü ki, birkaç gün sonra Nelson'un yazdığı gibi, "... eziklerinden hâlâ kurtulamadı." Londra'da Donanma Bakanlığı'nın ağırbaşlı duvarları içinde bile haberi duyan Lord Spencer bayılıp yere düştü. Siyasal olarak Nil Savaşı'nın başlıca sonucu, Devrimci Fransa'ya karşı ikinci Koalisyon'u meydana getirmek oldu. Napoleon'un İtalya'da kazandığı neredeyse her şey bir tek kısa muharebeyle uçup gitti; Türkiye müttefiklerin safında savaşa girdi. Bununla birlikte en büyük önemi, Fransa'ya karşı savaş daha yıllarca sürmesine karşın, İngilizlerin Akdeniz'in egemenliğini ele geçirmiş olmalarıydı. Sık sık meydan okunmasına ve bazen tehlikeye girmesine karşın, hiçbir zaman kaybetmedikleri bir egemenlik - yirminci yüzyılın ikinci yarısında kendi istekleriyle boşatılmaya kadar.

ALTI

Napoleon ve Nelson

Mısır'da bulunan, Kahire'nin efendisi ve gözleri Doğu'ya dönük Napoleon, Nil Savaşı'nın sonuçlarını tam olarak kavramamış gibi görünüyordu. Onun dehası karadaydı ve bir savaş filosunun -orduyu güvenli bir biçimde taşıyarak gerekliliğini kanıtlamış bir filonun-kayı, bir ülkeyi fethetmenin küçük bir bedeli gibi görünmüş olabilir. Fransa'nın başka gemicileri ve bol kerestesi vardı; yeni savaş gemileri yapılabilirdi. Bu arada işgal edilip yeniden düzenlenecek Mısır -ve Mısır'ın ötesinde Hindistan- vardı. Ne var ki, maiyetinde bulunanların hepsi aynı görüşte değildi. Mısır Ordusunun Genel Saymam M. Poussielgue eşine yazdığı bir mektupta (bir İngiliz savaş gemisi tarafından ele geçirildi) korkularını ifade ediyordu: "Ölümcül çarpışma (Nil) tüm umutlarımızı yok etti; bize katılacak güçlerle buluşmamızı önledi; ingilizlerin meydanı boş bulup Bab-ı Ali'yi bize savaş ilan etmeye ikna etmelerini sağladı; Avusturya İmparatoru'nun kalbinde zar zor söndürülen ateşi yeniden yaktı; Akdeniz'i Ruslara açtı ve onları sınırlarımıza yerleştirdi; Bonaparte'in başarılı muharebelerine borçlu olduğumuz İtalya'yı ve Adriyatik'teki değerli mülklerimizi kaybetmemize neden oldu ve son olarak, Hindistan'da ingilizlerin rahatını kaçırma düşümüz suya düştüğü için, tüm projelerimizi bir kerede boşa çıkardı. Üstüne üstlük, dost ve müttefik görmek istediğimiz Mısır halkını da etkiledi. Bize düşman oldular; Türkler tarafından tamamen kuşatıldık ve kendimizi çok zor bir savunma savaşının içinde bulduk."

Ne var ki, Napoleon öyle güncel sorunlarla uğraşıyordu ki maaziye dalacak zamanı yoktu. Artık Türkiye Fransa'yla savaşta olduğu için, ilk meşguliyeti kuzeyden Suriye'ye saldırmaktı. En azından o an için Hindistan düşüncesini geride bırakıp öbür düşünceye döndü - Osmanlı İmparatorluğu'nu ezmek ve Avrupa'ya doğu kanadından dalmak. Başlangıçta her şey iyi gitti ve 7 Mart'ta Yafa Fransızların eline geçti. Napoleon derhal kuzeyden Akka'ya yürüdü.

Adını verdiği koya tepeden bakan kayalık bir burnun üzerine kurulu olan bu ünlü eski kent, Doğu Akdeniz'in tarihinde çok şeyi simgelemekteydi. Eskiden Akko olarak bilinen kent, ünlü Sur erguvanı çıkarılan dikenli salyangozun bir kaynağı olarak ünlüydü. Askeri ana yol üzerinde bulunduğu ve aynı zamanda Ceüle ve Şam için bir doğal liman olduğundan Akka'nın birçok kuşatmaya sahne olması kaçınılmazdı. Kent, Mısır hükümdarı III Thutmose'un MÖ. 1500 civarında fethettiği yerlerden biri olarak tarihe geçti. Ardından Sur'a bağlandı ve daha sonra da Pers İmparatorluğu'nun bir parçası oldu. Hellenist dönemde adı Ptolemais olarak değiştirildi. *Encyclopaedia Biblica*'da G.A. Smith'in yazdığı gibi, "Mısır, Küçük Asya, Yunan adaları ve anakarası ve İtalya için (Akka) limanı Suriye kıyısındaki en elverişli limandı ve Yeni Ahit döneminin sonuna kadar tarihi, o sahillerden gelen büyük insanların, orada toplanan büyük orduların, Suriye iç-karasından gelen istilacıların kış kamplarının, Yunanlılarla Yahudiler arasındaki sert çatışmaların tarihidir." Akka bir Arap kenti oldu, sonra Birinci Haçlı Seferi'nin askerleri tarafından ele geçirildi ve Salaheddin tarafından geri alındı. Türklerin eline geçtikten sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun gölgesine giren öbür birçok ünlü kent gibi, bir ölüm uykusuna yatmıştı.

Napoleon kuşattığı sırada, savunmaları incelemek üzere Akka'ya gönderilen Kaptan Ralph Miller kentin durumunu harabe olarak tarif eder: "Denize doğru olanlar hariç tüm mazgalların boş olduğunu gördüm. Kentin yıllarca biriken pisliği kapının girişini tamamen kapatacak şekilde atılmış...." Yine de, Napoleon'un ve kenti savunan Sir Sidney Smith'in kariyerinde Akka bir dönüm noktası olacaktı. Napoleon daha sonra Smith'ten şöyle söz edecekti: "Bu adam kaderimi değiştirdi."

İngiliz denizcilerle takviye edilen Türk birliklerine komuta eden Sir Sidney Smith, Nelson'ın denizde yaptığı gibi, Fransızların yenilmez olmadıklarını gösterecekti. Napoleon'a ordusunun büyük bir bölümünü kaybetmesine mal olan Akka savunmasını yürütüşü, İngiliz ordularının daha sonraki ustalıklarının habercisiydi. Yazın sıcağında bataklık ve sıtma yuvası Akka Ovası'nda kamp kuran Fransız ordusunu mahveden hastalık da Türklere ve İngilizlere yardım etti.

Napoleon'un bu eski, güneş yanığı surlar önündeki başarısızlığı, yakın geçmişte felakete uğradığı Ebu-Kir Koyu yakınlarında büyük bir Türk kuvvetine karşı kazanılan kesin bir zaferle telafi edildi. Bundan hemen sonra, ülkede giderek kötüleşen duruma el koymak üzere Direktuvar tarafından Fransa'ya geri çağrılan Napoleon, filosundan geri kalan iki firkateynle doğum yeri Korsika üzerinden geri döndü. Bir filo kaybetmiş, Akka'da başarısız olmuş ve bir orduyu terketmiş olmanın, bir adama kendi ülkesinde kahraman ünü kazandırmayacağı düşünülebilir. Fakat Napoleon sönmeyen bir güneş gibi parlıyordu. Dahası, monarşinin geri gelmesi çok olası görünüyordu - bir mucizeyle askeri bir lider Cumhuriyet'i koruyamazsa. Beş Direktuvardan biri olan Emmanuel Sieyes, "Bir kılıç arıyorum," diyordu ve adeta Doğu'nun cinlerinden biri onun bu sözleriyle uyanmış gibi Bonaparte geri döndü.

1799 kışı boyunca Nelson, Lady Hamilton'a kölece bağlılığıyla hiç de imrenilecek bir görüntü vermediği Palermo'da kaldı. Bu eski Sicilya başkentinin hoşgörölü rahat yaşamı ile "Nil Fatihi"nin şimdi içinde yaşadığı dalkavukluk atmosferi birleşip onun ahlak dokusunu zayıflatmaktaydı. Bereket versin, bu geçiciydi; Nelson'ın denizin temiz havasıyla kendi zamanının en büyük denizcisine dönüşmesi için tekrar denize açılması gerekiyordu. Fakat Palermo'daki aylar, meslek yaşamının en tatsız ayları arasında sayılmalıdır; çünkü siyasal olarak saftı, riyakâr ve dalkavuk saray çevresi kafasını karıştırıyordu.

Hamiltonlar zamanlarının çoğunu, kentin hemen dışında La Favorita olarak bilinen bir villada geçiriyorlardı. Nelson'ın Sicilya günlerinin bir hatırası hâlâ duruyor. Emma Hamilton'ın yatak odasının duvarlarında, o sırada seferde olan filonun bayrak işaretlerinin bir kopyası asılıdır. Lady Hamilton yatak odasının penceresinden, Monte Pellegrino'daki Kraliyet Donanması işaret istasyonuna bakıp limanda toplanan selamlama ateşinin gümbürtüsü duyulmadan çok önce, sevgilisinin eve dönmek üzere olup olmadığını görebiliyordu. Lord Spencer'ın dediği gibi, "yabancı bir sarayda pasif" olmak ne kadar Nelson'a göre değildiyse, deniz de o kadar Napoleon'a uygun değildi.

Yeni yüzyıl Fransa için iyi başladı. 14 Haziran 1800'de Napoleon, Marengo zaferiyle bir kez daha İtalya'nın efendisi oldu. Aynı yıl İngiliz, Nil Savaşı'nda hayatta kalan son iki savaş gemisini, *Le Guillaume Telle* ile *Le Genereux*, jü ele geçirerek küçük bir başarı elde etti. Birincisi Malta'dan ayrıldıktan hemen sonra, İkincisi Malta'ya giderken ele geçirildi. *Le Genereux*'nün ele geçirilmesi özellikle ilginçtir; çünkü *Foudroyant*'in güvertesinde sancağı dalgalanan Nelson tarafından ele geçirildi. O sırada gemide bulunan bir asteğmen, büyük amiralle ilgili canlı bir izlenimi kaydetmiş. *Nelson's Battles*'ta Oliver Warner, Asteğmen G.S. Parsons'ın ağzından öyküyü şöyle aktarır: "Parçalı sisli ağır bir denizde birkaç gün el yordamıyla yol aldıktan sonra Nelson top atışı sesi duydu ve o sırada sancak kaptanı olarak eski yerini alan Sir Edward Berry'e dümeni oraya doğru kırmasını emretti. Amiral sabırsızlandı.

"Berry'e, '*Foudroyant*'ı uçur,' dedi. 'Olmaz, Sir Edward, kesinlikle *Le Génereux*'dür ve benim bayrak gemime yalnızca teslim olabilir! *Northumberland*'ı (avın peşinde olan başka bir İngiliz gemisi) geride bırakmalıyız ve bırakacağız!'

"Berry, 'Elimden geleni yapacağım, efendim,' dedi... 'Su damacanaları ıstralyalara -hamakları kapatın ve herkes yerlerine mermi koysun- ıstralyaları gevşetin, takozları hazırlayın ve direkleri serbest bırakın.'

"*Foudroyant* ileri fırlamaya başladı ve yavaş yavaş öne geçti. 'Amiral yüzgecini (kesik kolunu) çalıştırıyor,' diye not etmiş Parsons. 'Size önerim, demir boyunu geçmeyin.' Haklıydı; çünkü Nelson gemiyi idare eden astsubaya aniden hiddetlendi: "'Bu kadar dikkatsiz olursan kışına tekneyi vururum, hergele! Sir Edward, hava dümeni-ne en iyi baş dümencini gönder.' "Gözcü, 'Önde tuhaf bir yelkenli,' diye bağırdı.

"Nelson, Parsons'a, 'Delikanlı direk başına! Ne - gözlüksüz gidiyorsun, Tanrı belanı versin! Ne olduğunu bana hemen bildir.'

""Bir devriye gemisi ya da firkateyn, efendim.'

""Kimlik işaretini iste.'

""*Success.*'

“Ona kaçan düşmanla bağlantıyı kes işareti ver. Gerçi büyük şans. Seksen büyük topa otuz iki küçük top.”

“Efendim, *Success, Le Généreux*’nın çaparizinde ve iskele bordasına ateş ediyor. Fransız, bir Tuğamiral sancağıyla üç renkli bayrak çekti.” “Bravo, *Success*, yine saldırdı.”

“Yoruldu efendim, ve sancak bordasına ateş ediyor. Avı yaraladı, efendim.”

“Ardından *Le Généreux* bize ateş açtı ve, ‘Herkes dona kaldı, sonuçtan endişe ediyorlardı,’ demiş Parsons. ‘Fakat duman dağılınca, kolu kanadı kırık, fakat bir buldog köpeği gibi düşmanın karşısına dikilen *Success* oradaydı.’

Success’e işaret verin çatışmayı kessin ve arkama geçsin,” dedi Nelson. ‘Boyuna göre iyi iş başardı. Alt güvertesine bir atış yapmaya çalışın, Sir Edward.’

“Üzerine gidiyor.”

“Serinkanlı ve bilinçli bir biçimde direklerine ve serenlerine ateş edin.” “Bu anda *Le Généreux* bize ateş açtı,” diye devam etmiş Parsons, ‘ve bir top mermisi mizana velen a yelkenini delip geçerken, Lord Nelson tepedeki gençlerden birine şaka yollu, müziği nasıl buldun, diye sordu: Ve suratında bir tedirginlik görünce, isveçli XII. Charles’ın duyduğu ilk top atışından ürküp kaçtığı, fakat daha sonra cesaretinden ötürü ‘Büyük’ denildiğini söyleyerek onu teselli etti. ‘Bu nedenle,’ dedi Nelson, ‘gelecekte senden çok şey bekliyorum.’

“Bu noktada *Northumberland* bize katıldı. ‘Birleşik toplarımızın gümbürtüleri arasında üç renkli sancak aşağı indi,’ demiş Parsons. Berry ödülün güvertesine çıktı ve Perree’nın kılıcını aldı, fakat amiral aldığı yaralardan ötürü ölüyordu. ...”

Sonraki on yıl boyunca iki ulus içdenizin denetimi için bir kez daha savaşırken Akdeniz’in suları buna benzer muharebelerle yaranacaktı - havada uçan top mermileri, düşen direkler ve serenler, savaştan ve ölen insanlar. Her zaman olduğu gibi, bu denizin kontrolü için çatışma olduğunda belli limanlar, yerler ve adalar yeniden hatırlanır. Buralar Akdeniz’in odak noktalandı; limanlarının kontrolü için devlerin savaşına tanık olma sırası işte yine Malta’daydı.

Napoleon'un Mısır'a giderken uğradığı ada, neredeyse bir tek top atışı bile yapmadan düşmüştü. Adayı korumak ve Kraliyet Donanması'nın sulara girmesini sağlamak için, Valletta'nın muhteşem savunmalarının arkasında, General Claude Vaubois'nun komutasında dört bin kişilik bir birlik bırakılmıştı. Fakat devrimci hararetleriyle ve yeni emperyal özlemlerinin kibriyle Fransızlar, angaryacı başı değildi. Başlangıçta Maltalılar, sadece baskıcı olmakla kalmayıp son yıllarda etkisiz de olan şövalyelerin yönetiminden kurtulmak için Fransızlara şevkle kucak açmışlardı.

"Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik" tüm dünyadaki insanlara çekici gelen sözlerdir ve Fransızlar bu düşünceleri gerçekten adaya getirmiş ve gerçeğe dönüştürmüş olsalardı, Maltalılar çok büyük olasılıkla yeni yöneticilerinden memnun kalırlardı. Durum öyle değildi. Fransızlar, tarikatın hâzinesini ve adadaki kiliseleri yağmalamanın dışında (Bayrak gemisi *L'Orient*, Ebu-Kir Koyu'nda infilak edince yok olan ganimet), ağır vergiler de koydular. Emekli aylıklarını ödemediler ve öbür yükümlülükleri yerine getirmediler; resmi tefeci dükkânlarındaki faiz oranlarını artırdılar ve adalıların bahtını iyileştirmek yerine, daha da kötüleştirdiler. Adalılar, Kral Kütük'ü Kral Leylek'le değiştirmişti. Ne var ki, Maltalılar başka bir seçenekleri olduğunu anladılar - bu kez İngilizler. Üstün güçlerin göz diktiği küçük adaların, limanların ve üslerin sakinleri, olasılıkları tartıp ona göre karar vermeyi öğrenmişlerdi. Fransızlara karşı bir Malta ayaklanmasının, Nelson'un Ebu-Kir Koyu'ndaki zaferiyle ilgili haberler ulaştıktan bir hafta sonra başlamış olması pek şaşırtıcı değildi.

Bu küçük takımadanın halkı, maddi kaygıların tamamen dışında, devrimci Fransız ateizminden ve adalardaki kiliselerin -yaşam merkezleri olan kiliselerin- yağmalanmasından da son derece incinmişti. Malta'daki bir Fransız konsolosun dediği gibi: "Maltalı, ruhunun derinliklerinde dindardır. Gösterişe kaçmadan görevlerini yerine getirdiği dini daha fazla sever, çünkü ibadeti sadece sahici bir inanca değil, çocukluktan kalma bir alışkanlığa da dayanır. Dinsel törenlerde, öbür insanların gösterilerde ve kutlamalarda buldukları gevşemeyi bulur."

Denizin ortasında dış dünyayla bağlantıları kesik Malta ve Gozo

sakinleri, dinin verebildiği güvene her zaman derin bir gereksinim duymuş gibi görünüyorlar. Yalıtılmışlıklarının her zaman farkındaydılar; Homeros, Kalypso adasının kayalık sahilinde oturan Odysseus'u betimlerken bunu tarif etmişti: "İki gözü iki çeşme, çıplak denize bakıyordu." On dokuzuncu yüzyılda Maltalıların Roma Katolikliğinin biraz barok bir biçimine bağlılıkları, dört bin yıl önce atalarının Ana Tanrıça'ya bağlılıkları kadar güçlüydü. Fransızların Malta kiliselerine yönelik tutumları ve Roma Katolik Kilisesi'nin ada toplumunda işgal ettiği yere saldırıları, ayaklanmayı kışkırtan önemli faktörlerdi.

General Vaubois ve birlikleri Valletta'nın içine ve Büyük Liman'ın etrafındaki alana toplanmak zorunda kaldı; çünkü kırsal kesimin tamamı silah elde ayaklanmıştı ve eski başkent Mdina'daki Fransız garnizonu yok edilmişti. İngilizlerin Malta ablukası teoride Fransızları birkaç ay içinde açlıktan öldürecekti; ama -Brest'ten kalan Fransız filosu Akdeniz'e, ulaşınca- abluka gemileri geri çekilmek zorunda kaldı. Bu durum, Fransızların içeri hatırı sayılır miktarda yiyecek ve erzak sokmalarına olanak sağladı. Ne var ki, sonunda kuşatma altındaki Fransızların Valletta'daki köpekleri, kedileri, hatta fareleri yemek durumunda kaldıkları uzun bir yazdan sonra, General Vaubois teslim oldu. Ona ve adamlarına adadan ayrılıp Fransa'ya gitme izni verildi ve Malta bir İngiliz üssü oldu. Ancak 1814 Paris Antlaşması'yla ada resmen "Britanyalı Majestelerine kayıtsız ve şartsız" ait ilan edilmesine karşın, o zamana kadar da Kraliyet Donanması adanın limanlarını tek başına kullandı.

On iki yıl süren Anglo-Napoleon Savaşı büyük ölçüde Malta yüzünden başladı. Başlangıçta adanın değerinden kuşku duyan İngilizler çok geçmeden üstün stratejik önemini kavradılar. Bu, Napoleon'un hiçbir zaman kuşku duymadığı bir faktördü; çünkü İngiltere'yle son anlaşmazlıktan hemen önce Paris'teki İngiliz Büyükelçi'ye şunları söylemişti: "Barış ya da savaş Malta'ya bağlıdır. Hollanda ve İsviçre'den söz etmeye değmez; önemsizdirler. Bana gelince, kendi payımı aldım. Malta'yı size vermektense, Faubourg Saint Antoine'ı vermeyi tercih ederim." Hollanda ve İsviçre'ye gönderme yapmasının nedeni, Büyük Britanya'nın Fransa bu iki ülkeyi

boşaltırsa on yıl içinde Malta'dan ayrılmaya razı olmasıydı. O nedenle bu küçük ada savaşın yeniden başlamasının önemli bir nedeniydi; yıllar sonra Napoleon'un yenilgisiyle sonuçlanacak savaşın.

Nelson kendi payına, Malta'yı "Hindistan için önemli bir dış savunma hattı olarak" gördüğünü ilan etmiş, "Levant'ta ve İtalya'nın güney kıyılarında bize büyük bir nüfuz kazandıracak. Bu nedenle asla ondan vazgeçmeyeceğimizi umarım," demişti. Akdeniz'deki birçok adanın ve üssün görece önemi hakkında görüşleri sorulan İngiliz amiral Lord Keith şöyle diyordu: "Malta, sözünü ettiğim öbür tüm limanlardan [Mahon, Elba, Sardinya] şu bakımdan üstündü: Limanın tamamı harika tahkimatla örtülüdür; Büyük Britanya'nın elindeyken hiçbir düşman orada karaya çıkma küstahlığını gösteremez; çünkü kuşatma için gerekli sayıda insanı ada besleyemez ve üstün bir filo görününce kuşatan ordu ya teslim olmak ... ya da açlıktan ölmek zorunda kalır. Malta'da cephanelikler, hastaneler ve depolar büyük ölçeklidir. Liman, Mahon'dan daha büyüktür ve girişi epeyce geniştir."

Bu olağanüstü yıllarda kısa bir süre öne çıkan bir ada da dağlık, maki kokulu Elba'ydı. Mayıs 1814'te, tahttan indirilen Fransa İmparatoru, İngiliz firkateyni *Undaunted*'la Elba'nın büyük limanı Portoferraio'ya girdi. Doğum yeri Korsika'nın parıltılı sularından çok uzak değildi. O sırada bile Napoleon'un limana bir savaş gemisiyle ya da hiç olmazsa kendisine eşlik eden bir savaş gemisiyle girmeyi istemesi anlamlıydı. Dediğine göre, Cezayirli korsanlardan endişe ediyordu. Ölümünden yüzyıllar sonra bile Barbaros'un gölgesi bu denizde hâlâ varlığını sürdürüyordu - Büyük İskender'den bu yana en olağanüstü askerin kederli omuzlarına düşen bir gölge. Geriye dönülüp bakıldığında Napoleon, herhalde en çok Hannibal'e yakındır. Nelson, İskender gibi, başarıdan başarıya koşarken öldü. Napoleon, Hannibal gibi, hayatta kalıp düşmanlarından kaçtı; düşmanlarıyla yeniden hesaplaşmaya çalıştı; başarısız oldu ve sürgünde öldü. Hem Napoleon, hem Hannibal iyi general ve büyük yöneticiler; fakat ikisi de son çözümlemede başarısızdı.

YEDİ

Savaşın Sonra

Nelson 1805'ten itibaren ölüydü. Akdeniz'de barışı büyük ölçüde sağlayan savaş denizde değil, denize giriş yollarında yapıldı. Trafalgar Burnu, Sagres Burnu'ndan çok uzak değildi; Denizci Henrique ilk gemilerini Atlantik'in büyüsunü bozmaya buradan göndermişti. Napoleon, 1815'ten beri, doğduğu denizden binlerce mil uzakta Saint Hellena adasında sürgündeydi.

"Yüz Gün" felaketinden sonra teslim olduğunda, İngiltere Veliht Prensi'ne şunları yazmıştı: "Yüce Ekselansları, ülkemin aklını çelen hiziplere ve Avrupa'nın en büyük güçlerinin düşmanlığına maruz kalınca, siyasal kariyerime son verdim ve Themistokles gibi, İngiliz halkının konukseverliğine başvurmaya geliyorum. Onların yasalarının koruyuculuğuna sığınıyorum; Yüce Ekselansları, en güçlü, en kararlı ve en cömert düşmanını olarak bu korumayı bana bahsetmenizi dilerim."

Bu, Latince ifadeyle *bostis generis bumani*, "insan ırkının düşmanı" ilan edilen bir kişiden gelen olağanüstü bir istekti. Napoleon'un kendisini Themistokles'le karşılaştırması bir Akdenizli için akla uygundu; fakat doğru olmaktan çok uzaktı. Themistokles, Salamis'te Yunanistan'ı Pers istilasından kurtarmıştı; oysa Napoleon, yirminci yüzyılda Almanya'nın yöneticilerine kadar, tarihte en çok Avrupalının ölümünden sorumlu olan kişiydi.

Napoleon'un bilançosunda muazzam bir borç hanesi varsa, bir alacak hanesi de olduğu kabul edilmelidir. Birinci Konsül olduğunda Fransa anarşi içindeydi ve ülkeye hukuku ve düzeni geri getiren oydu. Cumhuriyet'in mâliyesini de sağlam bir temele oturttu ve *Code Civil* (Madeni Yasa) reformu belki de en büyük başarısıdır. O ve onun yönetimi altında çalışan eğitimli hukukçular Roma hukuku ile Fransa'daki geleneksel hukukun en iyi yanlarını birleştirerek sağduyuyu mantıkla ve bir tarih duygusuyla birleştiren bir

yasa derlemesi ürettiler. Bu, birçok Akdeniz ülkesi tarafından uygulanan ve uyarlanan bir sistemdi. Mısır'a götürdüğü bilginler, bu eski diyarın uygarlığını Avrupa'ya tanıtmak için çok şey yaptılar. Akdeniz dünyasına büyük bir katkıda bulunan, fakat uzun Türk egemenliği süresince Batı'nın neredeyse unutmış olduğu Mısır, artık doğru bir bakış açısıyla uygarlığın beşiklerinden biri olarak görülüyordu. Mısır Enstitüsü ve Fransız dilinin Mısır'da ve Levant'ta yaygınlaşması, Fransa'nın aldıkları karşılığında Doğu'ya verdiği iki katkıydı. Döşemede, mücevherde, birçok sanatta ve zanaatta Mısır temaları, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında bütün Avrupa'da öne çıkacaktı.

Napoleon döneminin öbür anlamlı yan ürünü de, arkeolojinin bir merak olmaktan ciddi bir bilim dalına dönüşmesiydi. 1806-1814 yıllarında, Napoli'deki Fransız yönetimi döneminde Pompeii kalıntılarında sistematik kazılar yapıldı ve eski Roma dünyasının bu karutı -aniden sönen yaşamıyla o kadar canlı- dönemin sanat ve bilim insanlarının geçmişi kavrayışları üzerinde devrimci bir etki yarattı. Adeta gömülü kentin barlarından ve genelevlerinden, villalarından, dükkânlarından ve kaldırımlı sokaklarından gelen eski dünyanın nefesi solunuyordu. İnsanlar Pliny'nin kentin ne kadar bunalıcı olduğuyla ilgili betimlemesini yeniden okudular ve Pompeii ile kardeş kenti Nerculaneum, emperyal Roma zamanında yaşamın nasıl olduğunu insanlara hatırlattı. Akdeniz dünyası satyr'leri ve kentaur'larıyla, dans eden Faunus'ları ve fallik Silenleriyle, şarabı, zeytini ve şahin gözlü kadırgalarıyla, binlerce salona ve kütüphaneye girdi.

Büyük fatih sahnedan ayrıldığı ve onun geçişiyle oluşan çalkantı Doğu'da ve Batı'da dindiği için, deniz yeni bir çehre kazanmaya başladı. Batı havzasında, artık egemen güç olan Büyük Britanya Cebelitarık ve Malta'daki üslerinden tüm ana gemi yollarını kontrol ediyordu. Doğu havzasında Osmanlıların ölü eli hâlâ kentlerin, limanların ve adaların üzerindeydi; fakat orada da bağımlı halklar -büyük ölçüde Devrimci Fransa'nın uyandırdığı özgürlük düşünden esinlenen- baskıcılara karşı silah kuşanınca büyük değişiklikler olacaktı. Hâlâ Büyük Yelken Çağı'ydı; fakat Buhar Çağı da ufuktaydı ve çok geçmeden deniz, sınai Kuzey'in ürünlerini de birlikte getiren,

hem buharla, hem yelkenle çalışan büyük metal gemiler tarafından dönüştürülecekti.

Avrupa'da barışın dolaysız sonucu ticaretin muazzam bir genişlemesi oldu ve bu genişlemeden Akdeniz de epeyce yararlandı. Yıllarca İngiliz ve Fransa ablukası, ülkeler arasında mal ve insan geçişini tıkarken, kıtadaki sürekli savaş da ticari ve kültürel değişimleri eşit ölçüde engellemişti. Fakat şimdi, kıtada barış ve denizde Kraliyet Donanması'nın egemenliğiyle birlikte, Akdeniz yüzyıllardır bilinmeyen türden bir gelişme dönemine girdi.

Ticaret yollarının daha önceki sağlıksızlığının başlıca nedenlerinden biri kısa sürede yok edilecekti. On altıncı yüzyıldan beri Akdeniz'deki Avrupa trafiğine bela olan Cezayir krallığı 1830'da Fransızların eline geçti. Buna yol açan sadece Fransızların değil, İngilizlerin ve daha da fazlası Amerikalıların da gayretiydi. Akdeniz'e şimdi giren bu yeni güç -kökenini Akdenizli denizci Kristof Kolomb'a borçlu bir güç, Amerikalılar- Berberi Kıyısı korsanlarına haraç ödemekten bıkmıştı.

Cezayirli korsanlar, savaşan bir Avrupa gücünü öbürüne karşı yüzyıllar boyunca kullanabilmişlerdi ve Napoleon Savaşları sırasında da böyle olmuştu. En azından Nil Savaşı'ndan sonra denizde üstünlük kurmuş olmasına karşın, korsanlarla anlaşmak Kraliyet Donanması'nın işine gelmişti. Cezayirli'lere haraç ödeyerek firkateynleri ve abluka gemilerini epeyce sorundan kurtarmıştı; fakat her zaman Fransızların sürekli taciz edilmesi koşuluyla. Amerikalılar duruma çok farklı baktılar ve artık Akdeniz ülkeleriyle hatırı sayılır miktarda ticaret yapmakta oldukları için, gemilerinin ele geçirilmesinden ya da güvenli geçiş için haraç ödemek zorunda kalmalarından son derece rahatsızdılar. 1803'te Komodor Edward Preble'in komutasında bir filo, bir zamanlar St. Jean Şövalyeleri'ne ait olan ve Turgut tarafından onlardan alman eski kale kent Trablusgarp'a gönderildi. Bu ilk sefer başarısızlıkla sonuçlandı; çünkü otuz altı topluk bir firkateyn, *Pkiladelphia*, karaya oturdu ve ele geçirildi. Ne var ki, Deniz Yüzbaşı Stephen Decatur kaleden yapılan top atışları altında Trablusgarp limanına girip firkateyni yakınca ve bir tek adam bile kaybetmeden geri çıkınca, bu başarısızlık telafi edildi. İki yıl sonra,

bir Amerikan filosu eski Kyrene’de, başka bir korsan yuvası olan Derne limanına saldırdı ve kentin hükümdarım, Amerikan bayrağı taşıyan gemilerden haraç isteyemez hale getirdi.

Berberi korsanların sonu ve Kuzey Afrika’da Fransız sömürge yönetiminin kurulması, bir Fransız ordusunun karaya çıktığı ve Cezayirlielerin hızla teslim olduğu 1830’da geldi. Fakat bütün bölgenin yatışmasına ve Berberi Kıyısı belasının tarihe karışmasına hâlâ birkaç yıl vardı. Aslında Norman Douglas’ın daha önce aktarılan ifadesi doğrudur: “Buharlı gemi icat edilmeseydi, Berberi korsanlar hâlâ bizimle birlikte olabilirlerdi.” Üç yüz yıl boyunca tüm denizci güçlerden haraç aldılar; Cezayir, Avrupalı ulusların ticari teknelerini güvenle çalıştırmanın karşılığında kentin egemenlerine sundukları “hediyeler”le ve korsanlıktan elde edilen ürünlerle dünyanın en zengin kentlerinden biri olmuştu.

İngilizlerin, yakın zaman düşmanları Fransa’nın Kuzey Afrika kıyısına yerleşmesinden özellikle mutlu oldukları söylenemez. Fakat bu Kuzeyli ülke gözünü Hindistan’a ve Doğu’ya, dünyanın uzak köşesindeki sömürgelerine ve Atlantik’in ötesindeki Kanada’ya çevirmişti. Bu dönemin İngilizlerine Akdeniz esas olarak kültürlerinin deposu, klasik bilginin kaynağı ve zengin genç beyefendilerin eğitimlerini tamamlamak için düzenlenen “Büyük Tur”la gittikleri bir alan gibi görünüyordu. Horace bilgisi, İtalya’nın mimarisini tanıma, şarap zevki ve aristokratça sayılan belli bir davranış zarıflığı - soylular, oğullarının güney denizinden bunları getirmelerini bekliyorlardı. Fakat İngilizler yüzyıllar içinde Akdeniz kültürünü o kadar çok özümsemişlerdi ki -ev tasarımlarında, şiirlerinde, bilimlerinde ve siyasal düşüncülerinde- uygarlığın bu “Ana Tanrıça”sıyla kaçınılmaz olarak içli dışlı olmuşlardı. Fransa’nın Kuzey Afrika kıyı şeridinde (denizasıırı geniş topraklarıyla karşılaştırıldığında çok küçük bir alan gibi görünen) yerleştiğini görmeye katlanmış olabilirler; fakat “Yunanistan” ve “Hellas” sözcüklerinde karşı koyamadıkları bir duygusal ağırlık vardı.

Yunan Bağımsızlık Savaşı’na İngilizlerin bulaşması, tarihte ilk kez bir ülkenin yalnızca bir ideal için savaşa girmesi olarak tarif edilebilir. Doğrudur, Haçlı Seferleri’nin tetiğini de idealizm çekmişti - ve

bu seferlere katılan insanların çoğu kuşkusuz maddi bir kazanç arulamamıştı; fakat bunlar “ulusal” savaşlar değildi. Uluslararasıydılar ve tüm Avrupa uluslarından bu savaşlarda yer alanlar kendilerini, kâfir Müslümana karşı savaşan Hristiyanlar olarak görmüşlerdi. Tüm eski savaşlar ve Avrupa milliyetçiliğinin gelişimini izleyen tüm savaşlar yalnızca kazanç ve maddi zenginleşme güdülerine dayanmıştı. Fakat Osmanlılara karşı Yunan ayaklanmasına bulaşan İngilizler, Yunanistan toprağına sahip olma arzusuyla hareket etmediler. Onları özendiren, her şeyden çok şiirsellikti. Büyük ölçüde İskandinav denizcilerin torunları olan bir halk için belki de uygun olanı buydu; ozanları (bir bakıma Homeros gibi) onlara atalarının savaş hikâyelerini anlatmıştı.

Büyük ölçüde Fransız Devrimi’nden kaynaklanan -Romantik Devrim’in- iklim, eğitimleri büyük ölçüde Yunan ve Latin edebiyatına dayanan İngiltere’nin nesir yazarlarının, şairlerinin ve ressamlarının tekrar kaynağa yönelmelerini sağladı. Akdeniz onları çağırıyordu. Byron’ın bazı eserlerinin başlıkları, bu dönemde İngiliz edebiyatındaki Akdeniz eğiliminin göstergesidir: *Korsan*, *Korinthos Kuşatması*, *Sardanapalus*, *Abydos Köprüsü* ve *Don Juan*; bu şiir, “yarı çıplak, seven, doğal ve Yunan” genç âşıkların portresiyle açık deniz kokar. On dokuzuncu yüzyıl İngiliz şairleri Akdeniz’i ve özellikle Yunanistan toprağını sürekli canlandırırlar.

Yunan adaları, Yunan adaları!

Sevip şakıdığı ateşli Sappho’nun,

Boy attığı savaşla barış sanatlarının,

Delos’un yükselip, Phoebos’un doğduğu!

Ölümsüz yaz, yıldızlar yine onları Hepsi batar, ama batmaz güneşleri. . .

Kenetlenir dağlar üstünde Marathon’un - Ve Marathon bakıp durur denize. . . .

Keats hemen hemen tüm şiirlerinde, Byron’dan farklı olarak hiç görmediği Yunan toprağıyla ve eski Yunanlılarla meşgul oldu. Homeros’u düşünerek şunları yazdı:

Dururken yapayalnız dev bilinmezlikte,
 Seni işitiyorum ve Kyklad'ları,
 Kıyıda oturan biri gibi; yanıp tutuşan,
 belki, görmek için derinlerin yunus-mercanım.

Shelley de, Avrupa uygarlığına herkesten fazla katkı sağlamış
 ülkeden gelecek bir rönesansı düşlüyordu:

Başlıyor yeniden büyük çağı dünyanın,
 Dönüyor yeniden altın yıllar,
 Bir yılan gibi değiştiriyor dünya ...
 Yıllanmış kış tohumlarından gömleğini. ...
 Yarıyor şimdi deryayı daha yüce bir Argo,
 Yüklenmiş sonraki zamanın ödülünü;
 Bir başka Orpheus şarkı söylüyor yeniden,
 Seviyor, ağlıyor ve ölüyor.
 Yeni bir Odysseus ayrılıyor yeniden Kalypso'dan yelken aç-
 mak için yurduna.

Elbette gerçeklik düştün tamamen farklıydı. H.A.L. Fisher'in dediği gibi: "Yunanlılar ... çok büyük ölçüde cahil Slavlardan ve Arnavutlardan gelmeydiler. Türk, Latin ve Slav söz dağarcığından keyfince alman ve Egeli denizcilerin argolarıyla dolu, keçi çobanlarının ve denizcilerin ağzına göre şekillenmiş Yunancanın bir biçimi olan Rumca konuşurlardı. Yunan harfleri kullanırlardı; fakat Homeros'un şiirleri ve Aiskhylos'un trajedileri Çince de yazılabilirdi." Bu modern Yunanlıların antikitenin Yunanlılarıyla ortak yanları, birbirleriyle uyumlu hareket edememe yetenekleriydi. Byron'ın Yunanistan mektuplarını okumak hüzün verir; çünkü Yunanlıların sonu gelmez çekişmelerini, riyakârlıklarını ve para konusunda düpedüz namussuzluklarını ele alırlar. Bataklik Missolonghi'de sıtmadan ölerək Yunanlılara herhangi birinin yapabileceği en büyük hizmeti yaptığında, Yunanlılar hakkında neredeyse toptan bir düş kırıklığı içindeydi. Hellas'ın özgürlüğü için şehit olan Byron, Yunanlılar ve davaları lehine uluslararası bir coşku dalgası yarattı. 1824'te ölümü, müttefikleş

özellikle de Kraliyet Donanması olaylara el koyuncaya kadar Yunan Bağımsızlık Savaşı'ndaki en can alıcı olaydı.

Üç yıl sonra, Yunanistan'ın batı kıyısı açıklarında, bu bölgenin yaşamını neredeyse Preveze Savaşı kadar etkileyen bir deniz savaşı yapıldı. Bu savaşla birlikte, Barbaros'un Osmanlı donanmasının gücünü kanıtladıktan üç yüz yıl kadar sonra, 1453'te İstanbul'un düşüşünden beri deniz iletişimine ve ticaretine yönelen tehdit sonunda ortadan kaldırıldı. 20 Ekim 1827' de İngiliz, Fransız ve Rus birleşik filosunun bir Osmanlı-Mısır kuvvetine karşı yürüttüğü Navarin Savaşı, yeni ve bağımsız bir Yunanistan krallığı'nın yaratılmasına neden oldu. Can çekişen Osmanlı İmparatorluğu, bir daha iyileştiremediği yarayı da burada aldı. *The Battle of Navarino*'da C.M. Woodhouse, tarihsel arka planın bir resmini verir: "Büyük güçler Yunan devriminin başarılı olmasını istememişti. Napoleon Savaşları'nın kasılmalarından sonra, barış antlaşmasının amacı savaştan önceki statükoya geri dönmek olmuştur ve Osmanlı İmparatorluğu o statükonun bir parçasıydı. Hepsinin, özellikle de Avusturya ve Rus imparatorlarının en çok korktukları şey, Osmanlı topraklarının parçalanacağı ve kendileri dışında birilerinin büyük payı kapacağıydı. 1820'lerin sonundan önce 'Avrupa'nın hasta adamı' olarak ünlenen Sultan'ı bu korku hayatta tutuyordu. Yunanlılar, Muhammedi baskıcılara karşı kendilerine yardım için büyük güçlere güvendiler; fakat umdukları olmadı. Sadece Ruslar biraz cesaret verdi; fakat onlar da, esas olarak Akdeniz'e inen bir basamak olarak Yunanistan'ın kontrolünü ele geçirmek için bunu yaptılar. Avusturyahlar Yunan bağımsızlığına açıkça düşmandı; Prusyalılar da öyleydi; Fransızlar ve İngilizler, Yunan dostu özel gruplar dışında kayıtsız kaldılar. ..." Yine de, karışık bir dizi nedenden ötürü -Dışişleri Bakanı George Canning de aralarında olmak üzere, birçok eğitimli İngilizin Yunan dostu oluşu önemli nedenlerden biriydi- Navarin Savaşı yapıldı ve Türk filosu fiilen yok edildi.

Nil ve Trafalgar istisnalarıyla birlikte, bu, on dokuzuncu yüzyılda gerçekleşen en sonuç alıcı savaştı. Çarpışmaya katılan gemilerin büyük bir bölümü Kraliyet Donanması'na ait olduğu için, Akdeniz'deki İngiliz varlığını pekiştirdi. Dahası, komuta eden Amiral

Codrington, Trafalgar'da hizmetinde çalıştığı eski başkomutanı Lord Nelson'la aynı üsluba ve değere sahip bir donanma subayıydı. Türk filosu kendi payına büyük bir cesaret ve yiğitlikle savaştı. Savaşla ilgili anlatımlardan öyle anlaşılıyor ki, eski savaşlar okunduğunda sıkça olduğu gibi, eğer insan ırkının enerjisi ve dayanıklılığı yapıcı işbirliğine yöneltilmiş olsaydı, sadece Akdeniz değil, bütün dünya çok önce Cennet Bahçesi'ne benzeyebilirdi.

Navarin Savaşı Yelken Çağı'nın bu denizde gerçekleşen son büyük savaşıydı ve adı bilinmeyen bir İngiliz denizcinin anıları (*Life on Board a Man-of-War*, 1829), muharebenin canlı bir resmini verir. "Yüzbaşı Broke kılıcını çekti ve emredilinceye kadar ateş etmememizi söyledi. 'İyi nişan alın ve seçerek ateş edin - onlara İngiliz oyununu göstermenin yolu budur,' dedi. Güvertede şapkasını çıkardı ve Türkleri alkışlamamızı söyledi, bütün kalbimizle alkışladık. Sonra, 'Toplardan uzak durun,' diye haykırarak 'ATEŞ!' emrini verdi ve anında tüm toplar, bizimle aynı hizada duran Türk Arniral'in gemisinin bordasına boşaltıldı. . . . Teknemizde öldüğünü gördüğüm ilk kişi bir deniz piyadesiydi ve düşman bize daha beş ila altı el ateş etmişti. Hemen arkamdaydı. Süngeri onun elinden almıştım ve arkama döndüğümde, onu ayaklarımın dibinde, adeta bıçakla kesilmiş gibi, kafasınıboynundan ayrılmak üzereyken gördüm. Yemekhane arkadaşım Lee cesedi top arabalarının arasından çekip, gemi vasatındaki arka merdivenin altına çıkardı. ... Gemi vasatının güvertesindeki payandaya bağlı, 'savaş suyu' denilen bir su fıçısı her zaman vardır; güvertenin ön tarafındaki subaylardan biri kokpite giderken arka tarafa geldi, su içmek istedi. Bir şarapnel parçası sağ kolunu ağır bir biçimde yaralamıştı ve sol kolu da, maşrapayı ağzına götürmeyecek kadar berelenmişti. Beni şaşırtan bir çeviklik ve şevkle top kullanan De Squaw maşrapayı aldı ve fıçının ağzındaki kan ve pisliği bir tarafa ittikten sonra maşrapayı doldurup subaya uzattı; fakat tam yaralı adamın ağzına tuttuğu sırada, isabet eden bir misket mermisiyle parçalanıp yere yığıldı. ... Bir İngiliz gemici tehlike anında ne kadar soğukkanlı olursa olsun, bu bakımdan hiç kimse Türklere yetiştirmez. George Finney iyi görünümlü, şık giyimli birini filikaya çekmişti. Filikanın baş tarafına oturur oturmaz piposunu doldurmaya

başladı, aynı rahatlıkla çakmağı çaktı ve inanılmaz bir umursamazlıkla piposunu tüttürmeye başladı. Türk soğukkanlılığının başka bir örneğinden söz edebilirim; bu olay bizim gemimizde olmadı, fakat güvenilir kişilerce bana anlatıldı. Fransız firkateyn *Alcyone'nun* tayfası, giyimine bakılırsa donanmada rütbeli olduğu anlaşılan bir Türk'ü enselemişti. Güverteye getirildiğinde kolu o kadar parçalanmıştı ki, kesilmesi gerekiyordu; bu yüzden, sanki yaralı değilmişçesine rahat ve sanki firkateyne bir ödül kazandırmışçasına gururlu bir şekilde kokpit merdivenine yöneldi. Parçalanmış kolunu gösterdi ve cerraha işaretlerle kesilmesini istediğini anlattı. Kesik kolu gerektiği gibi sarılıp bandajlanan Türk güvertenin yolunu tuttu, suya atladı ve kendi teknesine yüzdü. Tek koluyla bordaya tırmanırken görüldü, fakat güverteye çıktıktan birkaç dakika sonra gemi infilak etti. ..."

Yazar anlatısının bir bölümünü yaralıların tedavi edildiği kokpit betimlemesiyle bitirir: "Yoğun feryatlar; cerrahlar ve yardımcılar, onların çıplak kolları ve kanla lekeli yüzleri, her tarafta ölümün son acıları içinde, cerrah bıçağı altında çığlık atarak ölen ve ölmekte olan insanlar korkunç bir sefalet sahnesi oluşturmakta ve 'şanlı savaşın görkemi, onuru ve töreni'yle uğursuz bir karşıtlık meydana getirmekteydi."

Şu ya da bu şekilde Akdeniz, o narin, o zarif deniz, ilk savaş kavgası üzerinde emeklediğinden beri bu tür sahnelerle çirkinleştirilmekteydi. Yunanistan'ın tekrar bağımsızlığa kavuşmasına büyük ölçüde yardımcı olan Navarin Savaşı, bu eski toprakların ve "balıkla kaynayan" bu suların efendisinin kim olacağı konusunda yürütülen savaşıardan sadece bir tanesiydi. Sonuncusu da olmayacaktı. Fakat şimdi, neredeyse bir yüzyıl boyunca deniz görece sakin olacaktı. Uzak adarım dayattığı *Pax Britannica* Akdeniz'e, *Pax Romana*1 dan beri bilinmeyen türden bir barış getirdi.

SEKİZ

Adalar ve İngilizler

Akdeniz’de İngiliz varlığı, bu denize egemen olmuş öbür güçlerinkinden biraz farklıydı. Öbür birçokları gibi İngilizler de başlangıçta ticaret için buraya gelmişlerdi. Fakat Fransa’yla savaşın zorunlulukları onları bir Akdeniz gücü olmaya itti. Bu bakımdan, eğilimlerine rağmen emperyal sorumluluklar üstlenmek zorunda kalan Kartacalılara benziyorlardı. Doğrudur, tarihin o döneminde İngilizlerin dünya çapında bir imparatorlukları vardı; fakat bilinçli olarak bu imparatorluğun bir uzantısını da Akdeniz’de ara: maya çalışmadılar. Başlangıçta Malta’ya bulaşmak istememeleri, bu genel yaklaşımın bir göstergesidir. İon Adaları’na yönelik tutumları da bir bakıma öyleydi.

Korfu, Kefalonya, Zakynthos, İthaka, Kithira, Lefke ve Paksos, bağlı birçok küçük adayla birlikte İon Adaları, ya da Yunanca adıyla Heptanesoi (Yedi Ada) olarak bilinen ada grubunu oluşturmaktaydı. Haçlıların 1204’te Konstantinopolis’i fethinden beri bu adalar Venedik tarafından yönetilmekteydi ve bu büyük Adriyatik kentinin etkisi hâlâ görülür. Egemen sınıflar İtalyanca konuşmaktaydı, Roma Katolik Kilisesi kuruldu ve Yunanca, tüm Akdenizli çiftçilerin ve balıkçıların, doğuştan muhafazakârlığıyla eski tarzlarına ve kültürlerine dört elle sarılan köylü sınıfların dışında, konuşulmaz oldu. Venedik yönetiminde adalar gelişti ve Korfu’nun asırlık zeytinleri ve bereketli vadileri, Venediklilerin aşıladığı akıllı hayvancılığa hâlâ tanıklık eder. (Korfu’da ağaç dikenlere özel ödüller vererek ağaç dikmeye teşvik etmişlerdi.)

1797’de Venedik Cumhuriyetinin çöküşünden sonra adalar Fransa’ya bağlandı, fakat bu uzun sürmedi. İzleyen patırtılı yirmi yılda Ruslaş Türkler, İngilizler ve Fransızlar adaları elde etmeye çalıştılar. Sonra 1815’te Paris Antlaşmasıyla “İon Adaları Birleşik Devletleri” oldular ve Büyük Britanya’nın özel koruması altına alındılar. Bu koruyuculuk, 1864’te Yunanistan krallığına devredilinceye kadar

devam etti. İngiliz valilerin Phaiakalıların ülkesi antik Korkira ve Odysseus'un İthaka krallığını yönettiği yıllar önemsiz değildir. O sırada bütün Akdeniz'de olup biten birçok şeyin tipik örnekleridirler.

Alman filozof Hegel, İngilizler için, "maddi varoluşu ticarete ve sanayiye dayanır ve İngilizler dünyaya karşı uygarlığın misyonerleri olma ağırlığını ve sorumluluğunu üstlenmiştir; çünkü ticari ruhları onları her denizi ve karayı geçmeye, talep yaratmaya ve girişimi teşvik etmeye ve her şeyden önce ticaret için gerekli koşulları -yani, hukuksuz bir şiddet yaşamının terk edilmesi, mülkiyete saygı ve yabancılar kibarlık- yerleştirmeye iter" diyordu. Bu tutum, yabancı yönetiminden hoşlanmayan, mülkiyete fazla saygılı olmayan (kendilerinin değilse) ve yeni elde edilen özgürlükleriyle tam bağımsızlık arzusuna kapılan Yunanlılara yabancıydı. İon Adalarındaki İngiliz himaye yönetimi, her zaman mutlu bir yönetim değildi. Anglosakson ve Levanten doğanlar, ortak noktaları olsa da, çok huzur içinde yan yana oturmadılar.

Bu dönemde adalara yapılan bir ziyareti betimleyen Viskont Kirkwall şunları yazar: O sırada Korfu'da oturan Albay Napier, "bir keresinde, çığlıklar işitince ve soylu bir İonlunun karısını dövdüğünü öğrenince evin içine daldı ve oracıkta, şaşkın kocaya süvari kamçıyla cezasını verdi. Kuşkusuz, hemen ardından mağdura onurunu kurtarma fırsatı verdi. Fakat bu tür konulardaki Batılı inceliklerden habersiz ve tabancaya alışık olmayan İonlu, tabancayla vurulmanın kamçılanmak utançını telafi edebileceğini anlamak istemedi."

Viskont yerel mutfak konusunda da yorum yapmaktaydı: "Zeytinyağı ve sarmısak genellikle tüm yemeklerde vardır. Adada yetiştirilen sarmısak, iç tüketime yetmez; açığı kapatmak için bu acı yiyecekten yılda yaklaşık 1.500 kilo ithal edildiğinden emindim. Sarmısağın sürekli ve sabunun ender kullanılması, bir İngiliz çok kötü etkiler." 1858'de, o sırada İon Adaları Yüksek Komiseri olan William Gladstone, İngiliz tahtının bu tuhaf ve bir bakıma sorunlu mülkünde bir gezinti yaptı. "Paksos'ta, öbür yerlerde olduğu gibi, Yunan Kilisesi'nin büyüklerine sonsuz hürmet gösterdi. Korfu'da Başpiskopos'un elini açıkça öperek ve saygıyla takdisini alarak İngilizlerin belki de liberal tiksintisini uyandırmıştı. ... Paksos'un basit Piskoposu da, Yük-

sek Komiser'in din adamlarına gösterdiği nezaketten haberi yokmuş gibi görünüyor. Mr. Gladstone Piskopos'un elini alıp saygıyla öptükten sonra, Ortodoks takdisi almak için öne eğildi. Kendisinden ne beklendiğini bilmeyen Piskopos tereddüt etti; belki de Anglikan Kilise'nin bir mensubunun onun takdisini isteyebileceğini düşünemediği için. Ne yar ki, sonunda gerçeği anladı ve hızla öne eğilerek İngiliz Tahtı'nın temsilcisinin iltifat etme arzusunu yerine getirmeye çalıştı. Ne yazık ki, o anda geciken takdisin gelmeyeceğini düşünen Gladstone aniden başını kaldırdı ve kafasını piskoposun çenesine çarptı. Genel Vali ve öbür izleyiciler, böyle bir törenin ciddiyetine uygun davranmakta epeyce güçlük çektiler. ..."

On dokuzuncu yüzyıl boyunca, bu uzun ceketli İngiliz ekâbirler, peşlerinde karıları, çocukları ve piknik sepetleri ile güneş şemsiyelerini taşıyan hizmetçilerle Akdeniz'de dolaşıp durdular. Öbür birçok yerin yanı sıra, Atina'nın yeni tuhaf sarayında görüleceklerdi. Burada Bavyera Kralı'nın oğlu Kral Otho'ya, Agamemnon ve Odysseus gibi adlar taşıyan mavi çeneli Yunan *evzone'ler* eşlik ederken; Alman danışmanlar, kralın yeni uyruklarının namussuzlukları ve döneklilikleri hakkında sürekli homurdanıyorlardı. Capri'de (Napoleon Savaşları sırasında kısa bir süre İngiliz bayrağı altına giren) Tiberius'un villasının harabelerine hayranlık duyarken görüleceklerdi. Palermo, Taormina ve Sirakusa onları iyi tanıyordu; ve bu dönemden itibaren eski dünyanın birçok kentinde, Bristol ya da Splendid, Grande Bretagne ya da Albion adlı oteller yükselmeye başladı.

Şimdi en azından ticarete denizin *lingua franca'sı* olarak Fransızca'yı geride bırakmaya başlayan dilleri dışında, başka yararlar da getirdiler. Sanayi Devrimi'nin şaşırtıcı itici gücü evrensel olarak kendisini hissettirmeye ve bu güney topraklarında taklit edilmeye başladı. Uzun süreden beri durgunluk vardı; fakat kuzeyden gelen bu rüzgârın harekete geçirdiği taze bir akıntı bütün denizi silkeliyordu. Su tesisatı, su tedariki ve yol yapımında ilerlemeler, gittikleri her yerde yeni gelenleri izledi. Örneğin, küçük Paksos'ta limana hâlâ su getiren demir boruların üzerinde V.R. (Victoria Regina) damgası vardır. Cebelitarık ve Sicilya'dan Yunanistan'a, Kıbrıs'a ve Mısır'a kadar; pek çok eski otelde ve özel evde demirdöküm tuvalet sarnıçla-

rının üzerinde hâlâ Londra ve Birmingham markaları ve “The Great Niagara” gibi yazılar vardır. Bu yüzden İngilizler halk sağlığını korumaya ve ulaşım alanlarında, ilk kez Roma’nın dünyaya kazandırmış olduğu ilerlemeleri Akdeniz’e (bu tür şeyleri büyük ölçüde unutmuş olan) geri getirdiler.

Ne var ki, bu adalarda, özellikle de dağlık Kefalonya’da sürekli huzursuzluk vardı. İngiliz himaye yönetimi kurulduktan hemen sonra, Yunanistan’la birlik ajitasyonu başladı. Byron, Kefalonya’da günlüğüne şunları yazmıştı: “Bu güzel köydeki dairemin penceresinde durduğumda, dalgaların ve gökyüzünün mavisi arasında uzaşıp giden Mora’nın uzak çizgileriyle birlikte, adaları, dağları ve denizi gösteren güzel ve saydam bir ay ışığının serin, fakat durgun asudeliği beni yazabilecek kadar sakinleştirmekteydi.” Fakat resmin bir de öteki yüzü vardı ve Byron bunu iyi biliyordu; çünkü aynı adada şunları da yazdı: “En kötüsü [Yunanlıların], (kaba, fakat gerçeği olduğu gibi anlatan tek ifadeyi kullanırsak) düpedüz yalancı olmalarıdır; Havva Cennet’te yaşadığından beri doğru sözlülükten bu kadar uzak kimse olmamıştır.” İngilizler biraz da gönül rahatlığıyla 1864’te adaları geri verdiler - Kral Otho’ya olmasa da- Otho zaten tahttan indirilmişti. Schleswig-Holstein’li bir Alman olan yeni Kral I. Georgios da, yüzyıllar içinde kanları değişmiş olsa da, Yunanlıların hâlâ Akdeniz’deki en hizipçi halk olduğunu anlayacaktı.

Bu *Pax Britannica* dönemini en iyi özetleyen ada Malta’ydı. Malta, St. Jean Şövalyelerinin en parlak döneminde olduğu gibi, yine bütün denizin odak noktası olmuştu. Çok geçmeden yelkenden buhara geçen İngilizlerin büyük Akdeniz filosu burada, La Valette’nin kentinin çatık kaşlı tahkimatının altına demirledi. Deniz piyadeleri burada yürüdü ve İngiltere’nin silah fabrikalarından gelen yeni dev savunma topları, modası geçmiş, fakat daha süslü eski topların yerini almaya başladı. Buraya amiraller ve generaller, şairler ve ressamlar, gezginler ve sosyete hanımefendileri geldi - bazıları İngiliz kışının gri kasvetinden kaçmak için, bazıları görev icabı, bazıları Mısır’a ve Hindistan’a gitmek üzere ve bazıları “balık avlama filoları” evlenilebilir kızlarını, genç subaylara göstermek için. Akdeniz’e İngiliz ilgisi bu küçük kireçtaşı adaya odaklandı ve neredeyse “bir kimse olan

herkes" şu ya da bu zamanda buraya geldiği için, bu kişilerin ada ve onun etrafındaki denizle ilgili yaptıkları kimi yorumları not etmek ilginçtir.

Adanın Fransa'dan kurtarılmasında önemli bir rol oynayan ve adanın sivil komiseri olan Tuğamiral Sir Alexander Ball, 1804 yazında kendisini yeni bir özel sekreterle baş başa buldu: Samuel Taylor Coleridge. Bir afyon bağımlısı olan Coleridge, bu güneşli adada hem sağlığına, hem bağımlılığına çare arıyordu. Bununla birlikte, onun sıcaklığını ve dikkate değer muhabbet yeteneğini takdir edebilen ve zeki bir adam olan Alexander Ball'la yakın bir dosduk kurdu. Şairin Malta'da ve daha sonra Napoli ve Roma'da geçirdiği aylar doğasını ve eserlerini epeyce etkiledi. Coleridge'in Malta'ya geldikten kısa süre sonra Hristiyanlığa geri dönmesi anlamlıdır.

Herkesten çok bir Akdeniz âşığı olan Lord Byron'ın gezilerinin birinde bu adaya uğraması kaçınılmazdı. Burada, doğasına uygun olarak derhal evli bir genç kadma âşık oldu; kendisini unutmamasını istediği ve şöyle seslendiği kadma:

... düşün Kalypso'nun adacıklarını
geçmiş günlerin sevdirdiği.

Fakat Byron'ın yergici yanı hep tetikteydi ve "soylu lord"un yurttaşlarca Malta'ya kazandırılan -tüm öbür Akdeniz topraklarında yaptıkları gibi – garnizon atmosferine hayranlık duymadığını görmek hoştur. "Küçük bir askeri sera" dediği adaya vedasında yazdığı gibi:

Elveda ey lütufkâr kadınlar!
Elveda kırmızı ceketler ve kıpkırmızı yüzler!
Elveda askeri kılıkla çalım satanlar!
Elveda mağrur hava!

Yirmi yıl kadar sonra, Akdeniz tarihinde daha da büyük bir iz bırakacak bir adam adaya geldi. Benjamin Disraeli o sırada yirmi altı

yaşında, kibirli, tez canlı ve zeki bir gençti. İspanya, Malta, Amavuduk, Atina, Konstantinopolis, Mısır ve Filistin'i ziyaret ettiği özel bir Akdeniz turu, bölgeye ve özellikle de doğu havzasına sürekli ilgi göstermesine büyük ölçüde katkıda bulundu. Bu ilgi 1878'de Osmanlılarla ustaca bir anlaşma yapmasına yol açacaktı; bu anlaşmayla Britanya Kıbrıs'ın işgalini ve yönetimini devraldı. Disraeli'nin Yahudi kanı onu Doğu'ya çekiyordu, Sami halklar arasında kendisini rahat ve yuvada hissediyordu. Anglosaksonların sert üst dudakları ve soğuk mavi gözleri onun doğasının bir parçası değildi ve Sami Malta'da gönlüne göre bir iklim bulmuş olması pek şaşırtıcı değildir. Byron gibi, o da adayı savunan İngilizleri sempatik bulmadı. Valletta'dayken görünüşü ve davranışıyla ilgili, gezide kendisine eşlik eden arkadaşı William Meredith'in yazdığı bir betimleme duygularını açıkça ortaya koyar: "*Majo* (İspanyolca "züppe") ceketi, gökkuşağının tüm renklerini taşıyan bir kuşak ve pantolonla bir dizi ziyarette bulundu; bu harika giysiyle tüm Valletta'yı dolaştı ve ahalinin yarısı işini bırakıp onu izledi.. . Görüntüsü kesinlikle ona göre değildi: Sümbül gibi uzun kâhküller, parmaklarında yüzükler, altın zincirler ve en nefis kadifeden giysiler. Konuşması da, doğru kabul edilen ve hürmet edilen her fikri tartışma konusu yapan, İngiliz ordusunun kabul gören tüm değişlerini alaya alan saldırgan bir konuşmaydı. Görüşlerine karşı çıkan her cesur askeri bir çırpıda yenmesine olanak sağlayan büyük bilgisi ve belleği, işleri daha da kötüleştirmekteydi."

Bu kırmızı yüzlülerin, Disraeli'yi babasına yazdığı bir mektupta tarif ettiği kılıkta görünce daha da kızardıkları düşünülebilir: "Yunanlı bir korsanın kılığıyla. Bir şilin büyüklüğünde gümüş düğmeleri olan kan kırmızı bir gömlek, tabancalarla ve hançerlerle dolu kocaman bir kuşak, kırmızı şapka, kırmızı papuç, geniş mavi şeritli ceket ve pantolon...." Yine de, yaşamının bu en gösterişli evresinde bile Disraeli keskin bir gözlemciydi. *Henrietta Temple'de* şunları yazar: "Malta kesinlikle hoş bir yerdir. Kenti Valletta, soylu mimarisiyle Avrupa'nın herhangi bir başkentiyle boy ölçüşür; çevre bölgenin kayalıktan başka bir şey olmadığını itiraf etmek gerekir; yine de Berberi kıyısına, İtalya'ya ve Sicilya'ya yalan yerler, doğal güzelliğin en yüce halini sevenlere sınırsız bir kaynak sunar."

Adanın öbür ziyaretçileri Sir Walter Scott ile William Makepeace Thackeray'dı. Scott 1831'te adaya geldiğinde çok hasta bir adamdı (ertesi yıl öldü). İngilizlerin Akdeniz gezisi için Scott'un emrine bir firkateyn vermeleri, o sırada sadece Scott'a değil, bizzat edebiyata yönelik duygularını göstermesi bakımından anlamlıdır. Haçlıların ve eski şövalye günlerinin âşığı Scott, son Haçlıların mesken tuttuğu bu adanın atmosferinden doğal olarak esinlendi. *The Siege of Malta* (Malta Kuşatması) başlıklı yeni bir romana başladı -Waverley dizisinin sonuncusu olarak tasarladı; fakat tamamlamadan öldü. Valletta'yla ilgili, "Bu kent gerçekten bir düştür," ve ziyaretinin son günü kenti dolaşırken, "Bundan bir şey çıkaramamam kötü olacak," diyordu. Aristophanes'in komedilerini çeviren John Hookham Frere de, adaya yerleşen dostları arasındaydı.

Birkaç yıl sonra, Pacific and Orient Line müdürlerinin parasız bilet verdikleri Thackeray da Malta'ya geldi. *Sketch Books*'unda adayı canlandırışı ilginçtir; çünkü Kraliyet Donanmasının harcamalarının ve kuzeyle yeni ticaretin adanın refahını ne kadar artırdığını gösterir.

"Valletta'ya, deniz tutmuş gezginin hayran olduğu en heybetli ve en hoş sahnelerden biri olan limanın girişine ulaştık. Küçük havza yüzlerce gemiyle kaynıyordu; gün ışığında caka satan dünyanın tüm bayrakları altında yük alan gemiler ve çığlık atan tayfalar; limana girip çıkan, kömür alan ve boyanan, oflayıp puflayan düzinelerce siyah buharlı gemi; kanat gibi suya çarpan uzun parlak kürekleriyle sağa sola ok gibi fırlayan narin savaş mavnaları; yüksek başları ve beyaz tenteleriyle yüzlerce boyalı kasaba teknesi. ... Bu işlek mavi suyun etrafında, gün ışığında pırıl pırlı parlayan ve akla gelebilecek her türlü tahkimada kaplı kayalıklar yükselir; sağda bayraklı ve fenerli St. Elmo; karşıda bir saray gibi görünen Askeri Hastane; ve her tarafta büyüklüğüne göre dünyanın en güzel ve en heybetli kentinin evleri.

"Birçok yabancı kentte olduğu gibi, daha yalandan incelediğinizde sizi düş kırıklığına da uğratmaz. Sokaklar canlı, rahat görünüşlü insanlarla doludur; öyle görünüyor ki, yoksullar balkonlu ve cumbalı güzel taş saraylarda oturuyorlar. Işıklar ve gölgeler, çığlıklar ve pis kokular, manavlar ve balık tezgâhları, tüm ulusların giysileri

ve konuşmaları; kürek şapkalı rahipler ve sakallı kapüsenler;* tütün, üzüm, soğan ve güneş; tabelalar, şişelenmiş siyah bira dükkânları, Watergate'ten ünlü merdivenleri çıkarken, daha önce hiç tanık olmadığım kadar hoş ve canlı bir sahneyle karşılaşırken yabancının gözüne batan küçük şapeller ve aziz heykelleri."

Manzara ressamı, ünlü "Saçma" şiirlerin yazarı ve Kraliçe Victoria'nın suluboya sanatı hocası Edward Lear da, Akdeniz'e aldığı kadar veren gezgin Britonlardan biriydi. Yunanistan'ı, özellikle de İon Adaları'nı da iyi tanıyordu. 1863'te adalara yaptığı bir ziyaret sırasında bir mektupta, "Kış yoktu, fakat buna karşılık 43 küçük deprem vardı," diye yazar. *Views in the Seven Ionian Islands*, adaların niteliklerini en doğru yansıtan eserdir. Bundan birkaç yıl önce o da Malta'ya -birkaç kez ziyaret ettiği ve sert manzarasını sempatiyle resmettiği bir ada- gelmişti. Bir keresinde bir arkadaşına yazdığı gibi: "Sürekli Baracca noktasında çizimler yapıyorum - niyetim bir gün buranın bir resmini yapmak; Valletta ve Senglea'nın güzel sokaklarını bir aşağı bir yukarı dolaşıyorum; hoş sıcaklığın ve mavi gökyüzünün keyfini çıkarıyorum; günbatımında limandan geçen binlerce küçük kayığı izliyor ve Maltalıların aktifliğine ve çalışkanlığına hayran oluyorum; rahiplerin sürekli çan sesini Tanrı için bir tür haz saymasına şaşıyorum; kalaylı kâselerden bol bol bira içiyorum...."

On dokuzuncu yüzyılda dünya meselelerine bu kadar egemen olan Victoria İngilteresi, kültürüne Akdeniz'in yaptığı katkı değerlendirilmedikçe anlaşılamaz. Kraliyet Donanması bu denize barış getirdi ve bunu izleyen tüccarlar ve diğerleri ticaret ve refah getirdi. Güney toprakları ve bu topraklardaki İngiliz üsleri, bu yeni ziyaretçilerin iltifatına onları zeytinle, kertenkeleyle ve sıcaklıkla tanıştırma iltifatıyla karşılık verdi. Eski Roma günlerinde Yunanistan'a "Büyük Gezi"ler yapan "turistler" olmuştu; fakat İngilizler, sözcüğün modern anlamında ilk turistlerdi. Bin bir nedenle, fakat büyük ölçüde klasik eğitimleri nedeniyle eski ana denize geldiler, eserlerini orada güçlendirdiler ve karşılığında geriyepeyce para ve kültür bıraktılar. Şu ya da bu şekilde bu Güneyli dünyaya borcunu kabul etmeyen çok az büyük Viktoryen yazar vardır. Tennyson, Arnold, Browning,

* Fransisken rahibi. - ç.n.

Ruskin, hatta Oscar Wilde ve Ernest Dowson - eserleri, Homeros'un, Vergilius'un, Dante'nin ve Cattulus'un anılarıyla doludur. Akdeniz topraklarından alınan imgelerdir bunlar.

Baygındı isteksiz hava kıyıda bir uçtan bir uca,
Soluyordu sıkıntılı bir rüya gören biri gibi.
Duruyordu dolunay vadinin üstünde. ...
Derken biri dedi: "Dönmeyeceğiz artık"
Ve bir ağızdan söylediler şarkılarını: "Adamız
çok uzağında dalgaların; artık gezip dolaşmayacağız."

Tennyson'ın "Lotus Yiyenler" şiiri, bu Kuzeyli insanlar arasında "her şeyin daha önce olup bitti"ği tuzlu, gelgitsiz havzaya duyulan nostaljiyi ifade eden binlerce eserden sadece biridir.

DOKUZ

Victoria Dönemi

Akdeniz’de uzun ve sakin yaz dönemleri, yelkenli gemilerin kapitanlarına ve tayfalarına hep hüsrânı yaşatmıştı. Napoleon Savaşları sırasında yazılan seyir defterlerinde ve mektuplarda, Toulon açıklarında gemi kabaran bir dalgayla yalpalaymca, güneşin ağarttığı yelkenler lime lime olurken ve halatlar makaralara sürtünüp aşınırken boş sallanan serenlerini izleyen abluka filolarının hissettiği kızgınlığı anlatan birçok gönderme vardır. Romalıların çok önceleri fark ettikleri gibi, yelkenli tekne, buğday gibi büyük yükleri taşımak dışında bu denize gerçekten uygun değildi. Uygun rüzgâr yedek yelkenleri de bulunan kadirga, küçük ve bozulabilir kargoların taşınması için olduğu kadar savaşa da daha uygundu.

Büyük savaş gemileri ve onların ticarete kullanılan eşdeğerleri, yelkenli büyük kargo gemileri, rüzgâr sistemlerinden -Hint Okyanusu’nun muson rüzgârları ya da Atlantik’in düzerdi esen alize rüzgârlarından- yararlandıkları okyanus denizyollarında yeterince etkiliydiler. Ne var ki, Akdeniz’de, yaz aylarında Ege’deki az sayıdaki istisna hariç, bu tür düzenli rüzgârlar yoktu. Yelkene bağındı bir gemi, sisli İon Denizi’nde ya da Sicilya’nın batısındaki puslu denizde sadece üst yelkende çok hafif bir esinti alabildiği için bir haftadan fazla hareketsiz oturabilirdi. Bu, yüzyıllardır insanların zihinlerini meşgul eden bir sorundu ve etkili bir mekanik itme biçimine gerek vardı. Sonunda on dokuzuncu yüzyılda buharlı deniz motorunun icadıyla birlikte insan, deniz gezisinin tüm biçimini değiştirmenin eşğine geldi.

Fransızlar, Amerikalılar ve İngilizler, buharlı motoru gemilerde kullanıma uyarlama sorununu çözmeye hemen hemen eşit katkıda bulundular. 1788’de William Symington buharla çalışan küçük bir çarklı gemi inşa etmiş ve Dumbartonshire’da bir gölde çalıştırmıştı. Fakat 1807’de suya indirilen ünlü *Clermonfuyla* buharlı gemide ilk ticari başarıyı elde eden kişi Amerikalı Robert Fulton’dur. Yüzyılın ilk

otuz yılında onu başkaları izledi. Bunların arasında, büyük olduğu (1.300 tondan fazla) ve Atlantik'i on dört günde geçebildiği için ilk Atlantik yolcu gemisi sayılan *Grand Western* de vardı.

İngiliz ve Fransız donanma bakanlıkları, kendilerinden önce başka birinin buharlı savaş gemilerinden oluşan bir filoyu harekete geçirmesinden ciddi bir biçimde korkmaktaydı. Ne var ki, başlangıçta ilk buharlı motorların hantal mekanizması, çarkların ve çark kutularının gemi bordalarında çok yer kaplaması ve böylece top sayısını sınırlandırması en azından savaş gemileri için yelkenin varlığını sürdürmesini sağladı. Ancak pervanenin icadından sonra ya da daha doğrusu gemilerde pratik olarak kullanılmasından sonra (Sirakusalı Arkhimedes MÖ. üçüncü yüzyılda bir su pervanesi icat etmişti), buhar gerçekten verimli oldu. 1845'te İngiliz Donanma Bakanlığı buharlı şalupa *Rattler*'a bir pervane taktı ve verimliliğini ve çarklara üstünlüğünü kamtlayan bir dizi deneme yaptı. İnsan denize ilk açıldığından beri dünya denizlerinin ve okyanuslarının en büyük dönüşümü için zemin artık hazırды. Bir buharlı deniz motoruna uygulandığı şekliyle pervanenin icadı, Denizci İnsan'ın tarihinde doruk noktalardan biriydi. Bundan böyle hem savaş, hem ticaret gemileri çok değişecekti ve Akdeniz, dünyadaki öbür denizlerden görece daha fazla bu icattan yararlanacaktı. Yaz aylarının gelgitsiz durgunluğu fethedilecekti ve kaptanlar, daha önce hiç var olmayan bir güvenle varış zamanlarını söyleyebileceklerdi.

Bununla birlikte, Akdeniz'i içine alan bir sonraki savaşta gemilerin büyük çoğunluğu hâlâ yelkenli teknelerdi. Bunun nedeni, Nil ve Trafalgar'ın yelkenle kazanıldığını unutamayan İngiliz Donanma Bakanlığı'nın muhafazakârlığıydı. Donanma subayları makineye ve makinenin gerektirdiği her şeye (ateşçiler ve mühendisler gibi) biraz tiksintiyle bakıyorlardı. Yelkenli savaş gemisini kusursuzlaştırmışlardı ve yitip gitmesini istemiyorlardı.

The Navy of Britain'da Michael Lewis şunları yazar: "Kırım Savaşı, ana filomuz hâlâ tam armalı yelkenli gemilerden oluşurken bizi yakaladı. Örneğin, 17 Ekim 1854'te Sivastopol bombardımanına katılan İngiliz gemilerinden sadece ikisi pervaneliydi. Muharebe kimseye fazla itibar kazandırmadı. Küçük çarklı ve pervaneli teknelerin

çabasıyla itilmeleri ve mevzi tutmaları aşırı zaman alan yelkenli gemiler çok uzak mesafeden düşman bataryalarına ateş ettiler ve çok fazla hasar gördükleri halde çok az hasar verdiler. Fakat iki pervaneli gemi çok daha büyük bir ciddiyetle çok daha hızlı bir biçimde muharebeye girdi ve daha kısa mesafeden ateş açtı.... Öbür yerlerde de buharlı küçük gemiler oldukça iyi iş başardılar. Örneğin Nisan 1854'te Odessa'da savaşırken buharla çalışan beş çarklı gemi düşmanın obüs atışlarından ciddi zarar görmeden kurtulmayı becerdi ve limandaki tesislere epeyce hasar verdi. Gemilerimizden hiçbiri belirgin bir başarı elde edemedi; çünkü savaş, tarihte saldırının (yeni obüs toplarının temsil ettiği şekliyle) geçici olarak savunmanın önüne geçtiği anlarından birine ulaşmıştı..."

Britanya ile Fransa'nın kendilerini müttefik durumda bulduğu Kırım Savaşı, birçok karışık nedenden kaynaklanmasına karşın, esasında Batı Avrupalı güçlerin Rusları Akdeniz'den uzak tutma kararıyla bağlantılıydı. Akdeniz'in uzak eklentisi Karadeniz'de gerçekleşmesine karşın, ilgiyi Çanakkale Boğazı'nı, İstanbul Boğazı'nı ve bizzat İstanbul'u dost ellerde tutma zorunluluğuna odakladı ve aslında savaş da bu nedenle başladı. Akdeniz'e Rus ilgisi, İstanbul yönünde genişleme politikasını saptayan ilk kişi ve Rus donanmasının yaratıcısı olan Büyük Petro'nun hükümdarlığına kadar (1672-1725) geri gidiyordu. Çar I. Nikolay'ın da Malta'da gözü vardı ve önceki I. Aleksandr, Napoleon tarafından yenilgiye uğratılmadan önce St. Jean Tarikatı'na mali yardımda bulunmuştu ve sürgüne gittikten sonra da tarikatın Büyük Üstat'ı olmuştu.

Her iki tarafta beceriksizliğin, hastalığın ve sert Rus kışının neden olduğu korkunç kayıplarıyla Kırım'daki çatışma, kelimenin gerçek anlamında Akdeniz havzasındaki yaşamdan uzaktı. Bununla birlikte, deniz gücünün önemini bir kez daha kanıtladı. *Encyclopaedia Britannica*'da E.W. Sheppard ile E.J. Hudleston çatışmayı şöyle özetler: "Askerlik sanatı söz konusu olduğu kadarıyla Kırım savaşı genellikle İngiliz tarihinde en kötü yönetilen muharebe ve bir koalisyon savaşının güçlüklerinin ve tehlikelerinin önde gelen bir örneği olarak görülür. Yine de daha geniş bir bakış açısından, Müttefiklerin payına orduların oldukça takdire değer bir mahareti olarak da gö-

rülebilir. Farklı uluslardan gelen birliklerden oluşan, bölünmüş ve *yetersiz bir liderlik altında 200.000 kişilik bir kuvvet*, her bakımdan üstün bir düşmanın topraklarına ayak basabildi; düşmanın politikasının devamı bakımından yaşamsal olan güçlü bir kaleyi pençesinden koparıp alabildi; mücadele sırasında kendi gücünün iki katma varan kayıplar verdirebildi. Tarihte, deniz gücüne dayanan orduların menzili ve gücüyle ilgili daha çarpıcı bir örnek yoktur. ...”

Savaşın bir yararı da Florance Nightingale’in başlattığı hastane reformuydu. Bu yalnızca İngiltere’yi etkilemedi; çünkü yaptığı iyileştirmeler ve önerileri bütün Avrupa’da birçok ülke tarafından kopuya edildi. Kırım Savaşı’ndan kaynaklanan başka bir büyük ilerleme de, elektrik kablosunun kullanılmasıydı. İngilizlerin ve Fransızların savaş alanı karargâhlarından başkentlerine mesaj göndermek için elektrik kablosu ilk kez kullanılıyordu. Bu yeni buluş bilgi aktarma sürecini on günden yirmi dört saate indirdi. Daha sonra geliştirilip ticari amaçlarla kullanıldığında, elektrik kablosu birçok yalnız adarım yalıtılmışlığına son verdi ve radyo tarafından geride bırakılmaya kadar, denizin bir ucunu öbürüne bağlamada en önemli aygıttı.

Kırım Savaşı, yüzyılın sonuna kadar ağır aksak ilerlemesine karşın, giderek yerini buharlı ve pervaneli gemilere bırakan yelkenli büyük savaş gemisinin sonunun habercisi oldu. Kürekler yelkene, yelken buhara boyun eğmişti ve 1870’lere gelindiğinde ahşap da yerini demire bırakmıştı. Yine de, Akdeniz’in küçük ticaret teknelerinin çoğu yirminci yüzyılın ikinci yarısına kadar ahşap yapılı yelkenli gemi olarak kalacaktı. Ancak İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra etkili küçük dizel motorların gelişimi yelken ticari olarak denizde görünmez oldu. Fakat çok geçmeden on binlerce yat kılığında geri geldi; yat sahipleri yelken ile dizel motoru birleştirmekle Akdeniz’de seyirin sorunlarına ideal bir çözüm bulduklarını gördüler.

Bu yüzyılda savaş gemisi tasarımında başka bir önemli değişiklik de, gülle atan düz atışlı toptan patlayıcı bir top mermisi atan yivli topa geçti. Bu, daha sonraki deniz savaşlarında devrim yarattı; çünkü hedef artık “geminizi düşmana yanaştırmak” değil -Nelson’un zamanında olduğu gibi- düşmanla uzun mesafeden çarpışmaktı. 1885’te Sir William Armstrong devrimci ve son derece etkili bir top

üretti: Daha sonraki tüm donanma toplarının babasını. Çok yivliydi ve uzun bir mermi atmaktaydı; top gömleği de muazzam bir güç kazandıran ustaca bir teknikle güçlendirilmişti. İleri doğru atılan önemli bir adım da, topu kuyruktan doldurmaktı ve bu şekilde atış sayısı muazzam ölçüde artırılabilirdi. Armstrong'un topu 1880'lere kadar deniz savaşına uyarlanmamasına karşın, yirminci yüzyılın dünya savaşlarında Akdeniz'de kullanılacak tüm topların atasıydı.

Denizde bu gelişmeler olurken, denizi çevreleyen topraklardaki olayların şekli hızlı bir değişime uğruyordu. Devrimci Fransa'dan kopan büyük fırtınanın geride bıraktığı dalga ve kabarma sadece Yunanistan'ın dağlık, zeytin gümüşü topraklarını etkilemedi. Fransa'da geri gelen monarşi daha çökmeden önce bile, İtalya yabancı işgalcilerine karşı isyan alevleriyle yanıyordu. Kuzeyde Habsburglar ülkenin büyük bir bölümünü yönetirken, güneyde Bourbonlar, Napoli ve Sicilya krallıklarında yoz ve etkisiz bir yönetim sürdürmekteydi. Napoleon başarısız olmuş olabilir; fakat İtalya'yı yönettiği yıllarda halka, Roma'nın çöküşünden beri tanık olunmayan bir parça istikrar ve aydınlanma getirmişti.

Batıda, İspanya yarımadasında başka bir Bourbon, Napoleon'un yenilgisinden sonra geri dönmüştü. Hem İspanya'nın, hem Portekiz'in denizaşırı imparatorlukları uzun erimde çökmeye mahkûmdu ve çöküşleriyle birlikte ana ülkelerindeki yaşam daha da dermansızlaştı. Durgunluk, iflas ya da yarı iflas, devrimler ve başarısız devrimler, tiranların geri dönüşü, kurtulmaya ve ünlü geçmişi canlandırmaya dönük mutsuz ve etkisiz girişimler - bunlar, bir sonraki yüzyıl boyunca İberya yarımadası sakinlerinin yaşam şeklini oluşturdular.

Akdeniz'in bu batı kara-kütlesi adeta denizlerin ötesinden gelen bir enfeksiyona, yerel bir ilacı olmayan bir hastalığa yakalanmış gibiydi. Atlantik'in kapılarını ilk açan Portekiz ve bu özgün "buluş"tan yararlanan İspanya, etkisiz yönetimleri ve kiliselerinin (ve dolayısıyla eğitimlerinin) baskıcı doğası nedeniyle, değişimin hızlı olacağı bir çağın taleplerini karşılayamayan ülkelerdi. İngiltere, Amerika sömürgelerini kaybetmiş, fakat başka sömürgeler bulmuştu ve Sanayi Devrimi'nin yaratıcısı olmaktan da yararlanmıştı. Portekiz ve

İspanya'nın bu yeni sanayi çağında etkili bir biçimde rekabet etmek için ne araçları, ne yöntemleri, ne kömürleri, ne demirleri, ne de bilimsel itici güçleri vardı. Adeta Hercules Sütunlarını yarıdıktan ve büyük deniz aşırı imparatorluklar kurduktan sonra güçleri tükenmişti.

Akdeniz kuşkusuz Nietzsche'ye "ebedi tekerrür" öğretisini öğreten denizdir: "Tüm şeyler ebediyen tekrarlanır ve onlarla birlikte biz de; sonsuz sayıda zaman önce biz zaten vardık ve bizimle birlikte tüm şeyler de." Vaaz'ın bilinmeyen yazarı, sapına kadar bir Akdenizli, çok uzun zaman önce şu bilgiyi aktarmıştı: "Bir nesil gidiyor, bir nesil geliyor; fakat dünya ebediyen duruyor. Güneş doğuyor ve güneş batıyor ve yerine, doğduğu yere koşuyor. Yel cenuba gidiyor ve şimale dönüyor; döne döne gidiyor ve yel dönüşlerini tekrar ediyor. Bütün ırmaklar denizin içine akıyor, fakat deniz dolmuyor; ırmaklar aktıkları yere, yine oraya akmaktalar. ... Ne var idi ise, olacak odur, ne yapıldı ise, yapılacak odur; ve güneş altında yeni bir şey yok."*

Mısır'da, çarkların kaçınılmaz dönüşünün yarattığı devrim, bu önemli vilayetdeki Türk kontrolünün bir Arnavut, Mehmet Ali tarafından zayıflatılmasını zaten yaşamıştı. Memlûkleri devirdikten sonra epeyce aydınlanmış bir despot olarak kendisini göstermişti. Ülkenin pamuk sanayiini harekete geçirmiş, Sudan'ı fethetmeye kalkışmış ve eski ülkesini yeni bir yüzyıla taşımaya başlamıştı. Mehmet Ali'nin ve oğlu İbrahim'in Yunanistan'ı ele geçirme düşü, Navarin Savaşı'yla darmadağın oldu. Osmanlı İmparatorluğu'nu ezip Mısır ile birlikte yeniden yoğurma tutkusu, Büyük Güçlerce hoş görülmezdi.

Türkiye'nin, "Avrupa'nın hasta adamı'nın durumu onları yeterince telaşlandırıyordu, fakat Doğu'da yeni bir güçlü imparatorluğun doğmasına izin vermeye niyetleri' yoktu. Herkesten çok İngiltere, Napoleon'un başaramadığını başaran ve Hindistan'a bir tehdit oluşturan güçlü bir Müslüman güç düşüncesine katlanamazdı. Ne var ki, Mehmet Ali'nin öbür oğlu Sait Paşa'nın hükümdarlığı döneminde Mısır'ı dönüştürecek olan şey, Napoleon'un düşlediği girişimin başarıyla sonuçlandırılmasıydı - Akdeniz'i Kızıldeniz'e bağlayan bir

* *Eski Ahit, Vaiz, 1:4-7, 9.*

kanalın yapımı. Bu kanal açıldıktan sonra, İngilizler nihai amaçlarının Mısır'ı kontrol etmek olması gerektiğini kavramakta gecikmediler; çünkü anahtarı kendilerinde olmadıkça bu yeni "Doğu Kapısı" güvenli olamayacaktı. Ufkun ötesinde görülmeyen Hindistan, Akdeniz'deki eylemleri ve politikaları bir kez daha belirledi.

Geçmişte Akdeniz'i Nil üzerinden Kızıldeniz'e bağlayan bir su yolu vardı. Aristoteles, Strabon ve Pliny ilk kanalın inşasını Firavun Sesostris'e atfeder; fakat Karnak'ta bir sütunun üzerindeki kitabeden açıkça anlaşıyor ki, I. Seti döneminde (MÖ. 1313-1292) bir kanal vardı. Bu kanal Kızıldeniz'i doğrudan Akdeniz'e değil, Nil'e bağlıyordu. Kanal yavaş yavaş alüvyonla dolup kapandı, ta ki MÖ. 520'de Pers I. Dareios tarafından yeniden açılıncaya kadar. Romalılar zamanında bu ilk kazıyı korumak ve onarmak dışında fazla bir şey yapılmamış görünüyor. Mısır fatihi Amr bin As, bugünkü Süveyş kasabasının yakınında Kahire'yi Kızıldeniz'e bağlayan yeni bir kanal yaptırdı. Fakat bu ilk girişimlerden hiçbiri doğrudan kıstağı yarmaya kalkışmadı; eski firavunların emrinde böyle bir kanal açmayı olanaklı kıla- cak köle emeği bulunmasına karşın. Fakat Mısır ve daha sonra Arap imparatorluğu günlerinde bir yöneticinin kaygısı, bizzat Mısır (Nil ve Kahire) ile Kızıldeniz arasında bağlantıydı. Kendi topraklarında Akdeniz ile Kızıldeniz arasında doğrudan bir bağlantı açmanın hiçbir avantajı, aslında pozitif tehlikesi yoktu. Kayıtlara göre kıstaktan bir kanalı tasarlayan ilk kişi, ünlü Harun Reşid'in, Bizans filosunun kanaldan geçip Arabistan'a saldırabileceği düşüncesiyle projeden vazgeçtiği söylenir. Napoleon'u, öbür sorunların ve kaygıların dışında, Akdeniz'in seviyesi ile Kızıldeniz'in seviyesi arasında yaklaşık dokuz metrelik bir fark olduğunu hesaplayan mühendisi J.M. Lepère kanal inşaatına başlamakten vazgeçirdi.

Fransız konsolosluğunda görevli Ferdinand de Lesseps, Lepère'in anılarını okuduktan sonra planın uygulanabilir olduğuna karar verdi. Daha ileri bilimsel bilgiler vardığı sonucu destekledi ve 1854'te kıstakta gemilerin geçebileceği bir kanal inşa etmek amacıyla Compagnie Universelle du Canal Maritime de Suez seçildi. İngilizlerin başından itibaren bu düşünceye karşı çıkmaları kaçınılmazdı. Yine burada da Hindistan'a bir tehdit vardı - yeni bir iletişim yolu

açılıyordu ve bütün iş eski düşman Fransa'nın elindeydi. O sırada başbakan olan Lord Palmerston, de Lesseps'in destek görmesini engellemek için elinden geleni yaptı. Bunun olanaksız olduğunu, İngiliz deniz üstünlüğüne zarar vereceğini ve Fransızları Doğu'ya karıştırma niyetinde olmadığını savundu. Ne var ki, de Lesseps'in, 1886'da Fransızlara resmen imtiyaz tanıyan Sait Paşa'yla yakın bir dostluğu vardı. Şirket hisseleri arz edildi; sermaye, 400.000 hisseli ve 200 milyon frank olacaktı. Bir aydan daha kısa bir süre içinde 300.000'den fazla hisse için başvuruda bulunuldu. Fransa bu hisselerin büyük bir bölümünü, 200.000'ini, Osmanlı İmparatorluğu 96.000'ini istedi. İngiltere, Avusturya, Birleşik Devletler ve Rusya şirketten kesinlikle uzak durdular. Geri kalan hisseleri de Sait Paşa aldı. Bu Mısır hisselerinin, Fransızların kanal şirketinde egemen ortak olma düşlerinin Aşıl topuğu olduğu daha sonra anlaşılabilecekti.

25 Nisan 1859'da, daha sonra Sait Paşa'nın adı verilen kentin ve limanın yakınında ilk kürek kuma saplandı. Bu, Akdeniz'in tarihinde herhangi bir büyük savaş kadar anıtsal bir olaydı. Bütün denize yeni bir yaşam gücü verecek ve sonraki yüzyıldaki geleceğini belirleyecekti. Havzanın doğu ucu Osmanlıların yönetiminde tekrar durgun bir göle, büyük deniz güçlerinin uzak durabildikleri ve durdukları bir alana dönüşmüştü. Fakat İngilizlerin karşı çıktıkları Süveyş Kanalı'nın yapımı büyük güçlere Hindistan'a yeni ve hızlı bir yol kazandıracak ve içdenizin ticaretini canlandıracaktı.

Kanal yapımının neden olduğu başka bir şey de, Britanya'yı Mısır sorunlarına bulaştırmak oldu - ve Lord Palmerston'ın başından beri bu düşünceye itibar etmemesinin bir nedeni de buydu. Tarih boyunca hiçbir yabancı güç elini ateşe sokmadan Mısır'la başa çıkamamış gibi görünüyor. Gibbon'ın "Mısırlıların hurafeciliği ve inatçılığı" betimlemesi, İskender'in büyük kentini kurduğu dönem için kullanılmasına karşın, hâlâ doğruluğunu koruyordu. İngilizlerin zamanla anladıkları gibi, modern Mısırlılar da "tutkularının denetimsiz gazabına teslim olma" eğilimindeydiler. Fetihlerle, yeniden fetihlerle ve birçok ulusla evliliklerle geçen yüzyıllar bu ülke sakinlerinin genetik yapısını ne kadar değiştirmiş olursa olsun, öyle görünüyor ki, iklim ve coğrafi koşullar oranın sakinlerini ilk kalıba benzer bir biçimde

yeniden şekillendiriyor. Hizipçilik, Yunanlıların olduğu kadar Mısırlıların doğasının da bir parçası olmuştu ve olmaya devam ediyordu.

Bu arada, karmaşık uluslararası çekişme ve entrika ağına karşın, kanal yavaş yavaş ilerliyordu. 1862'nin başına gelindiğinde, Kahire'yi Süveyş'e bağlamak için tasarlanan tatlı su kanalı Timsah Gölü'ne ulaşmıştı ve aynı yılın sonuna gelindiğinde gerçek gemi kanalının ilk kolu aynı noktaya ulaştı. Britanya, öbür ülkelerle birlikte kullanılan angarya sistemini yüksek sesle protesto ediyordu; fakat öyle görünüyor ki, ne olursa olsun normalde yaşadıklarından daha iyisini yaşayan fellahları fazla düşündükleri için değil. Epeyce tartışmadan sonra, bu uluslararası protesto angaryanın kaldırılmasına yol açtı: Herhalde tüm girişimin kurtuluşu olan bir olgu, çünkü modern makinelerin ve mühendislik yöntemlerinin kullanılmasını gerektirdi. Zaman zaman iflasın eşiğine gelindi ve bütün proje tehlikeye girdi; 1866'da şirket, de Lesseps'in dostu Sait Paşa'dan satın almış olduğu büyük bir mülkü Mısır hükümetine satmak zorunda kaldı. Sonuçta toplam masrafın dört yüz milyon franktan fazla olduğu anlaşıldı - başlangıçtaki tahminin iki katmdan fazla. Yine de, 1869 Kasımı'nda kanal bitirildi. Resmi bir açılış töreninden sonra III. Napoleon'un eşi Fransa İmparatoriçesi Eugénie, kraliyet yatıyla kanaldan geçti ve onu öbür uluslardan almış yedi tekne izledi. Port Said'den Süveyş'e kanalın toplam uzunluğu yüz mildi; fakat Hindistan'a ve Uzakdoğu'ya giden yolu binlerce mil kısaltmıştı. İronik bir biçimde, geçiş parasını ödeyip kanaldan geçen ilk ticaret gemisinin sahibi bir İngilizdi.

Projeye başlangıçtaki düşmanlıklarına karşın, kanaldan en çok yararlananların İngilizler olduğu çok geçmeden anlaşıldı. İşletmeye açıldığının ilk yılında 564.915 grostonluk 486 tekne kanalı kullanmış ve 206.373 sterlin alınmıştı. Bu rakam beş yıl içinde üç katma çıktı ve çok geçmeden her yıl milyonlarca tonluk gemi nakliyatının kanalı kullanacağı açıktı. O sırada Britanya Başbakanı olan Benjamin Disraeli meslek yaşamının en parlak başarısını bu dönemde elde etti. Mısır'ın yeni hükümdarı İsmail Paşa'nın Doğululara özgü bir savurganlığı vardı (Disraeli'ninkinden çok daha fazla) ve birkaç yıl içinde ülkesini iflasa sürüklemişti. Ne var ki, İsmail'in kanalda 177.000 hissesi vardı. Bütün bunların farkında olan Disraeli kendi başına kabine

adma Rothschilds'ten dört milyon pound borç aldı ve İsmail'in hisselerini satın aldı. Cüretkâr hareketine parlamento onayı gelmekte gecikmedi. Disraeli, Britanya'yı şirketin yaklaşık yüzde 50'sinin sahibi yapmıştı.

Üç yıl sonra, Rusya'nın Akdeniz'deki emellerini engellemek ve kanalın güvenliğini korumak amacıyla Disraeli (artık Lord Beaconsfield) Türkiye ile anlaştı ve bu anlaşmayla Kıbrıs her şeyiyle bir İngiliz mülkü oldu. Bazı karşıtlarının deyimiyle "Eski Yahudi," Akdeniz'de batı kapısındaki Cebelitarık'tan yeni doğu kapısı Port Said'e kadar uzanan bir can damarını güvenceye almıştı. Bismarck kanalın Britanya için ne anlama geldiğini ve düşmanları için ne anlama gelebileceğini anlamakta gecikmedi. Kanal, "İngiliz İmparatorluğu'nun boynunda omurgayı beyine bağlayan sinirdir" diyordu.

Bu deniz ulaşımı ve ticaretinin kalesi ve ileri karakolu olarak İngilizlerin Malta'sı ve Kıbrıs'ı vardı. "Sümbül gibi uzun kâhküller"iyle Malta'daki garnizona dehşet saldıgı günlerde Doğu'dan etkilenen adam, Byron'ın "kırmızı ceketler ve kıpkırmızı yüzler"ini eski denizin efendileri haline getirmişti. Bir zamanlar "Venüs'ün pembe dünyası" ve "Haçlıların romantik krallığı" denen Kıbrıs'ı Kraliçe'ye ve halkına sunmuştu. Bu büyük devlet adamının baba tarafından İtalyan bir Yahudi aileden ve anne tarafından saygı bir İspanyol ve Portekiz Yahudi kanından gelmiş olması ilginç bir olgudur. Bu nedenle kanında denizin batı, orta ve doğu havzalarını birleştirmekteydi. Britanya tarihindeki en büyük başbakanlardan biri olan Disraeli, tam bir Akdenizliydi.

ON

Büyük Dönüşüm

Sanayi çağı ve buharlı geminin gelişi denizin limanlarını, kentlerini, hatta küçük balıkçı limanlarını geri dönülmez bir biçimde değiştirdi. Binlerce yıldır pek değişmeyen eski gemi inşa ve onarım yöntemleri, yelkenden ve ahşaptan kömürlü buhar kazanlarına ve demire uyarlandı. Cebelitarık, Malta ve Port Said gibi büyük kömür yükleme istasyonları fazla güçlük çekmeden yelkenden buhara geçiş yaptılar; çünkü Kraliyet Donanmasının ve İngiliz sermayesinin varlığı bu tür değişimleri sadece zorunlu kılmakla kalmadı, görece kolaylaştırdı da. Venedik yabancı gezginleri ve güzel düşünlerine keyif veren lagünlerine kapanıp kalmıştı, oysa yaşamın gerçek hareketi başka yerdeydi. Fransız donanmasının ana limanı Toulon; vatandaşlarının ticari yetenekleri sayesinde eski gururuna yeniden kavuşan Cenova; tüccar Marsilya; depremlerle sarsılan Messina; yeni Fransız yöneticilerinin yönetiminde Cezayir: Bu kentler ve onlar gibi birçoğu yeni çağın gereklerine ayak uydurmayı becerdi. On dokuzuncu yüzyıl, denizin bazı kesimlerinin sanayici Kuzey'in yansımaları haline geldiği, bazı kesimlerinin sadece kısmen etkilendiği ve bazılarının da yüzyıllardır, soludukları atmosferin ve iklimin aynısını soluyarak hiç değişmeden kaldığı tuhaf bir yamalı bohça çağıydı. Her şeyden önce, Fransız Devrimi ile Sanayi Devrimi'nin, ırkların, dinlerin ve kültürlerin yürüyüşlerine ve karşı yürüyüşlerine bu kadar çok tanık olmuş bir alanda çağların alışkanlığını tamamen yok etmesi beklenmemeliydi.

Bir zamanlar bu denizin kalbi olan ve yüzyıllarca ya yabancı işgali altında ya da bölünmüş bir küçük prenslikler şebekesinin yönetiminde kalan İtalya'da, Fransa mayası - büyük fatihin vaaz ettiği (her zaman uygulamasa da) ilkelerin anısı Cumhuriyetçi davayı kabartmakta gecikmedi. İdealist Giuseppe Mazzini, Cumhuriyetçi Roma'nın klasik düşüncelerinden esinlendi ve haklı olarak "İtalyan cumhuriyet hareketinin azizi" olarak tanımlandı. İlk gazetecilik giri-

şimi *Il Risorgimento'yla* (Diriliş) sonunda İtalya'yı birleştiren harekete adım veren Camillo Benso di Cavour, entelektüel bir liberaldi. Giuseppe Garibaldi, Byron benzeri bir romantikti ve "Binler"le Sicilya'ya ayak basması ebediyen anlaşmazlık konusu olan bu adamın ve Napoli krallığı'nın yeni İtalya Kralı'nâ geri dönüşüyle sonuçlandı. Bu üç adam, Papa IX. Pius ile birlikte, yıllarca -1820'den 1870'e kadar- İtalya'yı sarsan mücadelede öne çıkan figürlerdi; o yıllarda yabancı yöneticiler sonunda kovuldu ve uzun yarımada yüzyıllardır ilk kez kendi kimliğine kavuştu. Bu dört adamın Kuzey İtalya doğumlu olması herhalde tesadüf değildir. İtalya'da ilk kez bir kenetlenme oluşturan Romalılar da kuzeyliydi.

Özgürlük davasının bu dönemde Avrupa'da yarattığı coşku, sayısız siyasal konuşmaya, kitaba, yazıya ve şiire bakılarak da kestirilebilir. Byron'ın Yunanistan'la ilişkisinin asla unutulmadığı İngiltere'de başka bir romantik şair, Algernon Swinburne, zamanın duygularını ifade eden dizelerle kıtadaki olayların seyrini selamlıyordu: .

Egemenlerin yüreği hasta, yüksek rahip başını örter:
Çünkü bu ölümlerin bile duyduğu canlı bir şarkıdır. ...
Bozar gündelik uğultuyu rüzgâr:
Saman gibi dağılır rahipler, kamyş gibi kırılır egemenler.

Ne yazık ki, devrimler ancak hata yapabilen insanlar tarafından yapılır ve söz konusu insanların bahtını iyileştirebilmelerine karşın, kaçınılmaz olarak çözümünü öncekiler kadar zor yeni sorunlar da yaratırlar. Avrupa'da on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında yeni ulus-devletlerin ortaya çıkması -örneğin İtalya ve Almanya- sonucunda insanların kaynaşması, zorunlu olarak tatlı ve aydınlık bir çağın habercisi olmadı. Romalıların eski "böl ve yönet" içgüdüğü (Britanya'nın bir ölçüde miras aldığı), kinik de olsa sağlam bir içgüdüydü. Fakat kinik sözcüğü birden fazla biçimde kullanılabilir; çünkü ilk kinik filozoflar sadece serveti, rahatlığı ve lüksü onaylamıyorlardı. Genel kabul gören modern anlamında "kinik," insan güdülerinin ve eylemlerinin içtenliğini yadsıyanlar için kullanılmaktadır.

Aslında “içten” insanlar vardır - tüm kusurlarıyla Mazzini, Cavöür ve Garibaldi, bu tür insanların örnekleriydi. Fakat bu tür insanların sorunu, yaptıkları şeylerin çoğunlukla daha az içten insanlar tarafından kötüye kullanılmış olmasıdır. Akdeniz tarihinde, bazen gerçekçiler (bazılarının deyişiyle “kinikler”) idealistlerden daha az hasar yaratmış gibi görünüyor. Bu, İtalya birliğinin hiçbir şekilde gerçekleşmemesi gereken bir şey olduğunu söylemek değil; gerçekleşmesinin yirminci yüzyılın yedinci yılına gelindiğinde bile pek çözülmemiş yeni sorunlar yarattığını söylemektir.

Fransızların Cezayir’e yerleşmeleri, bu dönemin başka bir büyük olayıydı. İtalya’nın dönüşümü gibi, sonuçlanması yıllar alan bir operasyondur. Cezayir 1830’dan itibaren Fransızların elinde olmasına ve Türk yönetimi sona ermiş olmasına karşın, Fransızlar bu durumun ülkenin kendilerine ait olduğu anlamına gelmediğini gördüler. Yerli nüfus her karış toprağı tartışma konusu yaptı ve Fransızlar bir süre işgallerini kıyıdaki önemli limanlarla -Cezayir kenti, Oran, Bougie (Bicaye) ve Böne (Annaba)- sınırlamak zorunda kaldılar. Ülkeyi fethetmeleri, aslında, tam da Barbaros’un yaptığı şekilde başladı. Bölge ancak kademeli olarak denetim altına alındı. Zengin ve önemli Konstantin vilayeti 1838’de Fransız bir komutanın yönetiminde örgütlendi; fakat tüm Cezayir’in güvenli bir biçimde Fransızların eline geçmesine daha yirmi yıl vardı. Ondan sonra bile, iç-karanın vahşi kabileleri arasında sürekli ayaklanmalar oldu; yirminci yüzyılda bile süren ayaklanmalar. Cezayirli dağ kabileleri, Sardinya’daki Barbagia çeteleri gibi, ülkelerini işgal eden emperyal güçleri hiçbir zaman gerçekten tanımamıştı. Romalılar, Araplar ve Türkler bu özgürlük aşığı atlıları kasvetli dağlarında bir başlarına bırakmanın, onlara boyun eğdirmeye kalkışmaktan daha akıllıca olacağını anlamışlardı. Fransızlar Paris’in ve öbür büyük kentlerin yoksullarını ve işsizlerini toplayıp Kuzey Afrika’ya yerleştirdiler ve böylece Cezayir’in büyük bir bölümü giderek anavatanın bir yansımasına dönüştü. Sonunda sömürge bir Fransız toprağı ilan edildi ve Fransa’nın- kine benzer bölümlere ayrıldı. Cezayirli korsanların kamçısı nihayet düşmüştü ve canlanan bir Cezayir Akdeniz’in istikrarına ve ticaretine yeniden katkıda bulundu.

Tunus krallığı 1869'da iflas etti ve Fransızlar (İngilizlerle gizli bir anlaşmayla) eski Kartaca ülkesine girdiler. Ülkenin fethi mücadelesiz olmadı ve 1880'lere gelindiğinde neredeyse Tunus'un tamamı Fransızların kontrolündeydi - bir sömürge olarak değil, Fransa'nın himayesinde bir ülke olarak. Cezayir'de olduğu gibi sanayileşme ve Fransız kültürü bu ünlü toprağı tekrar Akdeniz ulusları topluluğuna kazandırdı.

MS ikinci yüzyıldan beri Akdeniz havzası, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında sahip olduğu türden bir barışa ve refaha tanık olmamıştı. 1.700 yıllık barbarlık, savaş, durgunluk ve uyuşukluk döneminden sonra denizin neşeli iklimine yakın bir şeye geri dönmüştü.

Uzun gemi kuyruklarının çölde yol aldığı -kumdan, develerden, uzun entarili fellahlardan ve eski sefaletten oluşan bir ön plana aykırı bir biçimde yükselen bacaları, direkleri ve üstyapılarıyla- denizin doğu ucunda başka bir mücadele yürütülüyordu. Mücadele bu kez Mısır'ın denetimi içindi. Ülkenin iflas durumu (İsmail'in kanal hisselerini Disraeli'ye satmasına yol açan) kaçınılmaz olarak bir dizi uluslararası araştırmaya neden oldu ve bu araştırmaların her biri Mısır'ın daha fazla Avrupa denetimine girmesine neden oldu. İngiliz ve Fransız tahvil sahiplerinin ülkenin ekonomik ve siyasal istikrarında büyük çıkarları vardı. 1879'da Mısır, İngilizlerin ve Fransızların kurduğu ikili bir denetim sistemiyle yönetilmekteydi; biri mâlîyeye, öbürü bayındırlık işleriyle ilgilenmekteydi. İsmail geri çekilmek zorunda bırakılmış ve yerine oğlu atanmıştı. Mısır'ı uzun bir süredir kendi çıkarlarına uygun olarak kötü yöneten üst sınıfların düşmanlığını kazanması, kaçınılmaz olmasına karşın, sistem iki yıl boyunca pürüzsüz işledi. Sosyal vicdan ya da daha az talihli yurttaşına yönelik insani bir kaygı Mısır felsefesinde hiçbir zaman rol oynamamıştı.

Bütün ülkede bir isyan hareketi giderek olgunlaştı ve Mısırlı bir ordu subayı, Ahmed Arabi tarafından ustaca yönetildi. Sıkça olduğu gibi lider, ülkesinin ya Türkler tarafından kötü ya da "Frenkler" -İngilizler ve Fransızlar- tarafından keyiflerine göre yönetildiğini görmekten bıkan dürüst ve sadık bir idealistti. Yine lider, yalnızca kendi çıkarlarını gözeterek onu kullanan daha güçlülerin bir maşa-

sından öte bir şey değildi. Planları bir süre başarılı oldu ve Arabi yönetiminden bir dizi ödün koparmayı becerdi. Fakat bu durum uzun sürmedi. Haziran 1882’de İskenderiye’de çok sayıda Avrupalının öldürüldüğü bir isyan gelişti. Bir ay sonra, sekiz zırhlıdan oluşan bir filoya komuta eden bir İngiliz amiral Arabi’nin kentin burçlarına daha fazla top eklemekten vazgeçmesini istedi; tatmin edici bir yanıt alamayınca filo burçlara ateş açıp ikisini yıktı, öbürlerine de hasar verdi. Ne var ki, kente hemen hemen hiç dokunulmadı; çünkü donanma topçularının bir kıyı bombardımanı, kesin bir biçimde seçici davranmak noktasına gelmişti. Mısır’daki sorunu halletmenin tek yolunun silahlı kuvvederi karaya çıkarmak olduğu artık anlaşıldığı için, İngilizler Fransızları işbirliği yapmaya davet ettiler. Daha sonra davet edilen İtalyanlar gibi Fransızlar da geri durdular. Her iki ülke işe çok fazla bulaşmamak istiyordu; olasılıkla her ikisi de, Mısırlıların gözünde tarafsız kalmayı sürdürürken, İngilizlerin başarılı olması durumunda maddi yarar sağlamayı umuyordu. Bu nedenle 1882 Eylülü’nde bir İngiliz kuvveti karaya çıktı; Arabi yenildi ve sürgün edildi ve İngilizler kendilerini ülkenin yöneticisi durumunda buldular. Bunu pek fazla istemiyorlardı ve Avrupa hükümetlerine yazdıkları bir mektupta da açıkladıkları gibi, konumlarının onlardan “kurulacak düzenin tatmin edici ve istikrar ve ilerleme unsurlarına sahip olmasını sağlamak amacıyla tavsiyede bulunma görevi”ni talep ettiğini düşünüyorlardı.

Bundan sonra İngilizler elli yıl daha Mısır’ın sorunlarıyla uğraştılar - nankör ve sadece Hindistan İmparatorluğu’na açılan kanaldan duydukları kaygının zorunlu kıldığı bir görevdi bu. Daha sonra Sudan Savaşı’na bulaşmaları, Nil Deltası’nda hukuku ve düzeni devam ettirmenin sorunları, yeniden düzenlemenin ve politikanın karmaşıklıkları; bütün bunlar Akdeniz’in tarihinden çok Mısır tarihine aittir. 1960’ta İskenderiye’yi yazan E.M. Forster şu sonuca vardı: “Geleceği, öbür büyük ticari kentlerin geleceği gibi kuşkuludur. Belediye parklar ve müzeler dışında tarihsel sorumlulukların pek farkında değildir. Kütüphane parasızlıktan yok oluyor, Sanat Galerisi’ne sanat galerisi denemez ve geçmişle bağlar düşüncesizce koparılmıştır. ... Pamuk, soğan ve yumurtaya dayanan maddi refah sağlanmış gibi

görünüyor, fakat başka alanlarda çok az ilerleme fark edilebilir; gelecekte ne Sostratos'un İskenderiye Feneriyle, ne Theokritos İdilleriyle, ne de Plotinos'un **Dokuzluklariyla** boy Ölçüşülebilir. Sadece iklim, sadece kuzey rüzgârı ve deniz, ilk ziyaretçi Menelaus üç bin yıl önce Rasel-Tin'e ayak bastığı zamanki kadar saf kalıyor; ve geceleri Berenike'nin Saçı takımyıldızı, hâlâ, astronom Conon'un dikkatini çektiği zamanki kadar parıldıyor."

Yirminci yüzyılın dünya savaşlarında önemli bir deniz üssü olarak yeniden ortaya çıkması dışında, İskenderiye bu denizin öyküsünde yine sönükleşir. Son elli yıldaki tarihi Mısır'ın ve Ortadoğu olarak bilinen (yanlış bir biçimde) alanın tarihini yansıtır.

Akdeniz'in bu kesimindeki insanların psikolojisini en iyi, fabl biçiminde ifade edilen -ve İskenderiyeli bir Yunana, olasılıkla Aesop'un torunlarından birine atfedilen- bir öykü gösterir. "Bir kurbağa Mısır'da İsmailiye'ye yakın bir tatlı su deresinin kumlu kıyısına çömelmişti, tam yüzerek karşıya geçmeye hazırlanırken arkasında bir ses duydu. Arkasına döndü ve kendisine seslenen akrebi gördü. 'Korkma,' dedi akrep, 'senden bir iyilik yapmanı isteyecektim. Karımın ve ailemin beni beklediği karşı kıyıya beni geçirebilir misin?' Kurbağa tam sıçramaya hazırlanırken, 'Yapamam,' dedi. 'Sırtıma çıkar çıkmaz beni sokup öldürürsün.' 'Öyle saçmalık olur mu? Seni öldürürsem, seninle birlikte ben de boğulurum. Biliyorsun, akrepler yüzemez.' İyi kalpli kurbağa, 'Haklısın, atla sırtıma,' dedi. Akrep kurbağanın, sırtına bindi ve kurbağa karşı kıyıya doğru yüzmeye başladı. Yolun ortasında akrebin kendisini soktuğunu dehşetle fark etti. Zehir hızla etkisini gösterdi. Batmaya başlayınca, sırtındaki yolcuya bakıp haykırdı: 'Beni öldürdün! Şimdi ikimiz de boğulacağız! Bunu niye yaptın? Piiçbir anlamı yok!' İkisi birden suya gömülürken akrep, 'Elbette anlamı yok, fakat biliyorsun, Ortadoğu'dayız!' dedi."

Süveyş Kanalı Akdeniz'i dönüştürmüştü ve kuşkusuz bu yüzyılda denizin tarihindeki en anlamlı olaydı. 1893'te Korinthos Kanalı'nın açılması çok daha az önemliydi, fakat yüzyıllık bir sorunu çözdüğü için ilginçti. En dar yerinde genişliği dört milden az olan dar ve kayalık Korinthos kıstağı, İon Denizi'ne açılan Korinthos Körfezi'ni Ege Denizinden ayırır. Klasik dönemde dünyadaki en tartışmalı alanlar-

dan biri olmuştu ve eski Korinthos kentini önemli kılan şey, iki deniz arasındaki bu bariyerdi. Yunanistan'ın güney ucundaki Matapan Burnu'nu dolaşan uzun ve çoğunlukla fırtınalı yoldan sakınmak isteyen gemiler Korinthos'ta yükünü boşaltır ve büyük merdanelerin üzerinden kıstağın karşı tarafına çekilirdi. Korinthos transit geçiş ücretleri topluyordu; böylece önemli bir antrepo ticareti merkezi haline geldi ve gelişip büyük bir imalat kenti oldu.

MS 66'da İmparator Neron Yunanistan'a muzaffer kültürel gezisini yaparken, kıstakta bir kanal kazılmasını düşünmüştü ve ertesi yıl çalışmalara fiilen başlandı. Fakat Neron kısa süre sonra öldü, buna karşılaşılan maddi güçlükler de eklenince, bu ilk girişimden vazgeçildi. Sonunda yaklaşık iki bin yıl sonra kanal yapıldı. On dokuzuncu yüzyıl sonunda kullanılan makinelerle bile, taban genişliği yaklaşık 21 metre, uzunluğu üç milden biraz fazla ve sadece yedi metre su çekimli gemilerin geçebildiği kanalın yapımı on iki yıl aldı. Küçük yolcu ve yük gemilerine, balıkçı teknelerine hâlâ hizmet veriyor. Fakat ilk açıldığı sırada bile derinliği büyük tonajlı gemilere uygun değildi ve gemilerin büyüklüğü sürekli artınca, giderek çağdışlaştı. Adriyatik'ten ve Yunanistan'ın batı kıyısından Ege ve Karadeniz'deki limanlara giden tekneler kanalı kullanarak mesafeyi kısaltmayı düşünebilirler. Sicilya'dan, İtalya'nın batı kıyısından ve Güney Fransa'dan mesafe tasarrufu fazla değil; örneğin Messina'dan Pire'ye ve İstanbul'a mesafe tasarrufu sırasıyla elli ve seksen mil kadardır. Kanaldan en çok yararlananlar, Ege'nin canlı, ada kaynayan sularından yumuşak, puslu İon Denizi'ne bir saatte gidebilen Yunanistanlı balıkçılar, kayıkçılar ve kıyı gemicileridir. Kanal klasik dönemde açılmış olsaydı, denizcilikte muazzam bir değişiklik yaratırdı. Kadırgalar bir denizden öbürüne hızla geçebilir ve tarihin seyri değişebilirdi.

ON BİR

Başka Bir Yüzyıl

Kömürle çalışan -Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra yerini petrol aldı- buharlı gemilere geçiş dışında, on dokuzuncu yüzyılda Akdeniz'in görüntüsünde önemli bir devrim daha oldu. Burundan ve kara çıkıntısından, Lipari Adaları gibi adaların dik yamaçlarından ya da Matapan Burnu gibi yalnız yükseltilerden ışıklar uyarılarını göndermeye başladılar. Akdeniz'in her tarafında, önemli denizyollarının geçtiği dünyanın öbür denizlerinde olduğu gibi, on dokuzuncu yüzyıl teknolojisinin ürünü yeni deniz fenerleri, kayalık, sığlık yâ da çıkıntı mesajları göndermeye başladılar.

Haritacılıkta, deniz seyir yöntemlerinde ve aletlerinde kaydedilen ilerlemeleri tamamlayan yeni deniz güvenliği, Victoria döneminin büyük inşaatçıları ve teknisyenleri dikkatlerini deniz feneri yapımına ve tasarımına çevirince başladı. On dokuzuncu yüzyılda modern teknelerin ulaşabildiği hız, yanı sıra gemi taşımacılığındaki muazzam artış, deniz feneri yöntemlerinde bir ilerlemeyi can alıcı hale getirdi. Kadırğa ya da kalyonun ya da yelkenli savaş gemisinin sadece birkaç knotluk hız yaptığı geçmişte, uzak bir mesafeden kara uyarısında bulunmak daha az önemliydi. Şimdi her şey değişmişti. Ticaret gemilerinde -Atlantik'i ve Pasifik'i yarıp geçen büyük büyük klipperler gibi- hâlâ yelkenin kullanıldığı yerlerde bile yaklaşma hızı on dört knot kadar olabiliyordu. Bu hızlarda tüm kıyı şeridine musallat olan tehlikenin uzak mesafeden bildirilmesi zorunluydu.

Geçmişte de önemli bir kara çıkıntısını ya da limanı bildirme zorunluluğu deniz fenerleri yapmaya yol açmıştı. Dünyadaki ilk gerçek deniz feneri, büyük İskenderiye Feneri'ydi. Daha sonra Romalılar Akdeniz'deki tüm önemli limanlarına deniz fenerleri yapmışlardı. Roma'nın limanı Ostia; Batı imparatorluğunun ikinci başkenti Ravenna; Napoli'nin hemen kuzeyinde ve Roma ile büyük güney kenti arasındaki ticaret yoluna hâkim Puteoli; ünlü boğaza hâkim Messina: Buralar Romalıların deniz fenerleri inşa ettikleri yerlerden

sadece birkaçıydı. Akdeniz'in dışında Garonne Irmağı'nın ağzına ve Manş Denizi'nin düzeyinde, Dover ve Boulogne'de de deniz fenerleri yaptılar. Biscay Körfezi'nden uzak "Kalay Adaları"na kalkış noktası La Coruna'da Fenikeliler, daha sonra İmparator Traianus döneminde restore edilen bir deniz feneri inşa etmişlerdi. Kayıtları bulunmayan yüzlerce deniz feneri daha var olmuş olmalı; çünkü Roma İmparatorluğu'nun altın çağında deniz o kadar ehlileştirilmişti ki, ticaret gemileri sürekli geceleri karaya çıkmaktaydılar. Gerçek karanlık sonraki yüzyıllarda çökmüştü; insanların kentlerinin varlığını su yollarına musallat olan sayısız korsana tanıtmak istemedikleri yüzyıllar.

Encyclopaedia Britannica'da George R. Putnam daha sonraki yapılardan bazılarını yorumlar: "Gironde Irmağı'nın ağzında denizdeki bir kayanın üzerinde bulunan Cordouan'ın ışığı, dalgaların yaladığı bir kulenin şimdi var olan ilk örneğini verir. Aynı kayanın üzerinde daha önce iki kulenin inşa edildiği sanılıyor, ilki Louis le Debonnaire tarafından (MS 805 civarı) ve ikincisi Kara Prens Edward tarafından. Mevcut yapıya 1584'te, Fransa Kralı II. Henri'nin hükümdarlığı sırasında başlandı ve 1611'de tamamlandı. Güzel Rönesans binasının üst kısmı 18. yüzyılın sonuna doğru kaldırıldı. ... [O zamana kadar] bir meşe kütüğü ateşiyle ışık verilirdi, daha sonra yıllarca kömür ateşi kullanıldı. Hercules Sütunu olarak bilinen Coruna'daki eski kule, bir Roma İskenderiye Feneri sayılır. Cenova'daki Torre del Capo ... 1139'da inşa edildi ve ilk kez 1326'da deniz feneri olarak kullanıldı... Meloria'nın Feneri 1154'te Pisalılar tarafından inşa edildi ve sonunda 1290'da yıkılana kadar birkaç kez yeniden yapıldı."

Bütün bu ilk deniz fenerlerinin ciddi bir dezavantajı vardı: Yakıt olarak ağaca ve daha sonra kömüre bağımlıydılar. Özellikle yağmurun yağdığı ve yüksek rüzgârların estiği kış aylarında bunların hiçbirisi yeterli değildi. Bazıları özellikle pahalıydı, birinin yılda dört yüz ton kadar kömür kullandığı aktarılmıştır (taşımacılığın zor olduğu o günlerde hiç de küçük olmayan bir miktar). Bu ilk yapıların hepsinde, yapının tepesindeki ocaklarda yanan bir ateşle ışık sağlanırdı. O zaman etkili ayna biçimleri yoktu ve ancak on altıncı yüzyılda yak yakan lambaların ya da büyük mumların arkasında yansıtıcılar

kullanıldı. (Bir deniz fenerinde beş tanesi bir kilogram ağırlığında yirmi dört mum kullanılırdı.) Bir ışık kaynağının arkasına parabolik bir ayna yerleştirmek, ayna yüzeyine çarpan ışınların eksene paralel yansması ve bir ışık demeti olarak ortaya çıkması demektir. On dokuzuncu yüzyıldan itibaren Akdeniz'i dönüştüren gerçek deniz fenerinin başlangıcı buydu.

Pamuk fitilli lambalarda çoğunlukla zeytinyağı, balina yağı ve hayvansal yağ kullanılırdı. On dokuzuncu yüzyılda bunların yerini parafin, daha sonra büyük kentlere yakın alanlarda havagazı aldı. En büyük dönüşüm, elektrik, aydınlatma işini üstlenince geldi; verimli küçük jeneratörler tasarlanıncaya kadar büyük limanlarla sınırlı kalırdı.

Yine George R. Putnam'dan aktarırsak, bir ülkenin kıyılarında "uç savunma hattı" vardır. "Önemli 'kara göründü'leri bildiren ve en güçlü aygıtları gerektiren birinci büyük deniz ışıkları; birincisi kadar güçlü olması gerekmez de büyük önem taşıyan ve deniz seyrindeki dönüş noktalarını gösteren ikinci ışıklar; ve son olarak, güvenli sığınmağa girmede gemilere yol gösteren liman ışıkları vardır...." Geç on dokuzuncu ve erken yirminci yüzyılda bütün Akdeniz'e bu ışıkların hepsi dikiliyordu. Denizciye sundukları yeni güvenliğin tarihinde eşiyoktu. İskenderiye'den Pire'ye, Petras Körfezi'nden güneye doğru İtalya'nın parmak ucundaki Spartivento Burnu üzerinden Sicilya'nın güney burnu Passero'yu dolanarak batıya doğru Bon Burnu'nu ve Tunus'u geçip uzak, bulutlarla kaplı Cebelitarık Kayası'na kadar, ışıklardan oluşan bir gerdanlık denizi sarmaktaydı. Birçok liman ve barınağın bulunduğu Fransa'nın güney kıyısı boyunca ışıklar tek sıra bir elmas gerdanlık gibi parıldarken, Batı İtalya, Korsika ve Sardinya'da karanlığın kadife kurdelesine dizilmiş pırlanta gibiydiler. Kasabaları, tepe köyleri, yolları ve evleriyle bizzat kıyıların denizin etrafına bir ışık bayrağı gibi yayılmalarına birkaç on yıl vardı. Bu gerçekleştiğinde bir limana yaklaşan seyir kaptanı yine de gözlerini dört açmalıydı - bu kez, bir ışık huzmesini ya da karanın karanlık omuzlarını fark etmek için değil, aradığı kılavuz ışıkları kafelerin, restoranların, otellerin ve reklamların birbirine karışan işaretlerinden ayırt etmek için.

Bu geçiş döneminde, neredeyse bir yüzyıl boyunca bir nispi barış dönemi ortaya ıktı. Bu sürede Osmanlı denetimindeki bölgeler hariç, Fransız Devrimi'nin özgürleştirdiği ve Sanayi Devrimi'nin ürettiği daha pragmatik düşüncelerden Akdeniz çok büyük ölçüde yararlandı.

Birinci Dünya Savaşı doğrudan Akdeniz'den çıkmadığı, esas muharebe bu alanda olmadığı ve burada c z me kavuşturulmadığı halde, havza ve etrafındaki topraklar aslında sorunun merkezindeydi. Balkanlar'ın sorunlu durumu, Osmanlı İmparatorluğu'nun süregiden dağılması, Almanların denizaşını imparatorluk tutkusu (kaçınılmaz olarak gözleri Mısır'daydı), bütün bunlar bütün dünyada yürütülecek bir savaşa katkıda bulunan faktörlerdi. Nasıl ki Kerkyra, Peloponez Savaşı'na yol açan anlaşmazlığın kaynağı olduysa, kıtayı parçalara ayıracak patlamanın nedeni de büyük ölçüde görece önemsiz bir sorundu.

Zina yapan bir kraliçe, Hellen, Troya S vaşı'nın -aslında çok daha önemli bir sorunun, Çanakkale'yi ve Rus tahıl ticaretini kontrol etme sorununun neden olduğu- günah keçisi yapılmıştı. Aynı şekilde, görece  nemsiz Balkanlar insanlık tarihindeki en kötü savaşın tetiğini çekti. 28 Haziran 1914'te Bosna'nın silik başkenti Saraybosna'da Avusturya Arşidükü Francis Ferdinand'ın öldürülmesi, aslında Hellen'in tecavüze uğramasına benziyordu. Olay, söz konusu olan bireyler dışında, kendi başına önemli değildi; fakat muazzam güçleri harekete geçiren bir kaldıraç görevi gördü.

Avrupa'nın ve Akdeniz'in yüzünü ve dünyada neredeyse her ülkedeki yaşam kalıbını değiştiren iki dünya savaşının tarihçesini ayrıntısıyla vermek bu tarihin erevesi içine girmez. Yirminci yüzyılı gerçek yüzüyle görmek için henüz çok erkendir. Modern tarihçi kaçınılmaz olarak konusuna çok yakın olma dezavantajıyla çalışır. Çağdaş bir tarihçiye önemli görünen olaylar, adlar ve ünlülerin, daha sonraki yüzyılların bakış açısından, çoğunlukla tamamen farklı kategorilere girdikleri görülür. Gerçek bir nesnellige ulaşmak için, tarihçi ile konusu en az bir yüzyıl uzak olmalıdır. Örneğin Akdeniz'in bütünsel tarihinde Vandal Gaiseric ya da Mısır fatihi Amr bin As, Hartumlu Kitchener'dan ya da Mussolini'den daha anlamlı bulunabilir.

Her şey akış halindedir; uluslar, kentler ve bireylerin fiilleri çoğunlukla çağların alüvyonu altında başkalaşır ya da boğulur. Homeros'tan büyük şairlerin var olmuş olması olasıdır, fakat onların eserlerini bilmiyoruz. Belki de Diögenes, Sokrates'ten daha hatırı sayılır bir filozoftu, fakat onu ölümsüzleştiren Platon'u yoktu. Magna Graecia zamanında, tüm Yunan yerleşimlerinin en büyük kenti Sybaris'ti. Bize İngiliz dilinde bir sözcükten başka bir şey vermemiş. Sybaris'in yeri bulundu; fakat 60 metre toprağın altındadır ve kazılarla hiçbir zaman ortaya çıkarılamaması olasıdır. Öte yanda, görece önemsiz Roma sayfiye yeri Pompeii herkesin bildiği bir addır ve kazılarından çıkarılan eserler Avrupa döşemeciliği ve zevki üzerinde kalıcı bir iz bırakmıştır. Geçmişle ilgili bilgimizi kader ve şans koşullandırır. Fakat yakın zaman olaylarıyla ilgili bilgimizi kaçınılmaz olarak kişisel yaşam koşullarımız ya da miras aldığımız önyargılar koşullandırır. Hangi İngiliz, Fransız, Alman ya da Amerikalı son iki dünya savaşının olaylarını, bir deney tüpünde kimyasal bir deneyde gerçekleşen tepkimeden söz ediyormuş gibi serinkanlılıkla tartışabilir? Tarih, bazılarınca ileri sürüldüğü gibi, kesin bir bilim değildir. Sınırlı ve çoğunlukla önyargılı kanıtlara dayanır ve önyargıyı düzeltilecek öğeler çoğunlukla elde edilemez. (Romalıların bir Kartacalı tarafından yazılmış bir tarihine sahip olmak değerli bir düzeltme olurdu.) Tarihin Esin Perisi Clio'nun, astronominin ve kesin bilimlerin Esin Perisi Urania'dan çok şiirsel kardeşleriyle ortak yanı vardır.

Yüzyılın bitiminde, 1899'da, İngiliz Sömürge Bakanı Joseph Chamberlain şöyle diyordu: "En doğal ittifak, Alman İmparatorluğu ile ittifakımızdır." İfadesinde biraz doğruluk payı vardı - temel bir kan ve dil bağı, biraz mizaç benzerliği. Ne var ki, yeni birleşen Alman halkı bu duygulara karşılık vermedi. Bu duyguları, Bismarck'ın karşı uyarıda bulunduğu liberal İngiliz yozlaşmasının kanıtı diye algıladılar. Bu sözlerde ve diğer benzer ifadelerde, çürüyen bir gücün yeni ve erkek bir ırktan yararlanarak emperyal kazanımlarına destek sağlama girişimini gördüler.

VII. Edward kendi payına Fransa'ya tutkundu ve bu nedenle ülkesini eski düşmanıya *Entente Cordiale*'ye zorlamaya çalışması -anayasal İngiliz monarşisinin çerçevesi içinde olanaklı olduğu ka-

darıyla- doğaldı. Alman Kaiser II. Wilhelm aristokrat İngiltere'nin kimi yanlarına hayran olduğu halde, öbür özelliklerinden pek ya da hiç hoşlanmıyordu. Etli butlu amcasından nefret ediyor ve denizaşırı İngiliz mülklerini şiddetle kıskanıyordu. Yirminci yüzyılda insani işlerin olağanüstü karmaşıklığında bile, hâlâ işin içine giren kişisel bir öge vardı. Eğer İngiliz Kralı ile Alman İmparatoru birbirleriyle dost kalmış olsalardı, Birinci Dünya Savaşı'ndan kaçınmak olanaklı olabilirdi.

Akdeniz söz konusu olduğunda, bu alandaki tüm muharebeler kıtada gerçekleşmekte olan korkunç ana dramın yan gösterilerinden başka bir şey değildi. Yine de Çanakkale'ye, Selanik'e ve Mezopotomya'ya yapılan seferler on binlerce insanın bu denizden taşınmasını gerektirdi. Yine, yeni denizaltı savaşı belasına karşın, İngilizler ve Fransız müttefikleri bu muazzam insan ve malzeme hareketlerini Kırım Savaşı'nda yaptıklarından da başarılı bir biçimde gerçekleştirdiler.

Ocak 1915'te Savaş Konseyi'nin saptadığı şekliyle Çanakkale seferinin amacı, "hedef İstanbul olmak üzere Gelibolu yarımadasını ele geçirmek"ti. Almanya'nın Türk müttefiklerinin, İttifak Güçleri'nin potansiyel Aşıl topuğu olduğu belliydi. Ne var ki, İtilaf girişimi stratejik olarak sağlam bir hedefe ulaşmak için gerekli yeterlilikte bir kararlılıkla ve kuvvetle yapılmadı. Teke Burnu'nda karaya çıkan ilk birliklere takviye gönderildiği sırada, Türkler iç iletişim hatlarının avantajıyla İtilaf kuvvetlerini sahildeki köprübaşına çivilenmiş durumda tutmaya yetecek kadar birlik getirmişti. Ocak 1916'da geri çekilme kararı alındığında, operasyon pahalı bir başarısızlık olarak görülebilirdi. Yine de, ilk darbe yeterince güçlü vurulsaydı savaşı önemli ölçüde kısaltabilecek bir operasyondur. İtilaf deniz gücü, süper etkili olduğunu bir kez daha gösterdi. Tüm birlikler bir tek kayıp verilmeden yarımadadan çekildi. Ne var ki, muharebenin yalnızca İngilizlere maliyeti 120.000 kayıp olmuştu.

Esas olarak Balkanlar'daki Alman nüfuzunu sınırlamak ve Sırbistan üzerindeki baskıyı biraz kaldırmak amacıyla girişilen Selanik muharebesi 1915'ten 1918'e kadar sürdü. Sonunda başarıyla taçlandı - İtilaf devletlerinin ilk kesin askeri başarısı; fakat İtilaf kuvvet-

lerinin büyük bir bölümünün, Balkanlar'ı koruyan dağların arasına üç yıl boyunca hapsedildiği gerçeği de bunun yanına konulmalıdır. Selanik'in Almanların "en büyük gözaltı kampı" olduğu saptamasının gerçek payı vardı. Yine de, Almanya'nın müttefikleri Bulgaristan'ın 1918'de yenilgiye uğratılması, aynı yılın 11 Kasım'ında Almanya'nın da teslim olmasıyla sonuçlanan bir dizi teslimiyeti başlattı.

Akdeniz sahnesindeki büyük olaylar denizin doğu havzasında gerçekleşti ve kaçınılmaz olarak Mısır ile Süveyş Kanalı'na odaklandı. Türkler 1915'te Mısır'ı istila etmek için başarısız bir girişimde bulunmuştu; fakat Akdeniz'i Kızıldeniz'e bağlayan dar su yolunun değerinin farkında olan İngilizlerin o yönden gelecek her tehdide karşı koymaya yetecek birlikleri vardı. 1916'da İngilizler saldırıya geçti ve kuzeyde Filistin'in içine kadar ilerlediler. Başlangıçta bazı tökezlemelere karşın, 1917'de General Edmund Allenby'nin Kudüs'ü ele geçirmesiyle birlikte Filistin seferi başarıyla sonuçlandı. Bu İtilaf güçlerinin o yıldaki tek zaferi olduğu için, kentin ele geçirilmesinin önemi zaman zaman abartılmıştır. Fakat Kudüs, geçmişte olduğu gibi sadece bir kent değildi - hem Müslümanlar, hem Hristiyanlar için bir simgeydi. Öte yanda, Sir Basil Liddell Hart'ın da gözlemlediği gibi: "Gösterilen maharet moral bir başarı olarak değerliydi, yine de stratejik olarak bakıldığında, hedefe ulaşmaya hâlâ çok yol var gibi görünüyordu. Türkiye'yi beli bükülmüş bir moruk olarak resmetmek gerekirse, İngilizler kafasına -İstanbul- darbe indiremedikten ve kalbine -İskenderiye- vurma fırsatını kaçırdıktan sonra, onu çölde sürüklenen bir piton gibi kuyruğundan yutmaya razı olmuştu."

Uzun savaş yılları boyunca kıtada milyonlarca insan ölürken ve dünyanın okyanusları su bombalarının gümbürtüsüyle, torpil-lerin vızıltısıyla ve ölüm dalışına hazırlanan ticaret gemilerinin alabora oluşuyla harabeye dönerken, Akdeniz genel olarak sakindi. Filolarının ve hâkim üslerinin İngilizlere ve Fransızlara bu denizde kazandırdığı muazzam üstünlük, Akdeniz'i dünyanın en huzurlu alanlarından biri yaptı. Kıbrıs, Sicilya ve Sardinya gibi büyük adalar bu yılları ufukta şimşekleri çakan bir yaz fırtınasından başka bir şey yokmuş gibi yaşadılar. Kuzey Afrika sahilleri Fransız yönetimi altın-

da huzur içinde uyukladı. Havzanın etrafında, kuzeyde ve doğuda insan gelgitleri yaşandı; fakat denizin kendisinde binlerce adanın balıkçıları, bir yüzyıldır tanık olduklarına çok benzer bir güvenlik içinde ağlarını serdiler ve oltalarını attılar.

General Allenby'nin İngiliz birliklerinin büyük bir bölümü Batı Cephesi'ne çekildiği için yaklaşık altı ay ertelenen Filistin'e nihai saldırı 1918 sonbaharında yeniden başladı. Saldırı dikkatli bir biçimde planlanmıştı. Akdeniz'deki Türk cephesine karşı piyade ve süvari birlikleri öyle yoğunlaştırıldı ki, Türklerin bire karşı iki sayısal üstünlüğü olmasına karşın, Allenby'nin vurduğu noktada birlikleri bire dört üstünlüğe ulaştı. Türkler ve Almanlar kuzeydoğuya, tepelik iç kesimlere çekilmek zorunda kaldılar. Bu arada İtilaf süvarileri Türklerin iletişimini kesmek ve bir kaçış yolundan yoksun bırakmak için kıyı koridorundan hışımla kuzeye hareket etti ve sonunda doğuya akın etti. Dünyanın bu bölgesinde süvari birliklerinin kullanıldığı o zamana kadar görülen en parlak muharebelerden biriydi; hızlılığı ve kararlılığı bakımından Büyük İskender'in yiğitliklerini anımsatıyordu. Olasılıkla tarihteki son büyük süvari muharebesiydi de.

Tuzağa düşen ve etrafı çevrilen Türk birlikleri hızla dağıldı ve Allenby'nin adamları Şam'ı ve Halep'i almaya yöneldi. Saldırı başladıktan bir aydan biraz fazla bir süre sonra, 30 Ekim 1918'de Türkiye teslim oldu. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuydu. Beş yüzyıl boyunca Doğu Akdeniz'de egemen güç olan Türkler bundan böyle, Marmara Denizi'nin kuzeyinde Avrupa'daki Türkiye olarak bilinen görece küçük kara parçasıyla birlikte Küçük Asya'daki topraklarına kapanacaklardı. Akdeniz'in tarihinde 1453'te İstanbul'un düşüşünden beri bu kadar büyük sonuç doğuran bir altüst oluş yaşanmamıştı. On dokuzuncu yüzyılda Yunanistan ve Mısır'ın Türk denetiminden çıktığı doğrudu; fakat Osmanlılar uzun imparatorluk döneminde şu ya da bu zamanda tüm Avrupa'ya dehşet salmış ve daha sonra Doğu'nun bir zamanlar parlak ülkelerinin üzerine kara bir gölge gibi çökmüşlerdi. Bu imparatorluğun ölümüne pek ağlanamaz; fakat herhangi bir merkezi otorite çöktüğünde her zaman olduğu gibi, onun yerini çok geçmeden yeni ortaya çıkan milliyetçilik şiddeti alacaktı.

Türkiye'nin yenilgisi Levant'ın ve Yakındoğu'nun bazı sorunlarını çözmüş olabilir; fakat başka sorunlar hızla ortaya çıkacaktı, İngilizler Almanya'nın müttefikini yenme ve Hindistan'a giden can damarını tamamen güvenceye alma kaygısıyla Arapların yardımını almış ve bunun karşılığında onlara çok şey vaat etmişlerdi. Bu doğu muharebesinde büyük bir rol oynayan T.E. Lawrence'ın *Seven Pillars of Wisdom*'da yazdığı gibi: "Sonra hırçın bir savaş kazanma arzusu güç kazanmıştı [kişisel hırs için]. Arap yardımı olmadan İngiltere'nin Türk kesimini kazanmanın bedelini ödeyemeyeceği inancının kölesi olundu. Şam düşünce, Doğu savaşı -belki de bütün savaş- bir sona yaklaştı." Lawrence, İngiliz hükümetlerinin Araplara yönelik son-raki politikalarından düş kırıklığına uğradı. Geçmişte ticaret yollarından ötürü coğrafi olarak önemli olan Arap toprakları şimdi daha da büyük bir önem kazanacaktı. Çıplak topraklarının altında yatan petrol, onları tekrar tarihin ön saflarına getirecekti.

Çöken imparatorlukların, yeni milliyetçiliklerin, galiplerin sevinçlerinin ve maliyetleri hesaplamının patırtısı içinde küçük bir faktör tarihçinin gözünden kaçmış olabilir. Savaş sona ermeden bir yıl önce, Kasım 1917'de İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour ciddi bir vaatte bulunmuş ve ülkesini bu vaadi tutmaya mahkûm etmişti. Daha sonra "Balfour Bildirisi" olarak bilinen bu vaat şöyleydi: "Majestelerinin Hükümeti Filistin'de Yahudiler için ulusal bir yurt kurulmasını destekler ve bu amaca ulaşmayı kolaylaştırmak için elinden geleni yapacaktır; ancak Filistin'de yaşayan ve Yahudi olmayan toplulukların yurttaşlık haklarını ve dinsel özgürlüklerini zedeleyecek hiçbir şeyin yapılmayacağı da açıkça anlaşılmalıdır. ..."

Böylece Britanya, savaşın zor bir anında dünya Yahudilerinin desteğini almak için diasporanın geri dönüşünü kabul etti. Roma imparatorluğu'nun Yahudileri dağıtan fermanı, İngiliz İmparatorluğu'nun fermanıyla yürürlükten kalkacaktı. Bu politikanın meziyetleri ya da kusurları ne olursa olsun, daha önce Romalıların da anladığı gibi, İngilizler de Akdeniz'in bu köşesindeki işlere karışmanın bir çöl akrebiyle oynamak kadar tehlikeli olduğunu anlayacaklardı.

ON İKİ

Bariş ve Yine Savaş

Ortalıktaki toz duman dağılınca, yavaş yavaş durulan sulara bakarak, dünyanın depremle sürekli sarsılan bu bölgesinde nelerin değıştiğini görmek olanaklı oldu. Batıda, savaş boyunca tarafsız kalan İspanya, iç krizlerle boğuşmaktaydı. Güneyde, Kuzey Afrika'nın büyük bir bölümü Fransa'nın sömürgeci eli altında sakin duruyordu. İngilizler hâlâ Mısır'da ve Süveyş Kanalı'ndaydılar - görünürde amaçlarına ulaşmışlardı. Fakat şimdi de Filistin sorunlarına bulaşmışlardı. Yeni oluşturulan Milletler Cemiyeti'nden alınan bir yetkiyle Filistin resmen İngiliz yönetimine devredilen bir toprak olmuştu. Aynı zamanda, yüzyıllardır uykuda olan Arap milliyetçiliğı giderek artan bir heyecan kaynağı oldu. Arap ülkelerin petrol kaynaklarına ilgisi artan İngilizler (öbürleriyle birlikte), kurbaga ile akrep fablında olduğu gibi, komşusunun da kendisiyle birlikte battığını görmek koşuluyla bir ulusun batmaktan çekinmediğı patlamaya hazır bu alana giderek daha fazla bulaştılar.

Fakat yüzyıllardır oynanan bir dramın son perdesi Ege'de gerçekleşti. "Küçük Asya sorunu" -eskiden İonya olan anayurtları dışında yaşayan yüz binlerce Yunanlının sorunu- çözülmemişti. Tüm İonya Yunan olduğu zamanlarda orada yaşamışlardı; Pers işgali altında orada yaşamışlardı; İskender'in fetihleriyle kurtulunca, Yunan dünyasının en büyük kentlerinden bazılarını orada kurmuşlardı; ve son olarak yüzlerce yıl sonra, Osmanlıların tebaası olarak kalmışlardı. Bu eski sorun nihayet 1922'den sonra acımasız bir biçimde çözüldü.

1919'da Yunan Başbakan Eleutherios Venizelos, İngiliz ve Fransız hükümederinden İzmir'e birlik çıkarma izni aldı. Sonuç bir felaket oldu. Türkler savaşı kaybetmişti; fakat kendi zamanının en büyük Türk askeri, "Çanakkale'nin Kurtarıcısı" Kemal Atatürk Türklerin başına geçti. Bu çelik iradeli adam, daha önceki kimi sultanların zafer kazanma iradesine ve diplomatik inceliğine sahipti. Sadece Yunanlıları ırkının anayurdundan kovmaya değil, kendi halkını dönüş-

türmeye de kararlıydı. Türkiye, Avrupa'nın düşmanlıklarına ve çekişmelerine bulaşmaktan geri durmadığı için acı çektiğine inanıyordu. Ülkesini Avrupa yükümlülüklerinden kurtaracaktı; ondan sonra reform yapacak ve ülkeyi canlı bir modern güç haline getirecekti.

Çıkan savaşta Yunanlılar, başlangıçtaki kimi başarılarından sonra peş peşe şanssızlıklara uğradılar - her zamanki gibi, siyasal istikrarsızlık ve dalavere her şeyi daha da ağırlaştırdı. Venizelos kovuldu ve Alman yanlısı Kral Constantine Yunanistan'a geri döndü. Derhal ordusunu Anadolu'da ikinci bir maceraya sürdü ve büyük bir yenilgiye uğradı. Daha kötüsü de yoldaydı. 26 Ağustos 1922'de Yunanlılar tamamen dağıldı ve panik halinde kıyıya doğru çekildiler. Türkler de peşlerinden geldi ve on beşinci ve on altıncı yüzyıllardaki korkunç hamleleri anımsatan bir tarzda İzmir'e girdiler.

Yunanlılar kenti işgal ettiklerinde acımasız davranmıştı; fakat şimdi Osmanlı Türk'ün eski gazabının yatışmadığını öğreneceklerdi. İzmir harabeye döndü. Ermeni mahallesinde çıkan bir yangın kentin büyük bir bölümünü yakıp kül etti; o zamanın bir raporuna göre, "can kaybını hesaplamak olanaksızdır." Canını kurtarmak için kaçan bir milyondan fazla Hristiyan, İtilaf gemileri tarafından kurtarılıp Ege'den Yunanistan'a ve adalara taşındı, lonya düşü bitti ve onun yerinde, dumanı tüten savaş alanlarının hâkimi Kemal Atatürk, bu geri ülkeden ve cahil insanlardan bir yirminci yüzyıl devleti çıkaracak adam duruyordu. Reformlarından kuşkulanan Millet Meclisi'nin kimi üyeleriyle tartışırken kendisinin de söylediği gibi: "Egemenlik kuvvetle, kudretle ve şiddetle kazanılır. Osmanlıları Türk milletini yönetme ve yönetimlerini altı yüzyıldan fazla sürdürme kudretini şiddetle kazandılar."

Bu arada Yunanlılar ve Avrupa'daki dostları büyük bir sorunla karşı karşıya kaldılar: Bir milyondan fazla göçmeni alma ve yeniden yerleştirme sorunu. Genç bir muhabir, Ernest Hemingway Toronto'da 20 Ekim 1922 tarihli *Daily Star*'da Yunanlıların Trakya'dan kaçışını betimler: "Doğu Trakya'nın Hristiyan ahalisi sonu gelmeyen, akıllara durgunluk veren bir yürüyüşle Makedonya yollarına düştü. Edirne'de Meriç Irmağı'nı geçen ana kuyruğun uzunluğu yirmi mil-dir. İneklerin, öküzlerin ve mandaların çektiği arabaların, başlarında

battaniyeleriyle yağmurda yürüyen bitkin ve şaşkın erkek, kadın ve çocukların oluşturduğu yirmi millik bir kuyruk... Yaptıkları tek şey sürekli yürümek. Parlak köylü giysileri ıslak ve hırpanidir. Tavuklar ayaklarından arabalara asılıdır. Yaşlı bir adam omzunda bir domuz yavrusu, bir tırpan ve bir silahla iki büklüm yürüyor; tırpanına bir tavuk bağlamış. Bir koca, arabaların birinde doğum yapmakta olan bir kadını yağmurdan korumak için üzerine battaniye örtüyor. Ses çıkaran tek kişi o kadındır. Küçük kızı dehşetle ona bakıyor ve ağlamaya başlıyor. Ve kafiye yürümeye devam ediyor.”

Böyle bir haberin bu denizin uzun tarihinde binlerce kez tekrarlanmış olabileceğini düşünmek üzücüdür. Böyle bir olayın dolaysız etkisi, gözlemciyi şaşkın bırakmaktır. Yine de on üç yıl sonra, 1935’te H.A.L. Fisher, *A History of Europe*’da soğukkanlı bir biçimde şunları yazabiliyordu: “Yanan İzmir’den alışılmadık ve daha umutlu bir Doğu yükseldi. İki monarşi, Yunan ve Türk monarşileri yok oldu; biri doksan yıllık yabancı bir kuruluş, öbürü Osman soyunun çok eski geleneklerine kök salmıştı. Yunanistan çalışan Asyalı göçmenleri nedeniyle öncekinden daha fazla zenginleşti, güçlendi ve kalabalıklaştı. Benzer bir ulusal güç yoğunlaşması, Mustafa Kemal’in yeni Türkiye Cumhuriyeti’ne de damga vurdu.” Türkiye hâlâ bir cumhuriyettir; fakat Yunan monarşisi geri geldi; şu anda monarşi yine sürgünde olmasına karşın, ülke askeri bir oligarşi tarafından yönetiliyor.

İkinci Dünya Savaşı öncesi yıllardı, denizin batı kıyısındaki İspanya, on dokuzuncu yüzyıl Amerikan iç savaşından beri en acı iç savaşlardan birine doğru kayarken, acınacak bir manzara sunuyordu; İtalya ise eski zırhlarını takırdatıyordu. Yeni tip diktatörlerin ilki Avrupa sahnesine çıktı. Ülkesi için çok şey yapan (ve daha sonra Almanya’nın Adolf Hitler’inin kölesi olmakla hepsini kaybeden) Benito Mussolini, ülkesinde ve bütün Akdeniz’de daha önce görülen tipte bir demagogdu. Mussolini ve Hitler, savaşın sonucunda bütün Avrupa’da ortaya çıkan kaotik siyasal ve ekonomik koşulların ürünüydü. Fakat pazar Kleon’larından başka bir şey olmamalarına karşın, modern sanayinin ve silahların ağırlığıyla da desteklendiler.

Mussolini’nin Habeşistan’a bulaşması aptallıktı; fakat bir za-

manlar Roma'nın Kuzey Afrika'da sahip olduğu İtalyan kolonilerini yeniden kurmaya kalkışması yersiz değildi. İtalya'nın aşırı nüfus sorununu çözme yönünde atılmış bir adımdı ve eğer savaş gelmeseydi, Güney İtalya'nın ve Sicilya'nın dayanıklı köylüleri çölü yaptıklarından daha fazla geri itebilirlerdi. Limanları yeniden inşa etmesi (esas olarak yeni İtalyan filosu için tasarlanan) ve terk edilmiş Güney İtalya ile Sicilya'daki yol ve belediye binaları, büyük ölçüde kendini büyük göstermek için tasarlanmış olsalar da, bölgenin insanlarına epeyce yararlı oldular. Mussolini'nin Akdeniz üzerindeki etkisi birçok bakımdan felaket olmasına karşın, tamamen değersiz de değildi. Napoli'nin güneyinde kalan bölgenin sorunlarını fark etmesi zeki- ceydi. Sonraki yıllarda, "Afrika Napoli'de başlar" diyen birçok Ku- zeyli İtalyanın hep barbar diye önemsemediği ülkenin bu kesimine ilk akıllıca yaklaşımı teşvik etti.

Bununla birlikte 1923'te Ernest Hemingway Mussolini'nin halkı- nı yeniden canlandıracak ve Roma'nın gücünü Akdeniz'e geri geti- recek gerçek

II Duce olmadığı kehanetinde bulunmuştu. 27 Ocak 1923 tarihli Toronto *Daily Star*'da, "Sonra kara gömleğine ve beyaz tozluklarına balon. Kara gömlekle beyaz tozluk giyen bir adamda tiyatro bağla- mında bile bir yanlışlık vardır," diye yazar. Ve şöyle devam eder: "Faşist diktatör basını kabul edeceğini duyurmuştu. Herkes geldi. Hepimiz odaya doluştuk. Mussolini masasında oturmuş bir kitap okuyordu. Ünlü çatık kaşıyla yüzü buruşmuştu. Düşündüklerini yüz ifadesiyle belli eden bir diktatördü. ... Bu kadar ilgiyle okudu- ğu kitabın ne olduğunu görmek için arkasında ayak parmaklarımın üzerine dikilip baktım. Bir Fransızca-İngilizce sözlüktü - ters tutul- muş."

Roma *face'*lerinden, devlet otoritesinin simgeleri olarak başyargı- cın önünde taşınan sırlıklardan adını alan Faşist parti, son derece oto- riterdi. On dokuzuncu yüzyıl *Risorgimento* kahramanlarının ürünü olan İtalyan liberalizmi hızla boğazlandı. Mussolini "Dirilen Roma'yı temsil etme iddialarının kanıtı olarak İtalyan donanmasını büyüttü. Yeni savaş gemilerinden, kruvazörlerden, destroyerlerden ve deni- zaltılardan oluşan, en azından görünürde yenilmez bir filo yarattı.

Malta, Cebelitarık ve İskenderiye limanlarında yatan İngiliz gemilerinin çoğundan daha hızlı ve daha modern olan bu gemiler, Napoleon Savaşları'ndan beri Akdeniz'deki İngiliz deniz üstünlüğüne ilk gerçek tehdidi oluşturmaktaydılar. Ne var ki, Mussolini'nin kendi vatandaş kitlesinden gizleyebildiği, fakat uzak görüşlü dış gözlemcilerden saklayamadığı İtalya'nın zayıf tarafı, ülkenin yakıt kaynaklarının olmamasıydı. Bir kere kömürü yoktu; gemilerin artık yakıt olarak petrolü kullanmalarının da bir yararı yoktu, çünkü İtalya'nın petrolü de yoktu. İngiltere'yle savaş durumunda Doğu'dan ithalatı otomatik olarak kesilecekti. Nelson'un kalbine "firkateyn yokluğu" kazındıysa, İtalyan amirallerin kalbine de "petrol yokluğu" kazınacaktı.

İki dünya savaşı arasındaki sorunlu yirmi yılda -Robert Graves'in yerinde bir ifadeyle "Uzun Hafta sonu" dediği dönem- deniz huzursuz bir biçimde kıpırdıyordu. Fransız filosu Toulon'da ve Kuzey Afrika'daki üslerinde sürekli manevra halindeydi; İtalyan savaş filosu, Trablusgarb'a kadar uzanan orta bölgede yeni kudretini sergilemekteydi; İngilizlerin Akdeniz filosu İskenderiye, Malta ve Cebelitarık arasında mekik dokuyordu. Bu dönemde Akdeniz'in üzerinde her zamankinden daha fazla yok etme kapasitesine sahip daha fazla savaş gemisi vardı.

Mussolini, Akdeniz'in yine Roma'nın denetiminde olduğunu ve Faşizmin *Imperium Romanum*'u yeniden dayatma niyetinde olduğunu dinleyenlere hatırlatarak denize gururla *Mare Nostrum* demişti. İtalya 1940'ta savaşa girmeden hemen önce müttefiki Adolf Hitler'in de işaret ettiği gibi: "Bu savaşın sonucu İtalya'nın geleceğini de belirleyecek. Eğer ülkenizde bu gelecek, mütevazı iddiaları olan bir Avrupa devletinin varlığını sadece kabalaştırma bakımından düşünüyorsanız, o zaman ben yanıliyorum. Fakat bu gelecek tarihsel, jeopolitik ve moral açıdan İtalyan halkının bir garantisi bakımından ya da halkınızın haklarına uygun düşünüyorsanız, bugün Almanya ile savaşanlar sizin de düşmanınız olacaktır."

Ne olursa olsun İtalya ancak Almanya'nın sırtından zafere ulaşabilirdi. A.J.R Taylor'un denemesi "The Superman" den aktarırsak: "İtalya iktidarı bakımından başkalarına bağımlıdır, çakal diplomasi-

sine mahkûmdur. Mussolini'nin tereddütleri ve manevraları. . . kuş-kudan çok, bir kahramanın gerçek yaşamın sınırlılıklarına duyduğu kızgınlığın sonucuydu - Mussolini varoşların kahramanıydı. Gerçek yaşamda mağrur ve kibirli olan Mussolini, yine de, İtalya'nın ancak Hitler'le birlikte ava çıkarak büyüklük taslayabileceğini görme yetisine sahipti: İtalya'nın Hitler karşıtı bir koalisyonda Rusya'nın yerini alabileceğini (İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın gözde düşüncesi) düşünen Batılı diplomatların boş hayallerine hiçbir zaman kapılmadı ve Ciano'dan başlamak üzere İtalyan diplomatların Almanya ile söz verip yerine getirmeme oyunu oynama ve aynı zamanda büyükler arasında kasılarak yürüme tutkularını bir an için bile kabul etmedi." Mussolini aslında Akdeniz pragmatizmiyle dolu -fakat yeterli ölçüde değil- tipik bir Latin burjuvaydı. Onun ve İtalya'nın felaketi, Hitler'in Wagnerci düşlerine bulaşmış olmaktı. Cehennem kamyonunun tekerleğine bağlandıktan sonra, kendisini ve ülkesini kurtaramadı.

Avrupa'nın hastalıklı durumu -çok geçmeden Amerikan Buhra-nının ekonomik vebasıyla hızlanacak- kriz ateşini yükseltirken, yeni ve görece hoş bir görüngü denizi, adalarını ve kıyılarını değiştiriyordu. Bu görüngü turizmdi. Orta sınıf vatandaşlar (büyük ölçüde Britanya, Birleşik Devletler ve öbür zengin ülkelerden) Akdeniz ikliminin güzelliklerini -güneşini ve denizini, şarabını ve yemeklerini, dillere destan sanat ve arkeoloji mirasını- keşfetmişti. Batıda Balear Adaları'na, Girit, Kıbrıs, Mısır ve Levant'a (özellikle Kutsal Diyar) yeni bir istilacı -aldıklarının karşılığında para ödeyen- iniyordu.

Yeni ziyaretçiler, on sekizinci yüzyılın "Büyük Turistler"inin ve onları izleyen Victoryen yüksek burjuvazinin mantıksal bir uzamışydılar. Kendilerine has özel çekicilikleri olan büyük kültür merkezleri Floransa, Venedik, Atina ve Roma dışında, gücü yetenlerin kendilerine yaz villaları inşa ettikleri, ev kiraladıkları ya da on dokuzuncu yüzyıldan beri giderek yükselen yeni otellerde kaldıkları birçok yer vardı. Örneğin Edward dönemi zenginlerinin gözde yeri Taormina olmuştu (çocuk doktoru Alman bir baronun çıplak gençlerin fotoğraflarını çektiği - baskıları tütün dükkânlarında hâlâ asılıdır). Güya Tiberius'un geride bıraktığı (fakat gerçekte dedikoducu Suetonius'un ürünü) erotik miyasmasıyla Capri'nin kendi tutkunları

olmuştu. Şarabı ve çamı ünlü Güney Fransa'nın tamamı bir uğrak yeri olacaktı.

Resimlerine ve kitaplarına analık eden bu denizin dinçleştirici, aynı zamanda görece ucuz güzelliklerini çok önceden fark etmiş olan Avrupalı ressamlar ve yazarlar, kendilerini zengin ve estetiğe fazla kafası basmayan ziyaretçilerle ekonomik rekabet içinde buldular. Byron, Keats ve Shelley'nin, Fransız İzlenimcilerin, Matisse ve Picasso gibi modernlerin Akdeniz'i şimdi de dünyanın her tarafından işadamlarını ayartacaktı. Aynı zamanda, uçak yolculuğu pahalı ve hâlâ emekleme aşamasında olduğu için, büyük ölçüde yalnızca uzun yaz tatillerine, otellere, villalara ve özel motorlu araçlara gücü yetebilen zenginler bu istilaya katıldılar. *Tender is the Night*'ta Amerikalı Scott Fitzgerald bu dönemin lezzetini belki de herkesten çok yakalamıştı. Bu, bir eğlence yeri haline gelen Akdeniz'dir. Başka bir roman, İngiliz yazar Cyril Connolly'nin *The Rock Pool*'u, iki savaş arası Akdeniz'in bu yanıla (dünyanın siyasal güç merkezlerinde onun için hazırlanmakta olan sert gerçeklikten çok uzak) ilgili duyguyu yakalar.

"Naylor geç uyandı, akşamdan kalmaydı... Güneş, mor gecese-fası çiçeklerinin üzerinden içeriye sızıyordu... Gözlerini açtığında gök ve kum bir fotoğraf gibi griydi, antenleri ince kristaller üzerinde oynuyordu, kadınların bronz bacakları yanından geçiyor, fakat başını kaldırıp bakamıyordu. 'Bende en rafine esrime halinde bir yaratık görüyorsun,' diye düşündü, duyuşsal ve uyuşturucu anı dalgalarını üzerine çöktü. Atıl vücudunu, sırtı, ayakları ve sonunda poposu yüzene kadar yavaşça denize itti. Dalga yoktu. Juanles-Pins sığılığı kokudan ve yağdan ibaretti, gerçek deniz suyu 30 metre ötede başlıyordu."

Bu dönemde İtalya'da ve Almanya'da yayımlanan sayısız kitapta, bu deniz-İanus'un dışarıya gülen, barışçı yüzünün altında yatan başka bir surata -savaşın soğuk maskesine- rastlanır. Bu kitaplardan biri, Hummel E. Siewart'ın *Il Mediterraneo'su* (basım yeri ve tarihi anlamlıdır - Milano, 1938), o sırada yaygın olan ve İtalya'nın kaderinin Akdeniz'i yönetmek olduğunu savunan teoriyi açıklar. "Akdeniz halkının iradesiyle, ulusal bağımsızlıklarının onaylanmasıyla bu denizdeki 'İngiliz Olayı' -bu deniz havzasını kendi emperyal iletişim

yollarının güvenlik sistemine dahil ettikleri dönem- bitmiştir. " İngilizler Hindistan'daki çıkarlarını korudukları sürece, Akdeniz üsle- riyle ilgilenmek zorunda kalacaklarını zaman gösterecekti. Seewart, yeni uçak çağında Malta'nın değerinden kuşkuluydu; Sicilya'daki üslerden kalkan İtalyan hava kuvvetlerinin menzili içinde oldu- ğu- nu bir diyagramla gösteriyordu. Fakat Malta varlığını sürdürcekti; İtalya'ya diz çöktüren saldırı büyük ölçüde Malta kıyılarından baş- latılacaktı.

Birinci Dünya Savaşı'ndan farklı olarak, İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa bölümü büyük ölçüde Akdeniz havzasında yürütüldü. Çünkü, 1940'ta Fransa'nın düşüşüyle birlikte, İngilizlerin ve Alman- ların kapışabilecekleri tek alan Akdeniz'di. İtalya'nın doğrudan işin içine girip ve kaderini Hitler'e bağlamaya karar verdikten sonra, Mussolini'nin kolay kazanç umduğu alandı da. Akdeniz'in kontro- lü için yürütülen savaş neredeyse üç yıl sürdü - İtalya'nın Haziran 1940'ta savaşa girişinden, Mayıs 1943'te Mihver kuvvetlerin Tunus'ta teslim olmasına kadar. 1943'ten sonra, İtalya'da ve Sicilya'da kara çarpışmaları olmasına karşın, denizin denetiminde kuşkuya yer yok- tu. Alman denizaltıların hâlâ neden olduğu kayıplara karşın, İngiliz- ler ve Amerikalı müttefikleri büyük miktarda insan ve malzemeyi görece güvenli bir biçimde taşıyabiliyorlardı.

Uçak gemisi *Illustrious*'dan kalkan Kraliyet Donanması uçakla- rının Taranto üssündeki İtalyan savaş filosuna saldırısı, Akdeniz'in savaş tarihinde ünlü bir muharebeydi. Torpil taşıyan yirmi bir uçak karanlık çöktükten sonra beş zırhlı, dokuz kruvazör ve çok sayıda destroyerden oluşan filoya saldırdı. Operasyon akıllara durgunluk veren bir başarıydı. Uçaklar gemilerin üzerinde alçalıp torpilleri bı- raktılar; yoğun bir uçaksavar ateşine karşın, İngilizler sadece iki uçak kaybetti. İnsanı kör eden o birkaç dakikada, İtalyanların deniz üstün- lüğü yok oldu ve moralleri her türlü ölçünün ötesinde sarsıldı. İki zırhlı aylarca muharebe dışı kaldı, biri tamamen yok oldu. *The Battle for the Mediterranean*'da Kaptan Donald Macintyre şu yorumu yapar: "12 Kasım 1940 şafağında Taranto limanında karşılaşılan manzara, görmek isteyen gözler için, deniz savaşında zırhlı savaş gemisi ça- ğının bittiğine işaret ediyordu. Beş ay boyunca iki karşıt savaş filo-

su Akdeniz'in sınırlı sularında karşı karşıya gelmişti; filolardan biri üstün gücüne karşın bir muharebe riskine girmek istemiyor, öbürü onu muharebeye zorlayacak durumda değildi. Hiçbiri tam anlamıyla öbürüne karşı deniz üstünlüğü sağlayamamaktaydı. İtalyanlar Malta'dan deniz yoluyla sevkıyatı önleyemiyorlardı. İngilizler, İtalyanların Kuzey Afrika'ya sevkıyat hattını kesemiyorlardı.

"İki savaş filosunun görece gücü, artık İngilizlerin lehine dönmüştü. Cunningham'ın filosundaki beş zırhlıya karşı, İtalyanların elinde sadece iki zırhlı kalmıştı."

Taranto harekâtı, Drake'in 1587'de Cadiz'deki harekâtı kadar anlamlıydı. Akdeniz'de ve Pasifik Okyanusu'nda zırhlı kullanılmaya devam edilmesine karşın, torpil taşıyan uçakların birkaç dakikada denizdeki güç dengesini değiştirdiği gece, zırhlıların öldüğü belli oldu. (Taranto, daha sonra Birleşik Devletler'i savaşa sokan Japonların Pearl Harbor saldırısı için bir model oldu.) Yüzyılın başından bu yana on beş inçlik toplarıyla denize egemen olan kocaman zırhlı savaş gemisi, donanma tarihi müzesinde yelkenli büyük savaş gemisinin, kalyonun ve kadirganın yanına gidiyordu.

1940-1944 yıllarında olduğu gibi daha önce hiçbir zaman Akdeniz'in birçok bölgesi aynı anda savaşa bulaşmamıştı. Musollini'nin etkisiz Yunanistan istilas ve Kuzey Afrika'daki başarısızlığı Almanları bu alana soktukten sonra, savaşın etkilerini şu ya da bu zamanda hissetmeyen hemen hemen hiçbir koy, ada ya da liman kalmadı. Örneğin İtalyanların işgal ettiği Rodos, İngiliz donanması tarafından topa tutulurken; Kos (İstanköy) ve Leros gibi silik adalar bile destroyerlerin hamlesi, pike yapan Alman bombardıman uçaklarının uğultusuyla, sualtı bombalarının gürültüsüyle, gemiler alabora olup batarken yüzeye çıkan hava kabarcıklarıyla tanışacaktı. Levant'tan Cezayir'e kadar savaş bir o yana bir bu yana vurdu. O zamana kadar kıyı ticareti yapanlar dışında pek kimsenin tanımadığı Derne, Mersa Matruh ve Tobruk gibi yerler, dünya manşetlerine çıktı. Girit, Almanların adayı ele geçirmeyi başarmalarına karşın, gözde paraşütçülerini kaybettikleri yoğun bir hava saldırısına tanık oldu. İngilizler Yunanistan'ın ve Girit'in imdadına yetişirken, hava saldırıları sonucu gemilerinin çoğunu kaybettiler; kendilerini yine

savunma konumunda buldular. İskenderiye ana İngiliz üssü olduğu için, haberlerde sürekli öne çıkıyordu - Malta bir süre denizaltılar dışında savunulamaz oldu. İtalyanlar İskenderiye’de minyatür denizaltıların kullanıldığı bir operasyonla iki İngiliz zırhlısını yaraladı ve Taranto’nun intikamını büyük ölçüde aldılar. Savaş gemilerinin savunma ateşine karşı biraz daha üstün olduğu görülmesine karşın, hava gücünün bir Akdeniz savaşını kazanmaya yetmediği anlaşılabilecekti. Son çözümlemede, istila orduları, silahları, erzakları ve askeri malzemeleri deniz yoluyla taşımak gerekiyordu.

1941-1942’nin en kötü aylarında İngilizlerin Akdeniz’den kovulmanın eşiğine yaklaştıkları zamanlar oldu; fakat tutunmayı başardılar - zar zor da olsa. 1565’te olduğu gibi, yine dünya olaylarında büyüklüğüyle orantısız bir önem kazanan Malta’nın elde tutulması, İngiliz planları, hatta varlıkları için önemliydi. İtalya ile Kuzey Afrika’daki ana savaş alanı arasında bulunduğu için İngilizler yalnızca Malta’dan düşmanın ikmal yollarına başarılı darbeler indirebilirdi. İngiliz denizaltılar, Kuzey Afrika’ya giden yüz binlerce tonluk Alman ve İtalyan nakliye gemilerinden sorumluydu. Malta düşseydi, ikmal hattı olduğu gibi duran Alman General Erwin Rommel Kahire’yi, Mısır’ı ve Süveyş Kanalı’nı ele geçirmeyi kesinlikle başardı. On altıncı yüzyılda Avrupa’nın kaderini belirleyen küçük kırcı ada, İkinci Dünya Savaşı’nda da aynı rolü oynadı.

Cebelitarık’tan ve İskenderiye’den savaş alanı adalara gitmeye çalışan konvoyların öyküsü çok anlatıldı - ve insanlar eski savaşların anılarını anımsadıkları sürece de anlatılacaktır. Ne var ki, Alman Luftwaffe’nin ve İtalyan Regia Aeronautica’nın La Valette’nin geçilmez kalesine eline geçen her şeyi fırlattığı aylarda Malta halkının, garnizon askerlerinin, gemicilerin ve deniz piyadelerinin yaşadığı hayat pek bilinmez. On dokuzuncu yüzyıl ortasında İngiliz General Whitworth Porter, *History of the Knights of Malta* adlı kitabında kehanet niteliğinde bir içgörüyle şunları söylemişti: “Daha önce St. Jean Tarikatının armalarıyla parıldayan bu burçları şimdi İngiliz yüreği ve İngiliz kılıcı koruyor; durum fedakârlığı gerektirdiğinde, Avrupa’nın ortak, rızasıyla İngilizlere emanet edilen kayanın savunulmasında İngiliz kanının su gibi akıtılabileceğini dünya görecektir.”

Aşağıdaki özetler, ikinci Malta kuşatması sırasında *Aurora* kruvazöründe bulunan eski bir Kraliyet deniz piyadesinin yazdığı bir mektuptan alınmıştır. O günlerin havasını yansıtır. “1941 Ekimi’nde Malta’ya gittim ve H.M.S. *Aurora*’nın güvertesinde Kraliyet Deniz Piyadeleriyle birlikteydim. Daha sonra Anzio açıklarında Alman denizaltılarınca batırılan ‘Penelope’ ile iki büyük destroyer, ‘Lively’ ve ‘Lance’ da (ikisi de battı) bizimle birlikteydi. Bu dört gemi ‘K Gücü’nü oluşturunuyordu ve ilk üç cumartesi, geceleri İtalyan konvoyların peşine düştük ve pazar günleri eli boş geri döndük. Ne var ki, üçüncü Cumartesi gecesi farklı bir hikâyeydi. Acele yola koyulduk, aslında bazıları hâlâ kıyıdaydı. Bire kadar yol aldık ve köprü göz-cülerimizden biri gemileri -birleşmek üzere olan iki İtalyan konvoyunu- fark ettiğinde, eli boş geiri dönmek üzereydik. Yanlarına sokulduk ve yaklaşık 4.000 metreden ateş açtık. Ateş iki buçuğa kadar sürdü. 10 yük gemisi, 3 destroyeri batırdık, birini de yanar vaziyette bıraktık. Malta’ya dönmek oldukça heyecan vericiydi; çünkü başarılı bir operasyon yaptığımızı öğrenen Maltalılar el sallayıp sevinç gösterilerinde bulundular... (Daha sonra Trablusgarp açıklarında bir devriye görevi sırasında gemisi bir mayın tarlasına girmiş.) ‘*Aurora*’da bir mayına çarptık; iskele pervanemiz patladı ve geminin dibinde kocaman bir delik açtı. Yaklaşık 4 knotluk bir hızla ve 40 derece yana yatarak Malta’ya ve kızağa geri dönmeye çalıştık, böylece Noel’i tersanede karşıladık... Rus cephesi kıştan ötürü ölüydü ve Alman hava kuvvetleri Stuka’ların ve Junker 88’lerin büyük bir bölümünü ve çok sayıda savaşçısını oradan çekip Sicilya’ya konuşlandırmıştı; bu yüzden biz Nisan 1942’de ayrılana kadar bu tersaneyi hiçbir zaman rahat bırakmadılar. Yer bir savaş alanı gibiydi ve bu dört buçuk ay içinde yaklaşık 540 hava saldırısı uyarısı aldık. İki namlulu 4 inçlik topun başındaydım ve olup bitenleri görüyordum. Şimdi bu konuda ender konuşurum, fakat bana göre bazı şeyleri *hiç* unutmazsınız. Ateş etmek ve kızıakta baraj ateşine katılmak zorunda olan gemilerden biriydik -ısıklık sesleri ve patlama gümbürtüleri, Valletta, Sliema, Floriana ve Corradino’yu saran toz; cehennem dedikleri kesinlikle buydu- ve dubaların etrafında bombalar patlarken, sanırım şans yıldızlarımız parlamaktaydı. ... Bir gün dişimi tedavi ettirmek için kıyı-

ya çıkmak zorunda kaldım ve dişçi çenemi uyuşturmak için iğneyi ağzıma sokar sokmaz siren çaldı. Sığınağa indik; yakın bir yerden top atışları, bomba gümbürtüleri, toz ve korkunç sarsıntı. Dişim çekilmedi. Dış avluda bomba patladı ve bina harap oldu; bu yüzden dışı üç ay sonra İngiltere’de çektilerdim. ...”

Savaşta her büyük olay, savaşın çılgınlığını ve insanın cesaretini yansıtan bu türden binlerce mektuba neden olmuş olabilir. Akdeniz bütün tarihi boyunca böylesine bir depremle hiç sarsılmamıştı ve Poseidon -adeta eski görevlerini anımsayarak- Müttefik kuvvetler 1944’te Napoli’de karaya çıktıktan kısa süre sonra Vezüv Dağı’nı karıştırıp büyük bir patlamaya neden oldu. Dağın üzerinde klasik bir *pino* tüyü açıldı; kül şemsiyesinde şimşekler çaktı, gök gürledi. İnsan yapımı savaşın şiddetinden bile daha etkileyiciydi. Dağın eteğinde bombalanmış ve tifüslü Napoli kenti duman tütüyor ve ter döküyordu - bir zamanlar bu körfezin bayırında bir inci gibi parlayan zarif Neapolis kentinden çok uzak bir görüntü.

Bu yıllar boyunca Nelson’dan bu yana en iyi denizcilerden biri, Amiral Andrew Browne Cunningham İngilizlere denizde hayranlık duyulacak hizmetlerde bulundu. Savaşın başında, Yunanistan’ın güney ucu açıklarında başarılı bir gece çarpışmasında (Matapan Burnu Savaşı) hiç kayıp vermeden üç İtalyan kruvazörünü batıran oydu. Daha sonra, önemli ölçüde küçülmüş bir filoyla, düşman hava kuvvetlerinin ve denizaltılarının tüm çabalarına karşın, İskenderiye’deki üssünden deniz hatlarını açık tutmayı başaran da oydu. *A Sailor’s Odyssey*’de her şeyin nasıl bittiğini açıklar: “11 Eylül günü [1943] Taranto müfrezesinden sorumlu İtalyan Amiral da Zara’yla buluşmak, ona İtalyan filosunun silahsızlandırılması ve dağıtılması için talimatlar vermek üzere Malta’ya uçtum. Malta bayram yeri gibiydi; halk sevinçten çılgına dönmüş, sokaklar bayraklarla donatılmıştı. Tersaneye yakın ve bu nedenle hava saldırılarının ana hedeflerinde biri olan Senglea’nın rahibi, İtalyanların teslim olduğunu vaiz kürsüsünden duyurdu. O, en kötü hava akınları sırasında halkına cesaret vermek ve teselli etmek için ana caddeyi sakın bir biçimde dolaşan cesur adamdı... O gün, 11 Eylül günü, Donanma Bakanlığı’na bir haber gönderdim: ‘İtalyan savaş filosunun Malta kalesinin toprakları altın-

da demirlemiş olduğunu Efendilerine bildirmekten memnunum.”

Avrupa'daki savaş birkaç ay daha sürecektir olmasına karşın, Akdeniz sahası söz konusu olduğu kadarıyla savaş bitmişti. Kuzey Afrika'nın harap kentleri, Yunanistan, Girit, Sicilya ve İtalya'nın harabeye dönen köyleri, tankların ezip geçtiği topraklar eşi görülmemiş bir yıkımın tanıklarıydı. Denizin bir ucundan öbürüne, karaya çıkan tüm yollarda, sularda deniz kestanelerine kadar her yerde mayın vardı. Her burnun ve kara çıkıntısının açıklarında, denizin mavi sularının altında yatan milyonlarca tonluk gemi ve askeri malzeme pas tutuyor, neredeyse güneşin altındaki her ırktan insanın beyazlaşan kemikleri dağılıyor. 8 Mayıs 1945'te Almanlar koşulsuz teslim oldu. Gözler önündeki gürültülü bir kentin ötesinde bir yer olan ebedi Roma'da bir yerlerde kapılar gıcırdayarak kapandı; İanus'un sakallı iki yüzünü gizleyerek. Deniz yine huzura kavuştu.

ON ÜÇ

Zaman ve Okyanus

Yelkenliler artık denizden neredeyse çekilmişler. Batı Sicilya kıyısı açıklarında bile çok az rastlanırlar; adanın etrafında dolaşan (akıllıysa mafya destekli bir gece bekçisine para ödeyerek) ve kıyıya yakm harabe tapınakları araştıran yatçılar hariç. Fenikelilerin eski uğrak yerleri Trapani ile Marsala arasında, ağır dizel motorlarıyla dolaşan kıyı ticareti ve balıkçı tekneleri artık eskiden olduğu gibi Mayıs-Eylül sezonuna bağımlı değildirler. Sadece batıda ve Akdeniz'in doğusunda ticari amaçla kullanılan yelkenlilere rastlanır. Birkaç işpanyol uşkuna, sadece motorlarına yardımcı olsun diye de olsa, hâlâ yelken taşır. Ege'de bazı kayıklar, meltem estiğinde bir adadan öbürüne gitmek için yelken kullanırlar.

Savaşın yıkımından sonra yirmi yıl içinde deniz, adalar ve bitişik kıyılara refah yeniden dönmüş görünüyor. Kuzey Afrika, İspanya, Sicilya, Güney İtalya, Yunanistan ve Türkiye hâlâ dünyanın ekonomik olarak sıkıntıda olan bölgeleri arasında sayılmalarına karşın, Akdeniz'in çoğu daha önce tanık olunandan daha yüksek bir yaşam standardına sahiptir. 1940'larda bombalanan, top ateşine tutulan ve yakılan kentler ve limanlar küllerinden kurtuldular ve yeni binalarla parıldıyorlar; binaların arasındaki yollar milyonlarca motorlu araçla tıklım tıklımdır. Ne yazık ki, modern apartmanların, otellerin ve villaların çoğunun, "Kozmo-Cola" da denebilecek uluslararası standartların altında bir mimarisi vardır. Yeni yük ve yolcu gemileri eski ticaret yollarını arşınlıyor ve Skylla ile Kharybdis'in kahramanlarının korkudan titrettikleri boğaz, Sicilya ile İtalya arasında yük ve yolcu taşıyan kayaklı uçar teknelerin gümbürtüsüyle yarılr.

Önemsizlikleri ve yalıtılmışlıklarıyla öbür birçok adanın ve denizin fazla bilinmeyen kıyı alanlarının simgesi olan uzak Ege'di Adaları'nı bile, Odysseus'un bir zamanlar kör Polyphemos'la alay ettiği boğazda caka satan kayaklı uçar tekneler birleştiriyor.

Favignana'da taksiler, bir su sporları kulübü vardır ve Faraglione Point'te -bu denizin zenginleşmesinden büyük ölçüde sorumlu olan yaz ziyaretçilerini barındırmak için- modern bir otel bulunuyor. Geceleri, yirmi yıl öncesine kadar gaz lambalarıyla aydınlatılan kafelerde bronz yüzler, suyun ötesindeki tuhaf dünyanın yaptıklarını seyrederken televizyon ekranının ölü ışıklarıyla aydınlanır. Adanın minyatür yol sisteminde motosikletler tur atar; sabırsız kornalarıyla tüylü keçileri ve koyunları ürkütüp yoldan kaçırlar. Fakat balıkçılar orkinos ağlarını hâlâ eski tarzda hazırlıyor ve liman duvarlarının etrafındaki tozlu düzlüklerde kamıştan ıstakoz yakalama sepetleri ve balık tuzakları yapıyorlar.

Marettimo eski yalıtılmışlığına benzer bir biçimde kuluçkaya yatmış duruyor; gerçi burada bile feribotlar, küçük iskeleye düzenli olarak uğrar. Kutsal dağda kayalara oyulmuş mezarlarda ölü küllerinin saklandığı kupalar, Batı'daki kalay madenlerine ulaşamayan Fenikeliler denizcilerin kalıntılarını korur. Akşam olduğunda güneş, genellikle trafikten yoksun bir ufukta batar. Hannibal'ın babası Hamilcar'ın MÖ. 243'te buranın 60 mil batısında Yeni Kartaca'yı kurduğundan beri herhangi bir şeyin değiştiğini gösteren çok az şey vardır. Dağ birçok sırrı saklıyor. Kuzey İtalya'dan gelen bir ziyaretçinin hemen hemen hiç anlamadığı, adalıların dili de bir sırdır.

Şimdi kayaklı uçar tekneleri barındıran beton bir iskele ve köyün arka tarafında görünürveren birkaç villa hariç, Levanzo'da da fazla bir şey değişmemiş. Resimli mağaranın sırrı her tarafa yayılmıştır ve köyün muhtarından, tarihöncesi sanata meraklı ziyaretçilere rehberlik yapması istenir.

Kyklop tarzı başka bir mağaranın, Erice'nin Polyphemos Mağarası'na rakip olduğu iddia edilmiştir ve bir film şirketinin Odysseus'un gezisiyle ilgili bir belgeselde mağarayı kullanmış olması köylülerin gözünde iddianın doğruluğunu kanıtlamaktadır. Güneş doğduğunda, seyrek, tatlı kokulu çalılar çiyle ısıldadığında ya da ay doğduğunda, kireçtaşı kayalar gümüş rengine büründüğünde, ada, Gemi Yapan Adam bu sulara atılmadan önceki isimsiz bir döneme geri döner.

“Gece ve sessizlik! Kim var orada?”

Birçok şey değişmeden kalmuşsa da, denizin siyasi sistemleri İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana neredeyse tarınamayacak ölçüde değişmiştir. İspanya, yirminci yüzyılın en başarılı diktatörlerinden birinin yönetiminde sakin duruyor. Yarımadanın tarihinin gelecekteki seyri ne olursa olsun, ülkenin acı iç savaşının galibi General Francisco Franco'nun kendi zamanının en akıllı politikacılarından biri olduğu görülecektir. Hitler'in ve Mussolini'nin yardımıyla iktidara geldiği halde, ülkesini dünya savaşına sokmamayı başardı. Daha sonra Amerikan yardımından yararlanarak (Amerikalılar, İspanya'nın komünist kampa katılmasından korkuyorlardı) Akdeniz'in yeni meyvesi uluslararası turizmin keyfini de çıkardı. İspanya'nın güneşi, kumlu uzun plajları, tarihsel geriliği ve görece ucuz fiyatları her yıl Britanya, İskandinav ülkeleri, Almanya ve Fransa'dan milyonlarca ziyaretçiyi davet etmekteydi. General Franco, Mihver'in üçüncü potansiyel ortağı olmuştu; Mihver güçlerin yaptığı birçok tekliften dikkatli bir biçimde uzak durmuştu; öbür iki diktatör alevlere gömülürken, o kenarda durup izlemişti. Ülkesinin durumunu iyileştirmek için yapamadıkları ne olursa olsun, yine de ülkesine layıktır.

Kuzey Afrika'daki durum her türlü ölçünün ötesinde değişmiştir. İngiliz ve Fransız gücü 1960'larda neredeyse tamamen kırıldı; çünkü Fransızlar İkinci Dünya Savaşı'ndaki yüz kızartıcı yenilgiden sonra gerçek nüfuzlarını kaybetmişlerdi; İngilizler ise zafere ulaşırken ekonomik olarak o kadar kötürümleşmişlerdi ki, artık ikinci sınıf bir güçtüler. Hindistan yarıktasına bağımsızlık verdikten sonra, Britanya'nın, on dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başında o kadar önemli olan garnizonlara artık gereksinimi yoktu. Hindistan gittikten sonra, Akdeniz'deki deniz üslerinin bu Kuzeyli adaya ne yararı vardı? Bunun tamamen dışında, diğer birçok egemen gücün başına geldiği gibi, İngilizler son güçsüz bırakan mücadelenin seyri içinde iktidar iradelerini kaybetmişlerdi.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan bu tutumu Sir Osbert Sitwell, *Laughter in the Next Room*'da özetler. O zamanın duygusal iklimini betimlerken şöyle yazar: "Şu saatte her Batılı ülkede ulusal karakter, çözülme sürecinde olmasına karşın, önem kazandı. İngilizler dünyanın sonunu sızlanarak ya da eğlenerek değil, eski ge-

leneksel bubi tuzaklarıyla, bir genel seçimle kutladılar. Yine de bir değişim ortadaydı. Eski gayretkeşlikleri ve dinçlikleri, ürkek, uçuk, değersiz ödülleriyle yer değiştiren bir ıstırap kültürüne boyun eğmişti. Bütün halkın inatçı kahramanlığıyla yürütülen uzun bir savaştan galip çıktıktan sonra, deniz haydudu atalarının kurmak için bütün ulusları ezdikleri bir imparatorluğa yakışmayacak biçimde sırf biraz yumurta tozu, bir haftalık kuru çay ve çocuklar için bir muz uğruna uygunsuz bir biçimde dilendiler..." Açık ya da ileriye görme gücü, yeni yasada, yurtseverliğe bir ihanet haline geldi. Yeni bir demokratik ahmaklık eğitimlileri pençesine aldı, var olmayan erdemleri övmelerini sağladı: Eski yöneticilerin yüzleri değişmiş, yumuşamış, güç kaybetmişti; küçük şeylerle ilgili ürpertici bir kıskançlık dalgası da halktan kişilerin evlerine sızdı. ("Onun benimkinden on gram fazla yağı var; bendekinin az olmasına aldır mıyorum, fakat kimse fazlasına sahip olmamalı!") Britanya, sosyalist ülkeler safında İskandinavya'ya katıldı. Bu Kuzeyli halkların eski dinçliği kendi dertleriyle -genç ve saldırgan bir ulus oldukları zamanda çok belh olmayan- uğraşmaya dönüştü. Bir zamanlar bu eski sahillere çarpan dalgaları tükendi. Onların yerini başka dalgalar aldı.

Eski sömürgeci güçlerin zayıflığı, kaçınılmaz olarak yükselen bir milliyetçilik dalgasına neden oldu. Şimdi birçoğu petrol zengini olan Arap devletleri, Britanya ve Fransa'nın Yakındoğu'da uyguladığı eski "böl ve yönet" işlemine artık boyun eğmek istemiyorlardı. Mısır'da askeri bir diktatörlük yönetimi aldı ve Süveyş Kanalı ulusallaştırıldı. 1956'da Britanya'nın ve Fransa'nın Mısır'a ölümcül ve hüsrarla sonuçlanan müdahalelerinden sonra, bu iki ülkenin nüfuzu daha da geriledi. Disraeli'nin planladığı ve uğruna savaştığı her şey, neredeyse bir gecede kaybedildi. Sembolik olarak, Ferdinand de Lesseps'in Port Said'deki heykeli Mısırlı bir kalabalık tarafından yerle bir edildi. Kıbrıs, İngilizlerle kanlı bir mücadeleden sonra kopup bağımsızlığa ulaştı ve neredeyse anında Rum ve Türk vatandaşları arasında bir iç savaş belasıyla karşılaştı. Uzun plajları, reçine kokulu dağları, bereketli ovaları ve zarif eski kentleriyle bu güzel ada karşı konulmaz bir kader tarafından her zaman ya sefil ya da silik bir duruma mahkûm edilmiş gibi görünüyör.

Kuzey Afrika kıyı şeridinin tamamı 1960'a gelindiğinde bağımsız Müslüman devletlere bölünmüştü; sık sık kendi aralarında anlaşmazlığa düşmelerine karşın, eski efendilerine karşı nefrette birleşen devletler. Fransızların savaş öncesi yıllarda ehlileştirip yatıştırdıklarını düşündükleri Cezayir, ancak Fransa Cumhurbaşkanı Charles de Gaulle'ün ülkeyi terk etme kararıyla çözölen kanlı bir çatışmadan sonra koptu. Fas, Cezayir, Tunus, Libya ve Mısır bağımsız Müslüman devletleriyle birlikte, bir Pan-Arabizm dirilişinden çok söz edildi. Bu denizdeki akıntının yeniden tersine dönmesi; ölkelerinin Türkler tarafından fethinden bu yana önemsiz olan Arap etkisinin Akdeniz dünyasında kendisini yeniden hissettirmesi olanaklı gibi görünüyordu.

Bu savaş sonrası dönemin en anlamlı olayı, 14 Mayıs 1948'de yeni İsrail devletinin kurulmasıydı. O yıllarda iradeleri güç kaybedip ve eli zayıflayan İngilizler mandalarından vazgeçtiler ve Yahudilerin, Diaspora'dan beri ilk kez bir anayurdu oldu. Sonraki yıllarda ölkeleri üzerindeki denetimi, ancak komşu Arap devletlerine karşı peş peşe savaşlarla sürdürebildiler; Akdeniz'in savaşlarla dolu bu kesiminde bile eşi bulunmayan parlak bir muharebede Mısırlıları hezimete uğrattıkları Haziran 1967'de, bu çatışmalar doruğa çıktı.

Bu savaşın başladığı gün Akdeniz'deki son İngiliz başkomutan Malta'dan ayrıldı. Britanya'nın Akdeniz işlerine bulaştığı uzun dönem sona erdi. Bütün dünyada gücünün ve nüfuzunun gerilemesiyle, tüm sömürgelerini kaybetmesiyle birlikte -ister *force majeure*'le ister gönüllü feragatle olsun- İngilizler şu ya da bu zamanda bu denize egemen olan uluslar listesine girdiler. Bununla birlikte, bu denizin tarihi üzerinde önemli bir hakları vardı. Bir yüzyıl boyunca, donanmalarının ağırlığı ve mali güçleriyle, Roma İmparatorluğu günlerinden beri tanık olunmayan türde bir barışı denize dayatmışlardı.

Yeni İsrail devletinin geleceğı, Araplara karşı başarılarına rağmen, hâlâ belirsizliğini koruyordu. Araplar birbirleriyle anlaşmazlık içinde olsalar da İsrail'den tiksirmek konusunda hemfikirdiler. Dahası, Osmanlı yönetimi sırasında olduğu gibi yoksul ve geri kalmış göçerler olmaktan çok uzaktılar. Birçoğı petrol gelirlerinden ötürü

son derece zenginleşmişti; ve bu zenginliğin bir miktarı, tıp ve eğitim alanlarında iyileştirmelere akıtılmıştı.

Yahudilerin Mısırlıları Süveyş Kanalı'nın gerisine sürmeleri altı gün aldığı için "Altı Gün Savaşı" denen 1967 Arap-İsrail çatışmasının, Akdeniz tarihi üzerinde İkinci Dünya Savaşı'ndan bile büyük bir etki yaratması kaçınılmazdı. Bu iki çarpıcı -ve o sırada öngörül-meyen- olaya yol açtı; Süveyş Kanalı'nın uzun süre kapanması ve Rusya'nın bu bölgeye büyük bir deniz gücü olarak girmesi. Her iki dünya savaşında Britanya kanalı düşman teknelerine kapatmış ve kanalı kullanmaya çalışan tarafsızlar üzerinde sıkı bir denetim kurmuştu; fakat hiçbir zaman, şimdi Mısırlıların yaptığı gibi tamamen kapatılmamıştı. İsrail eski sınırlarına çekilinceye kadar yeniden açmayı reddettiler. Fakat İsrail tanınma garantisi olmadan kazandıklarından vazgeçmek istemediği için, kanalın yıllarca kapalı kalması olası görünüyordu. Mısır böylece kendisini önemli bir gelir kaynağından yoksun bıraktı - Mısır'ın petrol zengini bazı komşuları açığı kapatmaya geçici olarak hazır oldukları için katlanılabilen bir kayıp. Süveyş Kanalı'nın kapanması bütün Akdeniz'e ağır bir darbeydi; çünkü tekrar dünya ticaretinin bir eklentisi haline geldi, artık bir ana arter değildi.

Kanalın ikinci kez kapanmasına (ilki 1956'da Mısır'a İngiliz-Fransız müdahalesi sırasında olmuştu) kızan dünyanın petrol tanker sahipleri artık rehine olmamaya kararlıydılar ve muazzam "süper tanker"ler inşa etmeye başladılar. Bu tankerler doğrudan İran Körfezi'nden yüz binlerce varil ham petrol alabiliyor ve Ümit Burnu'nu dolaşıp Avrupa'ya ve Amerika'ya taşıyabiliyorlardı. Bu tekneler kanala sığmayacak kadar büyük oldukları için, kanal yeniden açılrsa bile, eski önemine kavuşup kavuşmayacağı kuşkuluydu. Bu durum, gelirlerinin önemli bir kısmını kanaldan geçen gemilerin onarım ve bakımından elde eden Akdeniz'in birçok limanı ve tersanesi için can sıkıcıydı. Bağımsız Hindistan İngilizleri artık dolaysız bir biçimde ilgilendirmese de, eskiden beri korktukları şey nihayet başlarına gelmişti - Doğu'ya giden denizyolunda düşman bir gücün bulunması. Fakat yeni tankerler ve modern ticaret gemilerinin artan hızı ve daha fazla taşıma kapasitesi, dünya ticaretindeki kesintinin

beklenenden çok daha az olması demekti. Dahası Mısırlıların so-
rumsuzluğu ve bütün bölgenin güvenli olmayan durumu nedeniyle
gemi sahipleri, gelecekte olacaklar ne olursa olsun, Süveyş Kanalı
hiç yokmuş gibi ticaretlerini düzenleyecekleri sonucuna vardılar. Bu
bakımdan deniz, de Lesseps düşünüyü gerçekleştirmeden önceki sta-
tükosuna geri döndü.

Rus filusunun Akdeniz'e girişi, 1967 Arap-İsrail savaşından he-
men sonra başladı. Rusların bu alana ilgisi yeni değildi. Daha on
yedinci yüzyılda Büyük Petro, "Toprak arıyorum, su arıyorum,"
 demişti. İngilizler neredeyse tamamen denizden silinince egemen
deniz gücü Birleşik Devletler donanmasıydı ve Ruslar, Amerika-
lıların üstünlüğüne meydan okumaya başladılar. Aynı zamanda,
Yakındoğu'yla aktif bir biçimde ilgilendikleri için (örneğin Ameri-
kan destekli İsraililere karşı Mısırlıları destekleyerek), faaliyetleri
için üslere gereksinimleri vardı. Bu nedenle, yirminci yüzyılın ikinci
yarısında denizin doğu havzasının durumu, her zaman olduğu gibi
huzursuzdu. İki büyük güç, dalgalı suların üzerinde her zamanki
tehlikeli oyunu oynuyordu.

Savaş gemileri ve denizaltılar karanın görüş mesafesinden uzak-
ta birbirlerini gizlice gözetlerken ya da savaş oyunlarını oynarken, kı-
yılarda yaşayanlar tamamen farklı bir istilaya uğruyorlardı. İki savaş
arası dönemde bazı gözde alanlar yabancı ülkelerden aristokratların
ya da zengin orta sınıf ziyaretçilerin yıllık ziyaretine tanık oldukları
halde, yeni ucuz hava yolculuğu çağı denizin hemen hemen her kö-
şesine kitle turizmini getirdi. Milyonlarca ziyaretçiden oluşan bir yaz
dalgası İspanya kıyı şeridinden Sardinya, Sicilya, Girit ve Kıbrıs'a,
hatta Mykonos gibi uzak Yunan adaları'na kadar yayılmaktaydı. Bu
ziyaretçilere artık bir zamanlar olduğu gibi "gezgin" değil, "turist"
deniliyordu. Bu güney adalarında sadece kısa bir gezi ya da tatil yap-
tıklarını göstermek için. Örneğin İspanya sadece İngiltere'den yılda
bir milyondan fazla turist kabul ediyordu ve turizm hızla İspanyol
ekonomisi için önemli bir varlık haline geldi. Sanayileşmiş Kuzey
Avrupa'dan ve Birleşik Devletler'den gelen bu tatilci işçilerin har-
cama gücünden Fransa, İtalya ve Yunanistan da yararlandı. Güneş
arayanlar arasında ön safta olanlar, Batı Almanya'nın sakinleriydi.

Savaşı kaybetmiş, fakat -en azından ekonomik olarak- barışı kazanmışlardı. Savaşmak zorunda kalmadan Akdeniz'i işgal edebildiklerini, biraz da şaşırarak gördüler; İtalya ve Yunanistan kıyılarında uzak Alman isimleri taşıyan villalar peydah oldu.

Kitle turizminin yaşam tarzı üzerindeki etkisi büyüktü. Para o zamana kadar sıkıntıda olan birçok alana yeni bir refah getirmesine karşın, Midas'ın dokunuşu bulaşıcıydı. Yüzyıllardır olduğu gibi varlığını sürdüren, bir ada ya da ülke yaşamının dokusunu süsleyen görenekler, tarzlar ve ahlak kuralları, bu yeni ziyaretçilerin etkisi altında sönmeye başladı. Sözde "hoşgörülü" toplumların ahlak kurallarıyla da birleşen tatil ruh hali, bu ziyaretçileri, bizzat kendilerinin kendi kasabalarında hoş görmeyecekleri bir davranış tarzına yöneltti. (Rodos'ta elinde platin bir sigara tabakasıyla bir balıkçı şöyle diyordu: "Bu zengin İsveçli hanımlar burada oldukları için, yazın artık balığa çıkmıyorum!" Sicilya'da uçkuru gevşek bir kadının argo tarifi, *una Inglesa'*dır.) Jet uçakları, gazeteler, televizyonlar, pikaplar ve transistörlü radyolar eski yaşam kalıplarını, geçmişte fetihçi bir ırkın ya da korsan baskınlarının etkisi kadar değiştirmişti. Deniz hızla uluslararasılaşıyordu; süreç içinde bireyselliğinin çoğunu kaybediyordu.

Kuzey Afrika ülkeleri, turizmden fazla etkilenmeden duruyordu; çünkü sömürge geçmişlerinden kaynaklanan Anti-Avrupacılıkla birleşen siyasal istikrarsızlık nedeniyle, yabancı ziyaretçiler için çekici değildiler. Örneğin, Mısır'daki İngiliz yönetimi yıllarında yine Akdeniz'deki en kozmopolit ve canlı kentlerinden biri haline gelen İskenderiye, daha önce Arapların ve Türklerin yönetimi sırasında olduğu gibi gerileyip harap bir limana dönüşmüştü. Limanında İngiliz ya da Fransız filoların yerine Rus gemileri aylak aylak dolaşmaktaydı. Yeni koruyucu güç, Mısır'ın ve Yakındoğu'nun işlerine bulaşanların kaçınılmaz olarak ellerini ateşe değdirdiklerini anlama sürecindeydi. Denizin öbür ucunda, bir zamanlar korsanlıktan ve daha sonra Fransa'yla ilişkisinden ötürü zengin olan Cezayir keder içinde pinekliyordu. Yeni devletlere verilen adla "yükselen uluslar" ın çoğu, aslında *batan* uluslardı. Ancak eski efendilerinin mali sadakaları ya da onlarla yapılan torpilli ticaret anlaşmaları, bu devletlerden birço-

ğunun anarşiye ya da Rusların ayı kollarına gömülmelerini önledi. Ruslar sevgiden, hatta basit açgözlülüktен ötürü değil, Avrupa'yı kuşatmada yararlı olabilecekleri için onlara yöneliyorlardı.

Denizin ana kapısında yalnızca Cebelitarık Britanya'ya sadık kaldı. Kaya'nın sakinleri kaderlerini İspanyollara bağlamak istemediler; çünkü kapı komşularından daha yüksek bir yaşam standardına sahip olduklarını görebiliyorlardı. Yaşlı İspanyol diktatör General Franco dil döktü, rüşvet teklif etti ve sonunda sert ekonomik baskılar uyguladı; fakat Cebelitarıklılar refahlarından ve özgürlüklerinden vazgeçemediler. Britanya'nın eski sömürgesinin aslında duygusallık dışında hiçbir gerçek çıkarı yoktu; fakat adalet, İngilizleri Cebelitarık'ı desteklemeye mecbur etti. Bu arada New York'taki Birleşmiş Milletler karargâhında, çok sayıda yükselen ulus Britanya'yı Cebelitarık'ı İspanya'ya iade etmeye zorladı. Kaya sakinlerinin şiddetle reddettikleri bir düşünce. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında, Milletler Cemiyeti'nin karakteristiği benzer aptallıklar böyle kalıplaştı. Atinalı Kleon bile, küçük Malta bağımsız devletine (330.000 nüfuslu) İtalya, İspanya'ya da Fransa'yla eşit oy hakkı veren bir demokratik foruma gülerdi.

Zaman ve okyanus ve bir özendiren yıldız,
Bir büyük entrikada, neyse, bizi yaptı.

Victoria dönemi şairi William Watson'ın bu sözleri, Akdeniz bölgesi sakinleri için de geçerli olabilir. Ebedi çatışma onları şekillendirmiş, öfkeli ruhlarını biçimlendirmişti. Sanki uzun yüzyılların patırtısı içinde, ne olursa olsun çarkların hep tekrar döneceğini öğrenmişlerdi. "Ne var idi ise, olacak odur, ne yapıldı ise, yapılacak odur; ve güneş altında yeni bir şey yok." Geçmişin Akdenizli şairlerini tekrarlayan T.S. Eliot'un yazdığı gibi:

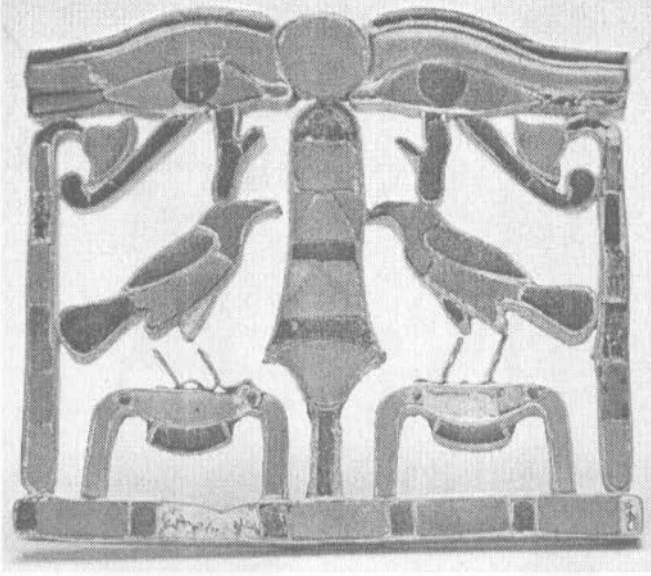
Fenikeli Phlebas, on beş gün önce ölen,
Unuttu martıların çığlıklarını, kabarışını derin denizin,
Kârı ve zararı.
Bir dip akıntısı
Ayıkladı kemiklerini fısıldayarak. Yükselip alçaldıkça

Geçti yaşlılık, gençlik çağlarından
 Girmeden önce girdaba.
 İster putperest, ister Yahudi,
 Ey, dümende durup, rüzgâr üstüne bakan kişi,
 Unutma Phlebas'ı, bir zamanlar senin gibi uzun, yakışıklı
 olan.

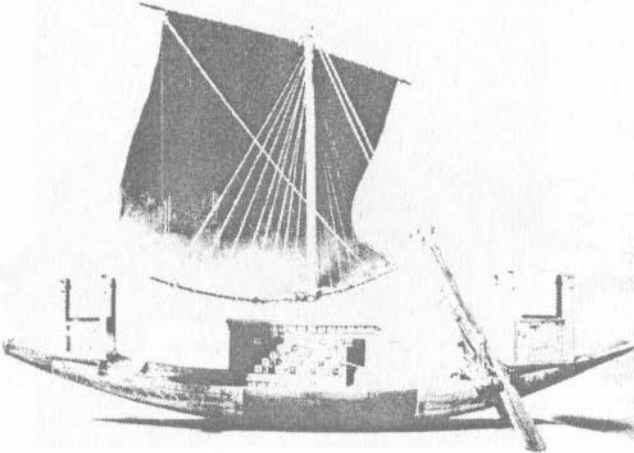
Kimse geleceği öngöremez; şimdi, hâlâ yazılmakta olduğu için okunamaz; sadece geçmiş, bilginin sınırları içinde bilinebilir. Geçmiş ele alırken bile, bazen bir sezgi yüzlerce olguya bedeldir. Keats'ın yazdığı gibi, "imgelem, Âdem'in rüyasıyla karşılaştırılabilir - uyandı ve hakikati gördü." imgelemin x-ışınları, yüzyılların "üst üste binen boyaları," binlerce yılın verniği ve çok sayıda farklı onarımcının eleri arasından Akdeniz'in bir zamanlar nasıl olduğunu ortaya çıkarabilir. Gerçek güçlük, burada bir değil, birçok şaheserin bulunmuş olmasıdır. Barok klasiğin, Hristiyan temalar pagan temaların, felsefi konular retoriğin, büyük savaş sahneleri zarif pastoral minyatürlerin üzerini örter. Fakat başarıların yanı sıra, birçok başarısızlık da olmuştur. Umursamaz ressamın insanın görmeyi arzulayacağı eserlerin üzerini sıvadılar, fakat onları deşifre etmek artık olanaklı değil.

Deniz ve etrafındaki topraklar bazen kendi kendilerini açığa vururlar. Yalnızken ve yelkenli bir teknenin güvertesindeyken onları okumak daha kolaydır; çünkü rüzgârdaki ve dalgadaki sessizlik, artan bir duyarlılığa katkıda bulunur, insan, arzu ettiği vücut bilincinin durdurulması haline ulaşır ve dünyanın gürültüsü içinde duyulamayan bir dalga boyuna kendisini bırakan bir medyum gibi olur. Belki bir yüz, bir imparatorluğun parçası, batık bir gemi ya da bir adanın gençliğinden kalma bir yanı -bunlar yüzüp yüzeye çıkarlar. Orada yaşam dolu, en küçük puluna kadar görülebilen bir sarı sazan gibi dolaşırlar- aniden bir rüzgâr ya da bir dalga havuzu karıştırana ve her şey tekrar donuklaşana kadar. Böyle bir anda dikatli bir biçimde dinlenirse, bu denizin sesini duymak olanaklıdır. Kuzey Afrika'nın uzun kumlu sahillerinde, Adriyatik'in terk edilmiş ve unutulmuş koylarında, eski kent harabelerinin karşısında ya da çamların havaya kokularını yaydığı boş adacıklarda denizin tüm dalgaları, Evet, diyor.

MISIR

Riqqeh'ten süslü bir göğüs zırhı.

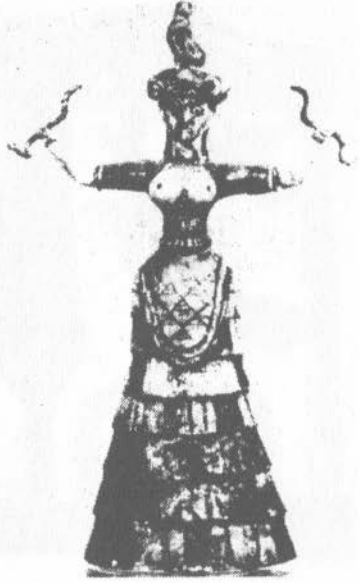

MÖ. 1300 civarına ait bir Mısır gemisinin yeniden yapım bir maketi.

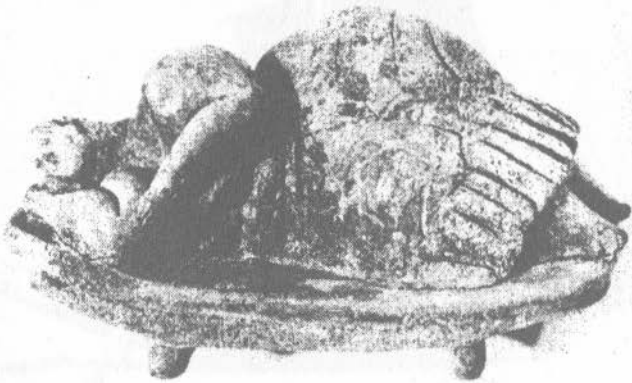
ANA TANRIÇA

Kyklad Adalarında

Girit'te

Malta'da

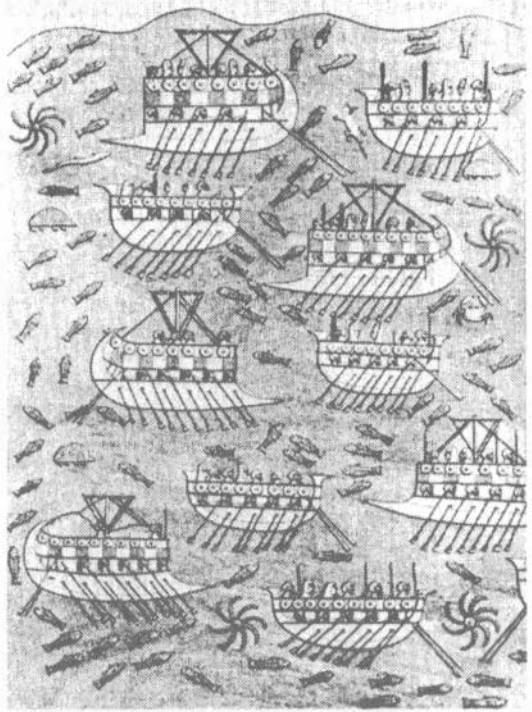
GİRİT VAZOLARI

Bir Kalamarı canlandıran geç dönem bir Minos tasarımı.

Hagia Triada'dan Hasat Vazosu.

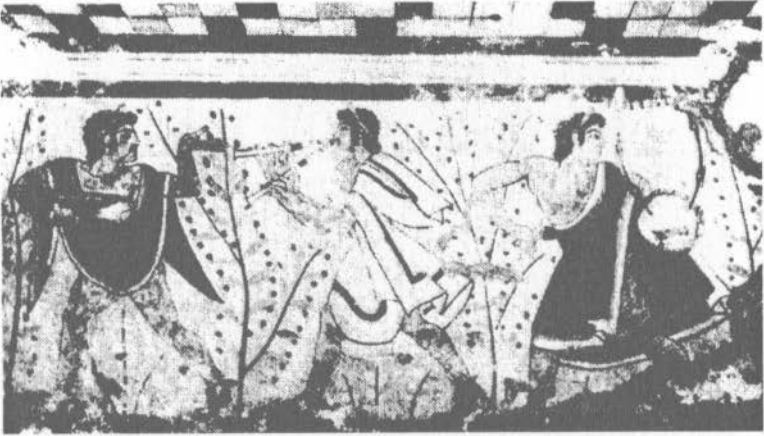

Ninova'da Sennacherib saraydan bir duvar
rölyefi. MÖ 701'de Sur ve Sayda Kralı Luli'nin
Sur'dan kaçışını gösteriyor.

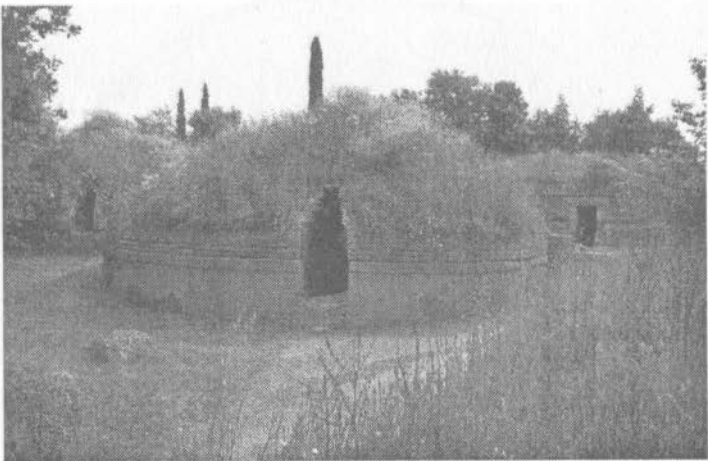

Bronz bir Baal figürü.

ETRÜSKLER

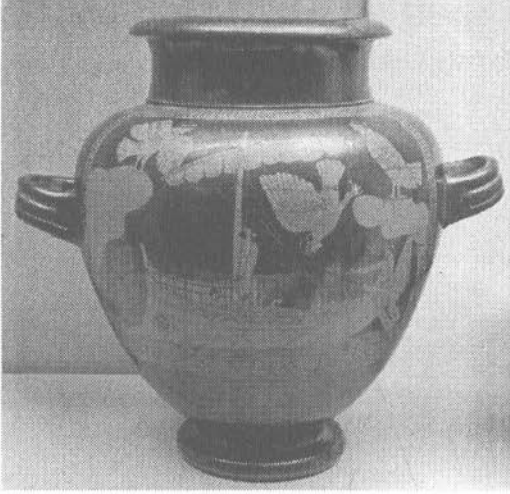

Bir bahçede müzisyenleri gösteren bir mezar freski.

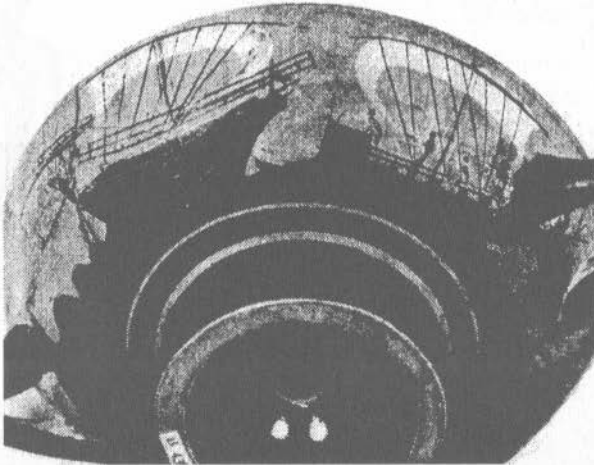

Roma yakınlarında Cerveteri'de mezarlar.

YUNAN VAZOLARI

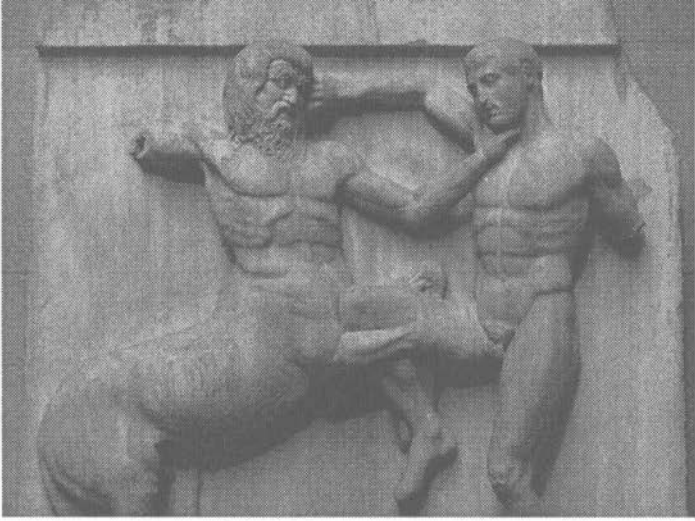

Sirenler aklını çelmesin diye kadirğasının direğine bağlanan Odyssesus

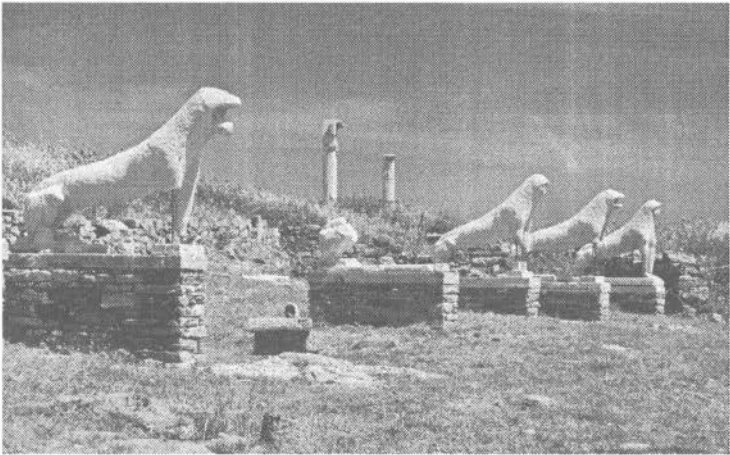

Altıncı yüzyıl yük (soldaki) ve savaş gemisi.

YUNAN HEYKELİ

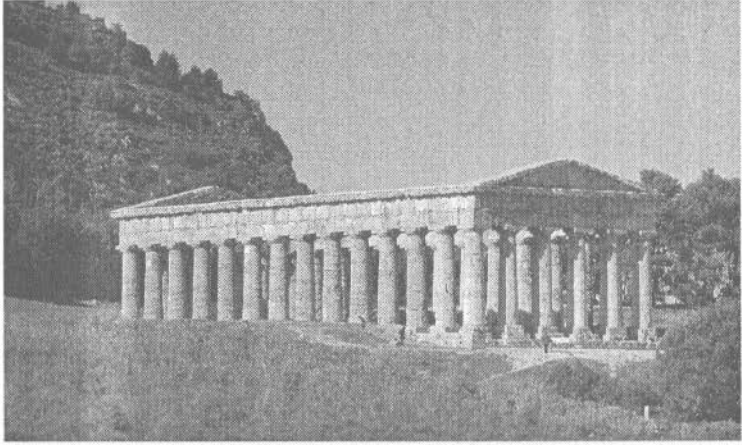

Lapith'lerle Kentauros'un savaşı gösteren Parthenon frezinden parça

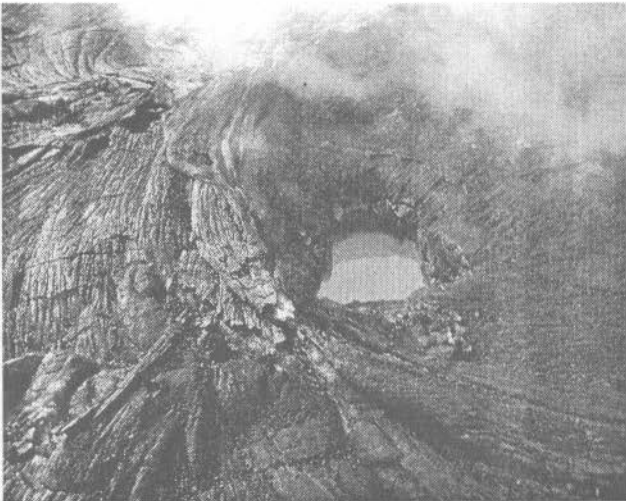

Delos Aslanları

SİCİLYA

Segesta'daki Yunan tapınağı.

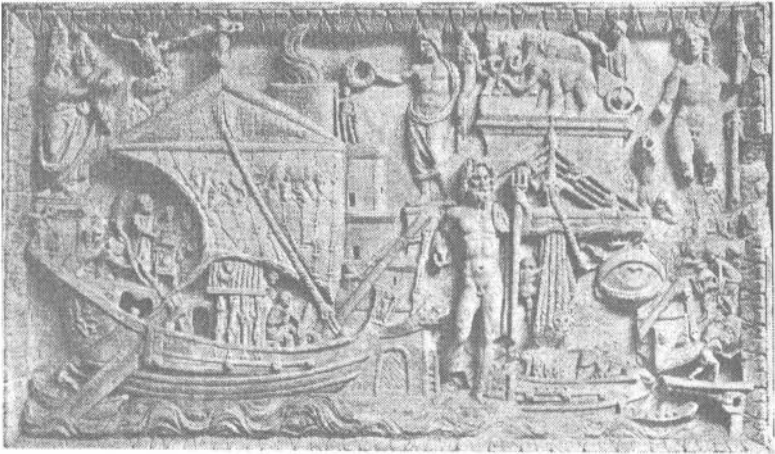

Etna Dağı'nın üstten görünüşü.

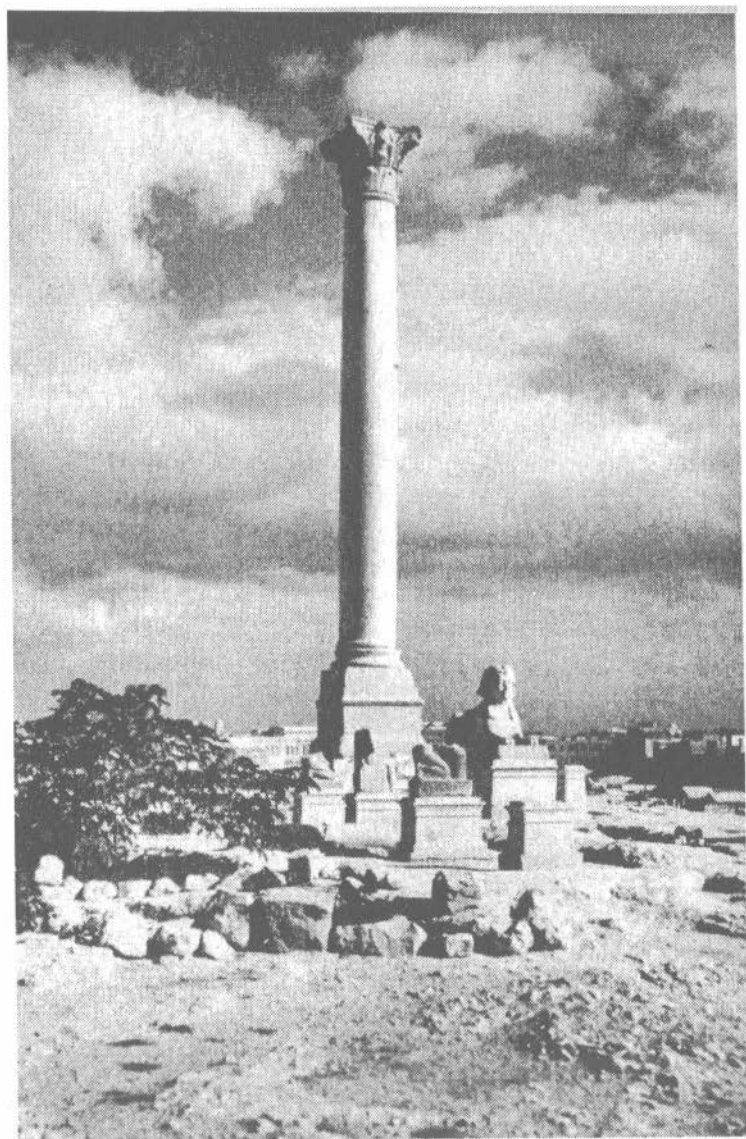
ROMA

Julius Caesar (solda) ile Marcits Anthonins'un sikke portreleri.

Ostia'daki rölyeflerden birinde Roma gemileri.

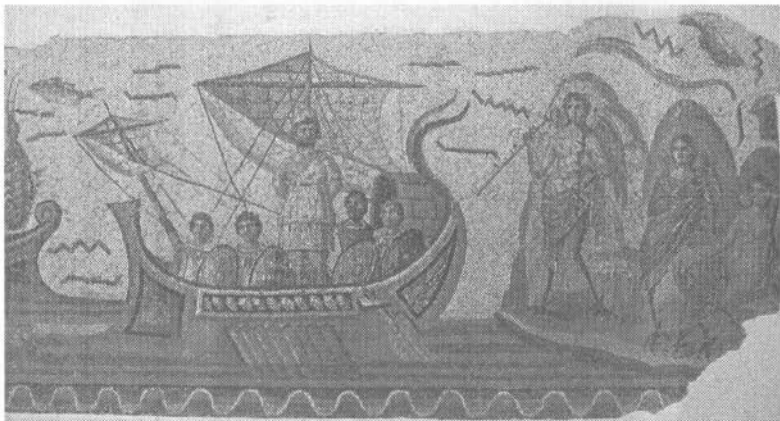

İskenderiyede Pompeus sütunu.

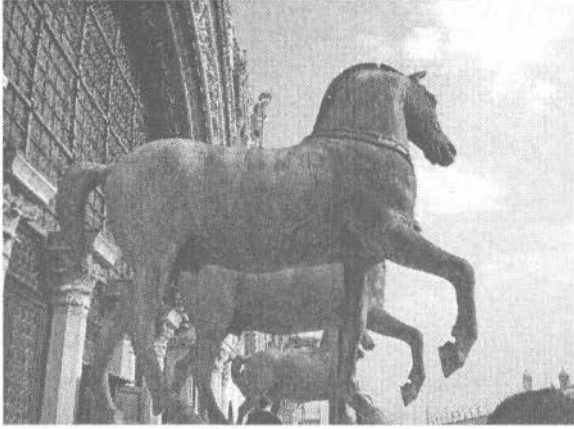
KARTACA VE ROMA KUZEY AFRIKA'SI

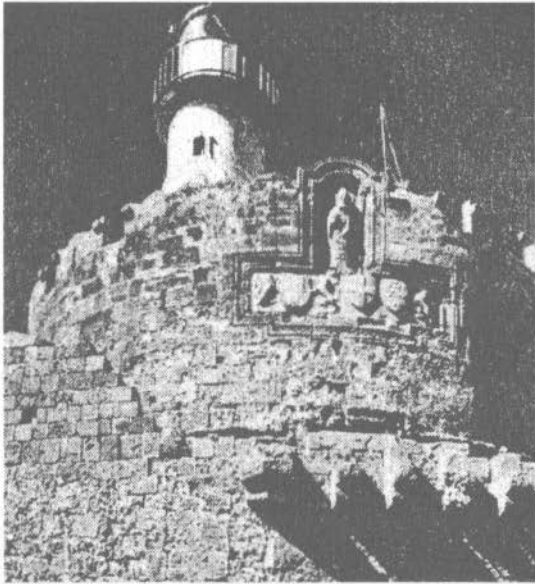
Bir yüzünde bir at ile bir palmiye, diğer yüzünde Hannibal'ın portresi bulunan Pön parası.

Tunus'ta Odysseus ile Sirenler öyküsünün Roma versiyonu.

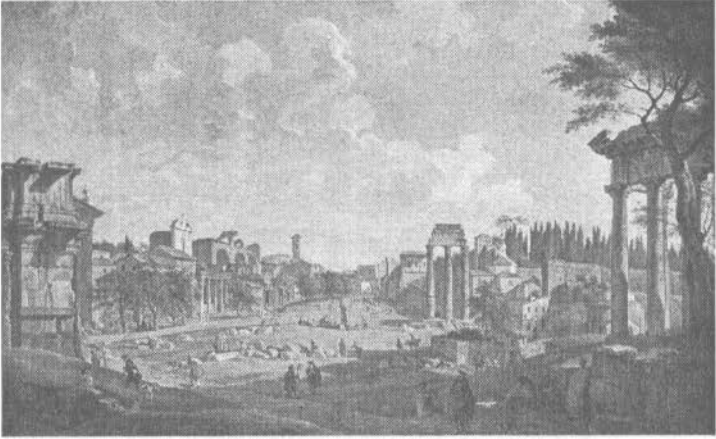

St. Markis'in dışında Konstantinopolis'ten yağmalanan bronz atlar.

*Rodos'ta limanı koruyan Venedik kalesi.
Üzerine modern bir deniz feneri yapılmış.*

EMPERYAL ROMA

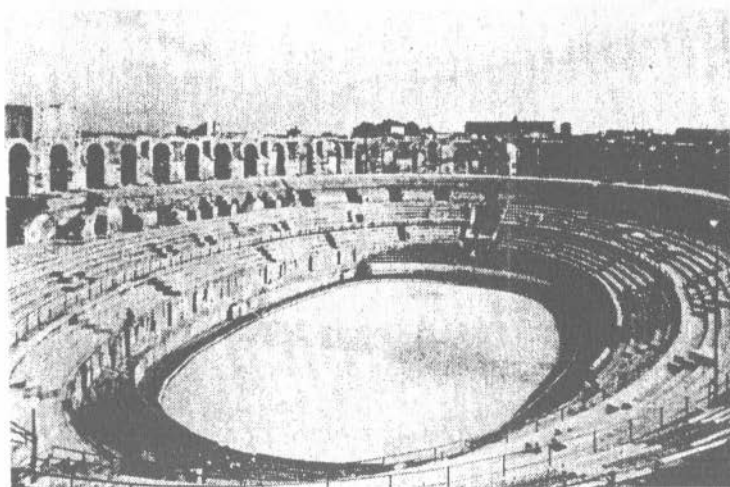
*On sekizinci yüzyılda Pannini tarafından yapılan tabloda
Forum harabeleri.*

*Split'te Diocletianus sarayının harabeleri, çizim Robert Adam,
on sekizinci yüzyıl.*

Augustus'un büstü

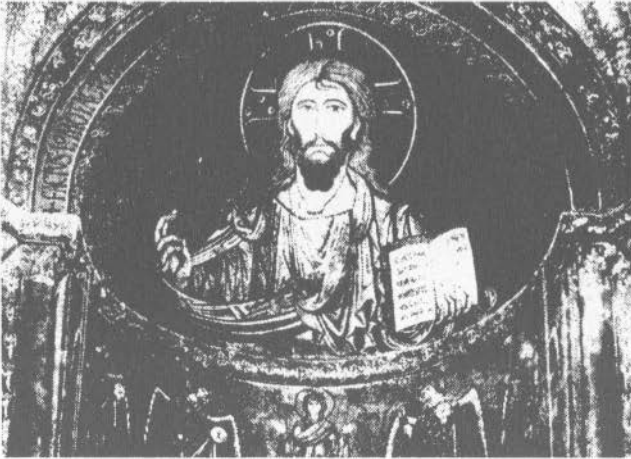

Arles'te amfityatro

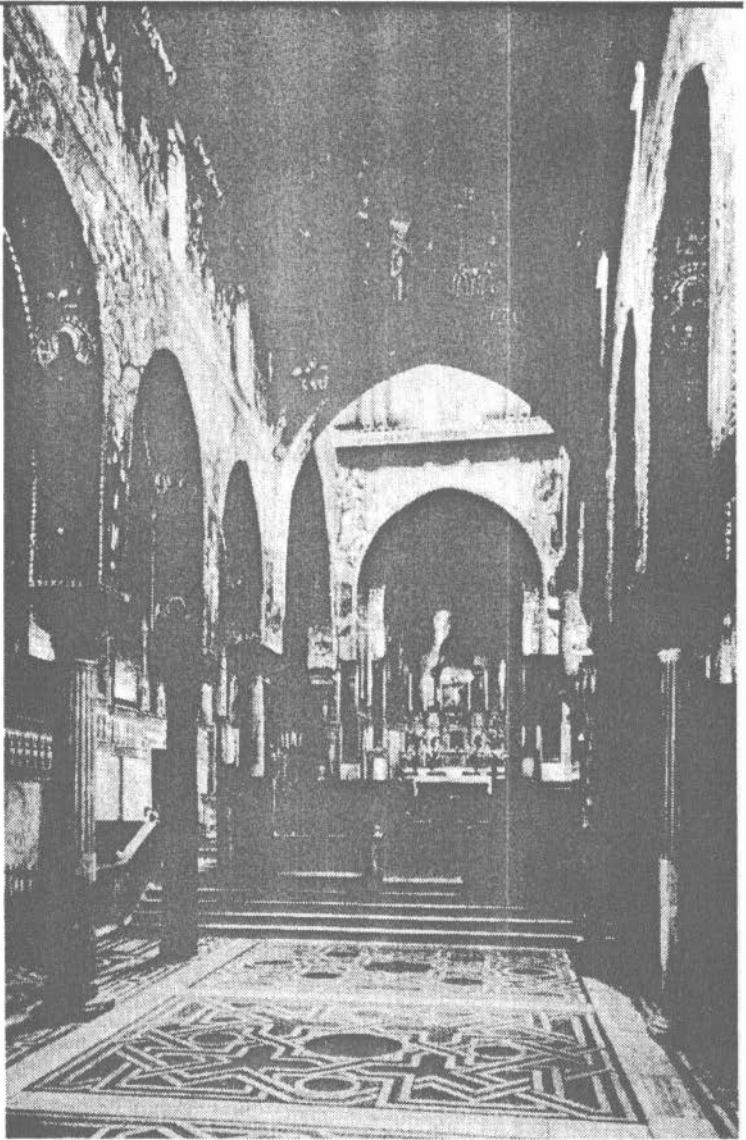
BİZANS

İmparator İustinionos altıncı yüzyıldan bir Barberini fildişinde resmedilmiş.

Cefalù katedralinde İsa mozaïği.

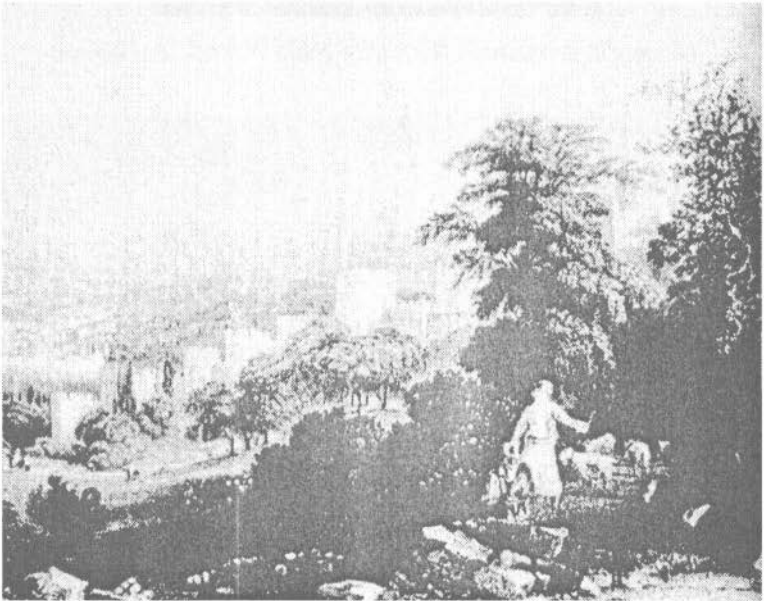

Palermo'da Capella Palatina'nın iç mekânı.

İSTANBUL'UN DÜŞÜŞÜ

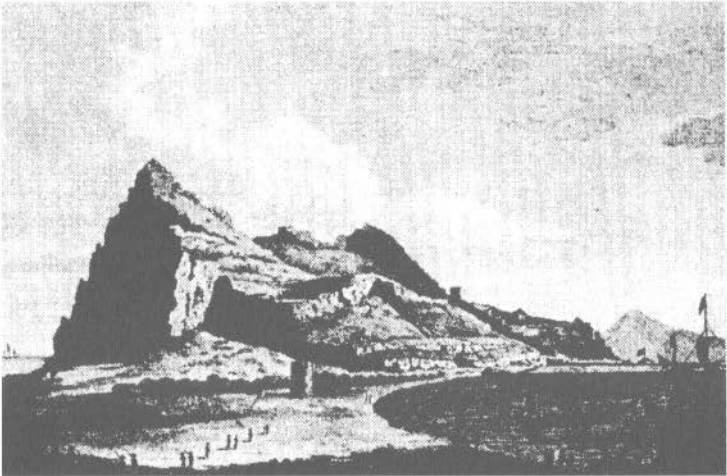
Venedik parası, Doce Dandolo'nun portresi.

On dokuzuncu yüzyılda kentin surları.

Beechey'in fırçasından Nil Savaşı galibi Amiral Lord Nelson

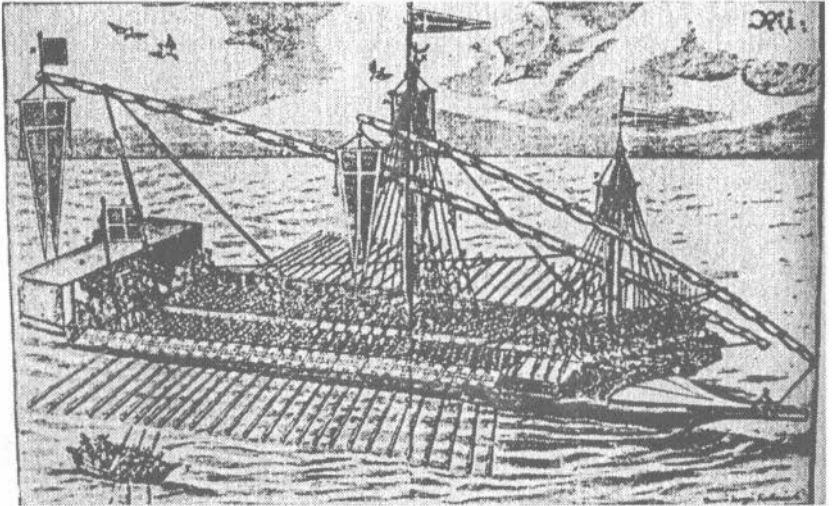

On dokuzuncu yüzyıl başında Cebelitarık.

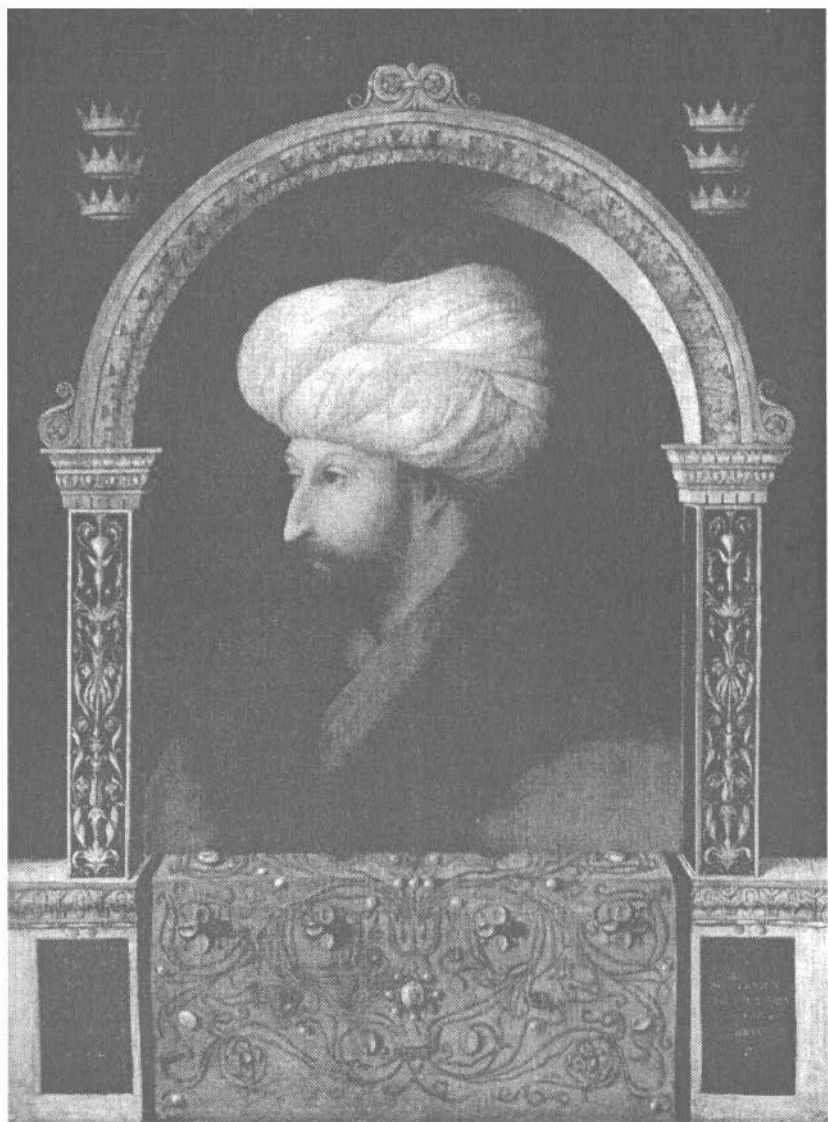
TÜRKLER

Oruç ve Barbaros Hayreddin.

Bir amiralin kadırgası.

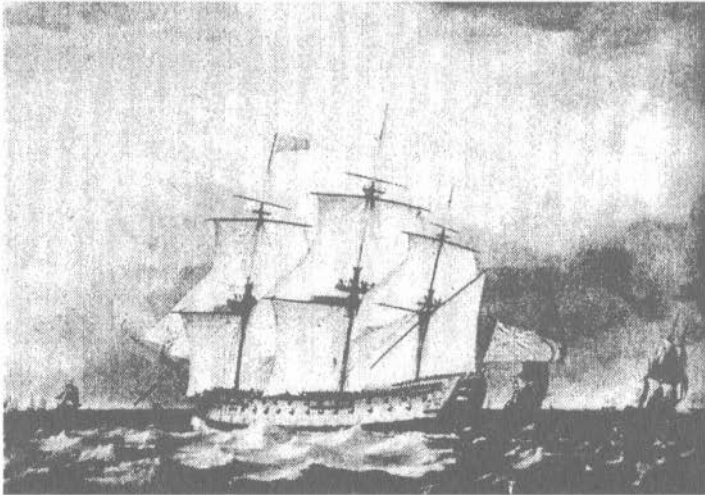

Fatih Sultan Mehmet.

FRANSIZLAR VE İNGİLİZLER KARŞI KARŞIYA

Napoleon Piramitler Savaşı'nda, 1798.

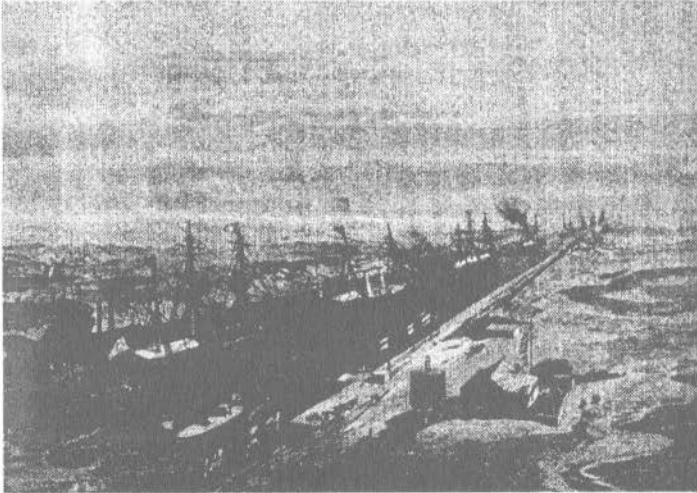

Nelson'un Bayrak gemisi. H.M.S. Victory.

SÜVEYŞ KANALI

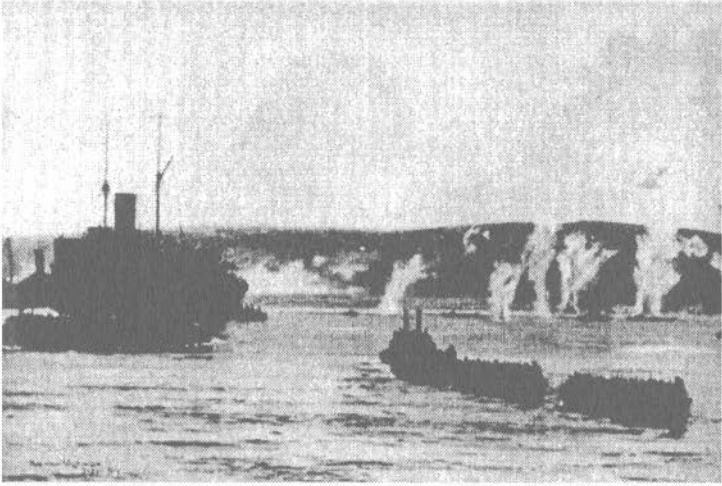

Tenniel'in, Disraeli'nin darbesiyle ilgili ünlü yorumu.

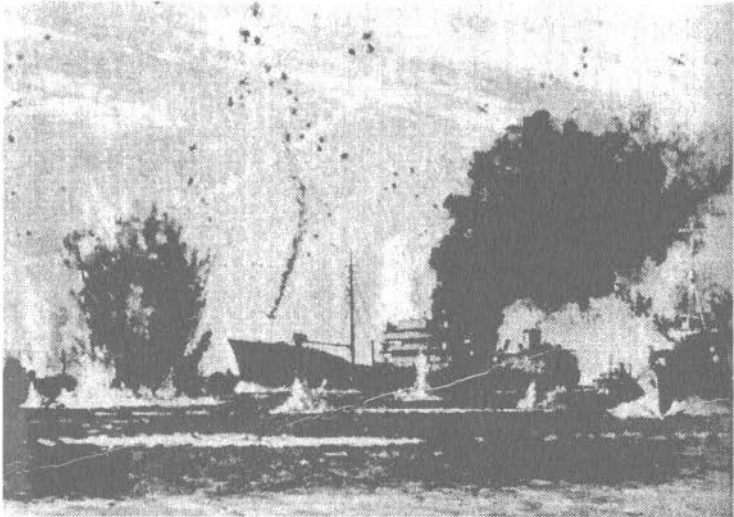

1869'da Süveyş Kanalı'nın açılışı.

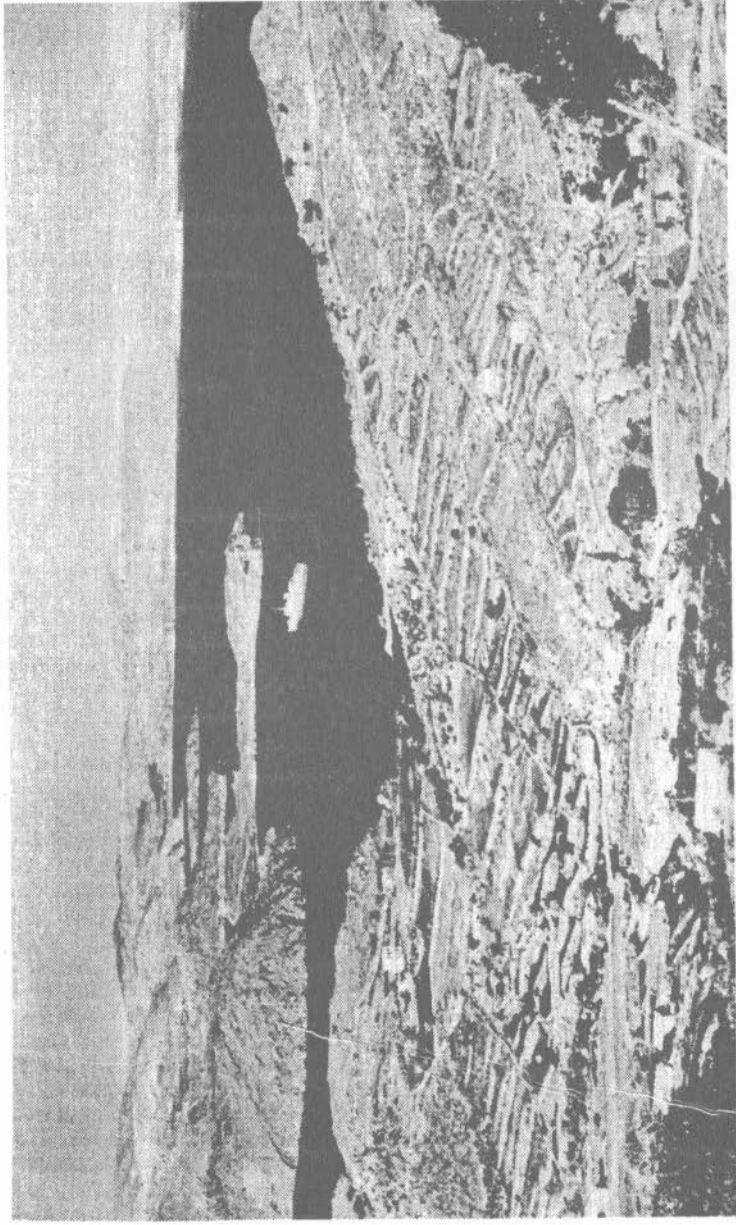
İKİ DÜNYA SAVAŞI

*Gelibolu savaşı, Suvla Körfezi'nden karaya çıkış, 1915.
Norman Wilkinson'ın fırçasından*

*Konvoy sistemi: Bir Malta konvoyunda Ohio adlı tanker,
1942. Norman Wilkinson.*

*Bir yirminci yüzyıl oyun alanı olarak Akdeniz:
Patmos açıklarında demirleyen bir yolcu gemisi.*

KAYNAKÇA

- Admiralty Pilt (Mediterratlean)*, cilt I-IV. Londra, Her Majesty's Stationery Office, 1953.
- Aiskhylos, *The Persians*.
- Arbman, Holger, *The Vikings*. New York, Frederick A. Praeger, 1961.
- Aristophanes, *Knights*, çev. John Hookham Frere. Londra, 1840.
- Arnold, Matthew, *The Portable Matthew Arnold*. New York, The Viking Press, 1949.
- Arrian, *The Life of Alexander the Great*, çev. Aubrey de Selincourt. Harmondsworth, Middlesex, Penguin Books, 1958.
- Barrow, R.H., *The Romans*. Londra, Cassell, 1949.
- Bathe, B.W. *Ship Models*. Londra, Her Majesty's Stationery Office (Sicence Museum Bo- oklet), 1963.
- Baynes, N.H. Ve Moss, H. St. L.B. *Byzantium*, Oxford, Clarendon Press, 1961.
- Blakeney, E.H. *A Smaller Classical Dictionary*. Londra, J. M. Dent (Everyman's Library), 1916.
- Blouet, Brian, *The Story of Malta*. Londra, Faber & Faber, 1967.
- Boardman, John, *The Greeks Overseas*. Harmondsworth, Middlesex, Penguin Books, 1964.
- Bradford, Ernle, *Companion Guide to the Greek Islands*. Londra, Collins, 1963.
- _____, *The Great Siege*. New York, Harcourt, Brace & World, 1968.
- _____, *The Journeying Moon*. Londra, Jarrolds, 1958.
- _____, *The Sultan's Admiral*. New York, Harcourt, Brace & World, 1968.
- _____, *Ulysses Pound*. New York, Harcourt, Brace & World, 1963.
- _____, *The Wind Courimonds Me*. New York, Harcourt, Brace & World, 1965.
- _____, *A Wind from the North*. New York, Harcourt, Brace & World, 1960.
- Brovraing, Robert, *The Ring and the Book*. New York, W: W: Norton (The Norton Library), 1961.
- Burn, A.R., *Alexander the Great and the Hellenistic Empire*. Londra, Hodder & Stough- ton, 1947.
- _____, *History of Greece*. Hormondsworth, Middlesex, Penguin Books, 1966.
- _____, *Persia and the Greeks*. New York, St. Martin's Press, 1962.
- Byron, Lord, *Selected Poetry*. New York, Random House (Modern Library), 1954.
- The Cambridge Ancient History*. Londra, Cambridge University Press, 1923-1939.
- The Cambridge Medieval History*. Londra, Cambridge University Press, 1911-1936.
- The Cambridge Modern History*. Londra, Cambridge University Press, 1934.

- Camoens, Luis de, *Lusiads*, çev. William Julius Mickle. Londra, 1775.
- Cassar, Paul, *Medical History of Malta*. Londra, Wellcome Historical Medical Library, 1964.
- Cavafy, C.P., "The God Abandons Antony," çev. George Valassopoulos, E.M. Forster, *Alexandria*. New York, Doubleday, 1961 içinde.
- Cavaliero, R. *The Last of the Crusaders*. Londra, Hollis and Carter, 1960.
- Cheyne, Thomas K. (ed.), *Encyclopedia Biblica*. Londra, A. and C. Black, 1899-1903.
- Childe, Gordon, *What Happened in History*. Harmondsvrorth, Middlesex, Penguin Books, 1942.
- Connolly, Cyril, *The Rock Pool*. New York, Charles Scribner's, 1936.
- Cunningham, Hyndhope'li, Viscount, *A Sailor's Odyssey*. New York, E.P. Dutton, 1951.
- Currey, Edward Hamilton, *Sea Wolves of the Mediterranean*. Londra, 1910.
- Demosthenes, *The Olynthiacs*, Kitap IEL
- Dickinson, G. Lowes, *The Greek View of Life*. New York, Collier, 1961.
- Douglas, Norman, *Old Calabria*. New York, Dodd Mead, 1928.
- Drinkwater, John, *A History of the Late Siege of Gibraltar*. Londra, 1785.
- Eliot, Sir Charles, *Turkey in Europe*. New York, Bames & Noble, 1965 (birinci baskı 1900).
- Eliot, T.S., "The Waste Land," *Collected Poems 1909-1962*. New York, Harcourt, Brace & World, 1963 içinde.
- Encyclopaedia Britannica*, on birinci ve on dördüncü basım.
- Evans, J.D., *Malta*. New York, Frederick A. Praeger, 1959.
- Field, H.M., *Gibraltar*. New York, Charles Scribner's, 1889.
- Finley, M.I., *The Ancient Greeks*. Harmondsvrorth, Middlesex, Penguin Books, 1963.
- Fisher, H.A.L., *A History of Europe*. Boston, Houghton Mifflin, 1935.
- Flaubert, Gustave, *Salammbö*. Londra, J.M. Dent, 1931.
- Forster, E.M., *Alexandria*. New York, Doubleday, 1961.
- Frazer, Sir James, *The Golden Bough*. New York, Macmillan, 1922.
- Freeman, Edward A., *The History and Conquests of the Saracens*. Londra, Macmillan, 1877.
- Gardiner, Dorothy, *The Great Betrayal*. New York, Doubleday, 1949.
- Gibbon, Edward, *Decline and Fall of the Roman Empire*. Londra, J.M. Dent, 1910.
- Glubb, Sir John, *The Course of Empire: The Arabs and Their Successors*. Londra, Hodder & Stoughton, 1965.
- _____, *The Empire of the Arabs*. Londra, Hodder & C Stoughton, 1963.
- _____, *The Great Arab Conquests*. Londra, Hodder & Stoughton, 1963.
- Gordon, R.K., *Anglo-Saxon Poetry*. Londra, J.M. Dent, 1926.
- Grant, Michael, *Ancient History*. Londra, Methuen, 1932.
- Graves, Robert, *Collected Poems*. New York, Doubleday, 1935.

- Gravière, Jurien de la, *Origins of the Modern Navy*.
- Harden, Donald, *The Phoenicians*. New York, Frederick A. Praeger, 1962.
- Hemingway, Ernest, *By-Line*. New York, Charles Scribner's, 1967.
- Herodotus, *The Histories*, çev. Aubrey de Selincourt. Harmondsworth, Middlesex, Penguin Books, 1954.
- Hollingdale, R.J., *Nietzsche: The Man and His Philosophy*. Baton Rouge, Louisiana State University Press, 1965.
- Holme, T & B. Ve Ghirardelli, B., *Sardinia*. Londra, Jonathan Cape, 1967.
- Homer, *The Odyssey*, çev. E.V. Rieu. Harmondsworth, Middlesex, Penguin Books, 1946.
- Housman, A.E., *Collected Poems*. New York, Holt, Rinehart & Winston, 1965.
- Hughes, Quentin, *Fortress*. Londra, Lund Humphries, 1969.
- "Jack Nasty-Face," *Nautical Economy, or Forecastle Recollections of Events during the last War. Dedicated to the Tars of Old England by a Sailor, politely called by the officers of the Navy Jack Nasty-Face*. Londra, 1815 (?).
- Juvenal, *Sixteen Satires*, çev. Peter Green. Harmondsworth Middlesex, Penguin Books, 1967.
- Keats, John, *The Selected Poetry of Keats*. New York, The New American Library, 1966. Kur'an-ı Kerim
- Lampedusa, Giuseppe di, *The Leopard*. New York, Pantheon Books, 1960.
- Lane-Poole, Stanley, *The Story of Barbary Corsairs*. New York, G.P. Putnam's, 1890.
- Lawrence, D.H., *Etruscan Places*. New York, The Viking Press, 1957.
- Lawrence, T.E., *Seven Pillars of Wisdom*. Harmondsworth, Middlesex, Penguin Books, 1962.
- Lewis, Michael, *The Navy of Britain*. Londra, George Ailen & Unwin, 1948.
- Lucan, *Pharsalia*.
- Lieder, P.R., Lovett, R.M., and Root, R.K., *British Poetry and Prose*. Boston, Houghton Mifflin, 1950.
- Luke, Sir Harry, *Malta*. Londra, George G. Harrap, 1949.
- McGuffie, T.H., *The Siege of Gibraltar*. Londra, Batsford, 1965.
- Macintyre, Donald, *The Battle for the Mediterranean*. New York, W.W. Norton, 1965.
- Mahan, Captain A.T., *Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire*, Londra, Sampson Low, Marston, 1892.
- Newbigin, Marion I., *The Mediterranean Lands*. Londra, Christophers, 1924.
- Ovid, *Fasti*, Kitap BU.
- Parkes, James, *A History of the Jewish People*. Londra, Weidenfeld and Nicolson, 1962.
- Pears, Sir E., *The Fall of Constantinople, Being the Story of the Fourth Crusade*. Londra, Longmans Green, 1885.
- Petronius, *Satyricon*. Londra, Paul Elek, 1960.

- Pliny, *Natural History*, çev. H. Rackham. Harvard University Press, 1938.
- _____. *Works*, çev. William Melmoth. Londra, 1746.
- _____. *Opera Moralia*.
- Plutarch, *Lives*. New York, Random House, 1932.
- Polunin, Oleg ve Huxley, Anthony, *Flowers of the Mediterranean*. Boston, Houghton Mifflin, 1966.
- Pomponius Mela, *De Situ Orbis*.
- Ramsay, A.C. ve Geikie, Sir Archibald, "Gibraltar," *Quarterly Journal of the Geological Society*. Londra, 1878 içinde.
- Rawson, Geogrey (ed.), *Letters from Lord Nelson*, Londra, Staples Press, 1949.
- Rice, David Talbot, *Art of the Byzantine Era*. New York, Frederick A. Praeger, 1963.
- _____. (ed.), *The Dark Ages*. Londra, Thames & Hudson, 1965.
- Runciman, Sir Steven, *The Fall of Constantinople*. Londra, Cambridge University Press, 1965.
- _____. *A History of the Crusades*. Londra, Cambridge University Press, 1951.
- Sherrard, Philip, *Constantinople*. Londra, Oxford University Press, 1965.
- Siewert, Hummel E., *11 Mediterraneo*. Milano, 1938.
- Singer, C.J., vd. (ed.), *A History of Technology*, cilt I. Londra, Oxford University Press, 1954.
- Sitwell, Sir Osbert, *Laughter in the Next Room*. Boston, Little Brown, 1948.
- Smollett, Tobias, *Travels through France and Italy*. London, John Lehmann, 1949.
- Smyth, Captain William Henry, *Sicily and Its Islands*. Londra, John Murray, 1824.
- Swinburne, Algernon Charles, *Poems*. New York, Harper, 1904.
- Taafe, J. *History of the Holy, Military, Sovereign Order of St. John of Jerusalem*. Londra, 1852.
- Tacitus, *Annals*, Kitap I.
- Tarn, Sir William, *Hellenistic Civilisation*. Londra, Edward Arnold, 1952.
- Taylor, E.G.R., *The Haven-Finding Art*. Londra, Hollis and Carter, 1956.
- Thackeray, William Makepeace, *Sketch Books: Notes of a Journey from Cornhill to Grand Cairo*. New York, Harper, 1898.
- Thiel, Johannes Hendrik, *Studies on the History of Roman Sea-Power in Republican Times*. New York, Hofner, 1946.
- Thucydides, *History of the Peloponnesian War*, çev. Benjamin Jowett. Londra, Oxford University.
- Torr, Cecil, *Ancient Ships*. Londra, Cambridge University Press, 1894.
- Trump, D.H., *Malta's Archaeology*. (Hazırlanıyor)
- Vergil, *Aeneid*.
- _____. *Georgics*, Kitap I.

Villehardouin, Comte de, *La Conquete de Constantinople*.

Warner, Oliver, *Nelson's Battles*. New York, Macmillan, 1965.

Wilde, Oscar, "Theocritus," *Secelcted Poems of Oscar Wilde*. Londra, Methuen, 1911 içinde.

Williams, Oscar (ed.), *Mentor Book of Majör British Poets*. New York, New American Library, 1963.

Woodpouse, C.M., *The Battle of Navarino*. Londra, Hodder and Stoughton, 1965.

Zahl, Paul, "Fishing in the Whirpool of Charybdis," *National Geögraphic Magazine*, Washington D.C., Kasım 1953 içinde.

Dizin

A

- Abdul Rahman 313
Acragas 87, 92
Adriyatik 25, 30, 31, 81, 203, 227, 228,
231, 234, 267, 284, 285, 292,
310, 329, 365, 366, 375, 377,
383, 408, 464, 469, 475, 493,
519, 554
Aegusa 152, 153, 155
Agamemnon, Miken Kralı 97, 495
Agesilaos, Sparta Kralı 167
Ahmet, Vezir 433
Aigina 139, 185, 220, 221
Aigos-Potami Savaşı 181
Aiskhylos 50, 141, 157, 175, 488
Aitolia 221
Akka 355, 356, 364, 382, 475, 476, 477
Aktium Savaşı 250
Alaric, Gotların Kralı 283, 284, 287
Aleksios I, Bizans İmparatoru 341, 343,
344, 345, 346, 347, 366, 367
Aleksios III, Bizans İmparatoru 366,
371
Alicudi 49
Ali Paşa 419, 420
Alkibiades 121, 174, 175, 176, 177, 178,
180, 181, 216
Allenby, General 528
Alp Arslan, Bağdat Sultanı 338
Amenemhat, Mısır Firavunu 71
Amr bin As 281, 308, 309, 351, 509,
524
Andronikus 70
Anne, Kraliçe 448
Antakya 63, 347, 349, 356
Anthemios, Trallesli 300
Antiochos III, Suriye Kralı 213
Antisthenes 185
Antonius, Marcus 249, 250, 253
Apollonios, Tyanalı 229
Appianos 59
Arap 14, 38, 52, 188, 281, 290, 295,
305, 308, 309, 310, 311, 312,
313, 314, 315, 316, 317, 318,
319, 320, 321, 323, 325, 327,
328, 329, 330, 331, 332, 335,
336, 339, 348, 351, 358, 363,
385, 389, 390, 391, 395, 398,
404, 421, 426, 447, 465, 476,
509, 529, 531, 548, 549, 550, 551
Aratus 66
Arbman, Holger 322, 324
Argos 128
Arion 29
Aristarkhos, Sisamlı 241
Aristeides 123, 124, 144
Aristophanes 119, 159, 161, 180, 182,
499
Aristoteles 97, 98, 188, 509
Arius 287
Armstrong, Sir William 506
Arnold, Matthew 51, 75
Arşimed 119
Artemision Boğazı 131, 132, 133
Arvad 60, 61, 62
Aslanlar Körfezi 25, 30, 239, 328
Astarde 150, 151, 152, 154, 434
Asurlular 59
Aşkelon 354, 356, 434
Atatürk, Kemal 531, 532
Ataviros Dağı 357
Atina 69, 70, 93, 98, 105, 106, 108, 109,
110, 111, 113, 114, 116, 119,
120, 121, 123, 124, 126, 127,

128, 130, 131, 132, 138, 139,
140, 141, 142, 144, 145, 146,
151, 157, 158, 159, 160, 161,
163, 164, 169, 170, 171, 172,
173, 174, 175, 176, 177, 178,
179, 180, 181, 182, 183, 194,
197, 198, 214, 219, 247, 250,
263, 265, 275, 316, 326, 351,
377, 380, 495, 498, 536
Atlantik 28, 29, 31, 41, 42, 143, 208,
317, 322, 389, 390, 391, 392,
395, 400, 406, 421, 425, 426,
438, 439, 444, 445, 447, 461,
483, 486, 503, 504, 507, 521
Attila, Hun Kralı 283
Augustine, Aziz 287
Augustus, İmparator 189, 250, 253,
264, 284, 285, 292, 455, 570
Azak Denizi 30
Azor Adaları 65, 391
Azurara 390, 391, 393

B

Babil 101, 106, 125, 145, 186, 189, 195,
256, 314
Bağdat 312, 327, 330, 337, 338, 402
Balear Adaları ve Denizi 25, 65, 71, 95,
155, 328, 389, 400, 401, 402,
405, 426, 427, 432, 464, 536
Balfour Bildirisi 529
Ball, Tuğamiral Sir Alexander 497
Barbaros 401, 402, 403, 404, 405, 407,
408, 409, 410, 411, 412, 414,
416, 420, 443, 482, 489, 515, 575
Bar-Kohba 256
Baybars, Mısır Sultanı 356
Belisarios 290, 297, 299
Benediktenler 353
Berry, Sir Edward 478, 479
birem 117, 223
Birinci Dünya Savaşı 174, 521, 524,
526, 538

Bismarck, Prens 512, 525
Bizans 103, 181, 217, 240, 267, 268,
269, 270, 271, 288, 289, 290,
291, 292, 293, 294, 297, 298,
299, 300, 301, 302, 305, 308,
310, 311, 312, 313, 318, 325,
326, 327, 330, 331, 335, 338,
339, 341, 342, 343, 344, 345,
346, 347, 351, 356, 358, 361,
363, 366, 367, 368, 369, 370,
371, 372, 373, 381, 382, 385,
386, 397, 421, 509
Bon Burnu 27, 75, 94, 523
Bonifacius 286
Boscawen, Amiral Edward 459
Boswell, James 427
Bouillon, Godfrey de 345
Britanya 94, 95, 139, 193, 223, 229, 265,
283, 425, 443, 454, 461, 464,
466, 481, 482, 484, 493, 498,
505, 510, 511, 512, 514, 529,
536, 547, 548, 549, 550, 553
Browning, Robert 79
Brueys, Amiral 470, 471, 472
Büyük İskender 62, 98, 125, 146, 183,
186, 214, 219, 467, 482, 528
Byblos (Cübeyl) 61, 63
Byron, Lord 497

C

Cadiz (Gades) 38, 63, 65, 437, 440, 539
Caesar, Julius 186, 231, 239, 249, 250,
565
Cala Dogana 13, 14
Cala Fredda 13, 14
Caligula, İmparator 231
Cannae Savaşı 205
Canning, George 489
Capri 48, 495, 536
Carausius 265
Casabianca, Louis de 472

Catania 50, 83, 89, 335
 Cato 208, 209, 216, 218
 Catullus 226
 Cavour, Camillo Benso di 514
 Cebelitarık 16, 23, 24, 27, 28, 29, 31,
 33, 42, 239, 273, 285, 288, 324,
 389, 402, 445, 447, 448, 450,
 451, 453, 454, 465, 466, 484,
 495, 512, 513, 523, 535, 540,
 553, 574
 Ceneviz (Cenova) 328, 345, 348, 355,
 371, 373, 375, 378, 379, 380,
 381, 382, 383, 384, 385, 388,
 397, 398, 400, 403, 404, 405,
 418, 426, 427, 431, 433, 464
 Cerbe 14, 26
 Cervantes, Miguel de 419
 Cerveteri 78, 561
 Cezayir 23, 27, 44, 285, 286, 398, 399,
 400, 401, 402, 403, 404, 405,
 406, 442, 443, 485, 486, 513,
 515, 516, 539, 549, 552
 Charles, İmparator V. 393
 Chesneau, Jean 403
 Churchill, Winston 139
 Cicel 28
 Cicero 91, 220
 Circeo Dağı 36
 Clavijo, Gonzales de 385
 Codrington, Sir Edward 489
 Colonna, Marcantonio 420
 Comino 273
 Condalmiero, Aleksandro 410, 419
 Connolly, Cyril 537
 Constantine 261, 267, 268, 269, 270,
 273, 280, 283, 287, 291, 302,
 311, 369, 386, 532
 Cook, Kaptan 468
 Corvo 65
 Cory, William 244
 Cresques, Abraham ve Jaime 426
 Crillon, Duke de 449, 450, 451
 Cumae 82, 96, 143, 215

Ç

Çanakkale 29, 30, 103, 126, 129, 130,
 139, 181, 267, 302, 505, 524,
 526, 531

D

Da Gama, Vasco 393
 Dandolo, Enrico 364, 368
 Dante 501
 Dareios I, Pers Kralı 103, 104, 105, 106,
 111, 125, 127, 130, 131, 186,
 187, 509
 Datis 108, 109, 110, 111, 113
 Decatur, Teğmen Stephen 485
 Decius, İmparator 264
 Dekeleia 177, 180, 181
 Delos 108, 144, 145, 219, 273, 305, 487,
 563
 Delos Birliği 144, 145
 Delphi 124, 131, 133, 136, 219, 270
 Demades 189
 Demaratos 132, 133
 Demosthenes 159, 164, 179
 Derne 486, 539
 Diaz, Bartholomew 393
 Dieneke 135
 Diocletianus, İmparator 265
 Diodoros 194, 279
 Diodoros Sikeliotes 279
 Diodotos 172, 173
 Diogenes 185, 186, 338
 Disraeli, Benjamin 497, 511
 Doria, Andrea Giovanni 402, 403, 409,
 411, 419, 438
 Doria, Luciano 383
 Dowson, Ernest 501
 Drake, Sir Francis 437
 Duilius 199
 Dukas 385

E

Ebu-Kir Koyu 477, 480
 Ebu'l-Fida 385
 Edirne 371, 375, 532
 Edward, Fitzgerald 244
 Edward I., İngiltere Kralı 356
 Edward VII., İngiltere Kralı 525
 Egadi Adaları 87, 150, 201, 382, 545
 Ege 8, 25, 26, 27, 30, 45, 53, 64, 69, 71,
 74, 75, 80, 81, 93, 103, 105, 106,
 108, 123, 126, 133, 142, 144,
 145, 149, 170, 184, 219, 225,
 238, 273, 288, 291, 295, 302,
 310, 311, 314, 318, 320, 326,
 327, 329, 339, 344, 357, 360,
 361, 373, 375, 382, 385, 397,
 398, 407, 408, 430, 432, 433,
 503, 518, 519, 531, 532, 545
 Eğriboz 82, 108, 109, 131, 134, 137,
 138, 221, 371, 397, 407, 412
 Elat 307
 Elba 78, 82, 143, 482
 Eleusis 139, 158, 176
 Elliott, General Sir George 449, 452
 Elizabeth 157, 417, 441, 454
 Empedokles 51
 Emporiai 93
 Ephialtes 136
 Epipolae 84
 Eratosthenes 235, 241
 Eretria 82, 83, 84, 108, 109
 Erice Dağı 15, 16, 18, 19, 75, 87, 382
 Ermentarius, Noirmoutierli 321
 Etna Dağı 23, 28, 44, 50, 51, 564
 Etrüskler 77, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 93,
 95, 96, 100, 143, 197
 Eudoxia, İmparatoriçesi 289
 Eugénie, İmparatoriçesi 511
 Eukleides 241
 Euripides 180, 182, 389
 Evans, Sir Arthur 70, 432

F

Faber, Felix 67
 Fabius, Quintus 205
 Fagg, Kaptan 449
 Falcone Dağı 16
 Fano Adası 81
 Farina Burnu 75
 Fas 64, 285, 400, 405, 549
 Favignana 15, 152, 546
 Fenikeliler 16, 17, 59, 60, 63, 66, 67, 74,
 75, 80, 82, 85, 86, 87, 91, 93, 94,
 99, 102, 105, 106, 126, 129, 143,
 146, 149, 186, 229, 237, 276,
 277, 289, 342, 389, 391, 428,
 432, 434, 522
 Filistin 218, 225, 256, 343, 347, 498,
 527, 528, 529, 531
 Fitzgerald, F. Scott 537
 Flaubert, Gustav 196, 202
 Foley, Kaptan Thomas 471
 Franco, General 547, 553
 François I., Fransa Kralı 403
 Frederick I., İmparator 363
 Freeman, Edward A. 309, 329, 333, 335
 Frere, John Hookham 499
 Fulton, Robert 503

G

Gaiseric, Vandal Kralı 286, 287, 288,
 289, 290, 291, 299, 524
 Garibaldi, Giuseppe 514
 Gaulle, General Charles de 549
 Gaza 63, 187, 307, 356
 Gela 87, 92
 Gelibolu 371, 526, 579
 Gelon 121, 126, 127, 128, 141, 142
 Georgios I., Yunanistan Kralı 496
 Gerard, Peter 352
 Gibbon, Edward 234, 263
 Girit 24, 25, 26, 28, 53, 66, 68, 69, 70,
 71, 108, 128, 149, 185, 237, 295,

327, 345, 375, 377, 380, 407,
408, 432, 433, 434, 469, 536,
539, 543, 551, 558

Gladstone, W.E 494, 495

Gokstad gemisi 116, 323

Gotlar 264, 265, 283, 289, 325

Gozo 24, 25, 37, 55, 273, 274, 276, 278,
279, 319, 332, 416, 480

Graves, Robert 260, 535

Graviere, Amiral Jurien de la 115, 403,
416, 441

Guiscard, Robert 334, 345

Gylippos 177, 179

H

Habeşistan 533

Haçlılar (Seferleri) 343, 344, 346, 347,
348, 353, 355, 363, 364, 365,
368, 370, 371, 372, 431, 470

Hadrianus, İmparator 256

Hamilkar 99, 201, 202, 203, 208, 277

Hamilton, Emma 477

Hamilton, Sir William 470, 474

Hannibal 186, 203, 204, 205, 206, 207,
208, 209, 215, 220, 404, 463,
482, 546, 567

Hanya 375

Harun Reşid 327, 337, 509

Hasdrubal 99, 203, 204, 206

Hawkins, Sir John 441, 454

Hegel, G.W.F 494

Heliogabulus, İmparator 81

Henrique, Denizci 388, 393, 394, 426,
445, 483

Herakleios, İmparator 301

Heraklitos 244, 245, 332

Herculaneum 45

Hercules Sütunları 24, 29, 64, 143, 208,
238, 239, 321, 388, 389, 445, 451

Herodotos 64, 65, 68, 77, 78, 81, 93,
101, 102, 104, 105, 106, 109,

111, 118, 119, 121, 124, 125,

126, 128, 129, 133, 134, 135,

136, 137, 146, 166, 182, 246, 434

Hızır 398, 399, 400, 401

Hieron II., Sirakusalı 231

Hieron I., Sirakusalı 175

Himera Savaşı 141, 142

Hitler, Adolf 186, 214, 533, 535

Holland, Lord 427

Homeros 28, 37, 38, 40, 41, 43, 50, 57,
66, 68, 71, 72, 73, 74, 90, 97,
152, 153, 163, 169, 183, 190,
225, 226, 233, 235, 243, 277,
321, 322, 434, 441, 481, 487,
488, 501, 525

Honorius, İmparator 284

Hood, Amiral 462

Hood, Kaptan Samuel 472

Horace 215, 433, 486

Housman, A.E. 133

Hunlar 283, 284, 288, 289, 325

Hüsrev, Pers Kralı 298

I

Innocentius, Papa III. 363, 364, 370

Ioannes Palaiologos 383

Iuvenalis 265, 266

İ

İbn Said 391

İbrahim Paşa (Mısırlı) 508

İbrahim Paşa (Sadrazam) 403

İdrisi 390

İkinci Dünya Savaşı 28, 30, 208, 428,
506, 533, 538, 540, 547, 550

İnebahtı Savaşı 418, 419, 420, 434

İngiltere 8, 29, 33, 62, 157, 315, 321,
334, 348, 354, 361, 380, 391,
400, 417, 426, 438, 440, 442,
448, 449, 451, 456, 461, 463,
465, 466, 481, 483, 487, 496,

- 506, 507, 508, 510, 514, 526,
529, 535, 542, 551
- İon Adaları 97, 371, 408, 409, 464, 493,
494, 500
- İon Denizi 25, 26, 40, 41, 43, 44, 81, 85,
89, 175, 199, 225, 345, 375, 409,
418, 503, 518, 519
- İsaakios III, Bizans İmparatoru 366
- İskenderiye 8, 26, 187, 188, 223, 231,
237, 239, 240, 241, 242, 243,
245, 246, 247, 248, 249, 250,
251, 252, 253, 258, 259, 263,
271, 285, 287, 288, 307, 308,
309, 314, 315, 316, 320, 324,
327, 364, 365, 375, 380, 426,
469, 470, 473, 517, 518, 521,
522, 523, 527, 535, 540, 542,
552, 566
- İskitler 104
- İsmail, Mısır Hidivi 511
- İsokrates 183
- İspanya 24, 25, 27, 31, 38, 63, 65, 71,
75, 82, 85, 93, 94, 95, 202, 203,
204, 205, 206, 208, 209, 215,
225, 231, 239, 260, 265, 283,
285, 286, 298, 299, 310, 313,
314, 321, 322, 324, 325, 328,
329, 330, 331, 332, 335, 336,
338, 339, 348, 361, 389, 391,
399, 400, 401, 402, 405, 406,
409, 414, 418, 421, 425, 426,
428, 429, 430, 432, 437, 438,
439, 442, 445, 447, 448, 456,
461, 463, 464, 498, 507, 508,
531, 533, 545, 547, 551, 553
- İsrail 63, 150, 549, 550
- İssos Vadisi Savaşı 186, 187
- İstanbul 9, 30, 42, 103, 268, 318, 402,
403, 404, 406, 407, 411, 412,
417, 420, 489, 505, 519, 526,
527, 528
- İstanbul Boğazı 42, 268, 505
- İthaka 14, 16, 44, 53, 73, 83, 97, 169,
493, 494
- İustinianos, İmparator 297, 298, 299,
300, 418, 571
- İzmit 344
- İznik 287, 346, 372
- ## J
- Jervis, Amiral John 466
- Joao I., Portekiz Kralı 388
- Josephus 255
- ## K
- Kabis 31, 402
- Kadıköy (Khalkedan) 301, 307
- Kallimakhos 244
- Kallinikos 293
- Kambyzes, Babil Kralı 101
- Kandiye 375, 407, 432, 433
- Karadeniz 23, 25, 29, 30, 31, 42, 104,
126, 158, 170, 181, 220, 230,
235, 240, 265, 268, 285, 291,
318, 325, 327, 329, 375, 380,
381, 505, 519
- Kartaca 10, 16, 59, 63, 65, 74, 75, 85,
86, 87, 93, 94, 95, 96, 98, 99,
121, 127, 142, 143, 149, 151,
152, 193, 194, 195, 196, 197,
198, 199, 200, 201, 202, 203,
204, 205, 206, 207, 208, 209,
210, 211, 213, 214, 215, 218,
223, 228, 239, 245, 247, 256,
263, 275, 276, 277, 278, 286,
288, 289, 290, 299, 329, 330,
377, 382, 453, 516, 546
- Katalanlar 387
- Kavafis, C.P. 251, 252
- Keats, John 487, 537
- Keçi Adaları 14, 201, 382
- Kefalonya 83, 294, 432, 493, 496
- Keppel, Amiral Augustus 455

Kerkyra (Korfu) 83, 84, 169, 170, 203,
230, 380, 524
Khaironeia Savaşı 184
Khalkis 82, 83, 84, 108
Kharybdis 40, 41, 43, 545
Kıbrıs 24, 25, 31, 108, 273, 310, 311,
320, 356, 382, 412, 418, 420,
432, 434, 495, 498, 512, 527,
536, 548, 551
Kırım Savaşı 504, 505, 506, 526
Kızıldeniz 240, 247, 305, 307, 316, 317,
319, 320, 467, 508, 509, 527
Kitchener, Mareşal 524
Kithira 493
Kleanthes 217
Kleinias 121
Kleon 159, 161, 163, 172, 173, 533, 553
Kleopatra 248, 249, 250, 251, 252, 253,
408, 409, 469
Knidos 94
Knossos 53
Kolomb, Kristof 13, 393, 485
Korinthos 29, 61, 83, 84, 93, 115, 138,
139, 144, 169, 170, 174, 183,
184, 185, 186, 214, 215, 218,
220, 265, 276, 380, 385, 403,
487, 518, 519
Korsika 8, 25, 36, 41, 75, 80, 93, 95,
143, 200, 202, 203, 238, 288,
328, 381, 382, 401, 405, 427,
428, 434, 454, 462, 464, 467,
477, 482, 523
Kos 539
Kseniades 185
Kserkses 125, 127, 128, 129, 130, 132,
133, 135, 136, 137, 138, 139,
140, 141, 157, 184, 190, 270
Kudüs 150, 255, 256, 258, 301, 338,
342, 343, 344, 347, 349, 352,
353, 354, 355, 356, 369, 527
Kuzey Afrikalı Korsanlar 437
Kyklad Adaları 55, 71, 108, 123

Kynoskephalai Savaşı 213
Kyrene 486
Kyros, Pers Kralı 101

L

Lakonia 164, 221
Lamakhos 175, 176, 177
Lampedusa, Giuseppe di 197
Las Casas, Bartolome de 393
Lefke 44, 409, 493
Leo I., Papa 289
Leonidas, Sparta Kralı 132, 136, 137,
138
Leo VI., İmparator 292
Lepere, J.M. 509
Lesseps, Ferdinand de 509, 548
Levant 30, 55, 74, 87, 100, 305, 313,
316, 342, 348, 349, 360, 375,
377, 381, 383, 412, 418, 445,
453, 463, 482, 484, 529, 536, 539
Levanzo 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 24,
152, 153, 155, 546
Licinius 267, 268
Liguria Denizi 25
Lilybaeum (Marsala) 151, 155, 201,
464
Lipari Adaları 44, 49, 71, 94, 97, 202,
521
Louis IX, Fransa Kralı 356
Louis XIV, Fransız Kralı 442
Lucan 234, 235
Lucius Mummius 214
Lull, Ramon 426
Lykurgos 165
Lysandros 181

M

Machiavelli, Niccolò 97
Macintyre, Kaptan Donald W. 538
Magnesia Savaşı 213
Mago 193

- Malaterra, Geoffrey 333
 Malazgirt Savaşı 338, 343
 Malta 7, 8, 10, 16, 17, 23, 24, 25, 27,
 33, 37, 55, 63, 65, 273, 274, 275,
 276, 277, 278, 279, 280, 331,
 332, 336, 357, 358, 360, 361,
 407, 413, 414, 415, 416, 417,
 418, 419, 420, 430, 431, 433,
 448, 464, 465, 467, 468, 469,
 470, 471, 478, 479, 480, 481,
 482, 484, 493, 496, 497, 498,
 499, 500, 505, 512, 513, 535,
 538, 539, 540, 541, 542, 549,
 553, 558, 579
 Mandrocles, Sisamlı 103
 Marathon Savaşı 9, 109, 110, 111, 113,
 114, 115, 123, 125, 157, 487
 Mardonios 141, 142
 Marettimo 15, 16, 152, 546
 Marsala 13, 44, 75, 94, 96, 143, 151,
 152, 154, 464, 465, 545
 Marsilya 95, 223, 328, 425, 467, 513
 Martel, Charles 313
 Maryut Gölü 9, 247
 Masinissa 208, 209, 211
 Matapan Burnu 14, 519, 521, 542
 Matisse, Henri 537
 Mazaces 187
 Mazara 44, 87, 328
 Mazzini, Giuseppe 513
 Medina-Sidonia Dükü 438
 Megara 87, 139, 170, 196, 220, 221
 Megistias 137
 Mehmet II., Osmanlı Sultanı 385, 387,
 412
 Meredith, William 498
 Mesleme bin Abdülmelik 312
 Messina 38, 40, 42, 43, 44, 50, 86, 89,
 198, 199, 328, 329, 334, 335,
 403, 418, 431, 513, 519, 521
 Mısır 8, 17, 26, 55, 56, 57, 58, 60, 66,
 67, 68, 69, 71, 79, 106, 125, 140,
 146, 171, 187, 189, 190, 191,
 225, 230, 231, 237, 239, 243,
 246, 248, 249, 250, 251, 252,
 253, 276, 281, 285, 301, 307,
 308, 310, 311, 312, 314, 351,
 355, 356, 361, 363, 364, 366,
 367, 370, 375, 381, 404, 408,
 426, 453, 463, 466, 467, 468,
 469, 470, 475, 476, 480, 484,
 489, 495, 496, 498, 508, 509,
 510, 511, 516, 517, 518, 524,
 527, 528, 531, 536, 540, 548,
 549, 550, 552, 557
 Midilli 103, 172, 173, 397, 398
 Miken 64, 67, 71, 72, 97, 202, 275, 289,
 342
 Mikhail, Bizans İmparatoru 329
 Miller, Kaptan Ralph 476
 Miltiades 110, 111, 123, 144
 Minoslular 70, 72, 106, 149
 Mithradates, Pontus Kralı 218
 Montferrat, Boniface Markisi 365, 366,
 367, 368, 371, 375
 Motya 75, 86, 87, 91, 94, 96, 143, 150,
 151, 155
 Moulins, Gilbert des 355
 Muhammed, Peygamber 302, 305, 307,
 308, 309, 311, 313, 336, 435
 Mykale 142, 144
 Mylae 86, 199
 Mytilene 397

N

- Naksos 69, 83, 89, 108, 371
 Napier, Albay 494
 Napoleon 170, 186, 214, 231, 352, 427,
 443, 451, 453, 456, 462, 463,
 464, 465, 466, 467, 468, 469,
 470, 471, 473, 474, 475, 476,
 477, 478, 480, 481, 482, 483,
 484, 485, 489, 495, 503, 505,
 507, 508, 509, 535, 577

Napoleon III 511

Napoli 28, 42, 44, 45, 48, 49, 71, 78, 82,
96, 143, 215, 228, 263, 285, 310,
400, 401, 469, 470, 484, 497,
507, 514, 521, 534, 542

Nasturi 291

Navarin Savaşı 489, 490, 491, 508

Nebukadnezar 101

Necho, Mısır Firavunu 65

Neckamlı Alexander 315

Nelson, Amiral 442, 453, 455, 457, 459,
461, 462, 466, 467, 468, 469,
470, 471, 472, 473, 474, 475,
476, 477, 478, 479, 480, 482,
483, 490, 506, 535, 542, 574, 577

Neron, İmparator 519

Nicholas II., Papa 334

Nietzsche, Friedrich 423, 508

Nightingale, Florance 506

Nikephoros, Bizans İmparatoru 327

Nikias 175, 176, 177, 178, 179

Nil 17, 26, 55, 56, 58, 68, 69, 187, 188,
241, 243, 246, 247, 249, 319,
320, 363, 453, 455, 468, 470,
473, 474, 475, 477, 478, 485,
489, 504, 509, 517, 574

Nil Savaşı 453, 455, 473, 474, 475, 478,
485, 574

Normanlar 322, 333, 334, 335, 337,
339, 341, 343, 346, 367, 442

O

Odysseus 14, 15, 16, 49, 50, 68, 69, 72,
73, 90, 91, 97, 169, 233, 447,
481, 488, 494, 495, 545, 546, 567

Ortygia 83, 84

Oruç Reis 398, 399, 400, 401, 575

Ostia 232, 239, 328, 521, 565

Otho, Yunanistan Kralı 495, 496

Ovidius 226, 278

P

pablo, Picasso 537

Paksos 83, 493, 494, 495

Palermo 34, 63, 86, 87, 201, 328, 329,
330, 335, 429, 477, 495, 572

Paoli, Pasquale de 427

Parma Dükü 438

Paros 69, 123

Paschalis II., Papa 353

Passero Burnu 55, 86, 523

Patras 83, 385, 403, 418

Pausanias 144

Pavlus, Aziz 24, 257, 279

Pellegrino Dağı 86

Peloponez Savaşı 161, 169, 170, 182,
368, 524

Penne, Barras de la 359

Perikles 116, 158, 159, 161, 163, 170,
171, 172, 173, 179, 181, 377

Perseus, Makedonya Kralı 214

Persler 93, 101, 105, 108, 110, 111, 112,
113, 127, 129, 131, 135, 136,
137, 138, 140, 141, 142, 144,
145, 146, 288, 301, 302, 337,
342, 421

Petro I, Çar 505, 551

Petronius 226, 227

Pheidias 158

Pheidippides 109, 113

Philippe II, İspanya Kralı 416, 438, 445

Philippus I, Makedon Kralı 183, 184,
213

Philon 258, 259

Philostratos 229

Phokaiahlılar 95

Pierre l'Ermit 343, 344

Pindaros 50, 158

Pisa 522

Pisani, Amiral Vettor 383

Pitt, William 427

Pius IX., Papa 514

Pius V., Papa 418
 Piyale Paşa 418
 Pizarro 425
 Plataea 110, 142
 Platon 98, 165, 182, 216, 218, 525
 Pliny, Genç 45, 48
 Pliny, Yaşlı 45, 69
 Plutarkhos 11, 59, 63, 167, 180, 181, 182, 433
 Poe, Edgar Allan 244
 Polybios 194, 213
 Pompeii 484, 525
 Pompeius 220, 239
 Pomponius Mela 59
 Populonia 78
 Portekiz 53, 324, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 400, 406, 445, 465, 507, 512
 Pön Savaşları 213, 273, 277
 Preble, Edward 485
 Preveze Savaşı 409, 410, 411, 489
 Ptolemaios (coğrafyacı) 190, 236, 241, 245, 248, 249, 250, 291, 336
 Ptolemaios (Mısır hanedanı) 190, 236, 241, 245, 248, 249, 250, 291, 336
 Publius 279
 Puy, Raymond du 353
 Pydna Savaşı 214

Q

Quinquirem 193, 194, 234

R

Ramses 71
 Ravenna 228, 284, 285, 286, 287, 288, 310, 345, 521
 Reggio 83, 334, 404, 431
 Richard I, İngiltere Kralı 355
 Robert, Normandiya Dükü 345
 Rodney, Amiral Sir George 449
 Rodos 69, 70, 219, 228, 270, 276, 310,

311, 320, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 363, 372, 373, 398, 402, 412, 413, 414, 415, 437, 441, 455, 468, 539, 552, 568
 Roger, Sicilya Dükü 390
 Roma 7, 10, 14, 15, 54, 58, 61, 75, 77, 78, 79, 80, 85, 91, 96, 98, 102, 113, 116, 144, 151, 154, 189, 190, 193, 194, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 223, 225, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 245, 246, 247, 249, 250, 252, 253, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 273, 275, 277, 278, 279, 280, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 295, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 305, 310, 311, 314, 324, 325, 327, 328, 329, 330, 338, 343, 345, 347, 348, 349, 352, 357, 358, 363, 371, 372, 382, 386, 398, 401, 404, 420, 428, 439, 453, 463, 464, 467, 481, 483, 484, 493, 496, 497, 500, 507, 513, 521, 522, 525, 529, 534, 535, 536, 543, 549, 561, 565, 567
 Romalılar 16, 24, 66, 81, 86, 151, 189, 193, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 210, 213, 214, 215, 216, 217, 219, 220, 223, 225, 227, 228, 234, 248, 255, 256, 257, 271, 277, 278, 289, 310, 321, 336, 342, 351, 428, 439, 451, 509, 514, 515, 521
 Romanos IV., Bizans İmp. 325

Romegas, Chevalier 416
 Rommel, Mareşal Erwin 540
 Romulus, Augustulus, İmp. 234, 266,
 275
 Rooke, Amiral Sir George 451
 Ruskin, John 501

S

Sait Paşa 508, 510, 511
 Sakız 75, 103, 382
 Salaheddin 355, 356, 449, 476
 Salamis Savaşı 131, 138, 139, 140, 141,
 142, 144, 145, 146, 157, 456, 483
 Samuel Taylor Coleridge 497
 Sanctis, Gaetano de 204
 Santa Maria di Leuca 81
 Santorini 45, 53, 54
 Sappho 175, 487
 Sardinya 8, 24, 25, 28, 41, 63, 65, 75,
 80, 94, 95, 143, 149, 202, 203,
 238, 286, 288, 328, 381, 382,
 389, 400, 401, 405, 427, 428,
 429, 430, 432, 434, 462, 464,
 482, 515, 523, 527, 551
 Saron Körfezi 108, 139
 Sayda 60, 61, 62, 63, 73, 121, 560
 Scipio, Aemilianus 209, 210, 289
 Scipio, Cornelius 206, 209
 Scott, Sir Walter 499
 Segesta 92, 174, 175, 198, 564
 Selinus 87, 92, 152, 174, 175, 176, 198
 Semadirek 120
 Septe 24, 389, 390, 445
 Sesostris, Mısır Kralı 509
 Seti I., Mısır Kralı 509
 Shakespeare, William 251
 Shelley 488, 537
 Sicilya 8, 13, 14, 15, 16, 18, 20, 21, 23,
 24, 25, 26, 27, 28, 37, 38, 39, 40,
 41, 43, 44, 45, 50, 52, 55, 63, 65,
 75, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89,

90, 91, 92, 93, 94, 96, 98, 100,
 115, 121, 126, 127, 140, 141,
 142, 143, 149, 151, 152, 155,
 169, 170, 174, 175, 176, 177,
 179, 180, 181, 193, 197, 198,
 199, 200, 201, 202, 203, 215,
 220, 223, 243, 273, 274, 275,
 276, 277, 285, 288, 299, 310,
 311, 322, 325, 327, 328, 329,
 330, 331, 332, 334, 335, 336,
 337, 339, 341, 345, 348, 367,
 372, 382, 389, 390, 400, 401,
 405, 413, 414, 416, 421, 428,
 429, 430, 431, 432, 434, 462,
 464, 465, 469, 470, 477, 495,
 498, 503, 507, 514, 519, 523,
 527, 534, 538, 541, 543, 545,
 551, 552

Simonides 175

Sinan 405

Sirakusa 83, 84, 87, 90, 91, 121, 127,
 151, 169, 174, 175, 176, 177,
 179, 180, 181, 198, 215, 231,
 243, 263, 328, 329, 335, 380,
 470, 495

Sirakusalı Dionysios 194

Sirte Körfezi 25, 31

Sisam 103, 108, 142, 295

Skylla 40, 41, 545

Smith, Sir Sidney 476

Sokrates 174, 182, 185, 216, 525

Sostratos 248, 518

Sparta 105, 106, 108, 109, 113, 127,
 128, 130, 132, 135, 137, 139,
 142, 144, 157, 161, 164, 165,
 166, 167, 169, 170, 172, 173,
 174, 175, 176, 177, 179, 180,
 182, 183, 197, 198, 216, 265

St. Elmo Kalesi 415, 417

St. Jean şövalyeleri 430

St. Jean Şövalyeleri 351, 352, 353, 354,
 357, 358, 359, 363, 372, 378,

379, 380, 388, 410, 412, 413,
415, 417, 441, 464, 485

Strabon 45, 54, 62, 66, 246, 509

Stromboli 44, 49, 50, 54

Suess, Edward 25

Sulla 219, 220

Sur 16, 60, 61, 62, 63, 64, 73, 96, 99,
121, 187, 190, 191, 195, 245,
246, 351, 389, 476, 560

Suriye 23, 24, 25, 31, 60, 63, 71, 74, 78,
186, 187, 232, 235, 249, 291,
301, 305, 307, 308, 310, 311,
312, 313, 314, 315, 338, 347,
349, 361, 363, 370, 375, 380,
404, 475, 476

Suse 328, 332

Süleyman I., Osmanlı Sultanı 360, 402,
403, 404, 411, 412, 414, 416, 418

Süveyş Kanalı 8, 395, 510, 518, 527,
531, 540, 548, 550, 551, 578

Swinburne, Algernon 514

Sybaris 525

Symington, William 503

Ş

Şam 260, 307, 311, 330, 354, 476, 528,
529

Şeşaven 399

T

Taberiye 355

Tacitus 45, 147

Taormina 51, 83, 329, 335, 495, 536

Taranto 538, 539, 540, 542

Tarık bin Ziyad 447

Tarquina 78, 80, 96

Tarsus 63

Taşoz 181

Tennyson, Lord 500, 501

Terracina 78

Thackeray, W.M. 454, 468, 499

Thebai 183, 221

Themistokles 121, 123, 124, 128, 130,
131, 140, 144, 293, 483

Theocritus 89

Theodora, İmparatoriçe 297

Thera 54

Thermai 130, 183

Thermai Körfezi 130, 183

Thermopylai Savaşı 132, 135, 136, 137,
138, 140, 166, 210

Thessallia 142, 183

Thukydides 115, 161, 163, 169, 170,
171, 173, 178, 179, 293

Thutmose III., Mısır Kralı 476

Tiberius, İmparator 246

Tiren Denizi 25, 28, 40, 43, 77, 81, 92,
96, 199, 200, 201, 202, 228, 427

Titus, İmparator 255, 289, 433

Totila 299

Trafalgar Savaşı 455, 473, 483, 489,
490, 504

Trapani 13, 21, 44, 87, 201, 382, 545

Trieste 25

Trirem 117

Tunus 14, 27, 31, 33, 63, 143, 193, 196,
286, 393, 398, 399, 404, 405,
420, 516, 523, 538, 549, 567

Turgut Reis 405, 413, 414, 415, 416,
443, 485

Türkiye 25, 45, 55, 102, 251, 402, 466,
467, 470, 474, 475, 508, 512,
527, 528, 529, 532, 533, 545

Türkler 286, 337, 338, 339, 344, 346,
347, 357, 359, 360, 372, 385,
388, 395, 396, 397, 398, 401,
403, 405, 407, 408, 410, 411,
415, 417, 418, 419, 420, 425,
426, 430, 432, 433, 475, 493,
515, 516, 526, 527, 528, 531,
532, 549

U

Uluç Ali Paşa 419, 420

Urbanus II., Papa 341, 342, 343, 345
Ustica 28, 45

V

Vaftizci Yahya 20
Valette, Jean Parisot de la 415
Valletta 63, 415, 430, 431, 480, 481,
498, 499, 500, 541
Vandallar 283, 285, 286, 287, 288, 289,
290, 310, 320, 325, 359, 442
Vaubois, General Claude 480
Vegetius, Flavius 231
Venedik 26, 53, 139, 270, 284, 310, 326,
345, 348, 349, 355, 363, 364,
365, 366, 368, 369, 371, 372,
373, 375, 377, 378, 379, 380,
381, 382, 383, 384, 388, 392,
397, 398, 400, 404, 407, 408,
409, 410, 411, 418, 419, 420,
426, 431, 432, 433, 437, 439,
464, 469, 493, 513, 536, 568, 573
Venizelos, Eleutherios 531
Ventris, Michael 70
Vergilius 78, 82, 154, 189, 226, 233, 501
Verres 273
Vezüv 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 54, 542
Victoria, Kraliçe 500
Victory, H.M.S. 454, 577
Vikingler 315, 320, 321, 323, 324, 325,
333, 341, 359, 442
Villehardouin, Geoffrey de 365
Villiers de l'Isle Adam 360, 412
Vitruvius 237
Vulcano 49, 50, 54

W

Walter Sans-Avoir 343
Washington, George 159
Wilde, Oscar 89, 501
Wilhelm II., Almak İmparatoru 526
William I., İngiltere Kralı 338, 345

William IV., İngiltere Kralı 449
William, Surlu 347

Y

Yafa 63, 475
Yahudiler 255, 256, 257, 258, 342, 426,
476, 529
Yugoslavya 25, 26, 45, 234, 267
Yunan Ateşi 293, 294, 301, 310, 312,
359
Yunanistan (Yunanlılar) 25, 26, 31, 37,
45, 49, 55, 69, 71, 73, 79, 81, 82,
86, 87, 89, 90, 91, 96, 97, 98,
101, 102, 103, 105, 106, 110,
113, 115, 116, 121, 123, 124,
125, 126, 127, 128, 130, 131,
132, 137, 138, 141, 142, 144,
163, 164, 169, 170, 171, 174,
181, 183, 184, 185, 187, 190,
191, 213, 214, 215, 216, 217,
218, 219, 220, 221, 223, 228,
230, 238, 239, 243, 250, 264,
270, 276, 283, 292, 295, 311,
341, 358, 367, 371, 377, 380,
385, 386, 388, 402, 403, 408,
409, 412, 434, 464, 483, 486,
487, 488, 489, 491, 493, 495,
496, 500, 507, 508, 514, 519,
528, 532, 533, 539, 542, 543,
545, 551, 552

Z

Zafferano Burnu 86
Zakinthos 44, 53, 408, 432, 493
Zama Savaşı 206
Zara, Amiral da 542

İnsanlar yüzlerce yıldır Akdeniz'in sularında yelken açtılar, savaşa katıldılar, avlandılar, kıyılarında evler, saraylar kurup şehirler işgal ettiler kaybettiler; denizin mavisine bakarak hayallere daldılar...

Batı medeniyetinin beşiği, üç kıtayı bir araya getiren deniz olarak anıldı hep Akdeniz; halkların hikâyesine denizin gelgitleri eşlik etti. Mısırlılardan Giritlere, Roma ve Bizans dönemine, Arap ve Türk fetihlerine kadar, üzerinde hâkimiyet kurmayı başaran bütün halkları dize getirdi Akdeniz. Napolyon savaşlarından Süveyş Kanalı'nın açılışına, iki dünya savaşına kadar Akdeniz yine tarih sahnesinde başrolde yer alıyordu. Denizci tarihçi Erle Bradford'un 30 yıl boyunca Akdeniz'in neredeyse her koyunu, her adasını, her şehrini bizzat görüp keşfederek yazdığı *Akdeniz: Bir denizin hikayesi*, Eski Dünya'nın göbeğinde bir mücevher gibi uzanan bu denizin öyküsünü anlatıyor bize; gemileri, yemekleri, kentleri, balıkları, bitkileri, efsaneleriyle...

